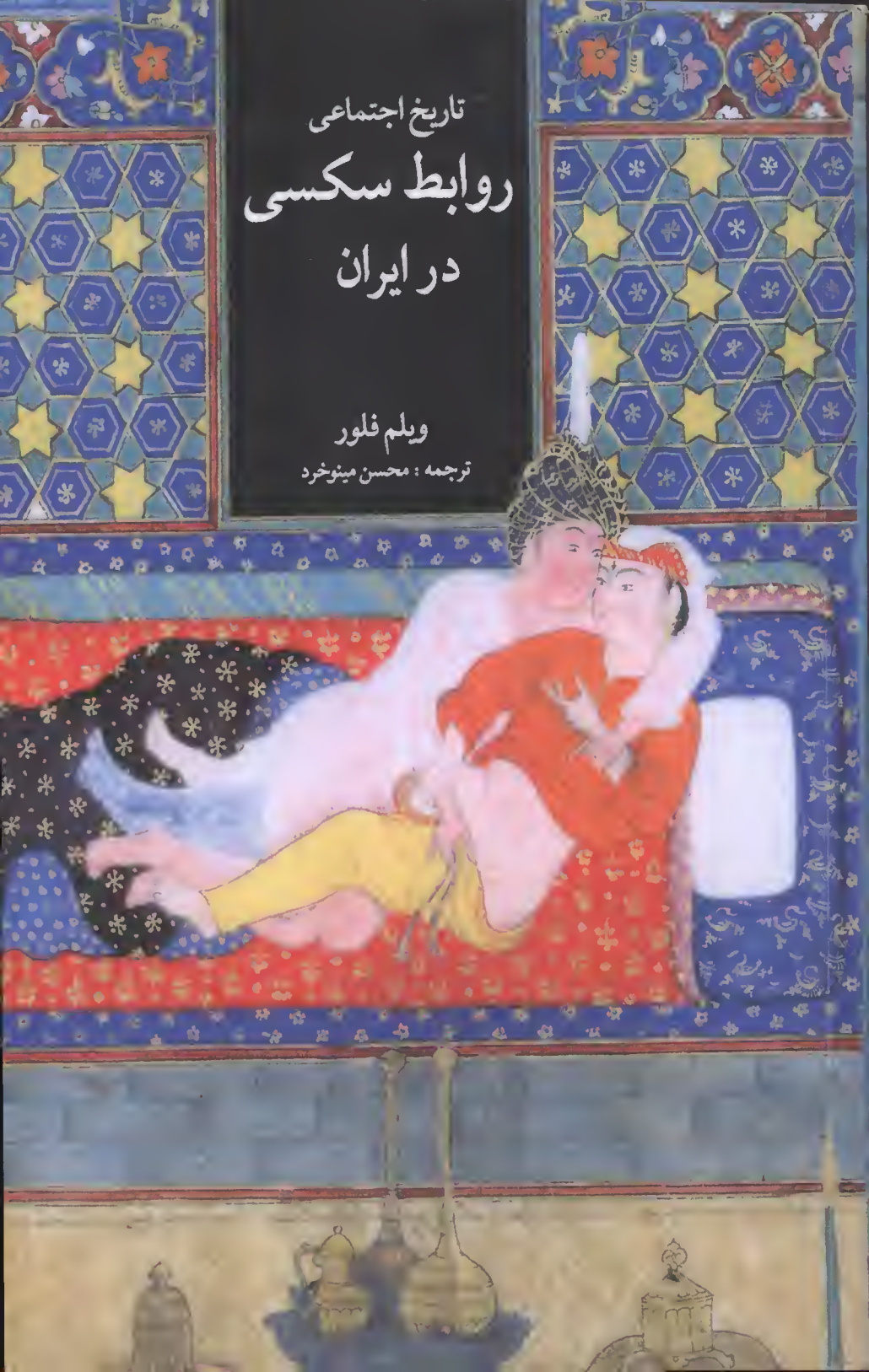

تاریخ اجتماعی
روابط سکسی
در ایران

ویلم فلور

ترجمه: محسن مینوخرود

Willem Floor

ویلم فلور در سال های ۶۷-۱۹۶۳ در دانشگاه اوترخت (هلند) در رشته ی اقتصاد توسعه و جامعه شناسی تحصیل کرد و نیز زبان های فارسی و عربی را آموخت و اسلام شناسی خواند. در سال ۱۹۷۱ از دانشگاه لیدن دکترا گرفت. او از سال ۱۹۸۳ تا ۲۰۰۲ در بانک جهانی به سمت کارشناس انرژی کار کرد. در این سال ها او کتاب هایی درباره ی تاریخ اقتصادی - اجتماعی ایران نوشته است، از جمله: بهداشت عمومی در ایران قاجاری، کشاورزی در ایران قاجاری، تاریخ نمایش در ایران، خلیج فارس: تاریخ اقتصادی و سیاسی ۵ شهر از ۱۷۳۰-۱۵۰۰ و جلد دوم اش: خلیج فارس، ظهور عرب های خلیج فارس ۱۷۹۲-۱۷۴۷. به تازه گی نیز سه کتاب از او منتشر شده است: سفر به شمال ایران از ۱۷۷۰-۱۷۷۴، القاب و اجرت ها در ایران صفوی، و تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران.

تاریخ اجتماعی

روابط سکسی در ایران

ویلم فلور

ترجمه‌ی محسن مینوخرَد

تاریخ اجتماعی
روابط سکسی در ایران

ویلم فلور

ترجمه‌ی محسن مینوخرَد

انتشارات فردوسی

Tegnergatan 32

Box 45095

1040 30 Stockholm

Sweden

TEL : +46 8 323080, FAX : +46 8 344660

www.ferdosi.com

info@ferdosi.com

ویلم فلور

تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران

برگردان فارسی: محسن مینوخرد

همه حقوق محفوظ است

© Copyright Willem Floor

هرگونه بهره برداری از این کتاب اعم از نقل یا ترجمه یا اقتباس یا هر نوع بهره برداری

رسانه ای (چاپی و تصویری و صوتی) منحصر است به اجازه کتبی از ناشر.

چاپ اول ۲۰۱۰ استکهلم

شابک 978-91-977241-6-6 ISBN

فهرست

- یادداشت مترجم ۱۱
- دیباچه ۱۳
- بخش نخست - ازدواج در ایران: امری خانوادگی ۱۷
- ازدواج در ایران: امری خانوادگی ۱۸
- ایران امپراتوری ۱۸
- دوره‌ی هخامنشی (۳۳۰-۵۵۹) ۱۸
- پارت‌ها (۲۲۷ پ.م- ۲۲۴ میلادی) ۲۵
- دوره‌های (۲۲۶-۶۵۱) ۲۵
- دوره‌ی اسلامی (۶۵۱ تا امروز) ۳۱
- سکس پیش از زناشویی ۳۱
- مقررات اسلامی زناشویی ۳۷
- عقد ۳۸
- برابری ۴۱
- محدودیت‌های زناشویی ۴۴
- معیار اجتماعی - اقتصادی در همسرگزینی ۴۵
- ترجیح زناشویی هم‌خونی ۴۵
- فقط باکره‌ها ۴۶
- سن ۴۹
- بیوه‌ها ۵۹

- زیبایی ۶۱
- همسرگزینی ۶۳
- چندزنی ۶۸
- امتیازهای ویژه‌ی شاهانه ۷۳
- بکن نکن‌های توی بستر ۷۷
- خوش‌بختی زناشویی ۹۰
- زناکاری ۹۵
- طلاق ۱۰۵
- جُستار ۱۱۳
- بخش دوم - زناشویی موقت** ۱۱۷
- زناشویی موقت ۱۱۸
- ایران اسلامی ۱۱۹
- زناشویی موقت چیست؟ ۱۱۹
- دوره‌های صفویان، افشاریان، زندیان (۱۲۱۵ - ۹۲۲) ۱۲۵
- دوره‌ی قاجار (۱۳۴۶ - ۱۲۱۵) ۱۲۹
- زناشویی موقت و مسیحیان و یهودیان (۱۳۲۱ - ۹۴۱) ۱۴۰
- دوره‌ی پهلوی (۱۳۵۷ - ۱۳۰۴) ۱۴۶
- جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷ - تا امروز) ۱۵۱
- جُستار ۱۵۲
- بخش سوم - روسپی‌گری: امری بُرون ازدواجی** ۱۵۷
- روسپی‌گری: امری بُرون ازدواجی ۱۵۸
- ایران امپراتوری ۱۵۸
- دوره‌های هخامنشی - پارتی - ساسانی ۱۵۸

۱۵۸	..... (سال اول هجری - ۲۵۵۹)
۱۶۲	..... دوره اسلامی
۱۶۲	..... خلیفه‌ها تا دوره‌ی مغول (۶۷۹-۷۲)
۱۶۹	..... دوره‌ی مغول-ایلخانیان-تیموریان-ترکمانان (۹۲۱ - ۶۷۹)
۱۷۶	..... دوره‌ی صفوی (۱۱۵۷-۹۲۲)
۱۷۶	..... روسپیان چه کسانی بودند؟
۱۷۸	..... روسپیان در کدام شهرها کار می‌کردند؟
۱۸۲	..... دستمزد گناه
۱۸۶	..... آیا محله‌ی بدنام وجود داشته؟
۱۸۷	..... خیابان‌گردها و دیگران
۱۸۸	..... مردهای نامسلمان چه طور؟
۱۹۲	..... آیا روسپیان پوشاک خاصی می‌پوشیدند؟
۱۹۳	..... روسپی‌گری: کاری سخت
۱۹۶	..... آیا روسپیان پشتیبانی می‌شدند؟
۱۹۸	..... آیا رقاصه‌ها و خنیاگران روسپی بودند؟
۲۰۳	..... تحریم روسپی‌گری
۲۰۶	..... دوره‌ی افشاریه-زندیه (۱۲۱۵-۱۱۵۷)
۲۱۲	..... دوره‌ی قاجار (۱۳۴۶-۱۲۱۵)
۲۲۶	..... دوره‌ی پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۰۴)
۲۳۸	..... جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷)
۲۴۰	..... بدرفتاری
۲۴۵	..... جُستار
۲۴۷	..... بخش چهارم - روابط همجنس‌گرایانه: امری عادی
۲۴۸	..... روابط همجنس‌گرایانه: امری عادی

- ایران امپراتوری ۲۴۹
- دوره‌های هخامنشی- پارتی- ساسانی (۵۵۹ پیش از میلاد - ۶۵۳ میلادی) ۲۴۹
- دوره‌ی اسلامی ۲۵۱
- شریعت اسلامی و همجنس‌گرایی ۲۵۱
- آیا پاره‌ای از احادیث همجنس‌گرایی را مجاز می‌دانند؟ ۲۵۵
- چه چیزی در یک نام است؟ ۲۶۰
- دوره‌ی خلافت (۶۷۹ - ۷۲) ۲۶۸
- دوره‌ی مغول-ایلخانی- تیموری-ترکمن (۹۴۰-۶۷۹) ۲۷۵
- لذبی‌گری ۲۸۲
- صفویان (۱۱۵۷-۹۲۲) ۲۸۴
- عشق به پسران گاهی به خشم و خشونت می‌کشید ۲۸۶
- پسرباره‌ها و عشرتگاه‌ها ۲۸۸
- منع گهگاهی همجنس‌خواهی تأثیر چندانی نداشت ۲۹۰
- لذبی‌گری ۲۹۳
- دوره‌ی قاجار (۱۳۴۶-۱۲۱۵) ۲۹۴
- درشکار پسران ۲۹۸
- کون‌مرزی، درمان‌درد ۳۰۱
- همجنس‌گرایان درباری و مردان خوش‌سیمیای غرب ۳۰۱
- رسم خواهرخوانده‌گی ۳۰۶
- دوره‌ی پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۰۴) ۳۰۷
- لذبی‌گری ۳۰۷
- قانون‌نویس همجنس‌گرایی را اخلافکاری می‌داند ولی تأثیرش اندک است ۳۰۸
- همجنس‌گرایان غربی در ایران ۳۱۰
- جمهوری اسلامی ایران (تا امروز-۱۳۵۷) ۳۱۳
- حیوان‌آمیزی ۳۱۸

جُستار	۳۲۱
بخش پنجم - بیماری‌های آمیزشی در ایران (۱۳۸۶-۸۷۹)	۳۲۳
بیماری‌های آمیزشی در ایران	۳۲۴
بیماری آمیزشی چیست؟	۳۲۴
پزشکان ایرانی از بیماری‌های آمیزشی چه می‌دانستند؟	۳۲۶
شیوع بیماری‌های آمیزشی در سده‌ی نوزدهم میلادی	۳۲۸
چه چیزی سبب بخش‌شدن بیماری‌های آمیزش می‌شد؟	۳۳۰
واکنش مردم نسبت به بیماری‌های آمیزشی چه بود؟	۳۳۰
چه چیزی در اروپا دگرگون شد؟	۳۳۱
چه چیزی در ایران دگرگون شد؟	۳۳۲
گسترش یافتن دامنه‌ی بیماری‌های آمیزشی	۳۳۷
دردهی ۱۳۱۰	۳۳۷
اج آی وی / ایلز	۳۵۲
جُستار	۳۵۶
پایان سخن	۳۶۲

خودخواهی آن نیست که جوری که
می‌خواهیم زندگی کنیم.
خودخواهی آن است که از دیگران
بخواهیم جوری که ما می‌خواهیم زندگی
کنند.

اسکار وایلد

میان ما و خودمان همان قدر تفاوت
هست که میان ما و دیگران.

مونتینی

یادداشت مترجم

واژه‌ی sex از کلمه‌ی لاتینی sexus ریشه می‌گیرد و به معنای دو جنس نرینه و مادینه‌ی جمعیت انسانی است. در فرهنگ تبارشناسی واژگان*، نوشته‌ی جان آیتو، آمده است که "این واژه برای نخستین بار در نوشته‌های دی اچ لاورنس، نویسنده‌ی انگلیسی (۱۹۳۰-۱۸۸۵)، به معنای هم‌آغوشی به کار گرفته شد و همین معنا اکنون در جهان همه‌گیر شده است." با توجه به این بار معنایی تازه‌ای که این واژه به خود گرفته است، در برگردان نام کتاب دردست، به جای "روابط جنسی"، عبارت "روابط سکسی" را به کار برده‌ام که برای رساندن معنایی که موضوع بررسی این کتاب است رساتر و دقیق‌تر است. تاریخ‌های دوره‌ی اسلامی را، تا پیش از روی کار آمدن رضاشاه، به هجری قمری و پس از آن را به هجری خورشیدی که گاهشماری کنونی ایرانی‌ست برگردانده‌ام.

گرامی دوستان شیرزاد کله‌ری و ناصر رحیم‌خانی یاری کردند و اصل فارسی یک‌چند از شعرهای فارسی این متن را یافتند، که سپاس گزارشان هستم. ولی کمک اساسی را در این زمینه از نویسنده‌ی کتاب ویلم فلور دریافت داشتم. یاری‌های او از این بابت شایسته‌ی سپاسگزاری بسیار است. و این ترجمه تقدیم است به شکلیا یار و همسفرم میترا.

* Bloomsbury Dictionary of Word Origins. Johan Ayto, London, 1990.

دیباچه

ماه جولای ۲۰۰۷ بود که سری به انتشارات میبج زدم تا چند جلدی از آخرین کتابم را که چاپ کرده بود بگیرم و سی‌دی کتاب تازه‌ام را به محمد باتمانقلیچ بسپارم. او به شوخی درآمد: «چرا یک چیزی سکسی‌تر نمی‌نویسی تا یک کتاب پرفروش بیرون بدهیم؟» من هم به شوخی جواب دادم: «به چشم، کوشش می‌کنم (نگفتم می‌توانم) بنویسم. کتابی درباره‌ی روابط سکسی در ایران چه‌طور است؟ فکر می‌کنید چنین کتابی پرخواننده باشد؟» او در این فکر بود که این موضوع برای کتاب آینده‌ام خوب هست یا نیست (هنوز چندان مطمئن نبود) که من تصمیم گرفتم همچون کتابی بنویسم، به‌ویژه این که در آن زمان از روابط سکسی در ایران چندان چیزی نمی‌دانستم و همین خود دلیلی بود که به پژوهش آغاز کنم و چیزهای تازه بیاموزم و کتاب یا مقاله‌ی تازه‌ای بنویسم. به گردآوری اطلاعات که در این زمینه آغاز کردم در شگفت شدم که به نسبت چه کم در این‌باره نوشته شده است. با توجه به این که پس از خوردن و نوشیدن، سکس نیرومندترین نیاز بشر است، و سخن گفتن از امور سکسی نیز در ایران تابو نبوده است، انتظار می‌رود که یکی دو کتاب مفصلی درباره‌ی رابطه‌ی زن و مرد در سده‌های گذشته نوشته شده باشد. اما این چنین نیست. زیرا گرچه مرتضا راوندی بخش بزرگی از جلد هفتم کتابش تاریخ اجتماعی ایران را به این موضوع اختصاص داده است، دامنه‌ی کارش چندان گسترده نیست. خوش‌بختانه یک چند مطالعه‌ی درخشان درباره‌ی دوران یا مباحثی خاص انجام گرفته‌اند، ولی مطالعه‌ی همه‌جانبه‌ی روابط سکسی، این چنین که در این کتاب آمده، در دست نداریم.

زنان گرچه در این کتاب برجسته شده‌اند، آماج این کتاب مطالعه‌ی منزلت زنان نیست بلکه بررسی شکل‌های مختلف روابط سکسی میان زن و مرد و پیامدهای چنین روابطی است. اطلاعات ما بیش‌تر از زنان و مردان طبقات فرادست است. از حال و روز مردم عادی، یعنی ۹۵ درصد جمعیت، آگاهی چندانی نداریم مگر در موارد ازدواج موقت و روسپیگری. در این موارد مردم عادی، یا زنان طبقات فرودست، فقط برآورنده‌ی نیازها بوده و هستند. اما اطلاعات پیرامون روابط سکسی را آن‌ها در اختیار ما نگذاشته‌اند بلکه سرچشمه‌شان همان سرامدان محلی یا بیگانه است. البته پاره‌ای از این موارد از جمله رسم و رسوم ازدواج در همه‌ی لایه‌های اجتماع کاربرد دارند، ولی مردم عادی همه وقت به آن‌ها آگاه نیستند.

مسئله‌ی دیگر سرشت مردم‌محور این منابع است که خود بازتابنده‌ی سرشت مردسالار جامعه است. از این‌رو، بیش‌ترین اطلاعاتی که پیرامون روابط سکسی داریم به مردها و نیازها و مشکلات‌شان بازمی‌گردد. هرگاه یادی از زن می‌شود، از او به عنوان محمل کام یا ناکامی مردان نام برده می‌شود. کم‌تر پیش می‌آید که به نیازهای سکسی زنان نیز اشاره‌ای شده باشد، چه رسد به این که درباره‌اش سخن به میان آید. زیرا منابعی که نویسنده‌شان زن باشد نادراند و زنان خود اغلب پاسدارنده‌ی جامعه‌ی مردسالار بوده‌اند. این دو «نقص» یعنی سرشت نخبه‌گرا و مردسالار منابع مانع از این می‌شوند که تصویری متعادل از روابط سکسی میان مرد و زن و میان مرد و مرد و زن در ایران به دست داده شود، ولی به هر حال باید با همین مصالح موجود کار کرد.

روشن است که برخی از خوانندگان دوست دارند بدانند شرایطی که در ایران بوده چه فرقی با شرایط کشورها و مناطق دیگر داشته است. اگر می‌خواستم به این موضوع پردازم کتاب بس حجیم از کار درمی‌آمد. این است که به همین بسنده می‌کنم که به گمان من روابط سکسی در ایران فرق چندانی با دیگر مناطق فرهنگی، خواه در آسیا خواه اروپا، نداشته

است. اما هدف من مطالعه‌ی تطبیقی نیست و بنابراین خواننده نباید نتیجه بگیرد که من خواسته‌ام چه‌گونگی روابط سکسی و نحوه‌ی تحوّلش را در طول تاریخ بررسی کنم. یگانه هدف مطالعه‌ی من این است که خواننده به نگاه متعادلی از روابط سکسی در ایران، آن‌گونه که در منابع آمده‌اند، دست بیابد. این منابع همان‌سان که در بالا یادآور شدم، مشکلات خاص خود را دارند (نخبه‌گرا و مردسالارانه، از دید ناظران خارجی‌اند)، ولی من کوشیده‌ام از همه‌ی این‌ها بهره بگیرم و تصویری به دست دهم که تا حدّ ممکن به واقعیت نزدیک باشد.

بازرگانی انگلیسی به نام کُرت‌رایت که در سده‌ی هفدهم از ایران دیدار کرد، از عقاید گوناگونی که درباره‌ی روابط سکسی میان مرد و زن بوده به‌درستی چنین یاد می‌کند: «به شهوترانی بس مایل‌اند، به سه‌قسم زن آن‌سان که خود اصطلاح می‌کنند قائل‌اند، یعنی زنان آبرودار، زنان نیمه آبرودار و زنان بی‌آبرو؛ و با این وصف به افراط‌گری‌هایی چون زنا‌ی محصنه سرزنش روا نمی‌دارند. همچنان که در مورد زنان نیمه آبرودار به همان اندازه‌ی زنان آبرودار حرمت می‌گذارند.»^۲ در گذشته و نیز امروزه سه گزینه برای روابط سکسی میان مرد و زن وجود داشته است: ازدواج تعهددار یا نکاح، ازدواج موقت یا مُتعه، و روسپی‌گری. فقط دو گزینه‌ی اول و دوم مشروع بوده و هستند و تنها گزینه‌های اول و سوم به وسعت رواج داشته و دارند. در بخش‌های یک و دو و سه از این سه گزینه بحث خواهد شد. در بخش چهارم به ازدواج و نحوه‌ی روابط همجنس خواهانه خواهیم پرداخت؛ مذهب در این مورد چه تکلیفی داشته و جامعه با آن چه رفتاری داشت. بخش آخر به بیماری‌های واگیردار سکسی که پیامد تماس‌های سکسی‌اند و زمانی در ایران فراگیر بوده‌اند می‌پردازد. امروزه آیدز نیز به جامعه‌ی ایرانی راه پیدا کرده و بر این جامعه است که مانند جامعه‌های دیگر جهان پاسخ درخوری برای این مسئله بیابد. این بخش نخستین بار با نام «بیماری‌های آمیزشی در ایران (۲۰۰۵-۸۵۵): امری

همه‌گانی.» در مطالعات تطبیقی جنوب آسیا، آفریقا و خاورمیانه منتشر شده است و با اجازه‌ی ویراستار مجله‌ی یاد شده در این‌جا آورده شده‌است.

نوشتن گرچه کاری فردی‌ست، من بختِ آن را داشته‌ام که تنی چند-ایرن شنایدر (گوتینگن)، علی قیصری (سن دیه‌گو)، هنی مولن بلد (بدوئم)، جنت آفاری (پیوردیو)، و حسن جوادی (واشینگتن) - با نظری انتقادی دستنوشته‌های این متن را خوانده‌اند و من از نکته‌سنجی‌هاشان بهره‌مند شده‌ام. از همه‌ی ایشان بسیار سپاسگزارم و امیدوارم با من همداستان باشند که این کوشش‌ها میوه‌ی بهتری به بار آورده‌اند. آخرین و نه کم‌ترین قدردانی‌ام از کیث اُپن شاو است به خاطر این که این متن را دوباره سرتاسر خواند و تغییرات ویرایشی و چاپی لازم را در آن وارد کرد و همین خود مسلمان سبب بهتر شدن کار شده است.

بخش نخست

ازدواج در ایران: امری خانوادگی

ازدواج در ایران:

امری خانوادگی

به نظر می‌رسد در پرشیا دو قسم ازدواج وجود داشته و

دارد، یکی ازدواجی تعهددار و دیگری ازدواج قراردادی.

باسیت، پرشیا، سرزمین امامان^۱

در این بخش به قواعد رسمی حاکم بر ازدواج تعهددار یا دائمی و رابطه‌ی زناشویی که در امپراتوری ایران و ایران اسلامی وجود داشته، همچنین به عقاید مربوط به نحوه‌ی رفتار شوهر و زن نسبت به یکدیگر خواهیم پرداخت.

ایران امپراتوری

دوره‌ی هخامنشی (۳۳۰-۵۵۹)

امپراتوری پارس بزرگ بود و مردمان و فرهنگ‌ها و دین‌ها بسیاری را در بر می‌گرفت که هر یک رسوم زناشویی خود را به‌جا می‌آورد. بنابراین مشکل بتوان از همه‌ی انواع ازدواج‌های رایج در این دوره تصویری به دست داد، حال بگذریم از این که اطلاعات از این دوره اندک نیز هست. به‌جز زرتشتیان، در آن امپراتوری مسیحیان و یهودیان و چندخداییان بسیاری نیز زندگی می‌کردند که هر یک رسوم زناشویی خود را داشتند. زرتشتیان که دین‌شان دین غالب خود مردم ایران بود در اساس دوگونه

ازدواج می‌شناختند: نخست ازدواج تعهددار (زنیهی زن پتیخشایه)، دوم ازدواج ابدال. در مورد نخست، شوهر سرپرستی زن را بر عهده می‌گرفت و زن می‌شد کدبانوی او. بچه‌هایی که از این پیوند زاده می‌شدند قانونی بودند. این دو تن با هم می‌شدند خانواده‌ای پدرسالار که در آن سلسله‌ی خویشاوندی فقط از طرف دودمان پدری شناخته می‌شد. تا مرد زنده بود می‌بایست از زن و فرزندانش نگاه‌داری کند. پس از مرگ، دار و ندارش به آن‌ها می‌رسید. این ازدواج با اجازه‌ی پدر یا سرپرست عروس، رضایت عروس و نیز نوشتن عقدنامه (پیمانی زنی) انجام می‌شد. رسم بر این بود که به عروس جهیزیه می‌دادند.

پراج‌ترین زناشویی، پیوند با «نزدیکان» (خُوِه دُد) بود که در کتاب دینکرد به صورت «پیوند پدر و دختر، پسر و مادر، برادر و خواهر» شرح داده شده است. این‌گونه زناشویی همخونی، در اصل در میان بلندپایگان و سپس گویا در میان مردم عادی انجام می‌شده است. معلوم نیست که زناشویی با نزدیکان چندان پیش از و، حتا در، روزگار ساسانیان رایج بوده و در روزگار هخامنشی هم به چند مورد بیش‌تر برنخورده‌ایم. ولی در دربار اشکانی و ساسانی با نزدیکان زناشویی می‌کردند^۲ زناشویی تعهددار می‌توانسته، با توافق طرفین، مدت‌دار باشد. موعد که سر می‌آمد جهیزیه و دارایی شخصی زن را به او باز می‌گرداندند، ولی اگر او می‌مرد دارایی‌اش به شوهر می‌رسید.

همچنین چندجور زناشویی دور از قاعده هم بودند که درباره‌ی قانونی بودن‌شان عقیده‌ی یکسانی وجود نداشت. برای نمونه، پیش می‌آمد که پدری به زناشویی دخترش کاری نداشت و دختر خود درباره‌اش تصمیم می‌گرفت و سرپرستی برای خود پیدا می‌کرد و بی‌ترس از مجازات پدر باش ازدواج می‌کرد. زناشویی دور از قاعده‌ی دیگر این بود که دختر پس از رسیدن به سن بلوغ ممکن بود مردی را که پدرش پیدا کرده بود نپذیرد و با مردی که خود برمی‌گزیند ازدواج کند.

دومین نوع شناخته شده‌ی زناشویی زرتشتی ابدالی بود. در «نامه‌ی تنسر» آمده است: «اگر مردی بمیرد و فرزند پسری نداشته باشد، بیوه‌ای که از او به جا می‌ماند به یکی از نزدیک‌ترین خویشان به‌زنی می‌دهند. اگر زنی نداشته باشد و دختر داشته باشد، همچنین اگر هیچ‌یک را نداشته باشد با دارایی‌اش زنی می‌خرند و می‌دهندش به نزدیک‌ترین خویشاوندش، و هر پسری که زاده شود از آن مردی‌ست که میراث را به جا گذاشته است.» این مرد یا زن ابدال خوانده می‌شود. در حالت طبیعی (بوټک)، مانند وقتی که دختر مرد یا بیوه‌اش این چنین برگزیده می‌شدند، آن‌ها پا به ازدواجی می‌نهادند که چاکر خوانده می‌شد، یعنی می‌بایست زن یکی از مردهای نزدیک به متوفا بشوند. فرزند پسر مایه‌ی رستگاری بود، زیرا کسی که پسر نداشت نمی‌توانست از پُل بگذرد و به دنیای دیگر برود. بنابراین زناشویی ابدالی یک تکلیف دینی بود، زیرا اهورامزدا خدای بزرگ آیین زرتشتی را یاری می‌داد تا جهان را به سامان نگه دارد. در جامعه‌ی کاست بنیاد ساسانی، ابدالی و مرد در گذشته می‌بایست دارای یک طبقه و دارایی و پایگاه اجتماعی باشند. وقتی پسری زاده می‌شد، زناشویی ابدالی، گرچه پشتیبان زن نبود، می‌توانست بی‌طلاق به پایان برسد. ابدالی به یک فرد، بیوه، خواهر، دختر یا برادر متوفا محدود نمی‌شد؛ مگر به دو طرف ازدواج یا حتا چند زوج مربوط بود.

شکل دیگر، رابطه‌ی همخوابه‌ای بود. بدین گونه که بیوه‌ای [بچه‌دار] یک همخوابه (گادر) پیدا می‌کرد و زیر حمایت او قرار می‌گرفت. شرط این بود که زنی که دنبال چنین همزی‌ای می‌گشت باید بی‌حامی و از تعهد ابدالی آزاد باشد، در عوض همخوابه‌اش وظیفه داشت از زن و فرزندانش تاهنگام بلوغ نگاهداری کند.

در عین این که در باختر (باکتریا، در آسیای میانه) چند شوهری رواج داشت، پیمان زناشویی بازتابنده‌ی تمهیدات دین زرتشتی برای ازدواج عقدی بود. اما تفاوت‌های بزرگی هم در کار بودند. چنان که زنان می‌توانستند

بی این که حق شان نسبت به جهیزیه شان از شان گرفته شود، در گرفتن طلاق پیش قدم شوند؛ و این موردی بود که در قواعد روزگار ساسانی تصور کردنی نبود.^۳ در بابل ازدواج قراردادی بود میان شوهر و اعضای خانواده‌ی عروس. در عقدنامه تصریح می‌شد که زن چه قدر جهیزیه و هدایای دیگر دارد و اگر شوهر می‌خواست زن دومی بگیرد می‌بایست پول معینی به زن اول بپردازد. از این گذشته، زن حق داشت نزد خانواده‌اش باز گردد. کیفر زن زناکار نیز مرگ بود.^۴

در روزگار هخامنشی، شاهان و مردان بلندپایه هم زنان عقدی داشتند و هم همخوابه. بلندپایگان و رهبران دینی امتیازشان این بود که چندزنه بودند. تعداد زنان نشانه‌ی ثروت و مکتب بود و منزلت سیاسی-اجتماعی شخص که بالا می‌رفت بر تعداد زنان نیز افزوده می‌شد. به نوشته‌ی هرودت، «هر مرد چند زن (گینایکس) و شمار بیش‌تری همخوابه (پالاکای) دارد»^۵ البته با توجه به تعداد دو جنس زن و مرد در جامعه، نمی‌شده و نمی‌شود که همه‌ی مردان چند زن داشته باشند. بنابراین منظور هرودت از «هر مردی» باید مردان ثروتمند و والجاه باشند. همین منطق و واقعیت قرن‌ها بعد نیز کاربرد داشتند، زیرا فقط تعداد کمی از مردان ثروتمند می‌توانستند چند زن بگیرند. زنان عقدی که بچه‌های مشروع می‌زاییدند در سلسله‌ی جانشینی مقدم بر همه بودند، و پالاکای یا همخوابه‌ها برای میگزاری و لذت بردن مردان. برای همین هم زنان عقدی در میهمانی‌ها پیدایشان نمی‌شد و فقط همخوابه‌ها و خنیاگران به میهمانی‌ها راه داشتند.^۶ اما به نوشته‌ی هرودت، بزرگان پارسی به مهمانداران مقدونی‌شان گفتند، «رسم ما در پارس این است که زن‌ها و دلبرکان‌مان را می‌گوییم بیایند در خورشگاه خانه با ما باشند.» به‌واقع در آن هنگام بود که به احتمال زیاد مردان دستی به سر و گوش زنان می‌کشیدند، همانی که بعدها شاعران پارسی زبان از آن به بوس و کنار یاد می‌کردند.^۷

چنان که در سده‌های بعد، فرمانروایان شکست خورده‌ای که دختران‌شان را برای اندرونی شاه می‌خواستند، اصرارشان این بود که آن‌ها، به‌نشانه‌ی احترام، زنان عقدی شاه بشوند و نه هم‌خوابه‌اش^۸ به دختران رعایای شاه شکست خورده چنین احترامی نمی‌گذاشتند، زیرا بیش‌ترین به هم‌خوابه‌ها اسیران جنگی بودند که پس از گشودن شهر یا کشوری به کنیزی برده می‌شدند. همه‌ی هم‌خوابه‌ها هم به بستر راه پیدا نمی‌کردند، زیرا بسیاری، اگر نه بیش‌ترشان، در دربار یا در خانه‌ی توانگران به کلفتی گماشته می‌شدند.^۹ می‌گویند آتوسا دختر کورش بزرگ و یکی از زنان داریوش اول به شوهرش گفت، «دوست دارم دخترهای اسپارتی و دخترهایی از آرگوس و آتیکا و کُرینت کارهام را بکنند»^{۱۰}

برای پیدا کردن دخترهای جوان دلربا برای شاه روش‌های دیگری هم بودند. چنان که در کتاب مقدس آمده است که ملازمان پادشاه [خشایارشام] در همه‌ی ولایت‌های مملکت بگردند و دختران زیبا بجویند:

پادشاه امر کرد دختران زیبا برایش بجویند. ملازمان به همه‌ی ولایت‌های کشورش گسیل داشت تا این دختران نیکومنظر را به کاخش در شوش بیاورند. (استیر ۳ - ۲: ۲)

این روش را همان‌گونه که در زیر می‌آید شاهان آینده نیز در قلمرو ایران به کار گرفتند. والدین در سده‌های بعد بی آن که ازشان خواسته شود دختران بسیار زیبای خود را به دربار می‌فرستادند به امید این که در شمار هم‌خوابه‌های شاه درآیند. چنین روشی برای تدارک زن برای بابلیان نیز به کار گرفته شد. آن‌ها علیه داریوش به پا خاسته بودند و برای این که ذخیره‌ی غذایشان بیش‌تر دوام آورد، همه‌ی دختران‌شان را خفه کردند و فقط مادران‌شان را نگه‌داشتند. داریوش که بابل را از نو گشود «تا دختران ور نیفتند [او] مردم مناطق همسایه را واداشت هر یک چندتایی زن به بابل گسیل دارند»^{۱۱}

همخوابه‌های شاه را از روی ریخت و قیافه برمی‌گزیدند. آن‌ها هم می‌بایست دوشیزه می‌بودند و هم زیبا. اما زیبایی از نگاه شاهان هخامنشی چه بود؟ راستش نمی‌دانیم، ولی در متن‌هایی دینی چون اوستا و هادخت نسک، آناهیتا و دثنا زنانی بلند بالا و نیرومند، برجسته پستان، سپیدبازو، خوش‌جامه، خوش تراش و به زیور آراسته توصیف شده‌اند.^{۱۲}

شاهان هخامنشی با آن همه زنی که داشتند، گفته شده تا ۳۶۰ زن، - عددی که بیش‌تر نمادین و جادویی است، - چه‌گونه همبستر خود را از میان‌شان انتخاب می‌کردند؟ به نوشته‌ی دینژرس «هر شب [همخوابه‌ها] گردِ بستر شاه می‌گشتند تا او یکی را برگزیند و شب را باش سپری کند.»^{۱۳} زن‌ها همه سراپا آراسته به نزدش می‌آمدند. چند ماه روی آن‌ها کار می‌کردند تا آماده‌شان کنند؛ و سرانجام آن‌ها را می‌شستند، عطر می‌زدند و با گوهر و زیورهای گران‌بها می‌آراستند و سر شب یکی یکی به سرای شاه روانه‌شان می‌کردند. کسی که برگزیده می‌شد بامدادان از نزد شاه می‌رفت و اگر شاه درخواست ویژه‌ای ازش نمی‌داشت، مانند موردِ استیر، زن دوباره می‌رفت در نوبت می‌ایستاد. بریان به درستی پرسیده است که نکنند این سیستم نوبتی حساب شده را نویسنده‌های یونانی از خودشان درآورده‌اند تا با عدد من‌درآوردی ۳۶۰ تا زن جور در بیاید (یکی برای هر روز سال). بحث او، که متقاعد کننده می‌نماید، این است که احتمال دارد تعداد همخوابه‌ها کم‌تر بوده و نوبتی بودن شاید شاخ و برگ‌ی بوده که هرودت به این نظر داده که «در پارس زنان نوبتی با مردها می‌خوابند.»^{۱۴}

عقیده براین است که شاه و نیز دیگر اعضای نخبه‌گان حرم‌سرا داشتند، شامل زنان عقدی، همخوابه‌ها و خواجه‌ها. این زنان که از مردان جدا زندگی می‌کردند، خانه‌ها و خواجه‌هایی از برای خود داشتند. گویا آن‌ها به طور معمول در یک سرا و با هم زندگی می‌کردند، زیرا فایدمه، دختر اتانِس و زن سمردیس غاصب (۵۲۲ پ.م) به پدرش نوشت: «من هیچ جور نمی‌توانم با آتوسا گپی بزنم، هیچ کدام از دیگر زن‌های شاه را هم نمی‌توانم

بینم؛ زیرا از زمانی که این مرد [سمردیس]، که معلوم نیست کی هست، به تخت نشسته ما را از هم جدا کرده و به هر کدام مان اتاق جداگانه‌ای داده.^{۱۵} به هر حال گویا زنان در زانه‌کوی‌هایی جداگانه به سر می‌آوردند، زیرا هرودت می‌نویسد: «پسرها تا سن پنج ساله‌گی نزد زنان‌اند و چشم‌شان به پدر نمی‌افتد.»^{۱۶} ما نمی‌دانیم که آیا زنان در چاردیواری‌هایی بسته همانند حرم‌سراهای دوره‌ی اسلامی به سر می‌آوردند یا نه، گرچه نویسنده‌گان یونانی به هر دری می‌زنند تا این حرف خود را به کرسی بنشانند که: «پارس‌ها به ویژه نسبت به زنان‌شان بس حسود و سختگیراند و شک می‌ورزند، نه همان به زن‌های رسمی‌شان، مگر به کنیزان و همخوابه‌هاشان و آن‌ها را چنان پاس می‌دارند تا چشم هیچ کس به ایشان نیفتد؛ زن‌ها در خانه‌های در بسته و کلون انداخته عمر می‌گذارند و به هنگام سفر در حصار چادر ارابه می‌گذارندشان.»^{۱۷} اما، اگر چنین هم بوده باشد، گویا دختران شاه آن قدرها در اندرونی به سر نمی‌آوردند، زیرا هم در بارعام‌های شاه ظاهر می‌شدند و هم سفر می‌رفتند و با بیگانه‌گان دیدار می‌کردند. چنان که آتوسا را که دُملی در پستانش درآمده بود پزشک یونانی دموسدس درمان کرد.^{۱۸} احتمال بسیار هست که در روستاها و در بین مردمان کوچ‌نشین، همچنان که در سده‌های بعد، زنان به نسبت آزادی بیشتری داشتند و همدوش مردان در فعالیت‌های کشاورزی و گلهداری کار می‌کردند.

پارس‌ها به قصه نیز علاقه‌مند بودند و برخی از داستان‌های عاشقانه‌شان، به ویژه قصه‌ی زریادرس و اُداتیس، جنبه‌ای آیینی پیدا کردند. بنا به گزارش میتیلن «پارس‌ها این حماسه را بر دیوار پرستشگاه‌ها و کاخ‌ها و خانه‌هاشان نقاشی می‌کنند.»^{۱۹}

پارت‌ها (۲۲۷ پ.م-۲۲۴ میلادی)

دوره‌های (۲۲۶-۶۵۱)

روابط خانوادگی گویا در روزگار پارت‌ها و ساسانیان چندان تغییری نکردند، چنان‌که از ملاحظات یوستینوس نیز همین برمی‌آید:

هر مرد چندین زن دارد تا با مفعول‌های گوناگون کام بگیرد. هیچ بزهکاری‌ای را به سختی زناکاری کیفر نمی‌دهند، و از این‌رو نه همان زن‌هاشان را از سرگرمی‌ها به دور نگه می‌دارند، بلکه نمی‌گذارند چشم‌شان به مردها بیفتد.^{۲۰}

چندزنی مجاز بود و مرد پارتی توانگر علاوه بر زن یا زن‌های عقدی، هر چندتا دلش می‌خواست می‌توانست هم‌خوابه داشته باشد. اینان گاه به مقام‌های بلند می‌رسیدند. در سال بیست پ.م، فرهاد چهارم (۲-۳۷ پ.م) از آگوستینوس کنیزی موسا نام هدیه گرفت، که سپس با او ازدواج کرد و نام «الاهه موسا» بر وی نهاد و پسری را که از این زن زاده شد جانشین خود کرد (فرهاد پنجم پسان) و زن نیز در عوض این مهربانی، فرهاد چهارم را در سال دوم پ.م، کشت.^{۲۱} زناکاری کیفری سنگین داشت و برای همین بود که هرگز زن‌ها را به میهمانی‌ها نمی‌بردند، ولی طلاق گرفتن برای زنان طبقات بالا بسیار آسان بود؛ همین بس بود که آنان از رفتار شوهرشان شیکوه داشته باشند.^{۲۲} اما در زمانه‌ی پارت‌ها جدا شدن زن و شوهر برای مردم معمولی شدنی نبود.^{۲۳} بلندپایگان بیش‌ترین چندین زن در سرای خود داشتند، ولی البته توانگران‌شان. پلوتارخوس درباره‌ی سورنا، که مرد دوم امپراتوری می‌دانلش، می‌نویسد که به هنگام سفر «هزار شتر اسباب و لوازمش را می‌کشیدند و دویست ارابه هم‌خوابه‌گانش را و هزار مرد سرپا مسلح نگهبانش بودند.» از این‌ها گذشته، عقبه‌ای بزرگ در پس همه‌ی این‌ها می‌آمد از «زنان هرزه و مطربان برای شادخواری‌های شبانه.»^{۲۴} چون زن فراوان در دسترس بود، آن‌ها در زد و بندهای سیاسی زن را به یکدیگر

رشوه می دادند. چنان که یک فرمانروای پارتی به کسی وعده داد اگر حاکم محلی اورشلیم را برکنار کند به وی پول و ۵۰۰ زن می دهد.^{۲۵}

داستان عاشقانه‌ی ویس و رامین اطلاعات ارزشمندی از رسم زناشویی در زمانه‌ی پارت‌ها به ما می دهد. از رابطه‌های گوناگونی که شرح‌شان در این داستان آمده‌اند پی می بریم که تبار و پایگاه اجتماعی اهمیت بسیار داشته و این متن اشاره دارد به این که شهرو، مادر ویس، والاتر از شوی خود بوده، چرا که نواده‌ی جمشید بوده و بنابراین پسرش ویرو، پسر شهرو خوانده می شده.^{۲۶} با توجه به اهمیت تبار می توان گفت این یکی از معیارها برای همسرگزینی بوده چنان که ازدواج رامین با گل نیز نمایانگر همین است. او به رامین گفت که پدرمادرش چه کسانی هستند و برادرش چه پیشه‌ای دارد و «او خودش بانوی غراب است».^{۲۷} همین ملاحظات، با اندک تفاوتی در نواحی مختلف، برای شوی گزینی نیز به کار می آمدند. از داستان ویس و رامین برمی آید که در مرو رسم بر این بوده که زن از میان دو خواستگارش یکی را به شوهری برگزیند.^{۲۸} جالب تر این که رامین برادر شیر و ویس بود و این، به خلاف روزگار اسلامی، مانعی بر سر راه ازدواج‌شان نبود. ویس و رامین همچنین نشان می دهد که مراسم ازدواج ساده بوده و با بستن دست دو طرف به هم انجام می شده است. «شهر و خود مراسم ازدواج فرزندان ویرو و ویس را با بستن دست‌شان به یکدیگر برگزار می کند و می گوید: نیازی به مهر موبد نیست تا بر این پیمان خورده شود، یا به حضور گواهانی، زیرا خدا خود به تنهایی گواه است».^{۲۹} اما معمول آن بود که جشن بگیرند و با حضور موبد و گواهان پیمان زناشویی ببندند.^{۳۰}

در زمان پارت‌ها، مانند روزگار پیش از آن، زن و مرد از هم جدا سر می کردند و حتا جداگانه غذا می خوردند. زنان آبرومند با مردان غریبه هم سخن نمی شدند، مگر با خویشان و خواجه‌گان. زنان شهری که از خانه بیرون می رفتند بالاپوشی کلاه‌دار به تن می کردند (هیماتیون). این از روی

نیم‌تنه‌ی پیکره‌ی زنی که در نینوا پیدا شده بر ما معلوم گشته است، که با یک دست لبه‌ی کلاه را گرفته تا نگذارد پس برود و با دست دیگر کمی دامن را برچیده است تا بتواند راحت راه برود.^{۳۱}

اما در امپراتوری پارت رسوم دیگری نیز رواج داشتند. در داستان ویس و رامین، شاه موبد از ویس می‌خواهد که در مهاباد نماند و به مرو برود، زیرا «مردم آن‌جا زن‌باره‌اند و لذت‌جو».^{۳۲} همچنین بنابر طومارن‌بسته‌های اِسَن:

در شوش زنان روغن‌های خوش‌بو به خود می‌مالند، البته از بهترین جور، و با زیور و سنگ‌های گران‌بها خود را می‌آرایند؛ به همراه کلفت‌ها از خانه بیرون می‌روند، پرتایل‌تر از مردان. اما آزرَم در کارشان نیست، با هر که خوش‌شان می‌آید می‌خوایند، با برده‌ها و مهمانان، و این آزادی را از شوهران دارند؛ و نه تنها برای این کارشان سرزنش نمی‌شوند، بلکه سرِ شوهران‌شان سوار نیز هستند.^{۳۳}

زناشویی و پرو و ویس بی موبد نشان از این است که در زمان فرمانروایی پارت‌ها دین زرتشتی هنوز دست بالا را پیدا نکرده بوده، ولی با این همه، رسم زرتشتی پیوند با «نزدیک‌ترین خویشاوند» پی‌رو داشته است. در طومارهای اِسَن همچنین آمده است که پارس‌ها با نزدیک‌ترین خویشاوند ازدواج می‌کردند، زیرا «همخوابه‌گی با مادران خوشایند پارس‌ها بود، یا زناشویی زناگرانه با دختران‌شان.» و نیز در این طومارها آمده است که زنان بابلی پاکدامن نبودند. خوش‌بختانه، بنا به گزارش توماس قدیس، آن‌ها که به کیش مسیحی درآمدند این اعمال زشت را کنار نهادند.^{۳۴} این ادعای زناکاری که پارس‌ها انجام می‌دادند، همان ازدواج درون گروهی است - فرزندآوری با نزدیکان - و رابطه‌ی همخونی نزدیک - فرزندآوری با خواهر و برادر و والدین - که نزد پارس‌ها نه تنها مجاز بوده بلکه ترجیح نیز داشته است. ادعای رابطه‌ی جنسی با مادر به احتمال از این‌جا آب می‌خورد که پس از مرگ پدر، پسر که دارایی پدر را به ارث می‌برد، زنان پدر نیز به او ارث می‌رسیدند. این لزومن بدین معنا نبود که

پسر با مادر خودش رابطه‌ی سکسی پیدا می‌کرد. کم بودن نقش زن بدین معنا نبود که در روزگار پارت‌ها عشق و عاشقی جایی نداشته است، چرا که داستان ویس و رامین به خوبی نشان می‌دهد که عشق تنانی و روحانی در هم تنیده بوده، داستانی که با گذر صدها سال همچنان دل‌ها را می‌سوزد و می‌گدازد.^{۳۵}

به نوشته‌ی فردی رومی به نام آمیانوس مارسلینوس، روسپی‌گری و بچه‌بازی نزد پارسیان کم‌تر از یونانیان بوده است. پارس‌ها بچه‌بازها را می‌کشتند. زناکاری گویا نزد پارس‌ها بسیار بوده، و مرد پارسی می‌توانسته زنش را به خاطر زناکاری طلاق دهد. ولی زن نمی‌توانسته در پی زناکاری مرد از او جدا شود؛ ولی می‌توانسته به خاطر خرجی ندادن یا بدخویی از مرد جدا شود. زن زناکار را گوش و بینی می‌بریدند. و مردی را که با زن دیگری می‌دیدند تبعید می‌کردند.

این وضع در روزگار ساسانیان (۶۴۲-۲۲۴) چندان فرقی با گذشته‌ها پیدا نکرد. از متن‌های زرتشتی برمی‌آید که در دوره‌ی ساسانی رسوم زناشویی پیچیده بوده‌اند. علاوه بر زناشویی عقدی (پتیخشای)، زناشویی ابدال، زناشویی با برادر شوهری که مرده (چاکر) و زناشویی گات نیز رسم بوده است.^{۳۶} روابط زناشویی‌ای که اکنون زناکارانه شمرده می‌شوند، در ایران بیش از اسلام پسندیده بودند. چنان‌که کتاب حقوقی هزارستان دارنده‌ی قوانینی است مربوط به برادر-خواهر و زناشویی‌هایی «زناکارانه» از این دست.^{۳۷} مردها می‌توانستند هر تعداد که می‌خواهند زن بگیرند. در منابع یونانی از جمله آمده است که مردی چند صد زن در سرای خود داشت. تنها مردانی که توان مالی‌اش را داشتند بیش از یک زن می‌گرفتند، و مانند گذشته، بنا به ماهیت رابطه، زن عقدی یا همخوابه، بچه‌هایی که از این پیوندها زاده می‌شدند اگر از زن عقدی بودند از مرده ریگ بهره داشتند و گرنه بی‌بهره می‌ماندند. زنان بلندپایه می‌توانستند طلاق بگیرند، ولی مردم عادی نمی‌توانستند.^{۳۸} اگر آنچه در کارنامگ اردشیر بابکان آمده راست

باشد، همخوابه‌ها، یا شاید باید آن‌ها را ندیمه بنامیم، از آزادی چشم‌گیری برخوردار بودند زیرا ندیمه‌ی دُرْدانه‌ی پادشاه پارتی اردوان شسی را با اردشیر می‌خوابد و سپس به سرای اردوان باز می‌گردد. با این که او اردشیر را یاری می‌دهد از کاخ اردوان بگریزد و سپس به تاج و تخت برسد، خودش از داستان ناپدید می‌شود. اردشیر با دختر اردوان زناشویی می‌کند و جانشین‌اش شاپور از او زاده می‌شود. اردشیر بدین‌سان این رسم کهن را که فقط زنان عقدی می‌توانند فرزند جانشین بیاورند، تأیید می‌کند.^{۳۹} زنا کیفر داشت، از جمله پس از مرگ.^{۴۰}

پیروان مزدک (مرگ حدود ۵۲۴ م.)، رهبر جنبشی سوسیالیستی‌گونه، چنان که در منابع اسلامی پسان آمده است، گویا به تقسیم کردن زنان باور داشته و می‌گفته اگر مردی یک چند مهمان داشته باشد آنان نه تنها می‌بایست از خوراک او بخورند، مگر زانش هم می‌بایست با ایشان درآمیزند:

رسم ایشان چنین بود که هرگاه مردی به اتاقی اندر می‌شد تا با زنی درآمیزد کلاه بر در می‌نهاد و به درون می‌شد. هرگاه مرد دیگری با همان خواهش می‌آمد کلاه که بدیدی آویخته بر در خود باز می‌گشت آگاه از این که کس دیگری آن‌جا به کار مشغول است.^{۴۱}

این شاید شکلی از چند شوهری بوده که پیش از پیدایش جنبش مزدکی به گسترده‌گی در باکتريا و نیز نزد ماساگت‌ها^{۴۲} و گلیدها، به‌جای تقسیم کردن زنان، اجرا می‌شده است.

نزد گلی‌ها نیز رسم است که زنان زمین را کشت می‌کنند، خانه می‌سازند و همه‌ی کارهای مردانه را انجام می‌دهند؛ همچنین اجازه دارند با هر که می‌خواهند بخوابند و به چشم شوهران خطاکار نیستند یا زناکار خطاب نمی‌شوند؛ زیرا همه‌آمیزند، به‌ویژه با بیگانگان؛ روغن‌های خوش‌بو نمی‌مالند، جامه‌های رنگین نمی‌پوشند، کفش به پا نمی‌کنند.^{۴۳}

در روزگار ساسانیان، مردان توانگر همخوابه‌ها و کنیزان بسیار داشتند. به نظر نمی‌آید که میان چنین مردی با همخوابه‌هاش رابطه‌ای حقوقی برقرار بوده باشد. جز مقررات مربوط به برده‌گی^{۴۴}. همان‌گونه که در بخش دوم آمد، آن‌ها یا بازیچه‌های سکسی بودند یا خدمتکار. یک مورد، نگاه و رفتار بهرام است، آن‌سان که در شاه‌نامه آمده است. او را عربی مُنظر نام بزرگ کرد که پدر نیابتی‌اش بود: روزی شاه‌زاده‌ی نوجوان به نگره‌بانش می‌گوید:

تو مردی هستی شریف و خوش نیت، تیماردار منی و نگران احوالم. هر کس اندوهی پنهان دارد که چهره‌اش زرد می‌گرداند. تن مرد آزاده از خوشی جان می‌گیرد، پس خوشی از من دریغ مدار، خوشی‌ای که درمان همه‌ی دردهاست. هر جوانی چه شاه‌زاده چه جنگلی آسایش و خوشی در زنان می‌جوید. آن‌ها سرچشمه‌ی ایمان‌اند و مردان جوان را به نیکی رهنمون می‌شوند. پنج یا شش کنیزک خورشید روی برایم بیار تا از آن‌ها یکی دوتا برگزینم. در اندیشه‌ی فرزند نیز هستم. فرزند به من آرامش می‌بخشد. شاه را خوش آید و مردان در این کار می‌ستانیدم.^{۴۵}

کنیزانی که مُنظر برای بهرام می‌آورد غربی (رمی) توصیف می‌شوند و از دلایلی خریداری شده‌اند که کنیزسرایبی دارد و خرید و فروش انسان را در آن‌جا انجام می‌دهد. برای بهرام، زنان، یا بهتر است بگوییم زنان زیبا، برای این بودند که به او لذت و خوشی و بچه بدهند. در رساله‌ای به‌زبان پهلوی منسوب به خسرو اول (۷۸-۵۳۱) یا خسرو دوم (۶۲۸-۵۹۰) زیبایی نمونه‌ی زنانه این‌چنین توصیف شده است. «زنی بهترین است که به‌دل شوی خود دوست می‌دارد و از هوش سرشار بهره دارد، که میانه بالااست و سینه فراخ و سر و کپل‌هاش خوش‌تراش‌اند و پاها کوتاه و کمر باریک و کف پاها گود و انگشتان کشیده و دست و پا نرم و لطیف و گوشتالو و پستان‌هاش مانند به و از سر تا پا سفید برفی و گونه‌ها سرخ اناری و چشم‌ها بادامی و لب‌ها قرمز و ابروان تاق‌دار و دندان‌ها سفید و درخشان و گیسوان سیاه و برآق و بلند، و آن که در بستر با شوی سخنان آرام‌بخش گوید و نه بی‌شرمانه.»^{۴۶}

دوره‌ی اسلامی (۶۵۱ تا امروز)

چون که بودیم با پیامبر بودیم و تهی دست. پس رسول الله گفت «ای جوانان: هر یک از شما که می‌تواند زن بستاند، باید بستاند، چه نگاه او فرو می‌اندازد و شرم در او محفوظ می‌دارد (یعنی جاهای خصوصی‌اش را از ارتکاب اعمال جنسی باز می‌دارد)، و هر آن کس که زن ستاندن نتواند، بر اوست که روزه بگیرد، که روزه قوه‌ی باه را فرو می‌کاهد.»^{۴۷}

سکس پیش از زناشویی

اسلام می‌پذیرد که کشش سکسی در بشر بسیار نیرومند است، ولی تأکید دارد که رابطه‌های سکسی همه باید در چارچوب زناشویی انجام شوند؛^{۴۸} و شیعه دو صورت از زناشویی را به رسمیت می‌شناسد: عقدی (عقدالنکاح) و مدت‌دار (مُتعه). این است که سکس پیش از زناشویی یا بیرون از زناشویی به لحاظ مذهبی و اجتماعی ممنوع است. از تجربه‌ی سکسی پیش از زناشویی پسران و دختران چندان گزارشی به دست ما نرسیده، زیرا این موضوع بیش از خود سکس (در زناشویی) تابو بوده است. ویلز (wills) با اشاره به وضعیت دهه‌های ۱۸۷۰ و ۱۸۸۰ می‌نویسد، «این کار زشت پیش از ازدواج از دختران بسیار کم سر می‌زند؛ و زن ایرانی از این نظر بسی شایسته‌تر از خواهر اروپایی‌اش است.»^{۴۹} البته دختران مجالی برای سکس پیش از زناشویی نداشتند، زیرا همه چهارچشمی می‌پایدندشان تا دخترکی‌شان از دست نرود و آبروی خانواده محفوظ بماند. این است که پدرمادران پس از اولین عادت ماهانه‌ی دختر تلاش می‌کردند شوهرش بدهند، گاه هم زودتر. البته بعید بود که دختران نُه ساله گرایشی به تماس سکسی داشته باشند، گرچه بسیاری را در این سن به شوهر می‌دادند. ولی مشکل آن‌قدرها زنان نبودند، مگر مردها بودند که پُر خواهش‌تر از زنان بودند و نیز این بود که میل سکسی پیش از ازدواج سخت سرکوب می‌شد و نیاز به گریزگاهی داشت.

دخترها و پسرها را از همان کودکی نمی‌گذاشتند با هم بازی کنند مبادا کارهایی با هم بکنند که نباید.

بچه‌ها را به حال خود نمی‌گذارند بازی کنند. بچه‌ای که می‌خواهد با بچه‌ی همسایه یا با همشاگردی‌اش بازی کند، مادر همراهش می‌رود. گرچه بسیار کم پیش می‌آید که بچه‌ای به خانه‌ی همسایه‌ای برود یا با غریبه‌ها رفت و آمد کند. روی هم رفته، بچه‌ها با برادر و خواهر زاده‌ها بازی می‌کنند آن هم با حضور مادران. دختر بچه‌ها را چهارچشمی می‌پایند. تابوهای فرهنگی که برای دور کردن بچه‌ها از امور زیان‌بخش به‌ویژه رابطه با غریبه‌ها ساخته شده بودند از دست‌یابی به اطلاعات درباره‌ی بازی سکسی جلوگیری می‌کردند.^{۵۰}

پسران پیش از بلوغ از مراحل مختلف دگرگونی‌های بدن زن و نیز مرحله‌های آبستنی و شیردهی آگاهی به دست می‌آوردند. آن‌ها را به سرای زنانه نیز می‌بردند و بنابراین «با خواهران‌شان به گفت و گوهایی گوش می‌دادند ناروا برای گوش‌های بچه‌ها.^{۵۱} شعرهای کودکان نیز دارای اطلاعات سکسی‌ای بودند درباره‌ی دهان و کون و آلت‌های تناسلی.^{۵۲} از این گذشته، مادران پسر بچه‌ها را به گرمابه‌ی عمومی می‌بردند و آن‌ها زن‌های برهنه را می‌دیدند. دیگر این با زن‌های توی گرمابه بود که سن پسرها را برای رفتن به گرمابه مناسب تشخیص بدهند یا نه. روشن است که مردان تصویرهایی را که در کودکی در گرمابه عمومی دیده بودند در بزرگسالی به یاد می‌آوردند.»^{۵۳}

از فعالیت‌های سکسی پسران و مردان جوان پیش از ازدواج اطلاعات چندانی در دست نداریم، ولی بنا به اطلاعاتی که از سده‌ی بیستم داریم، جوانان پیش از ازدواج سکس داشتند. چنان‌که هم جلق می‌زدند^{۵۴} و هم بامردها و حیوانات نزدیکی می‌کردند، با دختران نیز رابطه‌هایی به هم می‌رسانیدند. نزد یهودیان «جلق‌زدن از دیدگاه دینی سخت ناپسند است ولی همه این کار را می‌کنند. منابع خبری ادعا می‌کنند پسر که به سنی برسد که بتواند منی برجهاند، پیش روسپی مسلمانی می‌بردندش؛ در گذشته برای

چاره کردن این مشکگل او را زن می‌دادند.^{۵۵} مسلمانان ثروتمند برای پسرهایشان صیغه می‌گرفتند، در حالی که پسران تنگدستان به کون‌مرزی با پسر بچه‌ها و حیوانات روی می‌آوردند. در بخش چهارم به این موضوع خواهم پرداخت.

پاپولی یزدی در کتاب *خاطرات* گیرای خود می‌نویسد در محله‌های فقیرنشین یزد، که او نوجوانی‌اش از ۳۰-۱۳۲۹ را در یکی از آن‌ها سپری کرد، دخترها و پسرها توی خانه‌هایی که در هر کدام چندین خانوار زندگی می‌کردند و نیز توی مکتب‌خانه‌ها یا مدرسه‌های قرآن باهم آشنا می‌شدند. همچنین پسران توی دهنه یا خود راه‌آب‌های کاریز، نه توی کوچه و خیابان، با دختران در و همسایه آشنا می‌شدند. او فاش نمی‌کند این آشنایی چه قدر طول می‌کشیده، ولی جوری که از شرح پیشامدهای مکتب‌خانه برمی‌آید، کار این آشنایی به جاهای باریک می‌کشیده. در مکتب پسرها و دخترهای در و همسایه پول مختصری می‌دادند و زیردست زنی از مردم محل که بهش ملاً باجی می‌گفتند شعر شاعران بزرگ ایران و قرآن از بر می‌کردند. پاپولی یزدی می‌نویسد ملاً باجی گاه یکی دو ساعتی غیبش می‌زد و مکتب را می‌سپرد دست پسرهای نوبالغ، که در واقع برای این جور مکتب‌ها سن‌شان زیاد بود. بعضی از این پسرها فرصت را غنیمت می‌شمردند و یکی از دخترها را برمی‌داشتند می‌بردند زیرزمین و باشان سکس می‌کردند. بالاخره این قضیه به بیرون مکتب درز کرد، پسرهای بزرگسال را از مکتب بیرون کردند و کاری کردند که دیگر از این جور چیزها پیش نیاید. دخترک را نیز از مکتب بیرون کردند و پاپولی یزدی بعدها فهمید که او گذارش افتاده به روسپی‌خانه‌ی آبادان. همچون داستانی هم برای دختر بچه‌ای نه ساله پیش آمد با پسری پانزده ساله. و اگر پسران بزرگسال در مکتب نبودند ممکن بود پسرهای خویشان ملاً باجی جای آن‌ها را بگیرند، و این از نامه‌ای متعلق به سال ۱۹۰۷ آشکار می‌شود.^{۵۶}

پسرهای بالغ به زنهای شوهردار اهل حالی که در خانه تنها بودند نیز «سر می زدند» و عشق و حال می کردند.^{۵۷} گویا این در روستاهای بزرگ هم اتفاق می افتاده. چنان که جوانان روستای دارآباد در دهه‌ی ۱۳۳۰ ادعا می کردند که «با زنهای شوهردار پول داری» که در دل هوای تنوع و خوش گذرانی داشتند، یا شوهران شان را بی کفایت می دانستند، سر و سر داشتند. «قوم نگاری که این اطلاعات را داده به درستی گفته که در این موضوع جای شک است».^{۵۸}

گاه نیز پیش می آمد که پسران یا مردان آشنایان یا افراد خانواده‌ی دخترها اغلب به خلاف میل این‌ها باشان رابطه‌ی سکسی برقرار می کردند. این رابطه‌ی با محارم حتا بیش از سکس پیش از ازدواج تابو شمرده می شد. گرچه از این موارد آگاهی چندانی نداریم، زیرا معمولن خانواده صداس را در نمی آورد، ولی این رابطه در بسیاری از، اگر نه در همه‌ی موارد شکل تجاوز پیدا می کرد که البته چون تجاوزگرا از اعضای خانواده بود کسی از آن با خبر نمی شد. اگر تجاوزگری بیرون از اعضای خانواده می‌شد، می‌افتاد مجازات می شد.^{۵۹}

فون پوستر از رخ دادن چنین پیشامدهایی در ۱۶۲۲ گزارش می دهد. در اصفهان، چهار پاسبان دختری را که دیر از گرمابه بیرون آمده بود گرفتند و به خانه‌ی خود بردند و هشت روز به وی تجاوز کردند و سپس خفه‌اش کردند. این جنایت و جنایتکاران فاش که شدند، شاه عباس اول دستور داد دست و پای پاسبانان را ببرند.^{۶۰} ولی چه به سر دختری می آمد که بهش تجاوز می شد؟ در یک مورد که در استان فارس در دهه‌ی ۱۹۷۰ اتفاق افتاد، مردی به نامزد پیشین‌اش تجاوز می کند، و دختر با آن که هنوز باکره است ناگزیر می شود با تجاوزگرا دواج کند زیرا هیچ کس دیگری حاضر نمی شد به زنی بگیردش.^{۶۱} شاید او «خوش بخت» هم بود زیرا دختری که بهش تجاوز می شد جاش توی روسپی خانه بود.

گرچه سکس پیش از ازدواج گاهی دست می‌داد، ولی کم‌تر با دختر بچه‌ها بود. اگر چنین چیزی اتفاق می‌افتاد کار بچه‌بازها بود که با دخترکان نابالغ درمی‌آمیختند، به‌ویژه، خویشاوندان و شوهران پیر از آن‌ها سوءاستفاده‌ی سکسی می‌کردند. مهر تأیید زدن بر چیزی که جای دیگر سوءاستفاده‌ی سکسی از کودکان تلقی می‌شود، معلوم است که خود همان را موجب می‌شود. از این‌رو، همین خود بر تربیت کودکان و به‌ویژه دختران و نحوه‌ی سرپرستی‌شان تأثیر می‌گذارد. همچنین بدین معناست که اگر چنین سوءاستفاده‌ای پیش بیاید، برای این که آبروی خانواده نرود، به جای مجرم، دختر مجازات می‌شود.

چون که پس از نه ساله شدن دختر می‌توان هر وقتی او را شوهر داد به لحاظ شرعی پذیرفتنی‌ست که دخترکی را به مردی در هر سن و سالی شوهر داد و ترسش را به اختیار مرد سپرد. شک نیست که این در زمره‌ی مصادیق سوءاستفاده‌ی جنسی بالقوه از کودکان است. یکی از قوی‌ترین بحث‌هایی که در ایران می‌شود که نباید سرپرستی کودکان به‌ویژه دختران، را به مادر سپرد این است که زن که دوباره شوهر کند بچه‌ها در خطر سوءاستفاده‌ی جنسی از طرف شوهر جدید قرار می‌گیرند. سوءاستفاده‌ی جنسی از کودکان به‌ویژه دختران بیش‌تر توسط عموها و پسرعموها که با هم زیر یک سقف زندگی می‌کنند پیش می‌آید. در چنین مواردی مادر سرزنش می‌شود که چرا خوب از بچه‌هاش مراقبت نکرده و چندان یخه‌ی مجرم را نمی‌چسبند. پلیس کاری به کار سوءاستفاده‌ی جنسی از کودکان در خانواده ندارد و جایی هم نیست که به داد بچه‌ها برسد. اگر از پسر بچه‌ای که در خانه‌ای نوکری می‌کند سوءاستفاده جنسی شود، پدر مادرش دیگر نمی‌گذارند در آن خانه کار کند. تنها موردی که پای پلیس به میدان کشیده می‌شود وقتی‌ست که به کلفت جوانی تجاوز می‌شود، تازه آن هم اگر دخترکی‌اش بر کارش مقدم باشد.^{۶۲}

دختران مسلمان در مدرسه‌ی یهودی شیراز برای دختران همکلاسی یهودی‌شان با لفت و لعاب از ماجراهای سکسی‌شان داستان‌ها تعریف می‌کردند. البته پاره‌ای از این داستان‌ها هم ساخته‌گی بودند، زیرا دختران به‌علت دیر ازدواج کردن و جدایی از پسران در اجتماع، «هم کنجکاو

سکسی داشتند و هم ناکامی سکسی».^{۶۳} این بر سر دوراهی بودن را مهوش در دهه‌ی ۱۳۲ به‌خوبی نشان داده‌است:

یک دختر کاشی‌ایستاده بود سر زمین و
پسری داشت رد می‌شد. دختره

با لهجه‌ی غلیظ کاشانی به پسره گفت:

به‌م نگاه نکن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره نگاه کرد. دختره گفت:

نزدیک‌تر نیا، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره آمد نزدیک‌تر، دختره گفت:

دیگر نزدیک‌تر نیا، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره باز هم آمد نزدیک‌تر، دختره گفت:

نزدیک نزدیک نیا وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره آمد نزدیک نزدیک، دختره گفت:

دست به‌م نزن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره دست به‌ش زد، دختره گفت:

دست به پستان‌هام نزن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره دست گذاشت رو پستان‌هاش، دختره گفت:

ماچم نکن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره ماچش کرد. دختره گفت:

دست به نافم نزن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره دست گذاشت رو نافش، دختره گفت:

اگر دستت را پایین‌تر ببری جیغ می‌زنم.

پسره دستش را برد پایین‌تر، دختره گفت:

اون را توش نکن، وگرنه جیغ می‌زنم.

پسره اون را کرد توی دختره، دختره با عشوه و

ناز گفت: وای خداجون،... بیرونش نیا! وگرنه

جیغ می‌زنم.^{۶۴}

چون که هنجارهای سنتی سکس پیش از زناشویی هنوز در ایران به قوت خود باقی‌اند، جوانان شهری کنونی، که به‌علت هزینه‌ی سنگین ازدواج^{۶۵} نمی‌توانند زود زن بگیرند و راه‌های چاره‌ی دیگری چون دیسکو در دهه‌ی چهل و پنجاه هم وجود ندارند، دوست دختر می‌گیرند و مهمانی‌هایی برگزار می‌کنند و حسابی با هم عشق و حال می‌کنند. ممکن است کار به سکس پیش از ازدواج هم بکشد، که معمولن برای حفظ باکره‌گی دختر از سپوختن در وی خودداری می‌کنند. در این‌باره جوانان گویا پند عبیدزاکانی رابه‌گوش می‌گیرند: «دختر همسایه را از کون بگایید و گرد مهر بکارت مگردید تا طریق امانت و دیانت و شفقت مسلمانی و حق همسایگی به‌جای آورده باشید و نیز به‌وقت عروسی دخترک در محل تهمت نباشد و ازداماد خجالت نکشد و پیش خدا و خلق روسفید باشد.»^{۶۶} پسران همچنین برای برآوردن نیاز سکسی‌شان به جنده‌بازی روی می‌آورند، و این گرایشی‌ست که گویا در این دو دهه رو به افزایش داشته است. مطالعه‌ای که تازه‌گی‌ها انجام شده نشان می‌دهد که ۲۸ درصد مردان مجرد در تهران سکس دارند.^{۶۷}

مقررات اسلامی زناشویی

مسلمانان و نیز مسیحیان و یهودیان و زرتشتیان فقط مجازاند در چارچوب ازدواج سکس داشته باشند، که معنی‌اش پیوند میان زن و مرد است. نه تنها قرآن به مسلمان امر می‌کند زناشویی کنند: «بی‌همسران خویش را به زناشویی دهید (۳۳: ۲۴)، که به خودی خود فرمانی رساست، بلکه محمد پیامبر درخواست عثمان ابن مازون را که تقاضا کرده بود اجازه دهد او ریاضت پیشه کند، نپذیرفت.^{۶۸} بنابراین جای تعجب ندارد که ناظران خارجی به این نتیجه رسیدند که «ازدواج نکردن گناه کبیره است ... حتی جذامی‌ها در روستاهای فلک‌زده‌شان خود را زیر فشار می‌بینند و مجبورند به پی‌روی از دین تن به ازدواج بدهند.»^{۶۹} در نتیجه یک مسیونر آمریکایی

در حدود ۱۹۰۰ می‌نویسد، «در جریان سفرهای فشرده‌ای که بیش از بیست سال به درازا کشید به چهار تا پیردختر، مطابق تعریف آن‌ها، بیش‌تر بر نخوردم».^{۷۰} بی‌زن یا شوهر بودن آن قدر عجیب بود که فرد انگشت‌نما می‌شد. خوش‌نویسی به نام میرزا سنگلاخ خراسانی چنین آدم عجیبی بود، زیرا به نقلی در سن ۱۱۰ سالگی مرد و هرگز هم زن نگرفته بود.^{۷۱} این بدین معنا نبود که مردان بی‌زن سکس نداشتند، زیرا آن‌ها بر خلاف زنان اختیارشان دست خودشان بود که اگر دل‌شان خواست زن بگیرند. آن‌ها شاید پند شاعر زن‌گریز سنایی (مرگ ۵۶۲) را آویزه‌ی گوش داشتند:

زن نخواهد هیچ مردی تا بمیرد هوشیار	زن مخواه و ترک‌زن کن کاندرین ایام‌بار
سرو قد و ماهروی و سیم ساق و گل‌مدار	گر امیر شهوتی باری کنیزی خر به زر
ور مزاج او بدل گردد بود زر عیار	تا مراد تو بود با او بزنی بر سنگ سیم
روی مال خویشان بیند که روی وام دار ^{۷۲}	آنقدر دانی که برخیزد کسی از بامداد

ولی چون بیش‌ترین‌هی مردم ازدواج می‌کنند، نخست بحثِ بایدها و نبایدهای ازدواج اسلامی مطرح می‌شود، یعنی چه قواعد رسمی‌ای می‌بایست رعایت شوند تا ازدواجی معتبر باشد و برای برهم‌خوردن هر یک از این قواعد یا لغو پیمان زناشویی چه هنجارهایی می‌بایست حاکم باشند. دوم، قانونی کردن آن قواعد آزموده می‌شود؛ مردم چه‌گونه با آن‌ها برخورد می‌کنند و چه‌جور از آن‌ها طفره می‌روند، از کنارشان می‌گذرند و / یا به‌شان آب و تاب می‌دهند.

عقد

مطابق فقه اسلامی، زناشویی به منزله‌ی نهادی شرعی در چارچوب تعدادی ارکان و احکام تعریف می‌شود. این ارکان همان عناصر ذاتی عقد ازدواج‌اند که نبودشان این عقد را منسوخ می‌کند. احکام همان قواعد و مقرراتی هستند که بر عقد حاکم‌اند.^{۷۳} زناشویی، بنابر شرع اسلامی شیعی، تنها زمانی

معتبر است که «عقد»ی در میان باشد، یعنی احترام به حدود اختیارات زوجین، توافق بر سر پرداخت مهر، و اعلام توافق زوجین. سنی مذهبیان یکی دو شرط دیگر هم به این‌ها می‌افزایند. واژه‌ی عربی نکاح که در واقع به معنای روابط سکسیست، تأکید دارد که این روابط فقط به طور شرعی و بر اساس عقد ازدواجی شرعی می‌توانند برقرار شوند. عروس اعلام می‌کند که خواهان زناشوییست (ایجاب) و داماد اعلام می‌کند که قبول دارد. مذاهب مختلف اسلامی همه واژگان یکسانی را به کار نمی‌برند و در معانی با هم اختلاف دارند. زبان عقد باید عربی باشد، ولی اگر زن و مرد عربی ندانند عقد را به زبان ایشان جاری می‌کنند.

موارد گنجانده در عقد، که باید به عربی باشد، باید مورد توافق طرفین قرار گیرد.^{۷۴} عقد با مناسک خاصی انجام می‌شود و شکل پذیرفته شده‌ی ثابتی دارد و هیچ یک از طرفین نمی‌تواند در آن تغییری بدهد. هر دو طرف می‌توانند بر آن قید و شرط‌هایی بیفزایند، به شرطی که خلاف حدود قرآنی نباشند. چنان‌که زن نمی‌تواند از شوهر بخواهد زن دیگری نگیرد، ولی می‌تواند قید کند اگر این کار را بکند او ازش طلاق می‌گیرد. زن اگر بار اول است که ازدواج می‌کند (و در این صورت باید باکره باشد)، ولی او باید با ازدواج موافق باشد، گرچه بسیاری از علما در این نکته با هم اختلاف نظر دارند. از ۱۹۷۰ بدین‌سو، دختران هژده ساله به بالا اجازه یافتند خود برای ازدواج‌شان تصمیم بگیرند، به شرطی که بتوانند نشان دهند که پدر یا در غیاب او دیگر مردهای بزرگ خانواده برای تصمیم‌گیری درباره‌ی ازدواج او شایسته‌گی ندارند.

در مراسم عقد معمولن دو شاهد وجود دارند، ولی بودن‌شان الزامی نیست، به شرط آن که تمام شرط و شروط شرعی برآورده شوند. در مورد صغیران، یعنی دختران زیر نه سال و پسران حدود ۱۴ سال، پدر یا برادر یا دیگر سرپرستان قانونی عقدنامه را امضا می‌کنند. امضای اینان الزامیست و

زوجین پس از رسیدن به سن قانونی نمی‌توانند ادعا کنند که ازدواجشان باطل است. اما می‌توانند درخواست طلاق کنند.

عقد ازدواج که اعتبار قانونی پیدا کرد، زن صاحب مهریه می‌شود. مهر باید شامل میزان معینی دارایی یا پول نقد یا درآمدی باشد و می‌بایست به لحاظ آیینی پاک باشد و شوهر صاحبش باشد. در صورت جدایی زن و شوهر یا درگذشت شوهر، مهریه باید به زن پرداخته شود. زن می‌تواند پیش از رضایت دادن به رابطه‌ی سکسی مهریه‌اش را درخواست کند، مگر این که در عقدنامه تصریح شده باشد که مهریه سپس پرداخت می‌شود. زن اگر به همخواه‌گی بدون پرداخت مهریه تن بدهد دیگر از آن پس نمی‌تواند دست رد به سینه‌ی شوهرش بزند. حتی اگر مرد نتواند مهریه را بپردازد نیز، بنابر فقه شیعه، زن نباید از خوابیدن با او تن بزند، ولی سنیان عقیده دارند که در چنین حالتی زن می‌تواند شوهر را به خود راه ندهد.

مهریه‌ی عروس مهم‌ترین بخش زناشویی است؛ پرداخت آن ممکن است به آینده موکول شود، یعنی زناشویی دادوستدیست و وعده‌ای. برای همین است که سنایی (در شعر پیش گفته) زن را «طلبکار» می‌نامد. مهریه نشان دهنده‌ی پایگاه اجتماعی خانواده‌ی عروس و داماد است و نیز ارزشی (یا حرمتی) که به عروس گذاشته می‌شود. امروزه برخی زنان مدرن مهریه را مایه‌ی تحقیر می‌دانند، ولی سنت و نیز فرمان قرآن (۴:۴) نمی‌گذارند که این رسم از پیش پا برداشته شود. واقعیت این است که میزان مهریه روز به روز بیش‌تر شده و اکنون صورت سکه‌های طلا به خود گرفته تا با بالا رفتن تورم از ارزش‌اش کاسته نشود. این بالا رفتن میزان مهریه مانع ازدواج جوانان شده است، به‌ویژه زمانی که نرخ بی‌کاری بالاست و بیش‌تر جوانان (یا خانواده‌هاشان) از پس این هزینه‌ی سنگین بر نمی‌آیند.^{۷۰}

زناشویی بدین معناست که شوهر باید از زنش نگه‌داری کند، یعنی خوراک و پوشاک و سرپناه و دیگر نیازهایش را تأمین کند، ولی به شرطی که زن از او فرمان‌برداری کند. اگر زن فرمان‌برداری نکند او هم مجبور

نیست از شنگه داری کند. شوهر باید زن مطلقه اش را تا وقتی طلاق قطعی نشده خرجی بدهد؛ یا در صورت قطعی شدن طلاق و آبهستن بودن زن باید در تمام مدت آبهستنی خرجی اش را تأمین کند.

برابری

این از نخستین احکام زناشویی است. گذشته از ارکان زناشویی (عقد، قواعد، مهریه) شرایط دیگری هم باید در نظر گرفته شوند. زن بهتر است با مردی ازدواج کند که با او برابر (کفا) باشد. نزد شیعیان تنها شرط این است که مرد باید مسلمان باشد؛ نزد سنی مذهبان عامل‌های دیگری (تبار، دارایی، حرفه، برده و جز این‌ها) نیز تأثیر دارند.^{۷۶} در واقعیت، در ایران، خواه شیعی و خواه سنی، موقعیت اجتماعی-اقتصادی و سیاسی / دینی خانواده‌هایی که با هم عقد زناشویی می‌بستند از اهمیت بسیار برخوردار بوده و هست. برای مرد مهم بود که زنش از خانواده‌ی کم نفوذتر از خانواده‌ی خودش باشد تا بتواند خود را برتر احساس کند. نویسنده‌ی قابوس‌نامه به پسرش اندرز می‌دهد:

اما زن محتشم‌تر از خویشان مخواه ... و زن از خاندان به صلاح باید خواست که زن از بهر کدبانویی باید خواست نه از بهر طبع که از بهر شهوت از بازار کنیزی توان خرید که چندین رنج و خرج نباشد.^{۷۷}

گاه چاره نبود و ازدواجی پیش می‌آمد با زنی بلندپایه‌تر تا خانواده‌ها با هم متحد شوند، مثلن با خاندان شاهی یا با طایفه‌ای از لحاظ سیاسی با نفوذتر. در چنین مواردی مرد می‌بایست به زنش توجه بیش‌تری نشان دهد مبادا او نزد پدر یا برادرها یا عموهاش از او گله کند.^{۷۸} حتا در چنین مواردی اگر عروس خیلی از شوهرش جوان‌تر بود می‌بایست اقداماتی برای برتری‌یابی انجام شوند.

زناشویی میان گروه‌های قومی گوناگون به این ساده‌گی‌ها نبود. با آن که فتوحات سپاهیان مسلمان پس از درگذشت پیامبر عرب‌ها را سرور بخش

بزرگی از خاورمیانه و شمال آفریقا گردانید، از زمان دستور خلیفه عمر، از زناشویی عرب‌ها با غیرعرب‌ها پرهیز می‌شد. با این حال چنین ازدواج‌هایی اتفاق می‌افتادند. در سده‌ی اول هجری در طبرستان بین عرب‌ها و ایرانی‌ها پیوندهایی صورت گرفتند که در پی شورش‌های ایرانیان از هم گسیختند، زیرا زنان شوهران عرب خود را به شورشیان سپردند تا کشته شوند.^{۷۹} بیش‌تر وقت‌ها این ازدواج‌ها سیاسی بودند و در بسیاری از موارد «برای جلوگیری از جنگ»^{۸۰} انجام می‌شدند. البته همین که یک مسلمان می‌توانست چهار زن داشته باشد کار آسان‌تر می‌شد. این بود که ازدواج‌هایی از این دست بی‌شمار پیش آمدند.^{۸۱} گذشته از زناشویی میان ایرانی‌ها و عرب‌ها، این دو گروه قومی بعدها با ترک‌ها نیز زناشویی کردند. در همه‌ی این موارد کوشش بر آن بود که برابری مقام و مرتبه‌ی طرفین رعایت شود.^{۸۲} گاه نارضایتی‌هایی هم پیش می‌آمدند، مانند این که حاکمی شکست خورده (سلطان کاشغر) می‌بایست دخترش را به همسری فاتح (ملک‌شاه) درآورد، درحالی که خودش مجبور بود با دختری خدمتکار یا کنیز زناشویی کند.^{۸۳} مذهب زن چندان مانعی نبود و معمولن زنان را به کیش اسلام درمی‌آوردند.^{۸۴}

نویسنده‌ی قابوس‌نامه به پسر اندرز می‌دهد: «زنی بالاتر از مرتبه‌ی خود نخواه و نه از آن پایین‌تر».^{۸۵} در دوره‌ی ایلخانان، مرتبه و خانواده همچنان ضابطه‌های مهم برای زناشویی بودند. زمانی که رهبر سرداران امیر جمال‌الدین عبدالرزاق می‌خواست دختر خواجه علاء‌الدین هندو را به زنی بگیرد، دختر از او گریخت. برادر خواستگار که گشت و پیداش کرد دختر به جمال‌الدین گفت «تو خدمتکار پدرم بودی»^{۸۶} و برای همین نمی‌خواست زن او بشود.

نه تنها رهبران سیاسی و سپاهی و خانواده‌هاشان، بلکه خانواده‌های مذهبی، به‌ویژه نوادگان محمد پیامبر و دامادش علی که به سید معروف‌اند، از مقامی والا برخوردار بودند. «زن یک سید شدن را افتخاری بزرگ

می‌دانند و دختر در بالا بردن منزلت خود و خانواده‌اش درنگ نمی‌کند.^{۸۷} به خصوص افتخاری بزرگ بود اگر فرمانروا یکی از ملازمانش را برمی‌گزید تا یکی از دختران خویشاوندش را به زنی به او بدهد. شاه عباس اول برای خلاص شدن از انبوه صیغه‌گانش آن‌ها را به درباریانش به زنی می‌داد، و شاه که سپس نظر این کسان را می‌پرسید می‌گفتند بسیار از این کار دلشاداند.^{۸۸} شاه که بر آن شد یکی از شاه‌زادگانش را به همسری مردی از بزرگان بدهد:

به منزله‌ی همسر، ارجمندترین افتخار بود که لازم می‌آورد مبلغ گزافی به خزانه در تهران گسیل شود. افزون بر این، عروس که از منزلت سلطنتی برخوردار بود، به لحاظ قدرت بر شوهر می‌چربید. یاد می‌آید بزرگ‌زاده‌ای ایرانی در جوانی دل در هوای اروپا داشت و با همه‌ی نقدینه‌ای که در چنته فراهم آورد روانه‌ی پاریس شد. پس از چند ماه خوش‌گذرانی ناب، اما گران، در میعادگاه‌های شبانه‌ی پایتخت سرخوشی‌ها، آس و پاس و ناخواسته به ایران بازگشت. هنوز پاش به خانه نرسیده، زنش او را به اندرونی برد و خواباندنش و فلک‌اش کردند تا دیگر هرگز دست از پا خطا نکند. در این کار حق کاملن با زنش بود. او خون شاهی در رگ‌ها داشت و در چنین شرایطی می‌توانست هر جور دلش می‌خواهد جبران مافات کند.^{۸۹}

هنوز هم وقتی خانواده‌ی زن از پایگاه اجتماعی-اقتصادی برتری برخوردار باشد در به همان پاشنه می‌چرخد. در چنین مواردی پیش آمده که زن از سکس داشتن با مرد خودداری می‌کند مگر این که او به ترتیبی بابت آن «بپردازد».^{۹۰} چنین وضعیتی موضوع یکی از بسیار داستان‌های ایرانی است که به جنبه‌های مختلف ازدواج مربوط می‌شوند. در این داستان بسیار معروف چنین آمده‌است. صادق بیگ بازن زیبایی به نام حسینی ازدواج می‌کند. ولی دادن مردی با حال و روز صادق بیگ به زنی با شأن و مقام خانم حسینی، جوری که مردم می‌گفتند، مثل این بود که برده‌ای به او بدهند ... [مردم] به حال زار مرد جوانی به آن خوبی با آن آینده‌ی درخشان می‌گریستند، که حالاً مجبور بود همه‌ی عمر ناز و افاده‌های آن زن را به

جان بخرد. «اما برخلاف همه‌ی نگرانی‌های دوستان، اوضاع به مراد صادق بیگ ورق خورد و او از زن فرمان‌بردارش بسیار راضی بود. دوستانش می‌خواستند بدانند او چه‌جوری زن سرکش‌اش را رام کرده‌است. «مراسم ازدواج که تمام شد، رفته لباس‌های نظامی‌م را پوشیدم و شمشیر به‌کمر پا به حجله‌ی خانم حسینی گذاشتم. او با فیس و افاده لم داده بود تا من بیام و از نگاهش پیدا بود که از آمدنم خوشحال نیست. پا به اتاق که گذاشتم گریه‌ی ملوسی که معلوم بود عزیزکرده‌اش است نرم نرم و خرخرکنان آمد پیشم. در جا شمشیر کشیدم و سر از تنش جدا کردم و سرش توی یک دست و تنش توی دست دیگرم، رفته طرف پنجره و پرت‌شان کردم بیرون. بعد با خیال تخت رو کردم به خانم دیدم سر جاش خشکش زده؛ ولی جیکش در نیامد و از آن به بعد مهربان و گوش به فرمان شده.»^{۹۱} این داستان آن‌قدر تو دهن‌ها افتاد که «گریه را دم در حجله کشتن» شده یکی از ضرب‌المثل‌های معروف فارسی.

محدودیت‌های زناشویی

(خانواده، رابطه‌های دیگر، و مذهب)

هم‌شان بودن دومین حکم زناشویی و بنابراین یکی از موانعی بود که برای سرگرفتن ازدواجی می‌بایست از پیش پا برداشته شود. همچنین دسته‌ای از مردم هستند که به هیچ وجه نباید باشان ازدواج کرد. قرآن (۲۳-۴:۲۲) شالوده‌ی محدودیت‌های زناشویی را معین کرده است: مرد نباید با مادرش، دخترش، خواهرش، عمه و خاله و برادر زاده‌ها و خواهر زاده‌هاش، دایه‌اش، مادر زنش، نامادری‌اش (یا زنان پدرش)، دختران زنش یا زن پسرش یا با دو خواهر با هم ازدواج کند. چنین زنانی که نباید باشان زناشویی کرد محرم خوانده می‌شوند. رابطه‌ی شیری هم درست مثل رابطه‌ی خونی مانع زناشویی است، بنابراین مرد نمی‌تواند با مثلن خواهر

نامادری‌اش یا با دختری که از پستان مادر یا دایه‌اش شیر خورده‌است زناشویی کند.^{۹۲}

با این همه، در سده‌های نخستین اسلامی عادت‌های کهن همچنان گران‌جانی می‌کردند و مردم بر خلاف شرع اسلام با هم زناشویی می‌کردند. در جاهای دورافتاده‌ی دامنه‌های کوه البرز، دست کم تا سده‌ی یازدهم، در قبیله‌ای دیلمی زناشویی درون گروهی رواج داشت که به چشم مسلمانان زناکاری به شمار می‌آمد و مجازاتش مرگ بود.^{۹۳} این در واقع دنباله‌ی رسم زرتشتی بود که همان زناشویی میان نزدیکان بود و از بین بردنش، مثلن در سیستان، دشوار بود.^{۹۴} حتا تا سده‌ی نوزدهم چنین زناشویی‌هایی در جاهای دورافتاده انجام می‌گرفتند. میرزا مهدی خان گزارش داده است که در بلوچستان، نزد هواداران فرقه‌ی ذاکری در کوه وند و کاشکور زناشویی‌های زناکارانه رخ می‌دهند.^{۹۵}

حکم سوم زناشویی این است که مرد شیعی فقط با زن مسلمان ازدواج می‌کند و نه با بیش از دو کنیز*، ولی مرد سنی می‌تواند با زن مسیحی، زرتشتی و یهودی نیز ازدواج کند. اگر هر یک از دو طرف از دین خارج شود ازدواج خود به خود باطل می‌گردد.^{۹۶}

معیار اجتماعی - اقتصادی در همسرگزینی

ترجیح زناشویی هم‌خونی

زناشویی در ایران نه پیوند دو تن، مگر پیوند دو خانواده بود و هست. بنابراین هم عروس و داماد برای پی‌ریزی رفاقتی برای همه‌ی عمر (در اساس) باهم کنار می‌آمدند، هم خانواده‌هاشان. این است که به‌طور معمول و تا به امروز همسرگزینی به دست والدین یا اعضای مسن‌تر خانواده انجام می‌شود، و نه خود دختر و پسر. زناشویی درون‌گروهی، به‌ویژه میان عموزاده‌ها و خاله‌زاده‌ها، در ایران رایج بوده و هست.^{۹۷} چنان که در سده‌ی هژدهم، اعضای خانواده‌ی حاکم زند معمولن با عموزاده‌ها

وخاله‌زاده‌هاشان ازدواج می‌کردند.^{۹۸} پولاک، براساس تجربه‌هاش در تهران، زناشویی درون گروهی را قاعده می‌داند، در حالی که ویلز، بر پایه‌ی دیده‌ها و شنیده‌هاش در فارس، می‌نویسد ازدواج بیرون از خانواده نیز بسیار پیش می‌آمد.^{۹۹} یک پزشک زن انگلیسی می‌نویسد «خوبی بزرگی ازدواج‌های درون خانوادگی این است که دوطرف هم‌دیگر را می‌شناسند و از بچه‌گی همبازی بوده‌اند.»^{۱۰۰} به نظر می‌رسد که او این امر را تأیید می‌کند که «به‌قول معروف [ایرانی‌ها]، عقد پسرعمو و دخترعمو تو آسمان بسته شده» چون که پدرمادرهاشان با هم اشتراک‌های زیادی دارند و بنابراین عروس و داماد هم شادمان‌تراند.^{۱۰۱} روشن است که عموزاده بودن عروس و داماد و زندگی در خانواده‌ای گسترده، قدرت و نقش خانواده را افزایش می‌داد.^{۱۰۲} بنا بر بررسی سال ۱۳۵۵، نزدیک به یک چهارم ازدواج‌های مناطق روستایی ازدواج‌های درون-گروهی‌اند. نزد برخی از اقلیت‌های قومی این میزان به ۵۰ درصد می‌رسد.^{۱۰۳}

این عجیب نیست، زیرا خانواده نقش اساسی در زندگی ایرانیان داشته و دارد و از هر رابطه‌ی دیگری مهم‌تر است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی بر نقش خانواده تأکید می‌شود و خانواده به منزله‌ی واحد جامعه و کانون اصلی رشد و پرورش انسانی (ماده ۱۰) دانسته شده است. حتا امروزه نزد خانواده‌های مدرن رضایت پدر و مادر شرط ضروری پا گرفتن ازدواج است و جالب این جاست که برخلاف مدرن شدن روز افزون در چهل سال گذشته بر شمار ازدواج‌های هم‌خونی نیز افزوده است.^{۱۰۴}

فقط باکره‌ها

دختر که نخستین بار ازدواج می‌کرد می‌بایست باکره باشد و اگر «معلوم می‌شد دخترکی‌ش برداشته شده» زندگی‌اش در خطر می‌افتاد، زیرا شوهر او را با رسوایی به خانه‌ی پدری پس می‌فرستاد و در آن‌جا ممکن بود به خاطر این که آبروی خانواده‌اش را ریخته کشته شود.^{۱۰۵} زیرا، «بکارت هم برای

دختر جوان مهم است و هم برای خانواده و آبروی خانواده در روابط اجتماعی.^{۱۱۶} گرچه، نقل است از امام علی که گفته است پرده‌ی بکارت دختر ممکن است بر اثر بسیاری از فعالیت‌های معمولی روزانه پاره شود و ربطی به سکس نداشته باشد.^{۱۱۷} برای اطمینان از سالم ماندن پرده‌ی بکارت دختر، که نشانه‌ی باکره بودنش بود، دختران را از تکاپو و نیز برخی بازی‌ها باز می‌داشتند. چنان‌که «نمی‌گذارندشان بالا پایین بپرند، از جایی بالا بروند و از خانه دور شوند.»^{۱۱۸}

نویسنده‌ی قابوس‌نامه با تأکید بر اهمیت باکره‌گی، به پسرش پند می‌دهد که مطمئن شود که دخترش باکره است، و «برای وی دامادی بیابد که او نیز باکره باشد؛ بدین طریق شوی را پیوندی با زن باشد به همان اندازه استوار که پیوند زن با شوی خود، و شوی هوای دیگری نکند چه کس دیگری را نشناخته باشد.»^{۱۱۹}

این پند نمایانگر این باور بود که اگر دختر هنگام زناشویی باکره باشد، «به شوی مهربان‌تر گردد.»^{۱۲۰} این دغدغه‌ی باکره‌گی خوراک طنز پردازان بود و چنان‌که از گفته‌ی عبید زاکانی، باکره‌گی: سخن بی‌معنی،^{۱۲۱} برمی‌آید دختر باکره همیشه باکره نبوده. در واقع به گمان برخی ازدواج در طبقه‌ی متوسط ایران با این دروغ آغاز می‌شود که عروس باکره است.^{۱۲۲} از این‌رو، بنا به گزارشی از سال ۱۳۸۶، «در شهرهای کوچک و در روستاها هنوز این کار خفت‌بار رسم است که مادر و خواهرهای داماد آینده عروس آینده را معاینه می‌کنند تا مطمئن شوند باکره است.»^{۱۲۳} با توجه به افزایش سکس پیش از ازدواج روز به روز شمار بیش‌تری از دختران پرده‌ی بکارت‌شان را می‌دوزند، البته اگر پرده پاره شده باشد و یا پولش را داشته باشند، که در سال ۱۳۸۵ در تهران ۲۵۰ یورو خرج برمی‌داشت. این عمل را در ایران بخیه زدن یا گل‌دوزی می‌نامند.^{۱۲۴}

البته همه در ایران به باکره بودن دختر به یک اندازه اهمیت نمی‌دهند. در بندرعباس هواداران فرقه‌ای محلی با باکره‌گی برخورد دیگری داشتند.

حدود صد سال پیش در آن ناحیه پیغمبری برخاست که پیروانی در مردم منطقه پیدا کرد. یکی از رسم‌های این فرقه‌ی جدید این شد که پدرمادر دختری که می‌خواست شوهر کند او را شب زفاف می‌فرستادند پیش آن پیغمبر تا به جای شوهر تبرک‌اش کند. فرداش دختر با دستمال خونی به نشانه‌ی این که تبرک شده و معلوم شده که باکره است نزد پدر و مادر می‌رفت. این پیغمبر بدین‌گونه زن‌ها را به خانه‌ی بخت می‌فرستاد و در ۱۳۲۶ نزدیک به ۱۱۰۰ دختر را به این شیوه تبرک کرده بود. در آن زمان هفتاد و دو ساله شده بود و با آن که پیروان متعصب‌اش هنوز دختران‌شان را شب زفاف می‌فرستادند پیش‌اش تا تبرک‌شان کند، شمار دخترانی که از چنین فیضی برخوردار می‌شدند رو به کاستی نهاد، زیرا مخالفت با این جور دخترکی برداشتن بالا گرفت.^{۱۱۵}

در دهه‌ی ۱۳۲۰ بیش‌ترین‌ی مردم میناب از بلوچ‌ها بودند که اصلن به مسئله‌ی بکارت اهمیتی نمی‌دادند. و بنابراین دستمال خونی شب زفاف که در جاهای دیگر ایران آن همه هوادار داشت برای‌شان پاک بی‌اهمیت بود. واقعیت این که والدین پس از تولد نوزاد دختر خود را با انگشت پرده‌ی بکارتش را پاره می‌کردند. در سن سه چهار ساله‌گی دختر، که ختنه‌اش می‌کردند، بار دیگر انگشت در وی می‌سپوختند تا مطمئن شوند پرده‌ی بکارت ترمیم نشده باشد، و اگر شده باشد هم دوباره پاره شود؛ این کار را تا زمان ازدواجش هر ساله تکرار می‌کردند. مردم جزیره‌ی قشم و لارک و هنگام و نیز کولی‌ها، برعکس برای جلوگیری از سکس پیش از ازدواج دخترهاشان به آن‌ها در سن پنج شش ساله‌گی کمر بند عفت می‌بستند.^{۱۱۶} علاوه بر بلوچ‌های میناب گروه‌های دیگری نیز در ایران دختران‌شان را ختنه می‌کردند، مانند عرب‌های خوزستان و کردستان. دختری که ختنه نمی‌شد به چشم این گروه‌های سنتی مسلمان نبود.^{۱۱۷} در جاهای دیگر ایران دختران را ختنه نمی‌کردند.

سن

سن نیز عامل دیگری در انتخاب همسر بود. دختر هرچه جوان‌تر بود احتمال باکره بودنش بیش‌تر بود و مردان مسن معمولن دختر جوان را ترجیح می‌دادند. قرآن بلوغ را حد سن ازدواج می‌داند نه سنّی معین را. بنا بر شرع اسلام، که بر سنت‌ها و رسوم بنا شده است، حداقل سن ازدواج دختران نه سال است، در صورتی که بیش‌تر دخترها در سن چهارده‌ساله‌گی بالغ می‌شوند.^{۱۱۸} این است که بسیاری از مقامات دینی نه تنها از ازدواج در این سن پایین‌جانب‌داری بلکه آن را تشویق هم می‌کردند. این بود که پسر و دختر هر دو در سن کم ازدواج می‌کردند. نویسنده‌ی قابوس‌نامه پند می‌دهد که دختر را باید هرچه زودتر شوهر داد و خوش‌رفتاری و فرایض دینی به وی آموخت، ولی نمی‌گوید باید به وی خواندن و نوشتن آموخت. دختر را باید زود به شوهر داد و مسئولیت‌اش را به گردن دیگری انداخت.^{۱۱۹}

بنا بر شرع اسلام وصلت با صغیران مجاز است، به شرطی که والدین به نیابت‌شان آن‌ها را عقد کنند یا در نبود والدین با نیابت سرپرست‌های شایسته. زناشویی زود هنگام چند علت داشته و یکی این بوده تا از وسوسه‌ی روابط سکسی پیش از ازدواج جلوگیری شود. پسر و دختر هر دو به لحاظ جسمی خواستنی بودند و مورد نظر مردان جوان. این است که متون دینی زنان را اندرز می‌دهند که با مردان غریبه در اتاق تنها نباشند.^{۱۲۰}

از این‌رو در ایران اغلب والدین بودند که عروسی را راه می‌انداختند و بچه‌های صغیرشان را به خانه‌ی بخت می‌فرستادند. هم‌خواه‌گی را موکول می‌کردند به بلوغ جسمی، ولی گاه در نه ساله‌گی هم این اتفاق می‌افتاد. «گاه می‌شود که آن‌ها را در سه ساله‌گی با هم نامزد می‌کنند و عروس را می‌گذارند با شوهر آینده‌اش بزرگ شود.»^{۱۲۱} در ایمل بختیاری خانواده‌ها بچه‌هاشان را سال‌ها پیش از ازدواج‌شان به عقد همدیگر درمی‌آوردند. بسیار معمول بود که دو خواهر از صنف بی‌بی [یعنی زنان صنف سرکرده‌ها] با

هم توافق می‌کردند که: «اگر سال دیگر پسر دار شدم و تو سه چهار سال بعد دختر دار شدی، آن‌ها را با هم نامزد می‌کنیم، و بیش‌تر وقت‌ها هم این قول و قرار عملی می‌شود.»^{۱۲۲} این رسم به عقد هم درآوردن بچه‌ها حتی پیش از تولد، یا توی گاهواره یا در کودکی در ایران به شیرینی خوردن معروف است، «و به ندرت پیش می‌آید که این وعده، بچه‌ها که بزرگ می‌شوند، به عمل درآید.»^{۱۲۳} اما رسم عربی پیش از اسلام، شغار، ممنوع بود، و آن رسم این بود که مردی دخترش را به شرطی شوهر می‌داد که طرف مقابل هم دختری به او می‌داد، بی‌رَدّ و بدل کردن جهیزیه‌ای.^{۱۲۴} در این شکل ابتدایی ازدواج، اگر جدایی پیش می‌آمد هیچ یک از دو طرف، در صورت توافق، بی‌آبرو نمی‌شد. در آن صورت خانواده‌ی داماد نیمی از مهریه را به خانواده‌ی عروس پس می‌داد.^{۱۲۵} سعدی درباره‌ی تناسب سن زن و شوهر در باب ششم گلستان این چنین اندرز می‌دهد:

شنیده‌ام که درین روزها کهن پیری	خیال بست به پیرانه سر که گیرد جفت
بخواست دخترکی خو بروی گوهر نام	چو درج گوهرش از چشم مردمان به نهفت
چنان‌که رسم عروسی بود تماشا بود	ولی به حمله اول عصای شیخ بخت
کمان کشید و نزد بر هدف که نتوان دوخت	مگر به خامه فولاد جامه هنگفت
به دوستان گله آغاز کرد و حجت ساخت	که خان و مان من این شوخ دیده پاک بُرفت
میان شوهر و زن جنگ و فتنه خاست چنان	که سر به شحنه و قاضی کشید و سعدی گفت
پس از خلافت و شنعت گناه دختر نیست	ترا که دست بلرزد گهر چه دانی سفت ^{۱۲۶}

ولی در حکومت‌هایی پیش‌صنعتی چون ایران طبیعی بود که دختران را زود شوهر بدهند، نه تنها نزد مسلمانان^{۱۲۷} بلکه همچنین نزد مسیحیان و یهودیان. چنان‌که سفیر اسپانیا دوسیلوآفیگوئه‌روا در ۱۶۱۹ می‌نویسد که در حدود ۱۹۰۰ بسیاری از دختران گرچه در سن ده‌ساله‌گی و نیز دختران یهودی در همین سن و سال به خانه‌ی شوهر می‌رفتند.^{۱۲۸} از سده‌ی نوزدهم داده‌های بیش‌تری به دست داریم. در آن هنگام گویا در برخی از مناطق شهری دختران در دوازده سیزده ساله‌گی ازدواج می‌کردند.^{۱۲۹} این حتمن در

تهران در خانواده‌های طبقه‌ی متوسط و بالا بوده. در طبقات پایین شهر تهران دختران را در ده یازده‌ساله‌گی شوهر می‌دادند.^{۱۳۰}

معمولن شوهر صبر می‌کرد زنش نه سالش بشود آن وقت مراسم عروسی را برگزار می‌کرد، ولی این مانع از این نبود که او با زن صغیرش روابط سکسی داشته باشد، البته اگر می‌خواست. پولاک (پزشک شاه در ۱۲۸۱-۱۲۷۲)، از زناشویی دختری هفت ساله خبر می‌دهد که با کسب اجازه از مقامی مذهبی انجام شده بود.^{۱۳۱}

گذشته از این که پدر مادران می‌خواستند دختران‌شان هرچه زودتر شوهر کنند، تنگدستان در این کار دلیل دیگری هم داشتند، و آن این بود که یک نان‌خور کم‌تر می‌شد و در ضمن از خانواده‌ی داماد شیربها هم می‌گرفتند.^{۱۳۲} دیگر نویسندگان هم‌عصر او همین سن ازدواج را تأیید می‌کنند؛ برخی ۱۴ تا ۱۵ سال را بیش‌تر قبول دارند و دیگری نیز می‌گویند حداقل سن ازدواج ۱۱ سال بوده است.^{۱۳۳} این سن مخصوص روستاییان بوده، زیرا هیوم گریفیث گزارش می‌دهد که حدود سال ۱۹۰۰ در روستایی دور و براصفهان به‌ندرت دختر یازده ساله‌ای پیدا می‌شد که شوهر نداشته باشد.^{۱۳۴} مسیونر دیگری می‌نویسد: «اطلاع موثق دارم که در بسیاری جاها نمی‌توان دختری سیزده ساله را یافت که شوهر نداشته باشد.»^{۱۳۵} بست پس از دوازده سال کار در پرشیا نوشت که «دخترها را در نه ساله‌گی عقد شرعی می‌کنند و اگر تا دوازده ساله‌شان نشده وصلت نکنند سرنوشت غم‌انگیز پیردختر شدن در انتظارشان است.»^{۱۳۶} در آذربایجان رسم بود کلاهی به دختر پرت می‌کردند، اگر دختر زمین نمی‌خورد می‌گفتند به سن ازدواج رسیده است.

تصویر شماره ۱/۱ آزمایش پرتاب کلاه

در این میان استثناهایی هم بودند. در روستای دَهوک (کرمان) دخترها دیر شوهر می‌کردند و اجازه نداشتند تا ۲۵ یا ۳۰ سال‌شان نشده ازدواج کنند.^{۱۳۷} نزد بختیاری‌ها رسم بود که شوهر چهارسال از زن سال‌دارتر باشد، گرچه خان‌های پیر با دختران جوان تنگ‌دست هم‌ایلی‌شان نیز ازدواج می‌کردند.^{۱۳۸} به‌طور کلی گویا پسرهای ثروتمندان از پانزده ساله‌گی صیغه می‌کردند و در بیست ساله‌گی زن عقدی می‌گرفتند. گاه نیز پیش می‌آمد که «به دلایل خانوادگی جوانی پانزده یا شانزده ساله با دختری مسن‌تر از خود ازدواج می‌کرد.»^{۱۳۹}

علی‌اکبر صابر شاعر آذربایجانی (۱۳۳۲-۱۲۸۳) شرح می‌دهد که چه‌طور دختری پانزده ساله را وادار کردند با مردی به‌سن پدرش، اگر نگوییم پدربزرگش، ازدواج کند. به دختر گفته بودند شوهرش جوان است ولی وقتی او با مرد روبه‌رو می‌شود از بوی بد و ریخت و قیافه‌اش سخت جا می‌خورد:

خاندوستی، امان، نذار که آمد!
هست آفت جان، نذار که آمد!
وای وای! به خدا که این بشر نیست!
از شکل بشر در او اثر نیست!
والله به خدا این شوور نیست!
خوک است! امان، نذار که آمد!
هست آفت جان، نذار که آمد!
در عقد که شرم کردم آخر،
گفتید پسر است، گشت باور.
حالا دیدم که چیست شوهر...
خاندوستی، امان، نذار که آمد!
هست آفت جان نذار که آمد!
دارد به سرش کلاه گنده،
ابروش سفیده و بلنده،
همسن پدربزرگ بنده!
غولی است، امان، نذار که آمد!
هست آفت جان، نذار که آمد!

* * *

آب دهنش تفرآور،
بوی دهنش ز گندبدرتر،
وحشت کنم، اوست دیو منظر!
باری است کلان، نذار که آمد!
هست آفت جان نذار که آمد!^{۱۴}

این جور زناشویی با مردان مسن برای دختر بچه‌ها ضربه‌ای روحی بود. به نوشته‌ی دکتر ویشارد دخترک‌ها از چنین زناشویی‌هایی بدجوری صدمه و آزار می‌دیدند. «دختر بچه‌هایی را دیده‌ام به بیمارستان آورده‌اند که اسم شوهرشان را که می‌آوردند جیغ‌شان به هوا می‌رفت، چه رسد به این که به‌شان می‌گفتند برگردند خانه‌شان.»^{۱۴۱}

تصویر شماره ۱/۲ به دختر بچه امر می‌شود که به خانه شوهر برود

در سال ۱۳۳۹ چندتایی از زنان اصفهان «بر آن شدند تا گروهی درست کنند و با این رسم بجنگند، و مלאها بی‌درنگ گروه را محکوم کردند که می‌خواهد شرع پیامبر را زیر پا بگذارد.» حتا عواقب مرگبار این اقدام نیز زنان‌ها را نترساند. «چندی پیش یکی از رهبران مالاها که دختر خردسال خودش را شوهر داده بود [دید] این رسم منفور [دختر] او را به آستانه‌ی مرگ رسانده است، دخترکش به طرز معجزه‌آسایی خوب شد، او چند ماه بعد دختر خردسال‌ترش را نیز به شوهر داد.»^{۱۴۲} در جنبش اصلاحات سال ۱۳۴۱ در پدرمادران شهری متعلق به طبقه‌ی متوسط و بالا این فکر پیدا شد

که سن ازدواج دختران را عقب بیندازند تا بزرگ‌تر شوند.^{۱۴۳} در رهبری ایل بختیاری هم همین فکر پیدا شد. «سن ازدواج رفته رفته بالاتر می‌رود. بی‌بی صاحب جان، زن سمسام السلطنه، به من گفت او هشت ساله شوهر کرده، عروسش پانزده ساله، و نوهی دختری‌اش تا هفده سالش نشود شوهر نمی‌کند.»^{۱۴۴}

گرچه گروه‌های زنان و اصلاح‌گرایان برای مدرن‌سازی قواعد حاکم بر زناشویی و طلاق از حدود ۱۳۲۱ بحث را آغاز کرده بودند. عملی شدن این موارد تا ۱۳۵۲ به درازا کشید. با این که تجدّد گرایان، مانند گروهی که روزنامه‌ی عالم‌النسوان را درمی‌آوردند، قانون زناشویی جدید ۱۳۵۲ را می‌ستودند، این قانون تغییر چندانی در چند همسری و ازدواج موقت، که آن روزنامه با هردوشان ستیزه داشت، پدید نیاورد.^{۱۴۵} قانون سال ۱۳۵۴ هـ.ق اشاره‌ای به سن ازدواج دختر نداشت، ولی این سن را شانزده می‌گرفت. ازدواج همچنین باید در حضور ملامی با اجازه‌ی رسمی و نماینده‌ای از طرف وزارت کشور انجام می‌گرفت.^{۱۴۶}

در روستاها همچنان بچه‌ها را در کوچکی نامزد می‌کردند، ولی اغلب تا سن چهارده (دخترها) و هژده (پسرها) سالگی شان صبر می‌کردند و سپس آن‌ها را به عقد هم درمی‌آوردند، گاه نیز در ۱۲ و ۱۵ سالگی.^{۱۴۷} این پیشرفت در بالابردن سن ازدواج نتیجه‌ی قانونی بود که مقامات ایرانی سال ۱۳۳۶ گذراندند و به موجب آن دختران زیر سن ۱۳ و پسران جوان‌تر از ۱۵ سال برای ازدواج نیازمند رأی دادگاه بودند.^{۱۴۸} بر خلاف این قانون، «دختران را تا همین اواخر پیش از بلوغ شوهر می‌دادند»^{۱۴۹} ولی از ۱۳۴۹ به این سو، به خاطر بالابردن سن ازدواج دختران، شوهر رفتن پیش از بلوغ رو به کاستی نهاد.^{۱۵۰} قانون نوین سال ۱۳۴۲ حداقل سن قانونی ازدواج را برای دختران پانزده و برای پسران هژده سال تعیین کرد، گرچه گاه دادگاه‌ها براساس ماده قانون ۱۰۴۱ حقوق مدنی اجازه ازدواج دختران سیزده ساله و پسران پانزده ساله را نیز صادر می‌کردند.^{۱۵۱} قانون ازدواج (۱۰۴۱) سن

ازدواج را برای زنان تا ۱۵ و برای مردان تا ۱۸ ساله‌گی بالا برد، و رضایت دو طرف را شرط ازدواج شمرد. (قانون ۱۳۴۲). زن در ازدواج اولش می‌بایست رضایت پدر بزرگ و پدرش را داشته باشد (بند ۴۳-۱۰۴۲). مرد سرپرست خانواده بود و مسئول نگه‌داری از همسر (بند ۱۱۰۵)، در عین حال چند زنی و صیغه گرفتن هم مجاز بودند (بند ۷۷-۱۰۷۵). طلاق حق شوهر باقی ماند (بند ۱۱۳۳)، ولی طلاق‌نامه برای این که قانونی باشد باید دو شاهد آن را امضاء می‌کردند، بی‌آن‌که همسر حضور داشته باشد و یا از آن آگاه باشد. زن تنها هنگامی می‌توانست درخواست طلاق کند که شوهر به او خرجی نمی‌داد، دیوانه بود، ناتوانی سکسی داشت یا او را کتک می‌زد (بند ۳۲-۱۱۲۱). نکته‌ی تازه این بود که اگر مرد بیماری مقاربتی داشت، زن حق داشت از هم‌خواه‌گی با او خودداری کند، ولی داشتن این بیماری دلیلی برای طلاق گرفتن شمرده نمی‌شد (بند ۱۱۲۷). علاوه بر این، مرد فقط زمانی می‌توانست زن دوم یا صیغه بگیرد که رضایت زن اولش را به دست می‌آورد، و مرد بار اول که می‌خواست ازدواج کند می‌بایست قول کتبی بدهد که زن دیگری ندارد، یا بگوید پیش‌تر چند بار ازدواج کرده بوده. اگر درباره‌ی شمار زن‌هاش دروغ می‌گفت، این زمینه‌ای می‌شد برای طلاق گرفتن زن. همچنین می‌بایست گواهی کند که توانش را دارد از دو زن نگه‌داری کند. زن اول اگر قبول نمی‌کرد، شوهر می‌توانست او را تهدید به طلاق کند، که در آن صورت، زن مجبور می‌شد به خاطر دلایل اجتماعی و اقتصادی تمکین کند. اما، شناسنامه‌ی مرد هنوز جا برای چهار زن داشت.^{۱۵۲}

سن قانونی ازدواج در ۱۳۵۳ تا هژده سال برای دختران و بیست سال برای پسران بالا برده شد، با استثنایی برای دختران بالاتر از پانزده سال.^{۱۵۳} این قانون جدید چندان از رواج زناشویی خردسالان نکاست. «دختران نه و حتا هفت ساله را، اگر پزشکی آماده‌گی‌شان را برای روابط سکسی گواهی می‌کرد، به شوهر می‌دادند.»^{۱۵۴} می‌گفتند دکترها بی این که دختر را ببینند به

خانواده مجوز می‌دادند. مردها معمولن سال‌دارتر از حداقل سن مجاز برای ازدواج بودند، علت هم این بود که فراهم کردن مخارج عروسی زمان می‌برد. این بود که معمولن پدر سن ازدواج را تعیین می‌کرد، آخر پسر ریش‌اش گرو کمک‌های مالی پدر بود. این قانون ایجاب می‌کرد که تمام رخدادهای بزرگ درون خانواده چون ازدواج، تولد و مرگ توسط مقامات کشوری ثبت شوند.

انطباق این قانون نشان می‌دهد که ازدواج خردسالان هنوز بسیار رایج بود، ولی بالا بردن سن قانونی ازدواج نمایانگر گرایش بود که به بالا رفتن سن ازدواج پیدا شده بود. تعیین سن قانونی بالا و نیز گرایش به تحصیل تأثیر خوبی بر افزایش سن ازدواج تاکنون داشته‌اند. همچنین در این قانون تصریح شده بود که کسانی که ازدواج‌های زیر سن قانونی را ترتیب می‌دهند، مجازات می‌شوند، البته اگر محکوم می‌شدند. همین که ازدواج‌ها را اکنون، پس از صدها سال، به جای مقامی مذهبی، مقامات کشوری ثبت می‌کردند، پدر و مادران را وا می‌داشت به مقتضیات قانون توجه کنند. البته زمان می‌برد تا این تغییرات اثر ببخشند، زیرا مقامات کشوری در روستاها کم‌کاری می‌کردند. همچنین به علت نبود دفتر ثبت نوزادان در آن زمان، سن بسیاری از کسان را حدس می‌زدند. حتا با این که در قانون آمده بود آخوند باید باشد، در بسیاری از موارد ازدواج‌ها بی‌میانجی یک آخوند انجام می‌شدند، زیرا آخوند در دسترس نبود. این امر در روستاها پیش می‌آمد و در آن‌جاها ازدواج به صورت قراردادی میان دو خانواده برگزار می‌شد. در ۱۳۲۵ محمود دانشور متوجه شد که در گرمسار پیش می‌آمد که زن و شوهری با چندتا بچه برای انجام دادن کاری به شهر می‌آمدند و در آن‌جا مقامی مذهبی ازدواج‌شان را رسمی و یا باطل می‌کرد.^{۱۰۰}

در جمهوری اسلامی، قانون سال ۱۳۵۳ و قانون‌های دیگر را باطل اعلام کردند و قانون‌هایی نوشتند مطابق با قوانین اسلامی. در ۱۳۸۲ مقامات ایرانی قانونی تصویب کردند و سنی را که دختر می‌تواند بی‌رضایت والدین

ازدواج کند از ۹ سال به ۱۳ سال افزایش دادند. مجلس در واقع این لایحه را در سال ۱۳۸۰ تصویب کرده بود، ولی شورای نگهبان آن را مغایر با شرع اسلامی تشخیص داد. دستگاه روحانیت ایران اصرارش این است که شوهر رفتن دختران خردسال از فساد اخلاقی جلوگیری می‌کند. مجمع تشخیص مصلحت نظام، این لایحه را تصویب کرد. این قانون اما سن ازدواج نه سال برای دختران و ۱۴ سال برای پسران را تغییر نداد، بلکه می‌گوید دختران زیر ۱۳ سال و پسران زیر ۱۵ سال باید رضایت پدر و مادر و «دادگاه صالحه» را به دست آورند. اما این قانون استثناهایی را هم قائل می‌شود که در چه مواقعی می‌توان در سنین پایین‌تر ازدواج کرد. اصلاح‌طلبان می‌گویند این قانون از خردسالان پشتیبانی نمی‌کند، زیرا بیش‌ترین کسانی که در سن کم ازدواج می‌کنند به اجبار به چنین کاری تن می‌دهند. این قانون سازمان پیشین، یعنی بنیاد ازدواج، را از نو به راه انداخت و نامش را به اداره‌ی ازدواج تغییر داد.^{۱۵۶} این قانون جدید خانواده همچنین همخوابه‌گی با دختران زیر ۹ سال را ممنوع کرد تا مطابق با قانون اسلامی باشد. اما در این دخترکان سودی نهفته بود، زیرا عقیده بر این بود و هست که «دختر جوان مرد پیر را جوان می‌کند».^{۱۵۷} بنابراین دخترکان ۸ تا ۱۲ ساله را در نواحی خراسان و سیستان و بلوچستان و به احتمال در جاهای دیگر ایران نیز، به ۳۰۰ تا ۴۰۰ تومان می‌فروختند. اگر به مردی ۶۰ یا هفتاد ساله فروخته می‌شدند، به بیست ساله‌گی نرسیده بیوه می‌شدند با دو تا بچه کوچک روی دست‌شان و بخت کمی برای ازدواج دوباره و می‌بایست همه‌ی عمر را با تنگدستی سر کنند.^{۱۵۸}

شمار چنین ازدواج‌هایی گویا رو به کاهش است. بنابر مطالعه‌ای که به تازه‌گی انجام شده، بین سال‌های «۱۳۶۶ و ۱۳۷۶»، کم‌ترین سن ازدواج اول‌از ۱۹/۸ تا ۲۲/۴ در زنان و از ۲۳/۶ تا ۲۵/۶ در مردان بالا رفته است.^{۱۵۹} که مطابق خواسته‌ی خود جوانان است. بنابر پژوهشی که درباره‌ی دانش‌آموزان سال آخر دبیرستان در شیراز در ۱۳۶۰ انجام شد، میانگین مطلوب سن

ازدواج ۲۱ برای دختران و ۲۳/۸ برای پسران بود؛ که این بسی بالاتراز سن قانونی ازدواج برای هر دو جنس بود (۱۳ برای دخترها و ۱۵ برای پسرها).^{۱۶۰}

بیوه‌ها

پرداختن به این مطلب در این بحث شاید عجیب به نظر برسد، ولی در سده‌ی چهارم هجری ازدواج بایوه‌ها دردیلمان ممنوع بود،^{۱۶۱} و به احتمال در دیگر نواحی، گرچه این منع رفته رفته از بین رفت.^{۱۶۲} به علت سست بودن مقررات طلاق، ازدواج‌هایی را که به دلایل سیاسی یا دلایل دیگر انجام می‌گرفتند، به راحتی می‌شد به هم زد. با این حال، تمایلی به ازدواج با زن بیوه وجود نداشت.^{۱۶۳} در قابوس‌نامه به فرزند پند داده می‌شود «زنی که شوی بسیار داشته مایه‌ی احترام نیست.»^{۱۶۴} این نظرات بازتابنده‌ی دیدگاه‌های پیش-اسلامی‌اند، زیرا در اسلام به‌طور رسمی چنین نگاه بدی نسبت به بیوه‌ها و ازدواج با آن‌ها وجود ندارد. بنابر قرآن (۲:۲۳۴)

و کسانی از شما که جان می‌سپارند و همسرانی به جای می‌گذارند، باید چهار ماه و ده روز درنگ کنند و چون مدت عده‌شان را به سر رساندند، در آنچه به وجه پسندیده در حق خویش می‌کنند بر شما گناهی نیست.

امادرزاد، قاضیان و نیزمؤمنان درکل، این باور بود که بیوه‌زنان «دل‌بسته‌ی» مرده‌های سابق باقی می‌مانند.^{۱۶۵} میان قابوس‌نامه و سیاست‌نامه‌ی خواجه نظام‌الملک که ۱۵۰ سال بعد نوشته شده اختلاف‌هایی وجود دارند. نظام‌الملک می‌گوید بیوه‌ای که ثروت کافی داشته باشد می‌تواند شوهری شایسته بیابد.^{۱۶۶} تنها ثروت و موقعیت اجتماعی نبود که به کمک بیوه‌زن می‌آمد تا بر رسم اجتماعی غلبه کند. بیوه‌هایی با خصوصیت‌های دیگری چون کون‌گنده‌گی نیز از امتیاز برخوردار بودن و شاید می‌توانستند شوهر جوانی پیدا کنند.^{۱۶۷} بیوه‌ها اغلب با برادر

شوهرهاشان ازدواج می‌کردند، کاری که مثلن تمام شاهزاده‌های تیموری کردند.^{۱۶۸} خواندمیر موردی را نقل می‌کند که سربازی می‌خواست با زن برادرش وصلت کند تا دو پسرش سرپناه خوبی داشته باشند. زن نپذیرفت، زیرا می‌خواست با بزازی ازدواج کند و با آن که اولقی‌بیگ (۸۷۰-۸۳۲) خواسته بود زن را از ازدواج با بزاز منع کند، علماء گفتند کارش خطاست و باید بگذارد زن کار خودش را بکند.^{۱۶۹} مادر کریم‌خان زند (که از ۱۱۷۷ تا ۱۲۰۰ بر ایران فرمان‌راند) با برادر شوهر خود زناشویی کرد و از وی فرزند آورد.^{۱۷۰} در سده‌ی نوزدهم زناشویی با زن برادر مُرده رسم بود.^{۱۷۱} دالمانی تصویرکم و بیش مثبتی از چشم‌داشت‌های زنان برای دوباره شوهر رفتن در سده‌ی نوزدهم به دست می‌دهد.

اگر زن مال و منالی داشته باشد می‌گردد و شوهر بهتری پیدا می‌کند، چرا که تجربه‌ی قلبی هم دارد. مردم عادی به‌خصوص دنبال بیوه زن‌ها می‌گزدند و گاه مهریه‌ی کلانی هم به آن‌ها می‌دهند. برای این که در ازدواج قلبی‌شان حسابی خانه‌داری و قالی‌بافی و نانوائی و دوزندگی یاد گرفته‌اند.^{۱۷۲}

از دهه‌ی ۱۳۱۰ نیز گزارش‌های همانندی در دست داریم، از جمله این که مردی گفت یکی از زن‌هایش بهترین است و ثروتمند، زیرا سه بار بیوه شده بوده. «اولی به او آشپزی یاد داد، دومی قالی‌بافی، و سومی آن‌قدر کتکش زد که حالا همسری شده که حرف ندارد.»^{۱۷۳} اما همه‌ی بیوه‌ها این‌قدر خوش‌بخت نبودند. دکتر ویشارد، با اشاره به اوضاع دور و بر ۱۹۰۰ می‌نویسد: «بسیاری از این بیوه‌ها بی‌کس و کار می‌شوند و تنها یک راه پیش پاشان است، راهی که به فلاکت می‌انجامد. بیش‌ترین‌شان ناگزیر می‌شوند بشوند زن چندم مردی، یا بدتر از این، بشوند زن موقت کسی.»^{۱۷۴} به نوشته‌ی پاپولی یزدی، که با بیوه‌های بسیاری همسایه بود، بیوه شدن زن در یزد دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ همان و به فلاکت افتادن‌اش همان؛ او می‌بایست جان بکند تا قوت لایموتی فراهم کند.^{۱۷۵} مطالعه پیرامون بیوه‌ها

در شیراز دهه‌ی ۱۳۴۰ نشان داد که بیوه زنان کم‌تر از بیوه مردان بخت زناشویی دوباره را داشتند. این در اصل بدین خاطر است که از بیوه‌زن انتظار می‌رود بماند و بچه‌هاش را بزرگ کند، دست کم تا هنگام بلوغ‌شان. ولی بیوه‌مردها برعکس تشویق می‌شوند دوباره زن بگیرند؛ آن‌ها به‌طور عموم با زن‌های جوان دوشیزه ازدواج می‌کنند. «در واقع، مردان—چه زن‌مرده باشند و چه زن‌شان را طلاق داده باشند—ازدواج کردن با زن بیوه یا مطلقه را خوب نمی‌دانند.»^{۱۷۶}

زیبایی

با توجه به این که مرد مسلمان نمی‌توانست هر جور زنی را بگیرد، او یا بهتر بگوییم خانواده‌اش تصمیم می‌گرفت پسرشان چه زنی بگیرد: دختر، زن مطلقه یا بیوه. برای هر چه بهتر کردن این گزینه، موردهای دیگری چون مال و منال، مقام و زیبایی و خلق و خور را هم به حساب می‌آوردند. دختر زیبا که بود دیگر به روابط خانوادگی و تبارش نگاه نمی‌کردند، گرچه بیش‌ترین‌ی این زیبارویان از طبقه‌ی فرودست بودند.^{۱۷۷} علاوه بر این، قانون اسلامی می‌گوید «مرد نباید فقط در پی زیبایی و ثروت باشد؛ به‌واقع بستن عقد ازدواجی که فقط بر پایه‌ی این ملاحظات باشد ممنوع است.»^{۱۷۸} با این حال، همه قبول نداشتند که زیبایی باید یگانه ملاک گزینش باشد، زیرا این صفتی بود بی‌دوام، درحالی که باید در پی صفت‌هایی پایدارتر بود. نویسنده‌ی قابوس‌نامه پسرش را چنین پند می‌دهد:

اما چون زن کنی طلب [مال] زن مکن و طلب غایت نیکویی زن مکن
 که به نیکویی معشوقه گیرند. زن پاک روی و پاک دین باید و کدبانو و شوی
 دوست و پارسا و شرمناک و کوتاه دست و کوتاه زبان و چیز نگاه دارنده
 باید که باشد تا نیک بود که گفته‌اند که زن نیک عاقبت زندگانی بود. اگر چه
 زن مهربان و خوب روی و پسندیده‌ی تو باشد تو یکباره خویشان را در
 دست او منه و زیر فرمان او مباش که اسکندر را گفتند که چرا دختر دارا را
 به زنی نکنی که بس خووست؟ گفت سخت زشت باشد که چون، بر مردان

جهان غالب شدیم زنی بر ما غالب شود. اما زن محتشم‌تر از خویش مخواه و تا دوشیزه یابی شوی کرده مخواه تا در دل او جز مهر تو مهر کسی دیگر نباشد و پندارد که همه مردان یک گونه باشند، طمع مردی دیگرش نباشد. و از دست زن باد دست و زبان دار و ناکدبانو بگریز که گفته‌اند کدخدای رود باید [و کدبانو بند اما نه] چنان‌که چیز ترا در دست گیرد و نگذارد که تو بر چیز خویش مالک باشی که آنگه تو زن او باشی نه او زن تو، و زن از خاندان بصلاح باید خواست و نباید که دخترکی بود که زن از بهر کدبانویی باید خواست نه از بهر طبع که از بهر شهوت از بازار کنیزکی توان خرید که چندین رنج و خرج نباشد. باید که زنی رسیده و تمام و عاقله باشد کدبانویی و کدخداییِ مادر و پدر دیده باشد، تا چنین زنی یابی در خواستن او هیچ تقصیر مکن و جهد کن تا ویرا بخواهی و دیگر بکوش تا به هیچ وجهی او را غیرت نه نمایی و اگر رشک خواهی نمود خود نه خواهی بهتر بود که زن را رشک نمودن به ستم ناپارسایی آموختن بود و بدان که زنان به غیرت بسیار مردان را هلاک کنند و نیز تن خویش را فراز کم‌تر کسی دهند از رشک و حمیت و باک ندارند.^{۱۷۹}

این‌ها سخنانی حکیمانه‌اند، ولی مردان همیشه بدان‌ها گوش نمی‌سپردند و گاه ضررش را هم می‌دیدند. در سال ۷۵۶ ملک اشرف به هر دری می‌زد تا دختر حاکم مردین را به زنی بگیرد و اموال بسیاری به‌رای این حاکم فرستاد. هنگامی که پس از یک سال عاقبت دختر از در درآمد، او را چندان که باید و شاید زیبا نیافت و پس از شب زفاف دیگر هرگز نخواست ببیندش.^{۱۸۰} دیگرانی بودند که بیش از این‌ها دستخوش ناامیدی می‌شدند، مانند مردی که به سفارش دوستان دختری را به‌زنی گرفت و چهره‌اش را برای اولین بار در شب زفاف دید. اگر بگوییم دیدن روی او مرد را سرخورده کرد، سخن به‌واقع نگفته‌ایم؛ خلاصه این که او زشت بود. چند روزی که گذشت زن از شوهر پرسید: «عزیز دلم! تو قوم و خویش زیاد داری، بهتر است بگویی من به کدام‌شان می‌توانم روی نشان دهم ... شوهر در پاسخ می‌گوید: «جان دلم! تو فقط لطف کن و روی از من بپوش، به هر کس دیگری می‌خواهی نشان بده.»^{۱۸۱}

برخلاف این تجربه‌ها مردان همچنان به زیبایی ارج می‌گذارند، و از همین جا بود که در گذر زمان سرشت مفهوم زیبایی که مردان را به وجد می‌آورد سر برآورد.^{۱۸۲} البته جوش و خروش‌های شاعرانه که زیبایی چنین است و چنان است با آن زیبایی‌ای که مردها در واقعیت می‌پسندیدند همیشه جور در نمی‌آمدند. چنان‌که مردان ایرانی به جای دختران سرو قامت شاعران از زنان توپ‌تر و پُر و پیمان‌تر بیش‌تر خوش‌شان می‌آمد.^{۱۸۳} همچنین در خلال سده‌ی سیزدهم برای این که زنان را دل‌بِاتر کنند خط باریکی با مداد بالای لب‌شان می‌کشیدند و بدین ترتیب ویژه‌گی پسرانه‌ای را که برای بسیاری از مردان کشش داشت در آن‌ها تقلید می‌کردند. این به اضافه‌ی هیکل پسروار عروس نوجوان، احتمالاً به مردان کمک می‌کردند تا بر ناتوانی سکسی‌شان با زن چیره شوند. اما در دهه‌ی دوم سده‌ی چهاردهم خط سبیل کشیدن ناخوشایند شده بود.^{۱۸۴}

همسرگزینی

درست است که اغلب پدرمادرها برای فرزندان‌شان زن یا شوهر انتخاب می‌کردند ولی این نبود که فرزندان در این میان هیچ‌کاره باشند. بستگی به این داشت که فرزندان از چه خانواده، گروه قومی و زمانه‌ای باشند. در سده‌ی چهارم در ولایت‌های کاسپین رسم بر این بود که به برنده‌ی مسابقه‌ی کشتی این پاداش را می‌دادند که خودش زنش را انتخاب کند. او البته با اجازه‌ی پدر دختر سرش به خانه‌ی پدر دختر می‌رفت و از دخترش خواستگاری می‌کرد. دختر هم تمام مدت رو گرفته و نشسته بود. اگر اجازه داده می‌شد آن وقت ازدواج سر می‌گرفت و داماد مشگ آبی را که با خود آورده بود به دیوار میخ می‌کرد.^{۱۸۵} در جاهای دیگر در همان دوره زنان محدودیت‌های کم‌تری داشتند. در پیریم (طبرستان)، «هر پانزده روز یک بار بازاری برپا می‌شود و مردان و دختران و پسران با رخت و لباس تر و تمیز از هر طرف که به آن‌جا می‌آیند و بگو بخند می‌کنند و ریسمان بازی

می‌کنند و با هم دوست می‌شوند. رسم این ولایت چنین است که هر مردی که دختری را دوست دارد گولش می‌زند و برمی‌دارد می‌بردش و سه روز هر کاری دلش می‌خواهد با او می‌کند. آن‌گاه کس می‌فرستد نزد پدر دختر تا به دخترش اجازه دهد با او ازدواج کند.^{۱۸۶} با آن که این شکل از «عروس‌ربایی» نهادینه شده در ولایت‌های کاسپین رسمی اجتماعی بود، ولی اگر حاکمی به زور زنی خواه برده خواه آزاد را از مردم خودش می‌گرفت کارش نامشروع شمرده می‌شد.^{۱۸۷}

این رسوم از روزگار کهن به جا مانده بودند و اسلام که رفته رفته گسترش یافت، رسوم اسلامی جایگزین آن رسوم شدند.

با این همه، پاری از گروه‌ها رسم‌های دیرین‌شان را حفظ کردند. چنان که عرب‌های خوزستان رسم‌شان این بود که اگر دختری می‌خواست زن مردی شود سوزنی به دشدادش می‌دوخت؛ دو روز بعد در همان جا اگر دختر همان کار را می‌کرد نشان می‌داد که خواهان زناشویی با آن مرد است. اگر مرد هم همان احساس را به دختر داشت، سوزن را نزد پدر دختر می‌فرستاد و پدر که پیش‌تر از انتخاب دخترش خبردار شده بود، اجازه می‌داد و ازدواج سر می‌گرفت.^{۱۸۸} در روستاهای اطراف خرمشهر پیش می‌آمد که اگر مردی زنی را می‌خواست (حتا اگر او شوهر داشت) زن را به زور می‌گرفت می‌برد به خانه‌ی خودش. اگر شوهر زنش را باز پس می‌خواست، رباینده‌اش درخواست پول می‌کرد. اگر او پول لازم را نداشت یا طایفه‌اش زورشان نمی‌رسید زن را پس بگیرند، شوهر زنش را از دست می‌داد.^{۱۸۹}

اما این شیوه‌ی سنتی نزدیک شدن دختر و پسر به هم و حق نظر داشتن دختر درباره‌ی شوهری که می‌خواهد باش ازدواج کند استثنایی بر قاعده بود. زیرا در کل، عقد یک ازدواج خود حاکی از نابرابری زن بود، زیرا او به‌واقع در این‌باره حق نظر نداشت. دختر تکلیف‌اش را انجام می‌دهد، حتا اگر آن‌قدر جوان باشد که نداند آن تکلیف چیست و چه چیز در انتظار

اوست، زیرا خانواده‌اش به او گفته‌اند که چنین کند. ولی کم‌تر پیش می‌آید که دختری با خانواده‌اش مخالفت کند، زیرا خانواده پشت و پناه اوست. گاه می‌شد که دختری شوهری را که پدر برای اش انتخاب کرده نپذیرد. در یک مورد، در دهه‌ی ۱۳۰۰ دختری شوهری را رد کرد زیرا پدرش با او هم‌نظر بود.^{۱۹۰} حتا در خانواده‌های سنتی مسلمان دختران گاه برای انتخاب شوهر با پدر و مادر درگیر می‌شدند. بی‌بی خانم؛ نویسنده‌ی کتاب *معایب الرجال* می‌نویسد در جوانی شیفته‌ی پسری می‌شود و می‌خواهد باش ازدواج کند، به‌خصوص این که عشق‌شان دو سره بوده. اما دایی‌ش که از رجال مذهبی بوده می‌گوید دختر زشت است سر خود شوهر انتخاب کند. ولی مادر بی‌بی خانم با دخترش همدلی می‌کند و پشتیبانی‌ش می‌کند. بی‌بی خانم پنج سال ایستاده‌گی می‌کند تا می‌تواند خواست خود را به کرسی بنشانند.^{۱۹۱}

این نبود که فقط دختر می‌توانست بگوید چه مردی را می‌خواهد، که به هر حال بی‌خطر نبود، زیرا مایه‌ی آبروریزی می‌شد و برای همین هم بود که دختر را هر چه زودتر شوهر می‌دادند. به نظر می‌رسد معمول‌تر این بود که پسر عاشق دختری شود، حالا یا او را می‌دید، زیرا در روستاها همیشه حجاب در کار نبود، یا این که خواهر یا دیگر زنان خانواده پسر از دختره تعریف می‌کردند - که بیش‌تر در محیط شهری معمول بود. مرد از طریق زنان فامیل یا دلاله‌ای حرفه‌ای از پدر درخواست می‌کرد به ازدواجش با دختر رضایت بدهد. اگر پدر رضایت می‌داد آن وقت خواستگار بخت این را می‌یافت که نگاهی به چهره‌ی همسر آینده‌اش بیندازد و اگر با این نگاه آب سردی روی شور و شوقش ریخته نمی‌شد، بحث و گفت و گو درباره‌ی شرایط عقد ازدواج، میزان شیربها و دیگر موارد به دنبال می‌آمد. اگر با هم به توافق می‌رسیدند، تاریخ ازدواج را تعیین می‌کردند.^{۱۹۲}

گرچه طی مراسم عروسی از عروس اجازه می‌خواهند، ولی این ظاهری است زیرا بنا به سنت «سکوت علامت رضاست»^{۱۹۳} ظاهری بودن رضایت عروس از آن‌جاست که پدر دختر می‌تواند او را پیش از رسیدن به سن

بلوغ شوهر بدهد.^{۱۹۴} علاوه بر این، پدر مادرها همه کاره‌ی فرزندانند؛ می‌توانند بفروشندشان «که در قبیله‌های بدوی بسیار پیش می‌آید و هیچ هم از این کار ننگ ندارند»^{۱۹۵}

این بود که در ازدواجی که خانواده ترتیب‌اش را داده بود، (نه) گفتنی از طرف دختر در کار نبود. وگرنه مخالفت همه را به جان می‌خرید، از جمله زن‌های همسایه که تلاش کرده بودند به او بقبولانند که باید از پدرمادر و برادران حرف شنوی داشته باشد. می‌گفتند عشق بعدها می‌آید و باید به سرنوشت تن داد. با این حال برخلاف همه‌ی این‌ها گاه چنین چیزی اتفاق می‌افتاد. پاپولی یزدی مورد جالبی را نقل می‌کند که یکی از دختران کوجه‌شان شوهری را که برایش پیدا کرده بودند رد می‌کند. پس از این که خانواده و دوستان به او فشار آوردند و ازش خواستند قبول کند و او کوتاه نیامد، کتکش زدند و بردندش سر سفره‌ی عقد و وقتی حاضران داشتند هلهله می‌کردند یکی از آن‌ها به جای دختر (بله) داد. همه، از جمله داماد، می‌دانستند که عروس (بله) نگفته ولی هیچ کس عین خیالش نبود جز عروس که حتا پس از خواندن خطبه‌ی عقد باز هم گفت که دوست ندارد زن آن مرد بشود. به حجله نرفت، ولی با کتک کردندش توی اتاق. مهمانان منتظر بودند که داماد پس از انجام دادن کار از حجله بیاید بیرون و او زودتر از آن که باید آمد بیرون، زیرپوش به تن و با سر و صورت خونی. عروس با چنگ و دندان به جانش افتاده بود و نگذاشته بود کاری باش بکند. عروس یک سالی با کسی حرفی نزد و هیچ کجا نرفت. داماد که بار دیگر خواست از او کام بگیرد، خونین و مالین‌تر از اول از اتاق خواب بیرون آمد. این بود که شوهر طلاقش داد. دختر دوباره به حرف آمد و سر زنده شد، که سبب شد از عموش کتک بخورد، ولی سرانجام به‌ش اجازده دادند با مرد دلخواهش ازدواج کند و تا سال ۱۳۸۴ به خوبی و خوشی با او زندگی کرد.^{۱۹۶}

مراحل تهیه تدارک ازدواج در شهر و روستا و طوایف به لحاظ سنتی با هم فرق داشتند و بنابراین توصیفی از آن‌ها به دست داده نشده است.^{۱۹۷} همین بس که بگوییم وقتی دو خانواده با ازدواج توافق می‌کردند، روز شگون‌داری را در نظر می‌گرفتند. در ماه‌های محرم و رمضان هیچ ازدواجی انجام نمی‌گرفته، و «هیچ ازدواجی هنگامی که قمر در برج عقرب است صورت نمی‌گیرد ... نه به هنگام ماه‌گرفته‌گی؛ نه به هنگام خورشید گرفته‌گی و نه به هنگام ظهر؛ نه در تنگ غروب؛ نه طی سه روز آخر ماه که المحاک خوانده می‌شوند، که طی آن ماه در زیر خط افق است؛ نه در حین بامداد و سرزدن آفتاب؛ نه در نخستین شب هر ماه، بجز ماه رمضان؛ نه در طی میانه‌ی شب ماه؛ نه طی سفر؛ ... نه در طوفان، نه در خلال زمین‌لرزه».^{۱۹۸}

خانواده‌ی داماد هزینه‌ی جشن عروسی را می‌پردازد، داماد همچنین عهد می‌کند شیربهای عروس را علاوه بر مهریه‌ی عروس به خانواده‌اش بپردازد.^{۱۹۹} شیربها می‌توانسته همه چیز باشد، از کمربندی بازمانده از روزگار محمد پیامبر گرفته تا مبالغ کلانی پول و یا ملک که باید هر چه زودتر به عروس می‌دادند، و این‌ها همه بستگی داشته به این که دو خانواده دارای چه ثروت و مقام اجتماعی و روابطی باشند. اما شیربها به‌جای این که مایه‌ی امنیت مالی برای زن به‌هنگام طلاق یا بیوه‌شدن باشد، شوهر از آن همچون اهرم فشاری بهره می‌برده تا زن را طلاق ندهد یا اگر طلاق می‌دهد جهیزیه‌اش را ندهد. جهیزیه را خانواده‌ی عروس تهیه می‌کند که معمولن شامل جنس‌هایی است که هر تازه عروسی برای تشکیل خانواده به‌شان نیاز دارد، مثل قالی، رخت‌خواب و دیگ و دیگ بر. امروزه میزان مهریه و جهیزیه شده نشانه‌ی مقام و منزلت و روز به روز هم بر مبلغ‌شان می‌افزاید و همین خود مانعی شده بر سر راه ازدواج جوانان، چنان‌که بی‌کمک خانواده نمی‌شود از پس‌اش برآمد. اما هستند جوانان شهری مدرن و نیز خانواده‌هایی مذهبی که به‌نظرشان سنگین بودن مهریه نشانه‌ی بی‌اعتمادی

زن و شوهر آینده و خانواده‌هاشان به یک‌دیگر است. بنابراین، آن‌ها به مهریه‌ای نمادین و معنوی (چون قرآن) رضایت می‌دهند.^{۲۰۰} پس از جشن نوبت زفاف بود و دستمالی خونی را سپس به نشانه‌ی باکره بودن عروس به همه نشان می‌دادند. در روستاها شلیک تیری این مژده را به گوش همه می‌رساند.^{۲۰۱}

چندزنی

مطابق شرع اسلام مرد نمی‌تواند همزمان بیش از چهار زن عقدی داشته باشد،^{۲۰۲} و نمی‌تواند پیش از سرآمدن عده‌ی زن مطلقه، زن دیگری بگیرد. همچنین در شیعه مرد فقط می‌تواند دو دختر برده را به‌عنوان مُتعه بگیرد.^{۲۰۳} علاوه بر این، مرد می‌تواند هر چند تا دلش می‌خواهد زن صیغه‌ای و کنیز بگیرد.^{۲۰۴} سیستم اسلامی کم و بیش با رسوم زمان ساسانی همخوانی داشت. پیش از پیدایش اسلام چندزنی در ایران رواج داشت: دو دسته زن وجود داشتند (زنان عقدی، زنانی موقتی) و دختران در خردسالی شوهر می‌رفتند، بنابراین موقعیت زن در ازدواج تغییر چندانی نکرد. ولی فرمانروایان ایرانی پس از اسلام در آغاز با آن که به‌طور رسمی اسلام آورده بودند سخت‌شان بود که فقط چهار تا زن داشته باشند. اسپهبد طبرستان در سال ۱۷۶ نود و سه زن داشت که هر یک برای خود خانه‌ای داشتند ولی برای سوگلی‌اش کاخی در کنار دریا ساخته بود. او برای رفتن نزد همسران برنامه داشت و این بازمانده‌ی کردار شاهان هخامنشی بود و نیز همخوان با حکم اخلاقی اسلامی مبنی بر رفتار برابر با همسران.^{۲۰۵} در سال ۴۵۰ مجدالدوله از آل بویه و فرمان‌روای ری بیش از ۵۰ زن داشت و از این کارش دفاع می‌کرد زیرا آن را رسمی کهن می‌دانست.^{۲۰۶} حاکم بخارا نیز در میانه‌ی سده‌ی چهارم چندین کنیز عزیز کرده داشت.^{۲۰۷} این است که مدتی طول کشید تا فرمانروایان شیوه‌ی خرسند کردن تمایلات خود را با احکام اخلاقی اسلامی سازگار کنند. پاری از مردان پا را از این حکم الهی

بسی فراتر گذاشتند. فتحعلی‌شاه (۱۲۵۵-۱۲۱۸) درزندگیش ۱۵۸ تا زن گرفت. ولی بازرگانی در میناب روی دست شاه بلند شد و در ۴۶ ساله‌گی در ۱۳۲۶ گویا ۵۶۸ زن عقدی و موقتی داشت. در هنگام گزارش این خبر پنج زن برایش باقی مانده بود که یکی‌شان صیغه بود.^{۲۰۸}

اما به‌خلاف همه‌ی داستان‌هایی که درباره‌ی مردان ایرانی با حرم‌سراهایی پر از زن سرزبان‌ها بود، چندزنی نه قاعده، که استثناء بود. نخست این که آن همه زن وجود نداشت تا همه‌ی مردان چندزنه باشند و دوم این که چندزنه بودن بسیار گران تمام می‌شد. به‌خاطر همین گران بودنش بود که مردها طرفش نمی‌رفتند. بنابر سوره‌ی ۱۲۸: ۴، مردان باید برای هرزنی خانه‌ای جداگانه درست کنند و با آن‌ها برابر رفتار کنند. دیپلماتی روسی در اواخر سده‌ی نوزدهم نوشت: «در بسیاری از حرم‌سراهای پیشین ایرانی این امر با سخت‌گیری تمام رعایت می‌شود، ولی با ریخت و پاشی که بانوان ایرانی دارند آدم باید خیلی ثروتمند باشد که بتواند همچون خانه‌هایی داشته باشد.»^{۲۰۹} میسیونرهای آمریکایی سده‌ی نوزدهم میلادی گزارش دادند: «شوهر موظف است وسایل آسایش زنش را فراهم کند، یک اندرونی پر از زن بسیار خرج برمی‌دارد. شاه‌زاده‌ها و اعیان گاه در چنین خیر و خوشی‌هایی غرق می‌شوند.»^{۲۱۰} بنابراین، در واقعیت مردها با زن‌هاشان برابر رفتار نمی‌کردند، هرچند هم که آن‌ها را توی اتاق‌ها یا آلونک‌های جداگانه نگه می‌داشتند. پاپولی یزدی می‌نویسد او و مادرش توی یک حیاط فقیرانه با چند تا همسایه‌ی دیگر زندگی می‌کردند درحالی که زن‌باباهای دیگرش در خانه‌ای قشنگ و مجلل زندگی می‌کردند.^{۲۱۱} ولی فقط مردهای پول‌دار نبودند که چند تا زن می‌گرفتند، گرچه برخی نظرشان این است که به‌طور عموم این‌طور بوده،^{۲۱۲} زیرا بسیاری از اوقات مردانی بودند که توان مالی‌ش را نداشتند و با این‌حال چندتا زن می‌گرفتند. «این سیستم، اعتماد زن را نسبت به دوام محبت شوهر از بین می‌برد ... در وی رشک می‌انگیزد و او را به دسیسه‌چینی در خانه وا می‌دارد. این چنین نیست

که فقر مانع چندزنی شود؛ ثروتمندان هم همیشه بیش‌ترین تعداد زن‌ها را ندارند. خیلی‌از مردانی که هشت‌شان گرو نه‌شان است چندزنه‌اند.^{۲۱۳} زیرا رواج چندزنی وابسته‌است به موقعیت اجتماعی زن و اوضاع مالی شوهر. زن اگر روستایی ساده‌ای بود و بنابراین کم‌خرج، مرد استطاعت گرفتن زن دیگری را پیدا می‌کرد. البته هزینه‌ای که مرد بابت آرام و در صلح و صفا نگه‌داشتن خانه می‌پرداخت تعیین می‌کرد او چند زن می‌تواند داشته باشد. چه در خانواده‌ای چندزنه همیشه خوشی و شادی نبود. «چنین خانواده‌ای محیطی است رشگ‌پرور و گاه توطئه برانگیز.»^{۲۱۴} نقل است که گاه دو تا از زنان‌ها دست به یکی می‌کردند و مرد را مجبور می‌کردند برود در مسجد بخوابد، زیرا نمی‌خواستند باش بخوابند. «چون که او زن دیگری دارد و عین خیالش نیست او چه می‌کشد.»^{۲۱۵} در پایان سده‌ی نوزدهم میلادی گویا چندزنی از رواج می‌افتد، که البته علتش موارد بالا نبوده‌است.^{۲۱۶}

گرچه چندزنی مجاز بوده و هست، همه در ایران نمی‌دانستند راستی راستی چند تا زن می‌توانند بگیرند. در دهه‌ی ۱۳۳۰ در داورآباد (خراسان)، «روستاییان بنا بر برداشت‌شان از بیش‌ترین تعداد زنی که اجازه دارند بگیرند، گاه دو تا زن همزمان داشتند و گاه هفت تا پشت هم. هفت (که در ایران عددی ست (جادویی)) در گفته‌های مردم بسیار تکرار می‌شود و برخی علت را این می‌دانند که امام رضا ... هفت زن داشته‌است.»^{۲۱۷} با وجودی که چند زنی مجاز بود، کم‌تر مردی این فرصت را غنیمت می‌شمرد، که خود دلایل گوناگونی داشت. از جمله حفظ آرامش و آشتی در خانواده، رعایت انصاف، تأثیر بر بچه‌ها و نیز ناتوانی جسمی مرد در چندزن داشتن. بیش‌ترین احتمال این است که حکم مذهبی رعایت انصاف میان زنان، روستاییان را وا می‌داشت به داشتن یک زن قناعت کنند. «این ضرب‌المثل که (خدا یکی، زن یکی)، از زبان بسیاری شنیده می‌شود، چنان‌که انگار حکمی مذهبی است برضد چندزنی و این سخن پشتوانه‌اش بود که "توی قلب مرد جا برای دو تا عشق نیست."»^{۲۱۸} نزد بازرگانان،

فروشنندگان و پیشه‌وران طبقه‌ی متوسط و نیز نزد دهقانان و چادرنشینان معمول نبود که مرد بیش از یک زن داشته باشد.^{۲۱۹}

در پایان سده‌ی سیزدهم روشنفکران به هواداری از واگذاری حقوق بیشتر به زنان و محدود کردن رسم چندزنی برخاستند. یکی از آن‌ها جلوه اردستانی (مرگ ۱۲۷۵) است که تا پایان عمر بی‌زن ماند و چندزنی را در شعری این چنین دست می‌اندازد:

دختری می‌گفت با مادر شبی	دختر نسرین رخ شیرین لبی
کی عزیز مام دارم مشکلی	که مرا باشد از آن خونین دلی
بر یکی مرد آن رسول با رشاد	از چه زن‌های عذیده اذن داد
لیک آن عقل کل و دانای فرد	بر یکی زن غیر یک شوی منع کرد
آه سردی برکشید آن مادرش	آن چنان کو سوخت دل بر دخترش
گفت پیغمبر چو بود از جنس مرد	کثرت اندر زن از آن تجویز کرد
گر پیامبر بود زن، می‌دان یقین	کثرت اندر مرد بودی رکن دین
برزنان پاک ای جان زان بلاست	که زجنس زن پیغمبر برنخواست ^{۲۲۰}

پرسش "چرا چندزنی و نه چندشوهری؟" در جامعه بازتابی نیافت با وجودی که قره‌العین شاعر (۱۲۳۱-۱۱۹۶) گویا بانگ برآورد که زن باید نه شوهر داشته باشد. البته به احتمال زیاد این هم اتهامی ست مانند اتهام‌هایی که در گذشته به فرقه‌های دیگری می‌بستند تا بگویند این مبارز آیین باب نه زنی شایسته، که پریشان مغزی فاسد است که می‌خواهد مذهبی در برابر اسلام علم کند.^{۲۲۱}

جمشید مومنی براساس سرشماری سال ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵ نتیجه می‌گیرد که چندزنی بسیار اندک بوده. در ۱۳۳۵، از هر ۱۰۰۰ مرد ۱۱ نفر بیش از یک زن داشتند و در ۱۳۴۵ این رقم می‌رسد به ۱۰ مرد در هر ۱۰۰۰ نفر. او با مطالعه‌ی بیش‌تر دریافت که چندزنی در روستاها بیش از شهرها رواج داشته.^{۲۲۲} با تصویب قانون حمایت از خانواده در سال ۱۳۴۶ مردان دیگر نمی‌توانستند بیش از یک زن بگیرند مگر با اجازه‌ی دادگاه (بند ۱۴). دادگاه

می‌بایست توانایی مرد را در رفتار برابر با زنان به رسمیت بشناسد و اگر بشود نظر زن اول را درباره‌ی این ظرفیت مرد جویا شود. در قانون جدید سال ۱۳۵۳ آمده بود که مرد اگر بخواهد زن دیگری بگیرد باید از زن اول اجازه بگیرد مگر این که نازا باشد یا نتواند با مرد سکس داشته باشد. به میدان آمدن زن دوم این اجازه را به زن اول می‌داد که درخواست طلاق کند (بند ۱۷ و ۱۶). با این که این یک گام به پیش بود، مرد می‌توانست زن را به زور و ادارد اجازه بدهد و گرنه طلاقش می‌دهد. زن اول هم از ترس طلاق، که به معنی از دست رفتن امنیت مالی، جدایی از بچه‌ها، بی‌آبرویی اجتماعی و بنابراین (تنزل ارزش بازاری اش)، برای ازدواج دوم بود، معمولن تن می‌داد. جمهوری اسلامی که روی کار آمد بیش‌ترین قوانین گذشته ملغا شدند و حاکمیت قانون اسلامی از نو برقرار شد، گرچه چندزنی افزایش نیافته است.^{۲۲۳} ترس از جداشدن از خانه و کاشانه و از دست دادن فرزند بزرگ‌ترین مشکل بسیاری از زنان بوده و هست و این مشکل به طرز گیرایی در شعر فروغ بازگو شده است.

ز پشت میله‌ها هر صبح روشن
نگاه کودکی خندد به رویم
چو من سر می‌کنم آواز شادی
لبش با بوسه می‌آید به سویم
اگر ای آسمان، خواهی که یک روز
از این زندان خامش پر بگیرم
به چشم کودک گریان چه گویم
ز من بگذر، که من مرغی اسیرم.

با این که چندزنی قانونی است، زن مشترک داشتن با مردان دیگر غیرقانونی است، زیرا زنا محسوب می‌شود. اشتراکی کردن زنان اتهام دیرینه‌ای بود که آماجش هر تنابنده‌ای می‌توانست باشد و آن را تهدیدی دینی علیه اسلام می‌دانستند. شورش مذهبی المقنع در دهه‌ی ۱۹۰ را گفتند تبلیغ اشتراک زنان یا ازدواج گروهی است.^{۲۲۴} اما المقنع به نظر نمی‌رسد

زن‌هاش را با مردهای دیگر تقسیم می‌کرده‌است، گرچه زن فت و فراوان داشت، زیرا هوادارانش به نشانه‌ی سرسپردگی دختران‌شان را به وی هدیه می‌کردند، و این کاری بود که قرن‌ها در ایران انجام شده بود.^{۲۲۵} به همهی فرقه‌های دیگر چون قرمطیان نیز همین اتهام را بستند. «عورت‌های خود از چشم یک‌دیگر پنهان نمی‌دارند و از همخوابگی با یک‌دیگر پرهیز ندارند و آنگاه که مردی زن می‌ستاند، اربابش نخستین کسی است که بر زن دست می‌یابد سپس شوی ... آنان با مادران و خواهران آزادانه همان کار می‌کردند.»^{۲۲۶} همین اتهام را به خرم‌دینان نیز بستند و آن‌ها را به همراه دیگر باطنیان، از جمله شیعیان، پیرو کیش مزدکی دانستند.^{۲۲۷} در روزگار معاصر اتهامات همانندی به گروه‌های مذهبی دگراندیشی می‌بستند و می‌بندند، چنان‌که اینان متهم می‌شده‌اند به این که زن‌ها و مردها را دور هم جمع می‌کنند و مراسم چراغ‌کُشان راه می‌اندازند و در تاریکی فسق و فجور می‌کنند. اتهاماتی که مانند اتهامات مربوط به ازدواج گروهی، کوچک‌ترین شاهد و مدرکی برای‌شان ارائه نکرده‌اند.^{۲۲۸}

امتیازهای ویژه‌ی شاهانه

تا این جا بحث بر سر همسرگزینی مردان، یا بهتر است بگوییم همسرگزینی خانواده‌ها برای مردان بود. اما شاهان و فرمان‌روایان قدرتمند لازم نبود از این قاعده پی‌روی کنند. آن‌ها با استفاده از قدرت و منزلت‌شان راه خود را می‌رفتند. بحث بر سر این است که آیا این شرایط از پیش وجود داشته یا حاصل فتوحات عرب‌های خاورمیانه بوده است. به نظر می‌رسد که عرب‌ها، که تا پیش از ظهور اسلام سنت آزادانه‌تری نسبت به زنان داشتند، سپس در پی‌روی از سوره ۴ آیه‌ی ۳۴ برای زنان محدودیت بیش‌تری قائل شدند و از این رو با اسیران زن آزادانه همخوابه می‌شدند،^{۲۲۹} زیرا سکس داشتن با اسیر زن، پس از پاک شدنش (از عادت ماهانه یا زایمان)، مجاز بود. زن در صورت داشتن شوهر، ازدواجش پس از اسیر شدن باطل

می‌شد.^{۲۳۰} طبری از مورد برادر قتیبه یاد می‌کند که زن برمک موبدِ نوبهار را از او گرفت. چنین نگرشی شاید موجب نگرش حاکمان و فرماندهان بلندپایه در دست گذاشتن روی زنان و دختران زیبای اتباع آزادشان بوده.^{۲۳۱} نرشنخی حکایت امیری را می‌آورد که دو دختر مردی را به زور گرفت، مرد امیر را کشت و در پی آن دهکده را طاغی شمرند و با خاک یکسانش کردند و هر که را درش بود کشتند.^{۲۳۲} پیش‌آمد همانندی در ۸۰۸ اتفاق افتاد بدین‌سان که چندتن مأمور مالیات کمی پا از گلیم خود فراتر گذاشتند و از مردم اصفهان زنان‌شان را طلب کردند. مردم سخت خشمگین شدند، سر به شورش برداشتند و آن‌ها را کشتند. سپاهی فرستاده شد و همان شب نبردی در گرفت و دو امیر بلندپایه کشته شدند. مردم که تسلیم شدند دستور داده شد برای مجازات آن‌ها ۷۰۰۰۰ هزار سر از تن جداکنند، «همچون روز رستاخیز»، و ۲۸ برج از کله‌ها و گِل در میان دروازه‌ی طوقچی و قصر تبارک، یا به اندازه‌ی نیمی از طول دیوار اصفهان، بر پا کردند.^{۲۳۳}

نمونه‌های بالا بیش‌تر شالوده‌ای غیر شخصی داشتند، گاه نیز عشق یا علاقه‌ی شخصی در کار بود. سلطان ابوسعید (۷۵۶-۷۳۸) شیفته و واله دختر امیرچوپان، نایب السلطنه و حاکم روز ولایاتش در ۷۴۶ بود. دختر شوهر داشت و امیرچوپان از سلطان درخواست کرد قضیه را فراموش کند، چرا که او می‌خواست قاعده‌ی قدیم روزگار چنگیزخان را که اگر شاه زنی را می‌دید و ازش خوشش می‌آمد شوهر می‌بایست زن را به حرم شاه بفرستد، از نو برقرار کند. سر باز زدن امیرچوپان یکی از دلایل پیدایش اختلاف میان او و سلطان شد و به سقوطش انجامید. آن‌گاه سلطان ابوسعید با خیال راحت با زن محبوبش ازدواج کرد.^{۲۳۴} اما مشکل این‌جا بود که زن هنوز از شوهرش طلاق نگرفته بود. او این ناکامی را در شعری این چنین بیان می‌کند.

عشق همان و درد همان و دل همان غم همان و حکایت همان و دشوار همان

خوش‌بختانه مشکگل‌اش چاره شد و شوهر او را در ۷۴۹ طلاق گفت. سلطان شعری سرود که به میانجی قاضی مبارک شاه برای شوهر خوانده شد و او را در گرفتن این تصمیم یاری داد. آخر گوش کردن به خواسته‌های شاه اجباری‌ست و شوهر گوش کرد، زیرا چنان که سعدی می‌گوید:

خلاف رأی سلطان رأی جُستن   به خون خویش باشد دست شستن
اگر خود روز را گوید شب است این   بیاید گفتن آنک ماه و پروین^{۲۳۵}

دیگر حاکمان یا صاحب منصبان هیچ بهانه‌ای را برای سرپیچی از فرمان و یا جلوگیری از عشق‌شان به زنی زیبا نمی‌پذیرفتند. یکی از صاحب منصبان علاءالدوله مردم لاریجان را زیر فشار گذاشت که زن‌هاشان را به مجالس می‌گساری او روانه کنند. او هم زنان را میان غلامان تقسیم می‌کرد تا با آن‌ها هم‌خوابه شوند و خودش در غلامان که روی زنان بودند می‌سپوخت. زنان اگر سرپیچی می‌کردند شمع روی تن‌شان خاموش می‌کردند.^{۲۳۶} در ۸۹۱ حسن علی ابن جهان‌شاه زنان امیران و دوستانش را گرد می‌آورد و خود میان‌شان می‌نشست. سپس دستور می‌داد برایش برقصند و هر یک را که می‌پسندید به زیر خود می‌کشید. اگر شوهر از این کار به خشم می‌آمد مجبورش می‌کرد زنش را طلاق دهد. همچنین از زنان می‌خواست پایین‌تنه برهنه سوار بر اسب از برابرش رژه بروند.^{۲۳۷}

همچنین به نظر می‌رسد که این سنتی مقبول بود که هرگاه شاه هوس می‌کرد زنی از میان زنان برچیند، فرمان داده می‌شد از هر سو چنین زنانی فراهم آورند. چنان‌که عطار در حکایتی نقل می‌کند نجیب‌زاده‌گان از شاه خواستند همسر بگیرد و شاه به ایشان گفت: «یک صد دوشیزه روانه کنید.»^{۲۳۸} نمی‌توان گفت این سخن من‌درآوردی یک شاعر است، آخر در زمان ملکه‌استر هم اتفاق افتاده بود. در ۱۰۹۲ شاه سلیمان دستور داد

«دختران را همه فراهم آورند، از دو ساله به بالا، تا از میان‌شان زیبارویان برای شاه ایران دستچین شوند.» برخی از والدین که دخترشان برای حرم برگزیده نمی‌شد اندوهگین می‌شدند زیرا حرم راه مطمئنی بود برای تأمین مالی خانواده‌های تنگدست.^{۲۳۹} «همچون اتفاقی در ۱۱۲۱ افتاده و شاه سلطان حسین» نخستین اقدام‌اش هنگام نشستن بر تخت سلطنت این بود که به هر سو کس فرستاده تا زنان زیبای ایران را برای حرم‌سرای‌اش جست و جو کنند. این سال به نام گیزلرون‌ایل یا سال دختران به یادگار ماند.^{۲۴۰} این رویدادها را آصف این‌چنین به طنز نوشته است:

روز و شب در اکل و مجامعت بسیار حریص و بی اختیار بوده و بجهت امتحان در یک روز و یک شب صد دختر باکره ماهر و را فرمود موافق شرع انور محمدی برضای پدرشان و رضا و رغبت خودشان از برای وی متعه نمودند و آن پناه ملک و ملت بخاصیت و قوت اکسیر اعظم، در مدت بیست و چهار ساعت ازالۀ بکارت آن دوشیزگان دلکش طناز و آن لعبتان شکر لب پر ناز نمود و باز مانند عزیزان مست هل من یزید می‌فرمود و بعد ایشان را به قانون شریعت احمدی مرخص فرمود و همه ایشان، با صدق شرعی و زینت و اسباب و رخوت نفیسه که آن قبله عالم با ایشان احسان و انعام فرموده بود بخانه‌های خود رفتند و در همه ممالک ایران این داستان انتشار یافت و هر کس زنی در حسن و جمال بی نظیر داشت، با رضا و رغبت تمام او را طلاق می‌گفت و از روی مصلحت و طلب مغفرت او را به دربار معدلت بار خاقانی می‌آورد و او را از برای آن یگانه آفاق عقد می‌نمودند با شرایط شرعیه و آن زبده ملوک از آن خوروش محظوظ و متلذذ می‌شد و او را با شرایط شرعیه مرخص می‌فرمود و مطلقه می‌نمود و آن زن خرم و خوش از سر کار فیض آثار پادشاهی انتفاع یافته با دولت و نعمت باز به عقد شوهر خود در می‌آید.^{۲۴۱}

با آن که چنین روابطی با دربار سلطنتی پادشاه‌های مالی و جز آن را برای خویشاوندان دختر به همراه داشت، همه از شیوه‌ی به اجرا در آمدن‌اش خشنود نبودند. زیرا دست‌درازی به زنان اتباع خودی در نگاه

بسیاری از مردم خوشایند نبود. برای همین هم نادرشاه که خودش هر که را که می‌خواست می‌گرفت، یک گام پیشتر رفت و اعلام کرد که دیگر از چنین رفتاری دست می‌کشد.

نادر به سلطنت که رسید، برای این که خیال مردان را از بابت زن‌هاشان آسوده کند، که گویا این تنها موردی بود که او به‌ش توجهی داشت، این بود که فرمانی کتبی صادر کرد که به موجب آن هر کس بخواهد زن مردی دیگری را از راه به در کند یا به زور زن شوهرداری را از مردش بگیرد، جزایش مرگ است؛ بنابراین کسانی که دختران خوبروی دارند زود شوهرشان بدهند تا در معرض خطر تجاوز نباشند. در حکومت حسین مردهای ممتاز روی هر زنی که می‌خواستند دست می‌گذاشتند، چه شوهردار چه بی‌شوهر.^{۲۴۲}

نادرشاه همچنین برای مجازات کسانی که در شورش محمدخان بلوچ در ۱۱۵۵ پشیمان‌اش کرده بودند، پنجاه تن از دختران‌شان را طلب کرد.^{۲۴۳} کریم خان زند نیز در نخستین سال‌های فرمانروایی‌اش چنین خواست‌هایی داشت ولی گویا سپس از دختر جوان طلبیدن دست کشید.^{۲۴۴}

بکن نکن‌های توی بستر

دست بالا داشتن مرد در امور سکسی نیز جای حرف و بحث نداشت.^{۲۴۵} زن فقط پذیرنده بود؛ در زیر خوابیدنش مرد را بر وی چیره می‌کرد و همین نشان می‌داد کی کجای کار است. از آن‌جا که ازدواج به مرد حق می‌دهد با زنش سکس داشته باشد، زن نه می‌تواند شوهر را ناکام در بستر رها کند و نه می‌تواند از رفتن به بستر سر بپیچد؛ مرد که بخواهد، زن حتا اگر سر نماز هم باشد باید نمازش را بشکند و با او هم‌بستر شود.^{۲۴۶} از این گذشته، چون که مرد بالای زنش پول می‌دهد (گرچه مهریه معمولن هنگام طلاق پرداخت می‌شود) فقط او حق دارد بخواهد کی و چه‌گونه سکس داشته باشد، از جمله برای درمان درد و مرضی.^{۲۴۷} زیرا فقط مرد مجاز است

خواهش سکسی اش را نشان بدهد، حتا به زنانی غیر از زن خودش. اگر چنین چیزی پیش بیاید گناهش گردن مرد نیست، بلکه به گردن زن است، زیرا او نمی‌بایست کاری کند که مرد بتواند بهش نزدیک شود. افزون بر این، هنوز که هنوز است باوری قوی در میان مردم است که دختر یا زن نمی‌تواند اگر با مردی تنها باشد به او نه بگوید. نویسنده‌ی قابوس‌نامه می‌نویسد: «و زنان را به دیدار و نزدیکی هیچ مرد استوار مدار اگرچه مرد پیر و زشت، و هیچ خادم را در خانه‌ی زنان راه مده و اگرچه سیاه و ساده باشد.»^{۲۴۸} باور به این که زن نمی‌تواند در برابر وسوسه‌ی مرد مقاومت کند زیرا شهوتش سیری ناپذیر است، با این سخن امام رضا که زن ۹۹ بار از مرد شهوتی‌تر است،^{۲۴۹} تقویت شد. قصه‌های عامیانه‌ای که چنین نگرش‌هایی را تأیید و پشتیبانی می‌کردند این باور را بیش از پیش استوار می‌کردند. چنان‌که در داستان مردم پسند حسین گرد، سُنبل، دختر کسی که حسین کرد را ربوده و می‌خواهد بکشدش، او را فرار می‌دهد. درباره‌ی انگیزه‌اش به حسین می‌گوید: «قربان صورت زیبا و کیر و خایه‌ی مو سترده‌ات بروم»^{۲۵۰} این احتمالن همان قدر لافیدن مردانه است که عدم اطمینان مردانه، که برخاسته از جُست و جوی بی‌پایانی‌ست که مردها در تقویت کیرشان دارند. زن هر چه قدر هم به ظاهر از مرد شهوتی‌تر باشد نمی‌شایست میل خود را آشکار کند، حتا در زناشویی. او باید حرکات شوهر را دنبال کند و مطابق‌شان واکنش نشان دهد، حرکاتی که هدف‌شان برملاکردن «قدرت‌های شهوانی نهفته‌ی زن است. مرد، میل را در زن بیدار و ارضاش می‌کند. پیش از دست به کار شدن مرد، در زن از میل خبری نیست؛ پس از شروع کار، زن اگر حس و حالی از خود نشان ندهد مرد را در رسیدن به نتیجه‌ی مورد انتظار از عملی که خود را یگانه‌کننده‌اش می‌داند ناکام می‌گذارد.»^{۲۵۱}

ولی حتا اگر میل سکسی بر مرد چنگ بیندازد او نباید تسلیم شود. زیرا مرد زن‌دار مسلمان باید قواعدی مذهبی را هنگام همخوابه‌گی با همسر یا

کنیز رعایت کند. چنان که همخوابه‌گی با زن در روزهای عادت ماهانه‌اش یا زنی که عارضه‌ای زنانه دارد نامشروع است.^{۲۵۲} البته محدودیت‌های دیگری هم هستند. همخوابه‌گی در نخستین شب ماه و در واپسین شب ماه و در شب میانی ماه از دید فقیهان مزموم است، زیرا در آن شب‌ها شیطان در مقاربت حضور دارد. همچنین هنگام مقاربت نباید صورت یا کون شخص رو به قبله باشد و مکان مقاربت باید به دقت انتخاب شود، یعنی نه بر بام باشد و نه زیر درخت میوه.^{۲۵۳} زن علاوه بر این‌ها محدودیت دیگری هم دارد، و آن این که نباید با مردی برده همخوابه شود. سرانجام این که زنا ممنوع است، یعنی داشتن روابط سکسی با محرم‌ها، که همان نزدیکان باشند، از جمله زن پدر، مادر زن و خواهر زن و دختر زوجه.^{۲۵۴}

این محدودیت‌ها که در نظر گرفته شوند دیگر راه برای همخوابه‌گی باز است. اما به مومنان باز هم توصیه می‌شود که شایسته رفتار کنند، زیرا مذهب باید برای همخوابه‌گی اجازه صادر کند و بنابراین روح مذهب باید راهنمای رفتار آدمی باشد، از جمله در همخوابه‌گی. این است که به مرد توصیه‌ی بس بجایی شده است که «اول با زن حرف بزند، بازی‌بازی کند، بیوسدش و در آغوشش کشد تا سرحال بیساردش.»^{۲۵۵} اگر این توصیه‌ها چنان که باید و شاید مؤثر نمی‌افتادند فقیهان به سنتی استناد می‌کردند که این‌ها را روشن‌تر بازگو می‌کند و وزن سنتی سخنان پیامبر را هم‌آویزه‌ی گوش دارد:

پیغمبر فرمود، مرد نباید مثل قاطر روی زن خود بیفتد؛ پیش از مقاربت باید به زن پیغامی بدهد. پرسیدند ای رسول خدا، چه پیغامی؟ فرمود، بوسه‌ای، سپس آن‌گاه که می‌خواهد دست به کار شود باید بگوید، بسم الله الرحمن الرحیم؛ الله اکبر، الله اکبر، ... به هنگام انزال به این آیه بیندیشد؛ و او کسی است که از آب انسانی آفرید و او را دارای پیوند نسبی و سببی گردانید و پروردگار تو تواناست (۵۶:۲۵)، و سپس صبر کند تا زن نیز ارضاء شود، چه پیغمبر فرمود، سه چیز مایه‌ی سستی مرداند: ... سومین آن که او پیش از

بوس و کنار به مقاربت مشغول شود و رفع نیاز که از او شد صبر نکند تا نیاز زن نیز برآورده شود.

این توصیه همانیست که در کتاب‌های راه‌نمای کنونی "چه‌گونه سکس خوب داشته باشیم" نیز آمده است، گرچه روی سخن یک جانبه و با مرد است که ابتکار عمل را در دست دارد. با آن که امام علی گویا به مردان گوشزد کرده که به نیازهای سکسی زن توجه داشته باشند، محمد پیامبر گفته است که سکس داشتن با زن خود همانند صدقه دادن است، و به این ترتیب به سکس از چشم انداز دیگری نگاه می‌کند.^{۲۵۷} نویسندگان مسلمان سر نخ‌های خود را از این سخنان و سنت‌های دیگر می‌گرفتند. قابوس‌نامه پند می‌دهد:

در مستی و هوشیاری پیوسته به مجامعت مشغول مباش که آن زیان کار بود. و به هر وقت که یادت آید بدان مشغول مباش که آن بهایم باشند که وقت هر شغلی ندانند، آدمی را وقتی بود که پیدا بود تا فرقی بود میان وی و میان بهایم. بپرهیز در گرمای گرم و در سرمای سرد که اندرین دو فصل زیان‌کارتر باشد خاصه پیران را، از همه وقتی وقت بهار بسازد و از این بود که در فصل بهار هوا معتدل گردد چشمه‌ها زیادت گردد و جهان روی به خوشی و راحت نهد. پس عالم که پیرست جوان شود از تأثیر وی، تن ما که عالم صغیرست همچنان شود. طبایع اندر تن ما معتدل شود و خون اندر رگ‌های ما زیادت شود و منی در پشت زیادت گردد، بی‌قصد مردم حاجتمند تمتع و مباشرت گردد. پس چون اشتها صادق گردد آنکه زیان کمتر دارد.^{۲۵۸}

کیکاوس ابن اسکندر سپس فرزند را چنین پند می‌دهد:

و چون زن دوشیزه خواستی اگرچه به وی مولع باشی هر شب با وی بازی مکن که وی از تو بدان نیازارد، پندارد که خود همه خلق چنانند تا اگر وقتی ترا عذری یا سفری باشد این زن را بی تو صبر بود، و اگر هر شب با وی خفتن عادت کنی ویرا همان آزرده کند، دشوار صبر تواند کردن.

نویسنده‌ی ناشناسی در اواخر سده‌ی چهاردهم در کتابچه‌ای با نام *تأدیب النسوان* نسبت به رفتار زنان در زناشویی موضعی انتقادی می‌گیرد و

به خواننده توصیه می‌کند که زنان پیش از رفتن به بستر باید خود را آماده کنند، یعنی بزک کنند، خود را بشویند و خوش‌بو و آراسته باشند. «به نظر من یک زیرپوش توری ساده و یک پیراهن رنگ روشن بهتر است تا لباس روز به بر داشتن.» در واقع بهترین جور لباس پوشیدن جوری بود که مرد می‌پسندید. اگر مرد دوست دارد زنش که به برش می‌آید دلپذیر باشد، زن نباید از امور خسته کننده‌ی روز سخنی به میان آورد، بلکه دلبری کند و از همه مهم‌تر منتظر نشود مرد نخستین حرکت را بکند. «خجالت و شرم در رخت‌خواب نامربوط است باید در کمال بی‌شرمی حرکت نموده و شأن خانمی و بزرگی را از سر بیرون کرده و بر کنار گذاشته و پیش خود تصور نکند که شأن من نیست.» همچنین نویسنده چراغ و حضور ندیمه‌گان را در اتاق خواب خوش ندارد، و نظرش این است که «زن در لحظه‌ی معین می‌تواند سراپا لخت شود.» البته نباید با دخترانی که دوستی دارد از آنچه در رخت‌خواب گذاشته است حرفی بزند، چرا که زن‌ها اغلب در گرمابه از سیر تا پیازشان را به هم می‌گفتند. او به زن‌های خواننده‌ی کتابش می‌گوید «چنان که رسم زنان این زمان است نروید به دوستان‌تان جای بوسه روی گردن و پستان‌هاتان را نشان دهید.» چون که برای نویسنده‌ی این کتاب سکس بسیار مهم است و عقیده دارد:

خوبست خانم مهربان در وقت این کار مرقبات نچینند. بعضی‌ها را ملاحظه شده که خانم عقدی واجب الحرمه شده‌اند. اگر مرد بیچاره بخواهد در روز خاکی به سر بریزد باید اولاً محل مخصوص درست شود، دده بیاید رخت‌خواب پهن کند، دستمال بیاورد و در ببندد، خانم لخت شود تا این کارها را کرده یا از حرکت افتاده مرد بیچاره، یا خوابش برده. بر فرض خوابیدن و از حرکت نیفتادن، نه مرد می‌فهمد چه کرده، نه زن می‌داند چه خورده. خوبست ملاحظه این فقرات را نکنند و هر وقت یا شب یا روز با بازی و صحبت مرد میل کرد از برای این کار حاضر باشد و هرگز «نه» در این کار نیاورد که ندامت می‌بیند. در وقت این کار از غمزات و عشوات و قرهای ریز ریز و اداهای شهوت‌انگیز کوتاهی نکند.

خلاصه، نویسنده به خوانندگان می‌گوید شوهر در چنین وقت‌هایی می‌خواهد زن رو در وایسی را کنار بگذارد. اما صبح‌ها زن نباید درنگ کند، مگر زود از رخت‌خواب بیرون برود، خودش را بشوید، دندان‌هاش را تمیز کند و بزرگ کند. در همان حال خدمتکاران مرد را تر و خشک می‌کنند. فقط آن هنگام نزد او برود؛ لبخند زنان، خوشگل و دلربا. ولی بیش‌ترین زن‌ها می‌خواهند بمانند پشت سر هم قلیان دود کنند و آن وقت انتظار هم دارند که بوسه باران‌شان کنند و وقتی نمی‌کنند تعجب می‌کنند.^{۲۶۰}

بدین‌سان، فکر نمی‌کردند زن هم برای خودش زندگی سکسی دارد؛ او فقط وسیله‌ای برای برآوردن نیاز سکسی مرد بود. مرد به زن به چشم یک تکه زمین نگاه می‌کرد، تکه زمینی برای این که روش کار کند، شخم‌اش بزند و شکل‌اش بدهد و تنها اوست که حق دارد، با کاربرد تجربه‌اش در کار بر روی زمین، بکوشد بیش‌ترین بهره را (در فرزندآوری و برآوردن نیازهای سکسی) از او ببرد.^{۲۶۱} اگر بچه‌ای نباشد پس لابد زن است که سترون است و نه مرد، مگر این که ناتوانی جنسی داشته باشد. اگر همه‌ی بچه‌ها فقط دختر یا پسر می‌شدند، تقصیر زن بود. اسلامی ندوشن در کتاب خاطرات کودکی‌اش (روزها) می‌نویسد:

رابطه‌ی زن و مرد یا مبتنی بر معامله و سازش بود، یا تسلط. برابری در میان نبود که عشق از آن زاییده شود. بطور کلی، مرد با عقیده‌ای که درباره‌ی زن داشت، دور از شأن خود می‌دانست که خود را ملزم به برخورداری داشتن او بداند، یعنی خود را تا حد کام بخشیدن به او فرود آورد. کامجویی مرد می‌بایست در مجرای «تسلط» و «تصرف» جریان یابد، یعنی گرفتن با قهر و غلبه که نام دیگرش «تمتع» بود.^{۲۶۲}

این یک‌سویه‌گی سکس‌ورزی در واژه‌ها (که در متون اغلب عربی‌اند) نیز خود را نشان می‌دهد، واژه‌هایی توهین‌آمیز و ناسازوار که هیچ‌دو سویه‌گی در آن‌ها نیست، یعنی به هم نزدیک شدن دو تن برای لذت بردن از یک‌دیگر.^{۲۶۳} به نوشته‌ی یک زن ایرانی روان‌شناس در ۱۳۸۶، «در

جامعه‌ی سنتی ایرانی، مفهوم ارضاء سکسی زن بی‌معناست. من بسیاری از چنین زنانی را دیده‌ام که همخوابه‌گی را فقط برای ارضای مرد و وسیله‌ای برای دوام زندگی زناشویی و نیز شاید ضامن حمایت مالی شوهر از ایشان می‌دانند.^{۲۶۴} زیرا زن در سکس‌ورزی جفت منفعلی نبوده و نیست، چون او نیز می‌داند که باید به شوهر لذت بدهد. اما قرار نیست میل خود را نشان دهد و فقط آن را به‌طور غیر مستقیم و برای برانگیختن میل شوهر می‌نمایاند. زنان گویا دانستنی‌های خود را درباره‌ی این که مردها از چی خوش‌شان می‌آید با هم در میان می‌گذاشتند، زیرا با وابسته کردن سکسی مرد امنیت زناشویی پیدا می‌کردند.^{۲۶۵} با این همه، گفته شده که بسیاری از مردها از سکس‌شان راضی نبودند و نزدیک به ۳۰ تا ۴۰ درصد از زنان را سردمزاج می‌دانستند. این ناخرسندی مردانه از سکس با زن در «آه و ناله‌ی ترانه‌های مردمی، و در دیگر شکل‌های سکس‌ورزی چون جلق زدن، همجنس‌گرایی و نزدیکی با حیوانات»^{۲۶۶} خود را نشان می‌داد.

چنین اوضاعی کار را به جایی رساند که بسیاری از زنان احساس کردند زناشویی به جای این که آشیانه‌ای گرم و امن باشد قفسی، هر چند هم زران‌دود، است. این احساس به شیوایی تمام در شعر اسیر^{۲۶۷} فروغ نمایانده شده است.

در این فکرم که در یک لحظه غفلت
از این زندان خامش پر بگیرم
به چشم مرد زندانبان بخندم
کنارت زندگی از سر بگیرم
در این فکرم من و دلم که هرگز
مرا برای رفتن زین قفس نیست
اگر هم مرد زندانبان بخواهد
دگر از بهر پروازم نفس نیست

از آنچه گذشت به‌خوبی پیداست که چیره‌گی مردانه در سکس‌ورزی لزومن به ارضاء سکسی مرد یا زن نمی‌انجامیده. شاید این نگاه نرآسای همه‌گانی را این باور رایج تقویت کرده باشد که، به زبان مولانا، «پروردگار مذکر است و فعال در آفرینش، و آفرینش مؤنث است و پذیرنده». بنابراین عشق ربط چندانی «با ارضاء دو جانبه و خوشی نکاح» ندارد. از دید غزالی، «عاشق دشمن است و نه دوست و معشوقه نیز دوست نیست». بنابراین هر دو نقش‌هایی نبشته شده دارند که بازی‌ش می‌کنند، یکی عشق می‌ورزد، دیگری مورد عشق‌ورزی قرار می‌گیرد، ولی هیچ‌کدام نمی‌توانند یا نمی‌خواهند نقش دیگری را بپذیرد و به احساساتش پاسخ دهد.^{۲۶۸}

زن و مرد در هم‌خوابه‌گی لخت نمی‌شدند و نمی‌شوند، و علت هم شور و هیجان زیادی نیست که مانع می‌شده و می‌شود. به احتمال بسیار علت پوشیده نزدیکی کردن خود مذهب است، چرا که وقتی از امام صادق پرسیدند آیا مرد می‌تواند برهنه با زنش جماع کند او پاسخ منفی داد. افزون بر این شخص نباید هنگام نزدیکی کردن حرف بزند و باید مانند بچه به هنگام زادن صامت باشد.^{۲۶۹} این پوشیده نزدیکی کردن، از مینیاتورهایی که زن و مرد را در آغوش هم تصویر می‌کنند آشکار می‌شود. مینیاتورهایی که پورنوگرافی مانند هستند و آلت‌های زن و مرد را نشان می‌دهند نیز همین‌طوراند، یعنی پایین تنه‌ها لخت و بالا تنه‌ها پوشیده‌اند. مطالعات جامعه‌شناسی نیز این پوشیده نزدیکی کردن را تأیید می‌کنند. «مردم طبقات پایین برای عشق‌بازی لخت نمی‌شوند، بدن‌ها پوشیده‌اند؛ می‌گویند برهنه‌گی باعث ناتوانی سکسی مرد می‌شود.» گرچه پیغمبر و برخی از امامان بسیار بر ناز و نوازش پیش از سکس تأکید کرده بودند، ولی از چنین چیزی خبری نیست. «به هنگام نزدیکی کردن جز آلت‌های تناسلی جاهای دیگر بدن با هم تماس ندارند، دیگر نقاط شهوت برانگیز بدن تحریک و در سکس‌ورزی به کار گرفته نمی‌شوند.... افزون بر این از نوازش اثری نیست. کنش سکس با سپوزش آغاز و با انزال به پایان می‌رسد، بنابراین زن و مرد

فقط هنگام نزدیکی کردن تن‌هاشان با هم یکی می‌شوند.» نبود ناز و نوازش پیش و پس از نزدیکی در نواحی روستایی بیش‌تر به خاطر «فقر، امکانات زندگی و حضور خانواده است.»^{۲۷۰} تا همین اواخر در نواحی روستایی پدر و مادر و بچه‌ها و دام‌ها همه در یک اتاق یا چادر به سر می‌آوردند.^{۲۷۱} در نواحی شهری تا همین چندی پیش در بسیاری از خانه‌ها اتاق خواب جداگانه وجود نداشت و کارگران زن‌دار به‌طور میانگین یازده ساعت در روز کار می‌کردند و بیش‌تر اوقات فراغت‌شان را با مردان دیگر می‌گذراندند و از این رو وقت چندانی نداشتند با زن‌ها سپری کنند.^{۲۷۲}

این مرد است که نه تنها تصمیم می‌گیرد کی سکس داشته باشد، بلکه همچنین اوست که تصمیم می‌گیرد از بچه‌دار شدن زن جلوگیری کند و با چه روشی. اما زن است که اجازه می‌دهد مرد بیرون بکشد و منی‌اش را بیرون بریزد؛ زن اگر کنیز باشد چنین اجازه‌ای لازم نیست.^{۲۷۳} چنین قواعدی دستمایه‌ی طنزپردازانی چون نویسنده‌ی لطایف الطوایف می‌شدند. او می‌نویسد مردی با کنیزی در همسایه‌گی‌اش می‌خواهد و کنیزک آبدستن می‌شود. صاحب کنیز که از قضیه آگاه می‌شود به همسایه می‌گوید: «ای دشمن خدا که این کردار پلید از تو سرزده، دست کم نمی‌توانستی بیرون بکشی تا منی خودت را به شکم او نریزی.» فاسق جواب داد: از علماء آموخته‌ام که بیرون کشیدن مکروه است. صاحب کنیز آنگاه گفت: نیاموختی که فسق حرام است!^{۲۷۴}

داروهای شهوت‌انگیز

از آن‌جا که توان سکس‌ورزی داشتن اهمیت داشته و دارد و به‌ویژه مردهای سن بالا نگران توان سکسی و نیز بلند نشدن نرینه‌گی خود بوده و هستند، پزشکان و دیگران به نجات‌شان آمدند و می‌آیند.^{۲۷۵} پیش از پیدایش ویاگرا و داروهای آلت‌انگیز و دوا درمان‌های مشابه دیگر، پزشکان در ایران (و جاهای دیگر) تلاش می‌کردند تقاضای بازار را برآورده کنند و داروها و

روش‌هایی برای کمک به مردانی که مشکل سکسی دارند دست و پا کنند.^{۲۷۶} گزارشی به دست ما نرسیده که این دوا درمان‌ها چاره‌ساز بوده‌اند یا نه، ولی با این که بعید می‌نماید، طیبیان و عطاران همچنان چنین فرآورده‌هایی را می‌فروشتند و نیز همچنان داروهای مهر و محبت و نازایی می‌سازند و به زنانی که جوایب محبت پایدار شوهر هستند می‌فروشدند.^{۲۷۷}

مردانی که ناتوانی سکسی داشتند به داروهای گیاهی و مانند آن‌ها بسنده نمی‌کردند، مگر از تراوش‌های قدرت قلم نیز یاری می‌جستند. یکی از کهن‌ترین نمونه‌های ادبیات شهوت‌انگیز که با تصویرهای وسوسه‌انگیز تزئین شده بود، کتاب شهوت‌انگیز پرآوازه ی الفیه شلفیه بود که ازرق نام شاعری آن را برای جان تازه دمیدن به خواهش‌های سکسی اربابش، شاهزاده‌ی سلجوقی توغان‌شاه سلجوق، به نگارش درآورد. ابواسحاق (۸۲۱) شاعر خوراک از آن در کتابش کنزالاشتها (گنج اشتها) یاد کرده است که دلداده‌اش به وی می‌گوید:

بیم آنست کزین غصه بگردم بیمار	اشتهایم نبود هر چه مرا پیش آرند
رفت و کرد او مرض خود بحکمی اظهار	گفتمش این مثل اوست که عَنین شده بود
ساخت الفیه و شلفیه برای ان بار	آن حکیم از جهت رغبت شهوت راندن
جمع کرد آن زن و آن مرد بشکل بسیار	چند صورت بقلم کرد مصور زن و مرد
در زمان دختر بگری بکشید او بکنار	مرد عَنین چو بدیدش بشدش زود نعوظ
کاشتها آوردت گر تو بخوانی یکبار''	من دگر بهر تو یک سفره بسازم اکنون

الفیه و شلفیه همانند کامه‌سوترا [دفتر راه‌نمای سکس‌ورزی که در هند باستان نوشته شده است. م] مایه‌ی الهام تصویرگری کارهای شاعرانه‌ی دیگر، علاوه بر مینیاتورهای نارْتیک، شده که در میان‌شان تصویرهای ارتیک به تمام معنا می‌توان دید. این جور نقاشی‌ها بر خواهش‌های نفسانی بنیادین حامیان هنر انگشت می‌نهادند و تحریک‌شان می‌کردند. مسافر هلندی دوبروین (de Bruijn) درباره‌ی اوضاع اوایل سده‌ی دوازدهم

می‌نویسد: «کسانی که جاه و مقامی دارند کتاب‌های نفیسی هم دارند شیرازه‌دار آراسته به تصویرهای گوناگون از آدم‌هایی با جامه‌های مخصوص به خودشان، و نیز صحنه‌هایی از شکار، ملازمان، پرنده‌گان و حیوانات به صورت مینیاتور و با رنگ‌های زیبا. در این کتاب‌ها گاه نیز تصویرهایی هم هستند در حالت‌هایی وقیحانه که بیننده‌ها ازشان بسیار خوش‌شان می‌آید.»^{۲۸۰} افزون بر نقاشی‌های خانه‌گی، در خلال سده‌ی دوازدهم در بازار اصفهان نقاشی‌های سکسی هندی هم می‌فروختند.^{۲۸۱}

ناصرالدین شاه (۱۳۱۷-۱۲۶۹) به داستان‌های هرزه و شهوت‌انگیز علاقه فراوان داشت. چه از ولی خان، پسر سهراب خان گرجی، که ثروت پدری را به پای می و مطرب و پسرکان و زنان ریخته بود، خواست برایش کتابی بنویسد به نام رساله‌ی فجوویه و در آن ماجراهای‌اش را با سرشناس‌ترین روسپیان زن و مرد تهران و همچنین رابطه‌های سکسی‌اش با ۲۸ شاهزاده خانم قاجار به تفضیل شرح دهد. ولی خان در این رساله تنها از ۶۵ تا بی‌ریش معروف که تمام وقت و ثروتش را به پاشان ریخته بود سخن گفت. در سال ۱۲۹۳ این کتاب کامل شد و خواننده‌های فراوان پیدا کرد، از جمله خود شاه.^{۲۸۲} در حدود ۱۳۱۱ شاه از کمال‌الملک که بزرگ‌ترین نقاش ایران در سده‌ی سیزدهم و اوایل سده‌ی چهاردهم ایران بود خواست از روی عکس‌های پورنوگرافی‌ای که به وی داد برایش نقاشی کند. کمال‌الملک اما نمی‌خواست چنین نقاشی‌هایی بکشد و هی امروز و فردا کرد و شاه هم دیگر بیش‌تر اصرار نکرد و موضوع فراموش شد.^{۲۸۳}

مطالب اروتیک و پورنوگرافیک برای برانگیختن احساسات شهوانی فراوان بودند. نه تنها کارهای ادبی، مگر دیوار خانه‌ها و گرمابه‌ها را نیز با نقاشی‌های اروتیک می‌آراستند. امیر مسعود (۶۶۱-۴۵۱)، پسر محمود غزنوی کاخی در هرات داشت که در آن یک استراحتگاه بود و او آن را از سقف تا کف با تصویر مردان و زنان برهنه‌ای براساس صحنه‌هایی از الفیه شلفیه تزیین کرده بود.^{۲۸۴} در ۱۰۵۰ هربرت نقاشی‌های همانندی را در خانه‌ی

خواجه نظز، سر کرده‌ی ارمنیان جلفا، دید. «یک نفر به گفته‌ی خودش مسیحی، خانه‌اش (باید جرئت کنم بگویم) پر بود از تصویرهای چنان وقیحی، با حالت‌های چنان کریهه‌ی که همان بهتر که به یادشان نیاورم.»^{۲۸۵} در یکی از کاخ‌های کریم خان زند در شیراز اتاقی بود "پراز نقاشی زنان روزگار او"^{۲۸۶} نقاشی‌های خوشی خانه در باغ هفت‌تن در شیراز بیش از همه مایه‌ی شگفتی اروپایی‌ها می‌شدند. از جمله‌ی آن‌ها نقاشی‌هایی بودند از دوره‌ی زندیه و درباره‌ی شیخ صنعان، که داستان کهن عارفی ست شوریده که به عشق دختری ترسا گرفتار می‌شود.^{۲۸۷}

به نوشته‌ی تیول Teule، در سده‌ی سیزدهم دیوارها و سقف خانه‌های توانگران آراسته بود به طرح‌های گل و بُته و پرنده یا زن‌های نیمه برهنه.^{۲۸۸} خانه‌ی امین‌الدوله، یکی از مهم‌ترین وزیران فتح علی شاه، اتاقی داشت که در عین کوچکی بس زیبا بود؛ ... بر یکی از دیوارهاش چهره‌ی دختر زیبایی گرجی نگاشته بود؛ بر دیوار دیگرش چهره‌ی پسرکی بی‌ریش.^{۲۸۹} در ۱۲۴۶ دیوان خانه‌ی حاکم تبریز با تصویرهای زنانی در حالت‌هایی هوس‌انگیز تزیین شده بود.^{۲۹۰} والی کردستان در سنندج در قصرش خلوت‌خانه‌ای داشت. "دورتادورش تصویر زنان بود. می‌گفتند یکی از آن‌ها تصویر کنیزکی ست که شاه عباس بزرگ برای یکی از نیاکان والی فرستاده بود.^{۲۹۱} در ۱۲۳۳ میرزا موسا حاکم مازندران در قصرش اتاقی داشت تزیین شده با "چندین تصویر از زنان زیبای گرجی در جامه‌های گوناگون و پسرکی زن‌نما."^{۲۹۲} تالار زن سرای خانه‌ی حاکم طبس، عمادالملک، با زنان برهنه تزیین شده بود. اعتصام‌الملک نوشت که حاکم بسیار وقت صرف می‌کند برای ساختن بناها و آراستن‌شان به نقاشی‌های بدی که زنانی مشغول اعمال زشت را نشان می‌دهند.^{۲۹۳} این ساختمان دیگر وجود ندارد، ولی براساس شرحی که در دهه‌ی ۱۳۳۰ نوشته شد، کاغذ دیوارهایی داشته با طرح زوجی دست در آغوش و جام به‌دست. در پس‌زمینه دو غلام ایستاده بودند که یکی‌شان سیاه بود.^{۲۹۴} گرمابه‌های خصوصی گاه با

صحنه‌های اژتیک تزیین می‌شدند، یا با نقاشی‌های وسوسه‌انگیز یا با کاشی، مانند گرمابه‌ی عمادالملک در طبس. تالارهاش پوشیده از نقاشی بودند. هر صحنه شامل چند زن برهنه بود که فرج‌هاشان به خوبی پیدا بود.^{۲۹۵} تصویر زنان دلربا را روی اسباب‌گوناگون مانند قلیان نقش می‌زدند. «ظرف‌های تنباکو را آب طلا می‌دهند با نقش بانوان زیبای ایرانی.»^{۲۹۶} ولی چنین تصویرهایی روی چیزهای دیگر هم بودند.

"در گرافیک نگاری‌های روی جعبه آینه، جعبه مداد و از همه مهم‌تر روی کارت‌های بازی چندان رعایت اخلاق نمی‌شد. راستش، این نقش‌ها در پرشیا بیش از هر کجای دیگر دنیا رواج دارند و این مردم کمابیش در سطر به سطر تاریخ و شعرشان در جست و جوی لذت‌های جسمانی‌اند."^{۲۹۷}

موضوع‌های دیگری که به زنان مربوط می‌شدند نیز، همچون دسیسه‌چینی‌های توی حرم، مورد علاقه‌ی هنرمندان بودند. در ۱۱۷۶ کورتزیو «نقاشی‌هایی دید که چیزهایی آن جوری را نشان می‌دادند.»^{۲۹۸}

برای ذهن در ظاهر خشک و ویکتوریایی، عکس‌هایی این‌چینی که مثلن در آغاز سده‌ی بیستم در فروشگاه‌های رشت می‌فروختند از بد هم بدتر بود. «این‌ها زنده‌ترین نقش‌هایی بودند که ممکن است به ذهن آدم برسند، و با زشتی قاب‌هاشان خوب جور در می‌آمدند.» هتلی که در رشت بود نیز به خود می‌بالید که «آدم از دیدن نقش‌های آلمانی‌اش مو بر تنش راست می‌شود.»^{۲۹۹} بروگش (Brugsch) درباره‌ی کارهای هنری‌ای که در بازارهای ایران می‌فروختند می‌نویسد: «در بازار فروشگاه‌های هست که کارهای هنری [نقاشی] ایرانی را می‌فروشد و توی پاری از آن‌ها صحنه‌هایی هست که از بس زنده‌اند که زن‌هایی که از جلوشان رد می‌شوند با انگشت نشان‌شان می‌دهند و بلندبلند چیزهایی می‌گویند.»^{۳۰۰} تمام این رسانه‌های تحریک‌کننده در جمهوری اسلامی ممنوع شده‌اند چرا که دیدن فیلم‌ها و تصویرهای اژتیک یا خواندن کتاب‌های اژتیک گناه دارند.^{۳۰۱}

خوش‌بختی زناشویی

گرچه مردها و زن‌ها اغلب در سن کم ازدواج می‌کردند و گاه درخانه‌ای چندزنه به‌سر می‌آوردند، این بدان معنا نبود که میان زن و شوهر قدرشناسی و حتا عشق در کار نبود. روشن است که این مورد مانند همه‌ی پهنه‌های فرهنگی دیگر درباره‌ی همه کس یک‌سان نبود. نظام‌الملک وزیر پرآوازه‌ی ملک شاه سلجوقی می‌نویسد: «در همه عالم هیچ کس مرا عزیزتر از همسر نیست؛ او زوجه‌ام و مادر فرزندان‌ام است. نیکی من نیکی اوست و او بیش از همه کس نیکی مرا می‌خواهد.» با این همه به چنین مردی و دیگر مردان سخت پند داده شده بود که درهیچ کاری با زنان رای‌زنی نکنند و گوش به خواسته‌شان ندهند و از همه مهم‌تر هرگز نگذارند به قدرت برسند. نمونه‌های تجربه‌ی کسان بلند آوازه‌ای چون آدم (با حوا)، کی‌کاووس شاه و داریوش شاه و حتا محمد پیغمبر، که به خواسته‌ی همسرش عایشه مخالفت کرد، همه برای تأکیدی بر آن پند بودند.^{۳۰۲} چنان‌که کی‌کاووس در قابوس‌نامه به پسر بند می‌داد: و چون زن خواستی‌ای پسر حرمت خود را نیکودار. اگر چند چیز عزیز است از زن و فرزند خود دریغ مدار، اما از زن به‌صلاح و فرزند فرمان‌بردار و مهربان.^{۳۰۳}

با آن که شعرهای بی‌شماری درباره‌ی عشق به زن سروده شده‌اند، نویسنده‌هایی هم بودند که به مردان پند می‌دادند نگذارند عشق بر آنان چیره شود، چه عشق پریشانی‌آور است و جوانان در آن به گزافه می‌روند، ولی نه مردان پخته‌تر. از این گذشته، عشق آتش است و خوشی‌آور نیست. چنان‌که شاعر گوید:

این آتش عشق تو خوش است ای دلکش   هرگز دیدی آتش سوزنده‌ی خوش؟^{۳۰۴}

در واقع این پند با پند قاضیان هم‌نوایی دارد که، از جمله، به صراحت می‌گویند مهم‌ترین تکلیف زن لذت بخشیدن به شوهر است و بس. «بدان که پیامبر فرموده است: شادی خداوند از شادی شوهر است. هرگاه زنی که

شوهر از او خوشی دیده بمیرد، جای وی در بهشت باشد.» برای این که هیچ بد فهمی‌ای پیش نیاید، فقیهان نه حق شوهر را به شرح زیر آورده‌اند:

نخست: آن که (زن) از خانه بیرون نرود مگر به اجازه شوهر

دوم: آن که هنگامی که پاک است دست رد به سینه‌ی او نزند؛

سوم: آن که خیانت به اموال او روا مدارد؛

چهارم: آن که برای او دعا کند؛

پنجم: آن که مایه‌ی درد و رنج او نشود؛

ششم: آن که تا جایی که از دستش بر می‌آید یاری‌اش دهد؛

هفتم: آن که نزد او به مال و منال خود ننازد.

هشتم: آن که از اموال خود به او دریغ نکند؛ و

نهم: آن که نزدیکان او را دوست داشته باشد.

از این نه حق شوهر پیداست که زن باید همه‌ی زندگی خود را وقف خوش‌بختی شوهرش بکند. برخی فقیهان از این هم روشن‌تر جایگاه زن را تعیین می‌کنند. «زیرا زن ضعیف و گستاخ است؛ چاره‌ی ضعف‌اش سکوت است و چاره‌ی گستاخی‌اش خانه بر او زندان کردن.»^{۳۰۶}

فقیهان برای این که عدالت را در زناشویی رعایت کرده باشند هشت حق هم برای زن بر شمرده‌اند تا مرد نیز بداند چه‌گونه رفتار درست پیشه کند:

نخست: آن که شوهر در تأمین معاش زن کوتاهی نکند؛

دوم: آن که او را کتک نزند یا تنبیه نکند مگر این‌که نافرمانی کند؛

سوم: آن که در جای مهوع‌اش با او مقاربت نکند؛

چهارم: آن که در مورد مهریه‌اش با او بی‌انصافی نکند؛

پنجم: آن که مانع ملاقات او با والدین‌اش نشود؛

ششم: آن که درس دین به او بیاموزد و قواعد شرع در حرمت نماز و روزه و احکام

عادت ماهانه؛

هفتم: آن که بیش از چهار ماه از زنش دور نباشد؛ و هشتم: آن که دو زن را در یک خانه نگه ندارد.^{۳۰۷}

بیش‌ترین‌هی این حق‌ها خود به‌خوبی گویا هستند. (جای مهوع) در حق سوم مربوط است به‌آمیزش مقعدی که روش سستی برای جلوگیری از بارداری بوده‌است. شاید هم به‌علت رواج سکس با بچه‌ها یا مردهای دیگر، مردان این جور سکس داشتن با زنان را ترجیح می‌دادند. فقیهان برسر این که سکس مقعدی با زن خود مجاز است یا نه، اختلاف دارند؛ همان‌گونه که در بالا گذشت، برخی مجاز می‌دانند و برخی مجاز نمی‌دانندش. حق هفتم، حق مهمی‌ست، زیرا شرع اسلامی به‌طور ضمنی اقرار می‌کند که زن‌ها هم مثل مردان نیازهای سکسی دارند و بنابراین بر مردان است که دست کم چهار ماه یک بار با زن خود سکس داشته باشند.^{۳۰۸} اگر مردی بیش از یک زن داشته باشد باید با آن‌ها به تساوی رفتار کند و به زن جوانش بیش از زن قدیم محبت نکند، گرچه مردها در بیش‌تر موارد چنین رفتار برابری نداشتند. از این رو شاعرانی چون نظامی اندرز می‌دهند:

ز زن‌ها هم ترا بس باشد یک زن   به چندین زن همی مانی تو بی‌زن
(اصل این شعر را نیافتم. م)

آنچه که این حق‌ها و تکلیف‌ها به ما می‌گویند این است که مرد دانا و توانا و از همه مهم‌تر نان‌آور است. زن دمدمی مزاج و عاطفی است و اختیار خود را ندارد و خلاصه، پست‌تر است؛ مردی قوی‌دست باید تا راهبری‌شان کند، که در این مورد شوهر است، تا کارشان را در زندگی انجام دهند، یعنی شوهر را خوش‌بخت سازند. در مورد سکس هم همواره باید در اختیار شوهر باشد. زیرا، به‌ویژه در موارد سکسی باید زن را مهار زد و نیازش را برآورده کرد وگرنه ممکن است فتنه به پا کند. کسی که باید به او مهار بزند همانا مرد است.^{۳۰۹} این‌ها نیت‌های خیر ولی یک جانبه‌اند زیرا

زن که فرمان‌بردار شد و شوهر را خشنود ساخت از بدگویی‌های او در امان می‌ماند. در کتابچه‌ی **تأدیب النسوان** که در ۱۳۰۰ نوشته شده آمده است که زن باید

- ۱- زبانش را نگه دارد؛ زخم زبان نزند و حرف تلخ نگوید
- ۲- غرولند نکند که سبب زیادتی کدورت و رنجش گردد، پس بهتر است به گفتار نرم و ملایم مرد را از تغییر فرود آرد که گفتار نرم چون آبست بر آتش.
- ۳- قهر نکند چون که خود زیان بیند، حال آن که شوهران «حق دارند در خانه آرامش داشته باشند» این است که چه بسا امور روزانه را فراموش کنند.
- ۴- نزد شوهر خوش رفتار و درست کردار باشد.
- ۵- با نزاکت غذا بخورد و صدا از خود در نیابد
- ۶- سر و تن تمیز نگاه دارد و از عطرهاى خوش استفاده کند و لباس‌های پاکیزه و زیبا بپوشد.

جالب آن که همین نظرات در کتاب آیت‌اله امینی هم آمده‌اند. او نزدیک به صد و بیست سال پس از نویسنده‌ی ناشناس **تأدیب النسوان** و زیرکانه‌تر از او همان پندها را به‌زنان می‌دهد که شوهران را احترام بگذارند، با او خوش‌رفتاری کنند و خطاهایش را ببخشند و دعوا راه نیندازند و پشتیبانش باشند و غم‌خوارش باشند نه غم‌خوار مادر خویش، و به حرف این و آن گوش ندهند، شوهر که تنگ خلق است ساکت باشند و به خواسته‌هایش گردن بگذارند؛ این‌ها در کتاب **آیین همسرمداری** به روشنی بیان شده‌اند.^{۳۱۱}

این سرمشق‌های رفتاری پیاپی برای زنان شوهردار که یک‌سره از سنت‌ها آب می‌خوردند و سنت‌ها و بنا بر این آموزش‌های مذهبی پشتوانه‌شان بودند، ردیه‌ای زنانه می‌طلبیدند که نه‌چندان دیر (در ۱۳۱۶) پیدا نیز شد، گرچه تا ۱۳۷۱ به چاپ نرسید. بی‌بی خانم استرآبادی در جواب دندان‌شکن‌اش (معایب الرجال) می‌نویسد که نویسنده‌ی **تأدیب النسوان** فقط در پی خوار و خفیف کردن زنان است و می‌خواهد تمام خصایل نیکوی آن‌ها را با نقصان‌هایی واهی و دروغین بپوشاند. افزون بر این او

زنان را کنیز و خدمت‌گزار می‌بیند و مردان را شاه و ارباب. زناشویی برای او فقط معنایی جسمانی دارد و با عشق و زندگی کاری ندارد، علاوه‌براین، مردانی که زنان خوبرو دارند به ایشان اعتنایی ندارند و مدام در پی عیاشی‌اند. سرانجام بحث بی‌بی خانم این است که آن نویسنده‌ی ناشناس عقاید خود را بازگو کرده و خیال می‌کند همه‌ی مردان این چنین‌اند، حال آن که این خلاف واقعیت است.^{۳۱۲}

مسلم است که قواعد رسمی پیش گفته در چگونگی روند تحول رابطه میان زن و مرد نقشی بزرگ داشته و دارند. ولی رسمی بودن این قواعد فقط چارچوب این رابطه را می‌سازد و از مضمون واقعی‌اش چیزی نمی‌گوید. با این که این قواعد آشکارا جانب مردان را دارند، نمی‌توانند جلو مردان و زنان را بگیرند که عشق دو جانبه به یک‌دیگر پیدا نکنند. نمونه‌هایی از چنین رابطه‌ای به دست داریم که همه از طبقات فرادست‌اند، زیرا تا پایان سده‌ی سیزدهم هیچ‌کس درباره‌ی اکثریت مردم که آن‌ها هم عاشق می‌شدند و می‌شوند نه چیزی می‌نوشت و نه به ایشان اهمیت می‌داد.

پدر سه برادر بویه، ابوشجاع فقط یک زن داشت که دوستش می‌داشت و وقتی مُرد برایش مجلس سوگواری برگزار کرد.^{۳۱۳} خلیفه‌الناصر (خلافت ۶۷۶-۶۰۱) و اله و شیفته‌ی ختلیه، دختر ارسلان سلیمان بود و می‌خواست هر طور شده به دست آوردش. ولی دختر شوهر داشت و به خلیفه گفت هنگامی زنش می‌شود که پدرش بپذیرد و شوهرش را مجبور کند طلاقش بدهد. این‌ها همه انجام شدند و او زن خلیفه شد. ولی شادی دیری نپایید و دختر بیمار شد و مُرد. خلیفه‌الناصر به اندوهی دچار شد نگفتنی، به سوگ وی نشست و دستور داد مومیایی‌ش کنند و یک ماه بر وی گریست، و تنها آن‌گاه بود که درباریان توانستند راضی‌اش کنند که ختلیه را به خاک بسپرد.^{۳۱۴} قره‌گز بیگم که زن عمر شیخ میرزا (مرگ ۹۱۶) شده بود «به راستی او را عاشق بود.»^{۳۱۵} سلطان احمد میرزا (حکومت ۹۱۵-۸۹۰) قاتاق بیگم را بسیار دوست می‌داشت، ولی او زن قدرت طلبی

بود. این منش غیرزنانه‌اش بس نبود که او جنج شراب هم می‌نوشید. این بود که سلطان احمد میرزا به سراغ زن‌های دیگرش نمی‌رفت. از بخت خوش، او سخن مردان خویشاوندش را به گوش گرفت و به این وضع نا به سامان پایان داد. «او را گفت بکشند و از ننگ خلاصی یافت.»^{۳۱۶} سلطان محمود میرزا (حکومت ۸۷۴-۸۷۳) سوگلی‌ای داشت خان‌زاده بیگم نام که بسیار دوستش می‌داشت و در مرگش بسی سوگوار شد.^{۳۱۷}

کتاب‌هایی هم بودند که از معنای عشق و چگونگی ابراز آن سخن می‌گفتند،^{۳۱۸} و در آن‌ها از شعرشاعران و گفته‌های حکیمان در این باره بحث به میان می‌آمد. چنان‌که در آغاز سده‌ی بیستم میلادی مخبرالسلطنه نوشت: «عشق همانا بازی طبیعت است آکنده از درد و رنج و اندکی آرامش؛ مایه‌ی دردسر است، بده بستانی نامعقول و گاه تحمل ناپذیر، اگر به سمت تعادل بچرخد خوشی‌آور است، اگر برعکس شود سر به سر گریه و ماتم.»^{۳۱۹} ولی برخلاف همه‌ی این ملاحظات و تفکرات، ناظران اروپایی عقیده داشتند که «عشق به مثابه حسی والا آن‌گونه که ما می‌فهمیم نزد ایرانی‌ها ناشناخته است. عشق آن‌جور که شاعران روزگار زرین شعر درباره‌اش سروده‌اند، شوری شهوانی‌ست که همواره هم زنان الهام‌بخش‌اش نیستند.»^{۳۲۰} اما دیگر اروپاییان هم‌روزگار او با این عقیده موافق نبودند. «به رغم قوانین و مراسم زناشویی بسیار ویژه در ایران، و برخلاف آنچه که ممکن است گمان کنیم، زناشویی‌های پایدار و شادمانه کم نیستند؛ در واقع من حاضرم این خطر را بکنم و بگویم که در آن‌جا دردسرهای زناشویی فقط کمی بیش از اکثر کشورهای مسیحی است.»^{۳۲۱}

زناکاری

زناکاری با آن که در قانون اسلامی ممنوع است، ولی پیش می‌آید. آماري از تعدادش در دست نداریم ولی می‌نماید که این کار در اصل کار مردها بوده زیرا آن‌ها بیش از زنان فرصت و امکانش را داشته و دارند. همین که

روسپیان زن و مرد در ایران رو به فزونی اند خود دلیل این امر است. همچنین مردها کم تر گرفتار مجازات های قانون می شده اند، زیرا آن ها سرپرست زنان و جامعه بوده اند و بنابراین بهتر از زنان می توانسته اند مقررات قانون را به سود خود بگردانند. اما زنان همیشه هم خانه نشین نبودند. مقدسی از زنان شیرازی سده چهارم بد می گوید ولی درباره ی زنان هرات می گوید «زمان شکوفان شدن گل آفتاب پرست زن ها مانند گربه در گرما پیدا شان می شود.»^{۳۲۲} مردها می خواستند از چنین فرصتی استفاده ببرند، مانند مردی که زن زیبایی را دید و آن جور که در لطائف الطوائف آمده است به زن گفت: «خواهم ترا چشید تا دریابم تو نیکوتری یا زن من. گفت از شویم پیرس که مرا و او را چشیده است.»^{۳۲۳}

بیش تر وقت ها البته وقتی زنا پیش می آمد که اختلاف سنی زن و شوهر بزرگ بود، یا وقتی که شوهر بی توجه و بد زبان بود. مهستی شاعر سده ی ششم می سراید:

قاضی چو زنش حامله شد زار گریست   گفتا ز سرکینه که این واقعه چیست
من پیرم و کبر من نمی خیزد هیچ   این قحبه نه مریم است این بچه ز کیست^{۳۲۴}

هرگاه شوهری درمی یافت که زنش آبستن است و بچه را از خود نمی دانست، اگر می خواست زنش را به زناکاری متهم کند می بایست نزد فقیهی یا قاضی ای چهار بار سوگند لعن یاد کند تا بتواند زنش را به خیانت متهم کند و یا بچه را از خود نداند. اگر مقامات دینی این سوگند را می پذیرفتند، زن و شوهر طلاق داده می شدند و بچه نامشروع اعلام می شد. حرام زاده گی، یعنی زاده شدن از دختری بی شوهر یا زنی مطلقه یا بیوه، لعنت هولناکی بود، فرقی هم نمی کرد که فقیهان چنین بچه ای را نامشروع ندانند. معمولن یکی از مردان خانواده ی زن او و بچه اش را می کشتند. بنابراین اگر زن بی شوهری آبستن می شد تلاش می کرد بچه را بیندازد، و در این کار قابله ها مهارت فراوانی داشتند. بچه ای را که حاصل تجاوز بود

می‌کشند و در یک مورد که ثبت شده بنا به توصیه‌ی مقامات مذهبی مادر را عفو کردند. اما خانواده‌اش طردش کردند و او دیوانه شد. حتا اگر بچه‌ی حرام‌زاده کشته نمی‌شد، انگشت‌نما می‌شد. چنان‌که اگر حرام‌زاده‌ای پا به حرم مطهر قم می‌نهاد بی‌درنگ خون‌دماغ می‌شد زیرا، بنا به عقیده‌ی مردم، حضرت معصومه حرام‌زادگان را بر نمی‌تابد.^{۳۳۶}

مجازات مرگ گویا اثر چندانی در جلوگیری کردن از زنا نداشت، زیرا گذشته از رانه (Drive) ی سکسی، پیدا کردن چهار شاهد مرد یا هشت شاهد زن نیز کار ساده‌ای نبود. شاعر طنزپرداز عبید زاکانی (مرگ ۷۹۲) درباره‌ی پایبندی در زناشویی می‌نویسد:

الخاتون: آن که معشوق بسیار دارد

الکدبانو: آن که اندک دارد

المستوره: آن که به یک معشوق قانع باشد

صاحب الخیر: آن که پیرزنی را به جماعی بنوازد

الفقیره: آن که غریبان را خواهد.^{۳۳۸}

گرچه مطمئن عبید زاکانی درباره‌ی اوضاع زمانه‌اش اغراق می‌کند، روشن است که اگر هیچ از این خبرها نبود او ازشان سخنی نمی‌گفت. عباس اقبال سده‌ی هفتم را قرنی توصیف می‌کند که در آن «مادر یکی از ملوک به قحبه‌گی و بی بند و باری پر آوازه بود؛ زن یکی دیگر از ملوک او را به فجیع‌ترین شیوه‌ی ممکن کشت زیرا معشوق او را زندانی کرده بود؛ ملکی دیگر پدرش را با دست‌های خود کور کرد و با مادر خود زنا کرد؛ و ملک چهارمین دشمنانش را و او می‌دارد زنان‌شان را طلاق دهند تا او دل‌شان را بر باید و برای‌شان غزل‌های عاشقانه بسراید.»^{۳۳۹}

گزارش‌هایی در دست داریم که حاکی از روابط زناکارانه در سده‌ای بعداند؛ از جمله خبرهایی از چنین روابطی میان زنان بیوه‌ی مسلمان و (احتمالاً شوهردار) با مردان مسلمان در سده‌ی دهم. یکی از این موارد به مادر توران شاه پنجم، ملک هرمز، و پسر خواجه ابراهیم از درباریان عالی

مقام مربوط می‌شود که در ۹۶۶ به رسوایی بزرگی کشیده شد.^{۳۳۰} در ۹۴۳ گرایش رئیس شهاب‌الدین به مادر رئیس شمس به قتل‌اش انجامید.^{۳۳۱} در این موارد زن‌ها گزندى ندیدند، گرچه جاهای به‌خصوصی برای مجازات چنین جنایتی وجود داشتند. در شیراز زنان بی‌بندوبار را در چاه‌های گودی در قلعه بندر می‌انداختند. تاورنیه (Tavernier) در دهه‌ی ۱۶۴۰ میلادی از چنین جایی نام برده بود، جایی که تا پایان سده‌ی نوزدهم همچنان زبانزد^{۳۳۲} بود.

دلیل این که زنان جای دیگری دنبال عشق می‌گشتند این بود که شوهران‌شان به علت داشتن چند زن و یا همجنس‌گرایی و یا تمایلات دیگر نمی‌توانستند یا به ایشان برسند یا به‌شان میل نداشتند. گفته‌اند که آن‌ها برای برقراری رابطه با مردها از دلاله‌های محبت و خواجه‌ها کمک می‌گرفتند.^{۳۳۳} و نیز فرصتی را که هنگام زیارت رفتن به دست می‌افتاد غنیمت می‌شمردند.^{۳۳۴} با خدمه نیز، به نوشته‌ی معایب الرجال، روابط سکسی بی‌سپوزش داشتند. "مردی غلامی داشت و روزی پیشاپیش وی به بام بر می‌شد که غلام انگشتی به او رساند. مرد برگشت و گفت: ای بی‌سر و پا چه می‌کنی؟ غلام بس ترسید و تا بهانه‌ای آورده باشد گفت: ببخشید مرا، اشتباه کردم؛ گمان کردم خاتون است."^{۳۳۵}

با این همه باید در این ادعاهای برخی از مسافران اروپایی که زنان ایرانی چندان پاکدامن نیستند، تردید کرد، مگر در مورد زنان ایللیاتی. پولاک هم که از احساساتی‌گری می‌پرهیزد، ادعا می‌کند که زناکاری بس رایج بوده است.^{۳۳۶} زنا پدیده‌ای بود که در تمام طبقات اجتماعی پیش می‌آمد. در دهه‌ی ۱۲۷۰ ایرانی‌ها حتا تا آن‌جا پیش رفتند که آشکارا ادعا کردند ملکه مادر زناکاری می‌کرده، و اتهامات همانندی هم به زنان نظامیان می‌زدند.^{۳۳۷} ولی همچون تهمت‌هایی هم به زنان طبقات فرودست می‌بستند که از قرار معلوم آن قدرها در قید و بند رفتار وقیحانه‌ی خود نبودند.^{۳۳۸} افتراهایی این‌چنینی به مادر محمدعلی شاه (حکومت ۱۳۳۱-۱۳۲۸) نیز بسته بودند.

به او لقب **ام‌الخاقان** داده بودند و مخالفان محمدعلی شاه به او می‌گفتند **پسر ام‌الخاقان**.

به نظر می‌رسید که اعیان قاجار در اوایل سده‌ی سیزدهم دستخوش بحران اخلاقی شده بودند، گرچه این بحران خیلی پیش‌تر آغاز شده بود. زنان اعیان که می‌بایست مردشان را با سه زن عقدی و چندین زن صیغه‌ی دیگر تقسیم کنند، بسیار ناراضی بودند و بنابراین برای خرسندی سکسی خود به بیرون از خانه روی می‌آوردند.

ما نباید از ولنگاری زنان ایرانی که از کودکی به عذاب زندگی زناشویی دچار می‌شوند چندان تعجب کنیم. در خلال عملیات ناگوار ۷ - ۱۸۵۶ که در آن، به استثنای یک چند درگیری درخشان، افتخاری نصیب‌مان نشد، سرجیمز اوترام و ارتش بمبئی که نشان دادند نمی‌توانند از پس کارها برآیند، حرم سراها طغیان کردند و حتا دختران شاه زاده را نمی‌شد از محله‌ی افسران دور کرد.^{۳۴۰}

در بهمن ۱۳۱۵ که مادر نایب‌السلطان مهمانی برگزار کرد، بیش‌ترین‌های زنان اعیان شهر در آن شرکت جستند. شاه‌زاده در آن‌جا می‌گشت و چشم می‌چراند، ولی به زن خودش اجازه نداد به آن مهمانی بیاید.^{۳۴۱} گویا این وضع در روزگار فرمانروایی مظفرالدین شاه و پس از آن بدتر شد، به‌طوری که حتا خواهران خودش با این و آن رابطه پیدا کردند. یک چند از زن‌های ناکام اعیان با مردان دم و دستگاه خود یا مردان دیگر روابط سکسی داشتند. زنانی هم گویا بودند که درشکه‌چی از خانه بیرون و به خانه‌ی خود می‌بردشان، باشان می‌خوابید و سپس به خانه برشان می‌گرداند.^{۳۴۲} مریت - هاوکز نیز علت ناخرسندی زنان ایرانی از زندگی سکسی و معشوق گرفتن‌شان را همجنس‌گرایی و همچنین چندزنه بودن مردان می‌دانست.^{۳۴۳} دشتی و حجازی چند مرده بودن برخی از زنان اعیان شوهردار تهرانی را با چیره‌دستی وصف کرده‌اند،^{۳۴۴} و این روندی بود که از روزگار قاجار آغاز شده بود. تاج‌السلطنه خواهر مظفرالدین شاه ما را با

چنین روابط پنهانی‌ای که خود و زنان ناخرسند دیگر داشتند، آشنا می‌کند. مریت‌هاوکز نیز که مشاهده‌گر توانایی بوداز همان پدیده سخن به میان می‌آورد.^{۳۴۵}

یک بار مردی، حتا وقتی دریافت که زنش از اموال او خرج دلدار جوانش می‌کند، حتا غم این را به خود راه نداد که زنش را به زناکاری متهم کند. این مورد نشان می‌دهد که زن‌ها به راستی رابطه‌های پنهانی داشتند و گاه نیز با دلدار می‌گریختند. این مرد از مأموران دون پایه‌ی حکومتی بود نه مأمور محلی و از این رو اجرای عدالت بسی دشوارتر بود. او حتا برای زنش، که طلاقش داده بود، کیفری درخواست نکرد مگر فقط ادعای خسارت مالی کرد.^{۳۴۶} به نوشته‌ی بسیت، با توجه به اوضاع دهه‌ی ۱۳۰۰، «اگر بچه‌بازی عیب رایج مردان باشد، زنا را می‌گویند عیب رایج زنان است که از آن راه تلافی در می‌آورند.»^{۳۴۷}

همین سر تا پا پوشیده از خانه بیرون رفتن زنان کار زنا را آسان‌تر می‌کرد، چرا که مردها نمی‌توانستند زن‌های خودشان را بشناسند و رسم هم این اجازه را به او نمی‌داد برود ببیند که در زیر چادر زن خودش است یا زنی دیگر. زناکاری خواه زیاد بوده باشد خواه کم، مجازاتش، که سنگسار باشد، در ایران عهد قاجاری به ندرت پیش می‌آمد. به ساده‌گی نمی‌شد ثابتش کرد و مقامات هم طلاق را برای مجازات بس می‌دانستند.^{۳۴۸} با این همه در ایران گویا چندین جا برای کیفر دادن زنان زناکار وجود داشتند، از چاهی در شیراز که زنان را توش پرت می‌کردند گرفته تا برجی در تبریز که زن‌ها را از بالاش به زیر می‌انداختند.

با روی کار آمدن رژیم اصلاح‌گرا در ۱۳۰۴ یک‌چند قانون نوشته شدند تا مقررات مربوط به روابط سکسی از جمله زناکاری با شرایط روزگار نو هماهنگ شوند. این قانون مجازات نوین ۱۳۰۴، به جای مقررات قانون اسلامی، مقرراتی را نشانده که گرچه زناکاری را در خور مجازات می‌دانست ولی مجازات مرگ برای‌اش مقرر نکرد. بند ۲۱۲ به ویژه به

زناکاری می‌پردازد و برای هر دو طرف مجازات شش ماه تا سه سال زندان مقرر می‌کند، در مواردی که:

- ۱- زن شوهردار با مردی سکس غیر مجاز داشته باشد؛
- ۲- مرد زن‌دار با زنی سکس غیر مجاز داشته باشد؛
- ۳- مرد با زنی شوهردار سکس غیر مجاز داشته باشد؛
- ۴- زن شوهردار با مرد دیگری ازدواج کند؛ و
- ۵- مرد با زن شوهردار ازدواج کند.

این قانون سه مورد نخستین را جرم مدنی به شمار می‌آورد، ولی دوتای دیگر را جنایت می‌دانست. در آن سه مورد، مجازات بر اساس اتهامات شهروندان خصوصی مربوطه تعیین می‌شد، ولی دو مورد دیگر را خود حکومت برای‌شان کیفر تعیین می‌کرد.

آسان‌گیری مقامات حکومتی نسبت به زناکاری، که آن را بیش‌تر امر خصوصی خانواده‌گی می‌دانستند، گاه به این‌جا می‌رسید که خانواده‌ها خود دست به کار مجازات می‌شدند. به نوشته‌ی ویلز، چنین مجازات‌های خانواده‌گی‌ای گویا در جنوب ایران فراوان بوده‌اند.^{۳۴۹} بیش‌تر وقت‌ها خانواده بی‌طی مراحل قانونی کار را تمام می‌کرد؛ همین که شک می‌کردند که زن آبروریزی کرده، می‌کشتندش. پونافیدین که سال‌ها کنسول روسیه در مشهد و تهران بود نقل می‌کند که در ۱۳۰۱ یکی از روستاییان زرگنده، که مکان تابستانی هیئت دیپلماتیک روسیه بود، به خواهرش شک برد که کردار ناشایسته دارد او را می‌کشد. به همین‌سان در دهکده‌ی نعمت‌آباد که تفریحگاه تابستانی تهرانی‌ها بود، یکی از این مسافران که یک خان بود با زنی از اهالی محل آشنا می‌شود. زن پنهانی گاه به گاه به خانه‌ی خان می‌رود و روزی از روزها که از خانه‌ی او بیرون می‌آید، یکی از روستاییان که با زن خویشاوندی هم نداشت با کارد او را می‌کشد و آب هم از آب تکان نمی‌خورد. زیرا به عقیده‌ی مردم آن برادر کار درستی کرده بوده. پلیس می‌آید و به‌ظاهر آن مرد را دستگیر می‌کند، که بعدش "فرار می‌کند" و

بهش اجازه می‌دهند برگردد سر کار و زنده‌گی‌اش، انگار نه انگار که اتفاقی افتاده است.^{۳۵۰} به نوشته‌ی مهرانگیز کار، در شهر او اهواز در دهه‌ی ۱۳۱۹-۱۳۰۹ دیدن سر خون آلودی آویزان به در خانه‌ی همسایه‌ای چیزی غیرعادی نبوده‌است، گرچه شاید در این گفته اغراق شده باشد. یکی از این سرها از آن زنی بود از قبیله‌ای عرب که در همسایه‌گی او زندگی می‌کردند. یکی از مردان قبیله که شک برده بود که آن زن نام خانواده را لکه‌دار کرده، سرش را می‌برد و به در خانه می‌آویزد تا لکه‌ی ننگ را از دامن خانواده شسته باشد.^{۳۵۱} حتا در دهه‌ی ۱۳۵۰ مردی که زنش را به علت داشتن روابط سکسی با مرد دیگر کشته بود مجازات نشد. مردی اگر دختر یا خواهرش را می‌کشت شاید دست بالا چند ماه زندانی می‌شد.^{۳۵۲} در واقع، قانون مجازات (بند ۱۷۹) سال ۱۳۱۹ بر این کرده‌ی مرد چشم می‌پوشید، «اگر شوهر زنش را با مرد غریبه‌ای در وضعیت شرم‌آوری می‌دید.»^{۳۵۳}

اما همیشه هم زن زناکار را نمی‌کشتند. بسیاری را طلاق می‌دادند و آن‌ها هم برای گذران زندگی به ناگزیر تن به روسپی‌گری می‌دادند. در کل مرد زناکار را کاریش نداشتند چون که گناه زناکاری به گردن زن بود.^{۳۵۴} گاه مرد را خود اعضای خانواده تنبیه می‌کردند. نمونه‌ی مشهورش آن که کریم‌خان زند برادرزاده‌اش را وقتی فاش شد با زن یکی از درباریانش رابطه داشته به قصد کشت کتک زد.^{۳۵۵} بنابر گزارشی تأیید نشده آمار نشان می‌دهد که یک پنجم تمام قتل‌هایی که در ایران اتفاق می‌افتند در شمار قتل‌های ناموسی و دیگر قتل‌های مربوط به سکس‌اند.^{۳۵۶}

با این همه به نظر می‌رسد که مردان و زنان روز به روز با هم بیش‌تر

سر و سر

پیدا می‌کنند، گرچه داده‌های کمی موثقی برای اثباتش در دست نیستند. اما مردم احساس می‌کنند که نگاه‌ها عوض شده و سر و سر پیدا کردن در جامعه‌ی طبقه‌ی متوسط شهری پذیرفتنی‌تر شده است. درعین حال امروزه زوجها با هم بیرون نمی‌روند زیرا به‌خاطر وجود چشم‌های مراقب (پلیس

منکرات) امکان (دَکَر رفتن) نیست و آن‌ها به جاش می‌روند توی خانه و پشت درهای بسته. در این رابطه‌های پنهانی، زوج‌هایی هم به‌راستی به عشقی می‌رسند که در زندگی زناشویی بدان دست نمی‌یافتند. چنان که فروغ فرخزاد (۱۳۴۶-۱۳۱۴) در شعرش (گناه) تمام قراردادهای را شکست و بانگ برداشت که از زناکردنش لذت برده‌است. او به جای پنهان کردن شرمی که، بنا بر اخلاق اجتماعی دیرپا، با گناه کردنش خانواده‌اش را بدان دچار کرده بود، بانگ برداشت که از زورگویی مردان بر زنان و از سرکوب انتخاب عشق آزاد به تنگ آمده است و همچنان به زندگی گناه‌آلود با مردی که خود برگزیده بود و خود خواسته بود که باش ازدواج کند ادامه می‌دهد. دیگر مگر زنی می‌تواند بیش از این رسوایی به بار بیاورد؟^{۳۵۷}

گنه کردم گناهی پر ز لذت
در آغوشی که گرم و آتشین بود
گنه کردم میان بازوانی
که داغ و کینه جوی و آهنین بود

فرو خواندم به گوشش قصه‌ی عشق:
ترا می‌خواهم ای جانانه‌ی من
ترا می‌خواهم ای آغوش جان‌بخش
ترا، ای عاشق دیوانه‌ی من

این نشانه‌ی فرارسیدن روزگار نوینی بود که کردار زن را با قتل ناموسی و دیگر کارهای سرکوب‌گرانه پاسخ نمی‌گفت. سایر زنان شاعر نیز در آثارشان به سخن گفتن آشکار از احساسات سکسی‌شان و نیاز به عشق روی آوردند. طاهر صفارزاده (۱۳۸۷-۱۳۱۵) نوشت:

مرا به ساندویچ عشق دعوت کن
در دست‌های خود بگیرم
بدنم را بیبچ
در کاغذ گرم نفس‌هایت

بر میز این شب سرد زمستانی^{۳۵۸}

(اصل این شعر را نیافتیم.)

اما پس از روی کار آمدن جمهوری اسلامی در ایران این گونه رفتار و این گونه ابراز احساسات سکسی از زبان مردان و زنان شاعر دیگر تحمل نمی‌شود. قوانین کیفری دوران پهلوی ملغا شد و در ۱۳۷۴ قانون کیفری دیگری تدوین و به کار گرفته شد. این قانون جدید (قانون مجازات قصاص) همان مقررات شرع اسلام است و از این رو زناکاری را جرمی شنیع می‌داند (بند ۸۱-۶۳). مجازات فقط وقتی اعمال می‌شود که مجرم چهار بار در برابر قاضی اقرار کنند که دانسته مرتکب زنا شده‌اند، یا این که چهار شاهد مرد یا سه شاهد مرد و دو شاهد زن گواهی بدهند که جرم را به چشم دیده‌اند. بنابر قانون اسلامی، جزای زناکاری یا مرگ با سنگسار کردن است یا در مواردی شلاق زدن. اعدام در موارد زیر الزامی است:

۱- زنا با خویشاوند نسبی؛

۲- زنا با مادرزن خویش؛

۳- سکس میان یک مرد نامسلمان با زن مسلمه؛

۴- تجاوز (ماده ۸۲)

سنگسار هنگامی اجرا می‌شود که مرد زناکاری [یا زن شوهرداری] بالغ با زن [یا مرد] دیگری سکس داشته باشد، در حالی که به زنش [یا شوهرش] دسترسی داشته باشد و بتواند با زنش [یا شوهرش] هر وقت بخواهد سکس داشته باشد (ماده ۸۳). همان ماده قانون سپس تصریح می‌کند که هرگاه یکی از زوجین به علت دوری مسافت یا زندانی بودن به زن یا شوهرش دسترسی نداشته باشد سنگسار اجرا نمی‌شود. همچنین قید می‌کند که اگر زن شوهردار بالغی با پسری نابالغ سکس داشته باشد، مجازاتش شلاق زدن است. مجازات زنا در صورتی که مشمول ماده قانون‌های ۸۲ و ۸۳ نشود، ۱۰۰ ضربه شلاق است (ماده ۸۸). اگر زناکار

پس از مجازات چهار باردیگر چنین جرمی مرتکب شود، باید اعدام شود. زن زناکار تا مدتی که آبتن است و بچه شیر می‌دهد، حکم اعدام اجرا نمی‌شود. ماده قانون‌های ۹۸ تا ۱۰۷ در مورد شرط‌های لازم برای اجرای مجازات سنگسار، از جمله این است که چه کسی باید اولین سنگ را پرتاب کند. ماده ۱۰۳، مثلن، تصریح می‌کند که: مرد باید تا کمر و زن تا نزدیکای سینه چال شود. در صورتی که زن یا مرد بتواند از چاله بیرون بیاید و فرار کند، اگر جرم‌شان را شاهدان گواهی کرده بوده‌باشند، دوباره به چاله بازشان می‌گردانند، ولی اگر خود به جرم‌شان اقرار کرده باشند، برشان نمی‌گردانند. ماده‌ی بعدی تصریح دارد که اندازه‌ی سنگ‌ها نباید چندان بزرگ باشند که شخص با اصابت یکی دو سنگ بمیرد، نباید هم چندان کوچک باشند که نشود اسم‌شان را سنگ گذاشت (ماده ۱۰۴).^{۳۵۹}

دانسته نیست که در ایران چند نفر سنگسار شده‌اند. این شیوه اعدام که به طور رسمی در ۱۳۶۴ آغاز شد (گرچه موردهایی هم در ۱۳۵۷ و ۱۳۶۲ پیش آمده بودند) پس از اختیار کردن قانون کیفری جدید، به‌سرعت از دو مورد در آن سال، به ۴۳ مورد در ۱۳۶۷ بالارفت. سپس این تعداد به ده مورد در ۱۳۶۸ کاهش یافت و در سال‌های بعد این رقم از چند مورد بالاتر نرفت. در ۱۳۷۴ سنگسار کردن مدت کوتاهی متوقف شد، ولی سپس دوباره از سرگرفته شد، گرچه به تعداد اندک. در ۱۳۸۱ قوه قضاییه دوباره اجرای سنگسار را به تعلیق درآورد، ولی سپس با یک تا چهار مورد در سال ادامه یافت.

در ۱۳۸۶ هفت تن در معرض سنگسار بودند. بدین سان، در این ۲۲ ساله ۱۱۰ تن را سنگسار کرده‌اند، و این رقمی‌ست که سازمان عضو بین‌الملل توانسته به دست دهد.^{۳۶۰}

طلاق

زناشویی و بنابراین حق داشتن روابط سکسی قانونی، ممکن است به دلایل مختلف (که مذاهب با تعدادشان توافق ندارند) فسخ شود. از جمله

سترونی، جنون، اخته‌گی، ناتوانی در خیزاندن آلت، خوره و در مورد زن مسدود بودن مهبل. هر یک از زوجین که از ناتوانی آن دیگری آگاه می‌شود باید بی‌درنگ اقدام کند وگرنه حق فسخ را از دست می‌دهد. ناتوانی‌های پیش از ازدواج نیز می‌توانند علت فسخ شوند. زناشویی یگانه ترتیب قانونی برای لذت سکسی بردن بوده و هست، ولی هدف اصلی آن تولید مثل بوده و هست. عطار می‌نویسد:

پسر گفتش که زن زانست مقصود   که فرزندی شود شایسته موجود
که چون کس راست فرزند یگانه   بماند ذکر خیرش جاودانه ۳۶۱

من به دلایل مختلف فسخ ازدواج نمی‌پردازم و بیش‌تر بحث خود را می‌گذارم روی طلاق که مهم‌ترین وسیله‌ی قانونی برای پایان بخشیدن به رابطه‌ی سکسی قانونی‌ست.

قرارداد (عقد) زناشویی پس از مرگ یکی از دو طرف قرارداد، یا با توافق دو طرف، یا با فسخ توسط شوهر یا زن و یا با طلاق، به پایان می‌رسد. امروزه فقط مرد حق طلاق دادن زنش را دارد و آن هم یک جانبه و بی‌دلیل؛ زن نمی‌تواند اعتراض کند و یا از پذیرش طلاق خودداری ورزد.^{۳۶۲} البته مذاهب درباره‌ی شرط و شروط کار با هم همداستان نیستند ولی توافق دارند که شوهر باید عبارتی را به زبان بیاورد. شوهر باید کلمه‌هایی را در این عبارت به کار ببرد که مستقیم یا نامستقیم به طلاق اشاره داشته باشند، هرچند که شیعیان معتقداند که خود کلمه‌ی طلاق باید به کار رود. مرد باید این عبارت را سه بار بر زبان راند، شیعیان می‌گویند در حضور سه شاهد، تا طلاق برگشت‌ناپذیر شود. اگر تنها یک یا دو بار به زبان بیاورد طلاق برگشت پذیر (رجعی) است. برگشت‌ناپذیر به معنای آن است که مرد دوباره نمی‌تواند با زنش ازدواج کند مگر این که اول با مرد دیگری ازدواج کند، که به او محلل می‌گویند، تا ازدواج ممکن شود.^{۳۶۳}

اگر محلل زن را طلاق دهد آن گاه است که زن می‌تواند از نو با شوهر نخست خود ازدواج کند. در مورد طلاق برگشت‌پذیر، یا جدایی، شوهر می‌تواند زنش را پس بگیرد و با او هم‌خوابه شود. برگشت‌پذیر به این معناست که شوهر (حتا برخلاف میل زن) می‌تواند زنش را باز پس بگیرد. زن نباید تا عده‌ی سه ماهه‌اش سرنیامده دوباره شوهر کند. شوهر اگر به زنش رجوع نکند باید عبارت طلاق را یک یا دو بار دیگر به زبان آورد تا جدایی به طلاق برگشت‌ناپذیر تبدیل شود.

امروزه زنان هنوز حق طلاق گرفتن ندارند. زیرا «طلاق به اختیار مرد واگذار شده است نه زن، چه اینان ناقص‌العقل و فاقد قوه‌ی قضاوت و پیش‌بینی‌اند. زود عصبانی می‌شوند و هر لحظه می‌خواهند جدا شوند و این عقد شریف (ازدواج) باطل شود.»^{۳۶۴} اما زنان می‌توانند در جدایی پیش قدم شوند و اگر از شوهرشان بدشان می‌آید با اقامه‌ی دعوا و فقط با موافقت شوهر، طلاق بگیرند. در صورتی که هر دو از هم بدشان بیاید نیز زن می‌تواند پا پیش بگذارد و درخواست طلاق کند. در هر دو مورد زن باید مبلغی به شوهر بپردازد که در مورد شیعیان این مبلغ نباید بیش از مهریه باشد. این است که طلاق زن - خواسته بسیارگران تمام می‌شد و بیش‌ترین مردان فقط در صورتی با آن موافقت می‌کردند که زن حاضر می‌شد از بخشی یا همه‌ی مهریه‌ی خود بگذرد.^{۳۶۵} شوهرها همیشه هم بدخواه و آزمند نبودند. مردی که تصمیم می‌گرفت زنش را طلاق دهد، مهریه‌اش را به اضافه‌ی ۵۰ تومان می‌پرداخت.^{۳۶۶} چون که این‌گونه طلاق حکم قرارداد را دارد، زن باید عبارتی را به زبان آورد و شوهر بپذیرد.

زن اگر طلاق داده شود یا شوهرش بمیرد باید پیش از این که دوباره شوهر کند و رابطه‌ی سکسی داشته باشد باید مدت معینی صبر کند. در صورت مرگ شوهر، زن اگر آبستن نباشد باید چهارماه و ده روز صبر کند. در صورت طلاق، بر حسب مقتضیات (یعنی اگر زن ۹ ساله باشد؛ یا یائسه‌گی آغاز شده باشد)، مذاهب در مورد مدت انتظار زن نگاه‌های

متفاوتی دارند. برخی مذاهب می‌گویند در این دو مورد صبر کردن جایز نیست؛ مذاهب دیگری این مدت را سه ماه می‌دانند. اما مدت معمولش چهار ماه و ده روز است.

در مورد نحوه‌ی طلاق پیش از سده‌ی سیزدهم اطلاعات چندانی نداریم. البته در روزگاران گذشته نیز طلاق پیش می‌آمده و بر اساس قانون اسلامی انجام می‌گرفته، ولی از ریزه‌کاری‌ها و طرز انجام دادنش اطلاعات مان اندک است. یک مورد جالب را بائر، نخستین امپراتور مغول، آورده است. او می‌نویسد که «اندکی پس از سقوط تاشکند در ۹۲۴، عایشه سلطان بیگم به تحریک خواهر بزرگ‌ترش مراترک کرد.»^{۳۷} این آزادی نسبی زنان در طلاق گرفتن شاید به خاطر این واقعیت بود که این طایفه‌های تیموری هنوز سنت‌های روزگار چادرنشینی‌شان را که با مقررات اسلامی فرق داشت، نگه داشته بودند. در نواحی دور افتاده‌ی روستایی حتا تا دهه‌ی ۱۳۲۰ سنت مقررات طلاقی که به کار بود هیچ ربطی به مقررات اسلامی نداشت و در واقع به زن حق داده می‌شد در طلاق گرفتن پیش قدم شود.^{۳۸}

نزد بسیاری از گروه‌ها طلاق یا در کار نبود یا بسیار کم بود، مانند روستاییان، قبایل، فرقه‌ی علی‌اللهی و اقلیت‌های نامسلمان.^{۳۹} طلاق اما در شهرها فراوان بود. زیرا اغلب زنان برای گذران زندگی چشم‌شان به دست شوهر بود و بزرگ‌ترین ترس‌شان این بود که نکند او طلاق‌شان بدهد. این موضوعی است که نه تنها در کتاب‌ها و مقاله‌های ناظران اروپایی بارها تکرار شده است، بلکه زنان نویسنده‌ی ایرانی نیز دست به قلم که می‌بردند تا چیزی بنویسند از آن سخن می‌گفتند. «مشکل بزرگ نبود اعتماد در زندگی زناشویی است؛ چه به ندرت زنی پیدا شود که به شوهرش اعتماد کند طلاقش نمی‌دهد، یا اگر از دستش برآید هوو سرش نمی‌آورد.»^{۳۷۰}

از داده‌های سده‌ی سیزدهم برمی‌آید که ملاحظاتی مالی و اجتماعی دامنه‌ی طلاق را محدود می‌کردند، زیرا طلاق سبب پایین آمدن شأن

اجتماعی و نیز زیان مالی می‌شد. با این همه در پاره‌ای موارد گویا دامنه‌اش گسترده بود، چه بنا بر برآورد دوگوبینو در پایان دهه‌ی ۱۲۷۰ بیش‌ترین زن ۲۴ ساله تا این سن یکی دوبار طلاق داده شده بودند.^{۳۷۱} دشوار بتوان این برآورد را برای همه‌ی ایران درست دانست، چرا که، مثلن در روستاها طلاق کم بود. بنابراین احتمال دارد که این برآورد فقط در مورد طبقه‌ی خاصی از مردم تهران که دوگوبینو چیزهایی از شان می‌دانسته صدق می‌کرده‌است.

گرچه طلاق به لحاظ اجتماعی و مذهبی ناپسند است، حق الهی شوهر است (قرآن ۳۷-۲:۲۲۶). این است که اگر شوهر فکر می‌کرد طلاق به سودش است درنگ نمی‌کرد، همچنین وقتی که به خواست خود یا به دستور شاه با شاه‌دختی ازدواج می‌کرد زن‌های دیگرش را طلاق می‌گفت.^{۳۷۲}

مردی از اعیان با دختر زیبایی هم‌شان خود ازدواج کرد که پسران و دختران به دنیا آورد و چنان که آمده است زندگی زناشویی شادمانه‌ای داشتند تا این که به مرد پیش نهاد وصلت با شاه‌دختی داده شد چنان‌والا جاه که رقیبی را بر نمی‌تافت. مرد به ناگزیر زنش را طلاق داد و به‌طور قطع از او جدا شد. زن از سرنوشت خود بی‌اطلاع بود تا این که روزی به دیدار برادر رفت، که به وی گفت دیگر نیازی نیست به خانه برگردد. همان شب مراسم ازدواج با شلیک توپ و آتش بازی و جشن و پایکوبی برگزار شد، ولی بچه‌ها گریه می‌کردند و مادرشان را می‌خواستند و برای زن و آن‌ها هیچ راه چاره‌ای نبود.

طلاق سبب افت اجتماعی زن می‌شد و دست کم‌اش این بود که او دیگر نمی‌توانست با مرد دیگری با همان پایگاه اجتماعی و ثروت ازدواج کند، زیرا دیگر «کالای دست دوم» بود.^{۳۷۳} به هر حال او دوباره شوهر می‌کرد یا نمی‌کرد، اوضاع بیش‌تر وقت‌ها به پریشانی خانواده‌ها می‌انجامید و بچه‌ها نیز از پیامدهای طلاق رنج می‌بردند. «بسیاری از مادران از نو شوهر می‌کنند؛ مادرانی هم به در یوزه‌گی می‌افتند یا به کلفتی می‌روند.

خانواده اگر متمول باشد بچه‌ها نزد پدر می‌مانند؛ اگر تنگدست باشد، در صورتی که پدر و مادر هر دو جفت دیگری پیدا کنند، بچه‌ها به امان خدا رها می‌شوند تا گلیم خود را از آب بیرون بکشند.^{۳۷۰} آخر پرداخت مهریه چندان دردی از زن مطلقه دوا نمی‌کرد. نزد دهقانان مهریه فقط پنج قران بود، «که کفاف خریدن پنج روز خوراک را می‌داد، و نزد کسانی که دست‌شان به دهن‌شان می‌رسید به ندرت از چند صد پاوند [انگلیس] بیش‌تر می‌شد، که بیش از چند سال کفاف زندگی زن را نمی‌داد.» در آن مورد زن چاره‌ای جز این نداشت که برگردد پیش پدر مادرش زیرا به هیچ وجه امکان کار برایش وجود نداشت. خانواده‌اش هم، اگر تنگدست بود، که در نود درصد از موارد بود، هیچ خوش‌حال نمی‌شد که یک نان‌خور دیگر به‌ش اضافه شود. در نتیجه «بسیاری از زنان مطلقه راهی خیابان‌ها می‌شوند؛ از این رو تعداد این «خانم‌های هرجایی» به لحاظ اجتماعی با زنان اروپایی از این قبیل فرق دارد.»^{۳۷۱}

همان‌سان که گفته شد، زنا موجب طلاق نمی‌شد، زیرا اگر زناکاری ثابت می‌شد ازدواج خودبه‌خود منحل می‌شد. این است که اگر شوهری نمی‌توانست ادعای زناکار بودن زنش را ثابت کند، چاره‌ای جز طلاق دادنش نداشت. مردی با دوستش به خانه آمد و دید زنش با پسر دوستش به عیش مشغول است. مرد پس از جنگ و دعوا زنش را طلاق داد، چرا که چهار نفر شاهد نداشت و نمی‌توانست زناکاری وی را ثابت کند.^{۳۷۲} اگر مرد شاکمی باشد که زن بازیش داده است، می‌تواند نیمی از دارایی زن را صاحب شود. مرد برای این که ثابت کند که زن گناه‌کار است باید چندین سوگند یاد کند؛ وزن نیز برای اثبات بی‌گناهی خود باید به همین شمار سوگند یاد کند و آن‌گاه از کیفری که شرع برای زنا مقرر کرده می‌رهد.^{۳۷۳}

در روزگار پهلوی‌ها تغییراتی داده شدند که طلاق را مشکل‌تر کردند. این روند از دهه‌ی ۱۳۱۰ و همان‌طور که گفته شد با تغییراتی تدریجی در

مقررات حاکم بر خانواده آغاز شد. اما بیش‌ترین‌هی این تغییرات به حق یک جانبه‌ی مرد در طلاق دادن کاری نداشتند و از این‌رو چندان حمایتی از زنان نکردند. پرداخت مهریه نیز، آن چنان که قانون اسلامی می‌گوید، پس از ازدواج اجباری نشد. اما زن می‌توانست با آوردن دلیل، مثلن ناتوانی جنسی مرد، نفقه ندادن یا سر به نیست شدنش، درخواست طلاق کند. در ۱۳۴۶ با تصویب قانون حمایت خانواده از این حق یک جانبه‌ی مردان‌دکی کاسته شد و در ۱۳۵۳ باز هم کمی بیش‌تر تعدیل پیدا کرد.^{۳۷۹} این قانون موجب کاهش تعداد طلاق شد. در دهه‌ی ۱۳۳۰ نرخ طلاق در ایران (۱/۲ درصد) بسیار بالاتر از اروپای غربی بود (۰/۸ - ۰/۵ درصد)، ولی در ۱۳۴۰ این نرخ تغییر یافت و از ۰/۶ درصد بالاتر نرفت و تا ۱۳۵۷ در همان حد باقی ماند.^{۳۸۰}

یکی از دلایل نرخ بالای طلاق این بود که زنان چندان صاحب حق نشده بودند، ولی دست‌کم در شهرها به لحاظ اجتماعی پذیرفته شده بود که آن‌ها سر حرف خود می‌ایستادند و نظرشان را به گوش این و آن می‌رساندند، و همین هم اغلب موجب طلاق می‌شد. سیمین دانشور (متولد ۱۳۰۰) که از نویسندگان به نام صد سال گذشته‌ی ایران است می‌نویسد که «روابط جنسی مرد و زن در ایران حالت بیمارگونه‌ای دارند، روابطی که مرد سالارانه و مرد مداراند. اغلب ازدواج‌های ایران به ناکامی می‌انجامند. دو نفر با دو زمینه و تحصیلات و عادات متفاوت باید یک عمر هم‌دیگر را تحمل کنند. این است که این مدارا کردن به بیزاری می‌انجامد.»^{۳۸۱} روشن است که کار چنین احساسی به طلاق می‌کشد. دلهره‌ای که از ازدواج به زنان دست می‌داد، به خصوص به آن‌هایی که بی‌عشق سر می‌کردند و حق طلاق هم نداشتند، در این شعر فروغ با قدرت بیان شده است:

دخترک خنده‌کنان گفت که چیست

راز این حلقه‌ی زر

راز این حلقه که انگشت مرا

این چنین تنگ گرفته است به بر

سال‌ها رفت و شبی
 زنی افسرده نظر کرد بر آن حلقه‌ی زر
 دید در نقش فروزنده‌ی او
 روزهایی که به امید وفای شوهر
 به هدر رفته، هدر

زن پریشان شد و نالید که وای
 وای، این حلقه که در چهره‌ی او
 باز هم تابش و رخسندگی است
 حلقه‌ی بردگی و بندگی است.^{۳۸۲}

اما پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ این حال و هوای اجتماعی مداراگر پاک و اروونه شد. افزون بر این، رژیم جدید قانون حمایت خانواده‌ی ۱۳۴۶ را به حالت تعلیق درآورد و دادگاه مدنی خاص را جایگزین آن کرد که در اصل حق مرد را در طلاق یک‌جانبه به وی بازگرداند و قانون را اسلامی کرد. با این حال، حکومت اسلامی از سوء استفاده‌ی مردان از این حق غافل نبود و برای همین در ۱۳۷۱ این قانون را اصلاح کرد تا از زنان در برابر چنین سوء استفاده‌ای بیش‌تر حمایت شود. این مقررات تازه از جمله به حکومت اجازه داد که در صورت سوء استفاده‌ی مرد، حق یک‌جانبه‌ی طلاق را از وی بستاند، یا آن را مشروط کند، در عین حال به زن نیز اجازه داد در عقد ازدواج شروطی بیفزاید که به او آزادی بیش‌تری بدهد، مانند حق انتخاب محل سکونت، تحصیل کردن، کار کردن، به خارج سفر کردن و جز این‌ها. تشخیص با دادگاه بود که آیا شرط و شروط درست رعایت شده‌اند و آیا این اساس مناسبی برای تشکیل پرونده‌ی طلاق از سوی زن هست یا نه. هیچ طلاق‌ی نیز قطعی نمی‌شد مگر این که مرد تأیید دادگاه را می‌گرفت و زوجین حکمیت را می‌پذیرفتند و باز هم با یک‌دیگر به آشتی نمی‌رسیدند.

حکم‌ها نیز می‌بایست تشخیص می‌دادند که مرد تمام الزامات قانونی (مانند پرداخت مهریه) را رعایت کرده یا نه و فقط آن گاه بود که مرد اجازه می‌یافت طلاق را مطرح کند.^{۳۸۳}

این تغییرات گرچه از حق مرد در طلاق دادن زنش نمی‌کاهند، با این حال راه را برای حمایت بیش‌تر از زنان باز می‌کنند. اما به نظر می‌رسد که زنان عقیده نداشتند که طلاق گرفتن برای‌شان آسان‌تر شده است. در مطالعه‌ای که درباره‌ی زنان تهران انجام شد، تنها ۲۴ درصد موافق بودند که طلاق گرفتن باید آسان‌تر شود، و این نشان می‌دهد که طلاق در چشم جامعه هنوز ناپسند است.^{۳۸۴} واقعیت حاکی از آن است که گرچه مرد به اسانی می‌تواند زنش را طلاق دهد، میانگین نرخ طلاق در ایران نسبت به کشورهای غربی (۰/۵۰٪) هنوز پایین است (۰/۱۰٪). علت پایین بودن این رقم این است که طلاق نزد روستاییان و ایل‌نشینان سخت‌اندک است. در شهرها طلاق بسیار بالاست و رو به افزایش نیز دارد. در واقع، بنا بر گزارشی که به تازه‌گی نوشته شده، نرخ طلاق در ایران تا ۲۵ درصد است.^{۳۸۵}

جُستار

جالب این که زن نه در ایران زرتشتی صاحب شخصیت مستقلی بوده و نه در ایران اسلامی و فقط از طریق سرپرست مرد (پدر، برادر، عمو، شوهر، پسر) هویت پیدا می‌کرده است. او یا دختر، خواهر، برادرزاده و همسر بوده یا مادر، ولی خودش نبوده است. مقامش در جامعه آن‌جایی بوده که جایگاه سرپرستش تعیین می‌کرده است. کوتاه سخن این که شخصیت او برگرفته از شخصیت سرپرست مذکرش است، فقط از رهگذر مرد است که از تیره‌گی به‌در می‌آید. «رابطه میان پدر و دختر بر پایه‌ی همان اصولی‌ست که میان شوهر و زن برقرار است. پدر از دخترش نگه‌داری می‌کند، پشتیبانش است و شوهرش می‌دهد؛ دختر در عوض فرمان‌بردار و کاری است و آبروی پدر را حفظ می‌کند.»^{۳۸۶} در نتیجه مرد ایرانی آزادانه به زن دست‌رسی نداشته و

ندارد و برای همین هم سکس پیش از ازدواج بسیار نادر بوده است، گرچه این امر دارد تغییر می‌کند. مرد فقط از راه «پاسداران» زن می‌تواند به او دست‌رسی پیدا کند، آن هم به نام داماد، و گرنه دختر یا زن می‌شود هرزه. چنین است که مرد باید به فرمایش‌های پدر، عمو یا برادر زن و نیز خواسته‌های خانواده‌ی خودش گردن گذارد. کوتاه سخن، انتخاب مرد تابع «سلسله مراتب‌های وصلت خانواده‌ها و گروه‌های محلی» است.^{۳۸۷} این همه، می‌رساند که تصورناپذیر و از دیدگاه اسلامی غیر قانونی است که دختری خود پایش بگذارد و مردی پیدا کند، چه این سلسله مراتب روابط قدرت را برهم می‌زند و خانواده را بی‌آبرو می‌کند. این کار را تا اندازه‌ای زن مطلقه یا بیوه می‌تواند بکند و بر خلاف زنان ایران زرتشتی، برای این که از نو شوهر کند به اجازه‌ی سرپرست نیازی ندارد. البته در واقعیت زنان در این مورد به آرزوهای خانواده‌شان احترام می‌گذارند، یعنی بیشتر وقت‌ها. این است که زناشویی تصمیمی خانوادگی بود و هست و بنابراین زناشویی با هم‌خونان ترجیح دارد. گذشته از عوامل مذهبی (عقد، برابری، مقام یا هم‌خون بودن) والدین معیارهای اجتماعی - اقتصادی (باکره‌گی، سن، خانواده، ثروت، زیبایی و جزاین‌ها) را نیز در انتخاب همسر برای پسرشان در نظر دارند. به‌خاطر ارزش بالایی که برای باکره‌گی قایل می‌شوند - حتی شایعه‌ای می‌تواند آبروی دختری را به خطر بیندازد - در گذشته از دخترها چهارچشمی مراقبت می‌کردند و توی خانه نگه‌شان می‌داشتند و هرچه زودتر شوهرشان می‌دادند. برای همین بود که دختران را در سن پایین شوهر می‌دادند، گرچه در دو دهه‌ی گذشته، به سبب مدرن‌سازی جامعه‌ی ایرانی، سن ازدواج پسر و دختر هر دو بسیار بالا رفته است. یکی از دلایل دیر ازدواج کردن بالا رفتن مبلغ مهریه است که به هنگام ازدواج باید پرداخت شود، هر چند که مهریه هرگز به هنگام ازدواج پرداخت نشده و مردها نسیه زن می‌گیرند و مهریه را فقط به هنگام طلاق به زن می‌پردازند. این دیر ازدواج کردن برای پسران و دختران بالغ دشواری

آفریده است، زیرا آن‌ها راهی برای برآوردن نیازهای سکسی خود ندارند و همین سبب ناکامی‌شان می‌شود و به سکس پیش از ازدواج یا روسپی‌گری می‌انجامد.

با این که چند زنی در واقعیت مُجاز بوده و عمل می‌کرده و می‌کند، کم‌تر از یک درصد مردان هم‌زمان بیش از یک زن داشته‌اند. در صحبت از این حقوق مردانه هرگز از عواقب‌شان برای زنان، به‌ویژه نیازهای سکسی‌شان، سخنی نمی‌رود. اما، قاعده همانا تک همسری بوده و هست.

گرچه زن باید خود را به دست مرد بسپارد تا راهبری‌اش کند (هرچه باشد مرد جنس برتر است)، باید در عین حال مرد را خوش‌بخت کند (هرچند هم که او نفهم باشد) و پشتیبانش باشد نه این که زندگی را بر وی سخت‌تر کند، مرد هم در عوض باید از زنش خوب نگه‌داری کند. البته چنین اوضاع ایده‌آلی وجود ندارد و مانند همه‌ی زناشویی‌های همه جای دنیا، زن و شوهرها در ایران روزهای خوش و ناخوش بسیار دارند. گاه کار به زنا و طلاق می‌کشد، و امروزه طلاق رو به افزایش دارد. طلاق حق انحصاری و یک‌جانبه‌ی شوهر است و او زن را می‌ترساند که اگر طلاق بگیرد بی‌سروسامان و از بیچه‌هاش جدا می‌شود و دوباره شوهر کردنش هم آسان نیست. چون که مقررات اجتماعی و مذهبی و قانونی همه به سود شوهراند، حتا وقتی او به تکالیفش هم عمل نمی‌کند. زنان متجدد از پایان‌سده‌ی سیزدهم تلاش کرده‌اند سرنوشت زن را بهبود بخشند و همچنان در این راه تلاش می‌کنند.

بخش دوم

زناشویی موقت

زناشویی موقت

چنین گوید عبدالله:

ما همواره به سرکردگی رسول خدا در جنگ‌های مقدس بودیم و هیچ (زنی) به همراه نداشتیم. پس گفتیم، «می‌شود برویم خود را اخته کنیم؟» او ما را از این منع فرمود و سپس ما را اجازت فرمود با عقد موقت با زن‌ها ازدواج کنیم و بر ما خواند [قرآن ۵/۸۷]:
- ای مؤمنان چیزهای پاک را که خداوند بر شما روا داشته است ناروا مشمارید، ولی از حد مگذرید.^۱

در این بخش به زناشویی موقت، آن گونه که در ایران اجرا می‌شده، می‌پردازم. هرچند در ایران عصر امپراتوری زناشویی موقت وجود داشته، در این جا از آن بحثی نمی‌کنم، زیرا (الف) اطلاعات ما در این زمینه ناچیز است، و (ب) درباره‌ی این گونه زناشویی در آیین زرتشت در بخش نخست سخن گفته‌ام و (پ) هدف از این زناشویی با هدف زناشویی موقت در اسلام فرق داشته است. بنابراین، در ادامه از توجیه مذهبی این شکل شیعی خاص صیغه‌گری که در واقع روسپی‌گری قانونی است سخن خواهم گفت. افزون بر این، درباره‌ی شکل‌های مختلف زناشویی موقت و طرف‌های درگیر در آن به بحث می‌پردازم و نیز نشان خواهم داد که این رسم شیعی نزد مسیحیان هم اجرا می‌شده است. سرانجام این که جمهوری اسلامی ایران ازدواج موقت را به‌عنوان نهادی که شاید سبب کاهش روسپی‌گری شود تبلیغ می‌کند.

ایران اسلامی

زنشویی موقت چیست؟

پس از بر آمدن اسلام و شکست امپراتوری ساسانی از عرب‌ها، افزون بر زنشویی عقدی (بنگرید به بخش نخست)، مرد مسلمان به این فکر افتاد که برای سیراب کردن عطش شهوانی خود در کنار زن عقدی، زن موقتی (مُتعه) هم بگیرد. در زمان ساسانیان امکان زنشویی موقت وجود داشت، ولی او یک جور زنشویی عقدی بود و هدف اصلی‌اش برآوردن نیاز سکسی نبود. خرید و کسب کنیز برای مقاصد سکسی هنوز جایز بود. این رسم روزگار ساسانی همچنان یکی از گزینه‌های جنبی برای لذت سکسی باقی ماند. مالک بر ملک خود اختیار تام داشت. می‌توانست از زن به هر قصدی که می‌خواهد بهره بگیرد، از جمله سکس که، علاوه بر کار کُلفتی، دلیل رایج برای خریدن کنیز بود. مرد می‌توانست هر چند تا کنیز که می‌خواهد بخرد و با همه‌ی آن‌ها هم‌خوابه شود.^۲

برای کنیزکان همبستر شدن با ارباب چیز کمی که نبود، هیچ، برعکس به معنای این بود که باشند بسیار بهتر رفتار می‌شد و پوشاک بهتری به‌شان داده می‌شد. به‌ویژه اگر کنیز از ارباب بچه‌دار می‌شد کاشانه‌ای جدا از کنیزان دیگر و نیز خرجی به او می‌دادند و مثل دیگر زنان ارباب خدمت‌کارانی برای‌اش می‌گماردند.^۳ اما تا ارباب آزادش نمی‌کرد، حتا اگر پسری می‌زایید، همچنان برده بود. اگر ارباب می‌مُرد و او را آزاد نکرده بود، نزد سُنّیان، او خود به خود آزاد می‌شد، و نزد شیعیان، اگر او بچه‌دار بود، بهای آزادی‌اش از حق‌الارث بچه‌اش پرداخته می‌شد.^۴

مطابق باسوره‌ی ۴ آیه‌ی ۲۴: *و آن زنانی که [به صورت مُتعه] از آنان برخوردار شوید، باید مَه‌هاشان را که برعهده‌ی شما مقرر است به آنان بپردازید، و در آنچه پس از تعیین مهر به توافق رسیدند، گناهی بر شما نیست.* قانون مذهب شیعه به مرد اجازه می‌دهد هر چند تا زن که می‌خواهد سیغه کند، یعنی ازدواج موقت یا زنان بی‌شوهر مسلمان یا اهل کتاب. در

کتاب‌های حقوقی ترم‌های مُتَعَه، النکاح المُنْقَطِع (ازدواج مدت‌دار)، و النکاح الموقّت (ازدواج موقت) به کار رفته‌اند، در حالی‌که در کتاب‌های دیگر ترم مستأجره، یا زن اجاره شده، به کار گرفته شده، زیرا مرد بدن زن را برای لذت سکسی بردن از او، اجاره می‌کند. شالوده‌ی اعتبار چنین اتحادی پیمان بستن دو طرف است که بر سر مدت معلوم (أجل) و میزان معینی عوض (مهر، أجر) با هم به توافق می‌رسند (ایجاب، قبول).^۹

در مورد ازدواج موقت، نظر فقیهان این است که همان صیغه‌ای که در مورد ازدواج عقدی جاری می‌شود باید با صدای بلند ادا شود، گرچه در مورد مضمون این صیغه اختلاف نظر بسیار است، از جمله این که صیغه باید به زمان کامل باشد یا به زمان استمراری. روی هم رفته، صیغه‌ی ازدواج ساده است: زن می‌گوید، «من [نام] تو را شادمان می‌کنم، به مقدار [پول] معلوم و به مدت معلوم»، و مرد می‌گوید، «می‌پذیرم». ^{۱۰} از آن پس دیگر عقد بسته شده است و اعتبار دارد و می‌تواند به اجرا درآید. با توجه به اهمیت صیغه‌ی عقد، این ترم به موضوع عقد، یعنی زن، نیز اشاره دارد. زن مطلقه و بیوه به ولی نیاز ندارد تا ازش اجازه بگیرد. علماء درباره‌ی دختر باکره اختلاف نظر دارند، گرچه همه توافق دارند که بهتر است یک ولی اجازه‌ی صیغه شدن را به دختر بدهد. صیغه کردن می‌شود هم زبانی باشد و هم کتبی (به شرطی که هر دو طرف کلمات عقد را بفهمند و با آن موافق باشند)، نیازی هم به شاهد نیست، لازم هم نیست ثبت بشود، گرچه این دو مورد آخر به سبب تغییر اوضاع در زمان پهلوی لازم شده بودند.

مرد مسلمان فقط می‌تواند با زن آزاد مسلمان یا زن مسیحی و یهودی و زرتشتی عقد ازدواج موقت ببندد، ولی نه با زنان بت پرست و دشمنان آل رسول و یا با خویشاوندانی که ازدواج باشان جایز نیست. ولی اگر مردی دست بر قضا با زنی بت پرست ازدواج کند، راه چاره‌ای پیش پایش گذاشته شده تا از او جدا نشود. «در حالتی که مردی فریفته شود و با زنی خارج از این دین‌ها ازدواج کند، براوست که مراقب باشد تا زمانی که

باهم‌اند زن شراب ننوشد و خوراک‌های نجس نخورد.» خوراک‌های نجس عبارت‌اند از «گوشت خوک، خرگوش، سخت‌پوستان و جز این‌ها».^۷ زناشویی موقت مردان مسلمان با زنان مسیحی و یهودی و زرتشتی در سده‌های نوزدهم گویا بسی‌اندک بوده‌است.^۸ این‌گونه زناشویی می‌بایست در سده‌های پیش از آن بیش‌تر بوده باشد زیرا در آن زمان‌ها شمار این اقلیت‌ها بیش‌تر بوده؛ یکی از راه‌های کاستن از تعداد آن‌ها، زناشویی موقت، و اغلب به‌زور، با دختران ایشان بود.

در این پیمان زناشویی، مدت باید قید شود (مثلن یک ساعت)؛ صیغهی غم‌ری غیر قانونی‌ست، چنان‌که بسیاری از زنان به این طریق ازدواج بی‌زمان فریب خورده‌اند و از آن زیان دیده‌اند. هدف از این پیمان داشتن روابط سکسی در مدت معینی مورد توافق دو طرف (آجل) است، که از ساعتی از یک روز تا ۹۹ سال را در بر می‌گیرد، در قبال پرداخت مقدار معینی عوض (اجر)، یعنی چیزی که بشود وزنش کرد یا اندازه‌اش گرفت، گرچه این کارها هم انجام‌نگیرند.^۹ اگر مقدار این عوض قید نشود، قرارداد از اعتبار می‌افتد. قرارداد که بسته شد، زن هم‌هی عوض مورد توافق را دریافت می‌کند، خواه شوهر باش خوابیده باشد خواه نخوابیده باشد. وظیفه‌ی او این‌است که برای سکس آماده باشد، هر وقت که ازش خواسته شود، وظیفه‌ی مرد هم پرداختن عوض است. این وضع مانند خانه اجاره کردن است؛ چه در خانه باشیم و چه نباشیم باید اجاره‌اش را بدهیم. زن موقت حق ندارد خودسرانه با شوهرش سکس داشته باشد.

با توجه به این‌که هدف از این ازدواج لذت سکسی‌ست، نه چند زن گرفتن، بار جلوگیری از آبتنی تنها بردوش زن است. نیز به همین دلیل زن نباید برای جلوگیری از دچار شدن به بیماری‌های آمیزشی از کاندوم استفاده کند، مگر با اجازه‌ی مرد. بچه‌هایی که زن می‌زاید از آن مرد هستند، حتا اگر مرد خواسته باشد جلوگیری کند. زناشویی موقت چون بر اساس قرارداد شرعی استوار است، زاد و رود احتمالی دارای همان حق و حقوقی از ارث

هستند که فرزندان حاصل از ازدواج(های) عقدی مرد(ولی در مورد زنان صیغه‌ای این چنین نیست). اما اگر مرد پدر بودن خود را انکار کند، قانون فقط براساس گفته‌ی او ازش پشتیبانی می‌کند؛ در مورد ازدواج عقدی به سوگند خوردن نیازی نیست و امروزه شاید آزمایش DNA همه‌ی این مقررات را عوض کند.^{۱۱}

از آن جا که در قرارداد زناشویی موقت زمان معینی برای آن قید می‌شود، این ازدواج با طلاق منحل شدنی نیست.^{۱۱} اما این فقط در حرف است، چرا که مرد حق دارد هر زمانی که بخواهد قرارداد را فسخ کند، «مشروط به این که بتواند بهاش را بپردازد.»^{۱۲} این مبلغی که می‌بایست پرداخت شود، یعنی مبلغ مورد توافق، با کوتاه یا بلند بودن مدت قرارداد کم و زیاد می‌شود. «هرگاه مرد، که حق فسخ این اتحاد با اوست، تصمیم بگیرد که پیش از سرآمدن نیمی از موعد مورد توافق از زن جدا شود، مکلف است نیمی از مبلغ مهریه را به زن صیغه‌ای خود بپردازد؛ اگر هنگام جدایی زمان از نیمه گذشته باشد، مرد باید مبلغ را تمام و کمال پرداخت کند.»^{۱۳} افزون بر این، نحوه‌ی اجرای این قرارداد بر این مبلغ تأثیر می‌گذارد؛ اگر ازدواج صورت نگیرد، مرد می‌بایست فقط نیمی از مبلغ مورد توافق را بپردازد، ولی ازدواج که انجام بگیرد باید تمام مبلغ را بپردازد.^{۱۴} اگر مرد با زن هم‌خوابه نشود، ولی صیغه را همچنان تا پایان قرارداد نگهدارد، باید تمام مبلغ را بپردازد، مثل وقتی که کسی خانه‌ای را اجاره می‌کند ولی توش نمی‌نشیند.

زن، اما، حق ندارد قرارداد را پیش از موعد مقرر برهم بزند. اگر زن صیغه شوهرش را پیش از سررسید موعد ترک کند، نه تنها حق دریافت پولش را از دست می‌دهد، بلکه علاوه بر آن مرد می‌تواند ادعای خسارت کند. «بارها پیش آمده که زنان بی‌چاره مجبور می‌شوند به زور کتک شوهر او را ترک کنند و شوهر بدین ترتیب از پرداخت مهریه طفره می‌رود.»^{۱۵}

ازدواج موقت پس از سررسید موعد مقرر یا مرگ یکی از دو طرف پایان می‌گیرد. از مراسم طلاق خبری نیست؛ دو طرف هر یک به راه خود می‌رود. حتی اگر موعد قرارداد یک ساعت هم باشد، زن باید تا مدت معینی از سکس بپرهیزد. میان علما بحث و اختلاف نظر فراوان بوده‌است که آیا این مدت انتظار باید همان چهار ماه و ده روز معمول زناشویی عقدی باشد یا سه ماه (دوماه و پنج روز برای یک کنیز)، یعنی مدت زمانی که برای آبستن بودن زن کافی می‌دانستند. در صورتی که این مدت انتظار به طور طبیعی، به شرطی که زن عادت ماهانه بشود، دو دوره عادت ماهانه وقت لازم دارد. ولی اگر زن عادت ماهانه نشده باشد، مدت انتظار ۴۵ روز است. درواقعیت امر گویا این مدت انتظار بسیار کوتاه‌تر بود و زن برای شوهر رفتن مجلد از ۲۵ روز تا یک ماه بیش‌تر صبر نمی‌کرد. زن اگر با شوهر قبلی‌ش از نو ازدواج کند دیگر نیازی به این مدت انتظار ندارد. اما زنانی که روسپی مُجاز بودند چندان فرصتی برای انتظار کشیدن نداشتند؛ آخر آن‌ها تن‌شان را نه برای این که خوش‌شان می‌آمد اجاره می‌دادند، مگر به این خاطر که به پول احتیاج داشتند. در نتیجه ملأها برای مشگل آن‌ها کلاه شرعی می‌دوختند، چرا که ایشان نیز از درآمد سالانه‌ی این زنان سهم می‌بردند.

ولی می‌شود گفت بسیاری از این زنان کارشان صیغه شدن است، با همدستی یک ملأ در ازای مقداری پول این کار انجام می‌شود، و چون این دوره با عمل گناه آلودشان منافات دارد، ملأ هم برای طفره رفتن از قانون راهش را پیدا می‌کند. مدت موعد مقرر زن و مرد که سر می‌رسد، زن مرد را راضی می‌کند که این موعد را به مدت کوتاهی تجدید کند. این ازدواج دوم البته شرعی است و بدون مدت انتظار، دو طرف قرارداد همان اقرار هستند و در عین حال چون قرارداد صوری است، چیزی نمی‌تواند زن صیغه را پس از سررسید قرارداد باز دارد که در جا صیغه‌ی مرد دیگری نشود، یا هر وقت که مرد دیگری را پیدا کرد.^{۱۶}

مسافران دیگر نیز از این مورد مفصل سخن گفته‌اند. دی یو لافوی می‌گوید که ملأها صیغه‌ها را تشویق می‌کردند هرچه زودتر از نو شوهر کنند و خودشان در ازای هبه‌ای برای آن‌ها شوهر پیدا می‌کردند. «چندان چیزی نمی‌پرسند: شعارشان این است، «یک بخور و نمیری پیدا کن، ولی بارها شوهر کن.»^{۱۷}

در خلال دهه‌ی نخست حاکمیت اسلامی، مقررات اسلامی تمام و کمالی برای ازدواج موقت وجود نداشت زیرا این مقررات، همانند دیگر مقررات قانونی، می‌بایست با گذر زمان پرورده شوند و این روند دوپست سال پس از درگذشت پیامبر به درازا کشید. بنابراین، احتمال دارد که مقرراتی که در اوایل به کار می‌آمدند همان مقررات پیش از اسلام بودند که درباره‌شان اطلاعات چندانی نداریم. اما از این سنت‌ها برمی‌آید که باید از زن می‌پرسیدند و او می‌پذیرفت که با مردی هم‌خوابه شود؛ آن‌گاه زن در عوض چیزی طلب می‌کرد (بالاپوشی، چند مشت آردی یا خرمایی).^{۱۸}

این سنت‌ها در بسیاری موارد با قانونیت زناشویی موقت جور در نمی‌آیند. نقل است که محمد پیامبر مردانش را اجازه داد تا برای تشفی جنسی زنان موقت اختیار کنند، «زمانی که نیاز بر آن‌ها تنگ گرفته و زن کم‌یاب است.»^{۱۹} اما بنا بر سنت‌های دیگر، پیامبر زناشویی موقت را ممنوع کرد، و علت این که در زمان فرمان‌روایی خلیفه عمر (۶۵-۵۵) درباره قانونی بودن این عمل کش‌مکش برخاست همین بود.^{۲۰}

نقل است از جابر بن عبدالله: در زمان حیات رسول‌اله (سلام‌اله علیها) ما حکایت‌هایی چند می‌گفتیم یا مثنی چند آرد می‌دادیم و زن موقت می‌گرفتیم و در زمان ابوبکر نیز، تا این که عمر آن را بر عمرو بن حُرَیث ممنوع کرد.^{۲۱}

خلیفه‌ی دوم عمر به صراحت زناشویی موقت را منع کرد و انکار کرد که آیه‌ی مربوطه (۴:۲۴)، که شیعیان عمل خود را بر آن‌اساس نهاده‌اند، متعلق به قرآن باشد، و این موضعی بود که سپس همه‌ی سنّیان پذیرفتند.^{۲۲} با این همه، سنّیان در آغاز چنین پیوندهای موقتی را مُجاز می‌دانستند و تنها

در قرن دوم هجری بود که بیش‌ترین‌هی علمای سنی این گونه هم‌آمیزی را نامشروع اعلام کردند. اما کسانی چون الشافعی همچنان آن را مُجاز می‌دانستند، به شرطی که به زبان آورده نشود که ازدواجی مدت‌دار است و این نکته در عقدنامه نوشته نشود. با این حال، سنّیان، روی هم‌رفته، زناشویی موقت نداشتند و ندارند، گرچه استثناهایی هم وجود دارند و طرز عمل سنّیان برای برقراری روابط سکسی قانونی بیرون از زناشویی عقدی اغلب اندکی با زناشویی موقت شیعیان فرق دارد.^{۲۳}

زناشویی موقت به‌سرعت در ایران همچون شیوه‌ی قانونی چند همسری جا افتاد، زیرا این شیوه با رسوم پیش از اسلام کشور هماهنگی داشت و با شیوه‌ی همانندش در روزگار ساسانی جور درمی‌آمد. برخی از ناظران اروپایی را نظر براین بود که این شیوه‌ی زناشویی شاید نهاد ایرانی ریشه‌داری بوده است.^{۲۴} اما این خطای ایشان سرچشمه‌اش نسخه‌ای از شاهنامه بود که ناسخان در آن دستکاری کرده و دیدگاه‌های مذهبی خود را درش وارد کرده بودند. شبی را که ته‌مینه و رستم با هم می‌گذارند (به فرمان ته‌مینه و حاصلش پسرشان سهراب است)، در نسخه‌هایی که بعدها از آن نوشته می‌شود کاتب سرخود مراسم عقد و ازدواجی برای شان تدارک می‌بیند، و این چیزی‌ست که در نسخه‌های کهن‌تر غایب است.

دوره‌های صفویان، افشاریان، زندیان (۱۲۱۵ - ۹۲۲)

اطلاعات ما از عمل زناشویی موقت و میزان رواج آن تا پیش از سده‌ی نوزدهم بسیار اندک است. این را البته می‌شود فهمید، زیرا تا حدود ۱۰۲۱ ایران کشوری سنی بود و سنّیان زناشویی موقت را محکوم می‌کردند، و بنابراین چنین پیوندی کم‌تر پیش می‌آمد. تا پیش از سال ۹۲۲ که بنیادگذار و نخستین شاه دودمان صفوی شیعی‌گری را مذهب رسمی کشور اعلام کرد چند کانون شیعه بیش‌تر در ایران نبود. اما صد سالی دیگر طول کشید تا شیعه مذهب اکثریت بشود، ولی بخش‌های بزرگی از ایران، از جمله

نواحی مرزی، اغلب سنی باقی ماندند، هرچند که باگذر زمان شیعی گری به آن جاها نیز راه یافت. بنابراین، مدرک چندانی از رخداد زناشویی موقت پیدا نشده است، مگر در یک مورد. در سال ۱۰۲۸ شاه عباس اول (فرمان‌روایی ۱۰۵۰-۱۰۰۸) دختر سُرخای شَمخال را به مدتی به زنی گرفت.^{۲۵} برخی از مسافران اروپایی از زناشویی موقت در خلال سده‌ی دهم یاد می‌کنند، ولی از چند و چون کار چیزی نمی‌گویند.^{۲۶}

مسافر ایتالیایی پیتر و دل‌اَوَگه که در ۱۰۴۱ در شیراز اطلاعات گردآورده است، زناشویی موقت را ازدواجی توصیف می‌کند که در آن مرد حق داشته از زن مورد قرارداد به مدت معینی لذت ببرد و بچه‌های حاصل از این پیوند نیز شرعی به شمار می‌آمدند. او این را ازدواجی آزمایشی می‌دید که به عقیده‌ی او می‌شده به ازدواجی عقدی تبدیل شود. او متوجه شد که بیش‌تر زنانی که قبلن شوهر کرده بودند تن به این جور پیوند می‌دادند. دختران خانواده‌های درست و حسابی تن به چنین پیوندهایی نمی‌دادند، مگر با مردی توانگرتر از خانواده‌ی خودشان. دل‌اَوَگه شنید که زناشویی موقت رایج‌ترین شکل ازدواج در آن شهر بوده و حتا شیرازی‌ها شوخی‌ای داشتند درباره‌ی دوزن که روزی به دیدن هم می‌روند و یکی‌شان با دلسوزی به دیگری می‌گوید چه طوری پس از دوماه هنوز با همان شوهر زندگی می‌کند.^{۲۷} با توجه به این که ازدواج‌امری خانوادگی بود، زناشویی موقت نمی‌توانسته از زناشویی عقدی رواج بیش‌تری داشته بوده باشد، و شاید شوخی مربوط به زود به زود شوهر عوض کردن نشانه‌ی رواج بسیار طلاق بوده، که نامحتمل به نظر می‌رسد. بنابراین ممکن است نشانه‌ی کوتاهی عمر این پیوندهای موقت باشد که با واقعیت بیش‌تر جور در می‌آید، و مطالب زیر تأییدی بر همین نکته‌اند.

جَمَلی-کاره‌ری نویسنده‌ی ایتالیایی دیگری ست که زحمتش را به خود هموار کرد تا در طی اقامتش در ایران در ۱۱۱۵ اطلاعات بیش‌تری از زناشویی موقت به دست آورد. گزارش او این است که مردان ایرانی

می‌توانند هر چند تا دل‌شان بخواهد زن صیغه‌ای بگیرند و آن‌ها را از میان روسپی‌ها دست‌چین می‌کنند.

کنیزان را هم می‌شد صیغه کنند. همین که جملگی کاره‌ری می‌نویسد این پیوند مدت‌دار بوده و قراردادش می‌بایست در حضور یک قاضی بسته شود، نشان می‌دهد که او رسم زناشویی موقت را شرح داده است. سپس می‌نویسد به این زنان مَتَّعَه می‌گفتند. همین که بچه‌های زاده شده از این پیوند حق ارث داشته‌اند نیز خود تأیید این مطلب است.^{۲۸} برخی از مردان ایرانی برای ابراز عشق خود به زن صیغه‌ای‌شان تا آنجا پیش می‌رفتند که روی ساعد خود را داغ می‌زدند، «تا شاید بگویند که این شکنجه قابل قیاس با دردی نیست که [برای زن] در سینه دارند.» جملگی کاره‌ری می‌نویسد یک مرد عالی‌مقام ایرانی چند تا از این داغ‌های عاشقانه را نشان داد که به خاطر زن صیغه‌ای‌اش روی ساعدش زده بود و به علت همین هم مدام بازنش دعوا داشت.^{۲۹}

به نوشته‌ی شاردن، که از ۱۰۱۹-۱۰۸۱ در ایران بود، آخوندها و بلند پایه‌گان از خوان نعمتی که روسپیان و دیگر خواهران تنگدست‌شان می‌گستردند، میوه‌های ممنوعه می‌خوردند: آنان نیز همانند مردان عادی مسلمان به عشرت‌گدها سر می‌زدند. شب‌ها روسپیان سر تا پا پوشیده، به همراهی غلام‌شان، یا تنها، به مسجد و مدرسه می‌رفتند و شب را در حُجره‌های آخوندها و طلبه‌ها به روز می‌آوردند.^{۳۰} این‌ها می‌بایست صیغه‌ها یا زنان موقت بوده باشند، زیرا شارون در جای دیگری می‌نویسد که مذهب اسلام زنا را گناه نمی‌داند، که نادرست است و این بدین خاطر بوده که او فرقی میان روسپیان و صیغه‌ها نمی‌دیده. چرا که او سپس تصدیق می‌کند که زنا و روسپی‌گری در شرع اسلام حرام‌اند.^{۳۱} شارون در شگفت بود که ایرانیان می‌گفتند با یک روسپی «ازدواج می‌کنند»، و به آن می‌گویند صیغه‌کردن، که به معنای ازدواج کردن است. شارون این گونه پیوند را عقدِ اجاره‌ای می‌نامد: و زن را "مَتَّعَه"، که به معنای صیغه است. در اصفهان بهای

دختری جوان و زیبا در چنین عقدی ۴۵۰ لیور سالانه بود و مرد می‌بایست علاوه بر این، خوراک و پوشاک و سرپناه او را نیز تأمین کند. این قراردادها را در حضور یک قاضی می‌بستند و اگر هر دو طرف موافق بودند تجدیدش می‌کردند. در این صورت تمام مقررات قانون اسلامی و نیز موارد اجباری قرارداد، چنان که شرحش گذشت، مراعات می‌شدند.^{۳۳}

بنا بر مشاهدات دومان در ایران صفوی روسپی‌گری کم‌تر از اروپای آن روزگار شرم‌آور و مایه‌ی ننگ بود. این بدین خاطر است که او نیز چون شاردن فرق روسپی‌گری و زناشویی موقت را در نمی‌یافته.^{۳۳} عکس زیر که یک ملّا و یک روسپی را تصویر می‌کند احتمالن بر پایه‌ی همان بدفهمی استوار است. زن توی تصویر به احتمال بسیار یک صیغه است، نه روسپی. این تصویری سنت از درون یک خانه و زن و مرد در آن کاملن با هم راحت‌اند، احتمالن منتظر مشتری‌اند تا بیاید عقدِ زناشویی موقت با زن ببندد.

تصویر شماره ۲/۱ ملّا و صیغه

از سده‌ی دهم اطلاعات چندانی به دست نداریم. هان‌وی که در دهه‌ی ۱۱۶۱ در ایران به سر می‌برد می‌نویسد زناشویی موقت هنوز وجود داشته و او برخی ویژه‌گی‌هایش را برمی‌شمرد (عقد با مدت معین، مهریه و مدت انتظار پس از سرآمدن ازدواج). اما او اطلاعاتی را هم به این‌ها می‌افزاید که با مقررات اسلامی حاکم بر این گونه پیوند نمی‌خواند، هر چند شاید این اطلاعات رسم آن زمانه بوده باشد. هان‌وی می‌نویسد «اگر زن آبستن باشد، مرد ناچار است یک سال او را تأمین کند؛ و اگر بچه پسر بشود، می‌شود مال مرد؛ اگر دختر باشد، می‌شود مال زن.»^{۳۴} جملین (Gemlin) که بین سال‌های ۱۱۹۵ تا ۱۱۹۱ در شمال ایران سفر می‌کرد، می‌نویسد مردان مسلمان «تاجایی که جیب‌شان اجازه می‌دهد زن بی‌شوهر اجیر می‌کنند. این است که پولدارها معتقداند که زن بسیار گرفتن در چشم خداوند پسندیده است، زیرا باور دارند آن‌ها با این کار به بشریت خدمت می‌کنند، چه اگر جز این می‌بود این زنان در جامعه بی‌مصرف می‌ماندند.» جملین این زنان اجیر شده یا عقدی را شوهردار نمی‌بیند، چه سپس می‌نویسد «زنان بی‌شوهر نیز بی‌هیچ مراسم طلاق‌ی همین‌طوری می‌گذارند می‌روند. مرد آن‌ها را برای مدتی معین یا نا معین اجیر می‌کند؛ یکی برای هم‌هی عمر، دیگران برای چند ماه یا چند هفته.»^{۳۵}

دوره‌ی قاجار (۱۳۴۶ - ۱۲۱۵)

اطلاعات از زناشویی موقت در سده‌ی دوازدهم به نسبت فراوان است و مسافران اروپایی‌ای از رواج گسترده‌اش در شگفت بودند. بدبختانه آمار معتبری از شمار زنانی که از راه صیغه شدن گذران می‌کردند در دست نداریم. فوربه لیث (forbes-leith) با اشاره به اوضاع سال‌های ۱۲۹۹. می‌نویسد که «در تمام شهرها و شهرک‌های کشور صدها زن از راه زناشویی موقت با مسافران و مهمانان گذران می‌کنند.»^{۳۶} بنا بر سرشماری سال ۱۳۰۱ شهرداری تهران، ۴۳۰ صیغه در تهران بودند، یا فقط ۱٪ تعداد زنان عقدی،

که به نظر می‌رسد کم‌تر از شمار چنین پیوندهای موقتی است.^{۳۷} تا جایی که می‌دانیم داده‌ی کمی دیگری در این باره موجود نیست.

اطلاعات ما از زنانی که به صیغه شدن روی می‌آورند بیش‌تر است، گرچه این داده‌ها به جزئیات نمی‌پردازند. بنابراین داده‌ها، صیغه‌ها بیش‌ترین از زنان تهیدست بودند و همه‌ی شواهد موجود، ایرانی و خارجی، بر سر این نکته همداستان‌اند. «زنان طبقه‌ی تهیدست، که صیغه یا مُتعه نامیده می‌شوند، تن به این کار می‌دهند. مشتریان پروپا قرص‌شان مسافران‌اند یا کسانی که از همزیستی دراز و یکنواخت خسته‌اند، یا کسانی که زن‌هاشان بیماراند و نیز کسانی که نامزد دختری دارند که هنوز به سن ازدواج نرسیده است و باید چند سالی صبر کنند تا موقع ازدواج‌شان برسد.»^{۳۸}

هر زنی دلش نمی‌خواست زناشویی موقت داشته باشد. روسپی‌ها نیز به این نوع پیوند روی می‌آوردند. زنی معروفه از صیغه شدن سر باز زد زیرا نمی‌خواست در خانه حبس شود، مگر می‌خواست آزاد باشد هرکجا می‌خواهد برود و به مرد گفت این طوری وی می‌تواند حواسش را جمع کارش کند و دیگر لازم نیست همه‌اش به فکر این باشد که او روزها کجا می‌رود.^{۳۹} ولی همه‌ی صیغه‌ها از طبقه‌ی تهیدست نبودند. «چون که در زناشویی موقت، بنابر قانون، طلاق مُجاز نیست، گاه پیش می‌آید که زنان مرفّه تا پیوند زناشویی خود را قوام بخشیده باشند، به این ازدواج تن می‌دهند.»^{۴۰} یکی از موارد ناخواسته‌ی این گونه پیوند برای یکی از زنان ناصرالدین شاه پیش آمد. ناصرالدین شاه می‌خواست زنی بگیرد، ولی چهارتا زن داشت، پس یکی‌شان را طلاق داد و او را زن صیغه‌ای کرد تا بتواند با زن جدید ازدواج کند.^{۴۱}

گرچه به موجب قانون شیعه دو طرف لازم نیست عقد رسمی بکنند، گویا قاعده بر نوشتن عقدنامه بوده است. به نوشته‌ی مسیونر آمریکایی، ساوث گیت، «قرارداد منظمی نوشته می‌شود و شرایط و مدت ازدواج مشخص می‌شود. بسیاری از ملأهای دون پایه از راه همین عقد کردن‌ها

گذران می‌کنند.^{۴۲} این ملأها که هم دلآل محبت زنان و هم محضردار بودند، برای بستن عقد ازدواج دستمزد می‌گرفتند. برخی از مردان متشخص ریزه‌کاری‌های قانونی را خوب رعایت می‌کردند، کسانی هم گویا این ریزه‌کاری‌ها را ندید می‌گرفتند. چنان که عبدالحسین فرمان‌فرما به دوستی نامه نوشت و از وی خواهش کرد برای زن صیغه‌ای که می‌خواهد بگیرد وکیلش بشود.^{۴۳} قرارداد که آماده شد، وکیل زن از وکیل مرد پرسید: آیا شرایط مورد توافق را قبول می‌کنید؟ مرد که آن را تصدیق کرد، ملأ و آن دو وکیل مُهرهاشان را پای صیغه‌نامه زدند و آن را به زن دادند و زناشویی به اجرا درآمد.^{۴۴} ورجاوند متن چنین صیغه‌نامه‌ای را بازنویسی کرده‌است، متنی که، چنان که انتظار می‌رود، در توافق با الزامات قانونی است.^{۴۵}

هوالمؤلف بین القلوب

بسم‌الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذی اجل النکاح و التمتع و حرّم الزناء

و صلی الله علی محمد و آله

التمتع عالیشان معلی مکان آقای عزیزالله بیک ولد مرحوم مغفور قربانعلی امیری رودباری المتمع بها عفت مآب آهنه خانم بنت خیر الزدار کربلای عباس ساکن القریه المده از حال تحریر لغایت دو سال کامل هلالی متوالی الاجرة مبلغ پنج هزار دینار مظفرالدینشاهی است

وکیل نمودند العبد العقل محمد ابن المرحوم توشقان ثیل سنه ۱۳۲۱

در حاشیه بالای سند - بسم الله تعالی قدجری

العقد وکالتاً عنهای الاقل (مهر = محمد)

اهمیت عقد نامه داشتن در این بود که منافع مالی زن تأمین می‌شد، زیرا گاه مشتری می‌زد زیر توافق‌های زبانی قرارداد. در ۱۳۲۹، حاکم استرآباد، امیرمکرم، زن می‌خواست و دلکاش شبانه و پنهانکی دختر آسیابان را برای‌اش می‌برد. او به آسیابان قول می‌دهد به‌ش پول نقد می‌دهد و برایش خانه می‌خرد و علاوه بر این، فردای آن شب دختر را به زنی می‌گیرد و به وی پنجاه تومن می‌دهد. فردا صبح، حاکم ده تومن می‌گذارد کف دست دختره و می‌فرستدش خانه؛ نه باش ازدواج می‌کند و نه به قول‌های دیگرش وفا می‌کند. پدر و مادر دختر گِله و شکایت می‌کنند و حاکم ده تومن دیگر می‌دهد به‌شان و سر و ته قضیه را هم می‌آورد.^{۴۶} در یک مورد دیگر، زنی در تهران قبول می‌کند که صیغه‌ی مردی بشود و با او می‌رود خانه‌اش. اما معلوم می‌شود مرد او را برای جنده‌گی می‌خواست و یک مشتری آورده که با زن سکس داشته باشد. زن داد و هوار راه می‌اندازد و همسایه‌ها پاسبان خبر می‌کنند، که می‌آید و دختر را از دست آن حقه‌باز می‌رهاند.^{۴۷} معمولن به ندرت پولی به زن می‌پرداختند. در رشت، صیغه‌ها می‌بایست نیمی از پولی را که می‌گرفتند بدهند به ملأیی که «شوهر» برایش پیدا کرده بود. پولی که زن‌ها در می‌آوردند نیم قران بیش‌تر نبود.^{۴۸}

صیغه گرفتن مردها علت‌های بسیار داشت. علتی که در همه‌ی مردها بود، یعنی تنها چیزی که برای‌شان راستی مهم بود، این بود که آن‌ها سکس می‌خواستند، ولی با هم‌خواه‌های قانونی. به خصوص، مردها سکس سراسر می‌خواستند. به نوشته‌ی نویسنده‌ی تأدییب النسوان، مردها خوش‌شان نمی‌آمد زن‌هاشان به‌شان می‌گفتند: «دست از سرم و ر دارا مگر من زن صیغه‌ات هستم که وقتی خسته‌ای و خوابت نمی‌برد حالت را جا بیارم؟»^{۴۹} آری، مردها توجه زن را می‌خواستند، همه وقت، همه جا و هر طور، بی‌چون و چرا و اما و اگر. همان نویسنده می‌نویسد:

مردها معمولی‌ترین صیغه‌ها را به این خانم‌های محترم ترجیح می‌دهند، چون که آن‌ها خیلی ساده‌تراند و ادای شاه‌زاده خانم‌ها را در نمی‌آورند. صیغه

به راحتی به تخیلات عاشقانه تن می‌دهد، حتا توی دالان یا هرجای ناراحت‌تر از این؛ دست بالاش می‌گوید: عزیزم، به گمانم جای بهتری هم می‌شود پیدا کرد. برای همین است که حاجی جهاندار میرزا به زن صیغه می‌گفت مادام همیشه آماده.^{۵۰}

کوتاه سخن این که هدف اصلی از زناشویی موقت سکس است. اگر مرد نخواهد جنده‌بازی کند، می‌تواند صیغه‌ی یک ساعته بگیرد، اگر پیوندشان خوب پیش برود، چنان که مراد مرد از لذت سکسی بردن برآورده شود تا موعد ازدواجش فرا برسد، صیغه می‌تواند دراز مدت‌تر شود، یا حتا اگر مرد بخواهد بی‌دردسر سکس داشته باشد و لازم نباشد ناز زن عقدیش را بکشد، صیغه می‌تواند ۹۹ ساله باشد. بنابراین «همچی که جوانی به سن بلوغ می‌رسد، و اگر پدرمادرش متمول باشند یا جوان خودش پول درآر باشد، یک زن صیغه‌ای می‌گیرد.»^{۵۱} پاری از مردان مانند شاه زاده رکن الدوله نمی‌توانستند بی زن باشند. این بود که وقتی او مثلن در باغ جهان نمای شیراز بود و زنهاش باش نبودند، برایش یک زن صیغه‌ای می‌آوردند.^{۵۲} ناصرالدین شاه به سفر اروپایی که رفت زنهاش در ایران ماندند، ولی یک کنیز چرکسی به همراه برد. به او لباس پسرانه‌ی ایرانی پوشاندند. «وقتی دیدمش تو یک اتاق با دو تا از خواجه‌ها بود.» ملازمانش چندان خوشی‌ای نداشتند برای همین هم به لندن که رسیدند اولین چیزی که از همتاهای انگلیسی‌شان پرسیدند این بود که «شب کجا می‌توانند بروند تفریحی بکنند؟ گویا در سن پترزبورگ به‌شان خوش گذشته بود و دل تو دل‌شان نبود بدانند آیا دختران این‌جا به همان آزادی و آسانی‌ای هستند که در آن‌جا دیده بودند یا نه؛ همچنین، آیا محل‌های رقص هرشب بازاند؟»^{۵۳} از توش و توان مالی که بگذریم، همه‌ی مردان هم البته زن صیغه‌ای نمی‌گرفتند. بودند مردانی که چون یکی دو تا صیغه بیش‌تر نداشتند به‌شان نمی‌گفتند خانم باز.^{۵۴}

مردان دارا به راحتی می‌توانستند زن صیغه‌ای بگیرند، البته از خانواده‌های ندار.^{۵۵} معمولن دخترهای خوشگلی در خانواده‌های نوکر و کلفت‌شان پیدا

می‌شدند، یا دخترکانی را به کلفتی می‌گرفتند که از قبل فکر صیغه کردن‌شان را در سر داشتند.^{۶۱} نایب‌السلطنه، حاکم تهران، هرساله به روستاهای دور و بر سری می‌زد تا چند تا صیغه‌ی تازه پیدا کند، این کار عین‌السلطنه را به فکرانداخت که همان کار را بکند.^{۶۲} گاهی هم لازم نبود مردان دارا هیچ‌کاری بکنند، زیرا مردم خودشان دختران‌شان را دودستی تقدیم می‌کردند. مانند پدران طبقه‌ی متوسط که تلاش می‌کردند دخترشان زن صیغه‌ای شاه‌زاده‌ای بشود.^{۶۳} کشاورزان هم وقتی گذر آدم سرشناسی به ده‌شان می‌افتاد همان کار را می‌کردند.^{۶۴}

خیابان‌های مخصوصی هم بودند که صیغه‌ها توشان زندگی می‌کردند و مردهای نه چندان پولدار به آنجاها می‌رفتند، به ویژه در شهرهای زواری چون مشهد و قم و در همه‌ی شهرهای بزرگ و به‌خصوص آن‌هایی که ایستگاه‌های توی مسیرهای بزرگ بازرگانی بودند.^{۶۵} زنان از سراسر ایران به میانه، که شهر مهمی در مسیر پُرفرت و آمد میان تهران و تبریز بود، می‌رفتند و خود را به مسافران عرضه می‌کردند.^{۶۶} در رشت و قم، صیغه‌ها در خیابانی مخصوص زندگی می‌کردند، درست مثل روسپیان شهرهای دیگر. این زن‌ها در کلبه‌های حصیری سر می‌کردند. یک ملّا بیرون کلبه می‌نشست و شوهر آینده را به درون هدایت می‌کرد تا او را به زن آینده‌اش معرفی کند. بعد بی‌درنگ خطبه‌ی عقد را جاری می‌کرد و سهم خود را از مبلغ مورد توافق زن و مرد می‌ستاند. سپس از کلبه بیرون می‌رفت و در انتظار مشتریان جدید، دم کلبه می‌نشست.^{۶۷} خانه‌هایی که صیغه‌ها توشان زندگی می‌کردند را خانم‌ها اداره می‌کردند، «که کارشان فراهم کردن زن‌هایی بود که می‌خواستند صیغه بشوند.»^{۶۸} یکی از آن‌ها که عجزوزه‌ای بود، به مشتری‌ای منصور نام که خدمتکار عربِ دولوری بزد، زنی حبشی پیش‌نهاد کرد با چنین توصیفات‌ی از نکویی‌هاش.

منصور پرسید آیا «خانم» جوان است. جواب آمد که «جوان! به جان خودت قسم اگر بگویم همین دیروز به دنیا آمده باور نمی‌کنی. ولی به شما

اطمینان می‌دهم که پادشاه، در اندرونی خود دخترانی جوان‌تر از او ندارد!
حضرت فاطمه، خواهر امام رضا، شاهد است که راست می‌گویم که او گلی
است در بهشت زیبارویان، طوطی شکرخوار است!»
(پس گمانم سفید باشد!)

«سفید شاید اغراق باشد، هر چند که او معروف است به نورجهان، او
سیاه نیست، ولی همچنان که می‌دانید، گرمای خورشید از حبشیان می‌تراود -
خود جناب عالی هم رنگ پوست‌تان سبزه است - این زن نیز آن چنان
است.» و برای این که می‌آدا این گفته به مرد تأثیری ناجور گذاشته باشد، با
داشتن چشمی به نقطه‌ی ضعف تخیل مرد عرب بی‌درنگ گفت، او مثل دنبه
است!»

منصور خیال می‌کرد زن مورد گفت و گو زنی رنگین پوست است؛ او به
این اعتراضی نداشت، زن اولش هم همین رنگی بود و در واقع زنان رنگین
پوست کدبانوهای بهتری هستند از خواهران سفید پوست‌شان، و سر به راه‌تر
و قابل اعتمادتر، فداکارتر و با عاطفه‌تر. و خلاصه این که همه چیز چندان
رضایت بخش می‌نمود که انگار سرنوشت آن را از پیش رقم زده بود.»

این خانم‌ها با ملأها که دست در همین کارها داشتند رقابت می‌کردند،
زیرا توی کاروان‌سراها پر از صیغه بود و ایشان منبع درآمد اصلی
آخوندهای دون پایه بودند که این ازدواج‌ها را ترتیب می‌دادند.^{۶۴} در مشهد
با صدها هزار زوار سالانه‌اش،

ملأها کار نان و آبداری دارند و از چندین زن آماده ازدواج در خانه‌های
خود نگه‌داری می‌کنند. هر ملأیی که کسی را برای یکی از این زن‌ها پیدا کند،
بابت قرارداد ازدواج و نیز برای هزینه‌ی خورد و خوراک‌ی که زن هنگام
زندگی در خانه‌ی او داشته پول دریافت می‌کند. زن پس از پایان مدت
ازدواج و دریافت مبلغ موعود از شوهرش، به خانه‌ی حامی روحانی‌اش
برمی‌گردد و بی‌صبرانه منتظر سرآمدن چهارماهی که می‌باید بگذرد تا او
دوباره بتواند ازدواج کند می‌نشیند. این مدت البته همیشه آن طور که باید و
شاید رعایت نمی‌شود. قانون شرع به زن اجازه می‌دهد فقط سه بار ازدواج
کند، ولی ملأهای مهربان همواره آماده‌اند چنین موضوعات پیش پا افتاده‌ای را
ندید بگیرند.^{۶۵}

در واقع ملأها با کلاه شرعی درست کردن هاشان شریک جرم صیغه‌ها می‌شدند و مدت قانونی انتظار برای از نو شوهر کردن را کوتاه می‌کردند و پول در می‌آوردند. به این دلیل و دلایل دیگر بود که مردم فرق چندانی میان صیغه و روسپی نمی‌گذاشتند.^{۶۶} به عقیده‌ی هیتس که سال‌ها در ایران زندگی و طبابت کرد و از فرق میان زناشویی موقت و روسپی‌گری آگاه بود، این فرق گاهی از میان می‌رفت، چنان که در شهر سنّی‌نشین کرمانشاه ملأها میان روسپی‌ها و مشتری‌ها واسطه‌گری می‌کردند.^{۶۷}

شوهرانی که یکه و تنها دور از خانواده‌هاشان به سر می‌بردند نیاز سکسی داشتند و برای برآوردنش تلاش می‌کردند. یک‌بار مردی برای انجام‌دادن کاری به تهران آمده بود. دوستانش دختری را برایش فرستادند که صیغه‌اش بشود و سرش را گرم کند و از تنهایی درش آورد.^{۶۸} محسن صدر نقل می‌کند که چه‌طور در سال ۱۳۲۷ در همدان که بوده با دختری که خیلی دوستش می‌داشته ازدواج موقت می‌کند. یک سال و نیم بعد ناگهان زن عقدیش با بچه‌ها پیداش می‌شود و او نمی‌خواهد ازدواج دومش را، که موقتی بوده، از خانواده‌اش پنهان کند، یعنی کاری که تا آن هنگام کرده بود. او گمان می‌کرد اگر زن صیغه‌ای و مادرش را در خانه‌اش نگه دارد تا خدمت زن عقدی‌اش را بکنند زن عقدی‌اش مخالفتی نمی‌کند و بنابراین کوشید این را برای او توضیح دهد ولی او گفت «یا من را طلاق بده یا او را بفرست برود خانه‌اش» محسن صدر هم با این که زن موقت‌اش را بسیار دوست می‌داشت، با دلی پُر درد طلاق‌اش داد.^{۶۹} احتشام‌السلطنه هم همین مشکل را پیدا کرد، زیرا زنش که رفت تهران او نه یکی بلکه دو تا زن صیغه‌ای گرفت. ولی به دلایل خانوادگی، از خمسه که رفت با افسوس هر دو را طلاق داد.^{۷۰} پاری از زنان پیش‌دستی می‌کردند و شوهرشان که به سفر می‌رفت فکر ارضاء شهوانی او را نیز می‌کردند. چنان که بعضی از همسران مردهایی که به زیارت می‌رفتند، یعنی سفری که چندین ماه به درازا می‌کشید، و توانی مالی‌اش را داشتند، یک یا چند تا زن صیغه‌ای به

همراه شوهرشان روانه می‌کردند.^{۷۱} طلبه‌ها هم صیغه داشتند، یعنی زنانی که از بچه‌دار شدنشان گذشته بود، چرا که طلبه‌ها می‌بایست سال‌ها درس بخوانند و نمی‌شد «درس و مشق را ول کنند و با باد هوا بچه بزرگ کنند».^{۷۲}

این زنان همواره دلشوره داشتند، زنانی که معمولن دل‌بسته‌ی «شوهر»شان می‌شدند، به‌ویژه وقتی پیوندشان دیگر فقط به خاطر سکس نبود، زنانی که خانم یا ملایی صیغه‌شان کرده بود. در این صورت «زن در طول چند ماه از دست این مرد به دست مرد دیگر می‌افتاد».^{۷۳} گاه هم پیش می‌آمد که زناشویی موقت چندین سال دوام می‌آورد و زن دل‌بسته‌ی شوهر می‌شد. چنان که در لتگاه (در استان همدان)، سردار صیغه‌ای داشت و از او سه فرزند داشت و پسر بزرگش وارث‌اش بود. اما، سردار وقتی با دختر یکی از سیاست‌مداران با نفوذ ازدواج کرد، از زن صیغه‌اش جدا شد و پولی به وی داد و بچه‌ها را نزد خود نگاه داشت و حتا کار را به آن‌جا رساند که وی را از دیدن بچه‌ها منع کرد.^{۷۴} نایب السلطنه به دلایل مالی ناگهان دوازده تا از صیغه‌هایش را بیرون کرد و دل‌شکسته ناچار شد با زنان کم‌تری خوش باشد.^{۷۵}

نادرست است اگر فکر کنیم زناشویی موقت در همه‌ی موارد معامله‌ای به زیان زن بود. همه‌اش بستگی به مقتضیات داشت. البته بیش‌ترین‌ی کسانی که در اصل کارشان فروش سکس بود وضع بدتری داشتند. حال و روز آن‌ها، جدا از جنبه‌ی قانونی، چندان بهتر از حال و روز روسپیان نبود. ولی برخی از آن‌ها که می‌توانستند به عقد ازدواج مرد ثروتمندی درآیند به سودشان می‌شد. مریت هاوکس درباره‌ی یکی از این مردان ثروتمند می‌نویسد که او «پیرمردی با اخلاق اسلامی بود که صد و بیست و دو نفر در خانه‌اش بودند. هرگز هیچ یک از صیغه‌هایش را بیرون نینداخته و از این بابت، به درستی، به خود می‌بالد».^{۷۶} مستوفی می‌نویسد که دایه‌اش، ننه منسا، نوه‌ای بس زیبا داشت. این دختر روزی از روزها صیغه‌ی مردی با نفوذ شد.

چندی بعد او با مهریه‌ای کلان به خانه‌ی مادر برگشت. همین خود سبب ازدواجی بهتر با مردی همسن و سال و هم‌شأن خودش شد.^{۷۷} فون روزن (Von Rosen) نیز آورده است که به او گفتند این دخترها به روستاهایشان که برمی‌گردند خواستگار بیش‌تر دارند، بخشی‌ش برای این که در نگاه مردم آن‌ها خوش رفتارتر شده‌اند و بخشی‌ش هم برای این که پول با خود می‌آورند.^{۷۸} پدر و مادرها هم امیدشان به همین بود، ولی در بیش‌تر موارد چنین نمی‌شد. به نوشته‌ی دکتر ویشارد که بسیاری از صیغه‌ها را در بیمارستان‌اش درمان کرده بود، صیغه‌ها را:

مثل آب خوردن از خانه می‌اندازند بیرون و به روز سیاه می‌نشانندشان. آن‌ها گاهی می‌روند کلفتی تو خانه‌های اعیانی و به قول ایرانی‌ها می‌شوند «باجی». خیلی وقت‌ها مردی پیدا می‌شود که می‌بردشان تا خدمت زن سوگلی‌اش را بکنند. بیش‌تر وقت‌ها، پس از سال‌ها تقلاً مریض و ناتوان می‌شوند و مرد بی‌رحم خانه می‌اندازندشان توی خیابان ... اغلب می‌بینم این زن‌های بدبخت افتاده‌اند گوشه‌ی خیابان، از همه‌جا رانده و از همه‌جا مانده.^{۷۹}

پایگاه اجتماعی در ایران بر پایه‌ی عواملی چون مقام اقتصادی - اجتماعی، حیثیت، وابستگی خویشاوندی، شغل و میزان تحصیلات استوار بوده و هست. پایگاه خانوادگی اهمیتی تعیین‌کننده داشت. بده بستان میان خانواده‌ها از هنگام تولد به دقت برنامه‌ریزی می‌شد و ازدواج‌های موازی یا برادر و خواهر زاده‌ها ترجیح داشتند و برای همین هم بسیار رایج بودند. این است که هیچ مردی یا خانواده‌اش نمی‌آمد برای ازدواج با زنی از طبقه‌ی پایین اجتماع، یا به عبارت دیگر برای ازدواج موقت، جار بزند. به نوشته‌ی مریت هاوکس، «صیغه‌ها معمولن از زنان طبقه‌ی پایین‌اند، و از زنان طایفه‌ای دیگر»^{۸۰} اما برخی زنان صیغه‌ای تا وقتی می‌توانستند توجه و تحسین شوهر را برانگیزند می‌توانستند در میان نخبه‌گان هم برای خود جایی باز کنند. چنان که ربابه، که صیغه بود، در تبریز شد یک روسپی

اشرافی و انقلابی‌ها هم به وی اعتماد داشتند، و در ۱۳۳۰، در کنار ستارخان و سرکنسول روس، مهم‌ترین آدم در تبریز آن زمان بود.^{۸۱} اما این‌ها استثنا بر قاعده بودند. چه با آن که زناشویی موقت قانونی بود و مورد تصدیق دین، زنان صیغه‌ای را، روی هم رفته، نه جامعه به همان اندازه‌ی زنان عقدی قبول داشت و نه بچه‌هاشان، در عمل، خود به خود از همان حقوقی برخوردار بودند که بچه‌های زناشویی عقدی، خواه تک همسر خواه چند همسر. یکی از این موارد، مورد مسعود میرزا ظل السلطان، پسر بزرگ ناصرالدین شاه، بود که چون مادرش زنی صیغه‌ای بود از ولایت‌عهدی کنار گذاشته شد و به جاش برادری جوان‌تر که مادری عقدی داشت به جانشینی برگزیده شد.^{۸۲} در برخی خانواده‌های اعیان هم زن عقدی (که اصلی هم گفته می‌شود) بود و هم زن صیغه‌ای که پشت در پشت صیغه بودند. اگرچه بچه‌ها در نگاه قانون حقوق برابر دارند، ماهیت ازدواج مادرشان هر جور که می‌خواهد باشد، بچه‌های زن صیغه‌ای به نوشته‌ی پولاک، به راحتی نمی‌توانند سهم قانونی خود را از ارث پدرشان درخواست کنند.^{۸۳} اما به گزارش دولوری «پدر معمولن این بچه‌ها را به رسمیت می‌شناخت و تا زمانی که می‌توانستند روی پای خودشان بایستند، خرجی‌شان را می‌داد.» این گفته را مسافران دیگر هم تأیید کرده‌اند.^{۸۴} با این همه، دشواری زمانی پیدا می‌شد که بچه‌ای می‌خواست پدرش را بیابد، و دشوارتر زمانی بود که موضوع ارث پیش می‌آمد. زیرا کلاه‌بردارهایی بودند که تلاش می‌کردند از آن ارث بی‌نصیب نمانند، همچنین موارد به‌حق‌ی هم بودند که ممکن بود بچه‌ها نخواهند ارث‌شان را با کسی که معلوم نبود از کجا پیداش شده تقسیم کنند.^{۸۵} احتمالن این دست از مشکلات در مورد بچه‌های مسافران بروز می‌کردند، مسافرانی که مدت محدودی با مادر این بچه‌ها رابطه‌ی سکسی داشته بودند. البته زمانی که زوجین چندین سال در ده یا شهری با هم زندگی می‌کردند وضعیت جور دیگری می‌شد و بچه‌ها در دست و بال پدر بزرگ می‌شدند.

افراد خانواده‌ی زن اصلی، به بچه‌های ازدواج‌های صیغه‌ای می‌گفتند پسر(یا دختر) کُلفت، که گویای این است که پایگاه اجتماعی متفاوتی دارند. نمی‌شود گفت صیغه کردن یا صیغه شدن مایه‌ی بدنامی بود. اما زن صیغه‌ای همواره خود را بیرون از خانواده‌ای می‌دید که باش ازدواج کرده بود. کوتاه سخن، در این رابطه‌ی خانوادگی چندان جای سربلندی نبود. کاظمی می‌نویسد روزی از روزها در جوانی‌اش در یک مهمانی خانوادگی می‌بیند «زن» عموش کنار نشسته و در بگو بخندها شرکت نمی‌کند. بعد دستگیرش می‌شود که او در خفا صیغه‌ی عمو است.^{۸۶} برای همین بود که در اواخر سده‌ی سیزدهم و اوایل سده‌ی چهاردهم مصلحان اجتماعی می‌خواستند این نهاد را برچینند. میرزا آقاخان کرمانی بحث‌اش این بود که زناشویی موقت یک رسم عقب افتاده‌ی خاص دوره‌ی جاهلیت عربستان است.^{۸۷}

زناشویی موقت و مسیحیان و یهودیان (۱۳۲۱ - ۱۹۴۱)

زناشویی موقت نه تنها نزد شیعیان در ایران قاجاری، که نزد مسیحیان و یهودیان نیز دیده می‌شد. اما نزد اینان «به اندازه‌ی مسلمانان رواج نداشت».^{۸۸} به ویژه اروپایی‌های تبعیدی از این فرصت استفاده می‌کردند تا بی‌ازدواج عقدی سکس‌شان رو به راه شود. نخستین بار که از این زناشویی نام برده می‌شود در سده‌ی نهم در پادشاهی هرمز است، یعنی جایی که بسیاری از زنان مسلمان صیغه‌ی مردان پرتغالی می‌شدند.^{۸۹} اما ژوآو سوم آن را نمی‌پذیرفت و بی‌هوده تلاش کرد از آن جلوگیری کند، به ویژه از زناکاری مردان پرتغالی و نیز بچه‌های نامشروعی که با این زناکاری‌ها پس می‌افتادند.^{۹۰}

این‌گونه زناشویی با ورود مردان اغلب بی‌زن اروپایی در سده‌ی دهم نیز پیش می‌آمد؛ مردانی که اغلب سال‌ها در آن‌جا می‌ماندند. از آنجا که آن‌ها نمی‌توانستند با زن‌های مسلمان سکس داشته باشند، برخی شان که در

اصفهان به سر می‌بردند با زن‌های ارمنی ازدواج کردند. نوشته‌اند که این ازدواج‌ها بنا به رسم ارمنی یا نسطوری صورت می‌گرفته، ولی در پی اطلاعاتی که بعدها در این باره نوشته شدند، روشن شده که این ازدواج‌ها در واقع چه بسا موقتی بوده باشند و نه ازدواج‌های عقدی.^{۹۱}

هلندی‌ها که همه کارکنان کمپانی هلندی هند شرقی بودند، برای ازدواج کردن می‌بایست از کمپانی اجازه بگیرند و کمپانی هم کم‌تر پیش می‌آمد که چنین اجازه‌ای بدهد زیرا خوش نداشت کارکنانش زن بگیرند. وانگهی اگر و هنگامی که معلوم می‌شد آن‌ها بی‌اجازه زن گرفته‌اند سوار کشتی‌شان می‌کردند و برشان می‌گرداندند هلند، بی‌زن.^{۹۲} ردلف استدلر، ساعت سازی سویسی (مرگ ۱۶۳۸ م) زنی نسطوری در خانه داشت. احتمالن صیغه، زیرا خواهر زن نیز با ایشان زندگی می‌کرد و خدمتکار داشتند، این است که شاید آن‌ها یک خانوار بودند.^{۹۳}

صیغه کردن در سده‌ی سیزدهم هم بوده، منتها فقط میان اروپایی‌ها و زن‌های نامسلمان.

صیغه کردن چه بسا در کشورهای دیگر به اجرا درآید، بی‌این که پای سلامت اخلاقی احساسات مردم به میان بیاید. ولی در این‌جا وضع چنان است که به وضوح نشان می‌دهد توده‌ی اجتماع ارمنی به تأثیر مخرب آن مبتلا شده است. عقیده‌ی عموم نظر بدی بدان ندارد. والدین حتا دختران‌شان را می‌فروشند تا صیغه شوند؛ و حتم داریم نه تنها این فدایی شهوت شده‌گان به منزله‌ی مسیحیان نیک به فرقه و دیگر امکانات پذیرفته می‌شوند، بلکه کشیشان‌شان باید در سود حاصله شریک شوند. این وضع غم‌انگیز اخلاق فقط نزد ارمنیان تبریز نبود. در ارض روم، ایروان و نخجوان، پدر و مادران ارمنی دختران‌شان را، به همان هدف جنایتکارانه و به مدت معین، می‌فروختند.^{۹۴}

ساوث گیت تأیید می‌کند که «بسیاری از بیگانه‌های ساکن این کشور، زنان، در این مورد به طور کلی، و نه همیشه، ارمنی‌ها،» به زناشویی موقت تن می‌دهند.

[آن‌ها را می‌فروشنند] به آغوش هر مردی که قیمت‌اش را بپردازد. این است که آن‌ها ورود تک‌تک اروپایی‌ها را می‌بایند؛ و پرس و جوهای لازم که درباره‌ی اندازه‌ی کیف پولش و اقامت احتمالی‌ش در کشور انجام شدند، چند روزی طول می‌کشد تا مادرها یکی پس از دیگری بیایند و قاپش را بدزدند تا یکی از دخترهاشان را بخواهد. اگر او مایل باشد به این روش بسیار رایج شرقی تن بدهد و دختری برگزیند، معامله توسط والدین دختر جوش می‌خورد. آن‌ها اول بهای خدمات ادعایی به او را درخواست می‌کنند؛ سپس تعیین می‌کنند که مرد چه پوشاکی برای دختر تهیه کند؛ تا مدتی که با او زندگی می‌کند؛ و اگر کشور را ترک کرد چه مبلغی باید به دختر بپردازد تا از مردان محترم هموطن برای خود شوهری بخرد، اگر مایل به شوهر کردن باشد.^{۹۶}

بلانژه و دیگر نویسندگان هم‌روزگارش به مواردی همانند اشاره می‌کنند که کشیشان ارمنی نیز تمایل داشتند مراسم صیغه کردن را اجرا کنند؛ والدین دختران سیزده ساله‌شان را به روس‌ها و انگلیسی‌هایی که در ایران زندگی می‌کردند می‌فروختند، همان کسانی که غم بچه‌هایی را که از این پیوندها پس می‌افتادند به دل راه نمی‌دادند.^{۹۷} تفاوت بزرگ همین بود که در شکل اسلامی صیغه، بچه‌ها نامشروع نبودند و پدران معمولن پدری خود را به گردن می‌گرفتند. برای نمونه، ادوارد بورگس در نامه‌ای برای پدرمادرش نوشت برادرش چارلز، که او را توی تبریز تنها گذاشته و رفته بود، «یک خانواده‌ی نامشروع در ایران از خودش به‌جا گذاشته، یک مادر و دو بچه». بنابراین ادوارد بورگس مسئولیت خانواده‌ی برادر را به دوش می‌گیرد و سال‌ها ازشان نگهداری می‌کند تا این که برادر زاده‌هاش با کاتولیک‌های ایرانی به خوبی و خوشی ازدواج می‌کنند.^{۹۸} ادوارد بورگس تنها اروپایی‌ای نبود که شرافت‌مندانه و مسئولانه رفتار کرد، اروپایی‌های دیگری هم بودند که با دختران مسیحی، درست و حسابی ازدواج عقده‌ی کردند.^{۹۹}

پورتر سخت از این ازدواج‌های موقتی دلخور بود، «نه تنها احکام مذهبی ایمان [مسیحی]شان را زیر پا می‌گذارند، بلکه علاوه بر این قانون طبیعت را نقض می‌کنند و بچه‌هاشان را ول می‌کنند و می‌روند.»^{۱۱} ولی خشم اخلاقی او مانع نشد که بسیاری از مردان اروپایی که از دست‌شان برمی‌آمد به این لابلالی‌گری‌ها در نغلتند. گرچه او اوضاع جلفا را توصیف می‌کند. بزرگ‌ترین مرکز تجمع اروپاییان در ایران دهه‌ی ۱۸۳۰ میلادی احتمالاً تبریز بود که بازرگانان یونانی و روسی، دیپلمات‌های روسی و تنی چند انگلیسی یا دیگر مردان اروپایی جامعه‌ی اروپایی آن جا را می‌ساختند.

برخی از این یونانی‌ها [بازرگانان در تبریز] زن داشتند ولی آن‌ها را در قسطنطنیه گذاشته و با خود نیاورده بودند. بیش‌ترین‌ی اعضای سفارت روسیه نیز مجردی آمده بودند این‌جا. در هر دو مورد، این تازه واردان همان کاری را می‌کردند که از مدت‌ها پیش اروپاییان در پرشیا انجام داده بودند و با زنان نسطوری زناشویی موقت می‌کردند ... اعضای آن هیچ دغدغه‌ی مذهبی، ملی یا اخلاقی ندارند که دختران‌شان را برای مدتی معین (شش ساله یا شش ماهه) و با مبلغی معلوم به ازدواج اروپایی‌ها درآورند. این کار به طور عموم به طرزی بسیار رسمی و منظم و مرتب انجام می‌شود، همیشه در حضور والدین و خویشاوندان نزدیک دختر، و اغلب با مجوز کشیشی نسطوری که، شاید، کارش محضرداری است. در واقع مسابقه‌ای کامل برای رحجان اول هر تازه وارد اروپایی که قرار است مدتی در کشور بماند در جریان است. همه ثروتمندترین را ترجیح می‌دهند. به محض این که بر سر مدت توافق شد، عروس را خویشاوندانش با مراسمی به دست شوهرش می‌سپارند. معمولش این است که خانواده‌ی عروس در خانه‌ی شوهر موقت می‌مانند و او باید از همه‌شان نگاه‌داری کند. در این باره به هنگام ازدواج به توافق می‌رسند. نه تنها تمام بازرگانان یونانی، بلکه بیش‌تر اعضای سرکنسول‌گری روسیه به این شیوه ازدواج می‌کردند و این کار چندان معمول و با سابقه است که اخلاق عمومی از آن هیچ تعجب نمی‌کند. افراد مزبور بی هیچ خجالتی احوال زن و بچه‌های یک‌دیگر را می‌پرسند. این آقایان بخشی از خانه‌شان را جدا می‌کنند و زن‌ها را در آن‌ها جا می‌دهند و اسمش را می‌گذارند حَرَم. خانم‌ها که راه و روش زندگی و لباس زنان بومی را حفظ

کرده‌اند، چشم‌شان به غریبه‌ای که می‌افتد رو می‌گیرند، مهمان که برای‌شان می‌آید، سرسفره نمی‌آیند و مثل زنان تُرک بیش‌تر اوقات فراغت را صرف بزک کردن و حمام رفتن می‌کنند و بیرون که می‌روند می‌شوند مثل زن‌های دیگر، سر تا پا پوشیده. جای شکه نیست که این زنان وفادارند و بچه‌هاشان را دوست دارند، ولی چون از تربیت و فرهنگ اروپایی پاک بی‌بهره‌اند، با آن که زیبا هستند، نمی‌توانند جای زنان با فرهنگ اروپایی را پُر کنند. از افسوس خوردن‌های این آقایان و تجدید خاطرات‌شان در غرب پیداست که این ازدواج‌های ایرانی - فرهنگی عواطف و تخیلات را قانع نمی‌کنند. م‌ماوروگردتو، این جوان، دلش برای گوتدهای پارسی غنچ می‌زد، م‌اوسروف برای زن‌های با فرهنگ سالن‌های پترزبورگ. زیبایی جسمی این زنان نسطوری، که انکار ناکردنی‌ست، در برابر ظرافت و وفار ذهنی طبقه‌ی فرهیخته‌ی زنان اروپایی رنگ می‌باخت.

مدت زمان قید شده در قرارداد که به‌سر می‌رسید، توافق تازه‌ای صورت می‌گرفت، مگر این که اقا از زوجه‌اش خسته شده باشد، که آن وقت زوجه‌ی دیگری می‌گرفت. زمانی که رها می‌شوند مطمئن‌اند که بی‌خانه نمی‌مانند زیرا پول خوبی گرفته‌اند، درحالی که بیش‌ترین‌ی مردان نسطوری می‌بایست برای زن خریدن پول کلانی پردازند. بچه‌های این ازدواج‌های کوتاه مدت همیشه با مادر می‌ماندند، و من شنیدم که زنان نسطوری آن‌ها را بیش از بچه‌های وصلت‌های بعدی دوست می‌داشتند. ناپدری‌ها هم می‌گویند با آن‌ها خوش رفتاری می‌کنند. شنیده‌ام که پدران اروپایی هیچ دغدغه‌ای از ترک بچه‌هاشان به خود راه نمی‌دهند و نسبت به سرنوشت‌شان بی‌اعتنا هستند. اقامت دراز مدت در شرق انگاری حسن وظیفه و سربلندی و محبت را در آن‌ها کشته است، حتا در آراسته‌ترین شخصیت‌هاشان.^{۱۰۱}

زنان ایرانی گرچه با اروپایی‌ها ازدواج می‌کردند، ولی همان رفتاری را با آن‌ها داشتند که اگر شوهری ارمنی یا آسوری می‌داشتند، یعنی نه کسی ایشان را می‌دید و نه صداشان را می‌شنید. واگنر نقل می‌کند که روزی با گروهی از اروپایی‌ها برای گشت و گذار به دیه لیوان رفته بود، «م‌اوسه رو و همراهان پیش از ما رسیده بودند. ... این گروه زن‌هایی نسطوری‌شان را با

خود آورده بودند، خانم‌هایی که هر یک چادر کوچکی کنار چادر آفاشان زده بودند. این خوب‌رویان زندانی جرئت نداشتند گمکی روشن را باز کنند، با این که در آن جا تک و تنها بودند.^{۱۰۲}

البته همه‌ی اروپایی‌ها برای برآوردن نیاز سکسی‌شان به زناشویی موقت رو نمی‌آوردند. م. ریشار که در ۱۸۴۸ میلادی به ایران آمده بود تا در دارالفنون زبان فرانسوی درس بدهد، راه سرراست‌تری در پیش گرفت. به جای ازدواج موقت رفت کنیزی کُرد خرید و لباس پسرانه به‌ش پوشاند.^{۱۰۳} به همه گفت «پسره» نوکرش است، ولی شب‌ها، دور از چشم دیگران، دختره به بدن او خدمت می‌کرد. وقتی یکی از نوکرهاش این رابطه را فاش کرد، او مدعی شد که دختره همسر آن نوکر است، ولی چندی بعد این رابطه را گردن گرفت. ریشار وقتی فهمید دختره آبستن است رفت در شاه عبدالعظیم بست نشست. چندی که گذشت او خود را ختنه کرد تا ثابت کند که مسلمان شده است و اعلام کرد آن زن جوان همسرش است.^{۱۰۴} سفیر فرانسه در تهران شاید از این تجربه‌ی هم‌میهن‌اش درس گرفته بود، زیرا در ۱۸۷۷ معشوقه‌ای گرفت مسیحی به نام زرتار و در باغی که او اجاره کرده بود زندگی می‌کرد.^{۱۰۵}

گاه خود ایرانی‌ها به مردی اروپایی پیش نهاد زناشویی موقت می‌دادند. در سال ۱۹۰۸ که ارنولد ویلسون در دزفول بود یکی از آشناهای ایرانی‌اش دلش به حال بی‌زنی وی سوخت، «و پیش چشم دیگران ازم می‌خواست که یک زن موقت بگیرم تا شب‌های بلند و خسته‌کننده‌ی زمستان را برایم کوتاه‌تر کند. البته من هم نمی‌توانستم زنی دائمی بگیرم، مگر زن موقتی. او قول داد دختر خوبی برایم پیدا کند و خانه‌ای کوچک در یک باغ در اختیارم بگذارد.»^{۱۰۶} گُرهای چیگینی که ویلسون را در ۱۹۱۱ ربودند، سرکرده‌شان نخست می‌خواست او را گروگان نگه‌دارد. «می‌بایست چند روز با او باشم - یک هفته یک ماه - و گفت به من زنی صیغه می‌دهد غزال چشم با پستان‌هایی مانند پستان‌های میش یک ساله.»^{۱۰۷}

دوره‌ی پهلوی (۱۳۵۷ - ۱۳۰۴)

در زمان رضاشاه به نهاد زناشویی موقت به چشم خوبی نگاه نمی‌کردند. از زنان طبقات بالا که درباره‌ی زناشویی موقت می‌پرسیدی رنگ به رنگ می‌شدند و مردان چه‌بسا بودنش را انکار می‌کردند. این است که ماهنامه‌ی فمینیستی **عالم نسوان** پیش‌بینی می‌کرد که قانون نوین ازدواج سال ۱۳۱۰، که زناشویی موقت را همچنان روا دانسته بود، به هر حال موجب از بین رفتن زناشویی موقت می‌شود، زیرا (الف) مردان می‌بایست آشکارا نام‌شان را ثبت کنند، و (ب) مردم طبقات بالا و متوسط هرچه بیش‌تر زناشویی موقت را مایه‌ی ننگ می‌دانند.^{۱۰۸} یک سال بعد، مریت هاوکس به دو پدیده برخورد. (۱) شمار زناشویی موقت رو به کاهش داشت، و (۲) دست‌کم در نزد طبقات بالا معشوقه‌ها جای زناشویی موقت را گرفته بودند. این‌گویا تأییدی‌ست بر گرایشی که خلعتبری، نویسنده‌ی مقاله‌ی **عالم نسوان**، پیش‌بینی کرده بود، زیرا او با کسانی گفت و گو کرده بود که با وی هم‌نظر بودند. مریت هاوکس در مورد واسطه‌ها می‌گوید: «قبلن زناشویی موقت کار نان و آب‌داری برای ملأها بود، چه‌ایشان تمام دختران در دسترس را می‌شناختند و برای معرفی دختر و نیز مراسم ازدواج پول می‌گرفتند،^{۱۰۹} ولی اکنون داشت از رونق می‌افتاد. زن‌های صیغه نیز خودشان کم‌تر دنبال ملأها می‌رفتند، به خصوص مردهای پول‌دار.

معشوقه‌ها دارند جای صیغه‌ها را می‌گیرند؛ اشکال‌شان این است که مرد نمی‌تواند او را ببرد خانه‌ی خودش، نمی‌تواند صاحبش بشود، ازش توجه بیش‌تر بخواهد و بنابراین گران‌تراست، ولی، از سوی دیگر، مرد مسئول بچه‌های او نیست. کدبانوی مسلمان بابت معشوقه‌های اروپایی حرفی ندارند، چون که مرد دیر یا زود از او می‌برد و بعید است بخواهد باش ازدواج کند، ولی از معشوقه‌ی مسلمان چشم می‌زند، چون که می‌تواند هوش بشود.^{۱۱۰}

در نتیجه، چنان که پیداست هم ملأها و هم دلآله‌ها که واسطه‌ی این رابطه‌ی سکسی بودند، از این بابت زیان مالی می‌دیدند. به زبان اقتصاد

مدرن، آن‌ها سهم بازار را ازدست داده بودند. گرچه داده‌های کمی در اختیار نداریم، ولی این گرایش نزولی احتمالی را گرایش تازه‌ای که به صیغه‌ها پیدا شد، یعنی به زن‌های اروپایی، تعادل نبخشید. مریت هاوکس می‌دید که «این روزها مرد مسلمان نمی‌تواند با زن نامسلمان عقد ازدواج دائمی ببندد، پس می‌رود با زنی اروپایی درازترین ازدواج صیغه‌ای ممکن را می‌کند، صیغه‌ای نود و نه ساله.»^{۱۱۱} مردهایی اروپایی هم بودند که با زنان محلی ازدواج موقت می‌کردند، ولی به‌خاطر کم بودن چنین ازدواج‌هایی دامنه‌شان می‌بایست محدود بوده باشد.^{۱۱۲}

در زمان محمدرضا پهلوی زناشویی موقت سخت کاهش یافت و بیش‌تر در جاهای زیارتی (مشهد، قم، کربلا) انجام می‌شد. برخی از جوانان خانواده‌های دارا برای این که خدمت سربازی نروند ازدواج موقت می‌کردند. اطلاعات در مورد صیغه‌ها را یا از بعضی ملأهای بخصوص یا از دوستان و همکاران به‌دست می‌آوردند، یعنی به همان روشی که آدرس روسپی‌ها را پیدا می‌کردند. روسپی‌گری هنوز هم زمینه‌ای برای جذب صیغه‌ها بود.^{۱۱۳} مردها خوش‌شان نمی‌آمد که مردم سراز کارشان درآورند، در پاری از کارهای ادبی که به این موضوع پرداخته، زناشویی موقت کاری فلاکت‌بار برای زن صیغه توصیف شده‌است (نگاه کنید به کارهای مشفق کاظمی، صادق چوبک، جمال‌زاده، گلستان و آل‌احمد). ابراهیم گلستان در داستان کوتاهش «سفر عصمت» توصیف می‌کند که چه‌گونه زنی جوان و از همه جا بی‌خبر در مکانی زیارتی را سیدی می‌فریبد و راضی‌ش می‌کند که بشود جزو گروه زنانی که او به عقد ازدواج موقت با زوار درمی‌آوردشان.^{۱۱۴} درست پیش از انقلاب اسلامی، حکومت تلاش کرد باز هم بیش‌تر دست و پای زناشویی موقت را برچیند. در دی ماه ۱۳۵۴ وزارت دادگستری بخش‌نامه‌ای به محضرخانه‌ها فرستاد و به آن‌ها دستور داد از ثبت ازدواج صیغه‌ای مردی که نتواند به هنگام عقد ثابت کند که زن دیگری ندارد، خودداری کند.^{۱۱۵} البته بسیاری از زناشویی‌های موقت ثبت

نمی‌شدند (به خاطر مشکلات قانونی بسیار از جمله حقوق بچه‌های احتمالی) و از این رو مقامات از شان خبر نداشتند.

شهلا حائری نشان داده است که چون توصیف نهاد متعه از نگاه مردانه بوده است، تصویری که از صیغه به دست داده شده جوری است که گویی او فقط سینه چاک عیش و کیف بوده. پژوهش حائری نشان می‌دهد که، چون زنان به اندازه‌ی مردان از سکس خوش‌شان می‌آید و بنابراین همان نیازهای سکسی را دارند، عده‌ای از زنان بی‌شوهر به دنبال ازدواج موقت هستند تا نیاز سکسی‌شان برآورده شود. چه بسا همین شکل از زناشویی موقت باشد و نه روسپی‌گری که باکینگهام از آن یاد می‌کند:

محروم از هم‌خواه‌گی آزادانه با مردها، که زنان اروپایی از آن برخوردارند، و بی‌بهره از سواد، تنها لذت‌هایی که می‌شناسند لذت‌های هیجانی‌اند، و شیفته‌ی نظر لطف خواستگاران به آن‌ها و لباس‌های پر زرق و برق. اما چون به ندرت می‌توانند نسبت به شخص خاصی نظری انتخابی داشته باشند، و در کل انتخاب برای‌شان دشوار است، تمام کارهای از این دست را دلال‌ها انجام می‌دهند و پول یگانه معیاریست که ادعاهای این دلال‌ها با آن سنجیده می‌شود. مبلغ که یک بار تعیین شد، باقی کارها به راحتی انجام می‌شوند؛ و می‌گذرند شب‌هایی که زنان به ظاهر وفادار در آغوش دیگران سپری می‌کنند، بی آن که جای‌شان نزد شوهران خالی باشد، زیرا در این کشور رسم نیست که زوج‌ها همواره با هم در یک بستر بخوابند. می‌گفتند سه هزار پیاترس، یا حدود صد و پنجاه پاوند استرلینگ برای دختر دفتردار افندی، که از منشیان حکومت بود، تعیین شده است.^{۱۱۶}

یونافادین و بریستو شکل دیگری از این ازدواج موقت را نام می‌برند که زنان یائسه ترتیبش را می‌دادند، نه مردان، و قصد از آن فقط ارضاء سکسی بوده. گاه پیش می‌آمد که زنانی اجازه می‌یافتند برای برآوردن نیاز سکسی‌شان خود پا پیش بگذارند. روشن است که اینان گروه کوچکی از زنان سن بالا بودند که آقا بالاسری نداشتند و خیال ازدواج عقدی را هم دیگر در سر نمی‌پختند و پول‌دار بودند.

قراردادی میان یک مرد مجرد و زن‌هایی که امیدشان از مادرشدن نا امید شده بود، یعنی یائسه‌ها. در این حالت دیگر ملاً لازم نیست مراسم مذهبی را به‌جا آورد. زوجین عبارتی را بازگو می‌کنند، از مبلغی که دو طرف با آن توافق کرده‌اند و از مدت ازدواج، از چند ساعت و چند روز گرفته تا چند ماه، یاد می‌کنند. در سررسیدن این مدت، زوجین از هم جدا می‌شوند و زن یائسه آزاد است که از نو به همان شیوه ازدواج کند. این جور وصلت کاملن شرافت‌مندانه شمرده می‌شود.^{۱۱۷}

گرچه درباره‌ی سکسوالیته‌ی زن مطالعاتی علمی انجام شده‌اند، با این حال در بیرون از حوزه‌ی روان‌شناسی معمولن از آن سخنی به‌میان نمی‌آید، چه رسد به این که اطلاعات منتشر شده در دسترس عموم گذاشته شوند، حتا در به‌اصطلاح مجله‌های زنانه از این بُعد از زندگی زن سخنی نمی‌رود. یک استثنا ترجمه‌ی مقاله‌ای بود که در خواندنی‌های سال ۱۳۲۶ چاپ شد که در ضمن مطالب دیگر، اشاره‌ای شاید شوک‌آور برای خواننده‌ها به این داشت که زنان بعد از یائسه‌گی هنوز هم میل جنسی دارند.^{۱۱۸} اما، قوانین و رسوم اجتماعی حاکم بر تماس میان زن و مرد همچنان مرد‌مدار اند و یکسره بر نیازهای زنانه‌چشم می‌پوشند.

گذشته از هدف مشخص ازدواج صیغه‌ای که همان سکس باشد، نهاد ازدواج موقت کاربردهای دیگری هم در ایران داشت، یعنی رابطه‌ای غیرسکسی با یک زن. این نوع پیوند نامش هست صیغه‌ی محرمیت و برای آن است که فردی نامحرم را به حلقه‌ی محارم درآورد. این کار وقتی انجام می‌شود که زنی بخواهد در خانه‌ای کار کند که در آن مرد غریبه هست، یا زمانی که مردی مرتب به‌خانه‌ای سر می‌زند (مثل روضه‌خوان) و مجاز است نزد زنان برود تا مشغول‌شان کند یا آموزش دینی به‌شان بدهد. صیغه‌ی محرمیت برای آن است که کار بر همه‌آسان‌تر شود و زنان بتوانند بی‌چادر در خانه بگردند. زنی که می‌خواست به زیارت برود و شوهر یا یکی از خویشاوندان نمی‌توانست همراهی‌ش کند، شوهر طلاقش می‌داد. زن صیغه‌ی کسی که گویا محلّ حرفه‌ای بود می‌شد تا در سفر همراهی‌ش

کند. در بازگشت، محلل زن را طلاق می‌داد و شوهر سابق از نو با زن ازدواج می‌کرد.^{۱۱۹} یا گاهی زنی باید با دختر به سفری می‌رفت و مردی از نزدیکان نمی‌توانست همراه‌شان برود. در آن صورت، مردی غریبه را که احتمالاً کارش این بود، به خدمت می‌گرفتند تا زن و دختر را در این سفر همراهی کند. پس او با دختر ازدواج موقت می‌کرد و مادر دختر می‌شد مادر زنش. در چنین قراردادی نام کامل دو طرف، تاریخ، مدت ازدواج، مقدار مهریه و در پشت صفحه، تاریخ سرآمدن ازدواج با گواهی شوهر که زن همچنان غیر مدخوله (نسیپوختنی) است.^{۱۲۰} نوشته می‌شد. چنین تمهیداتی را برخی از مردان خانواده باز هم خالی از خطر نمی‌دیدند، زیرا گاهی این مردان از موقعیت خود سوء استفاده می‌کردند و از دختران جوان زیبا که اکنون به‌راحتی به شان دسترسی داشتند بهره می‌بردند. در ۱۳۲۶ یکی از همین روضه‌خوان‌ها که در شمار «بستگان» در آمده بود از فرصت استفاده کرد و از دختری نُه ساله کام گرفت.^{۱۲۱}

تمهید رایج‌تر این بود که به زنان اجازه می‌دادند در محیطی که با مرد یا مردانی غریبه تماس مرتب و روزانه داشتند کار کنند. ویلسون همچنین گزارش می‌دهد که «در مزارع برنج مازندران هر مردی هر چندتا زن که لازم دارد برای فصل برداشت صیغه می‌کند و زمستان از شان جدا می‌شود؛ و سال بعد همان زنان یا زنان دیگر را صیغه می‌کند.»^{۱۲۲} روشن نیست که این صیغه‌ها لازم بوده با «شوهر» شان رابطه‌ی سکسی داشته باشند یا نه. با توجه به وجود وضعیت همانندی در نواحی شهری، چنین رابطه‌ای بعید است، ولی نا ممکن نیست. معزالدین مهدوی در زندگی‌نامه‌اش آورده است که زمانی که به تهران آمد مجرد بود و می‌خواست کلفتی پیدا کند بیاید خانه‌اش را زُفت و روب کند. دوستانش او را به یک «اداره‌ی کار» در جنوب تهران حواله دادند. او به این «اداره» که وارد شد ازش خواستند در اتاقی منتظر «خانم» بنشیند. توی اتاق چندتایی زن به ترتیب سن نشسته بودند و به وی نگاه می‌کردند. سرانجام «خانم» آمد و او ازش یک کلفت

خواست. خانم به مهدوی گفت: «امروزه روز دیگر کسی کلفت نمی‌گیرد، صیغه می‌گیرد. اگر صیغه بگیرید، کلفتی‌تان را هم می‌کند.» ولی مهدوی چون با نهاد زناشویی موقت مخالف بود از آن اداره بیرون آمد، و از قربانیان «دوتا ببر پول یکی‌ش را بده» بهره‌ای نبرد.^{۱۲۳} این مورد بیش‌تر به روسپی‌گری می‌ماند و زناشویی موقت را اغلب با آن عوضی می‌گیرند.

جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷ - تا امروز)

پس از روی کار آمدن جمهوری اسلامی ایران، رهبری مذهبی جدید کوشید تا جایگاه زناشویی موقت را بالا ببرد، ولی کامیابی چندانی به دست نیاورد. بر جنبه‌های سودمند آن تأکید شد (ریشه‌های الهی؛ فواید سلامت عمومی؛ و در زمان جنگ، مسئولیت اجتماعی). به‌ویژه در خلال دهه‌ی ۶۰ که مردان بسیاری در جنگ کشته شدند و زنان بیوه از خود به‌جای گذاشتند. عقیده بر این بوده و هست که زناشویی موقت پاسخ برتر اخلاقی اسلامی برای برآوردن نیازهای سکسی به شیوه‌ای سالم و با مسئولیت اجتماعی است. مردان را تشویق می‌کردند با بیوه‌های جنگی ازدواج کنند، و به بیوه‌های جنگی می‌گفتند زن سربازان بشوند، خواه زن دائمی خواه موقتی‌شان. استدلال دیگر این بود که زناشویی موقت برای کسانی که توان ازدواج عقدی را ندارند راه چاره‌ی خوب و در حدّ مقدوری برای آرامش سکسی یافتن است و از زناکاری جلوگیری می‌کند. گرچه آگاهی از نهاد زناشویی موقت مطمئنن بالا رفت، ولی این بدین معنی نبود که اکراه اجتماعی از پذیرش آن به منزله‌ی راه چاره‌ی خدادادی برای روابط میان دو جنس از میان برداشته شد.^{۱۲۴} هرچند که هنوز بسی از ایرانیان این راه چاره را نپذیرفته‌اند، به نظر می‌رسد که حکومت ایران در بیرون از مرزهای خود، در عراق و افغانستان، بیش‌تر کامیاب بوده و کسان بیش‌تری را به این موضوع جلب کرده است.^{۱۲۵}

در سال ۱۳۸۶ زناشویی موقت بار دیگر به منزله‌ی راه چاره‌ی پاره‌ای از مشکلات اجتماعی ایران مطرح شد، مشکلاتی چون دیر ازدواج کردن به خاطر هزینه‌ی سنگین خانواده سازی، و از این رو محروم کردن جوانان از برآوردن نیازهای سکسی یا راندن‌شان به طرف زناکاری. در خرداد ماه همان سال، مصطفی‌پور محمدی وزیر کشور بحث‌اش این بود که باید از زناشویی موقت پشتیبانی کرد تا جوانان آسان‌تر به سکس قانونی دست‌رسی داشته باشند.^{۱۲۶} آشکار است که زناشویی موقت همچنان در ایران خواهد پایید، گرچه شاید نه به شیوه‌ای که حکومت خواهان‌اش است. زیرا برخلاف آنچه که گویا حکومت باور دارد، شوهر نداشتن نیست که زنان را به روسپی‌گری می‌کشاند. این یکی از مباحثی‌ست که در بخش دیگر به آن خواهیم پرداخت.

جُستار

گرچه پژوهش جامعه‌شناختی بسی بیش‌تری باید انجام شود تا داده‌های باز هم بیش‌تری از روال کار و بالاتر از این ریشه‌ی اقتصادی-اجتماعی و جایگاه و نیز جنبه‌ی کمی همسران موقتی به دست آیند، به گمان من مطالب یاد شده‌ی بالا می‌رسانند که ایشان به‌طور عمده، اگر نه منحصرن، زنان طبقات فرودست بودند که به سبب فشار اقتصادی، تن خود را به شیوه‌ای قانونی می‌فروختند تا معاش خود و خانواده‌شان را فراهم کنند. در این موارد، مرز میان مُتعه و روسپی‌گری غیر قانونی، همان‌سان که ملگم می‌گوید «فقط یک کلاه شرعی است».^{۱۲۷} روستاییان دارآباد (خراسان) در دهه‌ی ۱۳۳۰ نیز همین نظر را داشتند. گرچه ایشان صیغه را با روسپی فرق می‌گذاشتند، ولی این فرق‌گذاری بیش‌تر قانونی بود تا اخلاقی. می‌گفتند هر دو جور زن برای گذران زندگی سکس می‌فروشد، اگر زن‌های خوبی باشند عقدشان می‌کنند. «این است که به آن‌ها به چشم (بد که نه - ولی نه

چندان خوب) نگاه می‌کردند.» برای همین بود که روستاییانی که زن صیغه‌ای داشتند صدایش را در نمی‌آوردند مبادا زن عقدی‌شان برنجد.^{۱۲۸} بنابراین، در عمل، این رنگ و لعاب قانونی اکثریت بزرگ ایرانیان را از این باز نداشته که به زناشویی موقت به چشم روسپی‌گری مشروع نگاه نکنند. این نگاه برپایه‌ی (الف) شیوه‌ای که صیغه‌ها کار می‌کنند، (ب) هدف از این وصلت (ارضاء سکسی)، (پ) جایگاه اجتماعی صیغه‌ها، همچنین (ت) این امر که گروه‌های مذهبی غیرشیعه‌ی ایران نیز زناشویی موقت داشتند، شکل گرفته است.

اروپاییان همواره در مورد جایگاه زنان و امور دیگر خود را به لحاظ اخلاقی برتر از ایرانیان می‌دیدند، ولی این برتری‌نمایی نابه‌جا بود. گرچه ایرانیان می‌خواستند مدرن شوند و اندیشه‌ها و نهادهای پیش‌تری از شیوه‌ی زندگی و تفکر اروپایی را بپذیرند، آگاه نیز بودند که خرده‌گیری اروپاییان از زناشویی موقت ریاکارانه و سنگ توی کفّی ترازوی خود نهادن است. هَریت هاوکس حکایت جالبی درباره‌ی این احساسات نقل می‌کند.

«یک روز یکی از روزنامه‌های غربی این عنوان درشت را چاپ کرد، "ایرانیان زن‌هاشان را می‌خرند"، و ایرانیان به‌درستی پاسخ دادند، "درباره‌ی کسانی که در خانه‌ی شیشه‌ای سنگ می‌اندازند چه می‌گویید؟ مگر دختران شما خودشان را به لُردهای جوان نمی‌فروشند؟ ما دست‌کم با زن‌های زیادی مان رو راست هستیم و شما نیستید. در این نمایش کی ریاکار است و کی نقش منفی را دارد؟"^{۱۲۹}

دانسته نیست که چند تا همسر موقت، سکس-کاره‌ی محض، یعنی روسپیان قانونی، موجود بوده و هستند و همین خود پرسش دیگری را پیش می‌کشد. آیا زناشویی موقت به روسپی‌گری می‌انجامیده، یا نهادی بوده که از گسترش روسپی‌گری جلوگیری می‌کرده است؟ این پرسش پُربسی‌جا نیست، چرا که روحانیون شیعه بحث‌شان این است که نهاد زناشویی موقت درست برای همین است که از روسپی‌گری جلوگیری کند.^{۱۳۰}

هدف از مشروعیت یافتن زناشویی موقت در اسلام این بوده تا در چارچوب شرع مقدس به امکاناتی اجازه داده شود تا از شرارت‌های ناشی از شهوت‌های مردان بکاهد، که اگر در مجاری شرعی نیفتند به صورت‌های بس خطرناک‌تری بیرون از چارچوب قانون دینی جلوه‌گر می‌شوند.^{۱۳۱}

پس جای تعجب نیست که حکومت‌گران کنونی ایران در نظر دارند برنامه‌ای را پیاده کنند تا روسپیان را به صیغه تبدیل کنند و چیزی را که رفتار غیر اخلاقی شمرده می‌شود از میان بردارند.

ساوث گیت، مسیونر آمریکایی در ایران، نیز معتقد بود که زناشویی موقت از روسپی‌گری جلوگیری می‌کند. به نظر او زناشویی موقت «رسمی است که تا اندازه‌ای از دامنه پیدا کردن فساد هم‌گیرتر و عادی‌تر جلوگیری می‌کند». اما در عمل هیچ شاهدهی بر این اعتقاد نمی‌یابیم، وانگهی می‌بینیم که روسپی‌گری در سرتاسر تاریخ ایران رواج هم داشته‌است.^{۱۳۲} به‌نظر فوربس لیس (forbes Leith)، که سالیان سال در ایران زیسته بود و در این نهاد دقت کرده بود، «رسمی چون ازدواج صیغه‌ای البته در معرض سوءاستفاده‌های بسیار است و تا زمانی که روسپی‌گری بنا بر نوشته‌های اسلامی گناه به حساب می‌آید، «صیغه‌گری» کم و بیش شکل دیگری از همان فساد است.»^{۱۳۳} به نوشته‌ی وودزمل (Woods mall)، هفتاد و پنج درصد صیغه‌ها به روسپی‌گری کشیده می‌شوند، و با توجه به شیوه‌ای که این نهاد در آن عمل می‌کرده و می‌کند، حتا اگر این رقم هم درست نباشد، این وضع جای شگفتی ندارد.^{۱۳۴} هریت هاوکس نیز چون وودزمل می‌نویسد «صیغه‌گری زمینه‌ی پرورش روسپی‌گری است.»^{۱۳۵} او از زن جوان صیغه‌ای می‌نویسد که در سررسید قراردادش نزدیک زایمانش بوده. «بخت اگر یارش باشد شوهر دیگری پیدا می‌کند، اگر نباشد تنها یک راه پیش پای زنان در ایران است.»^{۱۳۶} در دهه‌ی ۱۳۱۱، یک لوطی اصفهانی، رحیم خان، به محکمه‌ای که به مرگ محکومش کرده بود گفت عاقبت دخترهای صیغه‌ای فاحشه‌گری است.^{۱۳۷} حاج سیاح، اصلاح طلب قرن سیزدهم،

به‌ویژه به این شکل زناشویی موقت سخت تاخت و ملّاه‌ها را متهم کرد که از قِبَل زنان فلک‌زده می‌چرند.^{۱۳۸} مسلم است که وقتی صیغه را به چشم سکس‌کاره نگاه می‌کنیم، جدا از جایگاه قانونی‌اش، کاری که او می‌کند فرقی با کاری که روسپی‌ها می‌کردند و می‌کنند ندارد.^{۱۳۹} اما این پرسش پیش می‌آید که آیا شوهر نداشتن، یا شوهر ناجور داشتن، بود که زنان را به روسپی‌گری می‌کشاند یا چیز دیگری بود. در بخش آینده به این پرسش خواهیم پرداخت.

بخش سوم

روسپی گری: امری برون ازدواجی

روسپی‌گری امری برون ازدواجی

در این بخش به دامنه‌ی روسپی‌گری زنانه، علت‌های آن، ورزنده‌گان‌اش و شیوه‌ی کارشان می‌پردازم، همچنین پاسخ اجتماعی برای منع کردن و سر و سامان بخشیدن به آن.

ایران امپراتوری

دوره‌های هخامنشی - پارتی - ساسانی

(سال اول هجری - ۲۵۵۹)

روسپی‌گری را همخوابه‌گی در برابر پول تعریف کرده‌اند. اگر این همخوابه‌گی میان یک زن و تنها یک مرد (زن‌دار) به مدتی طولانی باشد، مردی که پشتوانه‌ی اقتصادی اصلی زن نیز باشد، آن‌گاه چنین زنی را معمولن معشوقه گویند. از این تعریف به‌روشنی بر می‌آید که تعریفی‌ست مردمدار، زیرا خواننده‌ای خُرده‌گیر می‌تواند بپرسد پس زن چی، او نیازی به سکس برون ازدواجی ندارد؟ البته که داشته و دارد، ولی روسپی‌گری زنانه برای این بود که به مشتریان مرد خدمت کند. زنانی که به ارضاء سکسی برون ازدواجی نیاز داشتند به مردان روی می‌آوردند (با پول یا بی‌پول). در بخش نخست در مبحث «زناکاری» و «سکس پیش از ازدواج» از اطلاعات موجود در این زمینه سخن به میان آمد. زنان

شوهردار هم، همان‌گونه که گذشت، روسپی‌گری می‌کردند و از این‌رو به نوعی ماجراهای برون ازدواجی داشتند. اما روسپی‌خانه‌ای برای برآوردن نیازهای سکسی زنان در کار نبود، البته بر اساس اطلاعات موجود.

در بابل و سومر، که بخشی از امپراتوری ایران هخامنشی بودند، چیزی که به زناشویی مقدس (hieros gamos) شناخته شده، در کار بود و هر زنی هر ساله می‌بایست به پرستشگاه ملیتا (آناهیتا) برود و به نشانه‌ی مهمان‌نوازی، در برابر بهایی نمادین، با بیگانه‌ای همخوابه شود.^۱ سندی نیست که بدانیم در خود ایران هم این کار انجام می‌شده یا نه، گرچه می‌دانیم که کیش آناهیتا در آن‌جا نیز پُردامنه بوده است. در واقع اطلاعات چندانی از روسپی‌گری در روزگار هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان در دست نداریم.

در اوستا از دیوی سخن رفته است به نام جَهِی، یعنی کسی که گاتاها نمی‌خواند، و کسی که با دین زرتشی دشمنی می‌ورزد. همین دیو نموداری از پندار تباهی و بی‌اخلاقی است. جَهِی یا جهیکه (که این دو می‌برای تحقیر است) را در انگلیسی «جنده» تعبیر می‌کنند. ولی این واژه در هر متنی معنای دیگری دارد و بنابراین چه بسا در جایی به معنای زن سترون و یائسه باشد، همچنین زنی که به کار روسپی‌گری و جادوگری ست.^۲ نه تنها همخوابه‌گی با زنی جز زن قانونی خود، بلکه حتا ازدواج کردن با نا زرتشی روسپی‌گری بوده و هست، گرچه برخی در این تفسیر وندیداد (۱۸.۶۲) [یکی از بخشهای پنجگانه‌ی اوستا.م] تردید می‌کنند.

با آن‌که دین روسپی‌گری را نکوهش می‌کرد، این کار در زمان هخامنشیان انجام می‌گرفت. روسپیان در این دوره زنانی بودند هتایراس نام که، همچنان که در یونان، در مهمانی‌ها با خنیاگری و رقص و موسیقی و شیرین‌زبانی مردان را سرگرم می‌کردند. این روسپیان را شاید از بازارهای برده فروشان می‌خریدند و سپس به آموزشگاه می‌فرستادند تا هنرهای آرایش‌گری و آوازخوانی و رقصیدن بیاموزند. این هتایراس‌ها هنرهاشان را

به کار می‌زدند تا دل مردی دارا را برابند تا بتوانند به جایگاهی بالاتر دست بیابند و، اگر نه همسر رسمی، همخوابه‌ی او شوند. آسپاسیای زیبا چنین هتایراسی بود که کورش پسر را فریفت. دخترانی که به اصطلاح تیغ‌شان نمی‌برید به خدمات دیگر گماشته می‌شدند، از جمله روسپی‌گری.^۳ تنها برده‌گی نبود که به روسپی‌گری می‌انجامید، نداری هم بود. در بابل، که پاره‌ای از امپراتوری بود، وضع این چنین بود.

سالی یک بار تمام دختران رسیده را یک جا جمع می‌کردند و مردان دورشان حلقه می‌زدند. بعد یک حراج‌گر یکی یکی صدایشان می‌زد بیابند جلو و خودشان را برای فروش عرضه کنند... هدف از این معامله ازدواج بود. مردان دارا برای خریدن زیباترین دختران روی دست هم بلند می‌شدند، در حالی که مردمان معمولی‌تر که آن‌قدرها خوشگلی همسر به کارشان نمی‌آمد زشت‌ترها را می‌خریدند. دختران زیبا که همه فروش می‌رفتند، حراج‌گر پی‌ریخت‌ها و حتا شاید چلاقی را صدا می‌زد سرپا بایستند و بعد می‌پرسید کی حاضر است کم‌ترین پول را بگیرد و با دختری ازدواج کند و او را به هرکسی که کم‌ترین پول را می‌خواست می‌داد. این پول از فروش دختران زیبا تأمین می‌شد که بدین طریق به خواهران زشت و بدبخت‌شان کمک می‌کردند... این کار پسندیده اکنون کنار گذاشته شده و در سال‌های اخیر برای آنها آشی دیگر پخته‌اند، یعنی روسپی‌گری، تا دختران تهی‌دست اندکی از فقر برهند، فقری که پی‌آمد کشورگشایی است و سختی و ویرانی سراسری ملازمش.^۴

شاید بتوان گفت که دامنه‌ی روسپی‌گری در روزگار اشکانیان چندان فرقی با روزگار پیش از آن نداشت. از این‌ها گذشته، جنگ‌های پارتی-مزمی و نیز کش‌مکش‌ها و شورش‌های نظامی دیگر به برده‌گی بسیاری از مردم می‌انجامیدند. چنان که سپتی میوس سوه‌روس پس از تسخیر تیسفون دست سربازانش را بازگذاشت هرکاری می‌خواهند در این شهر بکنند. به‌نوشته‌ی کاسیوس دی‌یوس، نزدیک به ۱۰۰/۰۰۰ تن زن و کودک را به برده‌گی درانداختند.^۵ روشن است که این برده‌ها سر از امپراتوری رُم در

می‌آوردند، ولی «پارس‌ها» در زمان پادشاهی خسروها سه بار به بازمانده‌ی قلمرو رومی تاختند و شهرها را با خاک یکسان کردند. از زنان و مردانی که در این شهرها و دیگر نواحی کشور به چنگ می‌آوردند، یک چند را می‌کشتند، پاره‌ای را با خود می‌بردند و به‌هرجا می‌تاختند آن‌جا را از مردمان خالی می‌کردند.^۶ این اسیران نه از رُم که از سرزمین پارت‌ها سرد می‌آوردند و در آن‌جا به کارهای گوناگون گمارده می‌شدند. یکی از کارهایی که برای دختران بود و بازارش بسیار گرم بود، خنیاگری و رقاصی بود. در مهمانی‌های پارتی همیشه موسیقی می‌نواختند و جشن را با رقص به پایان می‌بردند. پارت‌ها شیفته‌ی رقص بودند. آمیانوس مارسلیوس، در اواخر سده‌ی چهارم میلادی، یادى از روسپی‌گری نمی‌کند، ولی در پس واژه‌هاش می‌توان چنین چیزی را خواند:

پیش‌ترین‌ی ایرانیان بیش از اندازه به لذت‌های همخوابه‌گی خو کرده‌اند، و حتا با چندین و چند همخوابه هم خرسند نمی‌شوند؛ آن‌ها اهل کودک باره‌گی نیستند. مردها بنا بر توش و توان‌شان چند تا همسر می‌گیرند و مهر و محبت‌شان را که چندان گرم نیست میان چند تن قسمت می‌کنند.^۷

این سخن او البته تنها در مورد سرآمدان کاربرد دارد، زیرا بیش‌ترین‌ی مردان مایه‌ی چندهمخوابه و یا چند همسرگرفتن را نداشتند و با توجه به درصد زنی‌مردی جمعیت، تک‌همسری می‌بایست هنجار زمانه بوده باشد. این‌که بیش‌ترین‌ی ایرانیان اشتهای سکسی فراتر از معمول داشتند نیز باورکردنش سخت است، زیرا مارسلیوس این نظر را از روی بسیار بودن همخوابه‌ها بیان می‌کند، در صورتی که آن‌ها شاید تنها برای کار در خانه به‌کار گرفته می‌شدند، شاید هم نه.

رواج روسپی‌گری در ایران ساسانی نیز از این‌جا آشکار می‌شود که همین واژه‌ی روسپی (روسپیگ) بازمانده از زبان پهلوی است.^۸

دوره اسلامی

نقل است از ابومسعود:

پیامبر گرفتن بهای سگ و کسب عایدی از فال‌بینی و

گرفتن پول بابت روسپی‌گری را حرام کرده است.^۱

روسپی‌گری، همانند سگ و فال‌بینی، پس از چیره‌گی اسلام بر ایران، برخلاف عُرف اجتماعی و احکام دینی، همچنان پابرجا ماند. زناکاری وجود داشت و چون در قانون اسلامی برای اثبات کردن زنا می‌بایست مدارک بی‌چون و چرایی در میان گذاشت، زناکاری آسان‌تر و گسترده‌تر شد. مردان بی‌زن جوان با آن که می‌شد ازدواج موقت بکنند، به زنا روی می‌آوردند. روسپی‌ها نام‌های گوناگون داشتند چون جنده، فاحشه، قعبه و همین روسپی. در حالی که در دهه‌های نخستین سده‌ی چهارم به آن‌ها زن معروفه و بعدها زن ولگرد می‌گفتند.

خلیفه‌ها تا دوره‌ی مغول (۶۷۹-۷۲)

عطار در *الاهی‌نامه* اش می‌نویسد در مکه روسپی‌هایی بودند که چنین خصوصیتی داشتند.

زنی افتاد در مکه بلایه	که از فسق و فسادش بود مایه
برای فسق اگر یک تن نشستی	دوم کس در برش آن زن نشستی
خوش‌الحان بود و پُجست و نغز گفتار	نبودش یک نفس جز مطربی کار ^۱

از این توصیف و توصیفاتِ سپسین روشن می‌شود که دختران خیناگر و روسپیان را یکی می‌انگاشتند. اشاره به روسپی چه بسا دستاویزی ادبی بوده تا عطار بتواند حرف خود را بزند که همانا ستایش از پیامبر بوده که این زنان بیچاره را به راه راست هدایت کرده، ولی واقعیت این‌است که در زنده بودن محمد در مکه روسپی‌گری وجود داشته است. نه تنها سنت‌ها

یادآور می‌شوند که پیامبر این کار را حرام کرده، بلکه، مثلن، آمده است که سُمیّه، مادر بزرگ ابن‌زبیر حاکم‌السیستان در سال ۹۴ هجری، در مکه روسپی بوده.^{۱۱} همچنین، نوازنده‌گان و آواز خوانان جوانی هم در مکه بودند که آوازه‌های شهوانی به همراه حرکات هوس‌انگیز اجرا می‌کردند. گویا از همین جا بود که مخالفت با موسیقی پیدا شد و در حدیث‌ها بیان شد، مانند این حدیث که موسیقی مایه‌ی هرزه‌گی است (الغنازیه الزنا)^{۱۲}. پس تعجب ندارد که در توافق عاقبه در سال ۴۲ پیروان محمد پیامبر از جمله کارهایی که کردند این بود که از زنا و فسق و فجور پرهیختند.^{۱۳}

در پی کشور گشایی‌ها، و شورش‌هایی که سپس به دنبال داشتند، همچنین خیزش‌های مذهبی و دیگر رویدادها که به مداخله‌ی نظامی می‌انجامیدند، برشمار برده‌ها افزوده شد. در همه‌ی این موارد، بسیاری از مردان کشته می‌شدند و زنان و بچه‌هاشان اسیر می‌شدند و در حراج‌ها می‌فروختندشان.^{۱۴} پاری از این زنان و بچه‌ها کارشان به روسپی‌خانه‌ها می‌کشید. در ۳۳۳ مسلمانان مؤمن به چین سفر می‌کند و از نظام به‌سامان روسپی‌گری در آن کشور و مالیات بندی آن سخن می‌گوید و بانگ برمی‌دارد که خوش‌بختانه «خدا ما را از چنین وسوسه‌هایی در امان داشته است»^{۱۵} اما ایرانیان به‌خوبی با ماهیت این وسوسه آشنا بودند، چنان‌که نویسنده‌ی حدود العالم (مرگ ۴۰) از روسپی‌خانه‌های هند یاد می‌کند: همین که آن‌ها کلمه‌ای برای‌اش داشتند می‌رساند که تجربه‌اش کرده بودند.^{۱۶} از این گذشته، آن مسافر مسلمان مؤمن اشتباه می‌کرد، زیرا پنج‌جاه سال بعد فرمانروای شیعی خاندان بویه، عضدالدوله (مرگ ۴۰۳) دارالقحبه‌ای رسمی در بغداد به‌راه انداخت تا (الف) بر درآمد خود بیفزاید و (ب) مردم را از شهوات افسار گسیخته‌ی سربازانش که نه زنی با خود داشتند و نه گماشته‌ای، در امان بدارد. او همچنین بر روسپیان و رقاصان مالیات بست و مجموعه‌ی آن را به مقاطعه داد.^{۱۷} می‌گفتند عضدالدوله دختر خلیفه‌ی عباسی جمیله را که نمی‌خواست زن او بشود و آدار کرد

برود در آن دارالقحبه جنده‌گی کند. ولی دختر به جای تن‌دادن به خواست او خود را در دجله غرق کرد.^{۱۸} در دیگر جاهای امپراتوری اسلامی نیز همچون روسپی خانه‌هایی وجود داشتند، مانند شوش که روسپی خانه‌هاش نزدیک مسجد بودند و فارس که روسپی خانه‌هاش مالیات می‌پرداختند.^{۱۹} فاطمیان که مانند خاندان بویه شیعه بودند، همان کار را در مصر انجام دادند، یعنی روسپی خانه‌هایی به راه انداختند و به‌شان مالیات بستند.^{۲۰} این روسپی خانه‌ها را به آسانی می‌شد شناخت، زیرا مشتریان صندل‌هاشان را بر درشان می‌آویختند.^{۲۱}

شاید در همان دوره، اگر نه پیش‌تر، بود که محتسب، که وظیفه‌اش نظارت بر موازین در بازار بود، به‌ویژه رعایت اوزان و اندازه‌ها، برگماشته شد تا به اخلاق و رفتار همگانی در شهرها چشم داشته باشد. از آن پس محتسب بود که می‌بایست با اعمال خلاف اسلام، به‌ویژه می‌گساری، قماربازی و روسپی‌گری، بستیزد. از اواسط سده‌ی دوازدهم هجری یا در همین حدود، این وظیفه از دوش محتسب برداشته شد و به داروغه سپرده شد.^{۲۲}

مسلم است که این کنش‌های «غیراخلاقی» مخالفت مردمان مذهبی را که احتمالاً گذرشان به چنین جاهایی نمی‌افتاد، برمی‌انگیختند. چنان که در بغداد حنبلی‌های متعصب به خانه‌های بزرگان حمله بردند و زنان خیناگر را کتک زدند، سازهاشان را شکستند و خُم‌هاشان را خرد کردند و گشت و گذار مردان در شهر به همراه زنان و پسران را تحریم کردند.^{۲۳}

زنان عقدی، همانند روزگار پیش از اسلام، در صحنه‌ی اجتماع حضور نداشتند و بزرگ‌ترین خطا این بود که از صاحب‌خانه بخوانند زنش را فرا خواند بیاید سرسفره با مهمان‌ها غذا بخورد.^{۲۴} زنانی که با مردان می‌نشستند روسپانی بودند که با زیبایی، شوخ‌طبعی و موسیقی و هنرهای دیگرشان کاری می‌کردند که مردان با جان و دل می‌پذیرفتندشان. آن‌ها بیش‌ترین برده بودند، گرچه برخی از آزاده‌ها نیز بودند که به‌خاطر پول

خوبی که این زنان درمی‌آوردند، به سوی این کار کشیده می‌شدند. عودنواز پرآوازه‌ای دو دینار برای روز و یک دینار برای شب می‌گرفت.^{۲۵} همین که فرمانروایان و امیران خاندان بویه این همه در پی دختران آوازخوان و مطربان بودند خودگویای بهای گران آن‌هاست.^{۲۶} این واقعیت شاید توضیحی باشد بر شعری از شهید بلخی (مرگ ۳۲۵)، از نخستین شاعران پارسی‌گوی، که از زبان زنی روسپی می‌سراید:

گرنداری والا جای و دست پُر داس برگیر و رو برچین علف
(اصل این شعرانیافتم.م)

از این شعر به خوبی پیداست که این زمره از زنان ارزان نبودند و اگر کسی پول و پله‌اش را نداشت بهتر بود نزد آنان نرود و در عوض داس بردارد و بحسب به کار. او در یکی دیگر از شعرهایش بر خطر دل سپردن به فریب چنین زنانی تأکید دارد.

زنی ناپاک و چرک است و اهریمنی
تو زنهار ز رفتن به نزد چنین دلبری
همه جانت آتش زند گر روی
(اصل این شعرانیافتم.م)

جامه‌های چشم‌گیر، اگر نه وسوسه‌انگیز، پوشیدن و بوهای خوش تحریک‌کننده‌ی مردان به خود زدن، این زنان را در مرتبه‌ای جداگانه می‌نشانند. چه پیامبر گفته بود: «هر زنی که مُشک و عطر به خود بزند و از میان مردان بگذرد چنان‌که ایشان بوی خوش‌اش را ببینند از زناکاران است، و هر چشمی که بر او بنگرد زناکار است.»^{۲۹}

ابوحنیفه، که فقهی بزرگ و پایه‌گذار مذهب حنفیه بود، این خطر را خوب احساس می‌کرد و نظر داد که «آواز خواندن و موسیقی حرام است، چه زنان گوش می‌دهند و از فرمان شوهر سر می‌پیچند و وسوسه سر بلند می‌کند.»^{۳۰}

مردم البته به چنین عقلایی گوش نمی‌دادند و در زمان حکومت عباسیان شل گرفتن اخلاقیات پیوسته بالا گرفت و در کاربرد روز به روز و قبحانه‌تر زبان شهوانی بسیار ویژه‌ای در مکاتبه‌ها خود را نشان داد.^{۳۱} می‌گویند در ۳۵۴ هجری خلیفه القاهر برای جلوگیری کردن از موج رفتارهای خلاف اخلاق، نوشیدن شراب و آواز خواندن را ممنوع کرد و دستور داد مردم کنیزان خواننده‌هاشان را بفروشند. این شد که قیمت این کنیزان سخت پایین افتاد و خلیفه از طریق واسطه‌هایی آن‌ها را مفت و مجانی خرید، آخر عاشق زن‌های خواننده بود.^{۳۲} دیگران در نکوهش کردن رو راست‌تر بودند، مانند نویسنده‌ی بحرالفوائد، متنی متعلق به سده‌ی ششم هجری، که حدیثی نقل می‌کند که مطابق آن ۱۵ چیز به طور مطلق نامشروع‌اند از جمله «زنان نوحه‌خوان، خواننده»، و نیز «طبل زدن، چنگ یا عود نواختن».^{۳۳} از این دست نکوهش کردن فراوان بود، زیرا عیاشی بالا گرفته بود. در کاخ‌های سلطنتی و دربارهای خاندان غزنوی و به‌ویژه در عشرتکده‌هایی ضیافت برپا می‌کردند، اگر نگویم سکس گروهی داشتند، که در و دیوارهاشان همه پوشیده از نقاشی‌های پورنوگرافیک بودند. کیکاوس بن اسکندر می‌نویسد پدرش، پادشاه دودمان زیاری گیلان، با زن عودنواز پرآوازه‌ای به نام خیزران گرد آمد، و بدین‌سان بر حکمتِ نکوهش به‌کارگیری زنان خواننده و مطرب تأکید می‌کند، نکوهشی که رهبران مذهبی بی‌هوده جار می‌زدند.^{۳۴}

باشنده‌گان روسپی خانه‌ها بیش‌ترین زنانی بودند که در جنگ یا گسیل نیرو برای برقرار کردن آرامش در میان مردم اسیر می‌شدند. برده فروشان (نخاس)، بسیاری از ایشان را به صاحبان جنده‌خانه‌ها می‌فروختند، و برده‌فروشان هم بودند که خودشان جنده‌خانه به راه می‌انداختند. یکی از این‌ها ابن رامین، برده فروشی در کوفه بود. او میکده‌ای روبه‌راه کرد با دختران خواننده که در شعر و دیگر هنرها چیره‌دست بودند. بسیاری از عقلای زمانه، چون ابن مقفع، به تشکیلات او سر می‌زدند و ابن رامین پول

خوبی درمی آورد.^{۳۵} این برده‌فروشان نه تنها کنیزان را به روسپی‌گری وا می‌داشتند، بچه‌هاشان را هم می‌فروختند. اما این جاکش‌ها نمی‌خواستند کنیزان شان آبستن شوند زیرا درآمدشان پایین می‌افتاد و برای همین زنان را وادار می‌کردند از آبستنی جلوگیری کنند. از این‌رو فقیهان چنین اقداماتی را که قصدش روسپی‌گری برده‌ها بود تحریم می‌کردند.^{۳۶}

این نبود که مردم نمی‌دانستند که فقیهان، که سرتاپای فقه اسلامی را پرورده بودند، روسپی‌گری را به خاطر این‌که رابطه‌ی سکسی بیرون از ازدواج بود، محکوم کرده بودند. روسپی‌گری زناکاری و فسق شمرده می‌شد و بنابراین عملی حرام بود، ولی مردان (و برخی زنان که روسپی‌گری را پیشه‌ی خود کرده بودند چون دوستش داشتند) نمی‌توانستند جلو خود را بگیرند؛ سرشت آدمی پرزورتر از عقاید دینی بود. این نکوهش دینی شامل حال پا اندازها (حتا آن‌هایی که به این کار وادار شده بودند) نیز می‌شد، زیرا نه تنها دو طرفی که در زناکاری دست داشتند گناه‌کار بودند، بلکه پا انداز، خانم رئیس، یا صاحب زن نیز که پولی را که او از تن فروشی به دست می‌آورد برمی‌داشتند، گناه‌کار بودند.^{۳۷}

نه تنها مسلمانان، بلکه اهل ذمه نیز که در ثوری، در انجام دادن اعمال دینی خود حمایت می‌شدند، در معرض مجازات بودند. اما اهل ذمه اگر فسق می‌کردند حمایت‌شان را از دست می‌دادند.^{۳۸}

ولی انسان ضعیف نفس است و بنابراین کیکاووس بن اسکندر که از واقع‌بین‌ترین مردم جهان است، پسرش را اندرز می‌دهد: «اگر حرامی کنی با کسی نیکو کن تا اگر اندرآن جهان مأخوذ باشی بدین جهان معیوب و مذموم نباشی.»^{۳۹} خوشبختانه، آن‌گونه که در قرآن آمده است (۲۴:۱۳) برای اثبات زنا به گواهی چهار مرد شاهد نیاز است. همان‌سان که در بخش نخست گذشت، اثبات زنا بسی دشوار بود و در عمل کم‌تر کسی آن را گردن می‌گرفت. ولی اگر کسی گیر می‌افتاد، بهترین راه برای فرار از

مجازات زنا این بود که از کرده‌ی ناشایست خود اظهار پشیمانی کند زیرا از نظر فقیهان این پذیرفتنی بود و هست.^{۴۰}

کسانی که می‌خواستند «گناه» کنند، فرصت برای‌شان بسیار بود، زیرا در زمان سلجوقیان، حاکمان محلی روسپی‌خانه‌ها و میکده (خرابات و خمارخانه)هایی درست کرده بودند که درشان همه جور عیش و کیف برقرار بود. گاهی در یک شهر بیش از یک روسپی‌خانه (قوادخانه) داشتند.^{۴۱} برای روسپی‌خانه نام‌های دیگری هم داشتند چون عذب‌خانه یا نهران‌خانه. دختران این خانه‌ها را زنی سرپرستی می‌کرد که به او کنبان می‌گفتند.^{۴۲} جاکش یا قلبتان مردی بود که همان کار کنبان را می‌کرد، گرچه این نام را به کسی که جاکشی زن خودش را می‌کرد هم می‌دادند.

جاهل از طبع بد شود سائل
قحبه‌ای آن و قلبتانی این^{۴۳}

نشود مال جز به دون نائل
دون و دنیا بدند هر دو قرین

شاعرانی چون مسعود سعد سلمان و سوزنی سمرقندی روسپیان و محیط‌شان را بخشی از بافت اجتماعی جامعه‌ی قرن پنجم و ششم می‌دانند و زن‌باره‌گی را رسم رایج آن زمانه می‌شمارند. سعدی (۷۱۳-۶۱۵) در گلستان می‌گوید:

چهار کس از چهارکس دیگر بترسند. بزه‌کار از پادشاه؛ دزد از پاسبان؛
فاسق از خبرچین، قحبه از محتسب.

وظیفه‌ی محتسب این بود که از روسپی‌گری جلوگیری کند. اما واقعیت‌اش محتسب به کسانی که به وی پول می‌دادند اجازه می‌داد کارشان را بکنند. در آن روزها به چنین روسپیان رسمی می‌گفتند زن دستوری یا «زن جواز داد».

اصل در زن سداد و مستوری ست و گرش این دو نیست دستوری ست^{۴۴}

دوره‌ی مغول-ایلخانیان-تیموریان-ترکمانان (۹۲۱ - ۱۶۷۹)

در دوره‌ی پس از چیره‌گی مغول تا روی کار آمدن صفویان، روسپی‌گری همچنان در زندگی جایگاه استواری داشت. در پی کشتار میلیون‌ها تن از مردم به دست مغولان و ویرانی شالوده‌ی اقتصادی نواحی شکست دیده، به‌ویژه در ایران، به همراه انبوه بزرگ برده‌گان و خواسته‌هایی که مغولان از این برده‌ها داشتند، واقعیت خشن زندگی بسیاری را واداشت که به روسپی‌گری روی آورند. حتی پس از پیروزی نیز مغولان هر گردن‌کشی یا نافرمانی شهر یا قبیله‌ای را درهم می‌کوبیدند، که در آن صورت یا مردان را می‌کشتند و زنان‌شان را می‌گادند، یا از بازمانده‌ها شماری را برده می‌کردند و باقی را می‌کشتند.^{۴۵} در یک مورد خاص، قبیله‌ای که از فرمان‌ها سپریچی کرده بود را گفتند همه‌ی دختران بالای هفت سال را گرد آورند و دختران امیران را جلو چشم همه گاییدند. باقی،

کسانی را که ارزشی داشتند به حرم [امپراتوری] گسیل داشتند، یک چند را به نگهبانان یوزیلنگ‌ها دادند و دیگران را به چاکران دربار، و شماری را نیز به روسپی‌خانه‌ها و کاروان‌سراها که چشم به آمدن مسافر داشتند سپردند. نه مانده‌ها را نیز به حاضران، چه مغول چه مسلمان، دادند که برای خودشان بردارند.^{۴۶}

این روال کار معمول مغولان بود؛ پس از گشودن شهری، سرگل دختران از آن فرمانروا بود، و او چندتایی‌شان را به درباریان‌اش می‌داد، چندتایی را به روسپی‌خانه‌ها، و باقی را به اردوگاه نظامی می‌فرستاد تا افراد میان خود تقسیم کنند.^{۴۷} برده‌گی کسب و کار پُر رونقی بود که سود هنگفتی را نصیب کشورها و بازرگانان می‌کرد. در بسیاری از شهرها بازار برده‌فروشان وجود داشت.^{۴۸} پاری از حاکمان چون سلطان محمد آن‌قدر سرش گرم این همه دختر بود که امور حکومتی را فراموش می‌کرد، زیرا همه‌اش در کار «پایین کشیدن تنبان زنانش» بود و آن‌قدر همدم دختران

خواننده بود که وزیرانش خود را قواد احساس می‌کردند و نه قواد، یعنی گرداننده‌ی امور حکومتی.^{۴۹}

غازان خان (حکومت ۷۲۵-۷۱۶) نخستین فرمانروای مغول ایران که مسلمان شد، حضور روسپیان را در نزدیکی مسجدها، صومعه‌ها و مدرسه‌ها ممنوع کرد و با جلوگیری کردن از راه‌اندازی روسپی‌خانه‌های جدید کوشید دامنه‌ی روسپی‌گری را تنگ‌تر کند. یکی از دستورهایی که داد این بود که اگر کنیزی نمی‌خواست در روسپی‌خانه‌ای کار کند نمی‌توانستند او را به آن‌جا بفروشند. زن‌هایی هم که آن‌جا بودند ولی دیگر نمی‌خواستند آن‌جور زندگی کنند، حکومت می‌بایست ایشان را از اربابان‌شان بخرد و از آن‌جا بیرون ببرد. برای جلوگیری از تقلب یک صورت قیمت براساس حال و روز زن‌ها، زیبایی و مانند آن، تهیه کردند.^{۵۰} گویا غازان خان می‌خواست این حکم قرآنی (۲۴:۳۳) را اجرا کند:

و کنیزکان‌تان را اگر عزم پاکدامنی دارند، به فحشا وادار مکنید که بهره‌ی دنیوی به‌دست آورید. و هرکس ایشان را اجبار کند، بداند که خداوند با توجه به اکراه‌شان آموزگار مهربان است.

این فکر نیکویی بود که البته به جایی نمی‌رسید. غازان‌خان تنها کسی نبود که در آن زمان می‌فهمید زن‌هایی که در روسپی‌خانه‌ها کار می‌کردند بدین‌خاطر نبود که از آن کار خوشش‌شان می‌آمد، بلکه چاره‌ی دیگری نداشتند. همان‌سان که پیش‌تر آمد، شاعرانی چون سعدی و بهاء‌الدین‌ولد بر سرنوشت آن‌ها افسوس می‌خوردند. بهاء‌الدین‌ولد که صوفی بود و می‌خواست البته به سخن خود رنگ زندگی‌ورانه بدهد و نه معنوی، می‌نویسد: «زنی روسپی که همنشین مشتی می‌خواره شده بود و می‌گریست... غم‌انگیز است که شادی این زن، که یک من پنبه دارد و دوک نخ ریسی به‌دست به‌کنجی می‌نشیند و دردل آرزوی افزارهای زنان دیگر را دارد.»^{۵۱}

ممنوعیت غازان‌خان به‌جایی نرسید و برادر زاده‌اش سلطان ابوسعید (۷۵۸-۷۳۷ حکومت) آن را از نو زنده کرد. یکی از جنبه‌های به‌ظاهر مثبت او گویا این بود که همه‌ی ولایات را از گناه روسپی‌خانه‌ها (خرابات) و میکده‌ها (مَصطبه) خلاص کرد، به‌رغم این که حکومت هر روز چندین تومن از سلطان سوق در بغداد، تیمانچه در تبریز، درازکوی در سلطانیه، روسپی‌خانه‌ها (بیست‌اللطف) در شیراز، کوی بایان در کرمان و روسپی‌خانه‌های خوارزم به‌دست می‌آورد.^{۵۲}

اما این تحریم کردن، مانند تحریم کردن‌های پیشین، خیال‌خامی بیش نبود، گرچه خاندان مظفری شیراز توانستند مدتی کوتاه در روسپی‌خانه‌ها و میکده‌ها را ببندند. حافظ این دوره را چنین وصف می‌کند:

می‌خواره و سرگشته و رندیم و نظر باز   وان کس که چو ما نیست درین شهر کدام است

در روزگار حافظ (۸۱۰-۷۴۶) شیراز چندین روسپی‌خانه داشت که زن و مرد هر دو در آن تن‌فروشی می‌کردند. چنین زنانی را زن دستوری می‌خواندند.^{۵۳} این روسپی‌خانه‌ها موضوع کش‌مکش‌های سیاسی شد، چنان‌که مبارزالدین محمد، امیر خاندان مظفری، فرمانروای شیراز شیخ ابواسحاق را مفسد نامید و در ۷۷۳ این شهر را گرفت و بگیر و ببند راه انداخت. علمای اسلامی را تکریم کرد و بناهای مذهبی را آراست، همچنین هرچه خرابات و میکده در این شهر بود ویران کرد. شاه شجاع پدرش مبارزالدین را به شوخی محتسب می‌نامید و در این نام‌گذاری اشاره‌اش به شعر زیر بود.

اگرچه باده فرح بخش و باد گلبیزست   به بانگ چنگ مخور می که محتسب تیز است
صراحی ای و حریفی گرت به چنگ افتد   به عقل نوش که ایام فتنه‌انگیز است ۵۵

کماییش در همان زمان، شمس‌الدین علی (حکومت ۷۷۴-۷۶۸)، حاکم شیعی سربداران خراسان، بَنگ و می و روسپی‌گری را تحریم کرد و برای این که نشان دهد چه قدر در کارش جدی‌ست، دستور داد ۵۰۰ روسپی را

زنده به گور کردند. معلوم نیست این تحریم چه قدر کارگر افتاد، ولی او به خاطر همین سخت‌گیری‌ها قدرت را از کف داد.^{۶۶} در زمان حکومت ایلخانان در جاهای دیگر ایران روسپی‌گری همچنان رونق داشت چرا که، همان‌سان که گذشت، درآمد حاصل از این کار هم برای صاحبان این خانه‌ها و هم برای حاکمانی که این خانه‌ها در حوزۀ فرمانروایی‌شان بودند، چشم‌گیر بود. بسیاری از زنانی که در این خانه‌ها کار می‌کردند را از بازارهای برده فروشی شهرها می‌خریدند.^{۶۷} روسپی‌خانه‌ها چندان متداول بودند که روسپی‌ها را برای جلب مشتری به کوی و برزن می‌فرستادند. حدود سال ۷۸۱ علمای اردبیل به حکمران نامه‌ای نوشتند و از او خواستند نگذارد این زنان مزاحم مردم کوچه و بازار شوند. حکمران در پاسخ دستور زیر را صادر کرد:

ایران و حاکمان و سیدها و قاضی‌ها و متصرفان و بتیکچیان اردبیل خبر آورده‌اند که در این روزها یک چند از شیوخ باتقوا و ادیبان آمده و پس از به‌جا آوردن احترامات ملزوم و حُسن‌نیت اظهار داشته‌اند که در گذشته رسم بر این نبوده که قحبه‌ها و مُنکرات در کوی و برزن بنشینند تا رهگذران محترم چشم‌شان به آنها نیفتد. [حال] هستند کسانی که قحبه‌های برده‌ی خود را در کوی و برزن می‌نشانند که خلاف عادات است و چشم مردان باتقوا و دین داران خداترس به این ناپاکان و اشخاص نامشروع می‌افتد که خلاف شرع اسلام است.

در دنباله‌ی این فرمان می‌آید که کسانی شراب می‌نوشند و مست می‌شوند و مزاحم مردمان محترم در بازارها می‌شوند. حکمران برای این‌که کاری خلاف شئون اسلام انجام نگیرد و خزانه‌ی سلطنتی هم زیان چندانی نبیند، در پنجاه و نهمین سال خانی^{۶۸} به متصرفان و بتیکچیان دستور داد مالیات‌گیری از روسپیان و مالیات شراب (تمغای شراب) که سالیانه به ۱۰/۰۰۰ دینار سر می‌زد مُلغا شود. از آن تاریخ به بعد اگر فاحشه‌ای در کوی و برزن دیده شود یا کسی شراب بسازد و بفروشد، یا در پی یافتن

روسپیان برآید سخت مجازات خواهد شد و گناه‌کار خواهد بود و اموالش مصادره خواهد شد.^{۵۹}

کارهای غیراخلاقی نه تنها در اردبیل، بلکه در مجاورت مزار شیخ صلاح‌الدین موسا نیز رخ می‌دادند و مردم در آنجا شراب می‌فروختند و روسپیان‌شان را عرضه می‌کردند. مؤمنانی که می‌آمدند بر آن مزار نماز بگزارند چشم‌شان به این همه می‌افتاد و خلوص زیارت‌شان تیره می‌شد. پس سلطان به حاکمان و متصرفان دستور داد شراب فروشان و جاکشان فواحش و قحبه‌ها را از شهر بیرون کنند تا در جایی به‌خصوص خانه بگیرند و کسانی که می‌خواستند با ایشان هم‌خوابه شوند به آنجا بروند و با آمد و شدشان مزاحم مؤمنان و دین‌داران نشوند.^{۶۰}

مدعیان دین‌دار به حاکمان توجه داده بودند که روسپیان به علت فقر به این کار نامشروع روی می‌آورند. این بود که سلطان حکمی صادر کرد که بنابر آن والی‌ها و قاضیان می‌بایست حال و روز این زنان را واریسی کنند تا اگر مسلمان بودند ایشان را از این کار نامشروع باز دارند، شوهرشان بدهند، و اگر کسانی از ایشان سرپناهی ندارند، متصرفان می‌توانند از خزانه (مال دیوان) برای‌شان مسکنی تهیه کنند.^{۶۱}

این البته فکر خوبی بود، ولی مثل برنامه‌های پیشین که غازان‌خان خواهان اجراشان بود، آبی از این یک نیز گرم نشد و در واقعیت تغییری پیش نیامد. تا بوده هم همین بوده، فرمانروایان و دیگر سیاست‌مداران نیت را با عمل اشتباه می‌گیرند و بنابراین همواره فراموش می‌کنند برنامه‌هایی را که برای کمک به مستمندان ریخته‌اند به اجرا درآورند، زیرا برای‌شان خرج برمی‌دارد.

دشواری دیگری که به روسپی‌گری دامن می‌زد فرستادن ایلچیان بود که با ملازمان بسیار به این سو و آن سو گسیل می‌شدند و مردم می‌بایست خانه و خوراک برای‌شان فراهم کنند و یا در ایلچی‌خانه‌هایی که در جای جای جاده‌های بزرگ ساخته شده بودند از‌شان پذیرایی کنند. از جمله

خدماتی که به ایشان می‌کردند این بود که زن‌هاشان را در اختیارشان بگذارند و این از حکایتی که یکی از مردان دیوانی این حاکمان نقل می‌کند آشکار می‌شود.

من پیرم و عورتم جوان است. پسرانم در سفراند و هر یک عورتی جوان در خانه گذاشته و دختران نیز دارم و ایلچیان به خانه من فروآمده‌اند و آن زنان ایشان را می‌بینند، به من و فرزندان به سفر رفته قناعت نتوانند نمود، و چون با ایلچیان در یک خانه‌ایم، من شبانه‌روزی ایشان را نگاه نتوانم داشت و بیشتر مردم را همین حالت واقع است - چنانکه می‌بینم چون تدبیر برین نمط است، تا چند سال دیگر درین شهر یک بچه حلال زاده بدست نیاید و تمامت ترک‌زاده و یکدش باشند.^{۶۲}

در روزگار تیمور اوضاع فرق چندانی نکرد. به خاطر کشور گشایی‌های بسیار او، سپاهیان زن اسیر می‌کردند تا باشان هم‌خوابه شوند.^{۶۳} او و نیز جانشینانش خانواده‌هایی را که شکست می‌دادند مجازات می‌کردند و به برده‌گی می‌بردند.^{۶۴} تیمور و جانشینانش، همانند مغولان پیش از ایشان، به‌خصوص هدف‌شان زنان دشمن مغلوب بود. تیمور زنان و هم‌خوابه‌های ابن عثمان مغلوب را ساقیان مجلسی کرد که به افتخار پیروزی بر دشمن برپا کرده بود.^{۶۵} تیمور همچنین از «مطربان شوخ طبع و پیر دلگه‌ها و پیره‌زنان زیرک» همچون جاسوس بهره می‌برد.^{۶۶} افزون بر این کاخ‌های خود را با نقاشی‌های «مجالس عیش و نوش و جام‌های می و ساقیان و نوازنده‌ها و دیدارهای عاشقانه و هم‌خوابه‌های حضرتش و همسران شاهانه»^{۶۷} آراسته بود. نوه‌اش شاه‌رخ تا آن‌جا پیش رفت که شادی‌ملک را که محبوبی سلطان خلیل، رقیب تاج و تختش، بود خوار کرد و به نگهدارانش به گادن داد.^{۶۸}

در زمان حکومت تیموریان روسپی‌گری گسترش یافت و هرگاه سپاهیان شهری را می‌گرفتند، مانند مراغه در ۸۲۸، کارهای بس ناشایسته‌ای با زنان و کودکان می‌کردند.^{۶۹} همه سر به سر فسق بود و باده نوشی و ساقیان و رقاصه‌ها و خنیاگران و مطربان شور در سرها می‌انگیختند. یکی

از ملازمان ابوسعید میرزا به نام احمد حاجی بیگ جنبه‌ای از این شیوه‌ی زندگی را چنین وصف می‌کند:

من مستم، محتسب، مرا به‌روزی ادب کن که هشیارم یافتی.^{۷۰}
در روزگار اَلُغ‌بیگ (حکومت ۸۶۸-۸۳۰) زنان خنیاگری بودند که در میان مردانی که برای گشایش گرمابه‌ای گرد می‌آمدند، آواز می‌خواندند و این مایه‌ی شگفتی بود و از او درخواست شد بی‌درنگ جلو چنین کاری را بگیرد.^{۷۱}

گرچه از روسپی‌گری در این زمانه آگاهی چندانی نداریم، برخی از ایشان ثروتی هنگفت به هم رسانیدند. یکی از این روسپیان با همکارانی که به خانه‌ی اعیان و اشراف رفت‌وآمد داشتند، روابط نیکویی داشت. این زنان علاوه بر خدمتی که باید به اعیان و اشراف می‌کردند زیر و بالای خانه‌هاشان را هم خوب ورندا می‌کردند. آن زن از اینان اطلاعات‌شان را می‌گرفت و آن‌گاه که به خانه‌ی مشتری‌اش دعوت می‌شد وی را از این که می‌دانست اندرون خانه‌اش چه سر و سامانی دارد سخت شگفت‌زده می‌کرد، چرا که او هرگز به آن خانه پا نگذاشته بود. به این ترتیب ستاینده‌گانش پول فراوانی به وی می‌دادند و طی ده سال او در خراسان بیش از هر کس ثروت به هم رسانید. شاید به این دلیل بود، و نه به خاطر فاحشه بودنش، که شیبان خان ازبک پس از تسخیر قائن او را کشت.^{۷۲}

در روزگار تیموریان و جانشینانش همچنان از روسپی‌ها مالیات می‌گرفتند. نوشته‌ای در شیراز متعلق به حدود ۸۷۱ از یک‌چند مالیات نام می‌برد که در آن شهر وضع شده بودند، از جمله مالیات بر روسپی‌خانه‌ها، می‌فروشی‌ها، شیره‌کش‌خانه‌ها و قمارخانه‌ها.^{۷۳} همچنین در زمان اوزون حسن (حکومت ۸۹۹-۸۸۸)، حاکم آق‌قویونلوی غرب ایران، مذهبی‌ها فشار آوردند تا روسپی‌خانه‌ها و دیگر عزب‌خانه‌ها (که مالیات می‌دادند) بسته شوند، و او به خواست ایشان پاسخ مثبت داد. حکمی را که او در تاریخ ۸۹۱ صادر کرد بر سنگ‌کنندند و در مسجد جمعه‌ی یزد برپا

داشتند.^{۷۴} معلوم نیست که این تحریم به اجرا درآمده بوده باشد، زیرا اوزون حسن با روسپیان رابطه‌اش خوب بود و نیازمند مالیات‌شان بود؛ از این گذشته، او اندکی پس از صدور این حکم درگذشت. در اوقات دیگری، مثل سال ۸۶۸، از روسپیان استفاده‌ی بهتری کرد. در آن سال، میان اوزون حسن آق قویونلو و سپاهیان جهان‌شاه قره‌قویونلو جنگی درگرفت و این یک شکست خورد. مردان دیاربرکر که در سپاهیان جهان‌شاه بودند، دستار از سرشان افتاده بود و مردان اوزون حسن برداشته بودندشان. این دستارها را سپس به روسپیان دادند تا به سر بگذارند و مغلوبان را ریشخند کنند.^{۷۵} از آنجا که باده‌گساری و سکس ورزی‌های ناخواسته در دربار سلطان یعقوب (حکومت ۹۰۱-۸۹۹) رخ می‌دادند، بسیار بعید است که آن تحریم همچنان برقرار بوده باشد.^{۷۶}

دوره‌ی صفوی (۱۱۵۷-۹۲۲)

روспیان چه کسانی بودند؟

به نوشته‌ی اولئاریوس، علت گسترش روسپی‌گری خودِ سرشتِ ایرانیان بود. «ایرانیان در شهوت‌رانی و بی‌تقوایی لنگه ندارند، چه با این که چندین زن دارند بسیار حریصِ جنده‌بازی‌اند.»^{۷۷} خلاصه این‌که ایرانیان نمی‌توانستند جلوی خود را بگیرند. اما این گفته فقط وصف حال متقاضیان سکس است، زیرا غرض از این «ایرانیان» همانا مردهاست. پس زن‌ها چی؟ دومانس علت گسترش روسپی‌گری را نرخ بالای طلاق می‌داند؛ ولی مردان برای این که زن‌هایشان مهریه‌شان را نخواستند و ادارشان می‌کردند درخواست طلاق کنند. این بود که زنان دست خالی رها و ناگزیر می‌شدند تن خود را به روسپی‌خانه‌های رسمی که جوانان اصفهان در آنجا پا به مردی می‌گذاشتند بفروشند.^{۷۸} شاردن هم تصدیق می‌کند که علت طلاق گرفتن زنان همین بوده، گرچه گمانش این است که نرخ طلاق

چندان بالا نبوده و شاید هم طلاق بسیار کم بوده است.^{۷۹} به نظر می‌رسد دومانس درست می‌گوید، حال مهم نیست که نظر درستش در مورد سطح نرخ طلاق فقط مربوط به اصفهان باشد؛ زیرا زنان یا به ضرورت اقتصادی و یا کار اجباری ناگزیر می‌شدند تن خود را به مردان شهوت‌ران بفروشند. زیرا بسیاری از زنان تن‌فروش از روی ناچاری این کار را می‌کردند، نه این‌که ازش خوش‌شان می‌آمد. اگر هم بیوه‌هایی تهی‌دست نبودند، برده‌هایی بودند که اربابان به تن‌فروشی وادارشان می‌کردند. در نتیجه‌ی کارزارهای صفویان در قفقاز بسیاری از زنان (گرجی، ارمنی، چرکسی)، که به‌خصوص در پی چنین پیشه‌ای بودند، به برده‌گی گرفته می‌شدند.^{۸۰} راهب پرتغالی دوس آنژوس می‌نویسد زنان ارمنی‌ای که در کارزار شاه عباس اول در ارمنستان در ۱۰۲۵ اسیر شده بودند به روسپی‌خانه‌ها فروخته شدند. گرچه شاه عباس پا در میانی کرد که به ویژه این دختران ارمنی را به روسپی‌خانه‌ها نفروشند، ولی او استثنا بود.^{۸۱} شاه صفی اول پاری از زنان مردمانی را که شکست می‌داد به روسپی‌خانه‌ها می‌فروخت.^{۸۲} برده بودن این روسپیان از مشاهدات فره‌پر نیز معلوم می‌شود، «اگر فاحشه‌ای آبستن شود و معلوم شود بچه دختر است، شغل مادرش را روی او می‌گذارند.»^{۸۳} این نتیجه‌گیری از این‌جا تأیید می‌شود که این بچه‌ها نمی‌توانستند از پدر اصلی‌شان ارث ببرند. زن اگر آزاد بود بچه‌اش نیز خود به خود آزاد بود و نمی‌شد او را به کاری که غیرقانونی بود واداشت. ولی زن اگر برده بود همه‌ی بچه‌هاش به طور قانونی مال ارباب اش بودند و او می‌بایست خرج خود را خود درآورد. دلال‌های محبت نیز زنان را به این راه می‌کشاندند. بنا بر داستانی از راغب اصفهانی روسپی‌پیری از شیوه‌ی زندگی‌اش پشیمان شد و به فروش وسایل زنانه روی آورد. بدین سان او به خانه و زندگی مردم راه یافت و «بیش‌ترین‌ی دختران و زنان مسلمان را فاسد کرد.»^{۸۴}

روسپیان در کدام شهرها کار می‌کردند؟

برخلاف تحریم سال ۸۹۲، مسافران اروپایی همه در مشاهدات‌شان به این‌جا رسیده‌اند که روسپی‌گری در ایران صفوی در نخستین دهه‌ی سده‌ی دهم هجری بس پر دامنه بوده است، و این می‌رساند که آن تحریم کارگر نیفتاده بود. ذن خوان، مسلمانی شیعی که پس از آمدن به اسپانیا در ۱۰۲۳ به کیش کاتولیک درآمده بود، با آن دید مخالف است زیرا می‌نویسد که

در پرشیا، برخلاف دیگر امت‌های مسلمان هرگز زن‌های هر جایی چندان زیاد نیستند. اما کولیانی که در ولایات هم‌مرز با پرشیا زندگی می‌کنند، دسته دسته وارد کشور ما می‌شوند و خانواده‌هاشان را هم با خود می‌آورند؛ و نزد آن‌ها زن‌هایی هستند که برای گذران زندگی تن‌فروشی می‌کنند... من خودم یک بار از کولیانی که در کشوری زندگی می‌کردند که این زنان هر جایی از آن‌جا می‌آمدند پرس‌وجو کردم و به من گفتند هیچ مردی نیست که دختری را به زنی بگیرد مگر آن‌که او به گردن بگیرد با پولی که از این شغل کریه درمی‌آورد شوهر آینده‌اش را نان و لباس بدهد.^{۸۵}

ذن خوان آشکارا هنوز وطنش را دوست می‌داشت، ولی وجود روسپی‌گری در ایران را از بیخ و بن انکار می‌کرد. او درست می‌گوید که کولی‌ها به ایران می‌آمدند و شاردن حدس می‌زند که در اصفهان هزار نفر زن و مرد کولی زندگی می‌کردند. ژنده پوش بودند و در فلاکت به‌سر می‌آوردند. بی‌کار و ول می‌گشتند و همه با هم سکس داشتند و این است که به عقیده‌ی شاردن نام کولی مترادف بود با آدم منفور و زناکار با محارم.^{۸۶} اما، همچنان که در سده‌های بعد نیز، مشکل کولی‌ها نبودند، چه آن‌ها گروه بس کوچکی بودند که به‌خاطر خوی و عادت‌های نامتعارف‌شان انگشت‌نما بودند. از این گذشته ایشان در نواحی روستایی فعالیت داشتند و اقسام خدمات را برای هر کسی که پولی بابت‌اش می‌پرداخت انجام می‌دادند.

همه‌ی روسپیان از کولی‌ها نبودند، بلکه بسیاری‌شان از مردم شهری یا مهاجران روستایی و در هر دو مورد از زنان آزاد و برده بودند. جالبی قضیه

این‌جا بود که از همان آغاز روی کار آمدن حکومت صفوی روسپی‌گری در کار بود و رو به گسترش نهاد. در واقع روسپی‌گری، برخلاف تحریم‌های گه‌گاهی، گویا در همه جای ایران صفوی و در سرتاسر حکمرانی دودمان صفوی در کار بود. بازرگان و نیزی ناشناسی که در ۹۳۵ به ایران سفر کرده بود می‌نویسد شاه اسماعیل اول پس از فتح تبریز دستور داد ۲۰۰ تا ۳۰۰ فاحشه را کشتند.^{۸۷} اما بسیاری هم به کار خود ادامه دادند، زیرا همان بازرگان می‌نویسد: «همچنین فاحشه‌ها که در جاهای عمومی آمدوشد می‌کنند براساس زیبایی‌شان پول می‌گیرند، هرچه زیباتر پول بیش‌تری می‌گیرند... همه‌ی پول‌هایی که به دست می‌آورند می‌رود به کیسه‌ی واسطه‌های حکومتی.»^{۸۸} هر چه قدر هم شاه اسماعیل اول نسبت به روسپی‌گری عذاب وجدان داشته بوده باشد، ولی این مانع از آن نمی‌شده که درآمد‌های روسپی‌خانه‌ها را به مقاطعه ندهد، رقاصه‌ها را برای خود نگه ندارد و نیز زیباترین دختران تبریزی را برای خود گلچین نکند.^{۸۹} در هرات، پایتخت قدیم تیموریان، نیز روسپی فراوان بود. ازبک‌ها که در ۹۵۳ این شهر را گرفتند، اجازه دادند مردم از شهر بروند، البته نه این‌که چیزهای گران‌بهاشان را هم همراه ببرند. قمی می‌نویسد او از این کار ازبک‌ها بیزار بود که فاحشه‌ها را وامی‌داشتند زنان مکرمه را برای یافتن جواهر و دیگر چیزهای قیمتی بگردند، حتا تا آن‌جا پیش می‌رفتند که دست توی زیر جامه‌هاشان هم می‌کردند.^{۹۰}

دوایاریک (Fr. Du Iarric) می‌نویسد هرمزی‌ها مردم خوش‌گذرانی بودند دوستدار موسیقی و لباس‌های پرطمطراق. مرد و زن همه خود را غلیظ بزک می‌کردند،^{۹۱} و زلم زیمبو به خود می‌آویختند. بسیاری از مردم شهر به خودشان عطر می‌زدند. عطر و گلاب فروشان هم در کوچه و بازارها جنس‌هاشان را می‌فروختند و هم در عطاری‌ها، ولی ثروتمندان همیشه یک غلام بچه داشتند که شیشه‌ی عطر به بغل دنبال‌شان روان بود.^{۹۲} آن‌ها البته دل‌ربایی هم می‌کردند، زیرا اخلاق مدارا رواج داشت.

روسپی‌گری، زنانه و مردانه هر دو، در هرگز مثل هر بندری جهانی، رونق داشت. مسافری یسوعی می‌نویسد که پنج دینار برای یک باکره از سرش هم زیاد بود.^{۹۳} از سال ۱۰۴۴ به بعد که وظیفه‌ی بازرگانی هرگز به بندرعباس منتقل شد، روسپی‌خانه‌های جواز دار در این بندر نیز پیدایشان شد.^{۹۴} لاکیر (Lockeyr) می‌نویسد رئیس نظمیه یا کوتوال،^{۱۱} یک فاحشه‌سرای نان و آب‌دار راه‌انداخته‌است.^{۹۵}

در ۱۰۴۴ فون پوستر در قندهار به روسپی‌های پرو و وقیح برخورد.^{۹۶} به نوشته‌ی سفیر هلندیان اسمیت در ۱۰۵۱ «زنان عادی این‌جا [شیراز] از آزادی بسیار برخوردارند و رفتاری به دور از پاکدامنی از خود نشان می‌دهند.»^{۹۷} این گفته تا اندازه‌ی زیادی مربوط به دختران زرتشتی بود، جوری که می‌گفتند یکی از عالمان یزد با دختران زرتشتی سر و سر داشت و گمراه‌ایشان شده بود. رابطه با دختران زرتشتی احتمالاً از آن‌جا پیدا می‌شد که مسلمانان یزد به شراب که نیازشان می‌افتاد می‌بایست به محله‌ی زرتشتیان بروند، زیرا آن‌ها تنها کسانی در شهر بودند که اجازه داشتند شراب بیندازند. و همچنان که در فرصت‌ها و مواقع دیگر دیده شده، و همان‌سان که فقیهان گفته‌اند، شراب‌نوشی و رفتارهای ناشایسته‌ترین یک‌دگراند.^{۹۸} اگر هنوز کسی هست که شک دارد در ایران صفوی روسپی وجود داشته، اُلثاریوس را نخوانده است، یعنی کسی که در ۱۰۵۹ نوشت تمام شهرهای ایران روسپی‌خانه داشتند که اجازه‌ی رسمی از مقامات می‌گرفتند (به استثنای اردبیل که شاه عباس اول به‌تازگی تحریم‌اش کرده بود).^{۹۹}

بزرگ‌ترین مرکز گردهم‌آبی روسپیان ایران در آن زمان در پایتخت یعنی اصفهان بود. نویسنده‌ی هلندی ناشناسی در دهه‌ی ۱۰۵۱ نوشت در اصفهان بیش از ۱۲۰۰۰ زن هرجایی بودند که می‌بایست به نسبت زیبایی و تعداد خواهنده‌گان‌شان مبلغ چشم‌گیری بپردازند.^{۱۰۰} شاردن هم سپس این رقم را می‌آورد، ولی او یادآوری هم می‌کند که این رقم کسانی را که

کارهای خصوصی‌تر و گران‌تر انجام می‌دادند شامل نمی‌شد؛ او این گروه را ۱۵۰۰ تن برآورد می‌کند.^{۱۱} در مورد دیگری شاردن می‌نویسد در ۱۰۸۲ در اصفهان ۱۴۰۰۰ روسپی بودند که نام‌شان در دفترخانه‌ی به‌خصوصی ثبت شده بود. دومان نیز همین رقم را آورده است. اما شاردن می‌افزاید به وی گفتند که احتمالاً همین تعداد روسپی در اصفهان بود که نام‌شان ثبت نشده بود. این کار با همدستی با مقامات مربوط که جیب خود را از وجوهات این زنان پُر می‌کردند انجام می‌گرفت، وجوهاتی که بیش‌از حقوق رسمی‌شان بود.^{۱۲} از این‌جا روشن می‌شود که چرا فریر (Fryer) می‌گوید تعداد روسپیان در اصفهان ۳۰۰۰۰ تن بوده، یعنی رقمی که در سنجش باداده‌های دیگر کمی بالا به نظر می‌رسد.^{۱۳} با توجه به این که اصفهان بزرگ‌ترین شهر ایران صفوی بود، با جمعیتی شاید ۵۰۰۰۰۰ نفری، جای تعجب نیست اگر بیشترین تعداد روسپیان را هم داشته بوده باشد. این از درآمدهایی که از ایشان به‌دست می‌آمد خود را نشان می‌داد، که در مورد اصفهان دو پنجم تمام مالیاتی بود که از کسب و کارهای بدنام فراهم می‌آمد.^{۱۴}

روسپی‌گری تنها در نواحی بزرگ شهری نبود بلکه در دهکده‌های بزرگ و کاروان‌سراها هم وجود داشت. کولی‌ها را هم نباید در این میان فراموش کرد، چه آن‌ها چادرنشینی بودند که از این روستا به آن روستا می‌رفتند. در ۱۱۰۶ کمپفر می‌نویسد در دهی در جنوب جهرم فاحشه‌ای بساط کسب و کارش را در کاروان‌سرا پهن کرده بود.^{۱۵} همچنین گرداننده‌ی کاروان‌سرای روستایی در نیم فرسخی تخت جمشید، پیر فاحشه‌ی زشتی بود که خود را به مسافران عرضه می‌کرد.^{۱۶} شهرک جهرم بازاری حقیر داشت و کاروان‌سرای بزرگ به نام شاه حسینی که گویا روسپیان درش کار می‌کردند.^{۱۷} سرانجام این‌که وقتی سپاه به راه می‌افتاد نه تنها زنان شوهردار شوهران‌شان را همراهی می‌کردند، بلکه بی‌شوهرها هم

دنبال سپاه می‌رفتند تا خدمات خود را به سربازان و مردهای دیگر عرضه کنند.^{۱۰۸}

دستمزد گناه

قیمت‌ها مختلف بودند؛ فریر ادعا می‌کند که «در این شهر فاحشه‌های گرانی هستند که برای یک شب لاس‌زدن صد تومن می‌گیرند، و بیشتر که بخواهید، نیم این مبلغ را باید بگذارید روش.»^{۱۰۹} به نوشته‌ی شاردن، فاحشه‌ها را با قیمت‌هاشان می‌نامیدند، مثلن، دختر «دوتومنی» یا «پنج‌تومنی».^{۱۱۰} سپس از خانه‌ی معروفی یاد می‌کند به نام «خانه‌ی دوازده تومنی» که به یاد روسپی‌ای که توش زندگی کرده بود و نام هنری‌اش بود «دوازده تومنی»، زیرا این بهایی بود که نخستین بار که به این خانه آمد ازش درخواست کردند، خانه‌ی مجللی که با رنگ‌های لاژورد و زرین تزئین و نقاشی شده بود.^{۱۱۱} به نوشته‌ی شاردن، رقاچه‌های اصفهان گاه ۱۵ تا ۲۰ پیستولس، یا سه تا چهار تومان، می‌گرفتند، گرچه در جاهای دیگر ۱۰ پیستولس، یا دو تومان می‌گرفتند، ولی هرگز کم‌تر از یک تومن نه.^{۱۱۲} توه‌نوت (Thevenot) می‌نویسد رقاچه‌ای چنان خوب رقصید که عباس دوم، در حال مستی، در ازای خدمت او کاروان‌سرای را به وی بخشید، یعنی بنایی که بابت اجاره دادنش پول خوبی نصیب‌اش می‌شد. فرداش وزیر اعظم به شاه توصیه کرد هدایی‌اش را از زنک پس بگیرد و به‌جاش ۱۰۰ تومان به وی بدهد. زن هم خواستار کاروان‌سرای هدایی شد، ولی وقتی گفتند اگر زیر بار نرود هیچی به‌ش نمی‌دهند، سرانجام کوتاه آمد.^{۱۱۳} این‌ها قیمت‌های کلانی بودند، زیرا موجب چندان بالا نبودند. از داده‌ها برمی‌آید که چنین پولی را فقط به روسپیان اعیانی یا درباری می‌دادند. میانگین موجب یک افسر قزلباش سالانه فقط ۶ تومان بود^{۱۱۴} و بنابراین، تنها افسران عالی‌رتبه از پس چنین روسپانی برمی‌آمدند، و این می‌رساند

که تعداد این روسپیان گران می‌بایست کم بوده باشد. شاردن داستان جالبی نقل می‌کند که به این موضوع روشنی می‌اندازد:

یکی از والیان ناحیه‌ای در گیلان سراپا شیفته‌ی رقاصه‌ای شد که رقص‌اش را دیده بود، بنا به رسم معهود، فرداش برای او [هدیه‌ای شامل] دو اسب و پنج اِکوس [یا یک سوم یک تومان] فرستاد و از وی خواست به خانه‌اش بیاید. نزد والی این مبلغ خوبی بود، ولی دختر پاسخ داد اگر ۳۰ اِکوس ندهد به خانه‌اش نمی‌رود. والی ۱۰، ۱۵ و ۳۰ اِکوس فرستاد ولی دختر نیامد. عاقبت والی ناکام ۱۰ پیسترلس برایش فرستاد و به دوستانش گفت که به دختر درسی خواهد داد. سرانجام دختر آمد و والی از وی پرسید آیا پول را دریافت کرده است و دختر جواب آری داد و گفت، «آن‌ها را به خدمتکارانم دادم، چه من خود را چنین ارزان نفروشم.» فقط برای این آمدم که ملاحظه‌ی شما را کرده باشم. والی به هر حال از او خواست برای او و دوستانش برقصد؛ او دختر را بی‌خوراک و نوشاک تا دل شب نگاه داشت. سپس به اتاقی بردش و خود و دوستانش یکی پس از دیگری با او چنان کردند تا خود صبح. صبح دختر گمان می‌کرد دیگر رخصت رفتن‌اش می‌دهد، ولی والی همه‌ی خدمتکارانش را در اتاقی گردآورد، از پیشکار تا میرآخور، و دختر را آورد و گفتش: «خوشگلم» من والی کوچکی بیش نیستم و توان پرداختن ۱۰ پیستولس برای یک شب را ندارم؛ این هزینه به دوش خدمتکارانم هم هست و برای همین هم آنها می‌خواهند در این عیش شریک شوند. آن‌ها دختر را یک شبانه‌روز دیگر نگاه داشتند. او از این رفتار والی فغان‌ها کرد و والی دید نزدیک است به زحمت افتد. چون دید موج علیه او برخاسته، موضوع را به شیوه‌ای خنده‌دار با شاه در میان نهاد. شاه هم قضیه را فیصله داد و ۱۰ پیستولی دیگر بابت شب دوم به رقاصه پرداخت.^{۱۱۵}

برخی از صاحب‌منصبان بیش‌تر اوقات را به شادخواری و عیش و نوش با روسپیان سپری می‌کردند، از جمله خواجه محمد صالح بتکچی استرآبادی، که مردی توانگر بود.^{۱۱۶} در واقع مردان آبروی خود را به پای این یا آن زیبارو می‌باختند و بسیاری از اعیان در این راه دار و ندار از کف می‌دادند. دُن خوان نقل می‌کند که:

هر جوان ایرانی که بخواهد خود را عاشق وفادار نشان دهد... باید چند جای خود را با فتیله‌ای کندسوز از کتان بسوزاند، کاری که مانند محرّقی عمل می‌کند که جراحان ما در اسپانیا به کار می‌برند تا اگر لازم باشد زخم‌هایی را در دست و پا بشکافند. سپس عاشق‌زار بر اثر زخم‌های بسیار، خود را به بانو می‌نمایاند: آنگاه بانو برای او پارچه و زخم بند ابریشمی می‌فرستد تا زخم‌هاش را ببندد و تا زخم‌ها خوب نشده‌اند همچنان بسته بمانند. سپس مرد جاهای سوخته را به محبوب‌ترین زیبایان نشان می‌دهد و خواستار آن می‌شود که هر چه زودتر ازدواج کنند.^{۱۱۷}

حدود ۷۰ سال بعد شاردن با مردانی آشنا شد با صداقت و هشیار که سراپا شیفته‌ی چنین زنانی شده بودند. بهانه‌شان هم این بود که افسون شده اند و معتقد بودند اگر هم می‌توانستند نمی‌خواستند این پیوند را بگسلند. این مردان معروف به بندگان عشق را می‌شد از داغ‌های روی بدن، به‌ویژه روی بازوان‌شان، شناخت. این داغ‌ها را آن‌ها با فلزی گداخته به‌اندازه‌ی سکه‌ی ۳۰ سولسی (حدود دو سانتی) روی پوست می‌گذاشتند. این کار را وقتی می‌کردند که سراپا شور بودند تا به دلبر نشان‌دهند که آتش عشق‌شان کاری کرده که دیگر آتش را احساس نمی‌کنند. مرد هرچه داغ بیش‌تر داشت سر‌پرشورتری داشت. مردانی بودند که از سر تا پای خود را داغ می‌کردند، به‌ویژه روی کمر را که کلیه‌ها زیرشان بودند.^{۱۱۸} گِمللی-گره‌ری بیست‌سال بعد همان رسم را مشاهده کرد، ولی در این مورد دلبران صیغه، یعنی همسران موقت بودند. (بنگرید: بخش دو).^{۱۱۹}

مردان از چند راه دیگر نیز شور و شیدایی خود را نشان می‌دادند. در همان سال ۱۰۳۱ در همدان فاحشه‌ای از راه و روش زندگی خود پشیمان، زن عطاری می‌شود عبد علی نام. عاشقان زن چنان برمی‌آشوبند که شبی از شب‌ها می‌ریزند تمام درختان باغ عبدعلی را می‌اندازند، و یک شبه کاری را می‌کنند که ۵۰ تن در دو هفته می‌بایست بکنند! چندی بعد به دکان عبدعلی اندر می‌شوند و تمام کوزه‌ها و قفسه‌هاش را می‌شکنند و تمام علفیات و عرقیاتش را پخش و پلا می‌کنند. سپس شبی دیگر می‌روند

جسد پدرش را از گور بیرون می‌آورند در میدان همدان می‌سوزانندش. عبدعلی و زنش هر دو خوبرو و خوش‌آواز بودند، پس برای این ماجرا آوازی ساختند که توجه دربار شاهی را برانگیخت و شاه ایشان را به اصفهان فراخواند و زبان‌هاشان را جبران کرد و مجرمان این پلیدکاری‌ها را گوشمالی داد.^{۱۲۰} زمانی که چند مرد خواستگار یک زن بودند نیز شیفته‌گی بالا می‌گرفت. چنان‌که در ۱۰۹۷ زنی بود کههنه‌قدم نام و مردی منصوربیگ نام که حاکم یزد بود و همواره غرق در باده‌نوشی و روسپیان، رقیب برادر خودش بودرفیعه نام. این یک، زن را به خانه‌ی دوستی روبه‌روی مسجد می‌برد تا شب را باوی به‌سر آرد و منصوربیگ شست‌اش خبردار می‌شود و به مردانش دستور می‌دهد کمین کنند و کههنه‌قدم که از خانه بیرون می‌شود بگیرندش و یگراست به نزد اوش بیاورند.^{۱۲۱} مورد همانند دیگر نصرعلی‌بیگ ملازم است که چنان واله و شیدای محبوب‌ترین رقاصه‌ی شاه سلیمان می‌شود که عاقبت او را می‌فریبد به جای رقصیدن در کاخ شاهی هشت روزی را در خانه‌ی او بگذراند. شاه که از دختر می‌پرسد این چند روزه کجا بوده، او می‌گوید ناخوش احوال بوده است. شاه می‌گوید به چشم او که دختر بسیار هم خوش احوال است. دختر می‌گوید این از شرابی‌ست که نوشیده. شاه می‌پرسد کجا شراب نوشیده؟ دختر وامی‌دهد و می‌گوید نزد ملازمش. شاه برافروخته می‌شود که نصرعلی بیگ جرأت کرده با رقاصه‌ی او به‌عیش بنشیند و آنگاه بر آن می‌شود که در عوض، او هم با زنان ملازمش عیش کند. بی‌درنگ مردانش را دستور می‌دهد همسران و همخوابه‌ها و کنیزان نصرعلی‌بیگ را بگیرند و به یکی از روسپی‌خانه‌های شهر ببرند. همسران و کنیزان او را وارونه و سر و روی گشاده بر خر می‌نشانند و به روسپی‌خانه می‌برند. روز دیگر که شاه زود از خواب برمی‌خیزد مردم پا در میانی می‌کنند که آن زنان و کنیزان بی‌گناه‌اند، بسی زیبا هستند و قابل. شاه از این سخنان از رأی خود برمی‌گردد و آن‌ها را به زنان حرم‌سرای خود می‌افزاید.^{۱۲۲}

عیش مدام از هرکسی برنمی‌آمد، مشتریان اغلب زود کارشان را می‌کردند و می‌رفتند. این می‌رساند که بیش‌ترین روسپیان نرخ چندان بالایی را نه مطالبه و نه دریافت می‌کردند، وگرنه درآمدشان بسی بیش از آنی می‌شد که بود. روسپیان عادی بی‌خریدار که با هر کسی می‌خوابیدند، یا در روسپی‌خانه‌ها بودند یا در کوی و برزن با ناچیزترین بها خود را می‌فروختند. از سطح قیمت که بگذریم، از تعداد پرشمار سکس‌کارها معلوم می‌شود که کارشان خواهان بسیار داشته و آن‌ها بی‌مشتری نمی‌ماندند.^{۱۲۳}

آیا محله‌ی بدنام وجود داشته؟

آری، البته. با آن‌که زنان برای جلب مشتری درخیابان‌ها می‌گشتند، دراصفهان یک محله‌ی بدنام هم وجود داشت. به نوشته‌ی گمللی - کره‌ری، «یک محله‌ی قجه‌ها در اصفهان بود به نام بازار نوچه که به شاه مالیات می‌پرداخت.»^{۱۲۴} شاردن اطلاعات بیش تری به دست می‌دهد؛ به گفته‌ی او مدرسه صفویه دم محله‌ی بدنام اصفهان قرار داشت. خود این محله سه تا خیابان داشت و هفت کاروان‌سرای بزرگ معروف به کاروان‌سرای «بی‌چادرها یا بی‌حجاب‌ها، چون که به فارسی فاحشه‌ها را به این رسم‌ها می‌نامند.» مردم آبرودار، به خاطر بدنامی این محله، نه می‌خواستند در آن‌جا زندگی کنند و نه گذرشان به آن بیفتد، زیرا خوش نداشتند صدای سوت روسپی‌ها را، که برای کسانی می‌کشیدند که نمی‌رفتند به خانه‌ی ایشان بشنوند.^{۱۲۵} جوری که شاردن می‌نویسد برخی از خانه‌ها که روسپی‌های سطح بالا توشان زندگی می‌کردند به راستی زیبا بودند. درستی این گفته از توصیفی که از پاره‌ای از این خانه‌ها می‌دهد آشکار می‌شود، خانه‌هایی که در هر یک شش کنیز گرجی نگه‌داری می‌شدند و خانم رئیس به روسپی‌گری وامی‌داشت‌شان.^{۱۲۶} روسپی‌هایی که در محله‌ی بدنام کار نمی‌کردند، در جاهایی چون میدان بزرگ اتاق اجاره می‌کردند.

اشکوب‌های بالای میدان بزرگ به مسافران و غریبه‌های دیگر اجاره داده می‌شدند.^{۱۲۷}

در اردبیل روسپی‌ها در کاروان‌سرای در اورسومی محله کار می‌کردند. به نوشته‌ی استرویس (struys) این زنان در شعرخوانی، قصیده‌خوانی برای امام علی و شاه، چیره‌دست بودند و دیگرانی پیش چشم حاکم شهر برهنه می‌رقصیدند. «آن‌ها هیچ شرم‌شان نمی‌آید و می‌گذارند مردان پستان‌هاشان را ببوسند و ناز و نوازشش‌شان کنند، حتا درخیابان‌های عمومی. جوان‌ها این کار الهه‌ی زیبایی را بد یا ناشایسته نمی‌دانند، و آن‌ها حتا تنبیه هم نمی‌شوند.»^{۱۲۹}

زنان کم‌بخت‌تر می‌بایست با خوب و بد‌ها بسازند. در ۱۰۷۷، محله‌ی بدنام بندرعباس بسیار ساده بود. زنان در «کلبه‌هایی از حصیر درخت خرما که روزنه‌های چهارگوشی داشتند در "دیواره‌ها" برای ورود هوا به کلبه، به سر می‌بردند.»^{۱۳۰}

خیابان‌گردها و دیگران

با این همه، زنان در اصفهان و جاهای دیگر در خیابان‌ها هم می‌گشتند، زیرا در ۱۰۲۸ دیه‌گودی سانتاآتنا نوشت که روسپیان همه جا در خیابان‌ها و دکان‌ها می‌گشتند و به کسب و کار مشغول بودند.^{۱۳۱} شاردن می‌نویسد که در گذشته، پیش از تحریم ۱۰۶۶، روسپیان شب‌ها مثل دسته‌ای کلاغ به خیابان‌ها می‌ریختند و از آن‌جا به همه‌ی شهر و کاروان‌سراها پخش می‌شدند.^{۱۳۲} اما این برای بازار گرمی بود، زیرا معامله در خانه‌های همان نزدیکی انجام می‌شد. اولتاریوس نوشته است که در قزوین دم‌دم‌های غروب سوداگران در شرق میدان بساط کالاهاشان را پهن می‌کردند و روسپی‌ها روگرفته، همان جا صف می‌کشیدند.^{۱۳۳} استرویس در ۱۰۹۲ این مکان را در قزوین بزرگ‌ترین محل تجمع روسپی‌ها می‌داند که در آن‌جا در روز جواهر و دیگر کالاهای گران‌بها می‌فروختند. پس از غروب

پیره زنی دلاله برای روسپانی که صف کشیده بودند مشتری پیدا می کرد. او پشت سر زنان می ایستاد و بذله گویی می کرد. یک بالش و یک پتوی پنبه ای یا از پر با خود داشت و یک فانوس هم دستش بود. مشتری که می آمد، او فانوس را بالا می گرفت و روسپی روی خود باز می کرد تا مرد بتواند خوب ببیندش. اگر مرد آنچه را که می دید می پسندید و سر قیمت با هم کنار می آمدند، زن دنبال مرد می رفت، احتمالن یا به خانه اش یا به پاتوقی در همان نزدیکی. استرویس می گوید این کار در سکوت محض انجام می گرفت، جوری که انگار یکی از آبرومندانه ترین معامله ها انجام می شود.^{۱۳۴}

زنان کولی مشتری هاشان را جور دیگری پیدا می کردند، معمولن با رقصیدن و نیز در نزدیکی کاروان سراها، آن وقت یکی یا چند تایی از تماشاگرها که خوش شان می آمد با زنی ویژه بخوابند پا پیش می گذاشتند.

در این مواقع رسم بر این است که شوهران شان آن ها را می برند خانه ی مرد ایرانی که زن قرار گذاشته شب را با او بگذرانند؛ و بامداد شوهر سر وقت می آید زنش را ببرد، با آینه و سرخاب سفیدآب و لچک و سنجاق هاش و آن وقت شوهر قیمتی را که فرار گذاشته بودند دریافت می کرد.^{۱۳۵}

مردهای نامسلمان چه طور؟

بسیاری از روسپی ها مسیحی بودند که اربابان برده دارشان آنها را وادار به روسپی گری می کردند. پیش تر درباره ی کار ایشان سخن گفته شد و بنابراین لازم است نگاهی نیز به مشتریان نامسلمان بیندازیم، زیرا مردهای نامسلمان خارجی بسیاری در ایران صفوی زندگی می کردند که بیشترشان در پایتخت و برخی از بندرها بودند و راهی برای برآوردن نیازهای سکسی شان می جستند. این به ویژه در مورد ملوانان جزیره ی هرمز و بعدها بندرعباس صدق می کرد که زندگی ساحلی داشتند و، زن دار یا بی زن، دیرزمانی بی زن سپری می کردند. در هرمز، در دوره ی چیره گی پرتغالی ها،

روسی‌خانه‌های رسمی وجود داشتند. زنان مسلمان بسیاری در این دوره مسیحی شدند تا آن‌ها هم بتوانند به مشتری‌های کاتولیک دست یابند.^{۱۳۶} در بندرعباس هلندی‌ها و انگلیسی‌ها و اروپایی‌های دیگر و نیز بسیاری ملوانان آسیایی زندگی می‌کردند و تقاضا برای زن بسیار بالا بود. این است که روسپی‌های زیادی که بیش‌ترین هندی بودند در فصل دادوستد به آن‌جا می‌آمدند. کوتوال نیز به این زنان هندی و همچنین مسلمان اجازه می‌داد کار کنند، زیرا به او پول می‌دادند.^{۱۳۷} در ۱۰۹۵ در بندر گنگ، مأموران پرتغالی مسافر ونیزی بمبو (Bembo) را به مهمانی‌های خود می‌بردند که در آن‌ها «زنانی هستند که ایشان بسیار ازشان خوش‌شان می‌آید. ولی از میان‌شان حتا یکی هم پیدا نمی‌شود که بیزد. بعضی سربازها برای ارضای خود لباس‌ها و دار و ندارشان را می‌فروشدند».^{۱۳۸}

ملوانان در بندرعباس که به خشکی می‌آیند، یابوهای کرایه می‌کنند که یکرست می‌برندشان به روسپی‌خانه. «انگاری می‌دانند ملوان‌ها باید بروند آن‌جا».^{۱۳۹} ولی مردان نامسلمان فقط در شهرهای بندری نبود که تسکین پیدا می‌کردند. در تبریز زمان شاه اسماعیل اول، مردان نامسلمان به روسپی‌خانه‌ها می‌رفتند زیرا، «در رفتن به روسپی‌خانه میان مسیحیان و مسلمانان فرقی نیست».^{۱۴۰} یک راهب ناشناس پرتغالی، «که در خانه‌ی سیرآنتونی اقامت کرده بود توانست یک روسپی ایرانی پیدا کند که با او بخوابد، و در تمام مدتی که آن‌جا بود هر شب نزد آن زن بود...»^{۱۴۱} به‌ظاهر رفتن به خانه‌ی دیگران برای زنان امری عادی بود. دو برویژین (De Bruijin) می‌نویسد با آن‌که زنان «مراقب‌اند چشم مردها به‌شان نیفتد»، زنان ارمنی آن‌قدرها هم که آدم فکر می‌کرد پاکدامن نبودند. «زیرا هستند کسانی از آن‌ها که برای پول تن‌فروشی می‌کنند، لباس مردانه می‌پوشند و سوار اسب می‌شوند و با مادرشان روانه‌ی اسپاهان می‌شوند و آن‌جا پولکی فراهم می‌کنند، درحالی‌که شوهر بیچاره به خیال خودش ایشان از هر وسوسه‌ای درامان‌اند، زیرا هرگز حجاب‌شان کنار نمی‌رود».^{۱۴۲}

شاردن می‌گوید هیچ‌کس به این کارشان ایرادی نمی‌گرفت، حتا وقتی همان زنان برای دیدن بازرگانان خارجی به کاروان‌سراها می‌رفتند.^{۱۴۳} خارجی‌ها هم به روسپی‌خانه‌ها می‌رفتند و کسی اعتراضی نمی‌کرد.^{۱۴۴} اما این زن‌ها می‌بایست نامسلمان بوده باشند، زیرا دلاً وگه به مورد یک بازرگان ونیزی اشاره می‌کند که در ۱۰۴۱ حاکم اصفهان با او برخورد بد می‌کرد، زیرا ساعتی را با زنی مسلمان گذرانده بود.^{۱۴۵}

پاری از خارجی‌ها از دیگران خوش‌شانس‌تر بودند، زیرا بارها پیش آمده بود که شاه یکی از دخترانش را به مسافری بیگانه داده بود، حال یا به خاطر این که متعقد بود مرد نباید بی‌زن بماند و یا این که می‌خواست آن بیگانه پدر نوه‌اش بشود. نخستین سفیر پرتغال در ۱۴۳۰ به چنین سرنوشتی دچار شد.

شاه دوست داشت میگوئل فریرا با زنی بخوابد تا پسر یا دختری از خود بر جای گذارد. او زنی سفید و بس زیبا از اندرونی خود را با گوهرها و جامه‌های گران‌بها به همراه دو خدمتکار برایش گسیل داشت؛ و این پیغام را فرستاد که به گمان او خوب نیست مرد بی‌زن بماند؛ برای همین آن زن را برایش گسیل داشته که از زنان خودش است و هر خواسته‌ای که او از وی داشته باشد برآورده می‌کند. میگوئل فریرا در پاسخ یا سپاس‌گزاری و ادای احترام بسیار، با احتیاط تمام از او خواست آن زن را برایش گسیل نکند، زیرا او در پرتغال همسری دارد و به هنگام جدایی سوگند خورده و به او قول داده تا برگردد دستش به هیچ زن دیگری نخورد، بسیار پوزش خواست که نمی‌تواند آنچه را که اعلیحضرت فرموده انجام دهد. شاه تقوای او را ستود.^{۱۴۶}

این ژست شاهانه یادآور ژست همانندی‌ست از چنگیزخان که زنی را داد به پهلوان فیلا «تا از ایشان فرزندی پدیدآید».^{۱۴۷} به خارجیان دیگر نیز همین قدر احترام می‌گذاشتند. شاه عباس اول «از حرم‌سرای خود زن عقدی چرکسی به رابت شرلی داد، زنی بس گرامی و محترم. ولی به شرطی که در پرشیا فرزندی از خود به‌جا گذارد و شاه نیز پدرخوانده‌اش شود».^{۱۴۸}

سفیر اسپانیا دن گارسیا دسیلوا فیگوئرا که در شیراز بود، حاکم آن شهر چند زن به وی پیشکش کرد، شاه عباس اول نیز همین کار را در اصفهان کرد، ولی سفیر آن را نپذیرفت و گفت او برای چنین شراکتی پیر است.^{۱۴۹} هیوبرت ویس نیچ، نخستین مدیر کمپانی هند شرقی هلندی در ایران، می‌نویسد در ۱۰۶۶ در شیراز امامقلی خان او و کارمندان را به یک مهمانی موسیقی ورقص دعوت می‌کند؛ آخر شب حاکم همان زن را برای «آواز خوانی و طرب» بیش‌تر به اتاق ویس پنج روانه می‌کند.^{۱۵۰} در ۱۰۸۵ عباس دوم پس از ضیافتی با باده‌گساری فراوان، زنی را به تاورنیه پیشکش می‌دهد.^{۱۵۱} مورد جالبی هم در اسناد کمپانی هند شرقی هلندی هست. ماتیوس فان پیسیگ، مدیر این شرکت در اصفهان در ۱۱۶۰ مُرده بود. در خلال اشغال ایران به دست محمود افغان در دهه‌ی ۱۱۴۰ او زنی به خیال خودش مسیحی گرجی را خریده بود. پس از شکست افغان در ۱۱۵۰ این زن اعلام کرد که مسلمان است. فان پیسیگ گرچه از او بچه داشت، از خانه بیرون انداختش تا به داشتن رابطه با زن مسلمان متهم نشود. کمپانی هند شرقی برای این‌که جلوی هرگونه ادعای براموال فان پیسیگ را گرفته باشد، در ۱۱۶۰ از شیخ الاسلام اصفهان نظرش را درباره حکم شرعی جویا شد که آیا فرزند فان پیسیگ نسبت به دارایی پدرش حقی دارد یا نه. حکم اعلام شده این بود که بنا بر شرع اسلامی، فرزندان یک فاحشه از پدر اصلی خود ارثی نمی‌برند.^{۱۵۲} سفیر لهستانی بوگدان، زمانی که در ۱۰۹۲ در شماخی بود و منتظر پاسخ شاه سلیمان، دو دختر گرجی خرید به قیمت ۱۰۰ ریشتالر تا هم باشان هم‌خوابه شود و هم وقتی مهمان داشت برقصند و مجلس را گرم کنند.^{۱۵۳} سفیران ایران در خارج نیز چیز نامطلوبی در جلب نظر و بلند کردن زنان بی‌شوهر نمی‌دیدند، مانند موسا بیگ در هلند و نقی بیگ در انگلستان.^{۱۵۴}

آیا روسپیان پوشاک خاصی می پوشیدند؟

روسپیان نه تنها لباس شان با لباس زنان دیگر فرق داشت و بی پروایانه تر بود، بلکه رفتارشان نیز این چنین بود. روسپیان سطح بالا گروهی جداگانه بودند و روگشاده این ور و آن ور می رفتند، براسب سواری شدند و نوکر به همراه داشتند.^{۱۵۵} در ماه محرم، بنا بر داسیلوا فیگوره اوآ، همه سیاه می پوشیدند جز این روسپیان. در واقع آن ها حتا در روز عاشورا جامه های زرد یا رنگین با نقش و نگارهایی از نخ ابریشمی یا رزین به بر می کردند.^{۱۵۶} بسیاری شان پولدار بودند و تن پوش های زربفت و مانند آن می پوشیدند و زیورهای زرین و مروارید به خود می آویختند؛ آن هایی که توان مالی اش را داشتند در شهر سوار براسب رفت و آمد می کردند. اسب ها را با شلال های سیمین و زرین و آرایه های دیگر آذین می کردند و سه یا چهار نوکر پای پیاده به همراه می آمدند.^{۱۵۷} هربرت پوشاک روسپیان را چنین وصف می کند: «جامه شان شلال و پرزرق و برق است و تا نزدیک قوزک پاشان می رسد؛ زیرش تنبان های زربفت، ساتن، و یا گلدوزی های گران بها می پوشند.»^{۱۵۸} او روسپیان بندرعباس را که، به گفته ی وی، در آن شهر «غوغا» کرده اند، چنین وصف می کند:

موهانشان بافته و عطرآگین، روی گونه هاشان آویزهایی از مروارید شرقی دور گردن شان طرقی جواهرنشان، به گوش هاشان حلقه ها یکی در دیگری، بر بینی شان گلی یا تکه ای زر به درازای سه اینچ و پهنای نیم اینچ مرصع به فیروزه و یاقوت سرخ و گوهر و یاقوت کبود و دیگر سنگ های قیمتی... به بازوهاشان بازوبندهای سیمین، برنجین، حاجی و مانند این ها...^{۱۵۹}

روسپیان معمولی روگشاده بیرون نمی رفتند و چشم بی تمیز نمی توانست میان ایشان و دیگر زنان که بیرون بودند فرق بگذارد. ولی حجاب شان کوتاه تر بود و نازک تر و کمی گشادتر تا بتوانند برای جلب مشتری کنارش بزنند.^{۱۶۰} روسپیان در زیر حجاب گویا لباس هایی متفاوت

می‌پوشیدند، همچون پیرهن‌هایی که پایین‌شان را پهن‌تر تو می‌گذاشتند، در صورتی که «زنان آبرودار پیرهن‌شان را تو نمی‌گذاشتند.»^{۱۶۱}

روسی‌گری: کاری سخت

شهوترانی و زناکاری بزآمدنیازهای پُرزور بشری بودند و بازار کارهای غیرمُجاز و غیرشرعی، و برخلاف تحریم دینی و یا حکومتی، همچنان گرم. این بود که حکومت می‌بایست چشمی براین کرد و کارها داشته باشد تا سرکوب و یا کم و بیش مهارشان کند. برای این منظور، حکومت‌های پَسان مقامی را برگماشتند تا چشم‌اش به اخلاق عمومی باشد و تا پایان سده‌ی دهم او را محتسب می‌نامیدند.^{۱۶۲} بنا به دلایلی ناشناخته کارکرد محتسب از آن پس به داروغه سپرده شد. داروغه را یک‌چند از مقامات از جمله مشعل‌دار باشی سلطنتی در کارش پشتیبانی می‌کردند. او همه‌ی خانه‌های بدنام، قهوه‌خانه‌ها و همه‌ی «حرفه‌های پست» (مطربان، هنرمندان و جزاین‌ها)، را زیرنظر داشت و در عین حال برخوردار از مالیاتی بود که این حرفه‌ها ناگزیر بودند بپردازند. او همچنین از مطرب‌هایی که در کوی و برزن می‌نواختند جریمه می‌ستاند و نیز نام و نشان همه‌ی روسپیان را پیش خود ثبت می‌کرد.^{۱۶۳}

نظارت بر کرد و کارهای غیرمُجاز هزینه برمی‌دارد، این است که حکومت از کسانی که به چنین کارهایی مشغول بودند پول می‌گرفت. دِلاوگه می‌نویسد «آقا حاجی»، مهتر شاه‌عباس اول و «منشی طرب‌خانه‌ی سلطنتی»، سرپرست فاحشه‌های اصفهان بود و آن‌ها به وی باج می‌دادند.^{۱۶۴} در دهه‌ی ۱۰۵۱ دویچ می‌نویسد که «می‌گویند در این شهر [اصفهان] گذشته از زنان شوهردار ۱۲۰۰۰ زن هرزه نیز هستند که می‌بایست هر ماه بروند خود را به داروغه نشان دهند و می‌بایست برحسب زیبایی و میزانی که خواهان دارند به‌شان مبلغی گزاف بپردازند.»^{۱۶۵} فریر همانند مسافر دیگر عقیده دارد که «آن‌ها از همان‌اول که جواز می‌گیرند

شروع به کار می‌کنند و تا وقتی این کار را می‌کنند سالانه به وی [شاه] پول می‌دهند.^{۱۶۶} بعید است که همه‌ی ۱۴۰۰۰ روسپی همراه خودشان را به داروغه معرفی می‌کرده باشند. بیش‌تر احتمال دارد که، مانند سازمانی تجاری، سرپرست‌های روسپیان، یعنی جاکش‌ها و خانم رئیس‌ها، و صاحبان روسپی‌خانه‌ها این کار را می‌کردند، و این تعداد را می‌شد هر ماه در داروغه‌خانه دید و کارشان را راه انداخت.

از این فعالیت‌های غیرمجاز و لانه‌های شرارت درآمد خوبی به‌دست می‌آمد. در ۹۵۶، یا در همین حدود، مجموع درآمد ملی به دست آمده از روسپی‌خانه‌ها و قمارخانه‌ها و شیره‌کش‌خانه‌ها و میخانه‌ها به ۱۲۰۰۰ تومان سر می‌زد.^{۱۶۷} در اوائل سده‌ی هفدهم، درآمد ملی به‌دست آمده از روسپی‌خانه‌ها تنها ۳۰۰۰ تومان، یا ۲۵ درصد تمام کارهای خلاف، برآورد شد. آلتاریوس می‌نویسد که مالیات بر گرمابه‌ها و روسپی‌ها هر ساله بیش از یک تن طلا بود.^{۱۶۹} شاردن تخمین می‌زند که کل درآمد سالانه ۱۳۰۰۰ تومان بود.^{۱۷۰} به نوشته‌ی کمپفر مالیات بر روسپی‌ها سالانه درآمدی نزدیک به ۱۰۰۰۰ تومان حاصل می‌کرد که ۶۰۰۰ تومانش فقط از اصفهان بود. شاردن کل درآمد سالانه از اصفهان را ۸۰۰۰ تومان برآورد می‌کرد.^{۱۷۱} در ۱۱۲۱ خزانهداری برآورد کرد که با تحریم چنین کاری هر روزه ده من شاهی یا ۵۳ کیلوگرم طلا از کیسه‌اش می‌رود، که به نظرمی‌رسد برآوردی گزافه‌آمیز باشد. اما می‌گویند شاه با عصبانیت این دلایل را رد می‌کرد و می‌گفت پول‌های از راه خلاف به‌دست آمده هرگز خرج کارهای خیر نمی‌شوند.^{۱۷۲} ده سالی بعد، نصیری رقم بس پایین‌تر و واقعی‌تر سالانه ۳۰۰۰ تا ۴۰۰۰ تومان را می‌آورد.^{۱۷۳}

فرض کنیم درآمد سالانه از این حرفه‌ی ننگین به ۱۲۰۰۰ تومان پول نقد سر می‌زده، پس این درآمدها ۱/۷ درصد کل درآمد سالانه حکومت صفوی بوده که بنا بر برخی برآوردها به ۷۰۰۰۰۰ تومان می‌رسیده، که اغلب غیرنقدی بوده است.^{۱۷۴} این سهم چشم‌گیری از دارایی دولت است و

از همین رو می‌شود فهمید چرا حکومت‌های پسان نمی‌توانستند از این پول‌ها بگذرند. وانگهی این درآمد به پول نقد بود، که کم بود، و هرامه درجا پرداخت می‌شد. یکی از دلایلی که تحریم چندان نمی‌پایید همین بود.

این رقم‌ها غیرمستقیم از سطح قیمت درخواستی روسپیان در ازاء کاری که می‌کردند خبر می‌دهند. بگیریم ۱۲۰۰۰ روسپی ماهانه ۴۰ درصد (این سهم اصفهان است از کلّ درآمدهای کسب و کار غیرمجاز) از ۴۰۰۰ تومان را می‌پرداختند، این یعنی که میانگین پرداخت ماهانه ۰/۲۲ تومان یا ۲۲۰ دینار از هر روسپی اصفهانی. اما این میانگین است، زیرا برخی از سکس کاره‌ها پول بیش تری می‌پرداختند و بعضی کم‌تر، زیرا هزینه جواز به نسبت زیبایی‌شان و وضعیت بازار تعیین می‌شد. چنان که پیش‌تر گفتم، رقم شبی دو تومان خواستن بس نامحتمل است. در مورد روسپیان تراز بالا شاید این‌طور بوده، ولی انبوه دختران این کاره بسیار کمتر از این‌ها می‌گرفتند و شاید بشود گفت که آن‌ها چیزی از ۵۰ تا ۱۰۰ دینار ماهانه مالیات می‌دادند که نشان‌دهنده‌ی پایین بودن قیمت‌شان است که می‌بایست مبلغ ناچیز شبی ۲۰ دینار بوده باشد.

به‌علت این که از دیدگاه مذهبی این پول‌ها حلال نبودند، گویا خزانه‌ی شاهی گاه از ستاندن‌شان سر باز می‌زده. سان سون می‌نویسد که شاه عباس اول، گرچه روسپی‌گری و دیگر فعالیت‌های غیرمجاز را تحریم نکرد، می‌دید به لحاظ ایمانی نمی‌تواند پول‌های حرام ایشان را بستاند. عباس اول از ضرورت فضیلت می‌ساخت، بنابراین با تطهیر این پول‌های ناپاک، برسر این محظور اخلاقی کلاه می‌گذاشت. برای این منظور او گویا فرمان می‌داد این پول‌ها را مشعل‌دار باشی گردآوری کند تا خرج روشن کردن کاخ‌های شاهی و آتش‌بازی‌های جشن‌هاش بشوند.^{۱۷۰} اما این برنامه‌ی تطهیر پول که حکومت صفوی سخت نیازمندش بود، به نظر می‌رسد ساخته‌گی باشد، زیرا مشعل‌دار باشی خود مسئول این کسب و کارهای

ننگین بود و در زمان تیموریان درآمدشان را به حساب می‌آورد.^{۱۷۶}
وانگهی، به‌نوشته‌ی آلتاریوس، عباس اول

قاعده را بر این نهاده بود که دیگر هیچ پولی به مستمندان ندهد مگر درآمدهایی که از روسپی خانه‌ها به دست می‌آورد. برای این‌که گفته بود: «آن‌که به مستمندان داده می‌شود نباید از دیگران به زور ستانده شده باشد و ناخواسته گرفته شده باشد. مردم به میل خود مالیات نمی‌دهند، ولی هیچ کس بیش از آنهایی که به روسپی خانه می‌روند به میل خود پول نمی‌دهد.»^{۱۷۷}

هر دو قصه‌های قشنگی هستند که به درد روابط عمومی می‌خورند، یعنی همان چیزی که آن شاه به هیچ وجه ازش غفلت نمی‌کرد. چیزی شبیه داستان‌هایی با این مضمون که بعضی از شاهان گویا این استدلال را قبول نداشتند که اگر روسپی‌خانه‌ها و میکده‌ها بسته شوند آن‌ها توان جبران زیان مالی‌شان را ندارند. روحانیان شیعه نیز کم‌تر ایراد می‌گرفتند، زیرا در خلال نوحه‌سرایی‌های ماه سوگواری، رسم است که پول یا پارچه یا دیگر چیزهای قیمتی به مسجدها بدهند. زنان به‌ویژه در این میان نقش داشتند و کسانی که بیش از همه در این کار سهم‌داشتند روسپیان بودند.^{۱۷۸}

آیاروسپیان پشتیبانی می‌شدند؟

بیش‌ترین‌های روسپیان نام‌شان ثبت شده بود و ماهانه مبلغی می‌پرداختند، برای همین تا اندازه‌ای پشتیبانی هم می‌شدند. در ۱۰۵۸ یکی از سربازان هولشتاین، پول روسپی‌ای را بالا کشیده بود و او نیز از سرباز شکایت کرد. حاکم به سرباز گفت باید پول زن را بپردازد زیرا قحبه‌ها مالیات می‌دهند و بنابراین باید پول کارشان را بگیرند.^{۱۷۹} حتا شاه نیز از آن‌ها پشتیبانی می‌کرد. یک بار یکی از سربازان شاه توی باغی در کاشان با فاحشه‌ای مشغول بود که زن از رفتار او خوش‌اش نیامد و «چنان هواری کشید که شاه شنید، بی‌درنگ زن را به حضور آوردند و شاه پرسید چرا چنین بلند فریاد زده و

زن در جواب گفت سرباز به وی زور می‌کرده. «سرباز را به حضور آوردند و شاه با دست خود او را کشت.^{۱۸۰}»

این حرفه گرچه بدنام بود، ولی برخی از روسپیان بر این نقص اجتماعی چیره شدند. دلاوله داستانی نقل می‌کند از پیرقجه‌ی ناخوشایندی فلفل نام که چنان احترامی برمی‌انگیخت که انگار یکی از مطربان سوگلی شاه عباس است.^{۱۸۱} ولی او البته استثنایی برقاعده بود. این بود که این زنان تا در اجتماع بیش‌تر پذیرفته شوند، انجام دادن چنین کارهایی تظاهر به دین‌داری می‌کردند. دوسیلوا ای فیگوره‌آ می‌نویسد این روسپیان:

به تنهایی یا به همراه یک نوکر در شهر می‌گشتند، خوش لباس، بی‌روپوش و روی گشاده و فقط باحجاب توری زری و ابریشمی نازکی که سر و روی و سینه‌شان را می‌پوشاند و به راحتی می‌شود همه‌ی زیبایی‌شان را از پشتش دید. جعبه‌ای چوبی یا زراندود به دست دارند و به مردان نزدیک می‌شوند و روبه‌روشان می‌ایستند و بی‌این‌که چیزی بگویند، با فروتنی تمام، نگاه به زیر انداخته، به آنها صدقات می‌دهند تا بروند به مستمندترین‌ها و نیازمندترین‌هایی که می‌شناسند بدهند.^{۱۸۲}

یکی از این خانم‌ها، پس از این‌که پولی حسابی به دست‌آورد، رو به مذهب آورد؛ از شیوه‌ی زندگی خوداظهار ندامت کرد، آب توبه به سرریخت و به زیارت حج رفت و زنی آبرودار شد. ولی همه‌ی این‌ها چندان کمکی به وی نکرد. چرا که هنوز زنی زیبا بود، گرچه دیگر جوانی را پشت سرگذاشته بود و عیاشان جوان اصفهان یک بار خواستند به‌زور وارد خانه‌اش شوند و باش نزدیکی کنند که او برای دفاع از خود خنجر کشید.^{۱۸۳}

در اثبات پذیرفته شدن ایشان از طرف اعیان و اشراف همین بس که صحن ایوان مسجد بزرگ اصفهان برای روسپیان و سرپرست‌های زنان هرجایی در نظر گرفته شده بود، یعنی زنانی که «بیش از زنان دیگر به‌شان عزت و احترام می‌گذارند، زیرا شاه به‌شان امتیازات بسیار و معافیت‌های چشم‌گیری می‌دهد، آن هم بدین خاطر که به او سود می‌رسانند و برای

این که کسانی از آن‌ها با قشون همراهی می‌کنند، قشونی که بدون آن‌ها نمی‌تواند بجنگد.^{۱۸۴} روسپیان هر جا که شاه عباس اول می‌رفت همراهیش می‌کردند، خواه در دیدارهای اجتماعی خواه در جنگ. معمولن پیره‌زنانی ایشان را سرپرستی می‌کردند که مانند دلاکه شیرین، حرف‌شان نزد شاه خریدار داشت و دیگر زنان جوان‌تر را «اداره» می‌کرد.^{۱۸۵} شاه و درباریانش در حق شناسی‌شان سنگ تمام می‌گذاشتند و همین سبب می‌شد که این زنان در ناز و نعمت به‌سرآورند.^{۱۸۶}

آیا رقاصه‌ها و خنیاگران روسپی بودند؟

گرچه رقاصه‌ها، خنیاگران و مطربان زن را اغلب گروهی جداگانه می‌شمردند، رفتار و خلق و خو و پوشاک‌شان و کاری که می‌کردند فرق چندانی با روسپیان نداشت و فقط به چشم این و آن متفاوت می‌نمود. به‌نوشته‌ی شاردن تنها روسپیان و زن‌های هرجایی بودند که می‌رقصیدند و بنابراین رقصیدن حتا از آوازخوانی و نوازنده‌گی هم پست‌تر و بیش‌تر خلاف مذهب بود.^{۱۸۷} با این‌همه، رقاصه‌ها از همان آغاز حاکمیت صفوی جزو زندگی درباری بودند. درباره‌ی شاه‌اسماعیل اول آمده‌است که «شاه مطربان زن زیبایی آورد تا در دربار برقصند و آواز بخوانند، و آن‌ها با میگوئل فریره [سفیر پرتغال] آزادانه خوش و بش کردند؛ ولی او به ایشان هدیه داد و مؤدبانه روانه‌شان کرد، بی‌این‌که به‌شان دستی زده باشد.»^{۱۸۸} تهماسب اول نیز آن‌ها را به خدمت گرفت و شاه عباس اول هم همین‌طور. وقتی حاکم ازبکِ مخلوع، ولی محمدخان را به حضور پذیرفت، خوانندگان و رقاصه‌های خوش‌الحان «مثل برگ گل» مهمانان را سرگرم کردند.^{۱۸۹} در کاشان در ۱۰۲۸ شاه ضیافتی داد که در آن رقاصه‌ها رقصیدند.^{۱۹۰}

در واقع رقاصه‌ها چندان با زندگی سیاسی و عمومی درآمیخته بودند که «در پرشیا ضیافتی نیست که بی‌موسیقی و روسپیان برگزار شود.»^{۱۹۱}

سران حکومتی، از شاه گرفته تا بزرگان و مقامات کوچکتر همواره چندتایی رقاصه داشتند که برای آن‌ها و دوستان‌شان و مهمانان—حتا مهمانان خارجی، می‌رقصیدند و ساز می‌زدند و آواز می‌خواندند. بیش‌ترین‌ی این زنان اصل‌شان قفقازی بود.^{۱۹۲}

رقاصه‌های دربار شاهی بیست و چهارتن بودند و سرشناس‌ترین روسپیان اشرافی کشور. آن‌ها زیر نظر یکی از پیره‌زنان گروه سلطنتی قرار می‌گرفتند، ولی معمولن دسته‌جمعی زندگی نمی‌کردند و در بخش‌های مختلف اصفهان به سر می‌برند. وظیفه‌ی این پیره‌زن این بود که ایشان را جمع کند و برنامه‌ها را ترتیب بدهد، اختلافات‌شان را رفع کند، اگر لازم باشد تنبیه‌شان کند، اگر به‌شان توهین شده ازشان پشتیبانی کند و چشمی به اوضاع مالی گروه داشته باشد. تنبیه با تازیانه بود، و در صورت تکرار اشتباه، دختر مورد نظر را از گروه بیرون می‌کرد. آن پیره‌زن به دستمزد آن‌ها هم رسیدگی می‌کرد؛ مواظب بود که جامه‌های فاخر و سروسامانی درخور داشته باشند و خلاصه برای انجام دادن وظیفه‌هایی که بردوش داشتند خوب مجهز باشند. هر دختری دو کُلفتِ وردست داشت، یک پیشخدمت مخصوص، یک آشپز، یک مهتر با سه اسب، و اگر با دربار سفر می‌کردند چهار اسب اضافی برای اسباب و اثاثه‌شان داشتند. سالانه ۱۸۰۰ فرانک مزد می‌گرفتند و مقداری پارچه برای پوشاک، و خوراک برای خود و کلفت‌هاشان. پاری از آن‌ها تا ۹۰۰ ecus درآمد داشتند؛ ولی سطح دستمزدشان بستگی داشت به این که شاه چه قدر از هنرشان خوش‌اش بیاید. این یگانه سرچشمه‌ی درآمدشان نبود، زیرا بودند شب‌هایی که تا ۵۰ پیستولس به‌شان پول می‌دادند. این بود که آن‌ها بسیار خوش‌پوش بودند. در ۱۰۸۶ شاردن دو رقاصه را دید که جامه‌هایی گوهرنشان به بر داشتند که او تخمین می‌زد ۱۰۰۰۰ ecus بیززند. این رقاصه‌های درباری دستمزد خوبی برای کارهاشان دریافت می‌کردند. به نوشته‌ی کمپفر، قیمت معمول به شبی دو تا سه تومان سر می‌زد؛ از این رو به اندازه‌ای که برای هر شب اجرای

برنامه می گرفتند اسم روشن می گذاشتند (دختر دو تومنی، تا ده تومنی). هیچ کس کم تر از یک تومان نمی گرفت، و وقتی دست شان به این مبلغ نمی رسید، یکی دیگر جاشان را می گرفت. اما با آن که پول هنگفتی به دست می آوردند، بسیاری شان به همان زودی که پول را به دست می آوردند خرجش هم می کردند و اغلب کارشان به فقر و درماندگی می کشید.^{۱۹۳}

یکی از وظایف عمده ی ایشان خوشامدگویی به شاه یا حاکم یک ولایت یا مهمان خارجی و قشون فاتح بود، خواه در پایتخت کشور خواه در پایتخت ایالت ها. در ۱۰۷۲، به هنگام ورود رسمی یوآن کونه اوس سفیر هلند به شیراز، هشت رقاصه، در جایگاهی برفراز دروازه ای که مرکب وی از زیرش عبور می کرد، رقصیدند.^{۱۹۴} در قزوین، برادران شرلی سواره از شهر بیرون رفتند «و اندکی بعد گروه بزرگی از روسپیان اشرافی را دیدیم که با جامه های فاخر سواره می آیند تا به شاه ادای احترام کنند و بازگشت اش از جنگ را خوشامد بگویند. جامه هاشان با جامه های مردان چندان فرقی نداشت. مگر نیم تنه و پوشش سرشان. همانند مردان، شلوار و تن پوش سواران پوشیده بودند. و چون ایرلندی های وحشی جیغ می کشیدند. انبوهی جمعیت چندان بزرگ بود (شامل بازیگران و تماشاگران) که غوغا به پا شده بود.»^{۱۹۵} به هنگام ورود پیروزمندانه ی قشون با سرهای مغلوبان، گروه بزرگی از روسپیان درباری «سواره و بی نظم از هرسو هلهله کنان، انگار که عقل از سرشان پریده باشد، می آمدند و شاه را در آغوش می کشیدند.»^{۱۹۶} گاه، مطربان به طور کل، و رقاصه ها به طور خاص، را برای دست انداختن دشمنان شکست خورده به کار می گرفتند.

شاه عباس اول که در ۱۰۴۳ قندهار را گرفت، اول گروهی از روسپیان را به سرکرده گی دلاکه شیز وارد قلعه کرد تا وانمود کند که مغولان از یک مشت زن لطیف شکست خورده بودند.^{۱۹۷} بسیاری اوقات هم بازار را آذین می بستند و برای تمسخر دشمن مغلوب، قولان و مُخَنشان و مُضَحکآن و مسخره ها با ریشخند کردن دشمن شکست خورده به پیشوازش می رفتند،

مانند مورد سال ۹۴۳. ۱۹۸ این می‌رساند که او، درست مانند نوهی پسری‌اش شاه صفی‌اول و جانشینانش، به جنگ که بیرون می‌شده گروهی از چنین رقاصه‌گانی به همراه داشته است.^{۱۹۹}

چندی پس از ورود پیروزمندان، معمولن ضیافتی در بازار برگزار می‌کردند با «همه گونه موسیقی و آواز و پسرکان و روسپیان، اقسام رقص‌های جیگ و لاولتاس [یک‌رقص کهن ایتالیایی رایج در انگلیس] عجیب و غریب می‌کنند: روسپانی که، چندان خرجی هم ندارند، بی‌وجودشان هیچ ضیافتی مزه‌ای ندارد. با این وصف، همسر هیچ مردی بدان جا نیاید.»^{۲۰۰} فاحشه‌ها به دیگر جشن‌های عمومی نیز می‌آمدند، از جمله به جشن‌های مسیحی. استرویس (struys) می‌نویسد به هنگام غسل تعمید صلیب، که جشنی ارمنی‌ست، در جایگاهی که محل برگزاری جشن‌ها بود، گروهی از فاحشه‌ها رقص‌های وسوسه‌انگیز می‌کردند تا مشتری جلب کنند.^{۲۰۱} در همان جشن [در قزوین] ده زن بس خوش جامه و زیبا، به شیوه‌ی رقصیدن کشورشان رقصیدند و در تمام مدتی که در جشن بودیم آواز خواندند.»^{۲۰۲}

به نوشته‌ی دومانس، این «قحبه‌های اجاره‌ای» در عروسی‌ها و دیگر جشن‌ها بی‌حجاب جلو چشم مردها همه جوره می‌رقصیدند. اما این کار کاری بود که حسابی خرج برمی‌داشت.^{۲۰۳} پسران گرجی می‌رقصیدند و قحبه‌گی هم می‌کردند (بنگرید بخش ۴). رقصیدن و آواز خواندن و باده‌گساری البته به کارهای دیگر می‌کشید. این زنان با نمایش زیبایی خود جمع را سرگرم می‌کردند. علاوه بر این، «آنها خیلی خوش صدا و خوش مشرب‌اند جوری که مردان فریفته‌شان می‌شوند و زن‌دارها عنان اختیار از کف می‌دهند.»^{۲۰۴} زیرا رقاصان زن و مرد، هم می‌رقصیدند و هم برای هم‌خوابه‌گی آماده بودند. به‌ویژه رقاصان درباری هر دو کار را می‌کردند. در چنین ضیافت‌هایی، مهمانان در اتاق‌های پهلویی با رقاصه‌ها هم‌خوابه می‌شدند. سپس هر دو به ضیافت بازمی‌گشتند، مرد به سر جای خودش، زن

به رقصیدن.^{۲۰۵} این بود که به رقاصان نام‌هایی با معناتر چون لولی، لوری و لوند می‌دادند که هر سه به کسانی اشاره دارند که آواز می‌خوانند و در کوی و برزن گدایی می‌کنند، بی‌شرم‌اند و گستاخ، همچنین اشاره دارند به زیبایی، ظرافت و لطافت ولی هشدار نیز می‌دهند که این‌ها علامت‌هایی برای به دام انداختن بی‌خبران‌اند؛ این واژه‌ها به معنی کولی، روسپی و زن هرزه نیز هستند.^{۲۰۶}

با آمدن شاه سلیمان جوّ مذهبی دگرگون شد. اسلام کم‌تر جزمی و مداراگر با صوفی‌گری، رو به خاموشی نهاد و جای به شیعه‌ی امامی متعصب پرداخت و مدارا با فعالیت‌هایی چون رقص و آواز از میان برخاست. این فعالیت‌ها البته غیرمجاز اعلام نشدند، از این‌رو فقط از نمایش‌های عمومی، و نه خصوصی، دربار ناپدید شدند.^{۲۰۷} در ۱۱۲۵، دوپروین (de Bruyn) نوشت رقصیدن زنان در برابر دید همه‌گان چیزی بود مربوط به گذشته‌ها. «دیگر به رقاصه‌ها و فاحشه‌ها، که پیش‌تر همه‌جا فراوان بودند، اجازه‌ی چنین کارهایی را نمی‌دهند.»^{۲۰۸} جان‌بل و کتیلار این گفته را در ۱۱۳۸ تصدیق می‌کنند و می‌نویسند در شرفیابی‌ها دیگر از رقاصان خبری نیست.^{۲۰۹}

اما رقاصه‌ها همچنان در جشن‌های خصوصی و نیز در پاری از رویدادهای عمومی ویژه، برنامه اجرا می‌کردند. در ۱۰۹۵ گره (Carre) به جشنی رفت که حاکم بندرعباس برگزار کرده بود. ضیافت بود؛ نان‌های برشته خوردند، گپ زدند و ناهار تمام شد. سپس مطربان و رقاصه‌ها پیدایشان شد؛ دو ساعتی بودند و طی این مدت حاکم با فرانسویان گفت و گو می‌کرد.^{۲۱۰} به نوشته‌ی لاکیر (Lockyer) در خانه‌های اسپین در هفت مایلی بندرعباس مطرب و رقاصه‌هایی از مدرّس و جاهای دیگر هند بودند و نیز تردستانی که البته اینان به‌خوبی هندی‌ها نبودند.^{۲۱۱} در بندر کُنگ مردم راه خوش‌گذرانی را بلد بودند. در ۱۱۱۵ گمللی-کاره‌ری رقصی دید

با زنان مغربی.^{۲۱۲} بانیان‌ها^۱ جشن سالانه‌ی دِوالی خود را بر پا کردند که با رقص ناچ* دختران سِندی چنان شوری برانگیخت که گِمللی-کاره‌ری چندان خوشش آمد که «دوست داشت آن را بارها ببیند»^{۲۱۳} در ۱۱۳۸ بل به خانه‌ی یکی از صاحب‌منصبان رفت و با موسیقی و رقص پسران و عروسک‌گردانی از وی پذیرایی شد. شرابی در کار نبود «چون که در آن زمان در دربار نمی‌نوشیدند»^{۲۱۴} درنواحی شهری گویا مردان نمی‌رقصیدند، ولی در روستاها این کار را می‌کردند. در ۱۱۰۵ کمپفر از رقص در حضور مردم در جنوب ایران می‌گوید که در آن مرد و زن با هم می‌رقصیدند.^{۲۱۷}

تحریم روسپی‌گری

شاه بی‌درپی تسلیم فشارهای مذهبی می‌شد و در روسپی‌خانه‌ها و میخانه‌ها و دیگر لانه‌های فساد را می‌بست یا خود ایشان پشیمان می‌شدند و از کارهای پلیدشان دست می‌کشیدند. در مورد شاه اسماعیل اول این چنین نبود. او پس از روی کار آمدن در تبریز دستور داد یک‌چند از فاحشه‌ها را کشتند، ولی بسیاری دیگر از آن‌ها را زنده گذاشت به کسب و کارشان ادامه دهند، که از آن پس کارشان سگه شد. او همه جور کارهای نامشروع هم کرد (زنا، بچه‌بازی، شراب‌خواری، گوشت خوک خواری)، و این بود که نتوانست سرمشق خوبی برای دیگران باشد.^{۲۱۶} اما شاه تهماسب اول که در بیست ساله‌گی (در ۹۵۳) به کشف مذهب نائل شد، در روسپی‌خانه‌ها را بست و تمام مالیات‌هایی را که بر میخانه‌ها و قمارخانه‌ها و روسپی‌خانه‌ها بسته شده بودند لغو کرد و نام‌شان را از فهرست مالی حذف کرد.^{۲۱۷} در این ماجرا، صدر که رئیس دم و دستگاه مذهبی بود خود در ویران کردن فلان و بهمان لانه‌ی فساد دست داشت.^{۲۱۸} همچنان که رسم بود، متن حکم شاهانه بر دیوار مسجد جمعه یا محل مهم دیگری در شهرهای بزرگ

نصب شد.^{۲۱۹} شاه تهماسب اول از صدور این حکم سخت بر خود می‌بالید، زیرا درباره‌اش به سلطان سلیمان نامه‌ای نوشت به این مضمون که رهبران سنی دنیا تا آن زمان در برداشتن چنین گام‌هایی شکست خورده بودند.^{۲۲۰} او پرس‌وجو کرد ببیند این حکم به کار زده می‌شود یا نه، و وقتی پی‌برد که حاکم مشهد کاری از پیش نبرده، در ۹۷۶ از کار برکنارش کرد. او به ابراهیم میرزا، برادرزاده و جانشین‌اش دستور اکید داد که حواس‌اش باشد که مقررات شرع اسلام رعایت شوند.^{۲۲۱} در ۹۹۱-۹۹۰ شاه تهماسب اول فرمان کتبی همانندی به حاکم دیگری فرستاد.^{۲۲۲} پس از این مورد دیگر اشاره‌ای به این ممنوعیت نمی‌بینم و معلوم هم نیست که روسپی‌گری از بین رفته بوده باشد.^{۲۲۳} به نوشته‌ی دو منبع ارمنی سده‌ی دهم، این ممنوعیت اثر خوبی داشته، زیرا نویسندگان ضمن برشمردن کارهای بزرگی که شاه تهماسب اول کرده بوده، از این یاد می‌کنند که او روسپی‌گری را ممنوع کرده و دستور داده بود هرکس تن به چنین کاری بدهد باید کشته شود. اما این نویسندگان ارمنی نمی‌گویند که بنابراین بساط روسپی‌گری برچیده شده بود.^{۲۲۴}

حتا شاه عباس اول می‌دید ناگزیر است چشمه‌ای از چنین بگیر و ببندهایی به دم و دستگاه دینی نشان‌دهد. پس در ۱۰۴۱ شراب‌نوشی را ممنوع کرد؛ البته موقتی. در ۱۰۲۹ به روسپی‌ها گفتند یا توبه کنند یا سه‌روزه از اصفهان بروند. اگر توبه می‌کردند، وام‌هایی که به‌شان داده بودند بخشوده می‌شدند، این بود که همه‌گی توبه کردند.^{۲۲۵} این البته بازی‌ای بیش نبود، چرا که روسپی‌گری و شراب‌نوشی در زمان شاه عباس رواج داشت و او با ایشان روابط گرمی داشت. در زمان جانشینانش نیز، همان‌طور که گفته شد، روسپیان در کوی و برزن و میخانه‌ها خود را عرضه می‌کردند.

خلیفه سلطان که در ۱۰۶۶ وزیراعظم شد. درآمد روسپی‌خانه‌ها (دارالطف) در سراسر کشور به وی اهدا شد. خلیفه سلطان به‌جای آن از

شاه‌عباس دوم درخواست کرد که روسپی‌خانه‌ها ممنوع شوند. فرمان منع خمر و می‌فروشی تا دورترین نقاط کشور فرستاده شد. این کار بخشی از کارزار پاکسازی عمومی از جمله منع خمر، بستن در میخانه‌ها و منع ارمنیان از دوختن پوستین از خز بود که به مسلمانان می‌فروختند. شاه با آن که میخانه‌دارها پول هنگفتی به وی می‌دادند که بگذارد کارشان را بکنند، از این ممنوعیت پشتیبانی کرد.^{۲۲۶} شاعران در ستایش این گام بلندی که شاه در حمایت از مذهب برداشته بود قصیده‌ها سرودند.^{۲۲۷} در اول کار بر روسپیان و میخانه‌ها بدجور سخت گرفتند. به طوری که روسپیان، اگر می‌خواستندشان، فقط می‌توانستند به خانه‌ی مشتری بروند. نمونه‌ای از این سخت‌گیری این‌که خلیفه‌سلطان زنی را که دختران خود را به تن‌فروشی واداشته بود پیش سگ‌های درنده انداخت.^{۲۲۸} بدبختانه همه بی‌هوده، چرا که زناکاری و قمار و شراب‌نوشی و دیگر کارهای ناپسند را حتا خود شاه و خلیفه سلطان و مردم همچنان ادامه دادند.^{۲۲۹}

در ۱۱۰۶ شاه‌سلیمان پس از شکست تلاشش در دست‌کشیدن از شراب در ۱۰۸۹، شراب را که در دربار برای مقاصد دارویی می‌نوشیدند، ممنوع کرد و آن سال سفیران را که به حضور پذیرفت از رقاصه و مطرب‌خبری نبود.^{۲۳۰} در ۱۱۱۵ که شاه سلطان حسین به تخت نشست، چند صباحی نگذشته مسکرات و زیان‌بخش‌ترین مخدرات یعنی بنگ را که از شاهدانه می‌گرفتند ممنوع کرد. خانه‌های بدنام را بستند و جلو کفتربازی و جنگ خروس و جنگ قوچ و جنگ گاونر را گرفتند. این حکم به زنان هشدار می‌داد که رفتار محجوبانه پیشه کنند و با مردان غریبه گرم‌نگیرند و در انظار ظاهر نشوند. این حکم شاهانه را بر سنگ‌کنند و دم در مسجدها کار گذاشتند.^{۲۳۱} شاه سلطان حسین تا وزن اجرایی این حکم را سنگین‌تر کرده باشد داد وثیقه‌نامه‌ای نوشتند که در آن علما نظارت بر اجرای آن را برعهده گرفتند و عده‌ای از اعظام علما مهر خود را بر پای آن کوبیدند و جمله‌ای نیز برکنارش در تاکید نوشتند.^{۲۳۲} حکایتی هم هست مبنی بر این

که مقامات حکومتی کوشیدند به شاه بقبولانند که از صدور این حکم خودداری کند، آن هم به خاطر زیان مالی هنگفتی که در پی داشت، زبانی که برای وضع مالی حکومت سنگین بود و کشور برای دفاع از خود نیازمند این درآمد بود. معلوم نیست که این امر به راستی اتفاق افتاده باشد (یک علت اش این که مبلغ ذکر شده قابل اعتماد نیست)، و بیش تر احتمال می رود که این جانماز آب کشیدنی بیش نبوده تا شاه بهتر از آنی که بود جلوه کند. حقیقت هرچه باشد، این برهه از تب و تاب دینی، همان طور که مقامات حکومتی می دانستند، به خاطر نیاز به پول و شراب و زن، دیری نباید.^{۲۳۳} این بود که شراب همچنان ساخته شد، صادر شد و نوشیده شد و روسپی گری و انواع دیگر کارهای ناشایست جزو واقعیت های زندگی باقی ماندند. در ۱۱۴۲ کم و بیش در پایان کار شاه سلطان حسین، دو ماهی چهره ی خورشید به سرخی گرایید و علما آن را شوم تعبیر کردند. آن ها از مردم خواستند توبه کنند و آن را بهانه کردند تا شاه را متقاعد و راضی کنند که روسپیان را از اصفهان برانند.^{۲۳۴}

ممنوعیت های پیشین برای آن بودند تا محیط را با احکام دینی دمساز کنند، ولی در ۱۱۴۲ یک مدعی صفوی در ناحیه ی بندرعباس به این باور رسید که از بین بردن روسپیان و دیگر شرارت کاران به حکومت افغان ها پایان می دهد. این بود که به نایب حکومتی آن جا، محمد زال بیگ، دستور داد تمام رقاصه ها و رقاصان و قماربازان و شراب خوران و جزاین ها را بکشد «تا جزای الاهی بیش از آن بر مملکت نازل نشود».^{۲۳۵} این دستور به اجرا در نیامد.

دوره ی افشاریه - زندیه (۱۲۱۵-۱۱۵۷)

در روزگار تهماسب دوم (حکومت ۱۱۵۳-۱۱۴۴) و نادرشاه (حکومت ۱۱۶۸-۱۱۵۷)، اوضاع روسپیان تغییری نکرد. تهماسب دوم نمونه ی درخشانی از خود به جا گذاشت، زیرا وی همی وقت خود را در ستایش

از باکوس و ونوس سپری کرد و به عیش و نوش گذراند. اوضاع در زمان جانشین غاصب‌اش بهتر نشد. می‌توان گفت ایران در زمان نادرشاه روسپی‌خانه‌ی بزرگی بود که در آن شراب آزادانه جاری بود. شیراز در ۱۱۵۵، «شهری بود سرشار از شراب و با آنکه ماه رمضان بود، او [نادر] به سربازانش اجازه‌ی نوشیدن داد، و چون ۹۰۰۰۰ نفر بودند تمام میخانه‌ها را چند روزه خالی کردند.»^{۲۳۶} هیچ پسر یا دختری از شهوت‌رانی سربازهاش در امان نماند، و اگر شورش در می‌گرفت زنان و پسران شورشیان را به بردگی می‌گرفتند.

در ۱۱۵۱ قشون نادر هنگام عملیات در خراسان به بسیاری از زنان و دختران مشهدی تجاوز کردند و از هیچ کس ساخته نبود جلوشان را بگیرد.^{۲۳۷} در بهار ۱۱۵۳ به علت تجاوز قشون نادر به زنان قزوینی، مردم این شهر با ایشان به جنگ برخاستند. از هر طرف ۷۵ تن کشته شدند و قزوینی‌ها گفتند دیگر حضور قشون نادر را تحمل نمی‌کنند.^{۲۳۸} محمدعلی‌خان که در ۱۱۵۴ برای سرکشی به بندرعباس آمد، دار و دسته‌ی خشن و بی‌نظمی به‌همراه داشت که همه‌گونه اقدامات ناشایسته مثل تجاوز به زنان و دختران، گلّه‌زنی و خوراک ستانی به‌زور را مرتکب شدند.^{۲۳۹} در زمستان سال ۱۱۵۴ خبر آمد که ایرانی‌ها از نقشه‌ی حمله به بصره دست کشیده‌اند و زنان و بچه‌های بسیاری را در هویزه اسیر کرده و به ۱۵ تا ۲۰ محمودی فروخته‌اند.^{۲۴۰} چند ماه بعد سردار تهماسب قلی‌بیگ جلایر خروج زنان از خانه را ممنوع کرد، زیرا احتمالن می‌دانست قرار است چه پیش بیاید. یک ماه بعد او اردوی خود را برچید و سربازانش زنان را ربودند و به خانه‌ها رفتند و هر چه به دست‌شان افتاد بردند. قبایل غارتگر همواره به بخش‌های مختلف ایران می‌تاختند، از جمله بلوچ‌ها و افغان‌ها در جنوب و لرگی‌ها در شمال، و یکی از هدف‌هاشان اسیر کردن زنان و دختران و پسران و فروختن‌شان بود. همچنین هرگاه نیروی اشغال‌گری شهری را ترک می‌کرد، هرچیز با ارزشی را که به دست‌اش

می‌افتاد به خصوص دختران و پسران را با خود می‌برد.^{۲۴۱} نادر پس از جنگ با ترکیه در ۱۱۵۱ روانه خراسان شد و ترکمن‌های شورشی را سرکوب کرد. سپس کار ابدالی افغان را که با حسین‌خان غلجایی دست به یکی کرده بود، یک‌سره کرد. آن‌ها ۱۲۰۰۰ تن مرد و زن و کودک را کشتند (حتا شکم زن‌های آبستن را دریدند)، بسیاری را به بردگی گرفتند و غنایم فراوان با خود بردند.^{۲۴۲} نادر شورشیان را سخت گوشمالی داد و زنان و کودکان‌شان را به روسپی‌خانه‌ها فروخت و یا به سربازان و خدمه‌ی فاتح داد.^{۲۴۳}

در زمستان ۱۱۶۲ امام‌وردی‌خان، دریاسالار ناوگان ایرانی، برای طاغی‌های عرب پیشنهاد صلح فرستاد. گفت اگر نپذیرندش همه را می‌کشد و زن و بچه‌هاشان را اسیر می‌کند و جزیره‌شان را ویران می‌کند.^{۲۴۴} محمدتقی‌خان شیرازی که در ۱۱۶۵ سرکوب شد، نادرشاه زنان و بچه‌های او را به سربازان خود داد.^{۲۴۵} نادرشاه بسیاری اوقات پس از پیروزی بر دشمنی، اسیران زن را در بازار برده فروشان می‌فروخت.^{۲۴۶} جای تعجب نیست که دویچ شمار ارتش او را که در ۱۱۵۷ رهسپار قندهار شد ۲۰۰/۰۰۰ برآورد می‌کند، به اضافه‌ی این که در آن‌جا به ۲۰/۰۰۰ زن دست یافتند.^{۲۴۷}

در بهار ۱۱۵۵ دویچ نوشت نادرشاه به شراب معتاد شده بود و به قشونش اجازه می‌داد شراب بنوشند. روسپی‌گری را آزاد آزاد گذاشته بود و آن را برای سربازانش سودمند می‌دانست. این می‌تواند توضیحی باشد بر این شایعه که می‌گفتند در اصفهان یک نفر روسپی‌خانه و میکده‌هاش را سالانه ۵۰۰۰ تومان به مقاطعه داده است.^{۲۴۸} دویچ برای این که میزان بی‌اخلاقی وی را نشان دهد می‌نویسد نادر می‌گفت: «خدا کی است؛ من زن‌ها را ملک همه‌گانی اعلام کرده‌ام.» همچنین با زور دختران ارمنی را از جلفا آورد تا با ایشان عطش شهوانی خود را فروبنشانند.^{۲۴۹} نادر در یک مجلس شراب‌خواری از بایرام‌علی‌خان، که به دلیری زبان‌زد بود، پرسید

از زنی که ده سرباز باش جماع کرده باشند چه جور بچه‌ای زاییده می‌شود. بایرام‌علی‌خان هم جواب داد: «درست عین شما، یک نادرِ دو رو [یعنی حرام‌زاده]. نادر تاب تحمل چنین سخنی را نیاورد.»^{۲۵۰}

اما خارجی‌ها این آزادی را نداشتند تا از زنان بهره ببرند. در زمستان ۱۱۵۵، حاکم اصفهان به بانیان‌ها گفت از آن پس شراب نوبتی برای‌شان ممنوع است و اجازه ندارند زن برای کام گرفتن به کاروان‌سرا ببرند.^{۲۵۱} البته این زنان مسلمان نبودند، و گرنه برای‌شان بسیار دردسرساز می‌شد، همان‌جور که دویچ در ۱۱۵۱ گاه به این متهم شد که با زن‌های مسلمان گپ زده و گاه به این‌که ایشان را جوری که انگار زن‌های خودش هستند در خانه نگاه داشته بوده.^{۲۵۲} زنان خوش‌بختانه توانستند نشان دهند که این اتهام بی‌معنی است و برای آزار دادن ایشان ساخته شده بوده.

تنها جنگ نبود که بازارهای برده فروشی‌را از دختر و پسر می‌انباشت. در زمان نادرشاه بار مالیات چنان سنگین بود که مالیات دهندگان شهری و روستایی را با چوب و چماق و زنجیر می‌زدند تا مالیات ازشان بگیرند. باز هم اگر از مالیات خبری نمی‌شد، مالیات جمع‌کن‌ها مردم را وادار می‌کردند زن و یابچه‌هاشان را بفروشند. در ۱۱۶۸ بهای یک دختر ۱۵ روبل یا ۲۲/۵ تومان و یک زن ۱۰ روبل یا ۱۵ تومان بود؛ این‌ها را می‌گرفتند می‌دادند به سربازها تا دستی به سر و گوش‌شان بکشند.^{۲۵۳} اُتر (Otter) به مورد مردی در کردستان اشاره می‌کند که مانده بود که پولی پیدا کند تا به مالیات جمع‌کن‌ها بدهد یا این‌که دخترهاش را بفروشد تا پول را فراهم کند.^{۲۵۴} استرآبادی نقل می‌کند که نادر در سر راهش به عراق برای گوشمالی دادن مردم به خاطر بدرفتاری‌شان چندان از ایشان کُشت که بهای پسر چهارده ساله و دختر یازده ساله در ۱۱۶۷ به ۱۵۰۰ دینار پایین افتاد.^{۲۵۵} ولی دیگر کسی را به بردگی نمی‌گرفتند، زیرا گویا بازار از برده لبریز شده بود. اگر برده‌خران کسی را نمی‌پسندیدند، حتا اگر دخترهای باکره هم بودند،

نمی‌خریدندشان و مالیات‌دهندگان می‌بایست از جای دیگری پول به دست آورند.^{۲۵۶}

گذشته از جنگ، شورش، نبود پول و برده‌گی، زن‌های پیش‌کشی منبع دیگر تأمین زن بودند. پس از فروپاشی دودمان صفوی، شمار زیادی مدعی تاج و تخت پیدا شدند. هواداران روستایی‌ان‌ها تا از این نمد کلاهی نصیب ببرند، دختران خود را به این مدعیان پیش‌کش می‌کردند تا اگر کارش گرفت زندگی‌شان بهتر شود. بیش‌ترین‌های این مدعیان ناکام می‌شدند و حرم‌سراشان می‌افتاد دست این و آن و بدین ترتیب برشمار بردگان می‌افزود.

همین وضع در زمان زندیه هم برقرار بود، ولی نه به آن شوری.^{۲۵۷} کریم‌خان خوب می‌دانست که باید وسیله‌ی ارضای سکسی سربازانش را فراهم کند. بنابراین برای بار چندم که به آذربایجان لشگر کشید، به‌این نیاز مردانش هم رسید. یکی از راه‌ها این بود که قبیله‌ای کولی (فیوجی) را همراه سپاه ببرد، زیرا می‌دانست «که آدمی اسیر سرپنجه‌ی شهوت است.» همچنین می‌دانست که به هنگام نیاز مردان از حیوانات هم نمی‌گذرند، ولی می‌خواست به قشونش چیز بهتری بدهد. این بود که تصمیم گرفت نه تنها کولی‌ها، بلکه همچنین روسپیان و رقاصه‌ها و مطربان را به سپاه خود ضمیمه کند.^{۲۵۸}

کریم‌خان زند مانند همه‌ی سرداران می‌دانست که دسترسی داشتن به زنان برای شادمان نگاه داشتن سپاه چه اهمیت بزرگی دارد، آخر در زمانه‌ی صلح سپاهیان راه دیگری برای بیرون ریختن انرژی‌شان نداشتند و از این‌رو او می‌خواست راه خروج این انرژی را تأمین کند. این کار از تجاوز و دیگر اعمال زشت نسبت به مردم شهرنشین نیز جلوگیری می‌کرد. این بود که کریم‌خان زند محله‌ی خاصی در شیراز برای روسپیان تعیین کرد تا این‌که مردم و به‌ویژه مؤمنان و دین‌داران خدا ترس فریب شیطان را نخورند و به گمراهی و تباهی نیفتند. سربازان و درباریان و مردم شهر و

مهمانان دربار در این محل که چندین روسپی‌خانه و میکده داشت، دمی به خوشی و شادمانی سپری می‌کردند. در این جا هزاران زن از همه رقم از جنده‌ی ساده گرفته تا روسپیان اشرافی با فرهنگ، در خدمت ارتش و طفیلی‌هاش و نیز مشتریان غیرنظامی بودند. می‌گویند کریم‌خان که خودش مردی پراحساس بود و زن‌دوست، چنین تعبیری داشته که «شهر بی خرابات (روسی‌خانه) مانند شهر بی‌رخت شورخانه یا زباله‌دانی است.»

دبلی با لحنی خرده‌گیرانه می‌گفت: پس می‌آمد دارل‌علم را می‌کرد دارالعیش و دارالمقامه را می‌کرد دارالقمامه.^{۲۶۰} می‌گفتند کریم‌خان خیال داشت منطقه‌ای ویژه‌ی روسپیان در شیراز بسازد با انواع سرگرمی‌ها تا اسیران بسیاری که در شیراز نگه‌داری می‌شدند علیه‌اش توطئه نچینند.^{۲۶۱} در روسپی‌خانه‌ای در شیراز که به خیل معروف بود، نزدیک به ۶۰۰ کارگر سکس‌کاره و نیز بندباز زن و رقص و مطرب‌کاری کردند و همه نام‌هایی داشتند که رستم‌التواریخ هفتاد تا شان را آورده است.^{۲۶۲} ملا فاطمه، که او توصیف ریز به ریز و آرمانی‌ای از وی به دست می‌دهد، بیست هزار بیت از شعرهای قدیم و روز را از برداشت که به همراه موسیقی می‌خواندشان. ملا فاطمه درباره‌ی خود و همکارانش می‌گفت:

من و امثال من همیشه یائسه می‌باشیم و دوائی استعمال نموده‌ایم که
 آبتن نخواهیم شد و از برای یائسه عدّه نمیباشد و در یک روز با یائسه
 هزار نفر میتوانند وطی نمود. دیگر همه آداب مسلمانی را بجا می‌آوریم و
 بخیرات و مبرات و صدقات و اتفاق فی سبیل‌الله کمال سعی و جهد و
 مساعدت داریم و در فعل خیر هرگز کوتاهی نمیکنیم.^{۲۶۳}

کریم‌خان خود زنان را از میخانه‌ها فرامی‌خواند تا در دربارش نمایش بدهند. یکی از آن‌ها شاه‌نبات، روسپی‌ای بذله‌گو که شعر نیز می‌سرود، در سال‌های آخر عمر کریم‌خان معشوقه‌اش شد. روزی که بیمار شد، کریم‌خان گفت زنان دیگر در کنار بسترش گردآیند و برای‌اش دعا کنند به این امید که بیماری‌اش به یکی از ایشان منتقل شود. پس از مرگش

کریم‌خان دستور داد چهره‌ای از وی نقاشی کنند و میرزا صادق نعیم قصیده‌ای در سوگ‌اش سرود.^{۲۶۴} کریم‌خان در این میانه تنها نبود، زیرا تمام حاکمان زنان بسیاری وابسته به دربار داشتند. برای نمونه، در ۱۱۹۱ حیدر، خان رشت «در حرم‌سرای اش چندین و چند فاحشه‌ی مزد بگیر و زن داشت.»^{۲۶۵}

دوره‌ی قاجار (۱۳۴۶-۱۲۱۵)

نداشتن کسب و کاری با درآمد خوب بسیاری از زنان و دختران و پسران را وامی‌داشت به سکس‌فروشی روی‌آورند. ناداری بسیاری از مردم شهرنشین بر گسترش هرچه بیش‌تر روسپی‌گری دامن می‌زد. گرچه داده‌ها پراکنده‌اند، شواهد متقاعد کننده نشان می‌دهند که روسپی‌گری همچنان پاره‌ای از ساختار زندگی اقتصادی و اجتماعی در شهرهای ایران باقی ماند. در زمان حکومت فتح‌علی‌شاه (۱۲۵۵-۱۲۱۸) در تهران محله‌ی خاصی برای روسپیان وجود داشت،^{۲۶۶} و همچنین محله‌ای در شیراز که بازمانده‌ی حکومت کریم‌خان زند بود.

سنگین‌ترین مالیات را رقاصه‌ها و عاشقان سینه‌چاک لذت به حکومت می‌دهند. آنها کار خود را با حمایت مستقیم حاکم انجام می‌دهند؛ نام و سن و کارشان به دقت ثبت می‌شود، و اگر یکی‌شان بمپرد یا شوهر کند، بی‌درنگ یکی دیگر جاشان را می‌گیرد. آنها براساس شایستگی‌هاشان و ارج و اعتباری که به دست آورده‌اند دسته‌بندی می‌شوند؛ هر دسته‌ای در خیابانی خانه دارد تا بتوان راحت دو تومانی‌ها را از پول سیاه‌ها تشخیص داد.^{۲۶۷}

سی‌سال بعد وضع در شیراز چندان عوض نشده بود، زیرا «در مهمانی‌های خصوصی بیش‌تر وقت‌ها شراب می‌نوشیدند: و زنان هرجایی در این جا حتا از اصفهان هم بیش تراند.»^{۲۶۸}

این است که روسپی‌گری رسم پر دامنه‌ای بود که در تمام شهرها و کاروان‌سراهای سر راه در کار بود.^{۲۶۹} با این حال پورتر (Porter) عقیده دارد

که «امروزه دیگر از محله‌های بدنام [روسی‌خانه‌ها] چندان خبری درکشور نیست.»^{۲۷۰} اما مسافران دیگر جور دیگری می‌دیدند. دوپره (Dupre) در کاروان-سرای در باباحاجی به روسی‌ای برخورد رونگرفته که از شیراز بیرونش کرده بودند.^{۲۷۱} در کاروان‌سرای باجگاه (نزدیک شیراز)، موریه (Morier) دید «سه زن و یک مرد و دو تازی توی خاک و خُل نشسته‌اند. زنان رو نگرفته بودند و به ما گفتند (با آن چهره‌های بس نزار) که کولی‌اند، یعنی روسی. مثل این‌که آن‌ها و راهدارها با هم یکی بودند.»^{۲۷۲} بزرگان نیز مانند بزرگان صدها سال پیش، از روسپیان اشرافی و گران بهره می‌بردند، روسپانی که در ضمن با شوخ طبعی و زیبایی خود مهمانی‌ها را شور و نشاط می‌بخشیدند، و می‌گفتند حتا ناصرالدین شاه چندتایی از آن‌ها در خدمت داشته، در نتیجه به‌شان پول خوبی می‌دادند و به خاطر دست‌داشتن در عیاشی‌ها، از جمله، شال‌هایی گران‌بها به‌شان می‌دادند.^{۲۷۳}

در جاهای دیگر به این کولی‌ها می‌گفتند سوزمانی.^{۲۷۴} این‌ها در واقع دو گروه بودند؛ یکی همان کولی‌ها بودند که اسم‌های گوناگون روشن می‌گذاشتند، و دیگری سوزمانی‌ها بودند، گروهی با اصلیت کُردی. هردو گروه چادرنشین بودند، ساز می‌زدند و می‌رقصیدند و زن‌هاشان پذیرنده‌ی مردان شهوت‌ران بودند. برای همین هردو گروه بدنام بودند. می‌گفتند کولی‌ها «زن‌هاشان به‌تمام با دزدی و فاحشه‌گی روزگار می‌گذرانند.»^{۲۷۵} این گروه‌ها تنها نبودند، زیرا می‌گفتند قبیله‌ی خیتور نزدیک کهنو در شمال میناب نیز زن‌هاشان را به روسی‌گری می‌دادند، از جمله شوهدارها را.^{۲۷۶}

پیش از قاجاریه، رقاچه‌ها همیشه جزو گروه پیشواز هر بزرگی بودند که به شهری وارد می‌شد، ولی بنابر گلدزמיד «این امروزه سخت ممنوع است.»^{۲۷۷} این ممنوعیتی که شاه سلیمان در ۱۱۰۶ در مورد چنین شروشورهایی برقرار کرد از تغییر رژیم و گذر زمان جان سالم به‌در برده بود. اما در برخی نواحی دورافتاده‌ی ایران مقامات محلی گویا از چنین

ممنوعیتی آگاه نبودند. چنان که در حدود ۱۸۲۰ کنسول ریچ از سفرش به کردستان می‌نویسد «دیروز در میدان شور و حالی برپا بود و بدنام‌ترین زنان شهر مست می‌رقصیدند. شاه‌زاده که تماشا می‌کردشان هم مست بود، و دو سه نور چشمی‌ای که دور و برش بودند هم همین‌طور.»^{۲۷۸} زنان بلوچی برای حاکم می‌رقصیدند و شاباش می‌گرفتند.^{۲۷۹}

دسته‌های رقااصه و مطرب همچنان به کار مشغول بودند. در حرم‌سرای داراها و نیز در مهمانی‌های خصوصی می‌زدند و می‌رقصیدند. در حدود ۱۲۶۱ لایارد در جشنی که در حرم‌سرای حاکم اصفهان برپا بود شرکت کرد. دید که «بسیاری از این دختران بسی زیبا بودند و جشن به‌خاطر زیبایی آن‌ها بود. جامه‌های ابریشمین شلال داشتند به رنگ شاد که از جلو کاملن باز بود تا تن برهنه‌شان تا کمر پیدا شود. حرکات‌شان را نوازندگان زن همراهی می‌کردند.»^{۲۸۰} در ۸۰-۱۲۷۱ سوزمانی‌ها همچنان به کار رقصیدن و آواز خواندن و ساز زدن بودند و زندگی بی بند و باری روسپانه داشتند. «باهرزگی بسیار زنده.»^{۲۸۱} حدود بیست سال بعد، بیندر نوشت دختران سوزمانی با پیرهن توری که همه‌ی پستان‌شان را نمی‌پوشاند رقص شهوت‌ناک می‌کردند و شانه‌ها و پستان‌هاشان کم و بیش برهنه بودند؛ رقااصانی زنانه‌پوش پس از آن‌ها رقصیدند.^{۲۸۲} حدود ۱۳۰۱ س.ج. ویلز و برخی دیگر از اروپایی‌ها به مهمانی ناهاری در شیراز دعوت شده بودند که در آن دختران سوزمانی می‌رقصیدند. پس از ناهار ایرانی‌ها بنا کردند به نوشیدن و نوشیدن؛ «چنان شد که جام‌های لبالب از می که از دست رقااصان می‌ستاندند کاری کردند که آن‌ها همه‌چیز را سرخ می‌دیدند. از پیش‌شان که رفتیم به گریه افتادند!»^{۲۸۳} در پایان سده‌ی سیزدهم، میزبانان ایرانی‌ها در تهران دیگر اروپایی‌ها را به چنین شادخواری‌هایی دعوت نکردند، زیرا رقااصه‌ها فقط در حرم‌سراها می‌رقصیدند، «ولی آنجا جایی بس خصوصی بود و مهمانان اروپایی بدان راه نداشتند.»^{۲۸۴} بااین حال کسانی که علاقه‌مند تماشای چنین نمایش دل‌ربایی بودند می‌توانستند

بروند به «محلله‌ای درست بیرون تهران که در آنجا یک‌چند دختر گُرد متعلق به قبیله‌ای بودند که اخلاق (یا بهتر است بگوییم بی‌اخلاقی) خاص خود را داشتند، بی‌حجاب چُنْدک می‌نشستند و برای جلب رهگذران لباس‌های اجق و جق می‌پوشیدند.»^{۲۸۵} در ۱۳۲۸ نزدیک به چهل گروه زن بودند با بیش از ۴۰۰ رقاصه و خواننده که، مانند همکاران مردشان، به احتشام‌الخلوت، از مقامات درباری، مالیات می‌پرداختند.^{۲۸۶} ناصرالدین شاه مطربان و خواننده‌هایی از آن خود داشت که در محله‌های زنانه‌اش زندگی می‌کردند.^{۲۸۷}

بسیاری از فاحشه‌ها در تافریجان نزدیک همدان «جاخوش کرده بودند».^{۲۸۸} در سال ۱۳۰۰ در یزد با جمعیتی ۴۰/۰۰۰ نفری، نام ۵۰۰ روسپی، یعنی ۱/۲ درصد جمعیت، در دفتر امور مالی حکومتی ثبت شد.^{۲۸۹} به گزارش نجم‌الملک در آن زمان ۴۰ روسپی در دزفول بودند که جمعیت آن نیز ۴۰۰۰۰ نفر بود.^{۲۹۰} در رشت نیز روسپی بود،^{۲۹۱} و حتا در شهرک‌هایی چون سنندج روسپی پیدا می‌شد.^{۲۹۲} در کرمانشاه روسپی‌ها در خانه‌ی داروغه زندگی می‌کردند. «انحصار آن‌ها [یعنی روسپی‌ها] بزرگ‌ترین منبع درآمد این مرد بود.»^{۲۹۳} در شیراز در دهه‌ی ۱۳۰۱ با روسپی‌ها «طبق معمول مدارا می‌کنند. آنان در زیر حمایت مطلق داروغه قرار دارند.»^{۲۹۴} حاجی سیّاح، اصلاح‌طلب سده‌ی سیزدهم و جهان‌گرد، سرنوشت زنان بیچاره را در ناحیه‌ی کرمان در اواخر سده‌ی سیزدهم چنین توصیف می‌کند. مردان بدبخت،

زنان و دختران خود را به صیغه می‌دهند، یا حتی می‌فروشند. در ایوان هر حجره از طلاب جوان یا پیر نشسته و به هر کس که وارد می‌شود قلیان میدادند و اظهار اُنس کرده بعد میپرسیدند: «زن میخواهی یا دختر جوان؟» قیمت طی کرده آخوند خود صیغه میخواند و آن شخص به منزل زن میرفت یا زن را به منزل خود میبرد و گاه شب‌ها برای طلاب و آشنایان ایشان هم می‌آوردند و از این وجوه مالیات و خدمتانه مأمورین داده میشود. این زن بیوه به مدارس آوردن و شبانه متعه شدن و پول گرفتن، اختصاص به کرمان

ندارد، در تمام شهرهای ایران طلاب که در مدارس از بیست و پنج ساله تا چهل ساله و بیشتر هستند غالباً زن می‌فروشدند و متعه می‌کنند، یک شبه یا چند ساعته و حتی در کربلا و نجف هم متداول است اما زن به دیگران دادن و اجرت گرفتن منحصر به کرمان است.^{۲۹۵}

دلیل این که چرا روسپی‌گری ادامه پیدا می‌کرد ساده نبود. نخست، به خاطر تعداد زیاد مردان بی‌زن، و مردان زن‌داری که زن همراه‌شان نبود، مسافران و گذریان در شهرها و شهرک‌ها، تقاضا برای زن بسیار بالا بود. دوم، به علت تهیدستی مردم روسپی‌گری گاه تنها راه برای به دست آوردن پولی در شهرها بود. سوم، روسپی‌گری محل درآمد خوبی برای مقامات بود.

مقامات محلی مثل همیشه از گسترش کردارهای ناپسند سودهای مالی کلان می‌بردند. وارینگ در آغاز سده‌ی سیزدهم نوشت که فاحشه‌ها از جمله کسانی بودند که بالاترین مالیات را در کشور می‌دادند. صدها سال در به همین پاشنه می‌چرخیده، زیرا پولاک در دهه‌ی ۱۲۷۰ و حاجی سیاح در ۱۳۰۰ نوشتند که روسپی‌ها در عوض پرداخت مبلغی سالیانه اجازه می‌یافتند کارشان را بکنند.^{۲۹۶} دومنثه‌فورته^۷ رئیس نظمیه‌ی تهران سالانه ۱۴۰۰۰ تومان از روسپی‌ها می‌ستاند.^{۲۹۸} در سنندج در دهه‌ی ۱۳۰۱ درآمد سالانه از فاحشه‌خانه‌ها به ۱۰۰ تومان یا ۱۰ درصد کل درآمد نقدی می‌رسید.^{۲۹۹} البته گاه پیش می‌آمد که مأموری مشتری فاحشه‌خانه را «جلب می‌کرد» و سپس جریمه‌ی هنگفتی از او می‌گرفت و آزادش می‌کرد.^{۳۰۰} مقامات نیز روسپی‌ها را برای مقاصد سیاسی به کار می‌گرفتند. این زنان چون به خلوت‌گاه‌های مشتریان مرد دسترسی داشتند، از احوال خانه‌شان خبر می‌دادند و نیز به اسنادشان دست پیدا می‌کردند. مأموران انتظامی همچنین فاحشه‌ها را وامی‌داشتند سایر اقلامی را که دنبالش بودند بدزدند و نیز آن‌ها را به‌خانه‌ی اروپاییان و کسان دیگر می‌فرستادند، که سپس مأموران جریمه‌های سنگین از ایشان می‌گرفتند.^{۳۰۱} در ۱۳۲۸ سعالدوله،

یکی از حامیان محمدعلی شاه، گروهی مخالف از روسپیان سازمان داد که بی‌حجاب، شعار سرمی‌دادند: «مشروطه به ما آزادی داده تکالیف مذهبی را به‌جا نیاوریم و هرطور می‌خواهیم زندگی کنیم.» این حمله‌ای بود به اصلاح‌طلبان که از جمله هوادار رهایی زنان، یا به قول محافظه‌کاران، بی‌اخلاقی و فحشاء، بودند.^{۳۰۲}

رابطه‌ی میان مقامات شهری و روسپیان تنها به رابطه‌ی مالی یا سیاسی محض محدود نمی‌شد. اعتمادالسلطنه در کتاب خاطراتش می‌نویسد که حاجی ملاعلی خواستار اخراج برخی از صاحب منصبان از تهران شد چون که در محل کارشان فاحشه داشتند (احتمال دارد این اتهام هدفی سیاسی پشت‌اش بوده زیرا برخی از رهبران مذهبی هرزنی را که بیرون خانه کاری می‌کرد نانجیب می‌شمردند). ناصرالدین شاه می‌گفت اگر فاحشه‌ها را از یک دروازه‌ی شهر بیرون بیندازد، از دروازه‌ی دیگر می‌آیند تو.^{۳۰۳} در ۱۳۲۷ می‌گفتند خانه‌ی امام جمعه‌ی شهر شده فاحشه‌خانه و میخانه، و سایر مقامات حکومتی را متهم می‌کردند که کارهای خلاف دیگر انجام می‌دهند.^{۳۰۴} در ۱۳۴۲ حاکم استرآباد را متهم کردند به این که در دارالحکومه فاحشه نگه می‌دارد.^{۳۰۵} در اصفهان هم همین پیش آمد و از دارالوکاله، دزدی شد. موکلان، زنی با نام صنم خارکش را که از روسپیان رسمی اصفهان بود، متهم کردند این دزدی را ترتیب داده بوده. نایب حکومت او را بیست و چهار ساعت به زندان انداخت، ولی همان شب باش خوابید و او را معشوقه رسمی خود کرد. چون که نمی‌خواست او را در دارالحکومه نگه دارد، فرستادش خانه و پنهانکی به دیدنش می‌رفت. ولی دشمنانش پی‌بردند و او را افشا کردند.^{۳۰۶} قوادان و جاکش‌ها همانند سده‌های پیش معمولن یک «استبل» پسر و دختر برای تفریح مشتری‌هایشان داشتند.^{۳۰۷}

حکومت قاجار به‌طور رسمی در مجازات روسپیان از شرع اسلام پی‌روی می‌کرد و اعمال مجازات مرگ به صورت نظری در کتاب‌ها

بود.^{۳۰۸} اما کار به ندرت این قدر بیخ پیدامی کرد. گویا در حدود ۱۳۰۱ مقامات محلی اورمیه ممنوعیت روسپی گری را جدی گرفتند. پس روسپی ها را در گونی می کردند و با چوب می زدندشان. بعد موهای سرشان را می تراشیدند و به صورت شان دوده می مالیدند و روی الاغ می نشاندند و توی خیابان ها می گرداندند.^{۳۰۹} گاهی هم زنده به گورشان می کردند. در ۱۳۰۲ هفت فاحشه را دستگیر کردند که چرا دنبال سربازها افتاده بودند. دوتاشان را در مجرای فاضلاب حمام خفه کردند، پنج تای دیگر را زنده به گور کردند.^{۳۱۰} اما معمولاً این طور بود که، مثل سده های پیشین، هر از گاهی مقامات با سرکوب روسپی گری و فعالیت های جنبی اش چون شراب خواری نگرانی خود را نسبت به اخلاق عمومی و دین نشان می دادند. در ۱۲۳۰ حاکم جوان شیراز حسین علی میرزا را مادرش و یکی از شیخ های محلی برانگیختند که تمام روسپی ها را از شهر بیرون کند و در میخانه ها را ببندد. فرمان او بی رحمانه به اجرا درآمد. روسپیان آزرده دل به روستاهای اطراف شیراز رخت کشیدند و در میخانه ها بسته شدند و خم هاشان شکسته. سپس شیخ خشنود از کار خود، از شیراز رفت ولی تاجران، که کسب و کارشان لطمه دیده بود، و خردمندان که بیرون کردن روسپی ها را عاقلانه نمی دانستند و بیم آن داشتند که مشکلات اخلاقی بیش تری به بار بیاید، او را نفرین باران کردند. چندی نگذشت که داروغه از ملک زاده درخواست کرد اجازه دهد روسپی ها بازگردند و در میخانه ها باز شود. گویا او از هر روسپی چهار تاپنج تومان و از هر میخانه داری ده تومان گرفت و مقرر شد سالانه از این کار ۲۰۰۰ تومان به حاکم جوان بپردازد. داروغه به عرض رساند که او قادر به پرداخت چنین مبلغی نیست و مبلغی خود پیشنهاد کرد و سرانجام این بحث ها به نتیجه ی دلخواه رسید و روسپی ها به شیراز بازگشتند و میخانه ها باز شدند.^{۳۱۱} پولاک خبر می دهد که محمدشاه (حکومت ۱۲۶۹-۱۲۵۵) دستور داد فاحشه خانه ی تهران بسته شود. اما معلوم نیست که نتیجه ی

مطلوب به دست آمده باشد. گرچه در زمان سلطنت پسرش (ناصرالدین شاه، حکومت از ۱۲۱۷-۱۲۶۹)، «روسی‌گری سخت ممنوع شد، ولی برخلاف یا بهتر است بگوییم به سبب این ممنوعیت، روسی‌گری ابعاد گسترده‌تری پیدا کرد.» با این همه، اگر فضیحتی یا حادثه‌ی سیاسی دیگری پیش می‌آمد، لازم می‌آمد که ایشان را به‌طور موقت هم شده از شهر اخراج کنند.^{۳۱۲} در ۱۳۱۸ حاجی سیدکمال که یک شخصیت مذهبی بود، برای مقامات درد سرساز شد و پس از ورود به قزوین، ۱۰ تا ۲۰ خانه را که گمان می‌رفت روسپی‌خانه باشند، ویران کرد.^{۳۱۳} در ۱۳۲۱ حاکم شیراز به تحریک زنش (برای جلوگیری از کار برادرش که لباس مادرشان را به تن فاحشه کرده و او را به‌رقص درآورده بود)، دستور داد تمام روسپیان شهر، که مبلغ کلان ۴۰۰ تومان را به وی می‌دادند، دستگیر کنند.^{۳۱۴} در بهار ۱۳۳۲ انجمنی محلی در استرآباد مشروب فروختنِ ارمنی‌ها را ممنوع کرد و نایب المحکومه نیز دستور داد دو روسپی را از شهر اخراج کنند.^{۳۱۵}

همسایه‌ها اگر فکر می‌کردند زن بدکاره توی کوچه‌شان کار می‌کند یا دارد با مردی زندگی می‌کند، و بنابراین زناکار است، به نظمیّه خبر می‌دادند. گاه پیش می‌آمد که نظمیّه مرد و زنی را که همسایه‌ها خبر داده بودند دارند با هم زندگی می‌کنند، دستگیر می‌کرد. بعد معلوم می‌شد که زن صیغه‌ی مرد است.^{۳۱۶} اما وقتی مردی یک یا چند روسپی را با خود به خانه یا محل متروکه‌ای می‌برد تا عیش کند، وضع فرق می‌کرد. همسایه‌ها که از چنین پیش‌آمدی بو می‌بردند، نظمیّه را خبر می‌کردند. نظمیّه هم زن را هنگام بیرون آمدن از خانه دستگیر می‌کرد و با مرد کاری نداشت. زن را از شهر بیرون می‌کردند و مرد را نیز تنبیه می‌کردند، که از جزئیاتش خبری نداریم. گاه دو هفته‌ای حبس‌اش می‌کردند. یک بار هم جاکشی بود که پس از دستگیری قول داد دیگر از این کارها نکند.^{۳۱۷} همین اقدام زمانی انجام می‌شد که همسایه‌ها فکر می‌کردند زن‌های بدکاره مردان را به خانه

خودآورده بودند تا باشان آن شنیعه را انجام دهند یا مردی می‌خواست به‌زن همسایه تجاوز کند، یازمانی که مردی زن و دخترش را به خودفروشی وامی‌داشت و مشتری به خانه می‌آورد.^{۳۱۸} دخالت نظمیّه البته بسته به این بود که مردی که زن به‌خانه می‌آورد چه مقامی داشت.^{۳۱۹} گاهی نیز پیش می‌آمد که زنی وقتی پی می‌برد شوهرش با فاحشه‌ای بوده به نظمیّه خبر می‌داد تا او را دستگیر کنند.^{۳۲۰}

ولی این اقدامات اثر چندان پایداری نداشتند، زیرا به ریشه‌ی قضیه توجهی نداشتند، یعنی فقر که برای مردم تهی‌دست راه چاره‌ای جز تن‌فروشی باقی نمی‌گذاشت. افزون بر این، در پی بالا گرفتن مهاجرت از روستاها به ویژه به تهران در ۱۲۹۱، «زنان بدنام در تمام محله‌های تهران یا شهرهای دیگر پیدایشان شده‌است. کدخداها و باباهای این محلات آنها را می‌شناسند و تلکه‌شان می‌کنند.»^{۳۲۱} به نوشته‌ی نویل (Neville) گرچه می‌گفتند چند تا زن ارمنی «پایبندی اخلاقی ندارند، چندان خبری از زنان عیاش در تهران نیست.»^{۳۲۲} برخی از این زنان محبوبیت فراوانی داشتند، مانند مُستی‌جان، فاحشه‌ای هندی، که پس از رفتن‌اش از شیراز یکی از هوادارانش ترانه‌ای سوزناک برایش ساخت.^{۳۲۳}

دربار نیز خود سمرشق بسیار بدی بود از بی‌بند و باری و همچنین اعیان با آن ماجراهای عشقی‌شان.^{۳۲۴} تاج‌السلطنه چندین نمونه از این بی‌بندوباری‌های درباری را نشان می‌دهد. کمی پس از مرگ ناصرالدین شاه، اطرافیانش هنوز عزادار بودند که برادرش مظفرالدین شاه مهمانی راه انداخت. «دو سه تا گروه زن مطرب دور و بر شاه بودند و زن‌های بدنام کنار قالی نشسته بودند. وسط هم چند تا رقاصه‌ی بدقواره و گنده می‌رقصیدند و ادا و اطوارهای وقیحانه در می‌آوردند. صدای قهقهه‌ی خنده و فریادهای شهوتناک از همه جا بلند بود.»^{۳۲۵} این استثناء نبود، ولی این‌جور رفتار در دربار مظفرالدین‌شاه معمول شد. خواهرش تاج‌السلطنه نوشت «چیزی که مایه‌ی تعجب بود این بود که مطربان زن و فواحش

یک‌بند می‌آمدند و می‌رفتند و لباس عوض می‌کردند. برادرم [مظفرالدین شاه] مدتی به دختر کوچک و زشتی از گروه حاج قدم‌شاد نگاه می‌کرد.^{۳۲۶} مردم کوچه و بازار به مظفرالدین شاه به خاطر عیاشی‌های شبانه‌اش به طعنه می‌گفتند باجی مظفر.^{۳۲۷} بنابراین جای شگفتی نیست که در ۱۳۳۰ مسافری از خوی که آدمی خشکه مقدس و سستی بود تهران را لانه‌ی فساد می‌داند، با آن آزادی‌اش در مشروب‌خواری که مانند لندن و پاریس شده است آزادخانه و زنان بدکاری توی درشکه با مشتری‌هاشان می‌نشینند و در خیابان‌های تهران می‌گردند.^{۳۲۸} به نوشته‌ی عارف قزوینی، آقا باباخان سردار که رئیس نظمی‌های تهران بود بسیاری از دختران را به فاحشه‌گی کشاند. همچی که دختر خوشگلی را می‌دید دلآله‌ی محبتی را می‌فرستاد دنبالش بیفتد و بی‌آبروش کند. سپس در فرصتی مناسب نظمی‌ه جلب‌اش می‌کرد و به خانه‌ی سردار می‌بردش و نگاه‌اش می‌داشت و چندی بعد آزادش می‌کرد. شوهر داستان زنش را باور نمی‌کرد و به‌گمان این که به زناکاری رفته بوده، از خانه بیرون‌اش می‌انداخت. زن بیچاره هم راهی جز این نداشت که تسلیم خواسته‌های سردار شود و به خیل روسپیان بیوندد. عارف قزوینی می‌نویسد او خود دست کم ۱۰۰ تا از این موارد را می‌داند که کار زن به روسپی‌گری کشیده بود.^{۳۲۹}

این زنان و یا پسران بیش‌تر وقت‌ها در کوچه و خیابان می‌گشتند و به‌ویژه در پاره‌ای از محله‌های معین بودند. در تهران در پایان دوره‌ی قاجار، آن‌ها در خانه‌هایی توی گودها به‌سر می‌آوردند. محل زن‌بازی پسران اول جاده‌ی قزوین در محله‌ی نو بنیاد شهرنو بود.^{۳۳۰} جاهای دیگری مثل باغ‌های اطراف امام‌زاده داوود هم بودند. علاوه بر مؤمنان، کسانی که می‌خواستند تفریحی بکنند نیز به آن‌جا می‌رفتند و بندبازی تماشا می‌کردند و به قهوه‌خانه‌هایی که همه‌گونه خدمات ارائه می‌کردند سری می‌زدند. همه‌جوراهل عشق چون بی‌ریش‌ها، جاکش‌ها، دلآله‌ها و روسپیان در باغ‌های آن دور و بر زفت و آمد داشتند.^{۳۳۱}

همچنین عذب خانه‌هایی هم بودند که برای هر جیبی خدمتی برای عرضه داشتند. به نظر جعفر شهری این جا یکی از بهترین و پاکیزه‌ترین جاهای تهران بود.^{۳۳۲} اما در زمان مظفرالدین شاه، برخلاف دوره‌های پیشین، مقامات با ایجاد روسپی‌خانه توی خود تهران مخالفتی نداشتند. با این که مردم محله‌هایی که برای این قصد در نظر گرفته می‌شدند شکایت و اعتراض می‌کردند، ولی کارشان به جایی نمی‌کشید. نایب به معترضان می‌گفت: «روی خانه‌ها تان قیمت بگذارید من می‌خرم‌شان،» و معلوم بود که می‌خواست آن خانه‌ها را به فاحشه‌خانه تبدیل کند. این چنین بود که مردم دیگر جرأت نمی‌کردند حرفی بزنند.^{۳۳۳} در همه جای ایران روسپی‌خانه بود. به نوشته‌ی رایس، «خانه‌های بدنام در این شهرها فراوانند و آن‌ها را از روی زن بی‌حجابی که از توی خانه و از لای در بیرون را نگاه می‌کند می‌توان تشخیص داد.»^{۳۳۴} بیرون دروازه‌ی شاه عبدالعظیم، ننه‌خانم، که البته می‌گفتند زن بدی است، خانه‌ای داشت که مردها در آن هر جور زنی را که می‌خواستند پیدا می‌کردند، مثل همان زن‌هایی که خانه‌ای داشتند و زن موقتی یا صیغه‌ای برای مردها جور می‌کردند (بنگرید به بخش دوم). همه این محل را می‌شناختند و فقیر بیچاره‌ها خیلی وقت‌ها دختران‌شان را می‌بردند آنجا کار کنند و کمک خرج خانواده باشند.^{۳۳۵}

از پاندازاها و دلاک‌های محبت که برای روسپی‌خانه‌ها زن می‌بردند و پشتوانه‌ی آن‌ها و ساکنان‌شان بودند، اطلاعات چندانی به دست نداریم. این دو طرف همکاری تنگاتنگی باهم داشتند، و قضیه‌ی رحیم‌خان لوطی، که متهم شده بود که در مستی ملایی را کشته، گویای این همکاری است. او به مرگ محکوم شد، ولی دوستانش، که فاحشه‌های اصفهان هم جزوشان بودند، پول فراوانی جمع کردند تا ظل‌السلطان را راضی کنند (دست کم به‌طور موقت) از اعدام او درگذرد.^{۳۳۶}

در روسپی‌خانه‌هایی که در اوایل دهه‌ی ۱۳۴۱، اگر نگوییم زودتر، در شهرنو جمع شده بودند، روسپی‌ها را یک نایب خانم یا خانم آقا سرپرستی

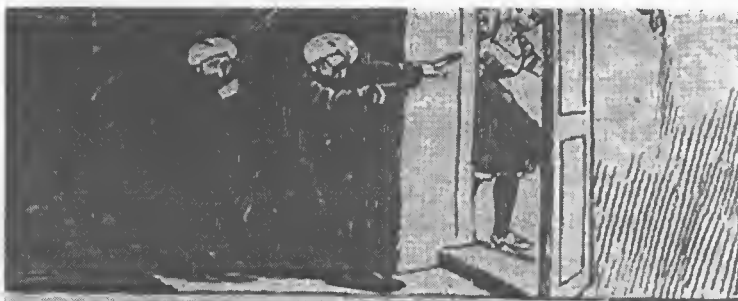
می‌کرد. تمام این ناحیه‌ی بدن‌ام زیر نظر یک کدخدای بود که شکایت‌های ناشی از بدرفتاری را پیش او می‌بردند. در این ناحیه‌ی بدن‌ام خانه‌هایی بودند شش یا هفت اتاقه و غذاخوری‌ها و فروشگاه‌هایی هم برای دیدارکننده‌ها و ساکنان وجود داشتند. شب‌ها فقط فروشگاه‌ها برای دیدارکننده‌ها روشن بودند. سکس‌کارها، که بعضی‌شان خیلی جوان بودند، به همراه موسیقی می‌رقصیدند. آن‌ها به اجبار در آن‌جا کار می‌کردند و بسیاری‌شان را والدین یا شوهران‌شان به خانم رئیس فروخته بودند. «مشرتی تازه‌ای که می‌آمد تو، خانم رئیس دختری را صدا می‌زد بیاید خودش را به مرد نشان دهد، یک تشک و یک روانداز از یک اتاق خالی بیارد و به اتاقی که مشتری دوست داشت بروند.»^{۳۳۷} به نوشته‌ی ژنرال سوئدی وست‌دال که در پلیس تهران خدمت می‌کرد، مالیاتی که از روسپی‌ها می‌گرفتند بزرگترین منبع درآمد اداره‌ی او بود. براساس میزان دل‌ریایی‌شان از شان مالیات می‌گرفتند، از ۵۰ اوره گرفته تا ۲۰ کرون در ماه.^{۳۳۸} افزون بر این پسران و دختران سکس‌کاره، دختران تراز بالایی هم بودند که بازارشان اغلب بیش از یک شهر بود. آن‌ها در میان سرآمدان شناخته‌شده و در خدمت‌شان بودند. بعضی‌شان هم در مهمانی‌ها به همراهی مطربان می‌رقصیدند.^{۳۳۹} این روسپی‌های گران و مستقل را به‌شان می‌گفتند خاتون و یکی‌شان حتی توانست با یکی از مشتری‌هایش ازدواج کند.^{۳۴۰}

سرشماری‌ای که در ۱۳۰۱ در تهران انجام شد چنین آمده است:

زن خود فروش	۱/۵ درصد
دختر خود فروش	۱ درصد
زن تک پران	۲ درصد
پسر خودفروش	۱/۵ درصد
ناشناس	۱ درصد
پا انداز زن	۳۰۵
پا انداز مرد	۶۰

یعنی که از جمعیت حدود ۲۴۰/۰۰۰ نفری تهران، نزدیک به پنج درصدشان از راه روسپی‌گری گذران می‌کردند. این رقم، صیغه‌ها را که روسپی رسمی نبودند ولی در عمل همان کار را می‌کردند، در بر نمی‌گیرد. در ۱۳۰۱ بنا بر سرشماری ۴۳۰ صیغه در تهران بودند، یعنی یک درصد تعداد زنان عقدی، که به نظر می‌رسد بیش از این‌ها بوده باشد.^{۳۴۲}

ادبیات مدرن فارسی، تهران، این نمونه‌ی زندگی شهری را سرشار از بیماری، فحشا و بی‌اخلاقی توصیف می‌کند و بنابراین مانعی بر سر راه ترقی و رهایی. کتاب «تهران مخوف» نوشته‌ی مشفق کاظمی نمونه‌ی خوبی از این گرایش است، ولی گرچه او مسئله را خوب توصیف می‌کند ولی خوب نمی‌شکافدش. «تحلیل او از فحشاء و دیگر مشکلات اجتماعی نشان می‌دهند که شالوده‌ی عوامل اجتماعی و اقتصادی درست فهمیده نشده‌است؛ کار او توصیفی‌ست و نه استدلالی. همه‌اش احساساتی‌گری‌ست با موعظه‌گری‌های سطحی.»^{۳۴۳} یکی از همعصران کاظمی به نام عباس خلیلی نیز درباره «حقوق زنان، ازدواج‌های اجباری، فحشا و لغزش‌های اخلاقی جوانان» می‌نوشت. ربیع‌انصاری کمی در این موضوع پیش‌تر می‌رود و در آدم فروشان قرن بیستم روزگار دو دختر را توصیف می‌کند که دار و دسته‌ای برده فروش آن‌ها را می‌ربایند و آزارشان می‌دهند و سپس می‌کشند.^{۳۴۴} از این گذشته، بیش‌ترین‌ی اصلاح طلبان دینی روسپی‌گری را تهدیدی برای زناشویی می‌دانستند زیرا آن را باعث امکان انتقال بیماری‌های آمیزشی به همسر آینده یا فعلی می‌دانستند. هر دو این پدیده‌ها به نظر می‌آمد به‌ویژه نزد افراد طبقه‌ی بالا روبه‌افزایش داشت.^{۳۴۵} میرزا آقاخان در این میان استثنا بود که گرچه هوادار رهایی زنان بود، بحث‌اش این بود که فحشا به مردان امکان «دوستی و آلفتی» را می‌دهد که آن‌ها به ظاهر نمی‌توانستند با زن خودشان به هم رسانند.^{۳۴۶}

نیرز مجھدینک آقا زادنرنگ سکون تاپنقده تکیسه کر، عیادتاری

تصویر شماره ۳/۱ حاجی از مکہ بازمی گرد

فراگیر بودن روسپی‌گری گاه اعتراض برمی‌انگیخت، که معمولن بیش‌تر به‌خاطر رقابت‌های سیاسی بود تا طغیان اخلاقی. در زمستان ۱۳۲۴ تهران سر به شورش برداشت؛ یکی از دلایل‌هاش این بود که پسر قائم‌مقام سیدی را در فاحشه‌خانه‌ای که هر دو مشتری‌اش بودند کشته بود.^{۳۴۷} دیدار مردی و نامسلمان با زنی مسلمان، که سخت نکوهیده بود، به آتش خشم سیاسی و نه اخلاقی مردم دامن زد. در ۱۳۳۵ در مشهد بازرگانی روس گویا زنی را به خانه‌اش برده بود. مردم از این کار برافروخته شدند و به خانه‌اش حمله کردند و غارت و ویرانش کردند.^{۳۴۸} اما، اگر راست باشد، بیش‌تر احتمال می‌رود که این بار اول نبوده که این زن با بازرگان روسی رفته بوده و خشم مردم بیش‌تر از مداخله‌ای نظامی و سیاسی روسیه در خراسان بوده تا عمل خلاف عفت یک روس. روزنامه‌ی زنان عالم نسوان رهیافت و هدف دیگری در پیش گرفت و فحشا را مصیبتی اجتماعی دانست که باید از بین برود.^{۳۴۹}

مردان با آن که با فاحشه‌ها می‌رفتند ولی نمی‌خواستند دوستان‌شان بدانند. یغمایی داستانی را نقل می‌کند که شبی روی پشت‌بام با دوستانش خوابیده بود. آن‌ها وقتی خاطرشان جمع شد که او خواب است پاشدند و رفتند و یکی‌شان لباس‌های یغمایی را پوشید تا اگر ببینندش خیال کنند این یغمایی است که دارد می‌رود زن بازی و نه‌او.^{۳۵۰}

دوره‌ی پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷)

در رژیم پهلوی روسپی‌گری فقط در شهرها بود. به نوشته‌ی مریت‌هاوکس در ۱۳۱۳ «در همه‌ی شهرها روسپی هست، ولی در روستاها نیست. در شیراز و اصفهان و تهران تعدادشان چندان زیاد است که دانشجویان تازه از پاریس آمده را هم به شگفتی وا می‌دارد.»^{۳۵۱} روسپی‌گری در نواحی شهری در واقع همه‌جاگیر بود و سرویسی که ارائه می‌شد نه فقط برای مردان، که برای زنان هم بود.^{۳۵۲} مثل گذشته، روسپیان در فاحشه‌خانه‌ها،

هتل‌ها و یا در خانه‌های خودشان کار می‌کردند. در تهران فاحشه‌خانه‌ها همچنان در حومه‌ای به نام شهرنو بودند. در اوایل دهه‌ی ۱۳۰۹ کوششی شد تا «نام این زنان ثبت شود. می‌گویند در پاییز سال ۱۳۲۲ قانونی گزارده شد، ولی شاه‌امضاش نکرد و فاحشه‌خانه‌ها را گفت تا زمستان تعطیل کنند. دستور هم آمد که هر مأموری که با فاحشه‌ای برود بازداشت شود، ولی معلوم نیست از این دستور اطاعت کرده باشند.»^{۳۵۳} این می‌رساند که گویا سیستم قدیم مجوز دادن و مالیات‌بستن بر روسپیان، که از ۳۷۷ قمری وجود داشت، برچیده شده بود. احتمالاً سیستم پرداخت منظم به نظمیّه جایگزینش شده بود.

مریت‌هاوکس در شیراز دو زن چادر سیاه را دید در محوطه‌ی هتل‌اش کنار منقلی ذغالی ایستاده بودند خود را گرم می‌کردند. یکی‌شان توی همان هتل زندگی می‌کرد و دیگری آمده بود دم در هتل ایستاده بود مشتری پیدا کند. «پس از این که پولی گیرشان می‌آمد می‌نشستند توی ایوان باهم ناشتایی می‌خوردند و همیشه هم غذایشان را با دو تا دختر خدمتکار تقسیم می‌کردند.»^{۳۵۴} مریت‌هاوکس سپس می‌نویسد که در همان خیابانی که در تهران اقامت داشت زن هره‌زای بود که مهمان به خانه می‌آورد و سراسر شب جشن و موسیقی به راه می‌انداخت.^{۳۵۵} چنین کارهایی برای کسانی که سپس آن خانه‌ها را اجاره می‌کردند در دسرآفرین می‌شدند، چنان که برای کلرمن شدند. او خانه‌ای در اصفهان اجاره کرد ولی هر شب مشتری‌ها می‌آمدند در خانه‌اش را می‌زدند و خوابش را می‌آشفتنند. آن‌ها خبر نداشتند که زنی که توی آن خانه می‌نشسته از آن‌جا رفته.^{۳۵۶} مریت‌هاوکس سپس می‌نویسد «بسیاری از زن‌های از شوهر جدا شده سراز خیابان‌ها در می‌آورند.»^{۳۵۷} این خیابان‌گردها ناگزیر از جلب مشتری بودند. «روسپی‌ها نیز چادر سر می‌کنند و در جاهای مناسب روشن را باز می‌کنند تا صورت و لباس خوش رنگ پولک‌دوزی‌شان را نشان دهند.»^{۳۵۸}

به نوشته‌ی مریت‌هاوکس مردان اروپایی که به فاحشه‌خانه‌ها می‌رفتند چه بسا با احساسات ضداروپایی‌ای برخورد می‌کردند که زنان نامتعادل‌بنگی از خود نشان می‌دادند. زنان مسلمان سختگیر با مردان ختنه نشده نمی‌خوابیدند، ولی بودند کسانی از ایشان که قیمت دو برابر می‌خواستند تا «نصف‌اش را بدهند به ملاً تا کفاره‌ی گناه‌شان باشد. ولی یک روسپی ایتالیایی بود که همیشه موقع خوابیدن با یک مشتری، روی مجسمه‌ی مریم باکره را می‌گرداند به طرف دیوار. یعنی غرب و شرق این‌همه از هم دوراند؟»^{۳۵۹} برخی از مردان اروپایی که در میدان‌های نفتی کار می‌کردند یک جورهایی با زن‌های محلی کنار آمده بودند تا بتوانند شب را باشان سرکنند.^{۳۶۰}

نسل جدید نویسندگان که در دهه‌ی ۱۳۰۰ می‌نوشتند می‌خواستند ایران تغییر کند و مدرن شود و یکی از بسیار مصیبت‌های اجتماعی‌ای که آن‌ها در نوشته‌های خود به‌ش می‌پرداختند روسپی‌گری بود. نسل بعدی نویسندگان دهه‌ی ۱۳۱۰ همانند نسل پیش‌از خود بازهم به همان موضوع پرداختند، منتها به شیوه‌ای هنرمندانه‌تر و ماهرانه‌تر. جهانگیر جلالی داستان دختری «فریب خورده» از طبقه‌ی متوسط تحصیل کرده‌ای را روایت می‌کند. محمد مسعود نیز در کتابش تفریحات شبانه به روسپی‌گری می‌پردازد، آن هم در چهره‌ی جوانی بی‌هدف که نه امیدی دارد و نه فکری برای آینده و نه دغدغه‌ی اخلاقی و شب‌ها به دنبال زن از این میخانه به آن میخانه می‌رود و عاقبت سبر از فاحشه‌خانه‌ها در می‌آورد.^{۳۶۱}

دلیل عمده‌ای که زنی به روسپی‌گری روی می‌آورد، از بی‌چاره‌گی بود. روزنامه‌ی مردِ امروز در ۱۳۲۴ در رشته مقالاتی به این بحث پرداخت که چون مردان نمی‌توانستند یا نمی‌خواستند خرج خانواده را بدهند، زن‌ها ناگزیر خودفروش می‌شدند تا امورشان بگذرد.^{۳۶۲} در ۱۳۲۶ حدود ۸۰ درصد فاحشه‌خانه‌های شمال تهران را بستند، ولی هر شب پاسبان‌ها ۳۰۰ تایی فاحشه را که در محل ساختمان‌هایی در کنار رودخانه‌ی کرج صف

می‌کشیدند، دستگیر می‌کردند و همین خود نشان از احتیاج این زنان بی‌نوا برای کسب درآمدی برای گذران زندگی بود.^{۳۶۳} زنان بدبخت نواحی شهری فرصت‌های شغلی چندانی نداشتند. بیش از همه کارشان چرخ کاری، ریسندگی، رفوگری، دوزندگی، بافندگی، پارچه‌بافی، کلفتی، مامایی، طبابت‌گری، روضه‌خوانی، کبریت‌سازی، روغن‌کشی، دلاکی و مرده‌شوری، گدایی، آوازه‌خوانی، رقاصی و مطربی بود.^{۳۶۴} این سه تا کار آخری فرق چندانی با روسپی‌گری نداشتند. اما، به نوشته‌ی مریت‌هاوکس و دیگران، «روسیان امروزه به بی‌ارج و قُربی روسپیان اروپا نیستند و چون می‌توانند بیایند بیرون و با خیلی از مردم همسخن بشوند، مردان از آن‌ها بیش از زنان خودشان خوش‌شان می‌آید.»^{۳۶۵} پیر که می‌شوند و از ریخت می‌افتند باید بروند جای دیگری کار پیداکنند «تا به‌گدایی نیفتند.» «توی این هتل دوتا خدمتکار زن بودند که کارهایی را می‌کردند که مردان نمی‌کردند. استخدام زن مشکل است، آخر هیچ زن آبروداری نمی‌آید تو هتل کار کند، این دو تا هم روسپی‌های از کار افتاده بودند، و وقتی هم دیگر کلفتی ازشان نمی‌آمد، می‌شدند قابله. این یکی از راه‌های جلوگیری از رشد جمعیت است.»^{۳۶۶}

روسی‌ها بیش‌ترین زن‌هایی بودند که از شوهرشان جدا شده بودند، یا شوهرهاشان ول‌شان کرده بودند و یا از خانواده‌های بی‌ثبات بودند. حتا گاه می‌شد که شوهر دست‌شان را می‌گرفت می‌برد شهرنو تا پولی دریاورند.^{۳۶۷} دختری روستایی که آبستن می‌شد، ولش می‌کردند به‌امان خودش، زنی مهربان می‌بردش پیش خودش و کمک‌اش می‌کرد تا روزهای آبستنی را بگذراند و دخترش را به دنیا بیاورد و بعد به‌ش می‌گفت باید کار کند. او درواقع دلش برای دختره نمی‌سوخت، آخر او خانم رئیس یک فاحشه‌خانه بود که می‌گشت دخترهای تازه پیدا کند.^{۳۶۸} در ۱۳۲۶ تخمین زده می‌شد ۱۲/۴۰۰ روسپی در ایران، بجز تهران، وجود داشتند. آن‌ها را

۱۲۵۰ سرکرده یا رئیسه و ۱۰۰ گس کش اداره می‌کردند و کارفرماشان بودند. در جدول زیر تعداد محکومان به فاحشه‌خانه‌داری آمده است.

گروه سنی	تعداد زنان	درصد
۲۰-۳۰ ساله	۵۰	۳۰
۳۱-۴۰ ساله	۱۰۰	۶۰
۴۱-۵۰	۱۷	۱۰
مجموع	۱۶۷	۱۰۰
باسواد	۱۵	۹
بی‌سواد	۱۵۲	۹۱
مجموع	۱۶۷	۱۰۰
متاهل	۲۵	۱۵
نامتاهل	۱۴۲	۸۵
مجموع	۱۶۷	۱۰۰
شغل آزاد	۵۵	۳۳
بی‌کار	۱۱۲	۶۷
مجموع	۱۶۷	۱۰۰

سن روسپیان از ۱۲ تا ۲۵ سال بود و به احتمال زیاد بیش تر. نود درصدشان روستایی بودند و ۱۰ درصد از نواحی شهری آمده بودند. اولی‌ها به‌خاطر بدرفتاری شدید شوهر به فاحشه‌گی افتاده بودند؛ بیش تر (۹۱٪) دختران شهری همان دلیل را می‌آوردند، و یک درصد هم به این کار روی آورده بودند برای این‌که سکس را دوست داشتند.^{۳۶۹} در ۱۳۲۸ تخمین زده می‌شد که ۴۰۰۰ روسپی در شهرنو بودند به اضافه‌ی تعداد نامعلومی در باقی تهران.^{۳۷۰} این رقم شامل خردسالان نمی‌شد. در ۱۳۲۵

دختر بچه‌های ۶ تا ۸ ساله را خانم آقا یا فاحشه‌خانه‌دار شهرنو به مبلغ ۳۰ تومان از پدر مادرشان می‌خریدند و این نشان می‌دهد که بازار خرید و فروش دختر بچه‌ها گرم بوده.^{۳۷۱}

به نوشته‌ی حجازی، در سال‌های دهه‌ی ۱۳۳۰ روسی‌گری ۲۵٪ جرم‌هایی بود که زنان در تهران مرتکب می‌شدند.^{۳۷۲} در زمان پژوهش حجازی برآورد می‌شد که نزدیک به ۳۰۰۰ روسی مجوزدار در منطقه‌ی محصور شهرنو در جنوب تهران بودند.^{۳۷۳}

علاوه بر تهران، بندرعباس و بسیاری دیگر از شهرها نیز محله‌ی بدنام داشتند. این منطقه در دو فرسخی بندرعباس بود که هوای خنک‌تری داشت. این بود که بسیاری از رهبران و پول‌دارهای بندرعباس در آنجا دوست دختری داشتند، و راننده‌های کامیون نیز، چون که آنجا تو جاده‌ی بندرعباس - کرمان بود. غروب‌ها توی بسیاری از ماشین‌هایی که از شهر آمده بودند مردها را می‌شد دید که داشتند با دخترهاشان ور می‌رفتند. تمام خانه‌های این منطقه را از نی یا سگو ساخته بودند و نام خود منطقه هم همین بود. این زنان انگاری شوهر هم داشتند، ولی شوهرها به‌نظر می‌رسید عین خیال‌شان نبود آن‌ها چه‌جوری پول در می‌آوردند، چون که با این پول روزها بی‌کار و بی‌عار می‌گشتند و وقت‌شان را به خوردن و خوابیدن سپری می‌کردند. زن‌هایی که «دوست پسر» داشتند نقاب یا بورقه به‌صورت می‌زدند تا، به قول خودشان، چشم مردهای نامحرم به‌شان نیفتد.^{۳۷۴}

پژوهش جامعه‌شناسانه‌ای که در ۱۳۴۸ درباره‌ی ۱۵۴۸ روسی تهران انجام‌گرفت نشان داد که آن‌ها در پنج جور محیط کار می‌کردند: (۱) در شهرنو؛ (۲) در خیابان‌ها؛ (۳) در میعادگاه‌ها؛ (۴) در کلوب‌های شبانه و بارها؛ (۵) در گودها. اکنون به یک یک آن‌ها می‌پردازیم:

(۱) شهرنو منطقه‌ای بود در جنوب تهران نزدیک بیمارستان فارابی با

مساحت ۱۳۵۰۰ مترمربع. چون که حالا دیگر وجود ندارد و در ۱۳۵۷

خرابش کردند، شرحی از آن می‌آورم. شهرنو در سال ۱۲۶۰ پی‌ریزی شد و از همان آغاز محله‌ی بدنام و مرکز تفریحی تهران شد. این محله نزدیک دروازه قزوین بود که نقطه‌ی تجمع مسافران و مهاجران روستایی و نیز مرکز اتوبوس‌های مسافربری بود و بس شلوغ. در ۱۳۳۲ دور این محله دیوار کشیدند و شهرداری همه‌ی زن‌های خیابانی را وادار کرد بروند آن‌جا بنشینند، ولی دیوارکشی که کامل شد از ورود تازه واردان برای اقامت در آن‌جا جلوگیری کردند. محله دوخیابان پهن داشت که هیچ‌کدام در رو نداشتند و چند خیابان باریک آن‌ها را قطع می‌کردند. همه‌ی خیابان‌ها ناهموار و پرچاله چوله بودند. در این محله فروشگاه‌هایی چون خواربار فروشی، نانواپی، قصابی، آرایشگاه و دوزندگی بودند که تا اندازه‌ای نیازمندی‌های مردم را برآورده می‌کردند. دو تماشاخانه بودند که بازیگران‌شان چه مرد و چه زن در همان محله کار می‌کردند و از بام تا شام نمایش داشتند. ورودی‌شان ۵ و ۱۰ ریال بود.^{۳۷۵} خانه‌های قدیمی محله همه یک حیاط موزایک شده و یک حوض و دست کم چهار تا دوازده اتاق داشتند که روسپی‌ها توی آن‌ها هم از مشتری‌هایشان پذیرایی می‌کردند و هم زندگی می‌کردند. مشتری هنگام ورود به محله اول با پیره زن یا سرده‌ای، زمانی فاحشه، روبه‌رو می‌شد که می‌آمد جلو تا او را ببرد پیش بهترین زن یا شاگردش، آخر دخترهایی که آن‌جا کار می‌کردند را به این نام می‌خواندند. پس از این که مشتری دختری را انتخاب می‌کرد به مامان پول می‌داد و او یک ژتون چرمی بهش می‌داد. مردهای واسطه‌ای هم بودند که توی پاتوق‌شان می‌نشستند و مشتری‌ها را راهنمایی می‌کردند. پس از این‌که مشتری را می‌بردند پیش زن دلخواه‌اش، به‌فراخور کارشان انعام می‌گرفتند. بعد از این‌ها نوبت درِ بازکن‌ها می‌رسید که آدم‌های همه‌کاره‌ی خانه بودند و در خدمت سرده‌ای در گذشته هر دو توی محله برو و بیایی داشتند، ولی در پی نظارت موثر پلیس در دهه‌ی ۱۳۴۰ دیگر کاری ازشان برنمی‌آمد.

کرج و خیابان پهلوی و ونک بودند. زن‌ها لباس‌های تر و تمیز می‌پوشیدند و چادر کوتاه به سر می‌انداختند. مشتری‌هاشان بیش‌ترین، مانند امروز، با ماشین می‌آمدند و برای این که پای پلیس به میان کشیده نشود، تیزتر مز می‌زدند، زن را سوار می‌کردند و هنوز سر قیمت با هم کنار نیامده راه می‌افتادند. قیمت که تعیین می‌شد ماشین معمولن می‌رفت بیرون شهر. توی ماشین بیش‌تر وقت‌ها بیش از یک مرد بود، که نوبتی می‌رفتند. گاهی پیش می‌آمد که مشتری‌ها از این زن‌ها کام می‌گرفتند ولی پولی به‌شان نمی‌دادند و برشان نمی‌گرداندند سر جای اول‌شان. به‌خاطر فشار پلیس و مسائل امنیتی پاره‌ای از این زنان ماشین‌های کوچکی می‌خریدند و درجست و جوی مشتری توی خیابان‌ها می‌گشتند و پس از این که با وی کنار می‌آمدند دنبال ماشین‌اش راه می‌افتادند. زن‌هایی هم بودند که با راننده‌های تاکسی رابطه داشتند که آن‌ها را می‌بردند پیش مشتری‌ها. با توجه به خطرهای کار، برخی از این زنان چند تا چاقوکش داشتند.

(۳) سومین محیط کار در خانه‌های در بسته بود، با پانداز و واسطه برای یافتن مشتری‌های بهتر، زیرا زن‌ها جوان‌تر و باسوادتر بودند. این خانه‌ها در مناطق آبرومندتر شهر بودند و دورافتاده‌تر؛ اغلب در بخشی از خانه خانواده‌ای زندگی می‌کرد. این زنان بیش‌ترین مشتری‌هاشان را تلفنی جور می‌کردند. واسطه‌ها در مکان‌های به‌خصوص‌شان در خیابان‌های استانبول و منوچهری، روبه‌روی سفارت

انگلیس، چهار راه امیراکرم شاه‌رضا و در خیابان لاله‌زار و رامسر کار می‌کردند. مشتری‌ها می‌آمدند پیش‌شان، باهم گپی می‌زدند و آن‌ها می‌بردندشان خانه‌ی زن و واسطه پولی از زن می‌گرفت (۱۰٪) و گاهی هم از مشتری (۳۰۰ ریال). قیمت دیدار با زن‌ها از یک تا دو هزار ریال بود.

(۴) چهارمین محیط کلوب‌های شبانه و بارها بودند، که زن‌ها در آن‌ها میزبان بودند و کاری می‌کردند تا مردها بیش‌تر بنوشند و خود درصدی از آن گیرشان می‌آمد. اگر مردها می‌خواستند باشان خلوت کنند هم درخانه‌ی

مرد یا محلی در همان نزدیکی ترتیب‌اش را می‌دادند، که در این حالت مرد باید کرایه‌ی محل را هم می‌پرداخت. این زنان از هنگام نهار تا آخرشب در بارها کار می‌کردند. در کلوب‌های شبانه می‌رقصیدند، نمایش می‌دادند و آواز می‌خواندند و این‌همه را لخت و برهنه انجام می‌دادند. آن‌ها هرشب در کلوب دیگری برنامه داشتند و از این کلوب به آن کلوب می‌رفتند. بیش‌تر وقت‌ها در آخرین کلوبی که برنامه اجرا می‌کردند خودشان، یاجاکشی، ترتیب خلوت کردن با یک مشتری را می‌دادند.

(۵) پنجمین و آخرین محیط توی گودهای جنوب تهران نزدیک میدان شوش بود. این گودها که از خاک‌برداری زمین برای آجرپزی به‌جا می‌ماندند، سه‌متر پهنا و ده متر عمق داشتند.^{۳۶} خانواده‌های بسیاری در پهنه‌هایی که گودها را از هم جدا می‌کردند و نیز در حفره‌هایی که در دیواره‌ی گودها می‌کنند زندگی می‌کردند و چندین قهوه‌خانه هم داشتند؛ این‌جا پاتوق قاچاقچی‌های مواد مخدر و دزدان و مجرمان، و نیز زیستگاه تیره روزترین مردم بود که بیش‌ترین مهاجر بودند و زن‌ها در آنجا معمولن بی‌جاکش خود فروشی می‌کردند و زن‌هایی هم بودند که یک رفیق مرد داشتند. خیلی از این زن‌ها یک مامان یا واسطه داشتند که ۵۰ درصد درآمدشان را می‌گرفتند.

این پژوهش سال ۱۳۴۸ شرحی جامعه‌شناختی از روسپی‌های مورد مطالعه نیز به دست داد. پژوهش نشان داد که بیش‌ترین روسپیان تهران از استان مرکزی و بزرگ‌شده‌ی محیط شهری بودند (۷۵٪)، با پدر و مادر هر دو یا با یکی‌شان (۸۱٪). ۳۴٪ از خانواده‌ها جرمی اتفاق افتاده بود و فقر و مشکلات خانوادگی موجب شده بودند دخترها از خانه بگریزند، با این‌حال نزدیک به ۷۰٪ گفتند که جوانی خوب و خوشی داشته بودند. به‌سبب «پرواز از خانه» در سن کم، وضعیت برای‌شان دشوار، اگر نگوئیم آسیب‌زا، شده بود، زیرا نزدیک به ۳۵ درصد روسپیان در ۱۲ سالگی و ۴۷ درصد بین ۱۳ تا شانزده ساله‌گی از خانه رفته بودند. بیش‌ترین زن

(۸۸٪) بی‌سواد بودند و اکثریت در شهرنو و گودها کار می‌کردند. زنان خیابانی باسوادترین ایشان بودند. اغلب این زنان وابسته به کسی نبودند؛ تنها نزدیک به ۵ درصد شوهری داشتند و حدود ۱۲ درصد «رفیق‌مرد». این زنان ادعا می‌کردند که دلیل عمده‌ی روسپی شدن‌شان این بوده که گول‌شان زده و به فحشا کشانده بودندشان (۳۷٪)، و ۲۷ درصدی هم گفتند که ایشان را به فاحشه‌خانه فروخته بودند، و ۲۰ درصد هم گفتند از زور نداری به این کار رو آورده بودند.

این زنان کارگر، روزانه نزدیک به ۱۶۰۰۰ مرد را پذیرایی می‌کردند. هرزنی روزی ۱۵ مرد به خود می‌دید، بعضی هم حتا بیش‌تر. اغلب زنان (۵۵٪) از هردیداری کم‌تر از ۵۰ ریال گیرشان می‌آمد، با قیمت میانگین ۲۷ ریال. این قیمت به فراخور زیبایی، سن و شهرت زن و نیز محل تعیین می‌شد. خیابان‌گردها بیش از شهرنویی‌ها، و اینان بیش از گودنشین‌ها پول گیرشان می‌آمد. درآمد میانگین ۵۵ درصد از تمام روسپیان روزی ۱۰۰ تا ۶۰۰ ریال بود. رقم میانگین خیابان‌گردها ۱۴۴۰، شهرنویی‌ها ۷۴۳ و گودنشین‌ها ۳۹۷ ریال در روز بود. بیش‌ترین‌ی زنان (۷۱٪) مخارج‌شان ماهانه بین ۵۰۰۰ و ۲۰۰۰۰ ریال بود، حال آن‌که ۲۱ درصد زنان کم‌تر از ۵۰۰۰ ریال در ماه خرج می‌کردند. اکثریت (۸۴٪) پس‌اندازی نداشتند و حدود ۶۲ درصد وام‌دار بودند. این زنان برای پول درآوردن باید سخت کار می‌کردند، روزی ۳ تا ۱۲ ساعت، بعضی هم ۱۸ ساعت درروز. میانگین کار هفته‌گی ۵۹ ساعت بود. یک سوم زنان یک سردسته داشتند. این زنان رنجور بودند و مشکلات تغذیه و اعتیاد هم داشتند. زندگی‌شان در انزوا سپری می‌شد، زیرا فقط بیست درصد تماس‌هاشان با مردمی بیرون از جهان روسپی‌گری بود. تنها ۲۵ درصد برای جلوگیری از آبهستی از کاندوم و قرص استفاده می‌کردند، گرچه دراین زمینه توصیه‌های پزشکی نیز دریافت می‌کردند، ازاین‌رو بچه‌هایی درست می‌شدند بیرون از رابطه‌ی زناشویی.^{۳۷}

در پژوهش حجازی و نیز فرمان‌فرمایان اشاره‌ای به زناشویی موقت همچون راه چاره‌ای (نسبی)، یا حتا اقدامی برای پیشگیری از فحشا، به چشم نمی‌خورد. هیچ یک از ایشان حتا از وجود زناشویی موقت یاد نمی‌کند، و این که با اجرای آن می‌توان به خدمت سکسی‌ای که روسپیان ارائه می‌کنند صورت قانونی بخشید. این شاید بدین خاطر بوده که ازدواج، موقتی یا عقدی، راه چاره‌ی اقتصادی - اجتماعی عملی برای روسپی‌گری نبود، چرا که بیش‌تر این زنان قبلن، حتا بیش از یک بار، و با مردی نامناسب، ازدواج کرده بودند.

به علت بالاگرفتن مشکل روسپی‌گری، به خصوص در تهران، حکومت ناگزیر شد کاری به جز دستگیری روسپی‌ها انجام دهد. همان ماده قانونی که حکومت را به انجام‌دادن چنین کاری وامی‌داشت، گزینه‌های دیگری هم در اختیارش می‌نهاد. ماده قانون ۲۷۳ که قانونی جزایی بود، کسانی که کاری نداشتند را ولگرد تعریف می‌کرد و بردولت بود که برای‌شان کار فراهم کند. دولت برای این منظور چندین مرکز آموزش حرفه‌ای برای ولگردها باز کرد تا کارآموزان بتوانند شهروندان مفیدی بشوند و به زندگی اجتماعی بازگردند. در اواسط دهه‌ی ۱۳۳۰ دولت بر آن شد تا روسپیان را نیز به این مراکز آموزشی بکشاند. اما نتوانست، زیرا زنان منطقه‌ی بدنام را رها می‌کردند و می‌رفتند در خود تهران کار می‌کردند. در ۱۹۴۰ نزدیک به ۲۰۰۰ روسپی در تهران فعال بودند که دولت از آن آگاه بود. اغلب‌شان (۳۴٪) مطلقه بودند و گروه دیگری‌شان (۱۴٪) گول مردانی این‌کاره را خورده بودند. برای این‌ها خانه‌ی «مادران تنها» را بنیاد کردند.^{۳۷۸} در پی اعمال سیاست‌ها و روش‌های گوناگون، دولت در ۱۳۵۲ ادعا کرد که روسپی‌گری رو به کاهش گذاشته، زیرا پا اندازها جمع شده‌اند و روسپیان همه در شهرنو گردآوری شده‌اند و اکنون پلیس و مأموران بهداشت می‌توانند بر آن‌ها نظارت داشته باشند، می‌توان به آن‌ها سواد آموخت تا از

زندگی بهتری برخوردار شوند و ازدواج کردن برای شان آسان تر شود و در کلاس های سواد آموزی و حرفه ای شرکت کنند.^{۳۷۹}

جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷)

پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷، شهرنو را ویران کردند و بسیاری از ساکنانش را زندانی و حتا چندتایی شان را اعدام کردند. بسیاری از زنان دیگر را به شمال تهران بردند تا بازآموزی و پاک شوند. شعارشان این بود که «کارتولیدی آزاد کننده است» و حتا بهتر این که صیغه ی پاسداران انقلاب که زندانبان شان هستند بشوند. این کار می بایست به طور نوبتی انجام شود زیرا پاسداران برای جنگیدن به جبهه فراخوانده می شدند.^{۳۸۰}

اکنون بنا بر قانون جدید، روسپی گری در ایران به شدت غیرقانونی است و برای اش مجازاتی سنگین مقرر شده است. این قانون کیفری جدید، تدارک برای فسق را ممنوع کرده است (ماده ۱۳۵). مجازات مردی که محکوم شود ۷۵ ضربه شلاق و سه ماه تا یک سال تبعید از محل ارتکاب جرم است. مجازات زنی که محکوم شود ۷۵ ضربه شلاق است ولی تبعیدی درکار نیست (ماده ۱۳۸). براساس این ماده قانون هرکس که عمل غیراخلاقی و یا فحشاء را ترغیب یا تسهیل کند مجازات می شود (ماده ۶۳۹). راه اندازی یا گرداندن محلی برای بی اخلاقی یا فحشاء جرم است (ماده ۶۳۹) و مجازاتش از یک تا ده سال زندان است. چنین محل هایی را به حکم دادگاه می بندند. این قانون زندگی کردن با درآمد به دست آمده از فاحشه گی و تشویق و حمایت از فاحشه گی را حرام می داند. همچنین تسهیل سفر زنی که برای فاحشه گی به خارج می رود حرام است (ماده ۲۱۳). مجازات چنین زنی از یک تا سه سال زندان است. زن اگر زیر ۱۸ سال باشد، مجازات ایجاد تسهیلات برای انتقالش به خارج بدان افزوده می شود. در تابستان ۱۳۶۰ دو زن متهم به فاحشه گی را تا گردن در خاک کردند و سپس سنگسارشان کردند. در ۱۳۷۶ در موردی مشابه، سه

زن را که دادگاهی به جرم زنا و فحشا در قانون ایران اسلامی محکوم کرده بود در برابر چشم مردم سنگسار کردند.^{۳۸۱} با همه‌ی این سخت‌گیری‌ها، چنان‌که در زیر می‌آید، روسپی‌گری رو به افزایش داشته است.

روسپی‌گری را مقامات ایرانی و جامعه مشکلی بزرگ شمرده‌اند. در پژوهش اجتماعی‌ای که در سال ۷۸-۱۳۷۹ از ۱۴۷ روسپی در سراسر کشور انجام شد نشان می‌دهد که حدود ۵۰ درصد روسپیان از سن زیر نوزده به روسپی‌گری روی می‌آورند:

سن	۹-۱۲ ساله	۱۳-۱۶ ساله	۱۷-۲۰ ساله	۲۱-۲۴ ساله	۲۵-۲۸ ساله	تا ۲۹ ساله	مجموع
مجموع	۳	۳۸	۵۳	۳۳	۱۷	۳	۱۴۷
درصد	۲	۲۶	۳۶	۲۲	۱۲	۲	۱۰۰

همانند کشورهای غربی، این زنان دست-پرورده‌ی خانواده‌های پریشان‌اند، به ویژه مادران‌شان دچار مشکلات‌اند و از حرمتِ نفس چندانی برخوردار نیستند. دست‌کم از ۲۲ درصد زنان مورد مطالعه در نوجوانی توسط نزدیکان خانواده (پدر، برادر، عمو)^{۳۸۲} یا دوستان خانوادگی یا همسایه‌ها بهره‌برداری سکسی شده است، و این سخت در تضاد است با مطالعه‌ی گروه زنان غیرفاحشه که این درصد نزد ایشان کم‌تر از یک است. بسیاری از این زنان از خانه‌ی والدین‌شان فرار کرده بودند (۲۶٪) یا شوهر کرده بودند (۷۰٪)، که خود راهی بود برای فرار از خانه. اما این ازدواج‌ها راه چاره‌ی واقعی نبودند، زیرا بیش‌ترین‌ی مردان (۸۰٪) خود بزهکار (۶۹٪) و پاندا از (۱۱٪) بودند و بدین‌سان، محیطی برای‌شان فراهم نمی‌آوردند که خانه‌ای با ثبات و آینده‌ای به‌لحاظ اجتماعی پذیرفتنی‌تر به ایشان ببخشند. بیش‌ترین‌ی زنان حتا با ازدواج (۹۴٪) یکی دو روز پس از فرار از خانه روسپی می‌شدند زیرا نه پشت و پناهی داشتند و نه درآمدی. همین که ۲۴

درصد این زنان پیش از این که فاحشه شوند معتاد بودند کارشان را برای برداشتن این گام آسان‌تر می‌کرد و ۲۴ درصد هم پس از فاحشه‌شدن معتاد می‌شدند و همین خود مجبورشان می‌کرد برای پول اعتیادشان در این کار بمانند. خلاصه، این تصویر تفاوت چندانی با آنچه که انگیزه و ویژگی روسپی‌گری در کشورهای غربی‌اند ندارد.^{۳۸۳} گروه‌های دیگر چون زنان کولی که به‌طور سنتی به مردان سکس می‌فروختند، هنوز که هنوز است فعال‌اند، که علتش هم تهیدستی ناشی از بیکاری و مشکلات خانوادگی است.^{۳۸۴}

بدرفتاری

یکی دیگر از علت‌های روی‌آوری به روسپی‌گری، بدرفتاری جسمی مردان با زن و بچه‌هاست. در سال ۱۳۸۰ تحقیقی در مورد زنان شوهردار و دامنه‌ی بدرفتاری شوهران با ایشان انجام شد. پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که سطح بدرفتاری مردان با زنان چندان فرقی با سطح بدرفتاری مردان غرب با زنان ندارد، یعنی ۴۲ درصد است. بنابراین پژوهش، نوع و درصد بدرفتاری‌ها چنین‌اند: (۱) کم‌توجهی ۶۳ درصد؛ (۲) تحقیر و سرکوفت، ۳۸ درصد و (۳) دشنام و ناسزا ۳۰ درصد، که نشان دهنده‌ی گسترش شکل‌های روانی بدرفتاری با زن در جامعه‌اند.^{۳۸۵} مطالعات دیگر، گرچه با داده‌های متفاوت، دامنه و ماهیت این مشکل را تأیید می‌کنند و، افزون بر این، یادآور می‌شوند که چشم‌پوشی اجتماعی نه تنها راه را برای خشونت خانگی هموار می‌کند، بلکه تشویق‌اش هم می‌کند. همچنین سن شوهر، مصرف مواد مخدر یا مشروب، سیگارکشیدن، درآمد و تعداد بچه‌ها همه با بدرفتاری با زن رابطه دارند.^{۳۸۶} در یکی از داستان‌های مردمی طایفه‌ی بویراحمد آمده است که «شوهر نمونه کسی است که زنش را جوری بزند که آسیب نبیند».^{۳۸۷}

مشکل دیگر در همین رابطه، تجاوز به بچه است. در پایان سال ۱۳۸۳، هزار مورد تجاوز گزارش شد. سیدهادی معتمدی، مدیرکل مرکز رفاه دولتی برای جلوگیری از ناهنجاری‌های اجتماعی، در مراسم گشایش خطوط تلفن فوریت‌های اجتماعی گفت، «از سال ۱۳۸۱ که شماره‌ی هفت رقمی برای جلوگیری از بدرفتاری با کودکان راه اندازی شده، شاهد افزایش سریع موارد کودک‌آزاری، زن‌آزاری و زن‌زنی و خشونت توی خانه بوده‌ایم. سال گذشته ۸۰۰۰ مورد خشونت خانوادگی گزارش شد و تعدادی از آن‌ها مربوط بوده به بدرفتاری با کودکان.» به‌گفته‌ی معتمدی، به خاطر زیاد بودن تعداد موارد بدرفتاری و نبود قوانین حمایتی، باید هرچه زودتر کاری کرد. «با به‌کارافتادن خط ۱۲۳، کارگران اجتماعی سازمان رفاه دولتی به جوانانی که دستخوش رنج و اندوه هستند یاری می‌رسانند. در نخستین مرحله، این پروژه ۳۰ میلیارد ریال هزینه برمی‌دارد. ده میلیارد ریال دیگر هم برای سراسری کردن این خدمات مورد نیاز است.» او سپس می‌افزاید که ۹۳ درصد شکایات مربوط به بدرفتاری با کودکان را می‌توان با کمک مددکاران اجتماعی و ۷ درصد دیگر را با دخالت قضایی چاره کرد.^{۳۸۸}

زنان سکس‌کاره اغلب ناگزیرند زیرزمینی و به دور از محل خود کار کنند. آن‌ها را به چشم بخشی جدا از جامعه نگاه می‌کنند. این به اضافه‌ی طرد شدن و به دور ماندن‌شان از جامعه، از نظر مراقبت‌های بهداشتی پیامدهایی جدی داشته است. در برخی از کشورها از جمله ایران، همواره وجود روسپی‌گری و بیماری‌های آمیزشی واگیردار را انکار می‌کنند و حکومت واکنشیت جامعه آن را تابو می‌دانند، البته این‌ها دارند تغییر می‌کنند. این است که سکس‌کاره‌های ایران از دست‌رسی نداشتن به مراقبت‌های پزشکی و ناآگاهی از بیماری‌های مقاربتی واگیردار رنج می‌برند. ننگ شمردن این کار از سوی جامعه نیز این زنان بی‌پناه را از دست‌یابی به مراقبت‌های پزشکی درست باز می‌دارد.^{۳۸۹}

آنچه که داده‌های ۱۳۷۹ نشان می‌دهند این است که مشکلات آن زمان بسی شبیه به مشکلات دهه‌ی ۱۳۴۰ هستند. تنها تفاوت این است که جدی‌تر شده‌اند، به‌ویژه به لحاظ تعداد، هم‌آن‌هایی که در این کار هستند و هم تعداد معتادان. افزون بر این، بُعد دیگری به مشکل اخیر اضافه شده و آن ایدز / اچ.آی.وی است که دخالت در بهداشت همه‌گانی را بیش از پیش الزامی ساخته است. حکومت، مثل دیگر حکومت‌های جهان، نمی‌داند با این مسئله چه‌گونه برخورد کند که ثمربخش باشد. این است که به جای در پیش گرفتن سیاستی برای بهداشت عمومی، به قانون‌گزاردن و حکم کردن روی می‌آورد. بارها گزارش شده که پلیس و بسیج به مراکز فحشاء یورش برده‌اند. بنا به ارقام رسمی، دست‌کم ۳۰۰/۰۰۰ روسپی در جمهوری اسلامی کار می‌کنند که ۴۵۰۰۰ تاشان در تهران‌اند.^{۳۹} در تابستان ۱۳۸۰ مقامات شهر مشهد ۵۰۰ روسپی را یک‌جا جمع کردند تا از قتل‌زنجیره‌ای درامان باشند. تا آن زمان ۱۹ روسپی را کشته بودند. شایعه است که گروه‌های افراطی که می‌خواستند از گسترش فحشاء و فساد جلوگیری کنند این جنایت‌ها را مرتکب شده بودند. مدارک مستند تأیید می‌کنند که ۲۶ فاحشه را از ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۰ در شمال شرقی استان خراسان با ریسمان خفه کرده بودند.

با این‌همه، روسپی‌گری نه تنها کاهش نیافته، که گسترش هم پیدا کرده است. در سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۲ تهران و غرب ایران و مشهد و رشت و انزلی و بابل و ساری و قم و شیراز و خوزستان (اهواز، آبادان) و اراک و کرمان در گزارش‌های روزنامه‌ای به منزله‌ی جاهایی نام برده شده‌اند که پلیس در آن‌ها حلقه‌های فواحش، شبکه‌های فروش دختران، فاحشه‌خانه‌ها و دیگر مراکز عیاشی و فساد سکسی را کشف کرده است. یورش‌های گاه‌گاهی پلیس به بسته‌شدن فاحشه‌خانه‌ها و دستگیرکردن جاکشان و خانم رئیس‌ها و نیز روسپی‌ها و دختران خردسال انجامیده است. در واقع پاندازی کردن برای کودکان بازار پررونقی شده است. دارودسته‌های

خلافکار، بسیاری از دختران و پسرانی را که از خانه‌شان فرار می‌کنند و دنبال سرپناهی می‌گردند، شکار می‌کنند. تنها در تهران هر روزه حدود ۹۰ کودک خانه و کاشانه‌شان را به علت فقر و بدرفتاری ترک می‌کنند. دختری گفت دوبار از پلیس شلاق خورده، ولی به نظرش این بازهم از رفتاری‌ای که در خانه باش می‌شده تحمل پذیرتر بوده.^{۳۹۲}

اگر در دهه‌ی ۱۳۴۰ بدین‌سو دگرگونی بزرگی رخ داده باشد، افزایش عظیم تعداد بچه‌های خیابانی‌ست. به گزارش روزنامه‌ی رسالت در ۱۳۷۸ بیست هزار کودک خیابانی در ایران است. بیشترین‌هی آن‌ها که جوانان زیر بیست سال و نیز جوان‌تراند، در تهران‌اند، ولی در شهرهای مذهبی مشهد و قم نیز، به ترتیب از نظر تعداد بعد از تهران، پیدا می‌شوند. اغلب این نوجوانان (۶۵٪ در تهران) ایرانی نیستند، مگر بچه‌های مهاجر(قانونی یا غیرقانونی)‌اند، و بسیاری‌شان به خاطر بدی تغذیه، بیماری‌های واگیردار آمیزشی، از جمله ایدز، با مشکلات بهداشتی روبه‌رو هستند. این مشکل، در نبود خدمات اجتماعی کافی برای مراقبت از چنین کودکانی که شکار پاندازان شده‌اند، دو چندان می‌شود. از ۱۳۷۵ مرکزخانه‌ی سبز به کار افتاده تا کودکان خیابانی را گردآوری و از ایشان مراقبت کند و راه درستی در زندگی پیش پاشان بگذارد، ولی تاکنون بودجه و ظرفیت کافی در اختیار نداشته است. در بودجه‌ی دولتی سال ۱۳۸۰، نوزده میلیارد ریال برای دستیابی به این مقصود اختصاص داده شد، گرچه هرکسی که دستی در این کار داشته باشد می‌داند که زمان می‌برد تا این اقدامات به بار بنشینند.^{۳۹۳}

گویا این خلاء اجتماعی را خلافکاران پُر می‌کنند. پاره‌ای از زنانی که به دختران فراری پناه می‌دهند آن‌ها را وادار به روسپی‌گری می‌کنند.^{۳۹۴} همچنین دختران را با شغل پردرآمد در خارج و یا ازدواج با مردان مسلمان پول‌دار گول می‌زنند و یا یک جورهایی سرشان را شیر می‌مالند و از مرز ردشان می‌کنند تا در امارات یا پاکستان به فاحشه‌خانه‌ها یا افراد

بفروشندشان. بسیاری از والدین این پسرها و دخترها گویا معتادند، و در یک مورد هم حتا مادری دختر خود را فروخته بود. افزون بر این پسران و دختران، زنان (مطلقه، بیوه) بسیاری هستند که بر اثر فشار اقتصادی به روسپی‌گری روی می‌آورند. مقامات برای چاره‌کردن این مشکل تاکنون فقط قانون را کم و بیش در چارچوب مرزهای ایران اجرا کرده‌اند. اما دخترانی را که به خاطر فحشا از امارت بیرون می‌کنند به‌شان گذرنامه‌ی ایرانی نمی‌دهند و آن‌ها هم نمی‌توانند برگردند. با این‌که روسپیان یکی از سرچشمه‌های بزرگ بیماری‌های واگیردار آمیزشی چون ایدز، سیفلیس و سوزاک‌اند، دسترسی کافی به مراقبت بهداشتی ندارند و از این‌رو تعداد روز افزونی مرد و زن را مبتلا می‌کنند. به تازه‌گی روزنامه‌ی انتخاب گزارش داده که دو خواهر ۱۶ و ۱۷ ساله ۱۱۰۰ نفر را به ایدز / اچ. آی. وی مبتلا کرده‌اند.

روزنامه‌ی محافظه‌کار آفرینش نوشت دو تن از دست‌اندرکاران حکومتی، که نام‌شان آورده نشده، پیشنهاد کرده‌اند فاحشه‌خانه‌ها در زیر نام «خانه‌های عفاف» قانونی شوند تا نیازهای سکسی مردان شهر به‌نحو سالمی برآورده شود. همان‌جور که پیش‌بینی می‌شد «دولت انکار کرد که چنین نقشه‌ای در دست اجرا دارد.» نازیلا فتحی در مقاله‌ای در نیویورک تایمز از آیت‌الله محمد موسوی بجنوردی در روزنامه‌ی اعتماد چنین نقل می‌کند: «اگر وضعیت اضطراری جامعه‌ی ما نبود هرگز از خانه‌های عفاف پشتیبانی نمی‌کردم. اگر بخواهیم واقع‌بین باشیم و شهر را از وجود چنین زنانی پاک کنیم باید از راه‌هایی برویم که اسلام پیش پامان گذاشته است.» این راه «ازدواج موقت است و به‌خصوص برای بیوه‌هایی که محتاج حمایت اقتصادی‌اند سفارش شده است.» اعتراض گروهی از زنان در ایران به این «خانه‌های عفاف» از آن رو نیست که راه غلطی‌اند برای جوانانی که می‌خواهند نیازهای سکسی‌شان را برآورده کنند، بلکه از آن روست که گذران زندگی زنان با فحشاء را قانونی می‌کنند.^{۳۹۶} در عین حال، زنان

فقیر که بسیاری‌شان مادران بی‌شوهر و معتاد نیز هستند، همچنان به تن‌فروشی به مردان ادامه می‌دهند تا بتوانند زندگی را بگذرانند، چه به نظر می‌رسد که راه چاره‌ی دیگری در چشم‌انداز وجود ندارد.^{۳۹۷}

جستار

از آنچه گفته شد آشکار می‌شود که روسپی‌گری زنان یکی از کهن‌ترین حرفه‌های تاریخ است و مرزی هم نمی‌شناسد. همچنین نشانه و دلیل قاطع چیره‌گی مرد بر زن است که به زور مرد، و یا شرایط ایجاد شده به دست مرد، وادار به فروش خود به مرد می‌شدند و می‌شوند، البته این هم هست که پاره‌ای از زنان چه بسا این کار را برای این در پیش می‌گیرند که از سکس خوش‌شان می‌آید.

برخلاف منع مقامات مذهبی و غیرمذهبی، و از این رو منع خانواده و اجتماع، دختران و زنان بی‌نوا و بی‌کس و کار را نباید سرزنش کرد که چرا به روسپی‌گری روی می‌آورند. آن‌ها در جامعه‌ای پدرسالار پرورش یافته‌اند که در آن پدر و یا، در نبود او، دیگر نزدیکان مذکرش وظیفه‌ی گرداندن چرخ زندگی ایشان را بر دوش دارند. تقصیر به‌گردن این مردان و مقامات مرداست که قانون‌های منع روسپی‌گری را می‌سازند و در اجراشان ناکام می‌شوند، که دختران جوان به‌ناچار رو به روسپی‌گری می‌آورند و کسی به آن‌ها به چشم افرادی صاحب حق نمی‌نگرد. در عین حال همین مردان‌اند که شرایطی به وجود آورده‌اند که در آن از دختران و زنان بهره‌برداری می‌شود. اینان این شیوه‌ی زندگی را در پیش نمی‌گیرند برای این‌که دوستش دارند. در این‌جا خوب است یادآوری کنم که در ۱۸۹۰ که ارنست هولتسر کارهای زنانه را برمی‌شمارد فاحشه را هم در شمار آن‌ها می‌آورد، که او آن را ترجمه می‌کند «زن بی‌کس و کار».^{۳۹۸} در گذشته زنان راه به‌جایی نداشتند، به‌خصوص در روزگاری که برده‌داری همه‌گیر بود. در مواقع دیگر هم بسیار پیش می‌آمد که آن‌ها را ول می‌کردند و مردان خویشاوند و یا شوهران ازشان سوءاستفاده می‌کردند و بسیاری اوقات به

فاحشه‌خانه‌ها می‌فروختندشان. آخر چطور ممکن بود زنی ضعیف، یا ضعیفه، به میل خودش برود فاحشه‌گری کند به جای آن‌که زن خانه‌دار آبروداری باشد؟ مطالعات جامعه‌شناختی اخیر آشکارا انگشت را به سوی اربابان خودفرموده‌ی جهان نشانه می‌روند که دختران و خواهران و خواهرزادگان را یاری نکردند، به امید خود رهانشان کردند و فریبشان دادند. این پیشنهاد که ازدواج، موقت یا عقدی، راه چاره‌ای است که روسپیان را به طرف زندگی آبرومندانه سوق می‌دهد، این واقعیت را نادیده می‌گیرد که بیشترین روسپیان شوهر داشته‌اند، اغلب بیش از یک بار، یا هنوز شوهر دارند و این بی‌تردید ثابت می‌کند که چنین ازدواج‌هایی دردی از این درد اجتماعی درمان نمی‌کند. کوتاه سخن، به جای پناه گرفتن در پس احکام اجتماعی و مذهبی و انداختن تقصیر به‌گردن مظلوم، باید مرتکبین این جرم گناه خود را به‌گردن بگیرند. همان‌گونه که دو شاه ایلخانی در ۶۳۱ دریافتند، روسپیان را نباید به خاطر روزگاری که دچارش شده‌اند سرزنش کرد، مگر باید کسانی که‌ایشان را به چنین روزی انداخته‌اند ملامت کرد. این است که زنان را باید اجازه داد تا از هر لحاظ بشوند اعضای برابر و کامل جامعه، تا این‌که هم بتوانند خود را اداره کنند و به جای اتکاء به خیرخواهی مردانه به لحاظ اقتصادی روی پای خود بایستند، و هم بتوانند اشتباهات خود را انجام دهند و سپس مسئولیت‌اش را به‌گردن بگیرند. حتا اگر چنین تغییر اجتماعی‌ای پدید بیاید، نمی‌تواند روسپی‌گری را یکسره از میان بردارد، زیرا همواره هستند پدرمادرانی که با فرزندان بدرفتاری می‌کنند، همچنین مردان و زنان ضعیفی که بی‌کمک دیگران از پس دشواری‌ها بر نمی‌آیند و به دور باطل روسپی‌گری و مواد مخدر گرفتار می‌شوند؛ اگر جامعه همچنان چشم بر روی این مشکلات و نیازها ببندد این دور باطل همچنان ادامه خواهد یافت.^{۳۹۹}

بخش چهارم

روابط همجنس‌گرایانه: امری عادی

روابط همجنس‌گرایانه:

امری عادی

همجنس‌خواهی؛ عشقی که جرئت ندارد چهره‌ی
خود را نشان دهد.

اسکار وایلد

در این بخش به رواج رفتار همجنس‌گرایانه در ایران، عقاید دینی زرتشتی و اسلامی مربوط به همجنس‌گرایی، نوع رفتار همجنس‌گرایانه، اقداماتی که برای تنظیم یا منع‌اش انجام شده، اگر شده، و اوضاع کنونی این امور می‌پردازم. از دیگر شکل‌های رفتار همجنس‌گرایانه فقط برای تکمیل بحث به کوتاهی یاد می‌کنم.

رابطه میان دو مرد یا دو زن را معمولن همجنس‌گرایانه می‌دانند، خواه کشش سکسی باشد و خواه رفتار سکسی. در مورد رابطه میان دو مرد معمولن فرق می‌گذارند میان بچه‌بازی (رابطه‌ی سکسی با کودک که هنوز به لحاظ جسمی نرسیده است و مرد نشده)، پسر‌بازگی (رابطه‌ی سکسی مرد بالغ با پسران یا جوانان) و لواط‌گری (کون‌مرزی دو مرد). گویا چنین فرقی برای رابطه‌ی همجنس‌گرایانه‌ی زنان گذاشته نشده است. در نوشته‌های فارسی که از رفتار همجنس‌گرایانه یاد می‌شود منظور همان کون‌مرزی یا لواط است. گرچه خرامیدن پسرکی را عاشقانش بس خوش می‌داشتند، برای مردان بالغ تحقیرآمیز بود که به خاطر نحوه‌ی لباس پوشیدن و رام بودن به هنگام سکس‌ورزی داغ زنانه بودن و مردانه نبودن بر پیشانی‌شان بخورد. از این‌رو، به استثنای چند مورد، همجنس‌گرایان

ایران طرز زندگی خاص خود را آن‌چنان که اکنون در بسیاری از کشورهای غربی به چشم می‌خورد، پیدا نکردند.

ایران امپراتوری

دوره‌های هخامنشی- پارتی- ساسانی (۵۵۹ پیش از میلاد- ۶۵۳ میلادی)

در اوستا نامی از رفتار همجنس‌گرایانه نیست، ولی در متون زرتشتی‌ای که سپس پدید آمدند بدان اشاره شده است. آنگاه که نامی از آن برده می‌شود هم فقط مربوط به مردان است، نه زنان و پسران و جوانان، و آن کرداریست نکوهیده. مقصود از آن، همانند روزگار اسلامی، کون‌مرزی (فقط) میان مردان است؛ و آن آفریده‌ی اهریمن است تا آفرینش اهورامزدا را به پلشتی دراندازد. هم‌خواه‌گی با مرد به‌جای زن، همانا به هدر دادن تخمه‌است و زندگی نو از آن نمی‌زاید، و بنابراین انجام‌دادن چنین کاری یاری‌دادن به اهریمن است. دو نفری که باخواست خود چنین می‌کنند کيفرشان مرگ است، ولی چنان‌چه ناخواسته بود، کيفرشان ۸۰۰ ضربه تازیانه با تازیانه‌ی اسب به پشت یا کف پاست، یعنی همانی که برای کشتن سگ گله به کار می‌برند. اگر کسی دو نفر را گرم انجام دادن این عمل ببیند مُجاز به کشتن بزه‌کاران است، بی‌اجازه‌ی مقامات.^۱

سیروس شمیسا معتقد است که لواط‌گری را ایران از یونان، به شکل عشق افلاتونی، و سپس از ترک‌ها، به شکل عمل سکسی، فراگرفت و سخن او این است که پیش از آن چنین چیزی نزد ایرانیان نبوده است.^۲ این سخت بعید می‌نماید، گرچه هرودت می‌نویسد: «آن‌ها [پارس‌ها] تا از لذتی آگاه شوند در آن افراط می‌کنند- نمونه‌ای از آن پسر باره‌گی‌ست که از یونانیان فراگرفتند.»^۳ اما پلوتارخوس به درستی سخن هرودت را در این زمینه به‌چالش می‌کشد و می‌نویسد: «تاریخ نگار، با پافشاری می‌گوید پارس‌ها نزدیکی کردن با پسران را از یونانیان فراگرفتند. اما پارس‌ها

چه‌گونه می‌توانستند در این نوع عیاشی از یونانیان درس بگیرند در حالی که کمابیش همه می‌دانند که پارس‌ها مدت‌ها پیش از آن که چشم‌شان به دریای یونان بیفتد پسران‌شان را اخته می‌کردند؟^۴ دربار هخامنشی تنها بخشی از خواجه‌هاش را از خارج از خود سرزمین پارس فراهم می‌آورد. بابل می‌بایست سالانه ۵۰۰ پسر اخته برای شاه پارس روانه کند، در عین حال شمار خاصی برده، به‌ویژه اخته را پارس‌ها از بازارهای برده‌فروشی ساردیس و افسوس می‌خریدند. همچنین پس از سرکوب نواحی شورشی، خوشگل پسران آن‌جاها را برای اخته‌کردن گلچین می‌کردند.^۵ گفته‌ی هرودت نیز خلاف این واقعیت است که حکم آیین زرتشتی برضد همجنس‌گرایی مقدم است بر ورود یونانی‌ها، در عین حال پژوهش‌های امروزی همجنس‌گرایی را پدیده‌ای جهانی یافته‌اند که در تمام جوامع در سرتاسر تاریخ پیش می‌آمده و می‌آید و در این باره منابع مکتوبی در دست داریم و همجنس‌گرایی چه‌بسا علت‌های ژنتیکی هم داشته باشد.

حقیقت هرچه باشد، آگاهی ما از دامنه‌ی همجنس‌گرایی در ایران هخامنشی اندک است، ولی البته نشانه‌های آشکاری هستند که دلیل بروجود آن‌اند. گذشته‌از مشاهدات هرودت و پلوتارخوس، کوینتیوس کورتیوس می‌نویسد که خواجه‌های حرم‌سرای شاه «خود تن به فحشا می‌دادند.» یکی از این خواجه‌ها تیریداتس بود که زیباترین مرد آسیا شمرده می‌شد. او همدم محبوب کورش جوان بود که پس از نبرد کوناک (۴۰۱ پ.م) از بر او به نزد اردشیر دوم رفت. تیریداتس که چندی دیگر مُرد، اردشیر دوم (حکومت ۳۵۹-۴۰۴ پ.م) که از دل و جان دوست‌اش می‌داشت «به سوگ‌اش نشست و سخت اندوهگین شد؛ به نشانه‌ی احترام به شاه، مردم در همه جای آسیا سوگوار شدند.» همدردی همخوابه‌اش آسپاسیا بسیار به دلش نشست و به وی گفت در خواب‌سرای بماند و وقتی به نزدش بازگشت «بالاپوش خواجه را بر جامه‌ی سیاه آسپاسیا انداخت. بالاپوش خواجه‌ی جوان بر زن برازنده بود و بر زیبایی‌اش دوچندان افزود.

شاه که افسون این زیبایی شده بود از زن خواست که با همان جامه به دیدارش بیاید تا این که بار اندوهش سبک شود.» داریوش سوم (حکومت ۳۳۰-۳۳۶ پ.م) دل درگرو پسرکِ خواجه، باگوآس، داشت که در آغاز جوانی بود و سپس اسکندر دل بدو باخت.^۷

در ادبیات پارسی میانه در کون سپوختن را کون‌مرزی می‌گفتند. در آن زمان و سپس در ادبیات زرتشتی، کون‌سپوزی همانا یاری کردن اهریمن بود و کيفرش مرگ. به زبان دینی، آینده‌ای تیره و تار در انتظار کجروان گناهکار است، چرا که خوراک ماران‌اند. اما اگر اشک پشیمانی بریزند و تن خود از این کار دور بدارند، بخشوده و رستگاراند.^۸ مقرر شدن چنین سرنوشت هولناکی برای گناهکاران می‌بایست در روزگار ساسانیان اثر بخش بوده باشد، و اگر گفته‌ی آسیانوس مارسلیوس را باور کنیم، ایرانیان پسر باره‌گی نمی‌کردند.^۹ این نه تنها بسیار بعید است، بلکه در نوشته‌هایی هم آمده است که پسر باره‌گی در آن زمان بوده ولی نه در همه جا. زیرا، به نوشته‌ی اسینس، «در جاهای دورتر شرق اگر با پسری آن‌جور که نباید رفتار شود، اگر این بر همه آشکار شود، پسر را برادرش یا پدر مادرش یا یکی از خویشان می‌کشد و خاکش هم نمی‌کنند.»^{۱۰} در متنی پهلوی به نام روایات که بعدها نوشته شده از نزدیکی کردن با پسران خردسال یاد شده است و گناهش را ۱۵ برابر کم‌تر از نزدیکی کردن با پسر بالغ (یعنی ۱۵ ساله به بالا) می‌داند که کيفرش مرگ است.^{۱۱}

دوره‌ی اسلامی

شریعت اسلامی و همجنس‌گرایی

فروریزش امپراتوری ساسانی به دست عرب‌ها دگرگونی‌های بسیاری پدید آورد، ولی نه در رفتارهای سکسی. لواطگری در روزگار خلفا بسیار رایج بود، در حالی که در شرع اسلام به موجب آیه‌ی قرآنی زیر، گناه است:

و لوط را [فرستادیم] که به قومش می گفت آیا ناشایستی را مرتکب می شوید که پیش از شما هیچ کس از جهانیان مرتکب نشده است؟ شما شهوت تان را به جای زنان با مردان دفع می کنید؛ آری شما قومی تجاوزکار هستید. و پاسخ قوم او جز این نبود که می گفتند آنان را از شهرتان برانید که ایشان مردمانی منزه اند. آنگاه او و خانواده اش را نجات دادیم، مگر زنش را که از واپس ماندگان بود. و بر آنان بارانی [از سنگ] بارانیدیم، بنگر که سرانجام گناهکاران چگونه بود. (قرآن سوره اعراف آیه های ۸۴-۸۰ همچنین بنگرید؛ ۱۷۵-۱۵۹: ۲۶ ۲۷:۵۵، و ۲۹-۲۸:۲۸).^{۱۱}

فقیهان مسلمان، چه سنی و چه شیعی، این آیه ها را به پشتوانه ی احادیث صریح تری که در مرجعیت شان تردید است، همانا منع کون مرزی میان مردان دو سکس گرا تفسیر کرده اند، و نه منع همجنس گرایی. این تفسیر از آن رو پیدا شده است که مسئله ی همجنس گرایی در اسلام چندان روشن نیست. آنچه که در شرع اسلامی آمده این است که مرد نباید با مرد نزدیکی کند و زن نباید با زن. اما آیا وضعیت به راستی به این روشنی است؟

قرآن عمل لوط را نکوهش می کند، که تفسیر شده است به نکوهش لواط بین مردان.^{۱۲} کون مرزی با زن از این هم ناروشن تر است. هستند علمایی که آن را شرعی می دانند،^{۱۳} برخی آن را منوط به موافقت زن (گرچه مکروه) می دانند، دیگرانی هم آن را منع می کنند.^{۱۴} البته هر طرف آن احادیثی را برمی گزیند که پشتوانه ی نظراتش هستند.

در عین حال، قرآن و احادیث، هردو، وجود خواجه ها (حسی؛ نه طبیعی نه انسان وار) را قبول دارند ولی از گرایش سکسی و نیازهای سکسی شان چیزی نمی گویند. از این گذشته، در احادیث از جنس سومی هم یاد می شود به نام *مخنث*، یعنی کسی به ظاهر مرد با رفتار زنانه، همجنس گرای منفعل، زن - مرد. گرچه در قرآن از این همجنس گرایان منفعل نامی برده نشده، ولی احتمالن ایشان را جزو کسانی می داند «که نیازمند [به زن] نیستند». (۲۴:۳۱)

لواط‌گری در زنده بودن محمد پیامبر هم وجود داشت، چرا که قرآن بارها بدان اشاره می‌کند. حدیثی نیز در این باره می‌گوید:

[نقل است از ابن مسعود:] «ما پا به پای پیامبر در جنگ‌های مقدس شرکت جستیم و همسران به همراه نداشتیم. پس گفتیم، «یا رسول الله! آیا ما باید اخته شویم؟ [یعنی همچون خواجه‌گان باهم رفتار کنیم]» پیامبر ما را از این کار باز داشت.»^{۱۵}

روایت دیگری در کتاب بخاری می‌گوید در نبود زنهاشان، پیامبر به جای آن‌که اجازه دهد با بعضی همچون خواجه رفتار شود، «به ایشان اجازت فرمود با زن‌های فاسد ازدواج کنند» و برآنان از قرآن خواند: «ای مؤمنان! چیزهای نیکویی را که الله بر شما حلال کرده حرام نکنید، ولی مرتکب گناه مشوید.»^{۱۶} این احادیث و یک‌چند از آیه‌های قرآن تأییدی هستند بر این‌که لواط‌گری در عربستان معمول بوده و اجتماع اولیه‌ی مسلمانان، از جمله خود محمد پیامبر، به‌خوبی می‌دانستند که مردم با خواجه‌ها و با خودشان رابطه‌ی سکسی دارند. چنان‌که از احادیث پیش گفته برمی‌آید، پیامبر کون‌مرزی میان مردان را که لابد دو سکس‌گرا بودند ممنوع کرد، مردانی که از گذشته‌های دور وقتی به زن دسترسی نداشتند راه و روش آشنا و طبیعی‌شان لواط‌گری بود. اما قرآن هیچ اشاره‌ای نمی‌کند به مسئله‌ی رابطه‌ی سکسی میان کسانی که نه دگرجنس‌گرا (heterosexual) بودند و نه دوجنس‌گرا، یعنی مخنث یا مردان زن‌نما، همجنس‌گراهای منفعل زن‌دار. وضعیت ویژه‌ی ایشان از این‌جا معلوم می‌شود که می‌توانستند به جاها و جمع‌هایی وارد شوند که نامحرمان را بدان‌ها راه نبود. مردانی که با زنی خویشاوندی نداشتند نمی‌بایست چشم‌شان به وی بیفتد، چه‌رسد به این‌که برهنه ببیندش. اما محمد پیامبر به مخنث‌ها اجازه می‌داد آزادانه هرقدر می‌خواهند بروند نزد زنانش.

در خبر است از عایشه که خواجه‌ای^{۱۷} [مخنثی] همیشه به نزد زنان رسول الله (سلام علیها) رفت‌وآمد داشت و آن‌ها با آمدنش مخالفتی نداشتند،

چون او را مردی بی میل شهوانی می‌دانستند. روزی از روزها که رسول الله (سلام علیها) به درون آمد او را دید با زنان نشسته از چند و چون بدن یکی از زنان در سخن است و می‌گوید: از روبه‌رو که می‌آید چهارچین برمی‌دارد و پشت که می‌کند بر پشت‌اش هشت چین می‌آفتد. آنگاه رسول الله (سلام علیها) گفت: می‌بینم که او از این چیزها خبر دارد؛ پس دیگر مگذاریدش به درون آید. او (عایشه) گفت: از آن پس زنان از او روی پوشیدند.^{۱۸}

از این حدیث و حدیث‌های دیگر^{۱۹} برمی‌آید که پیامبر و زنانش این مخنث را به محرمانه‌ترین زاویه‌شان راه می‌داند، زیرا آن‌ها و نیز عایشه، جوان‌ترین همسر پیامبر، به‌آیه‌ی ۲۴:۳۱ قرآن استناد می‌کنند که می‌گوید او از کسانی‌ست که «نیازمند [به‌زن] نیستند». همین مخنث بودن او کافی بود که مثل هر زن یا خواجه‌ی دیگری، ولی برخلاف دیگر مردان، به زنانه‌خانه راه داشته باشد. پیامبر هم همین عقیده را داشت، و فقط زمانی که فکرکرد شاید آن مخنث خاص دو‌جنس‌گرا باشد، چون که به یکی از زنان چیزی گفته بود که نشانه‌ی حس سکسی به‌وی بود، آن فرد به‌خصوص را از آمدن به نزد زنان‌اش منع کرد، نه دیگر مخنث‌ها را.

هیچ بحثی درباره‌ی حقوق جنسی خواجه‌ها و مخنث‌ها دیده نشده، یعنی دو گروه مردانی که گفته شده نه مرد هستند و نه زن، یا به زبان قرآن مردانی که «نیازمند [به‌زن] نیستند» از آنجا که طبع سکسی‌شان دست خودشان نیست و دست خداست، می‌شود پذیرفت که آن‌ها هم حق دارند لذت سکسی ببرند، یعنی لذتی انسانی که در شرع اسلامی به‌صراحت بر آن تأکید شده‌است. بنابراین، همین‌طوری ممنوع کردن کون‌مرزی در نزد این کسان، برای این که در نزد مردان ممنوع است، سونال برانگیز است، زیرا نه خواجه مردی دگرجنس‌گرا یا دو‌جنس‌گراست و نه مخنث. چون که برخی از علما کون‌مرزی مردان با زن خود را مُجاز می‌دانند، می‌شد از آن نتیجه گرفت که چنین کاری با خواجه و مخنث نیز مُجاز است.

مدارک بازم بیشتر هستند که این عقیده را تأیید می‌کنند که بچه‌بازی و پسر‌باره‌گی به‌ناگزیر غیرشرعی نیستند. بخاری حدیثی می‌آورد

به نقل از ابو جعفر (نه پیامبر) که بچه‌باز از ازدواج با مادر پسر منع شده است. البته اگر در وی سپوخته باشد:

آن کس که با پسر بچه‌ای بازی کند: اگر اتفاق را در وی سپوزد ازدواج کردن با مادر پسر بر وی جایز نیست.^{۲۰}

معنی این حدیث چیست؟ نخست این‌که بچه‌باز تا زمانی که در بچه نسپوخته می‌تواند با مادرش ازدواج کند. دوم، بچه‌بازی گویا کُنشی غیر شرعی نیست. تنها مجازاتش این است که اگر در بچه سپوخته باشید نمی‌توانید مادرش را به زنی بگیرید. این یکسره فرق دارد با مجازات‌هایی چون سنگسار و جهنم و لعن که در صورت سپوختن دو مرد در یک‌دیگر جاری می‌شوند، جوری که منع زناشویی با مادر بچه در قیاس با آن‌ها هیچ است. وانگهی بعید است که فرد بچه‌باز بخواهد با مادر بچه ازدواج کند، مگر این‌که بخواهد همواره بچه را توی دست و بالش داشته باشد، و این حدیث هم شاید راجع به همین است. از این حدیث به روشنی برمی‌آید که فقیهان مسلمان نه خود همجنس‌گرایی، بلکه فقط لواط‌گری را نکوهش می‌کردند. کفاره‌ی لواط‌گری، غسل جنابت و روزه گرفتن و صدقه دادن به فقراست.^{۲۱} مُجاز بودن نزدیکی کردن با پسر بچه‌ها درست با مجاز بودن نزدیکی کردن با دختر بچه‌های نابالغ که هنوز عادت ماهانه نشده‌اند، همخوانی دارد. گزارش پزشک سلطنتی، پولاک، نشان می‌دهد که به‌راستی چنین اتفاق‌هایی می‌افتاده، به‌نوشته‌ی او در دهه‌ی ۱۸۵۰ میلادی بچه‌های هشت تا ده‌ساله دچار بیماری سیفلیس بودند.^{۲۲}

آیا پاره‌ای از احادیث همجنس‌گرایی را مجاز می‌دانند؟

بسیاری کسان کوشیده‌اند بگویند که احادیث و آیه‌هایی قرآنی هستند که تفسیرشان به معنای آن است که اسلام علاوه بر مُجاز شمردن بچه‌بازی، در مواردی معین امکان کون‌مرزی میان مردان را نیز مُجاز می‌داند. به سخن این کسان، احادیث به طرزی نه سرراست، به یک‌چند از چنین مواردی

اشاره دارند. یکی از آن‌ها که در زیرمی‌آید، می‌گوید که لواط نزد خواجه‌ها مُجاز بود، البته با اشارات ضمنی حدیث زیر که مربوط به ابوهریره است که از صحابه و درواقع خادم پیامبر بود. او نزد پیامبر رفت و گفت وی «جوانی» است که «از عذاب روح‌اش بیمناک است»، ولی «اسباب زن گرفتن را ندارد». پیامبر حتا پس از این که ابوهریره سه‌بار این گفته را تکرار کرد ساکت بود. سرانجام پس از بار چهارم محمد گفت: «یا ابوهریره، قلم خشک است در وصف آنچه درخور توست، رو خواجه‌گی پیشه کن یا از خیرش بگذر.»^{۳۳}

از گفته‌ی ابوهریره برمی‌آید که او می‌ترسیده نکند گناهی ازش سربرزند، یا دقیق‌تر بگوییم عمل سکسی‌ای خلاف شرع بکند. او نمی‌توانسته بگوید اشاره‌اش به هنجارگی با زن بوده، و گرنه اشاره‌اش به ناتوانی‌اش در ازدواج با یک زن بی‌معنی می‌شود. زیرا اگر می‌خواست زن بگیرد ولی بضاعت پرداخت مهریه را نداشت، یا اگر می‌خواست مرتکب زنا شود، پیامبر یا کمک‌اش می‌کرد مهریه‌ی زن را بدهد، همان‌جور که به برخی از صحابه کمک کرده بود، یا به وی توصیه می‌کرد برود مطابق سوره ۲۴:۳۳ روزه بگیرد و صبر پیشه‌کند. پیامبر هیچ‌یک از این دو کار را نکرد، و این به لحاظ منطقی یعنی که ابوهریره اشاره‌اش به این بوده که میل به هم‌خوابه‌گی با هم‌جنس را دارد، خواه فاعل و خواه مفعول، زیرا اگر او ناتوانی جنسی داشت، نمی‌توانست از ارتکاب زنا هم‌هراسی داشته باشد. این‌جاست که پاسخ پیامبر معنا پیدامی‌کند. او نخست به ابوهریره گفت که پروردگار جنس او را مقرر کرده و بنابراین او می‌بایست تکلیف خود را با خود روشن کند که مرد است یا خواجه‌ای خنثا، و «بنابراین یا خواجه باشد یا از خیرش بگذرد.» این بدین معناست که اگر او تصمیم می‌گیرد مرد باشد پس می‌بایست مردانه زندگی کند و زن بگیرد. اما اگر می‌خواهد خواجه باشد، معلوم نیست چه‌کار خواهدکرد، یعنی آیا می‌تواند با مردان کون‌مرزی

کند؟ پاسخ این پرسش هرچه باشد، این حدیث همجنس‌گرایی را تأیید نمی‌کند.

سرانجام این که همین حامیان همجنس‌گرایی توجه را به این واقعیت نیز جلب می‌کنند که قرآن وعده می‌دهد بهشتیان از جوانان خوشی خواهند دید و بنابراین همجنس‌گرایی را نه محکوم، که به دیده‌ی اغماض می‌نگرد.

آنان بر تخت‌های ردیف شده تکیه زده‌اند و آنان را جُفت حوریان درشت چشم گردانیم. و در آنجا جامی را که نه مایه‌ی بی‌هوده‌گویی و نه گناه است از دست هم می‌گیرند و برگرداگردشان جوانان خدمتکارشان می‌گردند که گویی مروارید نهفته‌اند. (سوره ۲۹-۲۰:۵۲)

و پسرانی جاویدان برگرد آنان گردند که چون بنگریشان پنداریشان که مروارید پراکنده‌اند. (سوره ۱۹:۷۶)

به‌گفته‌ی همین حامیان، این بدین معناست که پسران بسیاری در دسترس هر جور آدمی هستند که به مرواریدهای نهفته (باکره) می‌مانند، و کون‌مرزی با آن‌ها معصیت شمرده نمی‌شود. چنین نتیجه‌گیری‌ای از این متن به نظر می‌رسد استنباط درستی باشد. اما اگر کون‌مرزی در بهشت مُجاز است به معنی این نیست که در این دنیا و اکنون نیز رواست. چه، بنابر شریعت اسلامی، در بهشت از تکلیف دینی خبری نیست و مقرراتی که در «دنیای پسین» ساری و جاری‌اند در «این‌جا و اکنون» کاربردی ندارند. آن‌جا نه تنها «جهانی دیگر» است بلکه همچنین جهانی یکسره متفاوت است، و احتمالاً برای همین هم هست که بهشت است. عبید زاکانی در همین باره بازبان گزنده‌اش می‌گوید:

از جماع نو خطان بهره‌ی تمام حاصل کنید که این نعمت در بهشت نخواهد بود.^{۲۴}

اشاره‌های تلویحی این آیه‌های قرآن به همجنس‌گرایی را «مفسران به‌طورعموم نادیده می‌گرفتند، گرچه از همان آغاز در خود جامعه دربار‌اش فکر می‌کردند؛ فقیهان حنفی دست‌کم خواهان بحث در این باب

بودند، البته سرآخر فراموش نمی‌کردند که نزدیکی کردن با همجنس، لذتی‌ست که همانند شراب در این جهان ممنوع است ولی در جهان دیگر به مردان پیش‌کش می‌شود.^{۲۵} اما در ایران و دیگر جاهای دنیای اسلامی، «در اندیشه‌ی همگانی جای مجاز نیست: بهشت همانا سکس است و مؤمنان خدا را می‌پرستند تا برای‌شان از آن حوری‌های معهود در نظر بگیرد.»^{۲۶}

خلاصه این که انگار حامیان همجنس‌گرایی نتوانسته‌اند توجیه دینی درستی برای عملی کردن همجنس‌گرایی در شرع اسلام بیابند. در واقع، شرع اسلام، چه موافق باشیم چه نباشیم، همجنس‌گرایی را از نظر خدا مطرود می‌داند و هرکس آن را آسان گرداند و آگاهانه با آن همراهی کند و چنین رفتاری را یاری و تشویق کند گناهکار است. چنان‌که یک راهنمای مؤمنان راستین می‌گوید:

در احادیث آمده که لعنت خدا و ملائک بر مردی خواهد بود که خدا وی را مرد آفریده ولی او خود را زنانه می‌سازد و پسروار، و بر زنی که خود را مردانه می‌سازد، یعنی، با زنی آفت و خیز می‌کند. ... خدا فرمود، «هفت کس لعن شده‌اند: کسی که عمل قبیله‌ی لوط پیشه کند، یا با جانوران همخوابه شود، یا با زنی و دخترانش همخانه شود؛»^{۲۷}

چنان‌که از این نوشته برمی‌آید این ممنوعیت متوجه زنان همجنس‌گرا نیز هست. اما قرآن هیچ از زنان همجنس‌گرا یادی نمی‌کند^{۲۸} و فقط پاره‌ای از احادیث بدان اشاره دارند. درحاشیه‌ی متون قانونی یادی از لژی‌گری می‌شود و گمکی هم در داستان‌هایی بی‌پرده خودنمایی می‌کند که بیش‌تر وقت‌ها درباره‌ی حرم‌سرا هستند. لژی‌گری (سحاکه به معنی "مالیدن")^{۲۹} را معمولن به چشم بد نگاه می‌کنند و به لواط‌گری ربط‌اش می‌دهند، ولی از این نام گاه معنای جلق‌زدن هم برداشت می‌شود. مردان نویسنده با این موضوع راحت نیستند زیرا از همجنس‌گرایی زنانه آگاهی ندارند و بنابراین این موضوع برای‌شان بیگانه است. آنان معمولن از «بازگرداندن» این زنان

به میل طبیعی به مردان دم می‌زنند و تعزیر قضایی به جای مجازات مرگ.^{۳۰} مولوی در کتاب مثنوی خود نگاهی انسانی‌تر و امروزی‌تر به طبیعت زنان همجنس‌گرا دارد:

چون نهد در زن خداخوی نری   طالب زن گردد او چون سعتری

اما او استثنایی بر قاعده بود. احادیث گوناگون و نظرات فقیهان مختلف به صراحت می‌گویند که همجنس‌گرایی جایز نیست، زیرا جهنم و لعن نصیب مرتکب شونده‌اش خواهد کرد. در خبر است که پیامبر فرموده هرکس مرتکب لواط شود باید او را سوزاند و سنگسار کرد. حتا شهوتناک بوسیدن پسری برده ۱۰۰۰ سال زندان در جهنم در پی دارد و در آغوش کشیدن ساده‌ی وی همان و محروم‌شدن از بهشت همان.^{۳۲} به گفته‌ی امام شافعی، لواط‌گری و خوابیدن با زنی که همسر شرعی مرد نیست، گناهانی هستند ایمان بر باد ده.^{۳۳} کسانی که هنوز متقاعد نشده‌اند، باید به سخنان پیامبر توجه کنند که گویا گفته است شهری که درش زنا رواج می‌یابد باید ویران شود.^{۳۴} بر مؤمنان است که از نامستقیمانه یاری دادن و تشویق کردن همجنس‌گرایی بپرهیزند. چنان که «فروختن برده‌ای مذکر به کسی که ممکن است با وی لواط کند حرام است».^{۳۵} در واقع مؤمنان ترغیب می‌شدند تا فعالانه برضد همجنس‌گرایی موضع بگیرند. «هرگاه اربابی را با برده‌اش مشغول لواط یافتید باید او را مانع شوید؛ اگر اعتنایی نکرد و کشته شد پرداخت دیه‌اش لازم نمی‌آید».^{۳۶} برخی از فقیهان مالکی آیه ۱۲۰ از سوره‌ی ۹ قرآن را همانا جایز شمردن لواط‌گری جوانان نامسلمان با هم یا هنگام مسافرت کردن بدون همسر تفسیر کرده‌اند. دیگران به این نتیجه رسیدند که این احادیث ریختن خون مسلمانان را فقط در مورد سه گناه حلال می‌دانند - زناکاری، قتل نفس و انکار دین- و هرگونه مجازات جسمانی برای همجنس‌گرایی را منع می‌کنند.^{۳۷}

برخلاف قطعیتی که در گفته‌های بالا و در نگرش غیرمنفعلانه‌شان تصویر می‌شود، در مجموعه‌های حدیث بخاری و مُسلم ارجاعاتی واقعی به همجنس‌گرایی وجود ندارند. در این مجموعه‌ها حدیث‌هایی هم نیستند که بگویند پیامبر در چنین احوالی چه گفته و یا چه کرده، جز این گفته که «آنان را از خانه برانید.» یا این‌که در خبر است که در چنین مواردی خلیفه‌ی دوم عمر «فلان و بهمان زن را بیرون انداخت.»^{۳۸} دیگر مجموعه احادیث کم- آوازه‌تر ادعا می‌کنند که پیامبر حکم قتل هر دو نفری را که در حال لواط کردن دیده شوند، صادر کرده است. بیش‌ترین فقیهان سنی، اما، برآنند که کون‌مرزی و هرگونه آمیزشی که سپوختنی درش نباشد (یعنی درمالی) و نیز آمیزش دو زن با هم، سزاوار کُشتن نیستند، بلکه قاضی باید کسانی که چنین کارهایی می‌کنند را تعزیر کند. اما فقیهان شیعی معتقداند که حکم همجنس‌گرایی قتل است و شیوه‌ی کشتن را قاضی تعیین می‌کند. رفته‌رفته این نظر پیدا شده که حکم هر دو مرد یا دو زنی که آمیزش نسپوختنی باهم داشته باشند فقط ۱۰۰ ضربه شلاق است.^{۳۹}

چه چیزی در یک نام است؟

این از تئوری؛ حال ببینم واقعیت چه می‌گوید و مسلمانان در این‌باره چه‌گونه با مقررات الهی برخورد می‌کردند. ولی نخست ببینم به پسر‌باره‌ها و لواط‌گرها چه نام‌هایی داده‌اند، زیرا این نشان می‌دهد که جامعه به این کار و کسانی که انجامش می‌دادند چه‌گونه نگاه می‌کرده است. در ایران اسلامی آمیزش با همجنس و کون‌مرزی دو همجنس نام‌های گوناگونی به خود گرفته‌اند، مانند: شاهد بازی، نظربازی، جمال‌پرستی، لواط، لواطه- کار و بچه‌بازی. فاعل‌ها و مفعول‌ها در این میان به چند نام نامیده می‌شدند. طرفِ مفعول نامش بود: معشوق، اَمرد، مأبون، شاهد، منظور، مفعول، کودک، مُنخَنث، نوخط، بی‌ریش، پسر، ساده، ساده زَنخ، اُبنه‌ای،

گنگ شیخ، کونی، شرموت، ملوت. طرفِ فاعل را می‌گفتند: غلام‌باره، شیخ گنگ، کاکا، جمال پرست، صورت پرست، بچه‌باز، موزون، لوطی، و جزاین‌ها.^{۴۰}

از نام‌گذاری روی طرفِ مفعول به‌خوبی برمی‌آید که بیش‌ترین، پسران نوبالغ را که هنوز ریش درنیآورده بودند یا داشتند ریش درمی‌آوردند، و حتا جوان‌تر را، ترجیح می‌دادند.^{۴۱} همچنین معشوق همه‌جا به معنی زیبا بود.^{۴۲} در حالی که نام مُخَنَّتْ به ندرت بُرده می‌شد. این نام تأکیدش بیش‌تر برحالت بدن طرفِ مفعول است، که ترجمه‌ی لغت به لغت‌اش می‌شود «مردی که خم می‌شود»؛ مولوی می‌گوید:

حرص مردان از ره پیشی بود در مخنّت حرص سوی پس رود^{۴۳}

نام مُخَنَّتْ اغلب طرفی که پیر است معنا می‌دهد، زیرا برای طرف‌های جوان نام‌های متناسب دیگری به کار می‌بردند.^{۴۴} دو تا از این نام‌ها به بیماری اشاره دارند و نیازمند توضیح‌اند. اُبْنَه به معنای بیماری‌ای است که گریبان‌گیر مردان زن صفت می‌شود که میل دارند مردان در ایشان بسپوزند، و مأبُون کسی‌ست که به این بیماری دچار شده باشد.^{۴۵} به نوشته‌ی زکریای رازی، ابتلای اُبْنَه از تُخْمَه‌ی ناتوان پدری‌ست که فرزند پسر را زن‌آسا می‌سازد و بنابراین گناهی در آن نیست، چون علتی طبیعی و ژنتیک در پشت آن است و افزون براین، بیماری‌ای است که می‌شود و باید درمان شود. «اغلب ایشان خایه‌های چروکیده ... و نیز ذکری خُرد دارند.» رازی از واکاوی این ناخوشی به این نتیجه می‌رسد که:

اگر شخص مبتلا در مرحله‌های نخست آن است و هنوز زن‌آسایی در او بروز نکرده و او چندان میلی به لذت ندارد مگر شرمنده‌ی (آن) است و می‌خواهد از آن رهایی یابد، امکان درمانش هست. نکوترین درمان همانا مالش پیایی ذکر و خایه‌هاست و پایین کشیدن‌شان است. خدمتکاران و برده‌های خوبرو و کارآموده باید در خدمت بیمار باشند تا این جای را بمالند و ورز دهند و خود را وقف آن کنند و ببوسند و نوازشش کنند. تا حد

امکان این کار را دنبال گیرند. در وقت‌های دیگر درمان او باید مالیدن روغن آغشته به بوره و فرفیون و مُشک به ناحیه‌ی زهار و به ذکر و خایه‌ها باشد. گاه نیز اندکی کُنْدُر رومی به روغن بیفزایند. ذکر را با آن مالش دهند و قطره‌هایی از آن به درون مجرای ادرار بچکانند. پس از انجام دادن این درمان، او در آب گرم نشیند و ذکر و خایه‌ها را هنگامی که او در خزینه است بمالند... روشن است که برای فرد مبتلا بدین بیماری هیچ چیز زبانت‌تر از این نیست که در همخوابه‌گی مفعول شود، پس برای او هیچ چیز سودمندتر از این نیست که که فاعلِ همخوابه‌گی شود یا بکوشد تا حد امکان چنین کند.^{۴۶}

شیوه‌ی درمان دیگر اماله کردن است. اما بوعلی سینا یکسره با رازی مخالف است. او این فکر را ردّ می‌کند که اُبْنه بیماری باشد و می‌گوید آنان «مردمی هستند دچار سقوط النفس و دارای جسم نا به سامان که به شیوه‌های بی‌پرهیز (رادعه‌العاده) و رفتار زنانه خو می‌کنند». بوعلی سینا سپس می‌گوید «هر نظر دیگری در این باره خطاست. کسی که آرزوی درمان‌شان داشته باشد احمق‌ترین مردمان است. بیماری آنان خیالی‌ست، نه جسمی. چیزهایی که این میل را بکشند مانند دلشوره، گرسنگی، بیدارمانی، حبس و کتک زدن در درمان‌شان کارگر می‌افتند».^{۴۷}

نام‌هایی که به فاعلِ در همخوابه‌گی می‌دادند خود گویا هستند، ولی دو نامِ شاهد و نظر نیازمند توضیح‌اند. در سده‌ی چهارم هجری محافل صوفیانه‌ای پیدا شدند معروف به شاهدان نظریاز، بدین معنا که صوفی در نوجوانان نکوروی نظر می‌کرد تا شاهد زیبایی خداوند باشد. این کار به شاهدبازی نیز شهرت یافت. صوفیان اهل مکاشفه در سماع از خود بی‌خود می‌شدند تا این که پیرهن جوانان می‌دریدند و سینه به سینه باشان می‌رقصیدند، رقصی که، جوری که ادعا می‌شد، به تماس نزدیک‌تر با آنان می‌انجامید. این بود که مخالفان صوفی‌گری خانقاه‌های صوفیان را لانه‌ی فساد و جایی می‌دانستند که در آن به جای خدا، پسرپاره‌گی را می‌ستایند دشوار بتوان گفت این اتهام‌ها تا چه پایه درست بودند، گرچه بسیاری از

صوفیان سکس را نیز امری الاهی می‌دانستند.^{۴۸} سعدی در این باره سخنان حکیمانه‌ای دارد.

یکی را از علما پرسیدند که یکی با ماهروی بیست در خلوت نشسته و درها بسته و رقیبان خفته و نفس طالب و شهوت غالب، چنان که عرب گوید التمز و یافع و الناظر غیر مانع هیچ باشد که به قوت پرهیزگاری ازو به سلامت بماند. گفت اگر از مهرویان به سلامت بماند از بدگویان نماند

وَأَنْ سَلِمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُوءِ نَفْسِهِ   فَمِنْ سُوءِ ظَنِّ الْمُدَّعَى لَيْسَ يَسْلَمُ
 شاید پس کار خویشتن بنشستن   لیکن نتوان زبان مردم بستن^{۴۹}

علمای دینی برجسته‌ای چون محمد غزالی (۵۳۲-۴۷۹) در نگرستن در پسران را آن‌گاه که به سان درنگریستن به گل‌ها باشد مُجاز می‌شمرد، نگرستن خون‌سردانه و بی‌احساس. اما برادرش احمد غزالی (مرگ ۵۴۷)، آن صوفی پرآوازه، که خود به کار شاهدبازی بود، آن را روشی مشروع برای گواهی دادن بر خدا می‌دانست، همچنان که صوفیان دیگری چون اوحدالدین کرمانی نیز از شاهد بازی دفاع می‌کردند:^{۵۰} می‌گویند روزبهان بقلی (مرگ ۶۳۰) به چشم خیال می‌دید که «با خدا می‌رقصد، یا زبانش را فرشته‌ها و پیامبر می‌مکند»^{۵۱} ابن تیمیه، این دشمن سرسخت صوفی‌گری در سده‌ی هفتم هجری، به آنان می‌تاخت که در این مراسم بوس و کنار نیز در کار می‌کنند. «یکی از صوفیان که ابن تیمیه به این بی‌اخلاقی جنسی متهم‌اش کرده بود جواب داد، «حالا اگر کرده باشم چی؟» در پی این اتهامات و نیز روابط سکسی صوفیان با پسرها بیرون از «شاهدبازی»، این نام و همچنین «نظر» هم‌معنای لواط‌گری و کون‌مرزی شد.^{۵۲}

اصطلاح غلام‌باره نیز نشانه‌ی آن است که موضوع عشق همجنس‌گرایانه پسر نوبالغ (غلام) است، همچنان که اصطلاح بچه‌باز نشانه‌ی این امر است، همچنین اصطلاح‌هایی که برای اشاره به همجنس‌گرایی به طور کلی به کار می‌روند. در این اصطلاح‌ها فرق میان بچه‌بازی و پسر‌باره‌گی مشخص نمی‌شود، زیرا همانند یونان و رُم باستان،

تعیین کننده، فاعل یا مفعول بودن بود، بی توجه به جنس همخوابه‌ها. این اصطلاح‌ها می‌رسانند که فاعل سکس، که اغلب صاحب یا مشتری خریدار مفعول سکس بود، عاشق پسران خوبرو با آن سیمای گلگون و بی‌موشان بود و این در بسیاری از شعرهای فارسی مانند این شعر منوچهری بازتاب یافته‌است.

من عاشق غلام بچه و سیوی می ام   نه سزاوار سرزنش و ملامت ام
می دانم که هر دو کار خطا باشند   از همین است که این چنین خوش باشند
(اصل این شعر را نیافتیم. م)

از این اصطلاح‌ها برمی‌آید که آن‌ها به جای همجنس‌گرایی به لواطگری اشاره دارند، زیرا تأکیدشان بر پسران بی‌ریش است، گرچه برخی نام‌های کلی نیز به کار می‌روند (آبَنَه، مُخَنَّث) که اشاره‌شان فقط به مفعولان مُسَن‌تر است. این نام‌گذاری‌های یک جانبه که نمایانگر نقش‌های بی‌چون و چرای فاعل - مفعول‌اند، نیازمند توضیح‌اند. تا نیمه‌ی قرن بیستم در زبان فارسی نامی برای همجنس‌گرایی وجود نداشت و همین نام «همجنس‌گرایی» ترجمه‌ی «هوموسکسوال» است که خود در نیمه‌ی قرن نوزدهم پیدا شده است. این نام جدید همجنس‌گرایی می‌خواهد رساننده‌ی معنای جامعی از رفتار همجنس‌خواهانه باشد و نه فقط لواطگری. به همین دلیل سخن بسیاری کسان این است که همجنس‌گرایی در ایران (و خاورمیانه) با همجنس‌گرایی اروپا و آمریکا فرق دارد، زیرا در ایران هنوز چیزی که مانند فرهنگ همجنس‌خواهی به سبک غربی باشد پدید نیامده‌است، فرهنگی که در خود غرب نیز نوپدید است. از یک‌چند مطالعه‌ی انجام شده چنین برمی‌آید که گرچه در ایران، و در خاورمیانه به طور کل، همجنس‌ها با هم رابطه داشته و دارند، فکر داشتن فرهنگ همجنس‌خواهانه که در آن دو طرف رابطه‌ی سکسی نقش عوض می‌کنند، اگر نه عاشق هم، بلکه به هم مهر دارند و با هم برابرند، برای ایرانیان و مردم خاورمیانه پاک ناشناخته است. این مطالعات نشان می‌دهند که در خاورمیانه، در سراسر دوره‌ی

اسلامی، در سکس‌ورزی همواره یکی بر دیگری زور بوده و مردان (آزاد) در فرودستان یعنی زنان، پسران، برده‌ها (مرد و زن)، روسپیان (مرد و زن) و حیوان‌ها می‌سپوخته‌اند. هم‌خواه‌گی بخشی از سلسله مراتب سن، طبقه و پایگاه اجتماعی است. از این‌رو، اگر مردی به زبان می‌آورد که دوست دارد و لذت می‌برد که مفعول باشد، به عبارت دیگر در وی سپوخته شود، گفته‌اش «ناموجه» و بیماری تعبیر می‌شود.^{۵۳} به‌همین دلیل است که نام‌های هم‌معنایی (به‌ویژه عربی‌ها) که بیانگر «لواط‌گری» اند همه‌گی زیر-معناهای توهین‌آمیز و تحقیرکننده و خشونت‌آمیز دارند. در آن‌ها هیچ‌اشاره‌ای به دوسویه‌گی، مهر یا عشق نیست.^{۵۴}

برای نوجوانان بی‌ریش گاییده شدن عیب نبود، زیرا هنوز (ریش‌دار) مرد نشده بودند و بنابراین نه ازشان چیزی کم می‌شد و نه مردانه‌گی‌شان از دست می‌رفت. اما اگر مردی آزاد به‌خواست خود تن به سپوخته شدن بدهد آبرو و حیثیت و احترامش به باد می‌رود، از این هم بدتر، آدمی منحرف‌اش می‌دانند. برعکس، مردان لواط کار را نه همجنس‌گرا، مگر «داش مشدی»‌هایی می‌دانستند که با «دادنش به آن‌ها» و «جاکردنش» مردی و مردانه‌گی خود را به رخ می‌کشیدند، مهم نیست که این «آن‌ها» کی‌ها هستند، مهم این است که بشود درشان سپوخت.^{۵۵} مفعول‌بودن و دست پایین را داشتن نشانه ناتوانی و زنانه‌گی و از این‌رو برای یک مرد واقعی مایه‌ی شرمساری بود. این بود که اگر می‌خواستند کسی را خوار و زار کنند، به ویژه دشمن را، صفت‌های زنانه به او می‌بستند.^{۵۶} چنانکه در داستان بسیار پرهوادار حسین‌گرد، قهرمان داستان نه تنها به‌زور با زنان دشمن هم‌خواه می‌شود و پس از تجاوز می‌کشدشان، بلکه همچنین پس از تجاوز به زن حاکم ازیبک عبدالؤمن، برای خوار و ذلیل‌کردنش با وی لواط می‌کند. این به تلافی آن بود که زمانی که حاکم‌ازیبک به این قهرمان دست یافته بود، او را در محلات زنان زندانی کرده بود تا نشان‌دهد چه قدر این ایرانی زن‌صفت برای‌اش حقیر است.^{۵۷}

اما تا این مردان بتوانند لواط کنند، دیگران می‌بایست مفعول شوند. مشکل بتوان باور کرد که این نقش را فقط پسرهای بی‌ریش داشتند، یعنی کسانی که علاوه بر آن، در بسیاری از موارد می‌بایست به‌شان پول داد و پول هم چیزی بود که بیش‌ترین مردم نداشتند. بنابراین وقتی این مردان به پسرها دسترسی نداشتند می‌بایست همسالان دیگری را که می‌خواستند مفعول باشند بیابند. این بود که مردان مسلمان اغلب به دنبال مردان نامسلمان می‌گشتند، همچنان که در روزگار معاصر هم می‌گشته‌اند و گردشگری هم کارشان را آسان‌تر کرده است.^۸ چون که مرد به‌اندازه‌ی کافی نبود که بخواهد مفعول جنسی (مُخَنث، اُبَنه) شود، به‌ناچار مردان دیگر می‌باید این نقش را بپذیرند. چون‌که مردانه بودن ایده‌آل مردان بود و هست، هیچ کس نمی‌آمد بگوید نقش غیرمردانه را پذیرفته. چه‌رسد به این‌که بگوید آن نقش را بیش‌تر دوست دارد. شاعران هزل‌گو که همواره از توانایی خود یا مردان دیگر در سپوختن در پسران می‌سرودند، هیچ از لذت مفعول بودن نمی‌گفتند زیرا این چیزی نبود که کسی بدان ببالد. برخی شاعران، چون مولوی که با پسرپاره‌گی مخالف بود، از ترس برخی از پسران از گاییده‌شدن می‌گویند:

زرد شد کودک ز بیم قصد مرد	کِنگ زفتی کودکی را یافت فرد
گفت ایمن باش ای زیبایی من	که تو خواهی بود بر بالای من
همچو اشتر بر نشین می‌ران مرا ^۹	من اگر هولم مَخَنث دان مرا

گه‌گاه، گرچه بسی به‌ندرت، در متنی تاریخی اشاره‌ای به همجنس‌گرایی یا زوجی مردانه که کم و بیش با هم زندگی می‌کنند، می‌یابیم. ولی سخنی از عشق میان دو مرد، آن‌جور که میان سلطان محمود و ایاز بود، نمی‌رود. از این متن‌ها همچنین درمی‌یابیم که سربازان گه‌گاه بدشان هم نمی‌آمد که باشند کون‌مرزی بشود یا آلت‌شان لیسیده بشود. و بیش‌از همه سخن از جامعه‌ی عرب خلیج است که در آن مَخَنث را از خود نمی‌رانند و داغ ننگ برپیشانی‌اش نمی‌زدند. درواقع در ایران از بارها

و باشگاه‌های همجنس‌گرایان خبری نیست و حتا در دهه‌ی ۱۳۵۰ هم در تهران نبود، ولی این بدین معنا نیست که در ایران فقط لواط‌گری هست و دیگر شکل‌های همجنس‌گرایی وجود نداشته و ندارد.

در شعر فارسی و عربی و شور عاشقانه‌شان، احساسات همجنس‌خواهی مردانه (و به‌ویژه پسر‌باره‌گی) بازتابی مثبت یافته‌است، گرچه رفته‌رفته برخی از شاعران کوشیدند جنس معشوق (خدا، پسر، دختر) را در پرده‌ی ابهام پپوشانند. شمیسا ادبیات فارسی را سربه‌سر ادبیات همجنس‌گرا می‌داند.^{۶۱} همچنین گفته‌اند که عشقی که به‌ویژه به پسران تُرک اظهار شده است دراصل کاری به همجنس‌گرایی ندارد.^{۶۲} پسران بی‌ریش، و نیز دختران جوان، از لحاظ تن و بدن بسیار به‌هم شبیه‌اند. تن‌شان مو ندارد، پوست‌شان نرم است و باریک اندام‌اند و مانند زنان زیردستِ مردان‌اند. اما چون در فارسی ضمیر سوم شخص برای مذکر و مؤنث و شیء یکی‌ست، بنابراین واژه‌هایی چون دلبر، دوست، نظر و شاهد [زیبایی] همه بی‌جنسیت‌اند. همین خود توضیحی‌ست بر این که چرا در این اشعار به‌ظاهر تفاوتی میان دختر و پسر نیست، مگر آن‌که به پستان درآوردن دختر و ریش درآوردن پسر اشاره شده باشد.^{۶۳} این است که بسیاری از مردان سکس‌داشتن با پسران نوبالغ را جایز می‌دانستند، زیرا آنان نیز مانند خواجه‌ها کشش به هم‌خواه‌گی با زنان نداشتند. از این گذشته، بچه‌بازی فرق داشت با عشق همجنس‌گرایانه‌ی دو مرد بالغ به یکدیگر که نفرت‌انگیز می‌نمود. این است که عنصر میل به همجنس در آن گونه از ادبیات که پیش‌تر ازش یاد شد می‌تواند بیش‌تر نمادین و ذهنی باشد تا واقعی، و از این‌رو، اغلب مشکل است گفتن این‌که کدام یک از این شعرها نمادین و کدام یک واقعی‌اند. اما همان‌سان که در این بخش آمد، واقعیت این است که مردها به‌راستی با پسران و با خودشان، سکس می‌داشتند و درباره‌اش می‌نوشتند و زبان نمادینی در آن به کار نمی‌بردند. مردانی که از مفعول بودن لذت می‌بردند آن را چون رازی پیش خود نگاه می‌داشتند،

زیرا چنین روشی سرزنش می‌شد و خفت بار بود. از طرف دیگر فاعل سکس بودن طبیعی بود، مهم نبود که در چه کسی و چه چیزی سپوخته می‌شد.

دوره‌ی خلافت (۶۷۹ - ۷۲)

برخلاف احکام قرآنی، رانه‌ی سکسی در انسان بر انگیزه‌ی مذهبی پیشی می‌گیرد، زیرا در روزگار خلافت پسرپاره‌گی در ایران رو به گسترش نهاد.^{۳۳} این کار را آشکارا انجام می‌دادند و در نامه‌ها و شعرها فراوان بدان اشاره می‌کردند. در ایران، شعر با مایه‌ی همجنس‌دوستی از سده‌ی سوم آغاز شد و تا اوایل سده‌ی سیزدهم پایید. پدید شدن‌اش چنان گسست ناگهانی‌ای با انگاره‌های گذشته بود که معاصران مانده بودند علت این پدیده چه می‌توانسته بوده باشد. ادیب پرآوازه جاحظ (مرگ ۲۹۰) سپاهیان ایرانی به سرکرده‌گی ابومسلم را که برای به خلافت رساندن عباسیان از خراسان آمده بودند سرزنش می‌کرد. چون به سربازان اجازه ندادند بودند زن با خود بیاورند تسکین سکسی را لای پاهای نوکران‌شان می‌جستند و بدین‌سان سبک زندگی جدیدی را پایه‌ریزی کردند.^{۳۴} این گفته بی‌پایه به نظر می‌رسد. زیرا فرض را بر این می‌گیرد که همجنس‌گرایی پیش از آن زمان امری اتفاقی بوده است. باور کردن این سخت است و از این گذشته، توضیح نمی‌دهد چرا در همجنس‌گرایی، فرقی میان سرزمین‌های مغرب خلافت، که عباسیان درشان قدرتی نداشتند، با سرزمین‌های شرق خلافت نبود؟

حقیقت هرچه باشد، واقعیت این است که رو راست نوشتن درباره‌ی امور سکسی و صاف و پوست‌کنده حرف‌زدن و نه لزومن در اشعار، باب روز شد. خلیفه‌ی عباسی ابن مُعْتَز (مرگ ۲۹۶) جواب نامه‌هایی را که دریافت می‌کرد در پشت‌شان می‌نوشت تا گفته باشد «نوشته‌ی من با نوشته‌ی تو از پشت جماع می‌کند».^{۳۵} وزیری که از ری به دیدار آمده بود و

از کم‌محلّی همکارش که بی‌درنگ به پذیره‌اش نیامده بود رنجیده بود نوشت: «من در آستانه‌ی این «درگاه» به خواجه‌ای بی‌قدرت می‌مانم حال آن‌که دیگران ذکروار بدان اندر و بیرون می‌شوند.»^{۶۶} لواطگری زیرزیرکی نبود، در واقع بسیار هم آشکارا انجام می‌شد. شاعری حتا لاف می‌زد که پسران بسیاری را در مسجد بصره فریفته بود و درباره‌ی پسرانی که امتناع می‌کردند توصیه‌اش این بود که:

پیش آر درهمی تا دل‌شان به‌دست آری مرغ هواو جنبدگان صحرا چنین به‌چنگ آری.^{۶۷}

(اصل این شعر را نیافتم.م)

خلیفه الامین (۲۳۴-۲۳۰) واله و شیدای خواجه‌ها، به‌ویژه خواجه‌ی سیاه کوثر نام بود. مادرش زینب دل‌واپس احوالش بود و وی را به محاصره‌ی کنیزان درآورد تا عشق به خواجه‌ها از سرش به‌در شود، کنیزانی نکورو و نازک بدن، پوشیده در جامه‌ی پسرانه، خط سبیل کشیده بر پشت لب، گروهی دختر پسرنا که به‌شان می‌گفتند غلامیات.^{۶۸} در روزگار یکی از جانشینانش، متوکّل (خلافت ۲۸۲-۲۶۸) زن باره‌گی آزاد شد. او مُخَنَّث‌ها را به مطربی و دل‌کمی به‌دربار آورد. کار این لذت‌پرستی افسارگسیخته به سروده شدن سیلی از شعرهای همجنس‌خواهانه‌ی یاوه و زشت انجامید با عنوان‌هایی چون «طبق‌زنان و مفعولان»، یا «برتری مقعد به دهان»، و «لطایف نادر درباره‌ی خواجه‌ها». هیچ‌یک از این نوشته‌ها به‌جا نمانده است، ولی درنوشته‌های اروتیکی که سپس به عربی نوشته شدند از آن شعرها فراوان نقل کردند.^{۶۹}

دربار خلافت الگویی رفتاری برای دربارهای محلّی بود و از این‌رو جای شگفتی نیست که می‌بینم بسیاری از حاکمان ایران لواط می‌کردند و نام معشوقان مردشان بر سر زبان‌ها بود.^{۷۰} لواطگری در نزد بسیاری از بزرگان حکومت بویه که در سال‌های ۳۵۵ تا ۴۷۶ بر بخش بزرگی از ایران و شرق عراق حکومت داشتند، رواج فراوان داشت. سبکتکین و فرماندهان

در باره جلافت الکویسی رفتاری برای دربارهای محلی بود و از این رو
 و سرکاری از ایران از آنجا که می‌گردد و
 نام معشوقان مردمان بر سر زبانها نبود.^{۸۰} لواطگری در نزد بستاری از
 و سرکاری از ایران از آنجا که می‌گردد و
 نام معشوقان مردمان بر سر زبانها نبود.^{۸۰} لواطگری در نزد بستاری از

در باره جلافت الکویسی رفتاری برای دربارهای محلی بود و از این رو
 و سرکاری از ایران از آنجا که می‌گردد و
 نام معشوقان مردمان بر سر زبانها نبود.^{۸۰} لواطگری در نزد بستاری از
 و سرکاری از ایران از آنجا که می‌گردد و
 نام معشوقان مردمان بر سر زبانها نبود.^{۸۰} لواطگری در نزد بستاری از

(اصل این شعر را بنام م.م)

^{۸۰} مرغ هوار چندگان صحرای خنجر به چنگ آری / می آرد همی تا دلشان به دست آری

می کردند تو صحنه‌اش این بود که:

بسران بستاری را در مسجد بصره فریفته بود و دربارهای بستاری که امثال
 بود، در واقع بستار هم آشکارا انجام می‌شد. شاعری حتی لایق آن بود که
 آن‌ها دیگران دیگران بدان اندر و بیرون می‌شوند.^{۸۱} لواطگری بزیربزرگی
 بود: «من در آستانه‌ی این «درگاه» به جراحی‌های بی‌قدرت می‌مانم حال
 از کم‌مصلی همکارش که بی‌درنگی به پذیرشش بنامده بود رنجیده بود

به تابوت ادای احترام کنند و بگریند. او جسد را خاک نکرد و هر جا می‌رفت با خود می‌بردش و برمرده‌ی معشوق زاری می‌کرد.^{۷۵}

عطار در بسیاری از حکایات اخلاقی‌اش از عشق‌های مأیون‌گرایانه و همجنس‌گرایانه سود جست. در *الاهی‌نامه* از داستان عشق سلطان محمود و غلام سیاهش بیش از دیگر داستان‌های عشقی، از جمله لیلی و مجنون که مظهر عشق دو ناهمجنس است، یاد می‌شود. توصیف او از پسران ماهروی زیبا، زاده‌ی تخیل است و بسیاری از خوانندگان و شنوندگان داستان‌هاش لابد در دل آه حسرت کشیده و افسوس خورده‌اند.^{۷۶} البته همه این‌قدر اهل مدارا نبودند. مسیحیان ایران اسقفِ مَر و را به خاطر همجنس‌بازی‌هاش طرد کردند و او هم بی‌درنگ به اسلام گروید. یعنی جایی که گویا همجنس‌گرایی‌اش مسئله ساز نمی‌شد، و سپس به بدگویی کردن از مسیحیان روی آورد.^{۷۷}

مایه‌ای که بارها در شعر تکرار می‌شد ساقی است، که فقط زاده‌ی تخیل شاعر نبود. به گمان عطار، ساقی کارش بیش از ساقی‌گری بود

مگر سنج‌غلامی داشت ساقی	که از خوبی نبودش هیچ باقی
جمالش با ملاحظت یارگشته	ز هر دو شاه برخوردار گشته ۷۸

سوزنی شاعر سده‌ی پنجم حتا از این هم بی‌پرده‌تر است و درباره‌ی کرد و کار ساقی جای شکی باقی نمی‌گذارد:

بس کودک زرین کله سیم بناگوش   کو را به کله بر کله بوق کشیدیم.^{۷۹}

از نقش عاشقانه‌ی ساقی در *قابوس‌نامه* یاد شده است، آن‌جا که به ندیم پادشاه پند می‌دهد: «چون ساقی نبید به تو دهد هر گه که قدح بستانی در روی وی منگر، سرپیش فگنده‌دار، بستان و بخور و قدح بازده چنان‌که اندر وی ننگری تا خداوندان را از تو به خیالی صورت نبندد.»^{۸۰} فقها نیز همین‌گونه هشدار می‌دادند، چه نمی‌بایست خطر دلبستگی مرشد و نوچه را پس از حتا یک نگاه گذرا دست‌کم گرفت. برای پرهیز از نزدیکی کردن

با زنی، روزه گرفتن کارساز بود و گرنه یکی از راه‌های چاره زناشویی با وی بود. اما برای عشق پیدا کردن به پسری چنین گزینه‌ی شرعی‌ای درکار نبود و بنابراین نکردنش به از کفاره دادنش بود.^{۸۱}

روی دیگر سگه‌ی این اخطارها این بود که در ادبیات طنزآمیز فارسی طرز زندگی زاهدان را همان نحوه‌ی زندگی پسرپاره‌ها می‌گرفتند و ریشخندشان می‌کردند که چه‌گونه می‌شود کاری کرد که عشق به خدا با عشق به یک پسر جور دربیاید؟^{۸۲} برای همین هم لواطگری به «ناخوشی شیخان» معروف شد. بسیاری از علما برای این که وسوسه نشوند اجازه نمی‌دادند پسران بی‌ریش سر درس‌شان حاضر شوند و پسران هم به‌ناگزیر ریش مصنوعی می‌گذاشتند تا معلم عاشق‌شان نشود.^{۸۳}

تا پیش از فروریختن خلافت عباسی در ۶۷۹ لواطگری چندان عادی شده بود که یادآوری‌اش سود چندان ندارد. به همین‌سان، کاربرد واژه‌های زشت در توصیف عمل سکس و همجنس‌خواهی، خواه به خاطر شهوت‌انگیزی و خواه طنزپردازی، راه و روش هنجارین ارتباط‌گیری و هجوکردن شد.^{۸۴} اما لواطگری منتقدانی همچون سنایی هم داشت. او پسرپاره‌گی زمانه‌اش را به ریشخند می‌گیرد، پسرپاره‌گی‌ای که تجسم آن خواجه‌ی هرات بود که با مأیوش در مسجد قرار می‌گذاشت:

چون پناهی نیافت مضطر شد	به ضرورت به مسجدی در شد
دید محراب و مسجدی خالی	خواست تا گادنی کند حالی

ولی زاهدی سر بزنگاه سر می‌رسد و در سرزنش‌اش همان حمله‌ی سنتی به روابط همجنس‌گرایانه را بازگو می‌کند:

کین همه شومی شما باشد	که نه باران و نه گیا باشد
چه فضولی‌است این و خانه حق	شرع را نیست نزدتان رونق

سنایی تا طنز قضیه را خوب شریفهم کرده باشد می‌گوید آن خواجه دستپاچه پا به فرار می‌گذارد و آن زاهد خود بر پسر سوار می‌شود و کار را تمام می‌کند.

مرد فاسق چو شد برون از در   مرد زاهد گرفت کار از سر

شاعر در پایان به خواننده هشدار می‌دهد که از این همه درس درست بیاموزد:

چون چنین‌اند زاهدان جهان   چه طمع‌داری آخر از دگران ۸۵

ناصر خسرو که شیعی بود نیز چهار فرقه‌ی تسنن را که شترنج‌بازی و شراب‌نوشی و تریاک‌کشی و لواط‌گری را روا می‌دارند به ریشخند می‌گیرد.^{۸۶}

می‌جوشیده حلالست سوی صاحب رای   شافعی گوید شترنج مباحث بیاز
صحبت کودکک ساده زنج را مالک   نیز کرده‌ست ترا رخصت و داده‌ست جواز
می و قیمار و لواطت به طریق سه امام   مر ترا هر سه حلالست، هلا سر بفرازا^{۸۷}

در حالی‌که سنایی و ناصرخسرو برای نشان دادن این‌که همجنس‌گرایی گناه‌آلود است ریشخند و هجو را به کار می‌بردند، نویسنده‌ی سده‌ی پنجم کتاب *فوائد البحر* با خشمی نهان می‌گوید این همان «یونانیان کافر هستند که می‌گویند ملوک مسلمان زنا و لواط را جایز می‌شمارند»^{۸۷} درس ضمنی‌ای که در این جا گرفته می‌شود این است که نه تنها مسلمانان گوش‌شان بدهکار مقررات الاهی نبوده، بلکه مسیحیان می‌بایست این مقررات را به‌شان گوشزد کنند. و در واقع کیکاوس، حاکم گیلان، درباره‌ی لواط‌گری جار و جنجال نمی‌کند و آن را آسان می‌گیرد. او فقط به پسرش یادآور می‌شود که حواس‌اش باشد مقهور شهوت نشود و هرگاه که دست می‌دهد لذت ببرد ولی به اندازه و معقول. این است که

۱. در دیوان ناصرخسرو به تصحیح مجتبی معنوی - مهدی محقق سخن از سه امام است.م.

قابوس نامه پند می‌دهد: «اما از غلامان و زنان میل خویش به یک جنس مدار تا از هر دو گونه بهره‌ور باشی و ز دو گونه یکی دشمن تو نه باشند.» و سپس پند می‌دهد: «تابستان میل به غلامان و زمستان میل به زنان کن.»^{۸۸} زیرا بهره بردن از غلامانی که در گرمابه‌ها کار می‌کردند بسیار طبیعی بود. کیکاوس به پسرش چنین پند می‌دهد: «و نیز در گرمابه به جماع مشغول مباش البته خاصه در گرمابه‌ی گرم.»^{۸۹}

نویسندگان دیگر بی‌این‌که این کار را به صراحت محکوم کنند با لحن اخلاقی درباره‌اش سخن می‌گویند. عوفی داستان دکان‌داری را می‌گوید که به عشق غلامی خوب‌روی گرفتار شده بود و غلام به یاری پاندازی او را سرکیسه می‌کرد. سپس به جرم این کردار ناپسند گرفتار داروغه شد و سپس به دست حاکمی آزمند افتاد و پس از این‌که پول‌هاش ته کشیدند به زندان افتاد و همان‌جا جان سپرد.^{۹۰} نویسندگان بدین‌سان مقامات را حقه‌باز و نادرست و شخص اول داستان را قربانی زشت کرداری خودش می‌دانند. چنین بدبختی‌ای نه‌تنها می‌توانست گریبان عاشق بلکه معشوق را نیز بگیرد، زیرا این غلامان در آغاز کار آدم‌هایی متین و درست و دین‌دار بودند. روزی بهاء‌الدین ولد از یکی از چنین غلامانی که بدکاره شده بود پرسید، «چه می‌کردی.» غلام پاسخ داد، «کاری نمی‌کردم، با همنشین بد آمیزش می‌کردم.»^{۹۱} و همنشین بد می‌توانست بسیار هم والامقام باشد. شیخ ابو زکریا یحیی‌بن علی خطیب تبریزی خزانه‌دار مدرسه‌ی نظامیه‌ی بغداد بود. هرشب شراب می‌نوشید و با غلامان لواط می‌کرد. مشت‌اش که باز شد خجمل شد و از رفتار و کردار خود توبه کرد.^{۹۲} او معلوم بود حضور ذهن مولانا قطب‌الدین، حکیم و طیب پرآوازه، را نداشت که در مدرسه‌اش با غلامان لواط هم می‌کرد. «ناگهان کسی دست بر در نهاد و بازش کرد. مولانا گفت، «چه می‌خواهی؟» گفت، «درپی جایی هستم که نماز بگزارم.» مولانا پاسخ داد، «مگر کوری؟ نمی‌بینی که این مکان چندان تنگ است که مردم باید بر پشت هم سوار شوند؟»^{۹۳}

توبه کردن گویا استثنا بود، برای همین هم می‌بایست این نمونه‌ها را همواره به رخ جامعه‌ی گناه‌کار بکشند. در واقع تا بالاترین سطوح جامعه‌ی اهل اندیشه گناه‌کار بودند. سعدی شاعر همواره غلامان را به زنان ترجیح می‌داد.^{۹۴} روزی حکیم شیعی خواجه نصیرالدین طوسی (۶۹۵-۶۲۲) با شاگردش که بس خوب‌روی بود و گیسوان زیبا داشت در جاده‌ای خاکی سواره می‌رفت که دید غبار راه بر زلف شاگرد نشسته است. نصیرالدین طوسی تا بر میل خود غلبه کند آیه‌ای متناسب از قرآن (۷۴:۴۰)^۱ برخواند بدین مضمون: «آه! ای کاش من خاک بودمی!»، و اشاره‌اش به میل شدیدش است که ای کاش می‌شد بشود خاکی که با زلف شاگردش درآمیخته بود.^{۹۵}

دوره‌ی مغول - ایلخانی - تیموری - ترکمن (۹۴۰-۶۷۹)

پسرباره‌گی در روزگار مغولان چندان رواج یافته بود که جغتای خواست ممنوع‌اش کند.^{۹۶} اما، گیخاتو (حکومت ۷۱۶-۷۱۲) چندان شیفته‌ی پسران بود که این کار موجب ریزش محبوبیت‌اش در نزد مغولان و سرنگونی‌اش شد.^{۹۷} در ۸۰۶ شاه احمد حاکم بغداد چنان واله و شیدای پسر مغول زیبایی بود که به قاضی بغداد برخورد و شکایت به توختمش خان (مرگ ۸۲۷) برد که همان روزها تبریز را فتح کرده بود، و او نیز به امیرانش فرمان داد حاکم را دستگیر کنند.^{۹۸}

اما همجنس‌گرایی فقط میان مردان بزرگ سال و پسران نوجوان نبود؛ دو مرد بزرگ سال هم این کار را باهم می‌کردند. از چنین پیوندهایی چندان نامی برده نشده است، زیرا پیوند با مردی هم‌سن خود، برخلاف رابطه با پسران، از دید اجتماع پذیرفتنی نبود. مرد مفعول را مردم دست می‌انداختند و مسخره می‌کردند. علاءالدین محمد سوم، حاکم مازندران،

به نوکرش حسن مازندرانی بس عشق می‌ورزید. او معشوقه‌اش را به‌زنی به وی داد ولی خود نیز همچنان با معشوقه می‌خوابید، در حالی که حسن برای خوابیدن با زن می‌باید از علاءالدین اجازه می‌گرفت. علاءالدین «چشم به دیگر کسان نداشت و او را به غلامان بی‌ریش و چنین عشق‌هایی ترجیح می‌داد»، حتا هنگامی که موهای خاکستری در سرش پیدا شده بودند. حسن مازندرانی در سیاست‌های دربار نیز نفوذ بسیار داشت.^{۹۹}

رواج همجنس‌گرایی میان مردان بزرگ سال در اشارات یکی از مقامات محلی ناصرالدین منشی کرمانی که حس می‌کرد با او بدرفتاری شده آشکار است. او برای این‌که نشان دهد چه قدر به وی توهین شده بوده خود را با مُخَنَّث‌ها می‌سنجد.^{۱۰۰} عبیدزاکانی نیز این گونه رابطه‌ها را هجو کرده است و همین نشانگر آن است که این‌گونه روابط شاید بیش از آنی که فکرش را می‌کردند گسترش داشته. او در هجو شاهنامه، رستم و حریف‌اش هومان را وصف می‌کند که شمشیر زمین می‌گذارند و سلاح‌های طبیعی‌شان را که طبیعت به‌شان ارزانی داشته برمی‌گیرند. کار این نبرد به عشق‌ورزی می‌کشد و هر کدام در نقش‌های فاعل و مفعول ظاهر می‌شود.

تهمتن چو بگشاد شلوار بند	به زانو درآمد یل ارجمند
عمودی برآورد هومان چو دود	بدان سان که پیرانش فرموده بود
چنان در زه کون رستم سپوخت	که از زخم آن کون رستم بسوخت
دگر باره هومان درآمد به زیر	تهمتن به سان هژبر دلیر
بدو در سپوزید یک کیر سخت	که شد کون هومان همه لخت لخت

عبید زاکانی این گایش دوسویه را با این پند به‌پایان می‌برد:

سعادت ابدی در جماع کون دانی

و لیک گوی سعادت کسی برد که دهد.^{۱۰۱}

اتابکِ حاکم یزد، حاجی شاه، چندان دل‌باخته‌ی پسرکی بود که بر اثر این رفتار ننگین، اتابکان یزد را از دست دادند.^{۱۰۲} مدرک علی شیبانی،

شاعر و معلم، شیفته‌ی پسرکی عیسوی شد ارمو نام که دست رد به سینه‌ی او زد و به مکتب نرفت. مَدْرَک به چنان اندوهی دچار شد که از درس دادن بازماند و دیوانه شد. از دوستانی که به دیدارش می‌آمدند خواهش می‌کرد علی را بیابند تا مگر دردش درمان شود. دوستان آن شاگرد را یافتند و او به درخواست ایشان به خانه‌ی مَدْرَک آمد و دستش را گرفت و احوال جويا شد. مَدْرَک یک‌چند شعر عاشقانه برای وی خواند و در پایان فریادی سرداد و درگذشت.^{۱۰۳} همچنین رسم شده بود که سربازان هنگام عبور از دهی زنان و پسرکان را می‌گرفتند و باشان عشرت می‌کردند، برای همین هم روستاییان که از نزدیک شدن سربازان باخبر می‌شدند از ده می‌گریختند.^{۱۰۴}

عبید زاکانی، طنزپرداز بزرگ (حدود ۷۹۳-۷۲۱) برای این‌که مبادا مردم گمان برند که فقط بزرگان و قدرتمندان همجنس‌گرا هستند از ما می‌خواهد باور کنیم که در عمل همه «مأبون» اند. شاید او می‌خواست دو پهلو سخن بگوید و شاید هم همین جوری حرفی زده باشد، ولی در پاره‌ای از قطعه‌هاش به روشنی می‌گوید که با همجنس نزدیکی کردن کلید کامیابی در زندگی‌ست:

در کودکی کون از دوست و دشمن و خویش و بیگانه و دور نزدیک و ترک و تاجیک و پیر و جوان دریغ مدارید تا در جوانی نیک نام باشید و در پیری به مرتبه‌ی شیخی و واعظی و جهان‌پهلوانی و سرافرازی برسید.^{۱۰۵}

عبید زاکانی در داستان‌های دیگر با نام بردن از شهری خاص با صراحت بیش‌تری می‌گوید:

واعظی در کاشان بر منبر می‌گفت که روز قیامت حوض کوثر به دست امیرالمومنین علی علیه السلام باشد و آب به کسی دهد که کونش درست باشد. کاشی‌ای برخاست و گفت ای مولانا مگر هم خود در کوزه کند و هم خود باز خورد.

حتا مردم شهر مقدس قم نیز از طنز عبید درامان نمی‌مانند.

دو قمی از زمان کودکی تا به وقت پیری باهم مبادله می کردند. روزی بر سر مناری به همین شغل مشغول بودند چون فارغ شدند یکی با دیگری گفت که این شهر ما سخت خراب است. آن دیگری گفت آن جای که پیران باصفای با برکتش من تو باشیم آبادانی در او بیش از این توقع نتوان داشت.^{۱۰۶}

سلطان احمد جلایر حاکم بغداد (حکومت ۸۳۱-۸۰۳) به افراط شراب می نوشید و با بچه ها عشرت می کرد.^{۱۰۷} از این رو، عیید زاکانی می گفت: «از سیم و بدن غلامان بهره گیرید تا به چشم مردی پیرو قانون به شما درنگند».^{۱۰۸}

در روزگار تیموریان، وضعیت اجتماعی کمی عوض شد و کون مرزی از لوازم عیش و نوش باقی ماند. اغلب یکی از شرکت کنندگان در جشن مفعولی را با خود می برد و اگر اربابش از زور مستی کاری ازش برنمی آمد دیگری که در جشن بودند به خدمتش می رسیدند.^{۱۰۹} بایر نمونه های فراوانی از محیط همجنس دوستانه ی دوره ی تیموری به دست می دهد. «حصاریان [در دره ی فرغانه] و خاصه پیروان خسرو شاه همواره به فسق و شراب خواری مشغول بودند. ... چیز دیگر این که پسرکان مردم شهر و دکان داران هم! حتا از ترکان و قشون نمی توانستند از خانه به در شوند از ترس این که به لواط ببرندشان».^{۱۱۰} تنها آنان نبودند. محمود میرزا، پسر سوم ابوسعید میرزا

پیوسته شراب می نوشید. چندین مفعول نگه می داشت و در قلمرو خود هر کجا جوانی نکوروی و بی ریش می بود او به هر طریقی شده وی را مفعول گردانیدی. او پسران بیگ خود و بیگ پسرانش و برادران شیریش را گردانیدی. در طول زندگی اش این فساد چنان دامنه ای یافت که دیگر کسی پیدا نمی شد که مفعولی نداشتی. داشتن ایشان مزیتی به شمار بود و نداشتن شان نقصی ... به گرد او لوده ها و دلچکان بودند که کارهای زشت و ناپسند می کردند، آن هم در پیش چشم مردم.^{۱۱۱}

بایسنقر میرزا، بیگِ محبوبی داشت به نام عبدالله بارلاس، «پسرانش چندان محرم و خودمانی بودند که انگاری عاشق و معشوق. ترخان‌بیگ و پاری از بیگ‌های سمرقند از این بابت رنجیدند...»^{۱۱۲} حاکم هرات، محمد ولی بیگ، خدمتکاری قدیمی داشت به نام خواجه محمد چنار که او را چون پسر خود دوست می‌داشت و داروغه‌گی شهر را به وی داد. خواجه از انجام دادن هیچ شرارتی فروگذار نمی‌کرد و مردم چندان ازش چشم می‌زدند که اگر پسران خوش‌چهره‌ای داشتند نمی‌گذاشتند پا از خانه بیرون بگذارند، ولی کس جرأت نداشت از کردار داروغه پیش حاکم چیزی بگوید.^{۱۱۳} برای همین بود که جامی شاعر چند بیتی در هشدار به پسران جوان سرود.

تا نشود برقع تو موی روی   پامنه از خانه به بازار و کوی

یکی از همروزگاران جامی (۹۱۳-۸۳۵)، حکیم امیرسعیدحسین ابیسوردی نظر دیگری داشت. زمانی که در ایران و ترکیه سفر می‌کرد پسری جوان به همراه داشت تا عطش شهوتش را فروبنشانند، گرچه چشمان هرزه‌گردش همچنان از دیدن پسرک کافری خوبرو دراستامبول برق می‌زد.^{۱۱۵}

حتا خود بائبر (۹۱۳-۸۳۵) که لواطگری را عملی زشت و نامشروع می‌شمرد، برای اولین بار در زندگی عاشق شد و در کمال تعجب دید که این عشق به پسری‌ست. او تازه و برای نخستین بار (در ۹۱۲ در هفده‌ساله‌گی) زن گرفته بود و به ندرت زنش را می‌دید (احتمالاً مادرش مجبورش می‌کرد هر چهل روز یک‌بار سری به وی بزند). نحوه‌ی توصیف او از احساساتش چنان در ادبیات خاورمیانه یگانه است که برای شناختن احساسات آمیخته‌ی بائبر و سر درگمی‌اش نسبت به این احساس غافل‌گیرانه، نوشته‌اش را به تمامی در این جا می‌آورم.

در این زمان در بازار پسرکی بود بائبری نام و حتا نامش بس برازنده‌ی

وی بود.

در من تمایلی غریب نسبت به وی سر برآورد، چندان که ذلیل او شدم.

پیش از این واقعه به کسی میلی در خود ندیده بودم، به سخن از عشق و محبت نیز گوش نمی‌سپردم و یا کلامی از آن‌ها به زبان نمی‌آوردم. در آن هنگام سطرهایی یا رباعی‌هایی به فارسی می‌گفتم. این سطرها از جمله بنوشتم:

هیچ کس چو من از عشق خراب و پریشان مباد؛ هیچ دلبری چون تویی مهر و جفاکار مباد

بابری گاه به نزد من می‌آمد، ولی من چندان شرمسار بودم که نمی‌توانستم به چهره‌اش نظر کنم، چه رسد به این که با وی گفت و گو کنم. چنان هیجان‌زده و برآشفته می‌شدم که آمدنش را خوشامد نمی‌توانستم گفت، سهل است، رفتن‌اش را نیز گله‌ای نمی‌توانستم کرد. مگر می‌شد توقع وفاداری داشت؟ روزی از این روزهای شیدایی با تنی چند از کوی می‌گذشتم که ناگهان با پسرک رویارو شدم. از خجالت آب شدم. نه می‌توانستم نگاهش کنم و نه به درستی چیزی بگویم. سخت دستپاچه از وی برگزشتم. این ابیات محمد صالح به یادم آمد:

زدیدن دلبرم سرآسیمه‌ام هر بار
یاران بر من نگاه و نگاه من جای دیگر است

شگفتا که این بیت چه قدر بجا بود. من گرفتار در عشق و سودای جوانی، سر و پا برهنه در کوی و برزن و باغ و بوستان‌ها می‌گذشتم، غافل از خود و از دیگران.

به عشق که گرفتار شدم مجنون گردیدم. نمی‌دانستم که این از زیبایی‌های عشق است. گاه دیوانه‌وار سر به کوه و بیابان می‌نهادم، گاه آواره‌ی کوی و باغ‌ها می‌شدم، نه اختیار نشستن‌ام بود و نه رفتن، در نشستن و رفتن بی‌قرار.

نه پای رفتن‌ام مانده، نه توان ایستادن‌ام. تو مرا بدین روز انداخته‌ای
دلبرم.^{۱۱۶}

ولی بابری یگانه کسی نبود که چنین شور و حالی داشت؛ دیگران نیز داشتند و موافق آن عمل می‌کردند. از جمله پسران و سربازان و

شهر (هرات) سلطان حسین بایقرا (حکومت ۹۲۷-۸۹۰) که «همه شراب‌خواره بودند و عمر به جشن و سرور و عیاشی سپری می‌کردند.»^{۱۱۷} شاعرانی نیز در وصف عشق به همجنس شعر سرودند و یکی‌شان، هلالی، یک مثنوی به نام «شاه و درویش» سرود که بابر را چندان خوش نیامد. چیزی که بابر را برآشفته همجنس‌گرایی توصیف شده در این شعر نبود، مگر این بود که شاه در این رابطه‌ی دو طرفه مفعول بود و این به معنای ضعف و نداشتن مردانه‌گی و قدرت بود و به‌دور از رفتار شاهانه و او بیم آن داشت که آن تصویر نزد پادشاهان در دنیای واقعی و احترامی که سزاوارش بودند بازتاب بدی داشته باشد.

شاعر، این هرجایی، درویش را دلبر و شاه را عاشق ساخت. چه وهنی‌ست که به‌خاطر شعرش او احوال جوانی را بازمی‌گوید و پادشاهی را به‌سان زنی بی‌آبرو و فاحشه.^{۱۱۸}

برخی از شادخواری‌های دربار تیموری یا آن‌هایی را که مقامات برگزار می‌کردند عیاشی به تمام معنا بودند، و حتا بابر که تا سی‌ساله‌گی لب به شراب نزده بود، گه‌گاه به هوس می‌افتاد این کار را بکنند. «بعدها پیش می‌آمد که شور و احساس جوانی در سر می‌افتاد و میل به شراب درم بیدار می‌شد.» می‌گساری به حد افراط بود و مواد مخدر هم می‌کشیدند، گرچه به نظر می‌رسد که مسکرات و مخدرات را در مجالس عیش جداگانه مصرف می‌کردند. چنین شادخواری‌هایی گاه خشک و خالی برگزار می‌شدند، ولی جوّ که مطلوب و گرم می‌شد، موسیقی می‌نواختند و پاری از مردان می‌رقصیدند و شعرخوانی می‌شد و اعمال دور از ادبی برای سرگرمی مهمانان انجام می‌دادند. «دو تا از غلامان میرزا به نام‌های گنده‌قمر و ریزه‌قمر، به هنگام مستی شوخی‌هایی مستانه و گستاخانه کردند.»^{۱۱۹} حوادثی که در سایر نقاط ایران در زمان فرمانروایی آق‌قویونلوها و سپس قره‌قویونلوها پیش آمدند بی‌شبهت به رخدادهای قلمرو تیموریان نبودند.

چند تن از ملازمان رکاب سلطان یعقوب (حکومت ۹۱۱-۸۹۵) پسرپاره بودند^{۱۲۰} و آنان می‌بایست مُشتی از خروار بوده باشند.

لذبی‌گری

اشاره‌ی چندانی به لذبی‌گری نمی‌بینم، ولی از اشعار زیر که در جوامع‌الحکایات آمده آشکار می‌شود که لذبی‌گری وجود داشته است.

دیدم دو جلب که باد می‌پیموند   وز مالش کُس شب دمی نغفوند^{۱۲۱}

برخی متون از کیرکاشی‌هایی چرمینه‌پوش به نام مِچاچنگ یاد می‌کنند که لُزبین‌ها به کار می‌بردند و یکی از زن‌ها کارِ مرد را با آن می‌کرده‌است. این کلمه در سده‌ی سوم هجری وجود داشته و احتمال دارد که کاربردش حاکی از استعمالش در روزگار پیش از اسلام باشد، زیرا یونانیان از مدت‌ها پیش مِچاچنگ را به کار می‌بردند و به آن Olisbos می‌گفتند. زنانی که از این کیرهای ساخته‌گی استفاده می‌کردند سَعتری خوانده می‌شدند و خودِ عمل سَعتری بازی نامیده می‌شد.^{۱۲۲} از مینیاتور معروفی که از ترکیه‌ی عثمانی به‌جا مانده برمی‌آید که گویا اجازه داده می‌شده مِچاچنگ را به نشانه‌ی ناتوانی سکسی شوهر به محکمه‌ی قاضی ببرند تا بتوانند طلاق بگیرند. زنان مردانه‌پوش هنوز در دربار پیدا می‌شدند، احتمالاً برای این که حاضران را سرگرم کنند. زن ابوسعدی (حکومت ۷۵۶-۷۳۷) به نام بغداد خاتون به شیخ صفی‌الدین اردبیلی سلام رساند، آن هم توسط «دو نفر از یارموک‌ها، یعنی دخترانی مردوار»^{۱۲۳}

تصویر ۱/۴ زن ناراضی یک مهاجرت را به نشانه‌ی ناتوانی جنسی شوهرش به قاضی نشان می‌دهد (از حمزه‌ی عطایی)

صفویان (۱۱۵۷-۹۲۲)

در روزگار صفویان نیز همجنس‌گرایی کاری مقبول و جا افتاده بود. شاه اسماعیل اول، بنیادگذار حکومت و مردی که شیعه‌ی دوازده امامی را مذهب رسمی کشور اعلام کرد، خود لواط‌گری قهار بود. او برای جشن آغاز حکومتش دوازده تن از خوبرترین جوانان تبریز را به زیر خود کشید و بدین ترتیب سرمشقی برای دیگران شید. پس از آن‌که ایشان دیگر خوشایندش نبودند دادشان به ندیمه‌هاش^{۱۲۴} که بیش‌ترین معتاد به مسکرات و فسق و فجور بودند. می‌گفتند قاضی‌زاده‌ی لاهیجی، دست پرورده شیخ نجم زرگر، نایب السلطنه‌ی ایران (۹۳۱-۹۳۰)، «چندان شراب می‌نوشید که روز از شب باز نمی‌شناخت.»^{۱۲۵} مولانا جروبی هروی سلیقه‌ی سکسی‌اش مخصوص به خودش بود. او علاوه بر امردها، یعنی جوانان بی‌ریش خوش‌سینما، از صاحب منصبان هم نمی‌گذشت. در قندهار که بود عاشق بائر شد که در سی‌ساله‌گی چهره‌ای پرچین و چروک داشت، و به هرات که رفت عاشق حکمران آن‌جا، درویش خان، شد و سپس همه‌ی آن‌هایی که یکی پس از دیگری حکمران آن‌جا شدند.^{۱۲۶} سیدشریف جرجانی، صدر دم و دستگاه دینی، که بالاترین مقام دینی ایران بود، همچنان با مردهای زیادی سر و سر داشت.^{۱۲۷} حبیب‌اله ساوجی، وزیر خراسان، مفعولان دور خود جمع کرده بود.^{۱۲۸} وزیر اعظم، میرزا شاه حسین (۴۵-۹۳۵) که جوانی را به عیاشی سپری کرده بود،^{۱۲۹} در سال‌های آخر عمر یار همدم شاه اسماعیل اول شد و با در نظر گرفتن خوش‌بر و رو بودن شاه و همسن بودن آن دو، گمان می‌رود دل‌بسته‌گی آن دو به یک‌دیگر چندان گذرا نبود.^{۱۳۰} بی‌خود نبود که سربازان عثمانی، قشون قزلباش شاه اسماعیل را هو می‌کردند «شاه شما علی‌آبنه‌ای است.»^{۱۳۱} شاه اسماعیل را، در سیزده‌ساله‌گی، مانی شیرازی بی‌سیرت کرد. یکی از روزها که مانی شیرازی به پابوسی شاه آمده بود، به جای پا، ساق پای او را بوسید. درباریان در حیرت فرورفتند و از شاه خواستند حکم قتل‌اش را

بدهد، و او هم همین کرد. دوستان مانی شیرازی پا درمیانی کردند که مورد قبول افتاد، ولی حکم بخشوده‌گی زمانی رسید که کار از کار گذشته و او اعدام شده بود.^{۱۳۲}

برای همین بود که مسافران ایتالیایی با انزجار می‌نویسند که «در این شهر [تبریز] یک مکان عمومی هست و یک مکتب لواط‌گری که در آنجا مطابق با نخوش بر و رویی‌شان پول هم می‌پردازند.»^{۱۳۳} همجنس‌گرایی علاوه بر تبریز در جاهای دیگر نیز گسترش یافت. در هرمز مردان چون زنان بزک می‌کردند،^{۱۳۴} و زیورآلات و زلم زیمبو به‌خودشان می‌آویختند. روسپی‌گری مردانه در این جزیره رونق گرفت و از بندری که همه‌ی کشورها بدان راه داشتند چنین چیزی دور از انتظار نبود.^{۱۳۵} به نوشته‌ی پیرس، لواط‌گری امری عادی بود. او می‌نویسد روسپیان فرد «بی‌ریش‌اند و زنانه لباس می‌پوشند و می‌گردند و ما که از شناخت این کار گناه‌آلود با مغربیان صحبت می‌کنیم آن‌ها به ما می‌خندند.» در ۹۳۶ یک‌چند از زنان نزد آفونو دالبوکوک، فرمانروای هند، که در آن زمان در هرمز بود، شکایت بردند که شوهران‌شان همجنس‌گرا هستند. او هم مردان را گرفت و «پیکان از سوراخ بینی‌شان گذراند و از آن شهر و جزیره طردشان کرد.»^{۱۳۶} در آن شهر مکان عمومی برای روسپیان مرد وجود داشت. آلبوکرک آن‌ها را نیز از مملکت بیرون کرد.^{۱۳۷} کمپفر شعری فارسی را نقل می‌کند که به همجنس‌گرایی اشاره دارد.^{۱۳}

تلخ‌آب هرمز و کون ناشسته‌ی سیاهان را نکن ملامت‌شان که شادی بخش دوزخ‌اند
(اصل این شعر را نیافتم.م)

این وضع پس از این‌که بندرعباس در ۱۰۴۳ نقش جزیره‌ی هرمز را برعهده گرفت تغییر چندانی نکرد. پسران همچنان در دسترس بودند و، به نوشته‌ی دلاولکه، از کمر به بالا پسرانه و به پایین دخترانه می‌پوشیدند. آنان با خواندن آوازاها و انجام‌دادن حرکات زشت و شهوت‌انگیز خود را در

کوی و برزن عرضه می‌کردند. چون که چندتایی‌شان سیاه و زشت بودند، به نظر او آن‌ها ایرانی نبودند.^{۱۳۹}

شاه اسماعیل اول یگانه شاه صفوی نبود که شیفته‌ی پسران بود، پسرش تهماسب اول نیز چنین بود. او پیش از یافتن مذهب، زندگی به عیاشی سپری می‌کرد و علاوه بر زناکاری به همه‌گونه مناهمی دست می‌یازید.^{۱۴۰} پسر بزرگش شاه اسماعیل دوم با آن که بچه هم داشت، کون‌مرزی می‌کرد. اما بیش از همه «حسن بگ حلواچی اوغلو را دوست می‌داشت که همدم شب و روزش بود.»^{۱۴۱} همچنین حمزه میرزا، وارث مسلم شاه محمد خدابنده، به پسران متمایل بود؛ در واقع او به دست یکی از راز دارانش کشته شد که گویا از رابطه‌ی پنهان شاه‌زاده با پسری که او دوست می‌داشت رنجیده بود.^{۱۴۲} می‌گفتند شاه صفی اول از پسران خوشش می‌آمد. در ۱۰۵۵ پسر داوود نامی شورشی را به مهتران بخشید تا از لذت سکسی ببرند، ولی پسر شورشی دیگری را که بسیار زیبا بود برای خود نگه‌داشت.^{۱۴۳}

عشق به پسران گاهی به خشم و خشونت می‌کشید

البته عشق به پسران در تمام لایه‌های اجتماع وجود داشت. میرصانعی‌نیشابوری شاعر «دلباخته‌ی میرزا عبدالحسین محتسب، برادرزاده‌ی میرراستی، شد. کار عشق‌اش چندان بالا گرفت که دیوانه‌وار در تبریز می‌گشت و پروانه‌وار در آتش عشق آن جوان می‌سوخت. چندی نگذشت که مرغ‌جاننش به عالم دیگر پرواز کرد.»^{۱۴۴} مورد دیگری از عشق نافرجام از آن مولانا ابدالی‌ست، عطاری در اصفهان که با جفای معشوق که روبه‌رو شد، آتش در دار و نثار خود زد و قلندری پیشه کرد. عاقبت سر و کارش به تبریز و میخانه‌های ارمنیان افتاد.^{۱۴۵}

گاهی سودای پسرباره‌گی به شورش یا درگیری شخصی می‌انجامید، به‌ویژه وقتی کار این سودا به‌جای دلخواه نمی‌کشید. در زمان حکمرانی

شاه‌وردی بیگ کنخال در استرآباد، نمایندگان قبایل ترکمن برای تقدیم هدایا نزد او آمدند. یکی از فرستادگان پسری خوبروی بود آبا نام که حکمران دل به او باخت. آبا تن به خواسته‌ی او نداد و دید دو راه پیش‌تر ندارد، یا باید تن بدهد یا خود را نجات دهد، پس راه گریز در پیش گرفت. سرکرده‌ی ترکمن‌ها که حکایت آبا را شنید، فردی را که حکمران بر آن‌ها گماشته بود کُشت و سر به شورش برداشت.^{۱۴۶} نمونه‌ی دیگر عشقی بود که بُراق‌خان به پسر معلم سرخانه‌اش پیدا کرد. شبی از شب‌ها که مست بود خواست به زور به آن پسر دست بیابد. پسر به وی پرید و پنج زخم کارد به وی زد، زخم‌هایی که سپس سبب مرگش شدند.^{۱۴۷} در واقع می‌باید مواظب بود کدام مرد را می‌بوسی، و کی، آن چنان‌که ملک قاسم کمانچه دریافت. او پس از نواختن کمانچه در دربار، مست به پشتِ جایگاه مطربان رفت و محمد زمان چراغچی را که آن‌جا خوابیده بود بوسید. او نیز با کارد به جان کمانچه نواز افتاد و چشم‌هاش را از حدقه درآورد.^{۱۴۸} مورد همانندِ دیگری در حدود ۱۰۳۰ برای یکی از اشراف، حسین قلی بیگ قاجار، اتفاق افتاد. او در خواب بود که یکی از خدمه‌هاش، جوانی گیلانی، با کارد کشت‌اش زیرا می‌ترسید اربابش به او چشم داشته باشد. پسر البته اعدام شد.^{۱۴۹} در ۱۰۴۱ داروغه‌ی اصفهان، میرعبدالعظیم، زندگی بر ارمنیان شهر سخت کرده بود، زیرا به همتای ارمنی‌اش در جلفا رشک می‌برد که با پسری از قهوه‌خانه خوابیده بود که میرعبدالعظیم را پاک مفتون کرده بود.^{۱۵۰} در دهه‌ی ۱۶۴۰ یکی از رازداران قاضی‌القضات در مأموریتی نزدیک شیراز، مردی تازه داماد را به اردوگاهش دعوت کرد. او دل‌باخته‌ی مرد جوان شد و از وی خواست که بگذارد باش نزدیکی کند. جوان که دست ردّ به سینه‌اش زد او چنان خشمگین شد که جوان را کُشت. خویشاوندانش خواستار قصاص شدند و خون‌بهای گزافی را که به‌شان پیشنهاد شد نپذیرفتند. قاضی‌القضات که نمی‌خواست محرم اسرارش را از دست بدهد خود را کنار کشید و

خویشاوندان را برای دادخواهی به شاه حواله داد. شاه پس از شنیدن ماجرا، به سود خویشاوندان رأی داد. صاحب مقام را بی‌درنگ به میدان شهر بردند و پیش از همه بیوه‌ی مقتول، سپس مادر و خواهرش با کارد به‌جانش افتادند و کشتندش.^{۱۵۱}

سیاری از سربازان کون‌مرزی می‌کردند؛ اغلب پسر بچه‌ها را می‌گرفتند و در قشون‌کشی‌ها با خود می‌بردند تا پسرها نیازهاشان را برآورده کنند. عثمان پاشا که در ۱۰۰۶ تبریز را گرفت. «همه‌اش کشتار بود و تاراج و تجاوز و ویرانگری و مردم‌کُشی؛ دخترکی دوشیزه‌ها را برداشتند و به پلیدترین و ناگفتنی‌ترین حالت به پسر بچه‌ها در سپوختند.»^{۱۵۲} قشون صفوی نیز همین کارها را می‌کرد. پس از این‌که شاه عباس اول در سال ۱۰۱۹ هرات را گرفت جشن پیروزی بزرگی برپا کرد. چند صد ساقی جوان بی‌ریش (ساقیان ساده) و مست، پس از خرامیدن‌ها و پشت چشم نازک کردن‌ها و خنده سردادن‌ها، صاحب منصبان قزلباش را برانگیختند تا به زیر بکشندشان و بلیسندشان. این کار برای سربازان مایه‌ی ننگ نبود، زیرا ساقیان نوجوان بودند و هنوز مرد نشده بودند.^{۱۵۳} بنابراین از شاه عباس اول بعید بود که مردی را به خاطر کون‌مرزی مجازات کند. قضیه از این قرار بود که یکی از خویشاوندان شاه به نام پیرقلی بیگ دلباخته‌ی یکی از غلامان شاه شد و به وی وعده داد اگر به‌خواست او تن بدهد پول خوبی می‌ستاند. پسر تن نداد و سخن نزد شاه برد. شاه نیز شمشیری به پسر داد و گفت برود سر از تن عاشق جدا کند.^{۱۵۴} نتیجه‌ای که می‌توان گرفت این است که پیرقلی بیگ در «قلمرو خصوصی شاهانه» به شکار رفته و پا از گلیم خود فراتر نهاده بود.

پسرباره‌ها و عشرتگاه‌ها

عاشق پیشه‌ها در جست و جوی لذت و عشق به میخانه‌ها و جاهایی برای پنهان شدن چون گورستان‌ها می‌رفتند تا به پسران سهل‌البیع دست

یابند. بسیاری از این لایبالی‌ها برای رسیدن به لذت به مخدرات و مسکرات و سکس پناه می‌بردند و در این راه با همه جور آدمی از طبقه‌ی فرودست (اوباش، لوتی‌ها) دمخور می‌شدند، از جمله کسانی که به‌شان لَوَندِ شُرب یا می‌خواره، لذت پرست و منحرف جنسی می‌گفتند. چندتایی از این اهالی فسق و فجور شاعر بودند که برخی‌شان به زبان هجو و هزل شعر می‌سرودند و هیچ شرمی در کارشان نبود. یکی‌شان خواجه میرمُ سیاه بود که می‌گفتند شراب را به دین ترجیح می‌داد. این عیاشان بیش‌ترین از گروه‌های متوسط و بالای جامعه‌ی صفوی بودند. پاری درویش و سید، یعنی از اخلاف پیامبر، بودند و پیشه‌ور و بازرگان نیز در میان‌شان پیدا می‌شد.^{۱۵۵} همجنس‌گرایان علاوه بر سرزدن به فاحشه‌خانه‌ها و بلندکردن خیابان‌گردها، به قهوه‌خانه‌ها و میخانه‌ها هم رفت‌وآمد می‌کردند. آنان فقط برای میگساری و محیط‌اش نبود که به آن جاها می‌رفتند، مگر همچنین به‌خاطر موسیقی و از همه مهم‌تر پسران ۱۰ تا ۱۴ ساله زلف‌دار بود که با لباس‌های زنانه و صورت بزک کرده می‌رقصیدند و دل‌ریایی می‌کردند. آنان فریبنده و شهوت‌انگیز می‌رقصیدند تا نظر مشتریان را به سوی خود بکشند و تحریک‌شان کنند و نیز برای عشق‌بازی به مشتریان دائمی عرضه‌می‌شدند. پس از این نمایش، مشتریانی که چنان تحریک شده بودند که نمی‌توانستند خود را نگه‌دارند یکی از پسران را به کوچه‌ای در آن نزدیکی یا یکر است به فاحشه‌خانه می‌بردند.^{۱۵۶} هربرت نمایش رقص پسران رقااص را در ۱۰۵۰ چنین توصیف می‌کند:

ساقیان با صداهای سحرآمیز و پیچ و تاب بدن شور می‌انگیزند و شعر و سرور و شراب مجلس عیش را به اوج می‌رسانند. ولی این‌ها جملگی قابل اغماض بودند؛ چه با آن که افراد معتبر در این‌جا برای خود حرم‌سراها داشتند، به ندرت پیش می‌آمد که این رقااص‌ها بی‌دستمزد بمانند؛ و در درجات بالاتری از وقاحت، پسرپاره‌ها جوانان بزک کرده‌ی جامه‌های عتیق پوشیده یا مفعول‌ها را به فساد چنان تهوع‌آور، چنان لعین، چنان غیرطبیعی

مبتلا می‌کنند که انگار جهنم را وا می‌دارند کراحتش را پیش از موعدش نشان دهد.^{۱۵۷}

درعین حال گروه‌های هنرمندی هم بودند (رقاصان، مطربان، بازیگران) مرکب از مردانی زنانه‌پوش و مُخَنث‌ها، که برای عموم برنامه اجرایی کردند، به‌ویژه برای توانگران و زورمندان.^{۱۵۸}

منع گهگاهی همجنس‌خواهی تأثیر چندانی نداشت

گاهی با همجنس‌خواهی مبارزه می‌کردند. فرمان ممنوعیت روسپی‌خانه‌ها و این جور جاها که تهماسب اول در ۹۵۳ صادر کرد روسپی‌گری پسران را هم در بر می‌گرفت و سرپیچی از این ممنوعیت مجازات مرگ به دنبال داشت.^{۱۵۹} تهماسب اول همچنین ممنوع کرد که پسران بی‌ریش و دختران، در هر سنی، به تماشای بازی‌های معرکه‌گیران بروند و اینان نیز اجازه نداشتند پسران دوازده ساله به بالا در نمایش‌هاشان داشته باشند.^{۱۶۰} اندکی پس از این ممنوعیت، میرعنایت‌اله خوزانی اصفهانی که مدت کوتاهی وزیراعظم بود،

متهم شد که با جوانی باسلیق‌بگ نام، که از خدمتکاران شاه بود، سر و سر عاشقانه دارد و از این‌رو خشم شاه را برانگیخت. میرعنایت‌اله را به همراه مظفر سلطان [شورش]... در قفسی آهنین میان دو مناره‌ی مسجد حسن پادشاه آویختند... و آتش‌شان زدند.^{۱۶۱}

میرعنایت‌اله خوزانی اصفهانی برای این مجازات نشد که به پسری دل‌باخته بود، مگر برای این‌که آن پسر از خدمتکاران شاه بود. این از آن‌جا آشکار می‌شود که شاه درکار پسر باره‌های دیگر که از ملازمانش بودند دخالتی نمی‌کرد از جمله شاعر ۹۰ ساله‌ی درباری قاضی سنجانی که پاک‌واله و شیدای پسری خوبروی شده بود.

قاضی ز عشقِ یار شدی پیر و ناتون   پیرا ز رمز عشق ما را خبر رسان

(اصل این شعر را نیافتم.م)

گاهی هم نه شاه، مگر کسان درگیر در ماجرا دست به عمل می‌زدند. روزی نورالدین احمد اصفهانی، مالیات جمع‌کن هرات، به گرمابه رفت و دراز کشید و پسری بی‌ریش کیسه‌اش می‌کشید. چندتایی، که با پسر باره‌گی مخالف بودند، از روزن سقف گرمابه تماشا می‌کردند و آن‌گاه خشت و آجر از بالا به وی پرتابیدند و زخمی‌اش کردند.^{۱۶۲}

حدود ۱۰۴۱، سرو تقی، وزیر اعظم مشهور (۱۰۶۶-۱۰۵۵)، آن زمان وزیر قره‌باغ، متهم شد که با پسری لواط کرده بود.

پدر مادر آن پسر نزد شاه عباس شکایت بردند و او دستور داد وزیر را اخته کنند، گرچه بعدها معلوم شد که اتهام او نادرست بوده.^{۱۶۳} داستان این اخته کردن برای مجازات به نظر نمی‌آید درست باشد، چرا که شاه عباس کاری به زناکاری‌ها نداشت و در این موارد آسان‌گیر بود. او ملاً باقر را که مرتکب خطاهای مذهبی شده بود بخشید (ملاً باقر از نقطویان بود و در واقع شاه باید بی‌درنگ می‌کشت‌اش)، زیرا دل به پسری بی‌ریش بسته بود.^{۱۶۴} طنز قضیه این‌که وزیر اعظم، سرو تقی، که به اتهام لواط‌گری اخته شده بود، روسپی‌گری مردانه و زنانه را ممنوع کرد، ولی بی‌نتیجه. جانشین‌اش، خلیفه سلطان (۱۰۷۳-۱۰۶۶) نیز همان کار را کرد و داد چند پانصد را که پسرها را به تن‌فروشی وامی‌داشتند به چهار میخ بکشند.^{۱۶۵} در دهه‌ی ۱۰۹۰ مجازات لواط بسیار سبک‌تر یعنی چوب فلک بود.^{۱۶۶}

اما از گزارش‌های شاردن و دیگران برمی‌آید که همجنس‌خواهی در دهه‌ی پس از ممنوعیت دهه‌ی ۱۰۶۰ افزایش یافت. بسیاری از غلامان که همچنان از قفقاز به بازارها آورده می‌شدند، بزرگترین تأمین‌کننده‌ی نیازهای کون‌مرزان ایرانی بودند و خیلی‌شان را برای کارکردن به فاحشه‌خانه‌ها می‌فرستادند.^{۱۶۷} به نوشته‌ی دوچ در دهه‌ی ۱۰۵۰ «پسران بسیاری در این‌جا [اصفهان] هستند که باشان لواط می‌کنند. این گناه هولناک را بد نمی‌دانند و بنابراین مجازاتی هم در کار نیست.»^{۱۶۸} سی سال بعد در همچنان به همان پاشنه می‌چرخید، زیرا پسران جوان با لباس‌های

وسوسه‌انگیز با پاندازان‌شان در خیابان‌های اصفهان قدم می‌زدند.^{۱۶۹} فریر، با اشاره به دهه‌ی ۱۰۹۰ می‌نویسد ایرانی‌ها «از پسر به اندازه‌ی زن خوش‌شان می‌آید؛ ... طفلک این بچه‌ها قیافه‌ی نزاری دارند، ناخوش احوال می‌نمایند و چندان عمر نمی‌کنند.» این بود که پدرمادران ثروتمند از ترس این که مبادا پسران‌شان گول بچه‌بازارها را بخورند «نمی‌گذاشتند بدون یک قطار از خواجه‌ها و خدمتکاران از خانه بیرون بروند، از بس که لواطگری در نزد این مسلمانان پلید فراوان بود.»^{۱۷۰} فیلسوف سده‌ی دوازدهم هجری صدرالدین شیرازی اصرار داشت که:

از کسانی که قلبی پاک و طبعی لطیف دارند کسی نیست که روزی روزگاری در زندگی از این عشق خالی بوده باشد، ولی می‌بینم تمام انفاس خشن و دل‌های سخت و طبایع خشک ... از این قسم عشق خالی‌اند، اغلب ایشان خود را به عشق مرد به زن و عشق زن به مرد محدود می‌کنند تا با هم جفت شوند و همخانه شوند، آن‌چنان که در طبیعت همه‌ی جانوران است [...]»^{۱۷۱}

استدلال صدرالدین شیرازی این است که مردانی که با پسران دمخور می‌شوند و ازشان نگه‌داری می‌کنند بایسته است مطمئن شوند که «هنرها و علوم تمدن از نسلی به نسلی منتقل شوند.» به نظر El-rouayheb این سخن تازه‌ای نیست، چرا که پیش از او اخوان‌الصفا در سده‌ی دهم از آن جانبداری کرده بودند، وانگهی، این سخن طنین مفهومی‌های مشابهی را دارد که افلاتون در میان نهاده بود.^{۱۷۲}

اگر بتوان نوشته‌ی رستم‌التواریج را باور کرد، سفیر عثمانی که در ۱۱۳۸ به حضور شاه سلطان حسین شرفیاب شد، ملازمان شاه برای خوارکردنش به وی در سپوختند.^{۱۷۳} در این سخن جای تردید است، زیرا سفیر خود از این پیشامد حرفی نمی‌زند. بعید بودن چنین کاری از آن‌جاست که سفیران دیگر که آن زمان در دربار صفوی بودند (سفیر روسیه و لینسکی؛ سفیر هلند کتلار) چیزی درباره‌اش ننوخته‌اند.^{۱۷۴} واپسین حاکم صفوی، شاه

تهماسب دوم (حکومت ۱۱۵۳-۱۱۴۴). «دلباخته‌ی پسران بی‌ریش زیبا بود، چندان‌که یکی‌شان را، که یوسف‌وار بود، ترجیح می‌داد به هزار دختر حتا اگر به زیبایی زلیخا، خوش قامتی لیلی یا دل‌ربایی شیرین بودند. او در خروس‌بازی لنگه نداشت.» در ضیافتی که تهماسب خان (نادرشاهِ پسان) در اوایل ۱۱۵۳ برای شاه تهماسب دوم ترتیب داد، «شاه چنان مست شد که از جا برجست و برهنه گردید و غلامان امور خود فرمود همه برهنه شدند و دست‌ها بر زمین انداختند و دُبرها برافراشتند و شخصی لعابچی ظرف طلائی پرلعابی در دست داشت و بر مقعدهایشان می‌مالید و شاه سرمست به هر کدام میل می‌نمود در نهایت خوبی بلی، بلی. از پس پرده، خوانین و سرهنگان تماشای این معامله نمودند و از دیدن این اطوار... به عالیجاه تهماسب میرزا عرض نمودند که این شاه به نادانی و بی‌تمیزی ایران را باز به دست دشمن خواهد داد، چاره باید نمود.» چندی بعد او تهماسب دوم را خلع کرد. البته این بدین معنا نبود که همجنس‌خواهی به پایان رسید.^{۱۷۵}

از دوره‌های افشاریه و زندیه آگاهی چندانی نداریم، ولی به هر حال پسران در این دوره‌ها نیز به اندازه‌ی گذشته خواستنی بودند. کون‌مرزی نزد پسران مکتب‌رو در سده‌ی دوازدهم وجود داشته است.^{۱۷۶} مردان صاحب‌مقام پسران را، از جمله، برای مقاصد سکسی در دم و دستگاه خود نگه می‌داشتند. در ۱۱۹۱ خان رشت، هدایت، «یک دسته پسران گرجی داشت و هر ساله به تعدادشان می‌افزود.»^{۱۷۷} یاری از مردان، نسنجیده به برخی از نوجوانان دل می‌بستند، زیرا بعضی از درباریان زند با اندرونی شاهی سر و سرّی پیدامی‌کردند که درست نبود و به مرگ محکوم و کشته می‌شدند.^{۱۷۸} نظرداشتن به پسران خویرو کاری کرد که آقا یادگار حاجت‌شاعر، هم‌ی عمر هفتاد و اندی سالش را مجرد زیست.^{۱۷۹}

لزببب بربب

لزببب بربب نیز البته وجود داشته، ولی به علت کمبود داده‌ها آگاهی از آن اندک است. در حاجبب نامه که شرح سفر زیارت مکه است، نویسنده که

بیوه‌ی یکی از مقامات عالی صفوی ست، به زبانی همجنس‌خواهانه اشتیاق خود را به زنی از دوستانش بیان می‌کند، آخر سرزبان‌ها افتاده بود که آن دو باهم رابطه دارند و برای همین هم او را به زور از دوستش جدا کرده بودند.^{۱۸۰} چنین دوستی‌ای میان زنان گویا عادی بوده است. بسیاری از زنان شوهردار با زن دیگری صیغه‌ی خواهرخوانده‌گی می‌خواندند، که می‌بایست در امام‌زاده‌ای در روز عید غدیر و در حضور یک ملا خوانده شود. این رسم تا اوایل سده‌ی چهاردهم همچنان باقی بود. بیش‌تر وقت‌ها شوهران نمی‌خواستند زنان‌شان چنین پیمانی ببندند زیرا شک داشتند که نکند این پوششی بر رابطه‌ای همجنس‌خواهانه باشد. می‌گفتند یا ادعا می‌شد که این خواهرخوانده‌ها چرمینه یا مچاچنگ به خود ور می‌کردند. این بود که یاری از مردان اگر بو می‌بردند که زن‌شان خواهرخوانده‌ای دارد طلاقش می‌دادند. حتا در این صورت نیز این خواهران دست از هم برنمی‌داشتند زیرا این پیوند را آسمانی می‌دانستند.^{۱۸۱} مردان نیز با هم صیغه‌ی برادرخوانده‌گی می‌خواندند که پیشینه‌اش شاید به دهه‌های نخستین اسلامی، اگر نگوییم کهن‌تر، بازمی‌گشت. اما روشن نیست که در میان برادرخوانده‌ها هم مانند زنان تمایلات همجنس‌خواهانه وجود داشته یا نه. قدسی می‌نویسد در اوایل سده‌ی چهاردهم میان دو مرد، مانند رابطه پسرعموها، رابطه‌ی بس تنگاتنگی وجود داشته است.

دوره‌ی قاجار (۱۲۴۶-۱۲۱۵)

داده‌هایی آماری از گستره‌ی همجنس‌خواهی در سده‌ی چهاردهم ایران در دست نداریم، ولی تغییری اساسی نسبت به دوره‌های پیش در این دوره پدید نیامد، یعنی آسان‌گیری در مورد همجنس‌گرایی همچنان ادامه یافت. فتح‌علی‌شاه که ۱۵۸ زن و ۲۶۰ فرزند داشت نیز از پسران خوش‌اش می‌آمد و باشان کون‌مرزی می‌کرد.^{۱۸۳} پس عجیب نبود اگر دیگران هم او را

سرمشق قراردادند و همین‌کار را کردند و لواط‌گری در ایران رو به افزایش نهاد. مسیونر آمریکایی، ساوث گیت، با انزجار تمام می‌نویسد:

رواج هولناک این گناه، که در رساله‌ی پولس رسول به رومیان بند ۲۷ بدان اشارت رفته، در نزد بلندپایه‌گان کمابیش همه‌گیر و همه‌ی طبقات بی‌هیچ محدودیتی بدان مشغول‌اند. بی‌هیچ شرمی از آن سخن می‌گویند و شواهدش را عیان می‌نمایند. حقایقی به دست دارم که به‌طور قطع اثبات می‌کنند که در پرشیا کم‌تر کسی هست که فارغ از این فسق و فجور باشد. همین گناه در ترکیه، به‌خصوص به شکلی بس زنده‌تر در پایتخت و ارتش، رواج دارد و درعین حال از پرشیا سخت کم‌تر است. در مصر هم وضع به همین منوال است و در همه‌ی این کشورها فرانک‌ها هستند که کمابیش حامی و عامل این جرم‌اند. اما این عمل فقط در پرشیاست که خصیصه‌ی برجسته‌ی ملی است. آنچه که در آن‌جا بر من آشکار شد چنان تکان دهنده بود که زبان از وصف‌اش قاصر است. صحنه‌ای از فساد اخلاقی که بر من نمودند، مرا از هراس و نومیدی آکند چنان که آماده بودم این سدوم معاصر را ترک کنم و خود را به‌آتش جهنم بسپارم.^{۱۸۴}

ریچارد برتون نیز که از همجنس‌گرایی در ایران در دهه‌ی ۱۲۶۱ نوشته و آن را تباهی پرشیا خوانده، ادعا می‌کند همجنس‌گرایی پدیده‌ای رایج بوده است.

این فساد تا مغز استخوان رسیده است. از کودکی آغاز می‌شود و گناه‌اش به گردن مردم پرشیا و سخت‌گیری‌های پدران‌شان است. جوانانی که به سن بلوغ می‌رسند به هیچ یک از امکاناتی که اروپایی‌ها برای همخوابه‌گی پیش از ازدواج فراهم می‌کنند دست‌رسی ندارند. با ختنه کردن‌شان چشم‌شان را تا اندازه‌ای از استمناء می‌ترسانند و همخوابه‌گی با کنیزان یا صیغه‌های پدر، اگر که نه مرگ، مجازاتی سخت به دنبال دارد. چنین است که آنان یک دیگر را به نوبت به‌کار می‌گیرند و آن را آلیش - تکیش* می‌گویند.^{۱۸۵}

* آلیش - تکیش در ترکی آذربایجانی یعنی بده - بستان. م

سپس می‌نویسد «بعدها که ازدواج می‌کنند و بچه‌دار می‌شوند، پدر خانواده به ساقیان رو می‌آورد.»

این نسل سالمندتر، که پسران جوان را به همسن و سالان خودش که در روزگار جوانی با هم شیطنت‌ها و جاهایی مخصوص برای پسر باره‌گی داشتند، ترجیح می‌داد، زیرا «فاحشه‌خانه‌های مردانه در پرشیا معمول است و پسران را خوب خوراک می‌دهند، شست و شو می‌کنند، مو می‌سترند و مرهم می‌گذارند و چندتایی بزکشان می‌کنند تا آماده شوند. به این رذیلت در نهایت به چشم لغزش می‌نگرند و در تمام لطیفه‌نامه‌ها از آن یاد می‌کنند.»^{۱۸۶}

برداشت باکینگهام از این موضوع اندکی متفاوت بود، گرچه تلویحی می‌گوید که همجنس‌خواهی رواج داشته. اما، «با آن که جلب‌ها با پسران نابه‌کار ترکیه و پرشیا در آن کشورها همان‌قدر خوار و مطروداند که زنان مطرود در نزد ما، یا حتا بیش از این‌ها، جوانانی که گل سرسبد افراد خاصی هستند همان‌قدر مورد احترام‌اند و برای‌شان عزت و شرف قائل‌اند که برای دختران پاکدامن.»^{۱۸۷} پولاک، در پشتیبانی از نوشته‌ی باکینگهام، می‌نویسد گرچه در دهه‌ی ۱۲۷۰ پسر باره‌گی به طور رسمی ممنوع ولی شایع بود و نه تنها کسی کاری به آن نداشت، بلکه آشکارا هم بدان عمل می‌شد. پسرها را می‌آراستند و جامه‌های گران‌بها می‌پوشاندند و از موهاشان طره‌های حلقه حلقه می‌ساختند.^{۱۸۸} ممنوعیتی که پولاک بدان اشاره می‌کند در ۱۲۶۹ برقرار شد، یعنی هنگامی که وزیراعظم پرآوازه امیرکبیر (۱۲۷۲-۱۲۶۹) دست به اقدام زد، زیرا «گرمابه‌های عمومی تهران شده بودند صحنه‌ی هرزه‌گی‌های آشکار.» او همه‌ی کسانی را که از این آب گل‌لود ماهی می‌گرفتند، مجازات کرد.^{۱۸۹}

در همان حال پولاک می‌نویسد که در تبریز رسم بود که مردان فقط شب‌های جمعه با زن‌هاشان هم‌خوابه می‌شدند تا شرط مذهب را به‌جا آورده باشند، در دیگر روزهای هفته به پسر باره‌گی مشغول بودند.^{۱۹۰} این

حال و روزی را که پولاک وصف می‌کند منابع ایرانی تایید می‌کنند. بنابراین منابع، ثروتمندان از چند پسر برای این مقصد شریر خود نگاه‌داری می‌کردند. افزون بر این، قزوینی می‌نویسد که «جوانان بی‌ریش (امرد) تهران بلای بزرگ‌تری‌اند. صاحب‌قدرتان حکومتی دست‌کم دو تا چهار تا از آنان داشتند.»^{۱۹۱} بست با اشاره به وضعیت دهه‌ی ۱۳۰۰، اظهار می‌کند که «شیوع لواطگری زبانزد خاص و عام است... فسادی دام‌گیر همه‌ی مردان.»^{۱۹۲} این به‌ویژه میان سربازان که به جنگ می‌رفتند و اجازه نداشتند زن با خود ببرند پیش می‌آمد.^{۱۹۳}

گویا همیشه هم اسم پیدا کردن پسر برای این کارها آسان نبود. حکایت زیر که از بی‌بی خانم است نشان می‌دهد که زنان خوب با لواطگری آشنا بودند.

حکایت کرده‌اند که مردی زنی بسیار وجیبه داشت که به او هیچ میلی نداشت. هر روز بر آن بینوا ایرادی و بهانه‌ای می‌گرفت و از اندرونی خانه به بیرونی قهرکنان و جامه‌ خواب‌کشان می‌رفت. شبی به ملازمی در نیمه شب امر فرمود که «برو از هر جایی که هست امردی حاضر نما.» بیچاره نوکر، در پی امرد، آواره و در بدر شد، هر چه تفحص نمود، نیافت. به خانه یکی از فواحش که برادری زیبا و قدی چون سرو رعنا داشت فرود آمد. جست و جوی نمود. خواهرش گفت: «برادرم به سفر رفته، خودم حاضر م.» نوکر بیچاره گفت: «آقای من امردباز است، تو را نخواهد.» زن گفت: «لباس امردان پوشم و خود را مانند ایشان آرایش و نمایش دهم، شاید نفهمد و میل نماید، به تو جایزه و انعام دهد.» نوکر از بیچارگی و طمع راضی شد.

زن خود را مانند پسران ساخته، روانه گردیدند تا به خانه رسیده. آقا صدای در شنیده سراسیمه و پابرنه دوید. آن زن امرد نما را چون جان شیرین در برگرفته، به گمان این که او غلمانی از بهشت برین است. از شور و شوق گرمی وجد و ذوق، رخت ناکنده بر روی تخت دمرش انداخت. چون زن عادی نبود، راه کوه تنگ می‌نمود. آقا حکم به ترکردن فرمود. زن به جهت اشتباه کاری، ترکردن را بهانه خوبی دید. دست از اسافل نمی‌کشید. آقا چنان فشرده که نوکر، پس در، از حسرت بمرد. در حین زد و خورد و

آورد و برد، دست آقا فراز دست زن امرد نما رسید. به پس بردن دست او و مشت فشردن او آغاز نمود و جست و جوی آلت رجولیت می فرمود. با دقت و زحمت معلوم کرد که مرد نیست و زن است، و محل فشردن از پیش است نه از پس. تغییری به شدت نمود که ذکر پکر شد و بیت المال بیحال و از کیر بالمره گیر برفت. فریاد برآورد که «ای نوکر مزورا این تدبیر چیست و این که آورده ای کیست؟» نوکر متحیر مضطرب گشته، از روی اضطرار به گفتار آمد، عرض کرد که «مقصود از هر دو به عمل می آید، خود را رنجه مدار و این همه تغیر و تشدد به کار نیار.» فرمود: «اینکه زن است.» عرض کرد: «آنچه امرد دارد این نیز دارد، چه فرقی می کند؟» آقا فرمود: «امرمد ذکر دارد اینکه ندارد.» نوکر عرض کرد که «در همچو وقتی ذکر را چه خواهی؟» گفت: «می خواهم وقتی که به دبرش می نهم با ذکرش بازی کنم.» نوکر عرض کرد: «ذکر ذکر است و دبر دبر، به دبر او نه و با ذکر این نوکر بازی فرما.» آقا بی اختیار چندان خندان شد که دیگر طاقت اقامت نماند. از روی تخت به زیر یک درخت افتاد و از میخ تخت ذکرش برید و از شاخ درخت کونش درید. صیحه ای زد و بیهوش افتاد. فاحشه با نوکر بیچاره، ترسان و لرزان، مصلحت در فرار دیدند. آنچه از وزن سبک از قیمت سنگین در آن خانه بود برداشته، بدر رفتند. خانه شاگردی از اندرون بیرون آمد، آقا را به این حالت دید، فریادکنان دوید، خانم را خبر کرده، خانم مضطربانه دوید. تا بر سر شوهر رسید جامه درید و فریاد کشید، اشک بارید، همسایه ها جمع شدند، طبیب و جراح آوردند تا آقا را به هوش آورند. بیچاره آقا، از گه خوردن خود پشیمان، با این صدمات و زحمات چنان رسوا گردید که دیگر جای و روی وطن ماندن را ندید. لابد سفر دور و درازی اختیار کرد. این است عاقبت حالات اکثر امردبازان و فاحشه بازان و قماربازان و کیمیاگران و رفتارشان با زنان و رفتار زنان شان با ایشان فاعتبروا یا اولی الابصار.

درشکار پسران

برخی از هماره پسر باره ها یکسره به دنبال پسران می گشتند، زیرا به نوشته ی اعتضاد السلطنه، پسران از میرزا عباس فروغ که از شاعران دربار

محمدشاه بود دوری می‌کردند زیرا می‌ترسیدند با او دیده شوند و آبروشان برود.^{۱۹۵} منعم شاعر کور در پیری هم همچنان به دنبال خوشگل پسران بود و ادعا می‌کرد که زیبایی رخ این جوانان کمکاش می‌کند تا بر این نقص خود چیره شود.^{۱۹۶} فردی سید و مدیحه‌سرا که جزء دم و دستگاه دربار کرمانشاه بود، شاگردی داشت که برای کون‌مرزی او را نزد خود نگه می‌داشت.^{۱۹۷} غلام‌بچه‌ها که نوکرانی یازده تا پانزده ساله و اغلب از خانواده‌های خوبی بودند و در خانه‌های ایرانیان با نفوذ به کار گماشته می‌شدند نیز از جمله منابع پسران بی‌ریش بودند. «این پسرکان اغلب ارباب را در سمت دیگری خدمت می‌کنند، و حتا گاه خاتون‌ها را، که به داستان‌هایی بس شنیع و مفتضح از زندگی درون حرم‌سرا می‌انجامد.»^{۱۹۸} این است که خانواده‌های متمول از خانه که بیرون می‌رفتند چارچشمی مواظب پسرهایشان بودند اگر پسران تنها بیرون می‌رفتند برای‌شان حرف درمی‌آوردند. پس لازم بود مراقب‌شان باشند تا پسر باره‌ها آن‌ها را نشان نکنند. برای دست یافتن به پسران خوب و حتا زور هم به کار می‌بردند. میرزا نوراله‌خان نوری (۱۳۴۳-۱۲۳۶) نخست‌وزیر می‌دید نمی‌تواند برادرزاده‌ی جوانش را در تهران از این نگاه‌های ناخواسته دور نگه دارد این بود که وی را به خانه‌شان در مازندران فرستاد تا در آن‌جا شاید امنیت بیشتری داشته باشد.^{۱۹۹} ضروری بودن این نقل مکان از آن‌جاست که پاره‌ای از پسر باره‌ها به‌راستی بی‌چشم و رو بودند. چنان‌که اختر شاعر با جوانی از محفل درونی سلیمان‌خان قاجار رابطه داشت و بدین‌سان پا از مرزهای اجتماعی فراتر نهاد. نتیجه این شد که شاعر زبانش به باد رفت.^{۲۰۰} حتا خانواده‌های ثروتمند از این راه پول در می‌آوردند، زیرا پولاک می‌نویسد در دهه‌ی ۱۲۷۰ یکی از این خانواده‌ها یکی از پسرکانش را در ازاء ۲۰۰ دوکات، که پول خوبی بود، یک شب در اختیار مردی گذاشت.^{۲۰۱} خانواده‌های اعیان دیگر، از جمله تعدادی از خانواده‌های پُر بچه‌ی شاه‌زاده‌های قاجار، پسرهایشان را به خودفروشی می‌دادند و برخی حتا به

زنای با محارم نیز متهم شدند.^{۲۰۲} اما این روابط به سود پسرها هم تمام می‌شد، چنان که پسران خانواددهای بالا که دلبران میرزا حسین خان سپهسالار، نایب السلطان و امین السلطان بودند خود بعدها مردان مهمی شدند.^{۲۰۳}

به نظر می‌رسید که تا وقتی رابطه میان یک مرد بزرگ‌سال و یک نوجوان به‌خواست هر دو بود (درمورد برده‌ها چنین توافقی لازم نبود) به چنین پیوندی به چشم بد نگاه نمی‌کردند. برعکس، خوب هم بود. اما اگر مردی به‌زور پسری را زیر خود می‌کشید، مقامات دخالت می‌کردند و اگر این ثابت می‌شد، مرد مجازات می‌شد.^{۲۰۴} کسانی که توانایی‌اش را نداشتند، پسرانی از برای خود داشته باشند یا در فاحشه‌خانه‌ای به آنان پول بدهند، گاه سعی می‌کردند پسری خوش آب و رنگ را در خیابان‌های تهران بیابند و وی را راضی کنند یا به‌زور به زیر خود بکشندش. این کسان اغلب از لوطی‌ها و بیش از یک نفر بودند و این کار را در حالت مستی در کوچه پسکوچه‌ها و باغ‌ها و حتا مدرسه می‌کردند. در این مدرسه‌ها طلبه‌ها را می‌زدند و پس از این که کارشان با آنها تمام می‌شد به شان پول می‌دادند و می‌رفتند.^{۲۰۵} مجازاتی که مقامات اعمال می‌کردند چوب و فلک بود و گاه به‌ندرت گوش بریدن و در بازار گرداندن. بدترین مجازات را کسی دید که به پسری پنج ساله تجاوز کرده بود. او را شلاق زدند، دو گوشش را بریدند و در بازار گرداندند و چهار انگشتش را قطع کردند و ۵ تومان هم جریمه‌اش کردند، در صورتی که سیدی را که همان تجاوز را انجام داده بود به آن شدت مجازات نکردند.^{۲۰۶} چیزی که خوشایند مردم نبود این بود که کسی پس از سن بلوغ و ریش درآوردن همچنان به مردان بزرگ‌سالی که در گذشته می‌خواستندش روی خوش نشان دهد، در این صورت معلوم می‌شد که او از کون دادن خوشش می‌آید و این از دید مردم پذیرفتنی نبود.^{۲۰۷}

کون‌مرزی، درمان‌درد

تجویز کون‌مرزی برای درمان درد نزد طبیبان ایرانی امری بس طبیعی بود. پولاک که به چشم خود چنین تجویز کردنی را دید، می‌نویسد طبیبان دربار محمدشاه (۱۲۶۹-۱۲۵۵) برای درمان نفرس‌اش برای‌اش کون‌مرزی تجویز کردند. اما شاه که بسیار متدین بود به این تجویز عمل نکرد. طبیبان هم علت بدتر شدن احوال شاه را گوش نکردن وی به تجویز ایشان دانستند.^{۲۰۸}

همجنس‌گرایان درباری و مردان‌خوش‌سیمای غرب

برتون نیز می‌نویسد که مسافران غربی، اگر خوش‌سیما بودند، می‌بایست مواظب خودشان باشند، زیرا میزبانان مهمان‌نواز ایرانی ممکن بود از مهمان زیبا بهره‌ی ناباب بگیرند. حکایت ستوان جوان زیبایی به نام Strachey که از اعضای هیئت نمایندگی ملکم بود یکی از این مورد‌هاست. ایرانیان، از جمله فتح‌علی‌شاه، چشم‌شان که به وی افتاد از زیبایی‌اش زبان‌شان بند آمد و نمی‌خواستند از پیش‌اش بروند. از دیدنش چنان شور و شوقی به پا شد که شاه حتا دستور داد چهره‌اش را بر دیوار کاخ‌هاش نقش بزنند. دست کم تا جایی که من می‌دانم، هیچ‌کس نزدیکی بیش‌تری به وی پیدا نکرد، ولی مارتین، مبلغ دینی، از او بخت کم‌تری داشت. شاهزاده‌ی حاکم شیراز که از موعظه‌های دائم وی به‌تنگ آمده بود خواست به خاطر این که او آرامش‌اش را برهم‌زده بود به وی درسی بدهد. برتون طبق معمول داستان را با حرارت باز می‌گوید،

روزی از یک شیرازی پرسیدم چه‌طور می‌شود در کسی سپوخت که با همه‌ی زورش کونش را هم می‌کشد. او لبخندی زد و گفت: «خب ما ایرانی‌ها راه چاره‌اش را بلدیم، با میخ طویله‌ی نوک‌تیز آن قدر می‌زنیم به کیلش تا وازش کند، یکی از شاهزاده‌هاکمان پرشیا به خاطر پرچانه‌گی‌های یک مبلغ دینی معروف مامور به شرف از نسل گذشته اهانت سنگینی کرد: او

در خاطراتش سربسته بدو اشاره دارد و از «فردی بی شرف» یاد می کند، ولی خواننده‌ی انگلیسی از معنی کامل این اعتراف سر در نمی آورد.^{۲۰۹}

میخ طویله را در موارد مجازات به کار می بردند، ولی چنین سپوختن و سکس ورزی ای که با مارتین کردند برای خوارکردنش بود. در موارد دیگر این چنین نبود، یعنی در جایی که فقط به خاطر ارضاء سکسی به دنبال اروپاییان بودند حتا وقتی که درآغاز برای شان ناشناخته بود.

در همان موقع‌ها [در موقع مورد مارتین] شیخ ناصر حاکم بوشهر، مردی شهره به پست فطرتی، جوانان اروپایی را که در ناوگان بمبشی خدمت می کردند دعوت می کرد و آن قدر به شان مشروب می خوراند که از خود بی خود می شدند. صبح فرداش ناویان بیش ترینه شکایت داشتند که از شامپانی درد و سوزشی مرموز در مقعد احساس می کنند.^{۲۱۰}

در ضیافت‌هایی که کسان فاسدی چون شیخ ناصر (فرمانروایی ۱۲۷۱-۱۲۵۳) برپا می کردند معمولن شراب فت و فراوان بود، مواد مخدر می کشیدند، پسران می رقصیدند و همه شاد و سرخوش بودند و گفت و گوها پر از لوده گی و شهوانیت تا کسانی را که به این آسانی‌ها تحریک نمی شدند به هیجان آورند. همانند دوره‌های پیشین، کارهای مبتذل نیز انجام می دادند تا مهمانان را سرگرم کنند و حال و هوایی فراخور فضای شهوانی و بی بندوبار پدید آورند.

همان یارو [شیخ ناصر] از مهمانانش می پرسید آیا هرگز آدم توپ دیده اند، و آن‌ها که می گفتند نه، ندیده اند، غلامی ریش جوگندی را که به زمین و زمان بد و بیراه می گفت و دست و پا می زد کشان کشان می آوردند و روی چار دست و پا می انداختندش، تنبانش را پایین می کشیدند و ده دوازه تا دانه‌ی فلفل می تپاندند توی کونش: به فاصله‌ی کمی برگه‌ای کاغذ می گذاشتند در مقام هدف، سپس یک نک انگشت فلفل قرمز می کردند توی سوراخ‌های بینی اش، عطسه باعث شلیک توپ می شد و کسی در شرط بندی برنده می شد که تعداد درست تری اصابت گلوله به هدف را پیش بینی کرده بود.^{۲۱۱}

طبیعی‌ست که در محافل درباری کون‌مرزی هم پیش می‌آمد. اعتمادالسلطنه می‌نویسد زنی گلین نام قoadی می‌کرد و ۱۴ پسر و ۵ دختر برای مشتریان در دست و بال‌اش داشت. شوهرش که قبلن سورچی بود، چند تا از پسرهای بی‌ریش را آموزش داده بود و نزد درباری‌هایی می‌فرستاد که می‌خواستند شبی را خوش بگذرانند.^{۲۱۲} زیرا تقاضا برای چنین کاری همواره وجود داشت، مانند میرزا هدایت ۶۸ ساله مامور پرداخت حقوق نظامیان که مدام در پی همدمی با جوانان بود،^{۲۱۳} در همان حال اعتمادالسلطنه در خلال دهه‌های ۱۳۰۰-۱۲۹۰ و عین‌السلطنه در دهه‌ی ۱۳۱۰ و اوایل ۱۳۲۰ از چند کشور بسیار مهم یاد می‌کنند که به‌جای زنان بسیار به پسران زیبا گرایش سکسی دارند.^{۲۱۴} ناصرالدین‌شاه چند پسر رقااص داشت که ازشان خوب نگه‌داری می‌کرد و اوقات تفریح‌اش را با آن‌ها می‌گذراندند.^{۲۱۵}

شجاع‌السلطنه، شوهر تاج‌السلطنه خواهر مظفرالدین‌شاه، سخت دل‌بسته‌ی پسران بود، رقااصی بود تیهو نام، حدود بیست ساله، شوهرم عنان از کف داده بود، مسحور این رقااص بود و پول به پاش می‌ریخت.^{۲۱۶}

او به پسران بسنده نمی‌کرد و دختران را نیز دوست می‌داشت و با کتبی دختر سیرک روسی هم سرور داشت و در عین‌حال وظایف شوهری خود، یعنی بچه‌درست کردن، را نیز فراموش نمی‌کرد. اما همچی که چشم‌اش به جوانان خوبرو می‌افتاد سراپا شور می‌شد. گویا سلیمان‌خان دلال برایش پسر جور می‌کرد.^{۲۱۷} او سخت شیفته‌ی پسری بود و:

هرچه داشت، هرچه با زور و ستم بر مردم از ایشان می‌ربود را به پای ارضای بوالهوسی‌های این پسرک می‌ریخت.^{۲۱۸}

مظفرالدین‌شاه هم بسیار دل‌بسته‌ی پسران خوش‌سیما بود و یک‌چند از این عشق‌ها داشت.^{۲۱۹}

عشق به پسر می‌توانست به‌اندازه‌ی عشق به دختر سودایی باشد. میرزا قربان‌علی برهان شاعر تا چشم‌اش به جوان زیبایی می‌افتاد غش و ضعف

می‌کرد، و شاعر دیگر محمدعلی مهجور در جوانی از عشق پسری دق کرد و مرد.^{۲۲۰} طلبه‌ای از این که معشوقش با او وداع کرد خود را کشت.^{۲۲۱} در مورد دیگری، قصابی رقیب‌اش را که معشوق جوان او را فریفته بود به قتل رساند.^{۲۲۲}

چنین درگیری‌هایی حتا در محافل درباری هم روی می‌دادند، چنان که روزی از روزهای دهه‌ی ۱۲۷۰ پیشکار کاخ شاه، عین‌الملک، با عباس قلی‌خان سفیر درگیر شد، زیرا هر دو یک پسر را می‌خواستند.^{۲۲۳}

پسران خواننده و رقاص نیز دل مردان (و شاید زنان) را با حرکات وقیح و وسوسه‌انگیزشان می‌بردند. ناظران اروپایی (که احتمالاً به عشرتکده‌های خودشان در اروپا می‌رفتند) از این حرکات و اداهای وقیح و شهوت‌انگیز اظهار انزجار می‌کردند.^{۲۲۴}

آن‌ان همچنین نمایش‌هایی رکیک اجرا می‌کردند که در آن‌ها با قاضی یا ملا کون‌مرزی می‌شد. برای این منظور بازیگران کبرهای ساخته‌گی به‌کار می‌برند. تا حدود ۱۲۸۰ اجرای چنین نمایش‌هایی معمول بود. از جمله در مراسم نوروزی در حضور شاه.^{۲۲۵}

براون یکی از این پسران رقاص را چنین وصف می‌کند: «پسری ۱۱ ساله، با جامه‌ی آکروبات‌بازها (احتمالاً لباس چسبان) به اضافه‌ی کلاه تنگ کوچکی که از زیرش گیسوان بلند سیاهش بیرون افتاده‌اند، و قبایی تا به زانو و زلم زیمبوهایی که با هر حرکتی جلینگ جلینگ می‌کنند.»^{۲۲۶} به نظر می‌رسد که در آغاز سده‌ی چهاردهم ایرانی‌ها اروپاییان را به مهمانی‌هایی که چنین رقاصانی در آن‌ها می‌رقصیدند دعوت نمی‌کردند یا کم‌تر از گذشته دعوت می‌کردند. «در ضیافت‌های ناهاری که برای اروپاییان ترتیب می‌دادند اما «پسرخواننده» لازم نبود که همیشه باشد. قر و اطوار و لوده‌گی‌هاش، که خوشایند ایرانی‌ها بود، اغلب به مذاق مردم دنیای غرب خوش نمی‌آمد.»^{۲۲۷} این چه بسا نتیجه‌ی گرایشی نزد نخبه‌گان ایرانی در انکار همجنس‌خواهی بود، آن هم به علت، از جمله، خرده‌گیری اروپایی‌ها از پسرپاره‌گی بود و می‌خواستند بنمایند که جامعه‌ای را نمایندگی کنند که بیش‌تر دگرجنس‌خواه است و بدان عمل می‌کند.^{۲۲۸} چنان که در ماه‌رمضان

سال ۱۳۲۶ حاکم تهران اسداله خان را چوب فلک کرد. اسداله خان از زیباترین جوانان تهران و از کونی‌های به‌نام بود که عاشقان بسیار داشت.^{۲۲۹} با آن که همجنس‌خواهی آشکار در هنر و ادبیات، بر اثر این نگرش به لحاظ سیاسی درست، ناپدید شد و نفرت از آن جانشین‌اش شد، در رفتار مردم تغییری پدید نیامد، زیرا بسیاری از مردان هنوز واله و شیدای پسران بودند.

نصویر ۴ بازیگری ایرانی با کبر مصنوعی

شاعر دوره‌ی قاجار ایرج میرزا گناه‌گرایش بسیاری از مردان به پسران را از جدایی دو جنس در ایران می‌داند. مردان به دختران دسترسی ندارند که هیچ، تازه زنان حجاب‌پیچ هم هستند. این است که جامعه هیچ راهی برای مردان باقی نمی‌گذارد مگر عاشق پسران شدن و در آن‌ها سپوختن که در نزد پسران فرادستان و فرودستان، هردو، این فساد رواج داشت. او در هجوتنامه‌اش عارف‌نامه به پسرباره‌گی این چنین می‌تازد:

که یارب بچه‌بازی خود چه کارست	که بر وی عارف و عامی دچارست
چرا این رسم جز در ملک ما نیست	وگر باشد بدینسان برملا نیست
اروپایی بدان گردن فرازی	نداند راه و رسم بچه‌بازی
چو باشد ملک ایران محشر خر	خر نر می‌سپوزد بر خر نر ^{۳۳۰}

رسم خواهرخوانده‌گی

لزبی‌گری هم وجود داشته، گرچه داده‌های چندانی از وسعت آن در این دوره در دست نداریم. پولاک می‌گوید به فراوانی پسر باره‌گی نبوده است. زنان مانند سده‌های پیشین در چهارشنبه‌ی آخر سال در مسجدهای معینی در حضور ملایی با هم عقد خواهرخوانده‌گی می‌بستند که مردم آن را رابطه‌ای سکسی می‌دانستند.^{۳۳۱} مادری ایرانی در یکی از روزنامه‌ها نوشت: «خیلی از زنان به حساب این فسقی که شوهران‌شان می‌کنند، خودشان هم به این راه‌های خلاف کشیده می‌شوند.»^{۳۳۲} که البته منظور می‌تواند زناکاری هم باشد.

بنابراین ایرج میرزا هوادار کشف حجاب بود. گذشته از این واقعیت که مردی چون او همواره می‌توانست با زنی ازدواج کند یا آمیزش سکسی داشته باشد، اگر راستی راستی خواهانش بود، کشف حجاب و نشست و برخاست آزادانه‌تر زن‌ها و مردها در سال‌های پس از ۱۳۱۱ ثابت کردند که ایرج میرزا برخاطا بوده است.^{۳۳۳}

دوره‌ی پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷)

گویا در دوره‌ی پهلوی‌ها تغییر چندانی در لواط‌گری پیش نیامد و مردم همان راه و روش پیشین را دنبال می‌کردند. البته هنوز عذب‌خانه وجود داشت و خدماتی را با قیمت‌هایی متفاوت ارائه می‌کرد. به نوشته‌ی جعفر شهری، عذب‌خانه‌ها جزو پاکیزه‌ترین و قشنگ‌ترین جاهای تهران بودند.^{۲۳۴} عاشقان علاوه بر عذب‌خانه‌ها و خانه‌های خودشان، به باغ‌های عمومی نیز می‌رفتند. در تهران باغ‌های اطراف امام‌زاده داود میعادگاه عاشقان بودند.^{۲۳۵} در دهه‌ی ۱۳۰۰ محل پسر بلندکردن، ابتدای جاده قزوین در محله‌ی شهرنو بود.^{۲۳۶} بنا به مشاهدات نوردین:

حتی امروزه که همجنس‌گرایی در تمام شهرهای بزرگ جهان خودنمایی می‌کند و موضوع مورد بحث همگانی‌ست، دامنه‌ی گسترده‌اش در پرشیا مایه‌ی شگفتی‌ست. در آن جا همجنس‌گرایی مانند غرب انحراف فراهنری یا احساس و عاطفه‌آزمایی نیست، بلکه گویا عملی همه‌گانی با همه جور مردی و همه جور شرایطی‌ست.^{۲۳۷}

لژی‌گری

چیزی که به نظر می‌آید نو باشد، شاید به خاطر این که پیش‌تر از چنین پدیده‌ای سخنی به میان نیامده بود، این بود که،

در شیراز برای زنها هم روسپی وجود داشت، همچنان که احتمال می‌رود لژی‌گری هم به اندازه‌ی همجنس‌گرایی (با مردان و پسرها) رایج بوده باشد. ولی با بیش‌تر شدن امکان تماس دو جنس با یکدیگر، این شکل‌های انحراف کم‌تر شده‌اند، به‌راستی که جالب است، آخر غرب دارد راهی درست برعکس را سپری می‌کند.^{۲۳۸}

زنان طبقه‌ی فرادست، همانند مورد روسپیان، به دلایل مالی و یا سکسی در بازار همجنس‌گرایی بودند. «روی‌هم‌رفته زندگی سکسی برای زنانی که همسر مرد چندزنه می‌شدند چندان رضایت‌بخش نیست، برای

همین هم لذبی‌گری شایع است و معشوق داشتن نامعمول نیست. باری از زنان متمول حتا پول می‌ستانند، آخر شوهران‌شان که همه‌اش دنبال زنان دیگر هستند، آن‌قدرها پول به ایشان نمی‌دهند که موقعیت اجتماعی‌شان را محفوظ نگه‌دارند. در اصفهان زنی را دیدم که شوهرش ماشین وی را گرفته بود و او برای هزینه‌ی رفت و آمدش به پولی که خودش درمی‌آورد متکی بود.^{۲۳۹} تنها زنان طبقه‌ی فرادست نبودند که به لذبی‌گری روی می‌آوردند، بلکه این گرایش مثل همه‌جای دنیا در کل وجود داشت. خواهرخوانده‌گی هنوز در دهه‌ی ۱۳۱۰ انجام می‌شد و صادق هدایت در رمانش بوف کور می‌نویسد باری از این خواهرخوانده‌ها با هم آمیزش سکسی داشتند. آنان علاوه بر مالیدن یک‌دیگر مچاچنگ نیز به کار می‌گرفتند که در دهه‌ی ۱۳۱۰ آن را از داروخانه‌های گارنیک در تهران می‌خریدند.^{۲۴۰} در ۱۳۲۷ روزنامه‌نگاری ایرانی درباره‌ی لذبی‌گری زنان طبقه‌ی فرودست در بندرعباس مقاله‌ای نوشت.^{۲۴۱} یهودیان شیراز ادعا می‌کردند همجنس‌گرایی نزد زنان وجود ندارد، ولی لوثب (Loeb) می‌نویسد «این ناز و نوازشی که دخترها با هم دارند بیش‌ترش برای جبران بی‌سکس بودن بیش از ازدواج است.»^{۲۴۲} نزد دختران مسلمان هم لابد چنین رفتاری درکار بوده است.

قانون‌نویین همجنس‌گرایی را اخلافکاری می‌داند

ولی تاثیرش اندک است

در روزگار پهلوی‌ها، هم حکومت و هم جامعه، برخلاف قوانین کیفری نوین که لواطگری را جرم می‌دانست، با خونسردی با همجنس‌گرایی برخورد می‌کردند. ماده‌ی ۲۰۷ قوانین کیفری ایران مصوبه‌ی ۱۳۰۴ لواطگری را در مقوله‌ی تجاوز می‌گنجانند. لواطگری همانند تجاوز به جنس مخالف از ۳ تا ۱۰ سال زندانی داشت. بر طبق آن هفت عامل

موجب حداکثر مجازات زندان است اگر فرد آزار دیده (۱) صغیر (زیر ۱۸ سال) باشد، (۲) زن شوهردار باشد، (۳) دختر باکره باشد، (۴) مجنون باشد و در مورد لواط‌گری: (۵) به‌عنف باشد، (۶) توسط معلم یا خدمتکار فرد آزار دیده باشد، یا کسی که برای فردی بالادست فرد آزار دیده کار می‌کند، (۷) توسط مردی زن‌دار انجام شده باشد. اگر فرد بزهدار از طریق ازدواج با فرد آزار دیده رابطه‌ی درجه یک داشته باشد یا با او رابطه‌ی خونین درجه سه داشته باشد، مجازات زندان ابد است. این قوانین کیفری همچنین به اعمال سکسی مورد اجماع دو جنس زن و مرد می‌پردازد. هر گاه زن ۱۵ سال به بالا ولی زیر ۱۸ سال باشد، مجازات از ۳ تا ۷ سال زندان است. مجازات روابط سکسی با دختران زیر ۱۵ سال از ۳ تا ۱۰ سال زندان است. بدین‌سان، در نخستین مجموعه قوانین کیفری ایران اشاره‌ای سرراستی به همجنس‌گرایی نیست و فقط در قوانین کیفری نوین جمهوری اسلامی ایران در ۱۳۷۴ از آن نام برده می‌شود، این نشان می‌دهد که رفتار همجنس‌گرایانه معضل اجتماعی بزرگی به شمار نمی‌آمده، همچنان که در دیگر رسانه‌ها نیز بازتاب یافته است. گهگاه مقاله‌ای در روزنامه‌ای از همجنس‌آمیزی سخنی به میان می‌آورد بی‌این که کسی را بیازارد. چنان که در ۱۳۲۶ مقاله‌ای درباره‌ی رواج «ازدواج» همجنس‌گرایانه در شهرستان‌ها نوشته شد که به گزارش نویسنده «هنوز در آن‌جا پیروان شیخ رحل [؟] هستند که به جای دخترها، پسرهاشان با هم ازدواج می‌کنند.»^{۲۴۳} این جای تعجب نداشت، زیرا لواط‌گری اتفاق نادری نبود. در ۱۳۲۵ در شوشتر پسربراهگی‌ها فراوان بود و هر گروه و صنفی لانه‌ی فساد خود را داشت، که در محل به آن کوت می‌گفتند و در آن‌جا مردان بزرگ‌سال شب‌ها را با پسران سر می‌کردند و آن‌ها را دست به دست می‌گرداندند.^{۲۴۴} در آن زمان می‌گفتند، از جمله، پسران جوان را از پدر مادرشان می‌دزدیدند و می‌گادندشان.^{۲۴۵}

یک خارجی همجنس‌گرا که در دهه‌ی ۱۳۵۰ در ایران زندگی می‌کرد می‌نویسد:

«ایران برای من و دیگرانی چون من بهشت روابط سکسی بود. هم از جهت کیفیت و هم از جهت کمیت، هیجان‌انگیزترین تجربه بود.»
می‌شد در هر کجا با مردان دیگر سکس داشت،

«توی کوچه‌ها، پارک‌ها، تئاترها، ماشین در حال حرکت یا پارک شده، در محل‌های ساختمان‌سازی و از این جور جاها.»

و بهترین جا برای بلندکردن مردها توی خیابان بود. در زمان محمدرضا پهلوی فقط یک میخانه‌ی درست و حسابی برای همجنس‌گراها وجود داشت. «پاب چلسی طبقه‌ی بالای هتل بل‌ایر.» حمام‌های عمومی میعادگاه همجنس‌گراها بودند، به‌ویژه گرمابه‌ی هتل ورسای و گرمابه‌ی ویلا، که مشت و مال دهنده‌شان کار کون‌کن‌ها را هم می‌کردند. علاوه‌براین کونکش‌هایی هم بودند که پسر جور می‌کردند.

مردان ایرانی همانند زنان روسپی دغدغه‌های مذهبی هم داشتند و مثلن در ماه رمضان کون‌مرزی نمی‌کردند، یا به‌هنگام عمل لواط اگر چیزی توی اتاق بود که روش الله نوشته شده بود، پشت و روش می‌کردند. البته بسیاری از مردان ایرانی لواط نمی‌کردند، زیرا گناه کبیره می‌دانستندش یا این که اصلن تمایل همجنس‌گرایانه نداشتند.

همجنس‌گرایان غربی در ایران

بنا به تجربه‌ی همجنس‌گرایان خارجی، کون‌مرزی برای مردان ایرانی بسیار طبیعی بوده، به‌ویژه پیش از ازدواج‌شان. مردان طبقه‌ی فرودست اصلن فکرش را هم نمی‌کردند، همجنس‌گرایی برای‌شان امری عادی بود، در حالی که طبقه‌ی فرادست با لواط‌گری خود ریاکارانه برخورد می‌کردند. کون‌مرزی کاری چنان بدیهی بود که بسیاری از مردان ایرانی به جفت‌های

غربی‌شان می‌گفتند که برای‌شان کون‌مرزی فرقی با هم‌خواه‌گی با زنان‌شان ندارد. ولی این ناظران و همجنس‌گرایان خارجی از کم بودن تعداد همجنس‌گرایان واقعی در ایران در شگفت بودند و متوجه شدند که با ایرانی‌هایی که سکس داشتند دو جنس‌گرا بودند و نه همجنس‌گرا. به‌جز چند استثناء، همه‌ی این مردان ایرانی می‌خواستند فاعل هم‌خواه‌گی باشند. آلت لیبی را بسیاری از مردان ایرانی انحرافی غربی می‌دانستند، گرچه از آن لذت هم می‌بردند. مردان ایرانی خیلی وقت‌ها می‌گفتند «مردهای آمریکایی خوشش‌شان می‌آید بکنندش تو کون‌شان» به ظرافت معنایی این گفته توجه کنید، مردان ایرانی می‌گایند، و همین‌کننده بودن به‌شان دلگرمی می‌دهد که مرد اند. می‌گویند مردان آمریکایی خوش‌شان می‌آید گاییده شوند، پس مرد نیستند، زنانه‌اند و عجیب. و بنابراین شایسته‌ی احترام نیستند.^{۲۴۶}

به‌گفته‌ی همجنس‌گرایانی که خود یکی از دو طرف این رابطه بوده‌اند، برای مردان ایرانی و مردان همه‌ی خاورمیانه، کننده بودن امری طبیعی است. برای همین هم فرقی نمی‌کند با زن سکس داشته باشند یا مرد یا حیوان، مهم در همه‌ی این‌ها کننده بودن، یعنی مرد تمام‌عیار بودن است. تاییدی‌ست بر مردانه‌گی، دست بالا را داشتن، چیره‌گی داشتن و برفراز بودن، کوتاه سخن، نقش مرد با قدرت را داشتن. همچنین تاکید‌ی‌ست بر فرق بزرگ میان فاعل سکس بودن و مفعول سکس بودن.

درعین‌حال، برای مردایرانی و حتا برای کسانی که خوش‌شان می‌آید در سکس با همجنس مفعول باشند، گزنده‌تر و یا دردناک‌تر از این نیست که به‌شان بگویند اوخواهر (درتهران) یا خم‌پشت (درشیراز) یا به‌طور کلی کونی. زیرا چنین برجستگی در نهایت به معنای موجود نحیفی‌ست که از مردی بویی نبرده‌است، فاعل سکس اما چنین داغی بر پیشانی نداشته و ندارد، زیرا هم‌خواه‌گی چه با مرد و چه با زن یکسان بوده است، مرد است که عمل را انجام می‌دهد، کننده است، و دیگری زیر است و بنابراین

طرف ضعیف سکس ورزی ست. این است که چنین مرد زن‌صفتی سعی می‌کند کاری کند که زنانه به نظر نیاید و رفتار نکند مبادا جامعه به ریش‌اش بخندد و خانواده‌اش سرافکنده شود. این ستیز با زن‌صفتی جزو فرهنگ مردسالار است و مذهب نیز تقویت‌اش می‌کند، چنان که در حدیثی آمده است:

نقل است از ابن عباس که:

پیامبر مردان زن‌صفت (یعنی مردانی که رفتار زنانه پیشه می‌کنند) را لعن فرمود و زنانی که رفتار مردانه پیشه می‌کنند را، و فرمود، آنان را از خانه‌ی خود برانید، پیامبر فلان و بهمان مرد را از خود راند، عمر فلان و بهمان زن را از خود راند.^{۲۴۷}

شایسته‌ی یادآوری است که پیامبر دستور سنگسار یا کشته شدن‌شان را نداد که امروزه شده‌اند مجازات مذهبی برای چنین رفتاری. چنان که پیش‌تر گفته شد، چنین مجازاتی اساس‌اش بر حدیث‌هایی مشکوک و نامشروع است. بنابراین بد نیست اشاره کنم که در جزیره‌ی قشم، و احتمالاً در دیگر نواحی ساحلی ایران، مخنث بودن، یعنی زن - مرد بودن، به‌خوبی پذیرفتنی بوده است. این زن - مردها مثل زنان لباس می‌پوشیدند و زنانه رفتار می‌کردند و در شغل‌های زنانه به کارشان می‌گرفتند و کاملن در جامعه پذیرفته بودند. در سال ۱۳۲۷ بخش‌دار این جزیره حتا مخنثی را استخدام کرد که کارهای خانه‌اش را بکند، برای‌اش غذا بپزد و بچه‌هاش را نگاه‌دارد.^{۲۴۸} مهوش خواننده و رقاصه‌ی پرهوادار دهه‌ی ۱۳۳۰ پسرپاره‌ها را دست می‌انداخت که همه‌جا از جمله در حزب پسرپاره‌ها که یکی از احزاب جعلی طنزهاش بود همیشه حی و حاضر بودند.^{۲۴۹}

مردان ایرانی همیشه خود را طرف فاعل سکس می‌دانند، زیرا اقرار به مفعول بودن در حضور یک جمع هزینه‌ی اجتماعی سنگینی در بر دارد، چرا که مردان دیگر به وی به‌چشم تیش مامانی نگاه می‌کنند و به ریش‌اش می‌خندند. اما با توجه به این واقعیت که لواطگری در ایران

رواجی گسترده داشته، هرازگاهی (اگر نه همیشه) مردانی به‌ناگزیر باید مفعول باشند و اگر این فاش شود خود و خانواده‌شان بی‌حیثیت و آبرو می‌شوند و اغلب کارشان به خودکشی می‌کشد.^{۲۰}

امکان خطر داغ‌زنگ خوردن می‌تواند یکی از علت‌هایی باشد که مفعولان سکسی به دنبال آدم‌های ناشناس و خارجی می‌گشتند.

بنابراین مفعول یک فرد بیگانه شدن و به‌ویژه خارجی‌ای که زبان فارسی هم نمی‌داند، ناشناس ماندن را تضمین می‌کند و خطر این که فاش شود او تسلیم‌پذیر و زن‌صفت است را کاهش می‌دهد. کسانی که از لواط دادن خوش‌شان می‌آمد و نیز مردان ضعیف و به‌خصوص جوان‌ترها را آدم‌های قوی (از جمله ارتشی‌ها) که خود را بکن‌هایی دبش می‌دانستند، به زیر خود می‌کشیدند.

جمهوری اسلامی ایران (تا امروز-۱۳۵۷)

امروزه اصطلاح‌هایی که در گذشته برای نامیدن رفتارهای همجنس‌گرایانه به کار می‌رفتند همچنان به کار می‌روند، ولی هومو-سکوال‌ها را بیش‌تر همجنس‌باز می‌نامند و کسی که به این عمل گرایش دارد را همجنس‌گرا.* استفاده کردن از اصطلاح‌هایی کم‌تر تحقیرآمیز به معنای آن نیست که سیاست رسمی نسبت سکس‌ورزی با همجنس‌ملایم‌تر شده است. درست برعکس، جمهوری اسلامی ایران می‌خواهد صفت «اسلامی» را که در نام رسمی کشور است واقعیت ببخشد. از آن‌جا که، بنا بر قانون اسلامی، سکس‌ورزی با همجنس به هر شکلی نامشروع است، سیاست و کنشی که مقامات انقلابی اسلامی در پیش گرفتند و نیز قوانین جدید همه بازتاب این تصمیم‌اند. بی‌درنگ پس از روی کار آمدن جمهوری اسلامی ایران در

---

* به گمان من چنین تفکیکی درست نیست. "همجنس‌گرا" شکل آبرومندانه‌تری از ترجمه‌ی واژه‌ی هوموسکوال است که در پی رواج پسوند -گرا، و گرایبی به جای "همجنس‌باز" نشسته است - م.

۱۳۵۷ صدها تن از مخالفان سیاسی به نام لواطکار اعدام شدند.^{۲۵۱} بنابراین عجیب نیست که در ۱۳۷۰ قانون کیفری ایران اسلامی اعلام کرد که «عمل لواط جرم است و در آن هر دو طرف مجازات می‌شوند.» سپس، «غیر مسلمان و مسلمان به تساوی مشمول مجازات می‌شوند.» مجازاتی بس سنگین‌تر از دوره‌ی پیش از ۱۳۵۷.

ماده قانونی‌های ۱۰۸ تا ۱۲۶ از قوانین کیفری جدید، این جرم و شروط برای مجازات لواطگری را تعریف می‌کنند. موافق ماده‌ی ۱۰۸، لواط آمیزش سکسی میان مردان است و ماده‌ی ۱۱۰ تصریح می‌کند که مجازات لواط مرگ است. لوازم و شروطش را قاضی تعیین می‌کند. برای اثبات این جرم شهادت چهار مرد یا اعتراف کافی است (ماده‌ی ۱۱۸ - ۱۱۴). شهادت دادن فقط یک زن یا یک زن و یک مرد برای اثبات لواط کافی نیستند (ماده‌ی ۱۱۹). قاضی نیز می‌تواند براساس دانش خود که از طریق روش‌های قضایی جاری فراگرفته در این باره اقدام کند (ماده‌ی ۱۲۰). مواد ۱۰۹ و ۱۱۱ تصریح می‌کنند که این قانون فاعل و مفعول هر دو را در برمی‌گیرد، به شرطی که هر دو بالغ باشند و عاقل و این عمل را آزادانه انجام داده باشند. ماده‌ی ۱۱۲ هفتاد و چهار ضربه شلاق برای مفعول در صورت صغیر بودن تعیین کرده است، و مجازات فاعل بالغ مرگ است. هرگاه هر دو طرف صغیر باشند، هر دو با ۷۴ ضربه شلاق مجازات می‌شوند (ماده‌ی ۱۱۳). این قانون سپس می‌پردازد به درمالی (تفخیض) و موارد آمیزش بی‌دخول. ماده‌ی ۱۲۱ مجازات درمالی را ۱۰۰ ضربه شلاق تعیین کرده است. اگر این عمل چهار بار تکرار شود، مجازات بار چهارم مرگ است (ماده‌ی ۱۲۲) ماده‌ی ۱۲۳ تصریح می‌کند که اگر دو مرد غریبه بی‌هیچ دلیلی در زیر یک سقف برهنه دیده شوند مجازات‌شان ۹۹ ضربه شلاق است. بوسیدن با طرزی شهوانی مجازاتش ۶۰ ضربه شلاق است (ماده‌ی ۱۲۴). تنها اگر فرد مربوطه پیش از گواهی دادن شاهدان

اعتراف کند، مجازاتش لغو می‌شود (۱۲۵). در صورت اعتراف و اظهار ندامت، قاضی می‌تواند از مقصر طلب عذرخواهی کند (ماده ۱۲۶). در مجموعه قوانین کیفری بخش جداگانه‌ای برای لژی‌گری (مساحقه) هست که رابطه‌ی سکسی میان زنان تعریف شده است (ماده ۱۲۵)، بی‌هیچ توضیح بیش‌تری. مقتضیات اثبات این جرم همان مقتضیات اثبات لواط است، منتها فقط در مورد کسانی که بالغ‌اند و از سلامت عقلی برخوردارند و عمل‌شان آزادانه است، و نیت داشتن هم مجازات دارد و آن ۱۰۰ ضربه شلاق است (ماده ۱۳۰). اگر بار چهارم تکرار شود مجازات مرگ است (ماده ۱۳۱). فقط اگر فرد مربوطه پیش از گواهی شاهدان، اعتراف کند، مجازاتش لغو می‌شود (ماده ۱۳۲). در صورت اعتراف و توبه‌ی فرد مقصر، قاضی می‌تواند از او بخواهد عذرخواهی کند (ماده ۱۳۳). اگر دو زن غریبه بی‌دلیل قانع‌کننده‌ای برهنه زیر سقفی دیده شوند، مجازات هر یک کم‌تر از صد ضربه شلاق است، ولی در صورت سه‌بار تکرار این عمل، مجازات‌شان هر یک ۱۰۰ ضربه شلاق است (ماده ۱۳۴) ^{۲۵۲} پیشرفت جالب در این زمینه این است که مقامات ایرانی راه دیگری پیش پای همجنس‌گراها و مبدل‌پوش‌ها و دیگرانی که پیروی از قوانین رفتارجنسی برای‌شان دشوار است، می‌گذارند. این راه‌چاره — تغییرجنسیت دادن — به‌عنوان راه حلی برای مشکل‌شان پیش‌پا نشان گذاشته شده است. این از وقتی ممکن شد که فریدون، اکنون مریم ملک‌آرا، که آن زمان ۳۳ ساله بود، مشکل خود را در ۱۳۵۷ نزد آیت‌الله خمینی برد. خمینی درخواست برای تغییر جنسیت را به‌صلاح دانست و فرمائی صادر کرد که به موجب آن عمل جراحی برای تغییر جنسیت مجاز اعلام شد زیرا این کار در قرآن منع نشده است. با این‌همه، تا اواسط دهه‌ی ۱۳۶۰ طول کشید تا این عمل جراحی انجام بگیرد. در برخی موارد، دولت هزینه چنین عمل جراحی‌ای را می‌پردازد، یا نهادی دینی چنین پولی را وام می‌دهد و در اغلب موارد شخص مربوطه باید خود هزینه‌ی جراحی را بپردازد. ظاهراً صدها عمل

جراحی این چنینی انجام شده و یکی از جراحان می‌گوید در مدت ۱۲ سال ۳۲۰ عمل انجام داده است. مطالعه‌ای صورت نگرفته تا بشود تعداد کل‌شان را به دست آورد و تاثیر چنین عمل‌هایی را بر افراد و خانواده‌هاشان ارزیابی کرد. زیرا مردان یا زنان تغییر جنسیت داده هنوز باید با مشکلات بسیاری در جامعه‌ای رو به رو شوند که سخت‌اش است تغییر جنسیت را بپذیرد، گرچه در شناسنامه‌های جدید جنس کنونی‌شان را نشان می‌دهند نه جنس قدیم‌شان را. ولی حتا این نیز پشتوانه‌ی خوبی برای‌شان نیست، زیرا «جلوی زبان مردم را نمی‌شود گرفت». زنی که در سال ۱۳۸۱ جنسیت‌اش را عوض کرده بود، «نزدیک بود [در ۱۳۸۴] ازدواج کند که پدرمادر عروس پی‌بردند که او قبلن زن بوده. آن‌ها ترسیدند و به دخترشان اجازه ندادند با کسی که زمانی زن بوده ازدواج کند.»^{۲۵۳}

نه تنها سکس‌ورزی با همجنس غیر قانونی‌ست، بلکه حتا رابطه داشتن با کسانی که معلوم شده این‌کاره‌اند یا رفتار سکسی غیر قانونی را تبلیغ می‌کنند نیز جرم است. موردی که تازه‌گی اتفاق افتاده این را روشن می‌کند. روز شنبه ۱۲ مرداد ماه ۱۳۸۶ روزنامه‌ی شرق مصاحبه‌ای را با ساقی قهرمان شاعر تبعیدی مقیم کانادا چاپ کرد به نام «زبان‌زنانه» دو روز بعد روزنامه توقیف شد.

مهدی رحمانیان صاحب‌امتیاز و مدیر شرق به AFP گفت: «مقاله‌ای چاپ کرده بودیم که مصاحبه با یک نویسنده‌ی تبعیدی بود. آن‌ها [وزارت ارشاد اسلامی] گفتند او مشکلات اخلاقی دارد، می‌گویند او همجنس‌گراست و در وبلاگش آن را تبلیغ می‌کند.»^{۲۵۴}

گرچه حکومت به جای خود هرگونه رفتار همجنس‌گرایانه را سخت منع کرده است، سیاست عملی‌اش گویا «نگو و نپرس» است. گرایش به همجنس به خودی خود نه پی‌گیری می‌شود و نه مجازات، مگر رفتار همجنس‌گرایانه‌ای که در جلو چشم همگان اثبات شده باشد.

دانسته نیست از ۱۳۵۷ تاکنون چند نفر به خاطر همجنس‌گرایی اعدام شده‌اند. ولی با توجه به دامنه‌ی گسترده‌ی لواط‌گری و قوانین شدیدی که جمهوری اسلامی ایران به اجرا گذاشته این تعداد گویا اندک است. جدول ۴/۱ تعداد اعدام‌های همجنس‌گرایانه در جمهوری اسلامی ایران را از سال ۱۳۷۳ بدین‌سو نشان می‌دهد.

جدول ۴/۱: تعداد اعدام‌های همجنس‌گرایان در ایران (سالانه)

سال	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹
تعداد	۱۳۹	۴۷	۱۱۰	۱۴۳		۱۶۵	۷۵

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵
تعداد	۱۳۹	۱۱۳	۱۰۸	۱۵۹	۹۴	۱۷۷

منبع: گزارش سالانه‌ی عفو بین‌الملل

عفو بین‌الملل ارقام جدول ۴/۱ را «حداقل» تعداد افرادی می‌داند که اعدام شده‌اند و نظرش این است که «این تعداد جه‌بسا خیلی بیش از این‌ها باشد». این‌ها اعدام‌هایی لابه‌لای اعدام‌های دیگراند زیرا مقامات ایرانی اغلب دلایل اعدام را به‌روشنی بیان نمی‌کنند. معمولن اطلاعاتی که می‌دهند چیزی از چیستی جرمی که فرد مرتکب شده نمی‌گویند. چنان‌که در اردیبهشت ماه ۱۳۸۲ خبرگزاری فرانسه به نقل از یک مقام قضایی نوشت: «یک ایرانی در ملاء عام گردن زده شد و هشت نفر دیگر به جرم‌هایی چون تجاوز و قتل تا ربودن زنان ودختران، اعمال همجنس‌گرایانه، لواط و زنا به دار آویخته شدند.»

ولی اگر کسی به‌جرم همجنس‌خواهی اعدام شود جرم‌های قابل اعدام دیگری هم به او می‌بندند. در فروردین سال ۱۳۷۱ دکتر علی مظفریان، سرکرده‌ی مسلمانان سنی استان فارس در شیراز اعدام شد. او به جاسوسی، بچه‌بازی و لواط محکوم شده بود.

با این همه، گویا مجموع تعداد اعدام‌های سالانه‌ای که گزارش شده‌از سال ۱۳۶۷ که به گزارش عفویین‌الملل بالاترین تعداد اعدام رداشته (۳۲۰۰ تن)، رو به کاهش داشته است. از این گذشته، بیش‌ترین‌ی این اعدام‌ها مربوط به کسانی بوده که همجنس‌خوابی نکرده بودند. به‌گزارش عفویین‌الملل احکام اعدام شامل قاچاق مواد مخدر، سرقت مسلحانه، قتل، خشونت سیاسی و جرم‌های سکسی‌اند. اعدام به شیوه‌های سنگسار، گردن‌زدن یا دار زدن انجام می‌شود، یا به شیوه‌های دیگر، زیرا همان‌سان که پیش‌تر آمد، قانون شیوه‌ی اجرای اعدام را به عهده‌ی قاضی واگذار کرده است.^{۲۰۰} اما در مواردی که فرد توبه کند و قول بدهد که دیگر چنین گناهی از او سر نخواهد زد، اجازه دارد زندگی سکسی دگر-جنس خواهانه را در پیش بگیرد. با این‌همه، این قانون با میثاق حقوق بشرین‌المللی مغایرت دارد، ولی جمهوری اسلامی ایران از این بابت ککش هم نمی‌گزد، زیرا می‌داند که خدا جانب او را خواهد گرفت.

حیوان‌آمیزی

برای تکمیل مطلب اشاره‌ای بکنم به حیوان‌آمیزی که در باره‌اش اطلاعات پراکنده‌ای به دست داریم. حیوان‌آمیزی در ایران نیز مانند تمام جوامع دیگر رخ می‌داده است. سعدی در مخنثات‌اش به کسانی که زن ندارد پند می‌دهد:

خری بیابید سفید و فربه پهلو و تیزگوش و فربه سرین و دم دراز و همان کنید که علما در این باب گفته‌اند بدین شرح: سه خشت به‌زیر پا نهید، ولی اگر از انجام دادنش معذورید تخته‌ای به دو زانوی خر ببندید یک پا بر آن بگذارید و در خر بسوزید دسته‌ای علفه به دست تا مگر به وقت انزال

اگر هوس بوسه گرفتن از لبان شکرین‌اش باشد علفه بر وی بنماید تا سر
که برمی‌گرداند از پوزه شکرین‌اش بوسه‌ای برگیرید...^{*۲۵۶}

این از داستان‌های خنده‌آوری بوده که برای گرم کردن مهمانی‌ها نقل
می‌شده، ولی حیوان‌آمیزی در زندگی واقعی هم پیش می‌آمده و گویا فقط
مردان نبودند که چنین اعمالی از ایشان سر می‌زده. مولوی در مثنوی‌اش
داستانی دارد با عنوان کنیزک و خر بدین مضمون:

یک کنیزک یک خری بر خود فگند	از وفور شهوت و فرت گزند
آن خر نر را به گن خو کرده بود	خر جماع آدمی پی برده بود
یک کدویی بود حیل‌ت‌ساز را	در نرش کردی پی اندازه را
در ذکر کردی کدو را آن عجوز	تا رود نیم ذکر وقت سپوز
گر همه کیر خر اندر وی رود	آن رحم و آن روده‌ها ویران شود
خر همی شد لاغر و خاتون او	ماند عاجز کز چه شد این خر چو مو
نعلبندان را نمود آن خر که چیست	علت او که نتیجه‌اش لاغری‌ست
هیچ علت اندرو ظاهر نشد	هیچ کس از سر آن منخبر نشد
در تفحص اندر افتاد او به جد	شد تفحص را دمام مستعد
چون تفحص کرد از حال اشک	دید خفته زیر خر آن نرگسک
از شکاف در بدید آن حال را	بس عجب آمد از آن آن زال را
خر همی گاید کنیزک را چنان	که به عقل و رسم مردان با زنان
در حسد شد گفت چون این ممکنست	پس من اولی‌تر که خر ملک منست
بعد از آن گفتش که چادر نه به سر	رو فلان خانه زمن پیغام بر
بود از مستی شهوت شادمان	در فرو بست و همی گفت آن زمان
یافتم خلوت ز من از شکر بانگ	رسته‌ام از چاردانگ و از دو دانگ
از طرب گشته بز آن زن هزار	در شرار شهوت خر بی‌قرار
در فرو بست آن زن و خر را کشید	شادمانه لاجرم کیفر چشید
در میان خانه آوردش کشان	خفت اندر زیر آن نر خرستان
هم بر آن کرسی که دید او از کنیز	تا رسد در کام خود آن قجه نیز
پا بر آورد و خر اندر وی سپوخت	آتشی از کیر خر در وی فروخت

* اصل این قطعه را نیافتیم. م.

خر مودب گشته در خاتون فشرد   تا به خایه در زمان خاتون بمرد
مرگ بد با صد فصحیح ای پدر   تو شهیدی دیده‌ای از کبر خرا!

مولوی با آوردن این حکایت می‌خواهد بگوید نباید زندگی را فدای چیزی شرم‌آور کرد، چه «اگر در راه هوای نفسانی بمیرید به یقین بدانید که همانند آن زن‌اید.»^{۲۵۷}

فریر دردهی ۱۰۹۰ نوشت که مردم پرشیا «حقیقتی هولناک بگویم، به‌گناه گاییدن حیوانات بسیار آلوده‌اند.»^{۲۵۸}

در سده‌ی چهاردهم به خاطر شیوع لواطگری نزد نظامیان، به ایشان توصیه می‌شد پند سعدی به گوش گیرند و برای خرسندی خود با ماده الاغی بیامیزند.^{۲۵۹} تاج‌السلطنه می‌نویسد عکسی به ناصرالدین‌شاه دادند از برادر و وارث‌اش که مادیانی را می‌گایید. اما تاج‌السلطنه معتقد است که آن عکس را بدخواهان ساخته بودند، ولی برادر ناصرالدین‌شاه ممکن است داشته به تجویز دکترها عمل می‌کرده.^{۲۶۰} زیرا آمیزش با حیوانات فایده‌ی غیرسکسی هم داشته، یعنی: برای درمان سوزاک که پزشکان ایرانی تجویز می‌کردند.^{۲۶۱} با آن که فقیهان اسلامی این عمل را حرام می‌دانستند مردم همچنان آن را مرتکب می‌شدند. حتا تصویرهایی از این‌گونه جریانات وجود دارند مانند تصویری در دست‌نوشته‌ای متعلق به سده‌ی نهم از هفت اورنگ که در پس‌زمینه‌ی یک اردوگاه مردی را در حال آمیزش با یک شتر نشان می‌دهد. گفته‌اند که این تصویر «هدفی اخلاقی درش نیست، مگر یک مزاح است.»^{۲۶۲} که نشان می‌دهد بسیاری از مردم چه‌طور راحت با این جور ارضاء سکسی برخورد می‌کردند و این عمل بارها اتفاق می‌افتاده است. همچنین حکایت از این واقعیت دارد که حکیمان اسلامی تلاش می‌کردند مطمئن شوند که مومنان نه فقط می‌دانند که آمیزش با حیوانات غیرقانونی است، بلکه چه‌گونه خود را به درستی طهارت کنند تا بتوانند مراسم دینی واجب روزانه را به‌جا آورند.^{۲۶۳}

جُستار

از آنچه گفته شد روشن می‌شود که روابط همجنس‌گرایانه از دیرباز تاریخ در ایران وجود داشته است. در مورد مردان، این عمل بیش‌تر به شکل بچه‌بازی و پسر‌بازی انجام می‌شده و در کون سپوختن. با توجه به مرد-مدار بودن منابع، اطلاعات ما از لژی‌گری در ایران بس اندک است. در ایران امپراتوری، همچنان که در یونان آن روزگار، کون‌مرزی عملی رایج بود. در ایران اسلامی نیز از دامنه‌ی کون‌مرزی کاسته نشد. با آن که شریعت اسلامی سکس‌ورزی میان مردمان همجنس را حرام می‌داند نتوانست و نمی‌تواند از ارتکاب این عمل جلوگیری کند. بسیاری از خلفا و شاهان پسر‌بازی را معجز شمردند و خود در این زمینه سنگ‌تمام گذاشتند و سرمشقی برای باقی جامعه‌ی اسلامی شدند. شعر به ستایش از فضیلت عشق به پسران، حتا بیش از عشق به دختران، زبان گشود. سکس‌ورزی با همجنس، به‌مانند هر شکل دیگر از سکس، مرزی نمی‌شناسد، چه مذهبی چه جزآن، و از این رو بنیادگذار مذهب شیعه در ایران، شاه اسماعیل اول، که هم فاعل و هم مفعول سکس با همجنس بود سرمشق خوبی برای پیروانش شد که با شور و اشتیاق پا جای پای او گذاشتند. و بدین‌سان، کون‌مرزی صدها سال نحوه‌ای از زندگی شد که کسی را برنیاشفت. مردانی که توانایی نگه‌داری یک یا چند پسر را نداشتند برای برآوردن نیازهایشان به فاحشه‌خانه‌ها روی می‌آوردند و یا مردان هم‌اندیش را می‌جستند. زنان نیز سکس‌ورزی با همجنس داشتند، از جمله مچاچنگ به‌کار می‌گرفتند و بسیاری از مواقع به علت غفلت شوهران یا به خاطر چندزن و پسر‌بازی یا ناتوانی سکسی مرد به لژی‌گری کشیده می‌شدند، از این گذشته درصد کمی از زنان نیز بیش‌تر دوست داشتند با همجنس خود سکس داشته باشند.

اما، جز چند مورد، به نظر نمی‌رسد زندگی دیرپایی براساس برابری و عشق میان دو مرد وجود داشته بوده باشد. فرهنگ غالب این بوده و هست

که رابطه‌ی سکسی برپایه‌ی چیره‌گی یکی از دو طرف بر دیگری استوار شود. عمل سپوختن خود نشانه‌ی برتری مردانه‌است که مرد (آزاد) بر فرودستان یعنی زن‌ها، پسر‌ها، برده‌ها (زن یا مرد) و روسپیان (مرد یا زن) اعمال می‌کند.

همخواه‌گی کنشی میان دو تن نیست، کنشی‌ست که در متن سلسله مراتب‌های اجتماعی به‌روشنی مرزبندی شده‌ی سن، طبقه و مقام انجام می‌شود. پس مرد با سپوختن در پسران از مقام‌اش کم نمی‌شود، ولی اگر مرد بالغ آزاد، به‌خواست خودش، تن بدهد که در او بسپوزند، این به معنای بی‌آبرو و حیثیت و حرمت شدن‌است، و بدتر از این‌ها منحرف خوانده‌شدن. برعکس، مردانی که کون‌مرزی می‌کنند را نه همجنس‌گرا بلکه داش‌مشدی‌هایی می‌دانند که با «کردنش توی آن‌ها» مردانه‌گی‌شان را نشان می‌دهند. مهم نیست این «آن‌ها» کی‌ها هستند مهم این است که گاییده می‌شوند و مغلوب. مفعول و زیر بودن نشانه‌ی ضعف و زن‌صفتی‌ست و برای همین برای مرد شرم‌آوراست.

چون که جمهوری اسلامی ایران تلاش دارد به صفت اسلامی وزن و اعتبار ببخشد، قوانین‌اش سکس‌ورزی با همجنس را منع می‌کنند و هرگاه کسی چهاربار گیر بیفتد کارش ساخته است — مرگ در انتظار گناه‌کار است. برخلاف شلاق زدن‌ها و به دارآویختن‌ها، کون‌مرزی و لژی‌گری در پشت درهای بسته انجام می‌شوند و رو به گسترش دارند، درست مثل ممنوعیت دیگر شکل‌های زناکاری — سکس‌پیش از ازدواج، زنا‌ی محصنه و جز این‌ها.

بخش پنجم

بیماری‌های آمیزشی در ایران

(۱۳۸۶-۸۷۹)

بیماری‌های آمیزشی در ایران

کژرفتاری سکسی هم پیامدهایی برای آخرت دارد و هم برای دنیا. در این بخش نشان می‌دهم که در ایران (۱) تا همین اواخر بیماری‌های آمیزشی (ب.آ) از بیماری‌های بس شایع بوده‌اند، (۲) در سده‌ی نوزدهم و اوایل سده‌ی بیستم میلادی ناقلان این رده از بیماری برخلاف اروپا داغ ننگ بر پیشانی‌شان زده نمی‌شد، (۳) از این رو اطلاعات مربوط به درمان ب.آ در میان مردم دهن‌به‌دهن می‌گشت و به چاپ می‌رسید و برای طبقه‌ی درس خوانده دست یافتنی می‌شد، (۴) هنگامی که همه‌گان دانستند که ب.آ زاییده‌ی همخوابه‌گی است که اغلب زناکارانه و از این رو، بنا بر اسلام، غیراخلاقی است، صراحت برخورد با این بیماری تغییر یافت، (۵) اما رفتار سکسی که در آن همخوابه‌گی بیرون از ازدواج، به عبارت دیگر زنا، همچنان برجسته است، تغییر چندانی نیافت، زیرا روسپی‌گری و کون‌مرزی مرد با مرد هنوز که هنوز است بُعد بزرگی از زندگی سکسی و اجتماعی است. اما از دهه‌ی ۱۳۳۰ بدین سو به دلیل دستیابی به بهداشت و درمان مدرن و تا اندازه‌ای کاربرد کاندوم، از دامنه‌ی ب.آ کاسته شده، (۶) پاسخ‌های اجتماعی و حکومتی به ب.آ برپایه‌ی جنسیت مردانه و پیش‌فرض‌های مربوط به رفتار سکسی مردانه استوار بود، و (۷) جامعه و حکومت با پاسخ‌هایی که به اچ آی وی لایفز داده‌اند معلوم می‌شود هنوز از گذشته درس نگرفته‌اند.

بیماری آمیزشی چیست؟

بیماری آمیزشی یا امراض مقاربتی اصطلاحی است برای نامیدن گروهی از عفونت‌ها که بیش‌تر از راه تماس سکسی حاصل می‌شوند. منظور مردم

از بیماری آمیزی از قدیم پنج بیماری بوده‌اند: سوزاک، سفلیس، و سه‌تایی که کم‌تر شایع‌اند یعنی Granuloma و Venereum و Lymphogranuloma و شانکر. در دهه‌ی ۱۳۳۰ نزدیک به ۲۰ بیماری دیگر مثل هرپس دستگاه تناسلی و کلامیدیا شناخته شدند که از راه تماس سکسی حاصل می‌شوند. از آن زمان بود که اصطلاح بیماری جنسی ساخته شد. سپس اچ آی وی و ایدز به فهرست بیماریهای سکسی افزوده شدند.

سفلیس را «مقلد بزرگ» نامیده‌اند. زیرا بسیاری از بیماری‌های دیگر را تقلید می‌کند و از این رو تشخیص‌اش مشکل است. باکتری سفلیس از راه تماس سکسی و زخم منتقل می‌شود. چنین زخم‌هایی در آلت‌های تناسلی، واژن، مخرج، راست روده، لب‌ها و درون دهان پیدا می‌شوند. زنان آبستن مبتلا به سفلیس این بیماری را به رویان‌شان نیز سرایت می‌دهند و بچه دچار سفلیس مادرزادی می‌شود. سفلیس پیشرفتی چهار مرحله‌ای دارد: سفلیس آغازین، سفلیس درجه دو، سفلیس نهانی، سفلیس درجه سه.

سفلیس آغازین: زخم‌ها معمولن در آلت‌های تناسلی پیدا می‌شوند، ولی ممکن هم هست که در هر جای دیگر بدن دیده شوند. زخم‌ها چه‌بسا بی‌درد و کوچک‌اند و برای همین ممکن است دیده نشوند. اگر عفونی نباشند پس از یکی دو ماه بی‌معالجه خوب می‌شوند. در این مرحله، بیماری بسیار واگیردار است. سفلیس آغازین ۱۰ تا سه ماه دوام می‌آورد.

سفلیس درجه‌دو: زخم که خوب شود، لکه‌هایی قهوه‌ای رنگ بر پوست ظاهر می‌شوند (۶ هفته تا شش ماه از عفونت گذشته). این لکه‌ها به سرخک و آبله مرغان و بیرون ریختن‌های پوستی دیگر شبیه‌اند، گرچه گاه چنان بی‌رنگ‌اند که دیده نمی‌شوند. لکه‌ها معمولن در کف دست و پا ظاهر می‌شوند ولی ممکن است سرتاسر بدن را نیز بپوشانند. علائم دیگر این‌ها هستند: تب ملایم، خسته‌گی، سردرد، گلودرد، ریزش مو، دردهای ماهیچه‌ای، کاهش وزن و پیدا شدن غده‌هایی در سرتاسر بدن. این نشانه‌ها تا دو سال پیدا و ناپیدا می‌شوند. در این مرحله سفلیس هنوز بسیار واگیردار است.

سفلیس نهانی: در این مرحله از علائم بیماری خبری نیست، حتا بی‌درد و درمان. شخص اگر درمان شود، عوارض دیگری پیش نمی‌آیند. ولی اگر

سفلیس درمان نشود بیماری تا ۳۰ سال بی سر و صدا پیشرفت می‌کند و فرد مبتلا حتا از وجودش خبردار هم نمی‌شود. بیماری به عضوهای داخلی بدن راه می‌یابد و مغز و قلب و جگر و استخوان و بندها و چشم و اعصاب و رگ‌ها و کمابیش همه‌ی بدن را فرا می‌گیرد. در این مرحله بیماری دیگر واگیر ندارد.

سفلیس مرحله‌ی سوم: این مرحله «سفلیس واپسین» نیز خوانده شده است و مخرب‌ترین مرحله‌ی این بیماری است. در این مرحله، سفلیس موجب ناخوشی روانی، کوری، اختلالات عصبی، بیماری قلبی، فراموشی و حتا مرگ می‌شود.

سوزاک (*Neisseria gonorrhoea*) عفونتی ست زاییده‌ی باکتری که بیش‌تر اوقات با کلامیدیا (عفونتی که موجب التهاب مجاری ادرار و گلوگاه زهدان می‌شود) همزیستی دارد و بیش‌تر مخاط دستگاه تناسلی را مبتلا می‌کند. علائم‌اش ۷ تا ۲۱ روز پس از تماس نمودار می‌شوند، ولی چنان‌م‌لایم‌اند که به چشم نمی‌آیند. علائم سوزاک در زنان معمولن پیدا نمی‌شوند تا این که بیماری به مرحله‌ی پیشرفته‌ای می‌رسد. این بیماری گاه به دیگر جاهای بدن نیز کشیده می‌شود، به‌ویژه به بندها و چشم‌ها، که روزگاری علت اصلی در نوزادان بود که به هنگام تولد به بیماری مبتلا می‌شدند. چکاندن محلول نیترات نقره در چشم نوزاد تا اندازه‌ی زیادی از این مشکل جلوگیری کرده‌است. سوزاک اگر درمان نشود سبب بیماری التهاب لگن و سترونی در زنان و عفونت‌های بیضوی و پرُستاتی در مردان می‌شود.

پزشکان ایرانی از بیماری‌های آمیزشی چه می‌دانستند؟

محمد بهاء‌الدوله طیب ایرانی (مرگ ۹۲۸) کتابی دارد به نام خلاصه‌التجربه که آن را براساس تجربه‌های درمانی بالینی نوشته و در آن برای نخستین بار توضیحی درباره‌ی سیاه‌سرفه آورده و نیز از آبله مرغان و

سرخک شرحی به دست داده‌است. دست نوشته‌اش همچنین قدیمی‌ترین توصیف مفصل از سفلیس یا آتیشک در خاور میانه است. او شراب را برای درمان سفلیس مفید می‌دانست ولی عمادالدین مسعود شیرازی بر این نظر او خرده گرفت و در ۹۹۰ خود قدیمی‌ترین رساله‌ی اسلامی را در باره‌ی سفلیس نوشت. او احتمالاً به منابع اروپایی دسترسی داشته زیرا برای درمان این مرض چوب چینی را تجویز می‌کند که در شرق آسیا می‌روید و در اروپا نیز همان را برای درمان سفلیس به کار می‌بردند.^۱ سفلیس در آن زمان بیماری شناخته شده‌ای بود. بابر که یکی از نخستین کسانی است که از این بیماری نام می‌برد، در کتاب خاطراتش درباره‌ی قاضی القضاة خواجه عبدالله مروارید می‌نویسد که در ۹۲۶ «بر اثر افراط‌گری به مرض شرم‌آوری دچار شد و سال‌ها عذاب الیم کشید و عاقبت بر اثر این ابتلاء دار فانی را وداع گفت».^۲ سام میرزا از هفت شاعر نام می‌برد که در سده‌ی نهم از این بیماری مردند.^۳ بیماری‌های آمیزشی در نواحی بزرگ شهری مشکل فزاینده‌ای شده بودند، چنان که راهب فرانسوی رافائل دومان در ۱۱۰۱ نوشت که جوانان اصفهانی در روسپی‌خانه‌ها به مردی می‌رسند و در نتیجه نیمی از جمعیت آن شهر به بیماری آمیزشی یا آتش‌فرنگی مبتلا هستند.^۴ ایرانی‌های مکتب دیده نیز از خطر بیماری‌های آمیزشی و هم‌خوابه‌گی با روسپیان آگاه بودند، ولی معلوم نیست که توده‌ی مردم بی‌سواد چیزی در این باب می‌دانستند. غیاث‌الدین منصور دشتکی اصفهانی (تولد ۹۶۲) چنان از گرفتن آتشک می‌ترسید که به هیچ‌کس نزدیک نمی‌شد مبادا گرفتار این بیماری مخوف بشود.^۵ به نوشته‌ی تاورنیه ایرانی‌ها به دلیل آب و هوای خشک کم‌تر بیماری آمیزشی می‌گیرند، وانگهی مردان ایرانی هرگز بار دوم با زنی نمی‌خوابند مگر این که زن خود را خوب شسته باشد و، به نظر او، سموم مبتلابه از طریق عرق کردن از بدن خارج می‌شوند.^۶ در آن زمان پزشکان ایرانی فرق بین شکل‌های مختلف بیماری‌های آمیزشی را نمی‌دانستند، البته دکترهای اروپایی هم

تاواخرسده‌ی نوزدهم از این فرق آگاه نبودند. در این زمان پزشکان ایرانی با فراگرفتن علوم پزشکی مدرن در ایران و اروپا، از وجود بیماری‌های آمیزشی گوناگون و راه‌های درمان‌شان دانش پیدا کردند.

شیوع بیماری‌های آمیزشی در سده‌ی نوزدهم میلادی

بیکر در دهه‌ی ۱۸۸۰ درباره‌ی ایران سده نوزدهم می‌نویسد «چندان به بیماری‌های پوستی برنخوردم، آن‌هایی را هم که دیدم به طور کلی ریشه‌ی سفیلیسی دارند.»^۷ این البته کم‌ترین چیزی بود که می‌شد گفت. در واقع بیماری جلدی در شهرهای ایران فراگیر بود.^۸ تخمین می‌زنم که، برای نمونه، ۲۰ تا ۴۰ درصد جمعیت تهران مبتلا بودند. شاید در نواحی روستایی کم‌تر رایج بوده است. ایوانوف از مشاهداتش درباره‌ی روستایان خراسان می‌نویسد، «جالب توجه این که از آبله اثر چندانی نیست و یا از تراخم و علائم بیماری‌های آمیزشی.»^۹ به نوشته‌ی لاندور، تورم لوزه‌ای ناشی از سفیلیس تقریباً تنها بیماری چشم‌گیر در سیستان است، ولی تورم سخت‌کام کم نیست، عفونت ریوی هم چندتایی بیش‌تر نبودند.^{۱۰} اما Forbes-Leith که دوره‌ی کار آموزی پزشکی‌اش را می‌گذراند و در ۱۲۹۹ چندسالی را در لتگاه همدان به سمت مدیر دارایی و دکتر در صورت‌لزوم کار کرد، مشاهده کرد که در روستاها، موارد بیماری‌های آمیزشی فراوان بودند.^{۱۱}

برخلاف اروپا، سومین مرحله‌ی سفیلیس در ایران به‌ندرت خود را نشان می‌داد، شاید بدین خاطر که، بنا بر نظر پزشکان اروپایی، نوع سفیلیس ایران خوش‌خیم‌تر از سفیلیس اروپایی بود. اما دومین علائم (آتشک، کوفت جلدی) به‌زودی پس از مرحله‌ی نخست، ۶ تا ۸ هفته‌ای، خود را نشان می‌داد. پزشکان اروپایی نوع ایرانی سفیلیس (کوفت، آکله) را بسیار خوش‌خیم‌تر از سفیلیس اروپایی می‌دانستند.^{۱۲} همپای با سفیلیس، سوزاک (سوزانک، حرق‌البول، کرم‌سوزک) نیز شایع بود و سبب نازایی‌ها می‌شد.

اصطلاح سوزاک یک‌چند از عفونت‌های مخاطی دیگر را هم شامل می‌شد. بیمار اگر به‌توصیه‌ی پزشک عمل می‌کرد و کسی در آن دخالتی نمی‌کرد، سفلیس درمان می‌شد (یا این جور ادعا می‌شد)، و گرنه مرض مزمن می‌شد و مدت‌ها گریبانگیر بیمار می‌شد.^{۱۳} شانکر (کوفتی، صلب کوفتی، آکله) نیز عارض می‌شد و درمانش گرد سولفورآرسنیک بود.^{۱۴}

با آن که بیماری‌های آمیزی در ایران شایع بودند، منابع اروپایی گزارش‌چندانی از درمان این دردها در زمانه‌ی خودشان به ما نمی‌دهند. Hantzsche می‌نویسد پزشکان ایرانی برای سوزاک توصیه می‌کنند که بیمار با مادیانی سیاه جماع کند.^{۱۵} دانش دارویی ایرانیان، چه رسمی و چه سنتی، از نوشیدن یک جام شراب گرفته تا خوردن چوب چینی و چیزهای دیگری میان این دو را شامل می‌شد. به‌علت این که اغلب داروها در اصل گیاهی بودند، پاره‌ای از عطرها در برخی از بیماری‌ها از جمله بیماری‌های آمیزی تخصص پیدا می‌کردند.^{۱۶}

دیرینه‌ترین درمان شیمیایی زخم‌های ناشی از سفلیس به سال ۹۱۷ باز می‌گردد که جیوه را یا به روی زخم می‌مالیدند یا به بیمار می‌خوراندند. جیوه بیش از سه سده، تا اواخر دهه‌ی ۱۸۸۰، شیوه‌ی درمانی در اروپا بود. در عین حال شیوه‌های درمانی معجزه‌آسا نیز به مبتلایان پیش‌نهاد می‌کردند. کشف و کاربرد ترکیب پتاسیم ید در دهه‌ی ۱۸۴۰ پیشرفت بزرگی در درمان سفلیس بود. نخست برای این که حتا در مراحل آخر بیماری نیز کارایی داشت (که جیوه نداشت)، و دوم این که راه را برای کشف درمان‌های کارا تر گشود. جیوه که باکتری سفلیس را می‌کشد، در سده‌ی چهاردهم بهترین شیوه‌ی درمان زخم‌ها و ضایعات سفلیس در ایران شد، ولی عوارض کشنده‌ای هم برای بیمار به‌همراه داشت.^{۱۷} لندور می‌نویسد: «عجیب این جاست که مخوف‌ترین شکل سفلیس را حتا پزشکان ایرانی با جیوه درمان می‌کنند - و به آن کالیان شینگریف می‌گویند - ولی جیوه را آن قدر زیاد می‌دهند که عوارض‌اش از خود بیماری بیش‌تر است.»^{۱۸} روش‌های

درمانی تازه‌تری که در اروپا و آمریکا پیدا شدند به‌زودی به ایران راه یافتند. پیره زنانی که در درمان سفیلیس تخصص پیدا کرده بودند «بخورهای کلومیل به مریض می‌دادند، ولی با پیدا شدن سالوارسان دیگر اثر چندانی از آن‌ها نیست.»^{۱۹}

چه چیزی سبب پخش شدن بیماری‌های آمیزش می‌شد؟

نزدیکی کردن با روسپیان زن یا مرد، زن صیغه‌ای گرفتن در اصل در شهرهای زواری و تجاری بزرگ، و کون‌مرزی میان مردان بیش از هر چیز سبب پخش شدن بیماری‌های آمیزشی می‌شدند. هر از گاهی نیز زنان لژی‌بین در پخش شدنشان موثر بودند.

رواج لواطگری در خیابان‌ها، کوچه پس‌کوچه‌ها، پارک‌ها، گورستان‌ها، کاباره‌ها و قهوه‌خانه‌ها یا در خانه‌ها و آوردن مطرب‌ها و پسران رقص و یا دیگران نیز در انتقال این بیماری‌ها نقش داشتند.^{۲۰}

واکنش مردم نسبت به بیماری‌های آمیزشی چه بود؟

در سده‌ی چهاردهم و آغاز سده‌ی پانزدهم هجری ایرانیان سفیلیس را واگیردار نمی‌دانستند و از گرفتن‌اش شرمی نداشتند. چنان‌که مردم با فرهنگ، حتا با بودن زنان و بچه‌ها، درباره‌اش با هم بحث می‌کردند.^{۲۱} این به دو دلیل کاملن طبیعی بود. یکی برای این‌که علم پزشکی تا دهه‌ی ۱۸۹۰ نمی‌دانست که بیماری‌های آمیزشی در زمره بیماری‌هایی هستند که از راه سکس‌ورزی منتقل می‌شوند.

دو دیگر، برای این‌که سفیلیس به بسیاری دیگر بیماری‌ها شبیه است و تشخیص‌اش دشوار، برای همین مردم نمی‌دانستند بیماری آمیزشی دارند. فقط می‌دیدند درد دارند و درباره‌اش با این و آن گفت و گو می‌کردند تا شاید برای‌اش راه چاره‌ای به‌نظرشان برسد.

با توجه به گسترده بودن دامنه‌ی این بیماری، چنین برخوردی معقول و مناسب بود.

اما حرف زدن از بیماری‌هایی که سوراخ‌های پایین تنه (آلت‌های تناسلی، مخرج) را مبتلا می‌کردند شرم‌آور و حتا دل‌به‌هم‌زن بود. گاه درباره‌اش حرف که می‌زدند، بی‌آن که به جاهای دردناک و اسم‌های راستکی‌شان اشاره کنند، زبانی مبالغه‌آمیز به کار می‌بردند، یا در باره‌اش جوک‌های مستهجن می‌گفتند. خلاصه هیچ‌کس حرفش را صاف و پوست‌کنده نمی‌زد، زیرا آزارنده بود و هنوز نیز هست. از برخی بیماری‌های غیر عفونی مثل بواسیر نیز حرفی نمی‌زدند و نمی‌زدند، چه معروف است که این مرض ناشی از کون‌مرزی، آن هم مفعول بودن، است و بنابراین زن‌صفت بودن، که مرد به هر قیمتی شده می‌خواست پنهانش کند. بسیاری از ضرب‌المثل‌های ایرانی به‌ویژه به این گونه کنش و پیامدهاش اشاره دارند و در رساله‌های طب سنتی از این کنش سخن به میان می‌آید. لواط‌گری نه تنها مشغولیت مردان بود، و چه‌بسا هنوز هم هست، یک جور کنترل زاد و ولد (یا سکس داشتن به هنگام عادت ماهانه‌ی زن) نیز بود، که خود دلیل دیگری است بر این که چرا مردم خوش‌شان نمی‌آید درباره‌اش حرف بزنند. این خوش نیامدن و شرم‌داشتن زمانی پیدا شد که معلوم شد بیماری آمیزی بیماری‌ای واگیردار است.^{۲۲}

چه چیزی در اروپا دگرگون شد؟

در دهه‌ی ۱۸۷۰ علم پزشکی توانست میان سوزاک و سفلیس فرق بگذارد. در ۱۸۹۰ پزشکان رفته‌رفته به پاتولوژی این بیماری پی بردند، یعنی که با سکس‌ورزی به دیگری سرایت می‌کند. پس در اروپا و مستعمراتش نگاه‌ها به سوی روسپیان تمرکز یافتند تا آن‌ها را که سرچشمه‌ی بیماری بودند زیر نظر بگیرند و کنترل کنند تا شاید جلو گسترش بیماری آمیزی گرفته‌شود. در عین حال سفلیس را در اروپا به‌گناه و سکس بیرون از ازدواج نیز ربط

دادند. در ۱۹۰۵ پژوهشگران آلمانی باکتری عامل سیفلیس *Treponema Pallidium* را کشف کردند. یک سال بعد تیم دیگری از پژوهشگران آلمانی آزمایش واسرمن را پدید آوردند که تا به امروز هم آزمایش اصلی برای ردیابی سیفلیس است. در ۱۹۰۹ پاول ارلیش و همکارانش ساهاچیرو هاتا دریافتند که آرسه فنامین باکتری سیفلیس را می‌کشد.

ارلیش این ترکیب را سالوارسان نامید و اسم مشتری تورکن «فشنگ جادویی» را بر آن نهاد، زیرا او و هوادارانش آن را درمان معجزه‌آسای سیفلیس می‌دانستند. ولی چندی نگذشت که معلوم شد سالوارسان نه معجزه‌آساست و نه درمان درد، و داروی دیگری که از آن گرفته شده بود نئوسالوارسان نیز همین سرنوشت را پیدا کرد. پزشکان پس از آزمایش‌های فراوان با چندین دارو به این‌جا رسیدند که درمان با سالوارسان و نئوسالوارسان باید با جیوه یا پماد بیسموت تکمیل شود. حتا این ترکیب دارویی نیز درمان قطعی نشد. در ۱۹۲۸ الکساندر فلمینگ پنی‌سیلین را کشف کرد. اما در سال ۱۹۴۲ بود که این دارو وسیعانه به کار گرفته شد و آن هم در جبهه‌ی جنگ بود و برای درمان زخم‌های عفونی سربازان آمریکایی. در ۱۹۴۵ پنی‌سیلین دیگر در دسترس همه قرار گرفت و به عنوان درمان بیماری سیفلیس پذیرفته شد، گرچه ۱۵ سال دیگر هم طول کشید تا سرانجام دُز استاندارد ی پیدا کند.

چه چیزی در ایران دگرگون شد؟

در ایران، حکومت در رویارویی با ضایعاتی که بیماری آمیزشی به بار آورده بود پاک ناتوان بود، زیرا اگر می‌خواست هم نه زیرساخت‌اش را داشت و نه پولش را تا دست به کاری قطعی بزند. روزنامه‌ها و مجلات از گام‌هایی که حکومت با کندی بر می‌داشت جلو افتادند و کوشیدند ذهن و دیدگاه‌های مردم را دگرگون کنند و جریان پیشرفت زیرساخت پزشکی مدرن مورد نیاز ایران را شتاب ببخشند و بهداشت عمومی را در سراسر

کشور بهتر سازند. آن‌ها این کار را با چاپ مقاله‌هایی در باره‌ی اهمیت بهداشت و اطلاع‌رسانی در باره‌ی بیماری‌ها و پیشرفت‌های علم پزشکی انجام می‌دادند. نخستین روزنامه‌ی غیردولتی در ایران، تربیت، هراز گاهی گوشه‌چشمی به مسئله‌ی بیماری‌های آمیزشی نشان می‌داد. چنان که نخستین باری که چنین نوشته‌ای را چاپ کرد (در دیماه ۱۳۱۹) مقاله‌ی کوچکی بود درباره‌ی این که حکیم الاهی نقل کرده بود که یکی از خویشاوندانش به بیماری سیفلیس مبتلا شده بود. هیچ چیز نتوانست کمک اش کند تا این که یک نفر چاره‌ی دردش را پیدا کرد. او آن را به هم‌ه‌ی «برادران» اش سفارش کرد، بیست روزه اثر می‌کرد.^{۲۳} مقاله‌ی دیگری هم به چاپ رسید، منتها با اعتبار بیش‌تر، که می‌گفت پزشکی میرزا حسن خان سعید الاطباء نام به‌تازه‌گی از فرانسه بازگشته بود. او می‌گفت راه‌های درمانی فراوان جدیدی هستند که یکی‌شان برای بیماری سوزاک است. این روش درمانی جدید پنج شش ماه پیش کشف شده و او آن را از پاریس با خود آورده است. زخم‌ها را سه روزه تا یک هفته‌ای شفا می‌دهد. سیفلیس دیرزمانی درمان‌ناپذیر بود. اکنون دکتر فورنیه چاره‌ی تازه‌ای اندیشیده بود که این بیماری را ۱۵ تا ۳۰ روزه شفا می‌داد.^{۲۴} سعید الاطباء ظاهرن بیماری‌های آمیزشی را سوراخ دعایی یافته بود نان و آبدار، چه دو سال بعد در روزنامه‌ی تربیت نوشت که ناخوشی‌های چشمی از سیفلیس‌آند.^{۲۵} از آن پس، تا مدتی این درخشش علم به کناری نهاده شد و جاش را تبلیغ برای استفیلاز [۹] دکتر دواییان گرفت که درمان تمام دردها بود از جمله کورک‌های ناشی از بیماری آمیزشی. سعید الاطباء درباره‌ی مشکل کم‌خونی نیز مقاله نوشت و داروهایی را سفارش کرد که ظاهرن برای درمان سیفلیس موثر بودند.^{۲۶} به‌ویژه بیماری آمیزشی، علاوه بر بسیاری از بیماری‌های دیگر و مسائل بهداشت عمومی، که در سال‌های ۱۳۸۸ توجه بیش‌تری برانگیختند. چنان که مطبوعات عمومی و زنانه‌نگر، هر دو، در مقالات‌شان از نگرانی نسبت به بیماری‌های آمیزشی برای بهداشت عمومی سخن گفتند.^{۲۷} آن‌ها در

باره‌ی بسیاری از عوامل دیگر که به بهداشت عمومی زیان می‌رساندند. به بحث پرداختند.^{۲۸}

در روزنامه‌های بزرگ پی در پی آگهی‌هایی چاپ می‌شدند که گروه کوچکی از افراد تحصیل‌کرده تازه‌ترین راه‌های درمان بیماری آمیزشی را عرضه می‌کردند. دامنه‌ی دوا درمان‌هایی که به مبتلایان به سیفلیس پیش‌نهاد می‌شد روز به روز گسترش می‌یافت و لابد موجب سردرگمی مبتلایان می‌شد. برای نمونه، در ۱۳۰۳ دکتر کوپلوویچ، رئیس پیشین کادر پزشکی صلیب سرخ‌اتریش، روشی درمانی را تبلیغ می‌کرد که می‌شد با دستگاهی برقی که آخرین ساخته‌ی آلمان بود دردهای چون سیفلیس را درمان کرد.^{۲۹} برای درمان سیفلیس سولفوسنول تبلیغ می‌شد «به‌ویژه در مواردی که بچه‌ها به سیفلیس مادرزادی دچار می‌شدند این اولین درمان است که هزاران نفر را علاج کرده‌است.»^{۳۰} در آگهی دیگری استفاده از قرص‌های آلبرت بسیار سفارش شده‌است. در همان صفحه تبلیغ می‌شود که متارسان آخرین و بهترین علاج سیفلیس است. وعده داده شده بود که پس از چهاربار مصرف این دارو اثر بهبودبخش‌اش آشکار می‌شود، در حالی که عوارض منفی نئوسالوارسان را نیز ندارد. محصول دیگری، وارسنو بنزول، همچون «هدیه»‌ای به مبتلایان سوزاک تبلیغ می‌شود. این دارو به‌صورت کپسول‌هایی با علاج قطعی فروخته می‌شد. باید یک ماه تمام و فقط مطابق با تجویز پزشک مصرف‌اش می‌کردند.^{۳۱} نوری سیروپ را کسانی مصرف می‌کردند که سیفلیس مادرزادی در مرحله‌ی سوم داشتند.^{۳۲} داروخانه‌ی مدرن (ناصریه) دو دارو به‌نام‌های گونوداکسین مرز و بیسموگنول را تبلیغ می‌کرد که گویا به ترتیب برای سوزاک مزمن و سیفلیس موثر بودند.^{۳۳} دکتر یحیایان کروییان درمان ارزان و موثری برای امراض مقاربتی سوزناک تبلیغ می‌کرد که تایید شده‌ی انستیتو پاستور بود.^{۳۴} تبلیغی هم برای کپسول کاوئول می‌شد که کشنده‌ی میکروب‌های سیفلیس بود، ۸ کپسول در روز و علاج کامل.^{۳۵} در شماره‌های ۲۹-۱۹۲۸ روزنامه‌ی ناهید آگهی‌هایی بودند

برای داروهایی بر ضد بیماری‌های آمیزشی مانند آله آدثول، کسول کنوکور و وادرول برای سوزاک و دیانتیل برای هر گونه بیماری آمیزشی.^{۳۷} این همه نشانه‌های رواج بسیار بیماری‌های آمیزشی بود و بیش‌ترین‌ی دکترها علاوه بر تبلیغ کردن داروهای گوناگون وقتی لیست تخصص‌هاشان را می‌آوردند تخصص در درمان بیماری‌های آمیزشی را هم که تخصص نان و آبداری بود به آن می‌افزودند.

در اواخر دوره‌ی قاجار و آغاز روزگار پهلوی، رویکرد حکومت و مردم به مسئله‌ی بیماری آمیزشی اندکی عوض شد. نخستین فعالیت‌های دولتی در این زمینه (بیش‌تر دارویی) از دهه‌ی ۱۳۰۰ و بنیادگذاری انستیتو پاستور بود. در ۱۳۰۱ شهرداری تهران از نو سازمان داده شد و یک اداره‌ی پزشکی پایه‌گذاری شد. چندین مرکز خدمات درمانی برای مستمندان راه‌اندازی کردند: «شش تا برای بیماری‌های عمومی، یکی برای بیماری‌های زنانه، یکی برای بیماری‌های آمیزشی، و یک کلینیک دندان پزشکی.»^{۳۸} رفتار سکسی به نظر نمی‌آید تغییر چندانی یافته بوده باشد.

گرچه کتاب‌ها و مقاله‌هایی در باره‌ی بهداشت عمومی و شخصی توسط بخش دولتی و غیر دولتی منتشر شدند،^{۳۹} در مورد بیماری‌های آمیزشی چندان چیزی منتشر نشد و من، دست‌کم، فقط به یک موردش برخوردم. مقاله‌ای که در سالنامه‌ی سال ۱۳۰۹ نوشته شده بود و روی سخن‌اش با خوانندگان تحصیل کرده بود. این مقاله به خواننده توجه می‌داد که سیفلیس بیماری سخت خطرناکی است و علاوه بر آسیب‌های فراوان موجب نازایی می‌شود، سپس در دنباله می‌گوید افراد سیفلیسی اگر فرد سالمی را بیوسند او را مبتلا می‌کنند و یا اگر فرد سالمی از وسایل شخصی مبتلایان، مثل پیپ یا شانه‌شان، استفاده کند سیفلیس می‌گیرد. یکی از علت‌های عمده‌ی مبتلا شدن از راه شیر دایه‌ای سیفلیسی‌ست که می‌تواند بچه‌ی سالمی را گرفتار این بیماری کند. از این‌رو، این مقاله به‌دکترها سفارش می‌کند پیش از این که دایه‌ها شروع به شیردادن به بچه‌ها کنند معاینه‌شان کنند. جالب

این جاست که اشاره‌ای نمی‌کند. که علت اصلی گرفتن این بیماری آمیزشی سکسی است. در مورد سوزاک اما فرق می‌کند و مقاله به روشنی می‌گوید آمیزش سکسی علت اصلی ابتلاء است. سپس در دنباله می‌گوید مادر ممکن است بچه را مبتلا کند و موجب کوری‌اش بشود. به علت این که روسپیان کنترل نمی‌شدند، دامنه‌ی ابتلاء به بیماری‌های آمیزشی رو به گسترش داشت. این است که مردان و زنانی که روابط سکسی غیرمجاز پیدا می‌کردند ۸۰ درصد امکان داشت بیماری آمیزشی بگیرند. به خاطر رفتار غیراخلاقی شوهران پیش از ازدواج دائمی، زنان‌شان مبتلا می‌شدند. برای همین، این مقاله از گواهی تندرستی پیش از ازدواج دائم دفاع می‌کند، چنان که بدون آن اجازه‌ی ازدواج داده نشود. مردان و زنان چه‌بسا به خاطر ناآگاهی مبتلا بشوند، ولی به سود همه است که از آنان مراقبت شود. این است که مقاله علائم سیفلیس و سوزاک را هم برای مردان و هم برای زنان، یک به یک بر می‌شمرد، و همچنان پافشاری می‌کند که باید پیش‌گیری کرد و نگذاشت مبتلایان ازدواج کنند، مگر این که زیر نظر پزشکی حاذق خود را درمان کنند. کسانی که سوزاک دارند باید پیش از دست دادن با دیگران دست‌شان را با آب و صابون شسته باشند. در پایان، این مقاله با جزئیاتی اندک شرح می‌دهد که چه‌گونه باید با این دو بیماری برخورد کرد و از آن برمی‌آید که مبتلایان کار درمانی دراز مدتی در پیش‌رو داشتند.^{۴۰}

در شماره‌های دیگر سالنامه به بیماری‌های آمیزشی توجه چندانی نمی‌شود، گرچه درباره‌ی موضوعات پزشکی دیگر بحث می‌شود. چنین می‌نماید که این تصمیمی آگاهانه بود مبنی براین که حتا سخن گفتن از چنین موضوعات حساس در مطبوعات دور از نزاکت است.

با این‌همه، دکتر یحیایان پویا مدیر آزمایشگاه بیمارستان شهرداری تهران در ۱۳۱۱ مقاله‌هایی در باره‌ی علائم و خطرات بیماری‌های آمیزشی در روزنامه‌ی اطلاعات نوشته بود. او اصرار داشت که مبتلایان با مراکز درمانی دولتی تماس بگیرند. در مقاله‌های دیگر در همان روزنامه در

سال‌های ۱۳۰۸ و ۱۳۱۱ بحث می‌شود که بیماری آمیزشی مرضی‌ست که دامن‌گیر طبقات و متوسط و فرودست است که بضاعت پرداخت هزینه‌های درمانی‌اش را ندارند. سپس می‌افزاید که این روسپیان هستند که ناقل بیماری‌های آمیزشی‌اند و از هر ده‌تا مرد هفت‌تارا مبتلا می‌کند.^{۴۱} اما از ۱۳۱۱ به این سو دیگر از این دست مقاله‌ها خبر چندانی در روزنامه‌ها و مجلات نیست. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره کردم آگهی‌هایی که راه‌های درمان بیماری‌های آمیزشی را سفارش می‌کردند از سال ۱۳۱۰ به بعد دیگر چندان در مطبوعات چاپ نشدند. بدین سان، اقداماتی که برای جلوگیری از گسترش بیماری آمیزشی انجام می‌گرفتند چندان رضایت‌بخش نبودند، به‌ویژه اقداماتی که دولت انجام می‌داد، دولتی که برای انجام دادن چنین کاری بی‌کفایت بود.

گسترش یافتن دامنه‌ی بیماری‌های آمیزشی

در دهه‌ی ۱۳۱۰

برخلاف این اقدامات اولیه برای آگاه کردن مردم، بیماری‌های آمیزشی از رواج نیفتادند. البته با توجه به ابزاری که برای این کار برگزیدند، یعنی مقاله‌نویسی، چنین انتظاری هم می‌رفت. دست‌بالا ۵ درصد جمعیت و کم‌تر از یک درصد از زنان سواد خواندن داشتند. بیش‌تر روستاها و حتا شهرک‌ها و محله‌های شهرهای بزرگ بسیار از هم دورافتاده بودند و امکان دسترسی‌آنی به چنین اطلاعاتی را نداشتند. این اطلاعات نیز طوری جمع و جور نبود که بیش‌ترین جمعیت بتواند پیامی را که دولت و دیگران می‌خواستند به‌شان برسانند، بگیرند. تازه اگر هم پیام دستگیرشان می‌شد نمی‌توانستند برپایه‌ی آن عمل کنند. آخر روش‌های درمانی موجود خیلی گران بودند و از روی مراجعه‌هایی که به چند بیمارستان، مثلن در تهران، شده بود معلوم می‌شود که به نسبت بزرگی این مشکل تعداد بیماران اندک

بوده است. این است که مردم رفتار سکسی شان را عوض نکردند و در نتیجه بیماری‌های آمیزشی گسترش یافت.

در ۱۳۱۰ انستیتو پاستور در تهران ۳۴۹۸ تست از مردم گرفت که ۱۵۲۵ (۴۳٪) آن‌ها مثبت بود و بررسی نشان داد که این بیماری رو به گسترش داشت.^{۴۲} شهرداری ارقامی را منتشر کرد که خطرات سوزاک و سیفلیس را به طور فشرده نشان می‌داد (جدول ۵/۱) حتی اگر مردم بیش‌تری سواد داشتند و می‌توانستند از این جدول سر در آورند، باز هم این جدول سود چندانی نداشت. زیرا آن روزها مثل امروز، چنین اطلاع‌رسانی‌های چاپی خاص آن قدر اندک بودند که حتی اگر دانشمندان از وجودش با خبر بودند باز هم نمی‌دیدندش.

جدول ۵/۱ اثرات سیفلیس و سوزاک

سیفلیس	سوزاک
تخم را می‌کشد	به سقط جنین می‌انجامد
بیماری اجتماعی واقعی است	یکی از شایع‌ترین بیماری‌های واگیر دار است
در شهرهای بزرگ ۱۰٪ مبتلا هستند	همه‌ی فاحشه‌ها را مبتلا می‌کند
۸۰٪ از زنان مبتلا هستند	در هر گروه سنی یکی هست که مبتلاست
باعث نیمی از سقط جنین‌ها و آبستن‌های ناقص است	علت اصلی کوری نوزادان
باعث انواع مختلف فلج‌هاست	علت ۷۵٪ از موارد جراحی زنانه
جنین را مبتلا می‌کند	۵۰٪ از زنان نازا می‌شوند
طول عمر را به یک سوم کاهش می‌دهد	۵۰٪ از مردان نیز عقیم می‌شوند
باعث بیماری‌های قلبی، ریوی، کلیوی، سیستم عصبی است	عامل مهمی در کاهش جمعیت
باعث نالایق شدن فرزندان می‌شود	علت بیماری‌های مزمنی است که به معلولیت می‌انجامد

منبع: بلدی‌ی تهران، دومین سالنامه‌ی احصائیه‌ی تهران (تهران ۱۳۱۰)، ۹۵.

دیگر مطلبی درباره‌ی بهداشت عمومی و بیماری‌های آمیزشی انتشار نیافت. دست‌کم از اواخر دهه‌ی ۱۳۱۰ و دهه‌ی ۱۳۲۰ هیچ مطلبی موجود

نیست. این بدین معنا نبود که حکومت اهمیت بیماری‌های آمیزشی را نادیده گرفت. اما به نظرمی‌رسد به‌جای در پیش گرفتن سیاستی ملی با برنامه‌ای اساسی در جهت بهداشت همه‌گانی تا بیماری‌های آمیزشی را ریشه‌کن کند، دولت به برخورد اخلاقی روی آورد، و تازه این هم بیش‌تر در حرف بود تا در عمل. هنوز هم بودند روزنامه‌هایی که برای بازار گرمی از درمان بیماری‌های آمیزشی می‌نوشتند، ولی انگار تعدادشان کم‌تر از گذشته بود، در عین این که معضل بیماری آمیزشی همچنان به قوت خود باقی بود.^{۴۳}

سیفلیس و سوزاک را بیماری‌هایی می‌دانستند که نه تنها برای بهداشت عمومی، که برای نهاد ازدواج هم خطرناک بودند. قانون مدنی جدید ۱۳۱۱ (بخش ۱۰۴۰) تصریح داشت که «هر یک از دو زوج متعهد به ازدواج می‌تواند از زوج خود بخواهد گواهی پزشک بیاورد که به بیماری‌های واگیردار مهم چون سیفلیس و سوزاک و سل مبتلا نیست.»^{۴۴}

در تهران کوششی شد تا نام فاحشه‌های شهرنو را ثبت کنند. بنا به گزارشی «در آبان ماه ۱۳۱۲ قانون گزرانده شد، ولی به توشیح شاه نرسید، که گرداندن فاحشه‌خانه را غیرقانونی و اعلام کرد که تا پایان دی‌ماه همه‌شان باید تعطیل شوند. در تبصره آمد که هرگاه افسری با فاحشه‌ای دیده شود بازداشت می‌شود، ولی هنوز جای شک است که آیا از این دستور پیروی شد یا نه.»^{۴۵} حمایت از تندرستی نیروهای مسلح انگیزه‌ی اصلی در پس قوانین مربوط به بیماری واگیردار در اروپا بود و به نظر می‌رسید ایران هم در همان مسیر گام برمی‌دارد. «مقررات تازه حکم می‌کرد که فاحشه‌ها همه ثبت نام شوند. با خود کارت شناسایی عکس‌دار همراه داشته بانند که تاریخ آخرین بار مراجعه به بیمارستان در آن ثبت شده باشد. در شهر شایعه شده بود که زن‌های مریض می‌بایست دستنبد فلزی دست‌شان کنند.»^{۴۶} چندی نگذشت که این حکم لغو و مایه‌ی تاسف بسیار مقامات بهداشت عمومی شد. «بسیاری از دکترها می‌خواهند که معاینه‌ی

اجباری فاحشه‌ها از نو اجرا شود، زیرا با مخاطرات بیماری آمیزشی آشنا هستند.

ادعا شده‌است که دیر یا زود اکثریت مردان به بیماری آمیزشی مبتلا می‌شوند. تنی چند از زن‌ها، با آن که معاینه رایگان بود و روش بهداشتی زیستن را به‌شان می‌آموخت، می‌گفتند بدان اهمیتی نمی‌دهند.^{۴۷}

سیاستی که در اواخر سده‌ی نوزدهم در اروپا نسبت به روسپیان در پیش گرفتند این بود که برای جلوگیری از شیوع بیماری ایشان را قرنطینه می‌کردند. اما در ایران قاجاری و حتا پیش از آن، سیاست جداسازی فاحشه‌ها را امری اخلاقی می‌شمردند تا باقی افراد جامعه را آلوده نسازند. کنترل روسپیان برای مقاصد مالی هم بود، زیرا جمع و جور کردن این فعالیت، کار گردآوری عایدی‌ها را آسان می‌کرد. جالب این‌جاست که کنترل ابتلای روسپیان زمانی توسط رضاشاه جزو سیاست‌گذاری‌های دولتی درآمد که بسیاری از کشورهای اروپا (جز فرانسه) از چنین کنترلی دست کشیدند و یا سخت به انتقادش گرفتند. مقامات پزشکی‌ای که روی مدل فرانسوی کنترل روسپیان پافشاری می‌کردند، همان کسانی بودند که «اروپا را سرزنش می‌کردند که بیماری آمیزشی را به ایران آورده بود».^{۴۸}

حمایت قانونی از اقدامات پیش‌گیرانه نیز برقرار شد. در ۱۳۲۰ مجلس قانونی تصویب کرد پیرامون «بیماری‌های آمیزشی و واگیردار» تا اقدامات ایمنی، به‌خصوص برای بچه‌ها که سیفلیس اثراتی بسی رنجبار بر آنان داشت، فراهم شود. ماده‌ی ۱۰ این قانون تصریح می‌کند که زن سیفلیسی‌ای که از مرض خود آگاه‌است یا گمانش براین است که بیماری‌اش واگیردار و عفونی باشد، و با این آگاهی بچه‌ی سالم کس دیگری را شیر بدهد مقصر است و مجازاتش زندان یا جریمه‌ی نقدی است. بچه اگر بر اثر شیر خوردن از پستان چنین زنی مرض او را بگیرد، مجازات شدیدتری برای زن مقرر می‌شود. همین مجازات در مورد فردی اجرا می‌شود که دانسته بچه‌ای مبتلا به سیفلیس را به زن سالمی برای شیردادن بسپارد و زن در نتیجه به آن

بیماری مبتلا شود. ماده‌ی ۱۱ تصریح می‌کند که هر فردی که می‌خواهد ندیمه‌ای را به خدمت بگیرد لازم است آزمایش پزشکی بدهد و گواهی دکتر بگیرد که بچه و ندیمه هر دو سالم‌اند و سیفلیس ندارند. در صورت تخطی، طرف مقصر مجازات می‌شود. این قانون چارچوب قانونی برای راه انداختن کارزاری ضد بیماری‌های آمیزشی را نیز تامین می‌کرد، ولی نبود پول، افراد کاردان و نبود زیرساخت، است که این بخش از این قانون را از اعتبار انداختند.^{۴۹}

در دهه‌ی ۱۳۲۰ بیماری‌های آمیزشی همچنان رو به گسترش داشتند. داده‌های درستی در دست نداریم، با این‌همه می‌توان گفت که بیماری آمیزشی در شهرها بیش از روستاها رواج داشته، هدایت‌اله‌حکیم‌الاهی که روزنامه‌نگاری جست و جوگر بود، بر اساس داده‌های فراهم آمده از بیمارستان‌ها گزارشی تهیه کرد که به موجب آن در ۱۳۲۵ از ۷۵۰۰۰۰ هزار تن جمعیت تهران حدود ۳۰۰۰۰۰ تن بیماری آمیزشی داشتند.^{۵۰} روزنامه‌نگار دیگری زنگ خطر را به صدا درآورد و هشدار داد که نسل آینده مردم اصفهان، با وجود ۸۰٪ جوان سوزاکی و ۸٪ سیفلیسی در خطر نابودی قرار گرفته‌است و روز به روز بر این تعداد نیز افزوده می‌شود.^{۵۱} همچنین روزنامه‌نگار دیگری نوشت که حدود یک سوم کل جمعیت شهری ایران بیماری آمیزشی دارند و شمار دکترهای بیماری آمیزشی سه برابر آموزگاران مدرسه‌ی ابتدایی و دو برابر نانوایان هستند.^{۵۲} در آن زمان در داروخانه‌های ایرانی کاندوم می‌فروختند.^{۵۳} اما هم قیمت‌اش (برای عموم نه برای پُردرآمدها) و هم ربط‌اش به سکس‌ورزی‌های غیراخلاقی و جنده‌بازی مانع از آن می‌شد که از آن استفاده کنند. مردم شرم‌شان می‌آمد کاندوم بخرند، چون که در ذهن همه کاندوم فقط برای سکس غیرمجاز مصرف داشت. یکی از مقامات وزارت بهداشتی می‌گفت در شهر او (نام نبرده است) پنجاه درصد مردم سیفلیسی‌اند و گمان می‌رفت که این درصد در روستاها بالاتر از این‌ها باشد. به‌ویژه سیفلیس مادرزادی گویا بسیار رواج داشته. ولی به‌نظر

می‌رسد که سیفلیس در روستاهای دور افتاده و قبایل کوچ‌نشین بسیار اندک بوده باشد.

سوزاک همه‌گیر و باعث بسیاری از سترونی‌ها بود ولی از دیگر بیماری‌های آمیزشی* در شهر اثر چندانی نبود. این مشکل گرچه خطیر بود، ولی مقامات بهداشت عمومی شناخت درستی از نحوه‌ی کنترل بیماری‌های آمیزشی نداشتند. برنامه‌ای برای آموزش همه‌گانی در کار نبود برنامه‌های درمانی در شهرها و برخی روستاهای بزرگ وجود داشتند، ولی رویکردشان بیش‌تر برای معالجه بود تا پیش‌گیری. در مورد سیفلیس روش‌های درمانی سنتی را به کار می‌زدند. گرچه در شهرهای بزرگ برای درمان سوزاک به بیماران پنی‌سیلین می‌زدند، در جاهای دیگر هنوز از روش‌های سنتی بهره می‌بردند. با آن که در تمام نواحی شهری روسپی‌گری وجود داشت، در اغلب مناطق بسته، مرکزی برای پیش‌گیری از بیماری‌های آمیزشی در کار نبود. فقط در شهرنو بود که سازمانی داوطلب یک کلینیک درمانی ایجاد کرد.

با آن که ارتش یکان پزشکی به نسبت کارآمدی داشت، منبع عمده‌ی ابتلا در روستاها سربازان بودند که هنگام خدمت مبتلا می‌شدند و پس از پایان خدمت سربازی بیماری را به روستاها می‌بردند. در ارتش هیچ برنامه‌ای برای درمان سربازان نبود تا آن‌ها سالم به روستاهای خود بازگردند. در تهران «انجمن پیش‌گیری از بیماری‌های آمیزشی» وجود داشت با بودجه‌ای ماهانه ۱۵۰۰۰ ریال. انجمن کوشش هم می‌کرد تا از افراد نیکوکار پول بگیرد و در ۱۳۲۷ ماهانه ۵۰۰۰ ریال به دست می‌آورد. این انجمن به دست‌اندرکاران بهداشت عمومی اطلاعات و آموزش می‌داد و کلینیک درمانی‌ای راه انداخت که البته کار پیش‌گیرانه که خیلی لازم بود انجام نمی‌داد.

* Chancroid, Granumoda inguinale, Lymphogranuloma venerum

سرانجام این که برای برخی کلینیک‌های دولتی دارو تهیه می‌کرد. یک کلینیک خصوصی در تهران بود که هر ۶۰ تخت خوابش را در اختیار بیماران مبتلا به امراض آمیزشی می‌گذاشت. «روسپیان مبتلا در یک بخش ۱۴ تخت خوابه جدا از دیگران نگاه‌داری می‌شدند.»^{۴۹}

با این که بیماری آمیزشی مشکل بس بزرگی بود ولی بحث عمومی شایسته‌ای درباره‌اش و شیوه‌ی درمانی‌اش نمی‌شد. در ۱۳۲۴ روزنامه‌ی مرد امروز چندتایی مقاله درباره‌ی روسپی‌گری چاپ کرد و بحث‌اش این بود که زنان از سر نیاز مالی به این کار روی می‌آورند. بحث دیگر این روزنامه این بود که ایران باید نمونه‌ی ترکیه را سرمشق قرار دهد و به خاطر سلامت عموم روسپیان را به زیر نظارت پلیس در آورد. پیش‌نهادش این بود که به روسپی‌گری و ازدواج موقت مجوز داده شود تا مفری سکسی، البته برای مردها، باشند.^{۵۰} حکیم الاهی نیز در ۱۳۲۵ در این زمینه کار کرد و کتابش با من به شهرنو بیایید سه بار تجدید چاپ شد. از پیشگفتار کتاب‌اش که خطاب به شاه است بر می‌آید که هدف او تلنگر زدن به حکومت است تا شرم کند و کاری انجام دهد. او چکیده‌ای از ابعاد خطر این مشکل و نیاز به داده‌های واقعی و مطمئن را بر می‌شمرد. از منبعی خارجی که ازش نام نمی‌برد نقل می‌کند که گفته بوده جای تعجب است اگر بتوان در تهران کسی را یافت که سیفلیس نداشته باشد. اثر این ضربه‌ای که او وارد کرد این بود که سازمان خدمات اجتماعی شاهنشاهی بودجه‌ی ماهانه‌ی «انجمن جلوگیری از بیماری مقاربتی» را پرداخت.

حکیم الاهی پیش‌نهاد کرد که شهرنو را از جنوب تهران و مردم عبادی شریف دور کنند و در جای دیگر و زیر نظارت ماموران بهداشت عمومی بازگشایی کنند. اگر انتقال‌اش به جای دیگر ناشدنی ست، همین محل موجود را باید دیوارکشی کرد با دروازه‌ای که هر کس از آن داخل و خارج می‌شود توسط ماموران بهداشت عمومی و با پرداخت چند ریال معاینه شود که بیماری آمیزشی نداشته باشد. بدین طریق می‌شد از شیوع بیماری

جلوگیری کرد. درآمدی که حاصل می‌شود باید خرج زنان بدبختی شود که مجبور به تن‌فروشی شده بودند. آخر او گمان نمی‌کرد بشود روسپی‌گری را ریشه‌کن کرد. حکیم الهی توصیه کرد زنانی که به این کسب و کار مشغول‌اند و نیز خانه‌هاشان را باید هر روز باز دید کرد و آنان کارت بهداشتی‌شان را همیشه همراه داشته باشند. او حتم داشت که با این شیوه دیگر هر روز بر تعداد سیفلیسی‌ها افزوده نخواهد شد. علاوه بر این پیش‌نهاد کرد که از درآمد هنگفت مدیران «جمعیت شیر و خورشید سرخ» کاسته شود و مبلغ پس‌انداز صرف روسپیان شود تا بتوانند زندگی تازه‌ای را از سر بگیرند.^{۵۶} با همه‌ی تلاش‌هایی که او و دیگران کردند، به نظر می‌رسد که بیماری آمیزشی در بیست سال بعد اندکی کاهش یافت. در ۱۳۴۲ گزارش شد که بیماری‌های آمیزشی شکل بزرگی شده‌اند، گرچه میزان‌اش نامعلوم است. می‌گویند در برخی نواحی روستایی تا ۸۰٪ است.^{۵۷}

یکی از منابع عمده‌ی ابتلا همچنان روسپیان بودند. در ۱۳۲۸ تخمین زده می‌شد که ۴۰۰۰ فاحشه در شهر بودند به اضافه‌ی تعداد نامعلومی در بقیه‌ی تهران. قرار بر این بود که هر دو هفته یک بار آنان را معاینه کنند، ولی آزمایشگاه فقط روزی ۴۰ آزمایش می‌توانست بگیرد و این تعداد همه‌ی بیماران را شامل می‌شد. آزمایش واسرمن زمانی انجام می‌شد که از روی معاینه‌ی گلو و پوست ظن این می‌رفت فرد بیماری آمیزشی داشته باشد. از این جا معلوم می‌شود که تعداد کمی از روسپیان برای معاینه فرستاده می‌شدند و مقامات قانونی را که روسپیان را ملزم به معاینه برای بیماری آمیزشی می‌کرد جدی نمی‌گرفتند.^{۵۸} در بین این سال‌ها روسپیان دسترسی چندانی به خدمات پزشکی نداشتند. در ۱۳۴۵ پژوهشگری نوشت در ملایر روسپیان اصلن معاینه‌ی پزشکی نمی‌شوند، پلیس هم بر آنان نظارت ندارد و هیچ اطلاعاتی از شیوع بیماری آمیزشی گردآوری نشده است.^{۵۹} در تهران هم وضع بهتر نبود، زیرا مطالعه‌ی پزشکی‌ای که در ۱۳۵۴ در شهرنو تهران انجام شد نشان داد که از ۹۲۱ زنی که آزمایش شده بودند،

۱۱۲ نفر یا ۱۲ درصد سوزاک داشتند. این نتایج همانند نتایج البته بزرگ‌تری بود که در آمریکا گزارش شد.^{۶۱} تازه با این که روسپیان می‌بایست هر ماه معاینه بشوند که سالم‌اند سوزاک این همه رواج داشت. کوتاهی کردن در این کار جریمه و حتی بازداشت در پی داشت. با توجه به نتیجه‌ی این مطالعه گمان نمی‌رود که این مقررات پی‌گیرانه به‌اجرا در می‌آمده‌است.^{۶۱}

پس از انقلاب اسلامی در ۱۳۵۷، روسپی‌گری ممنوع و به طور رسمی از زندگی اجتماعی جمهوری اسلامی ایران بیرون رانده شد. همچنین شهروندان ملزم به رعایت رفتار خشک اسلامی شدند، یعنی دست‌کشیدن از بی‌بند و باری سکسی. یکی از نویسندگان ادعا می‌کند که بر اثر این اقدامات از دامنه‌ی ابتلا به سیفلیس در ج.ا.ا. کاسته شده است.^{۶۲} واقعیت این است که کنترل اجتماعی‌ای که پیش و پس از ۱۳۵۷ در ایران اعمال شده، از رفتارهای خلاف اخلاق کاسته است. بیماری آمیزشی به چند دلیل همچنان ابتلایی شرم‌آور به شمار می‌آید و همین خود باعث کاهش هرچه بیشتر این‌گونه رفتارها شده‌است. این امر ربط چندانی به روی کار آمدن حاکمیت اسلامی ندارد، زیرا اغلب مردم پیش از ۱۳۵۷ نیز به احکام اسلامی عمل می‌کردند. رفتار خشک اسلامی (به‌جز تقوای مردان بی‌زن و پرهیز از زنا از سوی مردان و زنان همسر دار) در این زمینه به چه معناست؟

بدین معناست که زن و مرد پس از هم‌خوابگی اگر قصد به‌جا آوردن نماز یا دیگر آداب دینی را دارند باید غسل یا تیمم کنند، و این یعنی که آن‌ها با نزدیکی کردن نا پاک شده‌اند. آن‌ها یا می‌بایست به گرمابه‌های عمومی بروند و یا در خانه طهارت کنند. در هر دو حال افراد خانه بو می‌بردند که آن‌ها غسل کرده‌اند امروزه دوش گرفتن یا حمام کردن کاریست بهداشتی و برای تمیز شدن نه برای پاک شدن، که در گذشته مورد نظر بود. پیش‌ترها حمام کردن برای به‌جا آوردن فریضه بود نه برای مقاصد بهداشتی. آن یک برای این انجام می‌شد که شخص نجس بود و این

یک برای این انجام می‌شود که شخص کثیف است. اما اکنون که دیگر بسیاری از خانه‌ها دوش دارند و مردم برای رعایت بهداشت دوش می‌گیرند و نه مقاصد مذهبی و نیز بسیاری از زن و شوهرها در خانه‌های مستقل خودشان زندگی می‌کنند نه مثل گذشته با همه‌ی اعضای خانواده‌ی بزرگ، غسل کردن واجب پس از سکس، دیگر مانند گذشته زیر ذره‌بین اعضای خانواده نیست.^{۶۳}

با این که روسپی‌گری (هم عرضه‌ی خدمات سکسی و هم بهره‌بردن از آن) غیرقانونی‌ست، جمهوری اسلامی برخلاف رژیم سکولار پهلوی نتوانسته آن را مهار کند. از آن‌جا که روسپی‌گری (آمیزش سکسی میان دو تن که ازدواج نکرده‌اند) متضمن زناکاری و زنا‌ی محصن است و هر دو مستوجب سنگسار و مرگ‌اند، شخص از پر دامنه‌گی این گناه‌کاری و بسیار بودن تعداد گناه‌کاران در ج.ا.ا. در شگفت می‌شود. زیرا روسپی‌گری، با آن که بساطش در ج.ا.ا. برچیده شده، اکنون با شدت تمام بازگشته‌است و این از گسترش دامنه‌ی اچ آی وی لایدز بر ما معلوم می‌شود.

گرچه مطالعه‌ای در باب روسپی‌گری انجام نشده و به چاپ نرسیده، گزارش شده که امروزه ۳۰۰۰۰۰ روسپی در ایران هستند که ۴۵۰۰۰ تن از آن‌ها در تهران‌اند. روسپیان و احتمالن بیش‌ترین‌ی صیغه‌ها به خاطر پول تن به سکس با دیگری می‌دهند.

این سکس‌کارها که اغلب بی‌سواداند به آسانی هرگونه سکس‌ورزی را می‌پذیرند. بنابراین، این دو گروه منبع بزرگ ابتلای به بیماری آمیزشی‌اند. نرخ بالای ابتلای مزمن، آن هم با وجود روش‌های درمانی استاندارد، نگران‌کننده است. اما از مراقبت و آموزش سکسی برای این بیماران مستمند و در محیطی مطمئن و به دور از پیش‌داوری خبری نیست، زیرا که با اصول اخلاقی ج.ا.ا. خوانایی ندارد.^{۶۴}

نتیجه‌ی این انکار رسمی واقعیت، نومیدکننده است. در ۱۳۶۱ حاصل یک بررسی در مورد دامنه‌ی بیماری آمیزشی کلامیدیا (یکی از بیماری‌های

آمیزی بزرگ) به چاپ رسید که با ۱۷۷۷ روسپی-۱۰۰ تا در تهران و ۷۷ تا در بندرعباس انجام شده بود.

نتایج نشان می‌دهند که این زنان عمومن نه به C.trachomatis مبتلا و به احتمال به بیماری دستگاه تناسلی کلامیدیا دچاراند.^{۶۵} در مطالعه‌ای که با ۱۵۰۰ تن انجام شد، که بین سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۷۹ برای آزمایش بیماری‌های مقاربتی به دانشگاه مشهد رفته بودند، آشکار شد که ۶ درصد از این افراد سوزاک و ۵ درصد سیفلیس داشتند. علاوه بر این، این داده نشان داد که بیماران به لحاظ اجتماعی-اقتصادی فرودست‌تر، بیش‌تر به این بیماری‌ها مبتلا بودند.^{۶۶} از این دو بررسی برمی‌آید که به‌رغم انکار رسمی روسپی‌گری، بیماری‌های آمیزی در میان سکس‌کارها همچنان رواج دارد و در میان عموم مردم هم دیده می‌شود.^{۶۷} در مطالعه‌ی دیگری آشکار شده است که مردان چه‌گونه می‌توانسته‌اند سوزاک بگیرند.

از ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۹، با میانگین ۱۸ ماه (۸ تا ۴۲ ماه)، صد تا بیمار سوزاکی در کرمانشاه بررسی شدند. نتایج مطالعه نشان داد که ۴٪ این بیماران از رفیقه‌هاشان، ۲۴٪ از صیغه‌هاشان و ۶۴٪ از روسپیان این بیماری را گرفته‌اند و بقیه‌ی ۸٪ منکر شدند که با روسپی‌ها هم‌خوابه شده بودند. از ۳۶ مورد مردان زن‌دار، ۳۱ نفر از مبتلایان با زن‌هاشان بی‌کاندوم نزدیکی می‌کردند و از هر ۳۸ نفر فقط چهار تاشان به زن‌هاشان داروهای تجویز شده توسط پزشک می‌دادند. ۸۹٪ از تماس با روسپیان و صیغه‌های حرفه‌ای برای گذران زندگی هم‌خوابه‌گی می‌کردند. ترس از بی‌آبرویی و مجازات‌های سنگین روسپیان را از دکتر رفتن باز می‌داشتند و ۲۶٪ از حامیان خودشان به مداوای آن‌ها بر می‌آمدند.^{۶۸}

البته سکس‌کارها یگانه سرچشمه‌ی ابتلاء نیستند. مشتری‌هاشان از خود بی‌مسئولیتی نشان می‌دهند چنان‌که بی‌کاندوم نزدیکی می‌کنند و بعد به هنگام ابتلا با افراد سالم روابط سکسی برقرار می‌کنند. این بخشی‌ش نتیجه‌ی اطلاعات ناقص و ناکارا درباره‌ی سکس سالم داشتن است. یعنی مردم چه‌گونه در این باره اطلاعات به دست می‌آورند و می‌آورند؟ از

مطالعه‌ی قوم نگارانه‌ای که در روستای داوورآباد انجام گرفت معلوم شد که حدود ۱۳۱۹، «تا وقتی ساقدوش‌ها یاد عروس و داماد نمی‌دادند آن‌ها در عمل هیچ چیز در این باره نمی‌دانستند.» ساقدوش‌ها از بستگان یا دوستان هم‌سن و سال عروس و داماد بودند که خود همسر داشتند. در ۱۳۴۰ این یک رسم شده بود، ولی بیش‌تر وقت‌ها عروس و داماد «چیزی فراتر از حرف از سکس‌ورزی نمی‌دانستند.»^{۶۹} احتمال دارد که این وضع در شهرها کمی متفاوت بوده گرچه جوانان چه بسا پیش از ازدواج با فاحشه‌ها می‌رفته‌اند.^{۷۰} تحصیل کرده‌ها و با سوادها مطلب برای خواندن در دسترس داشتند.

چنان که در ۱۳۳۰ در مجله‌ی خواندنی‌ها مقاله‌ای چاپ شد درباره‌ی چه‌گونه‌گی تقسیم سلولی و تخم و تخمک و این که چرا ۳۰ درصد زنان بی‌شوهر نازا هستند. این مقاله یکی از علت‌های نازایی را سوزاک می‌دانست.^{۷۱} در همان مجله آگهی‌ای بود در مورد چاپ کتابی به نام راهبر عشق و آن را نخستین کتابی از این دست در زبان فارسی معرفی کرد و فرهنگ نامه‌ای که مسائل سکسی را از جنبه‌های علمی و روان‌شناسی بررسی می‌کرد.^{۷۲} جز این من اشاره‌ای به چاپ چنین کتاب‌هایی به زبان فارسی در دهه‌های بعد ندیده‌ام، ولی بی‌شک چنین کتاب‌هایی هستند.^{۷۳} در دهه‌ی ۱۳۵۰ در سال دوم دبیرستان در درس زیست‌شناسی از تولید مثل انسان سخن می‌رفت. ولی در ج.ا.ا. این مبحث را از کتاب‌های درسی حذف کردند.

منبع اطلاعاتی رسمی اکنون تعالیم مذهبی در مدرسه‌هاست که در آن‌ها شعائر اسلامی (پنج نوبت نماز در روز و آداب طهارت و جز این‌ها) را به شاگردان می‌آموزند. آن‌ان یاد می‌گیرند که چه چیزهایی فرد مسلمان را نجس می‌کنند (از جمله حیض، زایمان، انزال، و دخول در انسان و حیوان هر دو) و در این‌طور موارد چه جور غسلی واجب است تا طهارت مذهبی برای

نماز اعتبار داشته باشد. به این طریق شاگردان تا اندازه‌ای از اندام‌های تولید مثل و عمل سکسی آگاهی می‌یابند.

این‌گونه اطلاعات از طریق تلویزیون، مسجدها، پای منبرها و آخوندها به طور فردی به مردم داده می‌شود. اما این را نباید با آموزش سکس‌ورزی سالم اشتباه گرفت، این تعالیم درباره‌ی آداب طهارت و اخلاق اسلامی‌ست و با تاکید بر خودداری بی‌همسران از سکس^{۷۴}

منبع اطلاعات رسمی دیگر برنامه‌ریزی خانوادگی‌ست. پیش از این که کاندوم فراوان شود، ابتکار عمل برای جلوگیری از باردار شدن زن به دست مردان بود و همچنان هم هست (بنگرید جدول ۵/۲).^{۷۵} در رژیم پهلوی، از ۱۳۴۶، برنامه‌ای سراسری برای تنظیم خانواده آغاز شد. یکی از مشکلات این بود که روی سخن این برنامه‌ریزی بیش‌تر با زنان بود و بنابراین پیام‌اش چندان که باید و شاید به مردان نمی‌رسید. تنظیم خانواده از سال ۱۳۵۸ به حالت تعلیق درآمد، گرچه کسانی که نیازمند خدمات‌اش بودند همچنان به‌شان دسترسی داشتند، حتا پخش رایگان کاندوم و قرص‌های ضد بارداری هنوز ادامه داشت.^{۷۶} با پایان گرفتن جنگ ایران و عراق (۱۳۵۸-۶۶)، کشور با انفجار جمعیت روبه‌رو شد و حکومت از سیاست منفعل دست برداشت و در این باره سیاستی فعال در پیش گرفت. در ۱۳۶۷ یک شورای جمعیتی تشکیل داد و امور تنظیم خانواده را از نو برقرار کرد. کارزاری رسانه‌ای در خصوص روش‌های ضد بارداری (حتا بستن لوله‌ها و عقیم‌سازی مردان) به راه افتاد، یعنی عملی که از دیگر کشورهای خاورمیانه سر نمی‌زند. کاندوم در مراکز تنظیم خانواده در دسترس مردم قرار گرفته و در داروخانه‌ها و گوشه و کنار شهر آزادانه به فروش می‌رسد. این خدمات در ۴۰۰ مرکز ارائه می‌شوند و تاکیدشان بر عقیم‌سازی‌ست و راه‌های مختلف جلوگیری از بارداری. مراجعه‌ی زوج‌های جوان به چنین مرکزی اجباری‌ست و آنان بدون گواهی لازم از آن نمی‌توانند ازدواج کنند. چنان که در سیستان و

مطالعه‌ی قوم نگارانه‌ای که در روستای داورآباد انجام گرفت معلوم شد که حدود ۱۳۱۹، «تا وقتی ساقدوش‌ها یاد عروس و داماد نمی‌دادند آن‌ها در عمل هیچ چیز در این باره نمی‌دانستند.» ساقدوش‌ها از بستگان یا دوستان هم‌سن و سال عروس و داماد بودند که خود همسر داشتند. در ۱۳۴۰ این یک رسم شده بود، ولی بیش‌تر وقت‌ها عروس و داماد «چیزی فراتر از حرف از سکس‌ورزی نمی‌دانستند.»^{۶۹} احتمال دارد که این وضع در شهرها کمی متفاوت بوده گرچه جوانان چه بسا پیش از ازدواج با فاحشه‌ها می‌رفته‌اند.^{۷۰} تحصیل کرده‌ها و با سوادها مطلب برای خواندن در دسترس داشتند.

چنان که در ۱۳۳۰ در مجله‌ی خواندنی‌ها مقاله‌ای چاپ شد درباره‌ی چه‌گونه‌گی تقسیم سلولی و تخم و تخمک و این که چرا ۳۰ درصد زنان بی‌شوهر نازا هستند. این مقاله یکی از علت‌های نازایی را سوزاک می‌دانست.^{۷۱} در همان مجله آگهی‌ای بود در مورد چاپ کتابی به نام راهبر عشق و آن را نخستین کتابی از این دست در زبان فارسی معرفی کرد و فرهنگ نامه‌ای که مسائل سکسی را از جنبه‌های علمی و روان‌شناسی بررسی می‌کرد.^{۷۲} جزاین من اشاره‌ای به چاپ چنین کتاب‌هایی به زبان فارسی در دهه‌های بعد ندیده‌ام، ولی بی‌شک چنین کتاب‌هایی هستند.^{۷۳} در دهه‌ی ۱۳۵۰ در سال دوم دبیرستان در درس زیست‌شناسی از تولید مثل انسان سخن می‌رفت. ولی در ج.ا.ا این مبحث را از کتاب‌های درسی حذف کردند.

منبع اطلاعاتی رسمی اکنون تعالیم مذهبی در مدرسه‌هاست که در آن‌ها شعائر اسلامی (پنج نوبت نماز در روز و آداب طهارت و جز این‌ها) را به شاگردان می‌آموزند. آنان یاد می‌گیرند که چه چیزهایی فرد مسلمان را نجس می‌کنند (از جمله حیض، زایمان، انزال، و دخول در انسان و حیوان هردو) و در این‌طور موارد چه جور غسلی واجب است تا طهارت مذهبی برای

نماز اعتبار داشته باشد. به این طریق شاگردان تا اندازه‌ای از اندام‌های تولید مثل و عمل سکسی آگاهی می‌یابند.

این‌گونه اطلاعات از طریق تلویزیون، مسجدها، پای منبرها و آخوندها به طور فردی به مردم داده می‌شود. اما این را نباید با آموزش سکس‌ورزی سالم اشتباه گرفت، این تعالیم درباره‌ی آداب طهارت و اخلاق اسلامی‌ست و با تاکید بر خوداری بی‌همسران از سکس^{۷۴}

منبع اطلاعات رسمی دیگر برنامه‌ریزی خانوادگی‌ست. پیش از این که کاندوم فراوان شود، ابتکار عمل برای جلوگیری از بارداری زن به دست مردان بود و همچنان هم هست (بنگرید جدول ۵/۲).^{۷۵} در رژیم پهلوی، از ۱۳۴۶، برنامه‌ای سراسری برای تنظیم خانواده آغاز شد. یکی از مشگلات این بود که روی سخن این برنامه‌ریزی بیش‌تر با زنان بود و بنابراین پیام‌اش چندان که باید و شاید به مردان نمی‌رسید. تنظیم خانواده از سال ۱۳۵۸ به حالت تعلیق درآمد، گرچه کسانی که نیازمند خدمات‌اش بودند همچنان به‌شان دسترسی داشتند، حتا پخش رایگان کاندوم و قرص‌های ضد بارداری هنوز ادامه داشت.^{۷۶} با پایان گرفتن جنگ ایران و عراق (۱۳۵۸-۶۶)، کشور با انفجار جمعیت روبه‌رو شد و حکومت از سیاست منفعل دست برداشت و در این باره سیاستی فعال در پیش گرفت. در ۱۳۶۷ یک شورای جمعیتی تشکیل داد و امور تنظیم خانواده را از نو برقرار کرد. کارزاری رسانه‌ای در خصوص روش‌های ضد بارداری (حتا بستن لوله‌ها و عقیم‌سازی مردان) به راه افتاد، یعنی عملی که از دیگر کشورهای خاورمیانه سر نمی‌زند. کاندوم در مراکز تنظیم خانواده در دسترس مردم قرار گرفته و در داروخانه‌ها و گوشه و کنار شهر آزادانه به فروش می‌رسد. این خدمات در ۴۰۰ مرکز ارائه می‌شوند و تاکیدشان بر عقیم‌سازی‌ست و راه‌های مختلف جلوگیری از بارداری. مراجعه‌ی زوج‌های جوان به چنین مرکزی اجباری‌ست و آنان بدون گواهی لازم از آن نمی‌توانند ازدواج کنند. چنان که در سیستان و

بلوچستان برای بیماری تالاسمی (اختلالی ارثی و معمول) آزمایش خون می‌گیرند، ولی این آزمایش برای تشخیص بیماری‌های آمیزشی نیست.

جدول ۵/۲ اقدامات مردانه در جلوگیری از آبهستی در ایران از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۷۹

سال بررسی	نواحی شهری	نواحی روستایی
۱۳۵۵	درصد	درصد
کاندوم	۱۴	۲
بیرون ریختن	۳۱/۷	۱۵/۵
بستن لوله‌ها	۰	۰
مجموع	۴۵/۷	۱۷/۵
۱۳۶۸		
کاندوم	۱۲	۸/۳
بیرون ریختن	۴۲	۲۵
بستن لوله‌ها	۰	۰
مجموع	۵۴	۳۳/۳
۱۳۷۱		
کاندوم	۱۰/۸	۸/۲
بیرون ریختن	۳۶/۴	۲۰/۲
بستن لوله‌ها	۰	۰
مجموع	۴۶/۴	۲۸/۴
۱۳۷۵		
کاندوم	۱۲	۶/۴
بیرون ریختن	۲۴/۲	۹/۵
بستن لوله‌ها	۴/۳	۱/۸
مجموع	۴۰/۵	۱۷/۷
۱۳۷۶		
کاندوم	۱۲	۸/۳
بیرون ریختن	۴۲	۲۵
بستن لوله‌ها	۴/۳	۱/۸
مجموع	۵۸/۳	۳۵/۱
۱۳۷۹		

سال بررسی	نواحی شهری	نواحی روستایی
کاندوم	۹/۳	۵/۳
بیرون ریختن	۲۷/۸	۱۳/۹
بستن لوله‌ها	۴/۴	۱/۸
مجموع	۴۱/۵	۲۱

داده‌های بررسی‌باروری ایران در سال‌های ۵۷-۱۳۵۵ و بررسی رواج تطبیقی در سال ۱۳۷۱ نشان دادند که ۳۶ درصد زنانی که در آن زمان ازدواج کرده بودند جلوگیری می‌کردند، رقم مربوط به بررسی رواج تطبیقی ۶۵ درصد بود. این رقم در ۱۳۷۵ به ۷۵ درصد افزایش یافت (۸۱٪ شهری و ۷۱٪ روستایی) و در ۱۳۷۹ در همان تراز باقی ماند. شکاف شهری-روستایی در آشنایی با روش‌های جلوگیری از آبستنی و کاربردشان، که در ۱۳۵۵ وجود داشت، در ۱۳۷۱ کم‌تر شد، ولی وجهی برخی از روش‌ها در شهر و روستا تفاوت داشت. چیزی که در این میان اهمیت دارد افت روش‌های مردانه است، ظاهرن به خاطر از سر گرفتن برنامه‌ی تنظیم خانواده و فزونی یافتن روش‌های زنانه مدون برای جلوگیری از آبستنی. هر چند هم که این برنامه کارا باشد (و کارا هم هست، به خاطر حمایت مقامات عالی مذهبی)، تمرکزش بیش‌تر بر جلوگیری از آبستنیست نه بر بیماری‌های آمیزشی و بنابراین کاری با آموزش سکس سالم ندارد. این از آن‌جا روشن می‌شود که کاربرد کاندوم رو به کاهش داشته است و نه افزایش (بنگرید جدول ۵/۲)، درحالی که در ایران سالانه ۴۵ میلیون کاندوم تولید می‌شود.^{۷۷} با این همه، برخی جنبه‌های این برنامه همچنین دیگر منابع رسمی اطلاعات که در بالا از آن یاد شد این فرصت را برای مردم (به‌ویژه نسل جوان) فراهم آورده‌اند که از چند و چون رابطه‌ی سکسی بهتر سر درآورند و چه کنند که به بیماری‌های آمیزشی دچار نشوند. همین که تابوی

سخن گفتن و نوشتن در باره‌ی کاندوم شکسته است خود گام سودمندی به پیش است.

اچ آی وی / ایدز

در جمهوری اسلامی ایران بحث علنی از سکس و امور مربوط به آن سخت تابو است، همچنان که در زمان پهلوی‌ها بود، زیرا سکس با کنش‌هایی از نگاه دینی غیراخلاقی سر و کار دارد.^{۷۸} با این همه، چنین می‌نماید که جوانان در این باره نظر دیگری دارند. در مطالعه‌ای که در دانشگاه قزوین انجام شد دو سوم پاسخ دهنده‌گان گفتند گمان نکنند که آموزش جوانان در باره‌ی آبستنی‌های ناخواسته و بیماری‌های آمیزشی به بی‌بند و باری‌های سکسی بیانجامد.^{۷۹} بررسی دیگری که در سال ۱۳۸۱ در تهران با پسران جوان انجام گرفت نشان داد که کمی دانش‌شان نسبت به بیماری‌های آمیزشی و روش‌های جلوگیری از آبستنی، سلامت سکسی و باروری هم‌سالان‌شان را به خطر می‌اندازد.^{۸۰} اما وزیر آموزش و پرورش با گنجاندن برنامه‌ای آگاهی دهنده در امور ایدز در مدرسه‌ها مخالفت کرد به این بهانه که اخلاق جوانان فاسد می‌شود. دولت ایران گرچه مدت‌هاست انکار کرده، در آپریل ۱۳۸۱ آشکارا اقرار کرد که ایران با بحران ایدز فزاینده‌ای روبه‌روست. در ۱۳۷۸ تعداد کسانی که ایدز داشتند فقط ۱۸۰۰ نفر بود. به گزارش وزارت بهداشت بیش از نیمی از مبتلایان (۶۵٪)، معتادانی بودند که سرنگ‌های آلوده به کار برده بودند. اما این استدلال درست نیست زیرا نزدیک ۵۰ درصد این مصرف‌کننده‌گان مواد مخدر همسر داشتند و بنابراین می‌بایست زن‌هاشان را هم مبتلا کرده بوده باشند. در دی ماه ۱۳۸۱ این تعداد رسمی نزدیک به دو برابر شده بود و به ۳۳۴ تن مبتلا به اچ آی وی رسیده بود. ولی کارشناسان تخمین می‌زنند که حدود ۳۱۰۰۰ نفر حامل اچ آی وی وجود دارند (جدول ۵/۳). این رقم بالا به‌خاطر نبود امکانات آزمایشی و اکراه مبتلایان برای پی‌گیری درمان خود است، چرا که ابتلا به

ایدز از دید جامعه ننگ‌آور است.^{۸۱} نحوه‌ی انتقال این بیماری اکنون تغییر یافته و به جای انتقال از راه تزریق مواد، از طریق سکس‌ورزی که پرخطرتر است صورت می‌گیرد. این نظر دکتر مینو مهرآز در انجمن ایدز ایران وابسته به وزارت بهداشتی است. به گفته‌ی او «مردم در جوانی بضاعت ندارند ازدواج کنند و سنی که از شان می‌گذرد ازدواج می‌کنند. این فاصله را روسپی‌ها پر می‌کنند که تعدادشان رو به افزایش است.»^{۸۲} روزنامه‌ی انتخاب در سال ۱۳۸۱ نوشت دو خواهر ۱۶ و ۱۷ ساله ۱۱۰۰ نفر را به اچ آی وی مبتلا کرده بودند.^{۸۳} دلیل این امر تنها از نادانی نیست. مطالعه‌ای که در مورد شش کارگر سکس‌کاره در کرمانشاه انجام گرفت نشان داد که بیش‌ترشان از کاندوم خبر داشتند. «ولی فقط ۵۰ درصدشان تا به حال یک‌بار مصرف‌اش کرده‌اند. هم کارگران سکس‌کاره و هم مشتریان می‌گویند برای این از کاندوم استفاده نمی‌کنند که گران است.»^{۸۴}

جدول ۵/۳: تعداد تخمینی موارد اچ آی وی در گروه سنی (۱۳۸۲)

تعداد	اقلام
۳۱۰۰۰	تعداد تخمینی کل موارد اچ آی وی
۳۱۰۰۰	بزرگسالان (۱۵ تا ۴۹ ساله)
۳۸۰۰	زنان (۱۵ تا ۴۹ ساله)
--	کودکان
۸۰۰	تعداد تخمینی مرگ بر اثر ایدز
--	تعداد تخمینی یتیمان بر اثر ایدز

منبع: www.younandaids.org/asia

دولت که با جدی بودن مشکل ایدز بیش از پیش آگاه شد، برای نخستین بار در مهر ماه ۱۳۸۱ اعلام کرد که به بچه‌های ایرانی باید در باره‌ی ایدز و چه‌گونگی پرهیز از آن آموزش داده شود. مطالب آموزشی درباره‌ی ایدز در سال تحصیلی جدید جزو درس‌های اجباری دبیرستان شدند و قرار شد سپس در متون درسی گنجانده شوند. به دانش‌آموزان کوچک‌تر، به

ساده‌ترین زبان درباره‌ی ایدز توضیح داده خواهد شد که «بیماری خطرناکی است که به مردم آسیب می‌زند» در این مطالب برای دانش‌آموزان دبیرستانی روشن می‌کنند که چه‌گونه مردم از جمله از طریق هواپه‌گی به این بیماری دچار می‌شوند. برای دانش‌آموزان سن‌های بالاتر در این مطالب از کاندوم هم یاد می‌شود ولی تأکیدش بر احترام به ارزش‌های مذهبی و خانوادگی و پرهیز از سکس بدون ازدواج است. این مطالب همچنین نسبت به سرنگ‌های تزریقی هشدار می‌دهند.^{۸۵} این کارزار آگاهی دهنده فقط به سیستم آموزشی محدود نمی‌شود و دیگر بخش‌های اجتماعی چون سیستم تادیب را نیز در بر می‌گیرد. در ایران روز جهانی ایدز با پخش سیلی از اطلاعات تازه از رادیو و تلویزیون برگزار می‌شود. حتا برخی از مقامات از توزیع رایگان کاندوم دم زده‌اند.^{۸۶} سالانه نزدیک به ۱/۲ میلیون نفر آزمایش اچ آی وی می‌شوند. معتادان تزریقی و بیماران آمیزشی و کسانی که زیاد به خارج سفر می‌کنند از جمله‌ی آزمایش‌شوندگان‌اند. بیش از ۱۵۴ محل برای آزمایش داوطلبانه و صلاح و مشورت و بیش از ۶۰۰ محل فقط برای مشورت داوطلبانه وجود دارند.

هدف دولت، مردم به طور کلی و نیز گروه‌های در معرض خطر بالایی چون بچه‌های خیابانی و کارگران سکس‌کاره و معتادان به مواد مخدراند. همچنین با اجرای برنامه‌های ویژه‌ای تلاش بر این است که ننگ اجتماعی ابتلای به ایدز را کاهش دهند.^{۸۷}

تا این جا تأثیر این کارزار اطلاعاتی (شامل ۷۰۰۰۰۰ پوستر و ۲۰۰۰۰۰۰ برشور توزیع شده در میان آموزگاران کلاس‌های سوم و چهارم ابتدایی همچنین کلاس‌های راهنمایی و دبیرستانی) دلگرم‌کننده بوده، هرچند که نتایج مختلفی داشته است. در بهمن ماه ۱۳۸۱ پرسش‌نامه‌هایی به ۴۶۴۱ دانش‌آموز از ۵۲ دبیرستان در تهران دادند. دانش‌آموزان بی‌این که اسم و رسم‌شان را در این پرسش‌نامه‌ها بنویسند پاسخ دادند که تلویزیون مهم‌ترین منبع اطلاعاتی درباره‌ی ایدز است. فقط چندتایی به پرسش‌های علمی

پاسخ‌های درست دادند، و بسیاری از راه‌های انتقال این بیماری برداشت‌های نادرستی داشتند. گزش پشه (۳۳٪)، استخرهای عمومی (۲۱٪) و توالت‌های عمومی (۲۰٪) را به غلط از راه‌های انتقال ایدز می‌پنداشتند. ۴۶ درصد عقیده داشتند که دانش‌آموزانی که ویروس اچ آی وی داشتند نمی‌بایست به مدرسه‌های معمولی بروند. اغلب دانش‌آموزان دوست داشتند از ایدز بیش‌تر بدانند. این مطالعه نشان داد که گرچه سطح دانش به نظر می‌رسد بالاست، بسیاری برداشت‌شان از راه‌های انتقال این بیماری نادرست است. نگاه به بیماران مبتلا به اچ آی وی و ایدز سخت متعصبانه است.^{۸۸} پژوهشگران نسبت به دانش زندانیان کرمان در باره اچ آی وی / ایدز نظر مساعدتری داشتند. بازکاوی بررسی نمونه از ۳۵۰ زندانی نشان داد که آنان آگاهی کم و بیش خوبی از اچ آی وی / ایدز و شیوه‌های انتقال‌اش دارند. اما آگاهی‌شان از راه‌های پیش‌گیری از این بیماری کم‌تر بود. دانش مردان از ایدز بسیار از دانش زنان کم‌تر بود. افراد ۴۶ ساله به بالا و زندانیان بی‌سواد آگاهی‌شان از راه‌های انتقال از همه کم‌تر بود و نیز آگاهی‌شان از راه‌های پیش‌گیری از اچ آی وی / ایدز از دیگران بسی کم‌تر بود.^{۸۹} گرچه این کارزار اطلاعاتی درباره‌ی اچ آی وی / ایدز به هیچ‌وجه رضایت‌بخش نبوده است، پژوهشگران دیگر می‌گویند اوضاع بسیار تغییر یافته، زیرا وزارت آموزش و پرورش از ۱۳۸۳ آغاز کرد به آموزش «۱۳۰۰۰ معلم زیست‌شناسی و پزشک مدرسه تا راه‌های جلوگیری را در مدرسه‌ها بیاموزانند. به کتاب‌های درسی سال اول دبیرستان بخش ویژه‌ی اچ آی وی / ایدز افزوده شده است.»^{۹۰}

محمود رضا موسوی، که متخصص فیزیولوژی است و در یکی از کلینیک‌های اختصاصی تهران کار می‌کند، چندان خوش‌بین نیست که مردم در باره‌ی ایدز و راه‌های انتقال و پیش‌گیری‌اش چندان چیزی بدانند. او در مصاحبه‌ای در اوایل اسفند ۱۳۸۳ به خبرگزاری فرانسه گفت: «عامه‌ی مردم پاک ناآگاه‌اند. پاره‌ای از خانواده‌ها اعضای مبتلاشان را توی اتاق حبس

می‌کنند و باشان قطع رابطه می‌کنند.» او هشدار می‌دهد که به‌خصوص زنها برای آزمایش دادن و جلب حمایت پاپیش نمی‌گذارند. دکتر مهرآز (کانون‌ایدز) نیز با او هم‌نظر است. به عقیده‌ی او ایران هنوز راه درازی را در پیش دارد تا بپذیرد که آج‌آی وی لاینز مشکلی نیست که فقط به معتادان تزریقی هروئین محدود باشد. به‌گفته‌ی او «سیاست سازان خیال می‌کنند همین که در باره‌ی چیزی حرف زدی عملی هم می‌شود. این است که آگاهی و آموزش دادن به مردم اصولی نیست. در روز جهانی ایدز می‌آیند توی تلویزیون در باره‌اش حرف‌هایی می‌زنند و می‌گذارند می‌روند تا سال دیگر»^{۹۱} دامنه‌ی به‌نسبت گسترده‌ی سکس‌ورزی و آگاهی نداشتن جوانان ایرانی از بیماری‌های واگیردار آمیزشی و وسایل ضد آبتستی، سلامت زایایی و سکسی مردان بالغ ایرانی را بسیار تهدید می‌کنند.

به علت گسترش دامنه‌ی ایدز و درک این واقعیت که روسپی‌گری (و نه آمیزش سکسی به‌طور کلی!) سبب عمده‌ی ایدز است، اکنون دیگر مقامات نه‌تنها از جلوگیری از ابتلای به ایدز، بلکه از تبدیل روسپیان به کارگران سکس‌کاره‌ی قانونی دم می‌زنند. همان سان که پیش‌تر گفته شد، حرف‌اش بود که فاحشه‌خانه‌ها را زیر نام «خانه‌های عفاف» از نو راه‌اندازی کنند تا امکان داشتن سکس سالم را برای مردان شهر فراهم آورند. اما حکومت انکار می‌کند که چنین نقشه‌ای داشته است.

گزینه‌ی پیشنهاد شده زناشویی موقت است. گروه‌های هوادار حقوق زن در ایران با قانونی کردن روسپی‌گری زنانه چندان روی خوشی نشان نداده‌اند. چرا که این گردن‌نهادن به نگاه مردم‌محور به جامعه است.

جُستار

در بحث بالا که پیرامون بیماری آمیزشی آمد، چهار مرحله را می‌توان باز شناخت. نخستین آن، مرحله‌ی ناآگاهی‌ست. بیماری آمیزشی همه‌جاگیر بود ولی او تنها یکی از بیماری‌هایی بود که مردم ایران دچارش بودند. از این‌رو هم‌مخوابه‌گی بدون کاندوم با بیش از یک هم‌مخوابه رایج بود، به ویژه در

نواحی شهری. روستاییان احتمالان زمانی دچار این بیماری می‌شدند که به زیارت یا به سربازی می‌رفتند و در آن مدت صیغه می‌گرفتند یا با همقطارهاشان نزدیکی می‌کردند. مردم چون نمی‌دانستند این بیماری از راه همخوابگی منتقل می‌شود، رفتارهای سکسی‌شان را تغییر نمی‌دادند. این بود که در جمع‌هاشان آشکارا از این بیماری گپ می‌زدند و راه‌های درمان‌اش را از یک‌دیگر جویا می‌شدند. در دهه‌ی ۱۳۱۱ در اروپا و آمریکا فهمیدند که بیماری آمیزشی از بیماری‌های واگیردار است. در همان هنگام علم پزشکی مدرن به ایران راه یافت ولی چندان گسترشی نیافت. نخستین کوشش‌هایی که مردم را از خطر بیماری آمیزشی و همچنین وجود درمان‌های نوین آگاه‌انیدند، در روزنامه‌های اوایل ۱۳۲۱ پدیدار شدند. اما برخلاف اروپا که سخن گفتن از بیماری آمیزشی تابو بود و مبتلایان در اجتماع بی‌آبرو می‌شدند، در ایران در حضور همه از بیماری آمیزشی گفت و گو می‌کردند. با این همه، بیش‌ترین مردم نمی‌دانستند که بیماری آمیزشی واگیردار است، البته داغ‌ننگ بر پیشانی ۳۰ درصد مردم زدن هم چندان کارساز نبود، درصدی که گویا سطح رایج ابتلا به این بیماری بود. اما زخم‌ها که بر روی آلت‌های تناسلی پیدا می‌شدند فرق می‌کرد، زیرا دم‌زدن از چنین حالتی همواره تابو بود.

با وجودی که بیماری آمیزشی واگیردار بود مردم رفتار سکسی‌شان را عوض نمی‌کردند. این از آن رو بود که در ایران دو دسته کارگران سکس‌کاره در کار بودند. یکی صیغه‌ها که کارشان قانونی بود و دو دیگر روسپیان که این کار را غیرقانونی انجام می‌دادند. اما روسپی‌گری در شهرها و شهرک‌ها فراوان بود و هست، زیرا نیاز مالی زنان تهیدست و تقاضای مردان برای خدمات آنان را برآورده می‌کند و بدین ترتیب است که بیماری آمیزشی افزایش می‌یابد.

مرحله‌ی دوم مرحله‌ای بود که در آن سخن گفتن از بیماری آمیزشی در اوایل دهه‌ی ۱۳۱۰ تابو شد، یعنی زمانی که سرانجام خاستگاه آمیزشی این

بیماری برای همه روشن شد. مقاله‌هایی که در این باره نوشته می‌شدند همه‌اش به روش‌های درمانی بیماری آمیزشی می‌پرداختند. روی سخن این نوشته‌ها با نخبه‌گان تحصیل کرده بود و مردم همچنان از چند و چون این بیماری سر در نمی‌آوردند.

دولت برای مقابله با گسترش این بیماری کوششی کرد تا روسپی‌گری را کنترل کند و برای این کار از مدل فرانسوی بهره گرفت. یعنی معاینه‌ی پزشکی ماهانه و بازدید کارت‌های بهداشتی روسپیان. این کار نه روسپی‌گری را کنترل کرد و نه بیماری آمیزشی را، زیرا به عمل در نیامد و همان‌طور روی کاغذ ماند. برنامه‌ای در کار نبود تا در مورد نیاز به پیش‌گیری به مردم اطلاعات بدهند، در همان حال در رفتار سکسی نیز تغییری پیدا نشد. رواج گسترده‌ی روسپی‌گری و بیماری آمیزشی خود حکایت از آن دارند.

با این همه، در ۱۳۳۹ از دامنه‌ی بیماری آمیزشی کاسته شد، که دلیل عمده‌اش دسترسی روزافزون به داروهای درمانی بود و کاری با تغییر در آداب و رسوم سکسی نداشت. در این مورد اخیر، تنها پیشرفت مثبت افزایش کاربرد کاندوم بود که از صفر درصد در حدود ۱۳۲۹ به ۱۴ درصد جمعیت فعال سکسی در سال ۱۳۵۵ رسید. اما روسپی‌گری همانند دوره‌ی پیش به علت تقاضای بالایی که برای‌اش وجود داشت، کار بسیار سودآوری بود.

مرحله‌ی سوم از ۱۳۵۸ آغاز شد که ج.ا.ا. به طور رسمی روسپی‌گری را ممنوع ساخت و بساط‌اش را برچید. روسپیان یا بازپروری و یا زن صیغه‌ای شدند، البته جدا از کسانی که اعدام شدند. در آن زمان، مقامات فعالانه در پی تقویت نهاد زناشویی موقت بودند تا از پیدایش دوباره‌ی روسپی‌گری و به پی‌رو آن بیماری آمیزشی جلوگیری کنند. این سیاست به شکست انجامید، زیرا بر مقدمات نادرست بنا شده بود، هم آن‌جا که به رفتار انسانی مربوط می‌شد و هم به ناقلان بیماری آمیزشی. پیروزی خیلی زود اعلام شد. سال ۱۳۷۹ از نو روسپی‌گری فراوان شد و بیماری‌های

آمیزشی واگیردار سر برآوردند. اما به خاطر کامیابی چشمگیر در برنامه‌ریزی خانوادگی (از سال ۱۳۶۸) استفاده از کاندوم رو به کاهش نهاد (از ۱۴٪ در ۱۳۵۵ تا ۹٪ در ۱۳۷۹) و این نشان می‌داد که هنوز برنامه‌ی پیش‌گیری از بیماری‌های آمیزشی واگیرداری که کارآمد باشد در میان نبود. مرحله‌ی چهارم با پیدایش انفجاری ایدز آغاز شد، که نمی‌توان نادیده‌اش انگاشت زیرا دیگر به مصرف کنندگان مواد مخدر محدود نمی‌شود، بلکه از طریق همخوابه‌گی (و نه لزومن با روسپیان) گسترش می‌یابد. دولت کارزاری برای آگاهی‌بخشی نسبت به ایدز را در پیش گرفته، ولی روشن است که هنوز از سیاستی منسجم و پایدار فرسنگ‌ها فاصله دارد. بحث از علت گسترش بیماری‌های آمیزشی واگیردار و چگونگی داشتن یک سکس‌ورزی سالم هنوز تابوست. همچنین به‌خاطر این که روسپی‌گری را علت بنیادی ایدز می‌دانند، پاره‌ای از سیاست‌مداران و دولتیان پیش‌نهاد می‌کنند که روسپی‌خانه‌ها به خانه‌های عفاف تبدیل شوند. پس دولت یک بار دیگر دارد سعی می‌کند روسپی‌گری غیرقانونی را به زناشویی موقت قانونی تبدیل کند. با این کار حتم دارند که جلوی گسترش بیماری‌های آمیزشی، که بر اثر سکس‌ورزی‌های مخاطره‌آمیز عارض می‌شوند، گرفته می‌شود، انگار که این بیماری‌ها فقط از طریق روسپی‌ها منتشر می‌شوند. اما تا وقتی موضوع سکس‌ورزی سالم به بحث گذاشته نشود، مشکل بتوان فهمید که چه گونه این تبدیل روسپی به صیغه در واقع کارساز می‌شود. همین که ایرانی‌ها کردارهای سکسی‌شان را عوض نکرده‌اند و کاربرد کاندوم کاهش یافته می‌رساند که این مردم در خطراند و دامنه‌ی ابتلا به بیماری‌های آمیزشی واگیردار رو به گسترش دارد.

نکته‌ی مهم دیگر این که مردم خیلی به‌کندی رفتار سکسی‌شان را (تعدیل) کرده‌اند. در دهه‌ی ۱۳۴۰ بیماری آمیزشی فراوان بود، که نشانه‌ی سکس‌ورزی بی‌کاندوم به‌خصوص بیرون از چارچوب زناشویی است. هرچند که اطلاعات در اختیار مبتلایان می‌گذاشتند، به‌ویژه هنگام دیدار با پزشک برای معالجه. همچنین وسیله‌ی کاهش ابتلا (کاندوم) فراوان در دسترس بود، ولی از آن کم‌تر استفاده می‌شد و می‌شود. مردم آن زمان و

اکنون، از جمله کارگران سکس کاره، کاندوم را گران می‌دانند. این است که کاندوم وسیله‌ی چندان کارایی درسکس سالم داشتن نیست. در واقع کاربرد کاندوم روز به روز کاهش می‌یابد (بنگرید جدول ۵/۲). با این حال مردم می‌بایست در سکس‌ورزی‌شان تغییراتی داده باشند، چرا که از میزان بیماری آمیزشی کاسته شده و علت‌اش را فقط درمانی نمی‌توان دانست. گرچه بیماری‌های آمیزشی واگیردار نزد کارگران سکس کاره همچنان فراوان‌اند، ارقام کنونی پایین‌تر از ارقام ۴۰ سال پیش‌اند. از آن‌جا که روسپی‌گری همچنان فراگیر است و تقاضا برای‌اش بالا، خطر بیماری‌های آمیزشی واگیردار رو به فزونی است. اچ آی وی/ ایدز از جمله‌ی این بیماری‌هاست که نخست آن را فقط با معتادان به مواد مخدر مربوط می‌دانستند، ولی حالا معلوم شده است که نزد کسانی که مواد مخدر مصرف نمی‌کنند رشد فراوانی داشته و نتیجه‌ی سکس بی‌کاندوم است.

بعد دیگر این بحث این است که وقتی سیر رخدادهای ۱۵۰ ساله‌ی گذشته را بررسی می‌کنیم، نمی‌توان ندید که ایران اسلامی کمی با اروپای مسیحی فرق داشته، آن هم از این جهت که قربانی بیماری آمیزشی مردها بوده‌اند. این او بود که مبتلا می‌شد، بسیار به‌ندرت پیش آمد که سخنی از «قربانی شدن» زن‌ها به میان آمده باشد. این نکته از زمانی که موج تبلیغات برای داروهای ضد بیماری آمیزشی در روزنامه‌ها پیدا شدند، آشکار گردید. این اطلاعات رو به سوی کی داشتند؟ و این درمان‌ها برای چه کسانی بودند؟ و این تنها در دوره‌ای بود که هنوز نمی‌دانستند بیماری آمیزشی از راه هم‌خوابه‌گی منتقل می‌شود. در ایران نیز همانند اروپا، زمانی که به این علت پی بردند روسپیان را ناقلان این مبتلا شمرند، گرچه کمی دیرتر (دهه‌ی ۱۳۱۰). از آن به بعد نیاز به این افتاد که روسپیان را کنترل کنند، معاینه‌ی همه جانبه کنند، جریمه کنند و اگر لازم شد بازداشت کنند، ولی نه مشتریان مردشان را که به طور ضمنی قربانی «بی‌گناه» زنان نانجیبی بودند که از خودشان خوب مراقبت نمی‌کردند تا از ابتلا پیش‌گیری کنند. درعین حال به این «ناقلان‌زن» نه اطلاعات می‌دادند و نه وسایل پیش‌گیری از بیماری آمیزشی.

مظهر این نگاه مردانه به این مسئله روش درمانی بومی برای رهایی از سیفلیس بود که در گذشته اعمال می‌شد. این روش در طب سنتی به خوبی شناخته شده است، یعنی انتقال بیماری از فردی به فردی دیگر و بدین سان درمان شخص مبتلای اصلی.^{۹۳}

در این حالت مرد سیفلیسی با زنی ازدواج می‌کند و با وی همخوابه می‌شود تا خود را از بیماری پاک کند. مردان زن‌دار نیز از این روش بهره می‌بردند تا اگر زن اولشان به علت بیماری آمیزشی نازا بود، بچه‌دار شوند. هیچ فکر نمی‌کردند که زن دومشان هم (که احتمالاً سالم بود و بیماری آمیزشی نداشت) به این بیماری دچار می‌شود.^{۹۴} حتا امروزه روز نیز چندان از کاندوم استفاده نمی‌کنند، و زنان نمی‌توانند دست رد به سینه‌ی مردانی بزنند که سکس بی‌کاندوم می‌خواهند. این است که سلامت‌شان همواره در معرض خطر است. در واقع به نظر می‌رسد در ایران کل «بحث»، اگر البته همچون بحثی و سیاست‌های نتیجه‌شده از آن پیش آمده باشد، بر پایه‌ی مفروضات رفتار سکسی مردانه بنا شده است و پاسخ‌های پیش‌گیرانه‌ی پلیسی و شرعی به بیماری آمیزشی نیز بر اساس این باورها استوار شده‌اند. کارگران سکس‌کاره، به جز زن‌های موقتی، نیازمند بهبود و مراقبت‌اند. در زمان آخرین شاه با انجام دادن اقداماتی کارساز و صادقانه این مقصود حاصل شد و در ج.ا.ا هم همچنین. یادآوری این نکته جالب است که پس از ۱۳۵۸ در مورد روسپیان زندانی‌ای که از گناه خود توبه می‌کردند، عرضه‌ی خود به عنوان زوجه‌ی موقت کاری شرافتمندانه تلقی شده است گرچه از زمانی که ایدز شیوع پیدا کرده، دولت دست به کار شده تا مردم را از اقدامات پیش‌گیرانه آگاه کند، ولی بحث واقعی در باره‌ی آداب سکس‌ورزی هنوز در میان نیامده است. همچنین سیاستی که دنبال می‌شود هنوز به‌طور عمده بر اساس رفتار سکسی مردانه بنا شده است و چنان که باید و شاید توجهی به نیازهای زنان نمی‌شود. در نتیجه با آن که خطر بیماری‌های آمیزشی واگیردار روز به روز افزایش می‌یابد، رفتار سکسی و طرز نگاه کردن به آن در طول این ۲۵۰۰ ساله تغییر چندان نیافته‌اند.

پایان سخن

من دیگر سخنی برای افزودن بر آنچه که تاکنون گفته‌ام ندارم. اما می‌خواهم تاکید کنم، جدا از بافت دینی و فرهنگی متفاوت، آنچه که این بررسی نشان می‌دهد این است که طبیعت و تنوع و مشکلات روابط سکسی در ایران در طی سده‌ها چندان فرق بزرگی با روابط سکسی، مثلن، کشورهای اروپایی ندارند. این خبر خوشی‌ست، زیرا نشان می‌دهد که ایرانیان، درست مثل بقیه‌ی ما، در تلاش‌اند تا از زندگی‌شان هرچه بهتر بهره‌مند شوند، به‌رغم همه‌ی دشواری‌های اجتماعی و فرهنگی‌ای که همه‌ی ما باید باشان روبرو شویم و دست و پنجه نرم کنیم.

افزودن براین، این بررسی نشان می‌دهد که ایرانیان، تا آن‌جا که به روابط سکسی مربوط می‌شود، پس از آن که در ۱۲۰۰ سال پیش به اسلام گرویدند در رفتارشان تغییری پدید نیامده است. این فکر تامل برانگیز است، چه از قرار معلوم هوادار دستگاه عقیدتی والا و خودباوری بودن لزومن رفتار بهتری، چه از دیدگاه تنگ دینی و چه انسان باورانه، درشخص برنمی‌انگیزد.

سرانجام این که ماهیت دشواری‌هایی که بر سر راه روابط سکسی در ایران‌اند بی‌شبهت به دشواری‌های بسیاری از کشورهای صنعتی دیگر نیست - به‌چالش کشیدن ادعای مرد در چیره‌گی داشتن بر زن، تغییر یافتن سن ازدواج، سکس پیش از ازدواج، افزایش میزان طلاق، افزایش همه‌آمیزی سکسی، روسپی‌گری، بچه‌های خیابانی، همجنس‌گرایی، و بیماری‌های انتقال‌یابنده از رهگذر سکس. اما این که آیا حکومت ایران قادر خواهد بود به نحو موثری از پس این مشکلات برآید بستگی دارد به این که با توجه به گرفتاری‌های دینی‌اش، چه‌گونه دست به عمل خواهد زد و پیش خواهد رفت. آینده نشان خواهد داد.

یادداشت‌ها

دیباچه

۱. "سکس نیز موضوع همواره ی خواب‌ها و نقل مجالس و ورد زبان این و آن است. مردها و زن‌ها میان خودشان و حتا مردها با زن‌ها که گپ می‌زنند، بی این که شرم کنند، خوش‌مزه گپی می‌کنند و لاف‌های سکسی می‌آیند، از امور سکسی همدیگر پرس و جو می‌کنند و از دلواپسی‌های سکسی خود می‌گویند و از تحریکات شهوانی‌ای که برای فریفتن به کار می‌برند و جزاین‌ها." پل وی بی، "زنان ایرانی در پیوند خانوادگی و سیاست سکسی"، لوایک و نیکی کدی در "زنان در جهان اسلام" (کمبریج ۱۹۷۸)، ص. ۴۶۱ همچنن ج. ایلاک، "روسپی‌گری در ایران"، هفته‌نامه ی دارویی وین (۱۷۶۱)، ص. ۵۶۳؛ کاوه صفا اصفهانی، "جهان بینی زن - محوردر فرهنگ ایران: نموده‌های سمبلیک سکسی در بازی‌های نمایشی،" (۱۹۸۰)، صص ۳۳-۵۳. این موضوع درترانه‌های کوچه‌بازاری هم رایج بود. دی سی. فیلو، "لالایی‌ها و ترانه‌های باب روزرایج در ایران،" سالنامه ی جامعه ی آسیایی بنگال، مارس ۱۹۰۶، صص ۴۲-۵۳. میرزا حسین خان به من گفت به بچه‌های ایرانی حرف‌هایی یاد می‌دهند که جرئت نمی‌کنند پیش مادرشان به زبان بیارندشان و پدرشان که هست آن‌ها را می‌گویند و مادر هم با مهربانی به شوی می‌گوید "ببین کوچولومان چه حرف‌های قشنگی می‌زند...!" ویلفرید اسپرو، بچه‌های ایرانی خاندان سلطنتی (لندن - نیویورک ۱۹۰۲)، ص. ۲۰۵.

۲. جان کرت رایت، سفرهای خطیب (لندن، ۱۶۱۱)، ص. ۷۳۵.

بخش نخست

1. (New York: Charles Scribner's Sons, 1886), p. 288
2. Herodotus, *History*, II. 25-27; Maria Brosius, *Women in Ancient Persia* (Oxford, 1996), pp. 66-67.
3. The description of Zoroastrian marriage is based on [http://www.cais-soas.com/CAIS/Law/family_law.htm]; Faraxvmar i Vahraman, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, transcribed and translated from Pahlavi into Russian by Anahit Perikhian; translated into English by Nina Garsoïan (Costa Mesa, 1997); Ilya Yakubovich, "Marriage Contract," *Encyclopedia Iranica*, which also reproduces the texts of various marriage contracts; N. Pigulevskaia, *Les Villes de l'Etat Iranien aux époques Parthe et Sassanide* (The Hague-Paris, 1963), pp. 138-41; and Christian Bartholomae, *Die Frau im sasanidischen Recht* (Heidelberg, 1924).
4. [http://www.cais-soas.com/CAIS/Women/women_ancient_iran.htm]
5. Herodotus, *Histories*, I.135.

6. Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire* (Winona Lake, 2002), p. 277.

۷. هرودت، تاریخ‌ها، جلد پنجم، ۱۷. این هم هست که شاید پارس‌ها این را به دروغ به مقدونی‌ها گفته باشند تا رسم مقدونی‌ها را که زنان را از مردان جدا می‌کردند عوض کنند و بگذارند زنان‌شان پس از ناهار نزد پارسیان بمانند، که همین هم شد. پارسیان، "که بس مست بودند، دست به پستان زنان بردند، و حتی یکی دوتایی خواستند که بیوسندشان." اما، اگر مقصود پارس‌ها این بود بعید بود هرودت داستانی بدین خوبی را ناگفته بگذارد.

8. Briant, *From Cyrus*, pp. 277-78; Herodotus, *Histories*, II .3-4.
9. Herodotus, *Histories*, VI . 19, 32, 76; IX . 76; Briant, *From Cyrus*, p. 279.
10. Herodotus, *Histories*, II .134; for some of his other wives see *Ibid.*, II .88.
11. Herodotus, *Histories*, II .157.
12. Djalal Khaleghi-Motlagh, "Erotic literature," *Encyclopaedia Iranica*.
13. Briant, *From Cyrus*, p. 282.
14. Herodotus, *Histories*, II .69; Briant, *From Cyrus*, p. 283.
15. Herodotus, *Histories*, II .68.
16. Herodotus, *Histories*, I.135; see also *Ibid.*, II .129 ("the eunuchs who conducted him to their [Darius's wives] apartments").
17. Briant, *From Cyrus*, 284.
18. Herodotus, *Histories*, II .134; she and other women had enormous influence. *Ibid.*, VI .3.
19. Josef Markquart, *Eranshar nach der Geographie des ps. Moses Xorenacci* (Berlin, 1901), p. 126, §94. For the story of Zariadres and Odati see [<http://ambarts.tripod.com/files/odatis.htm>].
20. Marcus Junianus Justinus. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson. (London: Henry G. Bohn, 1853), xli.3.
21. Flavius Josephus, *Judean Antiquities* XVI , 2, 4 [<http://classics.mit.edu/Josephus/j.aj.html>].
22. Justinus, *Epitome*, xli.3; Josephus, *Judean Antiquities*, xviii.9 para 6; Clement, *Book of Recognitions*, chapters xxiv, xxv, xxix [<http://www.essene.com/Recognitions/Book9.htm>].
23. Mansour Shaki, "Divorce," *Encyclopedia Iranica*.
24. Plutarch, *Life of Crassus*, para 21 [on line edition].
25. Josephus, *Wars of the Jews*, Bk I, 12, para 1. [<http://www.interhack.net/projects/library/wars-jews/b1c13.html>]
26. V . Minorsky, "Vis and Ramin, a Parthian Romance," in *Ibid.*, *Iranica. Twenty Articles* (Tehran, 1964), pp. 166, 176.
27. V . Minorsky, "Vis and Ramin," p. 161.
28. V . Minorsky, "Vis and Ramin," p. 156.
29. V . Minorsky, "Vis and Ramin," pp. 156, 177-78.
30. V . Minorsky, "Vis and Ramin," p. 161.
31. For a picture of such a figurine of a Parthian woman, see [parthia.com/nineveh/04.htm]
32. V . Minorsky, "Vis and Ramin," p. 156.
33. Clement, *Book of Recognitions*, ch. xxiii.
34. Clement, *Book of Recognitions*, chapters xxv, xxix. See also Minorsky, "Vis and Ramin," pp. 176 (Ramin is the brother and child of Mobad), 178. For the

same impact of Christianity on sexual mores see Bardesanes (ca. 175 ce) in his *The book of the laws of the countries: dialogue on the date of Bardasein of Edessa translated by H.J.W. Drijvers (Assen, 1954)*.

35. V. Minorisky, "Vis u Ramin, a Parthian Romance," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 11/4 (1946), pp. 741-763.

For a recent and excellent translation of the entire text see Dick Davis, *Vis and Ramin* (Washington DC: Mage, 2008). See also the comments by 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha* ed. 'Ali Asghar Halabi (Tehran, 1383/2004), p. 241, who wrote (the definition of) "a cornuto and a cuckold is he whose wife reads Vis and Ramin."

36. V ahraman, *The Book* (see Index). Of *sturih* marriage there were three forms: natural, instituted and appointed. The term *gat* also means: sexual intercourse and adultery.

37. V ahraman, *The Book*, p. 237, section 105, 5-10; p. 281, A18, 7-12; p. 315, A36, 6-12), father-daughter-marriage (p. 33, 3, 11-14; p.121, 44, 13-14; p.235, 104, 12-14) and mother-son marriage (p. 33, 4, 1-4).

38. Mansour Shaki, "Divorce," *Encyclopedia Iranica*.

39. Frantz Grenet, *La geste d'Ardashir fils de Pabag* (Die, 2003), pp. 64-67.

40. Philippe Gignoux, *Le Livre d'Arda Viraz*, transliteration and transcription of the Pahlavi text. Persian translation by Zhaleh Amouzegar (Paris-Tehran, 1984), pp. 87 (69.5), 88 (para 78.3); Vahraman, *The Book*, pp. 47, 51, 75, 95, 101, 103, 181, 197, 253, 271.

41. Nizam al-Mulk, *The Book of Government or Rules for Kings* translated into English by Herbert Darke (London, 1960), p. 198; see the same story in Narshakhi, *The History of Bukhara* translated into English by Richard Frye (Cambridge, 1954), p. 7.

42. Herodotus, *Histories*, I. 214; Ilya Yakubovich, "Marriage Contract," *Encyclopedia Iranica*.

43. Clement, *Book of Recognitions*, ch. xxii (Customs of the Gelones).

44. On the status of slaves in pre-Islamic Iran see M. A. Dandamayev, M. Macuch, "Barda," *Encyclopedia Iranica*.

45. Dick Davis, "Women in the Shahnameh: exotics and natives, rebellious legends and dutiful histories," in *Women and Medieval Epic: gender, genre and the limits of epic masculinity*, ed. Sara S. Poor and Jana K. Schulman (New York, 2007), pp. 67-90.

46. Djalal Khaleghi-Motlagh, "Erotic literature," *Encyclopaedia Iranica*.

47. Bukhari, *Sahih*, 62. 4; see also Muslim, *Sahih*, 8, 3231-3239. For an electronic version of these collections of Traditions see [<http://www.usc.edu/dept/MSA/reference/reference.html>].

۴۸. آیت الله ابراهیم امینی، انتخاب همسر (تهران، ۱۳۷۴)، صص ۱۸-۱۷، ۶۴، ۹۲-۹۱؛ همان،

آیین همسر داری (تهران، ۱۳۸۷) (بخش هدف ازدواج). از پیامبر نقل است که: "همانا زن یکی از

لذت‌ها و خوشی‌های [مرد] است. پس هرکس که زن می‌ستاند این [لذت] به هرز نبرد." محمد

ابراهیم آوازه (رضوی)، قانون قوه‌ی باه (قم، ۱۳۸۲)، ص ۲۲. نیز بتگرید زاو ماگهن، فضایل تن:

عشق و خلوص در قوانین نخستین اسلامی (لیدن ۲۰۰۵).

49. C.J. Wills, *In the Land of the Lion and the Sun* (London, 1893), p. 316 (italics in the original).

50. J. Gulick, *The Middle East: An Anthropological Perspective* (Pacific Palisades, Calif., 1983), p. 208; see also J. Gulick & M. E. Gulick, "The domestic

- social environment of women and girls in Isfahan, Iran," in Lois Beck & Nikkie Keddie eds. *Women in the Muslim World*. (Cambridge, 1979), pp. 513-14.
51. Dorothy de Warzéé, *Peeps into Persia* (London, 1913), p. 165; Hántzsché, "Haram," p. 429; P. E. Drew, "Iran," in R. T. Francoeur ed. *The International Encyclopedia of Sexuality* (New York, 2004), p. 559.
52. Erika Friedl, *Children of Deh Koh: young life in an Iranian village* (Syracuse, 1997), p. 235.
53. Drew, "Iran," p. 559.
54. Masturbation is forbidden to Moslems; it is considered to be one of the major sins, see e.g., Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 82-86. For an entertaining story about masturbation (*jalq zadan*) see 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, pp. 176-77.
55. Lawrence Loeb, *Outcaste - Jewish Life in Southern Iran* (New York, 1977), pp. 72, 171 (refers to the occurrence of premarital sex).
56. Mohammad Hoseyn Papoli-Yazdi, *Khaterat-e Shahzadah-e Hammam* (Mashhad, 1384/2005), pp. 30, 32, 103. The sexual molestation of school girls by male relatives of the *molla baji* is also mentioned by Janet Afary, *Iranian constitutional revolution, 1906-1911: grassroots democracy, social democracy & the origins of feminism* (New York, 1996), p. 191 quoting a "Letter of one of the women," *Habl al-Matin* nr. 105 (01/09/1907), pp. 4-5, which suggests that the phenomenon was not limited to incidental cases. Mahmud Daneshvar, *Didaniha va Shenidaniha-ye Iran* 2 vols. (Tehran, 1327/1948), vol. 1, p. 249 also intimates that pre-marital sex took place such as in Jahrom.
57. Papoli-Yazdi, *Khaterat*, p. 22; Pierre Ponafidine, *Life in the Moslem East* (New York, 1911), p. 317.
58. Robert Charles Alberts, *Social Structure and Culture Change in an Iranian Village* 2 vols. (Ph.D. dissertation University of Wisconsin, 1963), vol. 2, p. 654.
59. 'Ali Akbar Sa'idi Sirjani, *Vaqaye'-ye Ettefaqiye* (Tehran, 1361/1982), p. 424 (flogging, imprisoned, and castrated); Pietro della Valle, *Les Fameux Voyages* 4 vols. (Paris, 1663-64), vol. 2, p. 609 (castration); Auguste Bricteux, *Au Pays du Lion et du Soleil* (Brussels, 1908), p. 60 (in 1904, or thereabouts, two soldiers were executed for having raped a young girl); Drew, "Iran," p. 563.
60. Heinrich von Poser, *Als Schlesischer Adliger in Iran und Indien*. ed. Helmhart Kanus-Credé (Allendorf a/d Eder: Antigone, 2003), p. 36.
61. Erika Friedl, *Women of Deh Koh* (Washington, 1989), p. 118 ("They'll beat her up at home until she says yes, just like my folks tried it with me.")
62. Drew, "Iran," p. 563; J. Gulick and M.E. Gulick, "The domestic social environment of women and girls in Isfahan, Iran," in Lois Beck & Nikkie Keddie eds. *Women in the Muslim World*. (Cambridge: Harvard University Press, 1979), pp. 513-14; Djamchid A. Momeni, "The Difficulties of Changing the Age at Marriage in Iran," *Journal of Marriage & Family* 34/3 (1972), p. 547.
63. Loeb, *Outcaste*, p. 73.
64. Mahvash, *Asrar-e magu* (Tehran, n.d.), p. 15.
65. On the issue of obstacles to marriage, including the high cost of the dowry, see Amini, *Entekhab*, pp. 33-54, who also offers advice to troubled youths.
66. O beyd-e Zakani, *Ethics of The Aristocrats*, p. 79.
67. Farah Esna-Ashari, "Differences in attitude towards premarital sex: The Impact of Some Demographic and Socio-Economic Factors in a Sample of Shiraz City Youth (Poster Session), 2005." [available via internet]; Mohammad Reza Mohammadi, Kazem Mohammad, Farideh K.A. Farahani, Siamak Alikhani, Mohammad Zare, Fahimeh R. Tehrani, Ali Ramezankhani and Farshid Alaeddini. "Reproductive

- Knowledge, Attitudes and Behavior Among Adolescent Males in Tehran, Iran," *International Family Planning Perspectives* 32/1 (2006), pp. 35-44;
- Mohammadreza Hojat, Reza Shapurian, Habib Nayerahmadi, Mitra Farzaneh, Danesh Foroughi, Mohin Parsi, Maryam Azizi. "Premarital Sexual, Child Rearing and Family Attitudes of Iranian Men and Women in the United States and in Iran," *Journal of Psychology* 133 (1999).
68. Bukhari, *Sahih*, 62.12
69. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 221; James Bassett, "Child Life in Persia," *Frank Lesley's Popular Monthly* 36 (August 1893), pp. 167, 170.
70. Annie van Sommer and Samuel Zwemer, *Our Moslem Sisters* (New York, 1907), p. 221; see also J. E. Polak, *Persien. Das Land und seine Bewohner* 2 vols. (Leipzig, 1865), vol. 1, p. 205.
71. Mirza Mohammad Hasan Khan E'temad al-Saltaneh, *Al-Ma'ather va'l- Athar* (Tehran, 1306/1889), p. 216. His contemporary, the poet Jelveh of Ardestan also had remained a lifelong bachelor. Hasan Javadi, *Satire in Persian Literature* (Cranbury, NJ-London, 1988), p. 211; 'Abdollah Mostowfi. *Sharh-e Zendegani-ye Man* 3 vols. (Tehran, n.d.), vol. 1, p. 521. In the Zand period there was the poet Aqa Yadgar Hajat, who likewise remained a lifelong bachelor until his death well into his seventies. Abu'l-Hasan Ghaffari Kashani, *Golshan-e Morad* ed. by Gholamreza Tabataba'i-Majd (Tehran, 1369/1990), p. 404.
72. The English translation of this poem is by Javadi, *Satire*, pp. 207-08.
73. This section on the description of marriage, according to Islamic law, is based on Khomeyni, *Tahrir*, Ibid., *Towzih*; Sachiko Murata, *Temporary Marriage in Islamic Law* (MA thesis Tehran University 1974); for the electronic version of this study see [<http://www.al-islam.org/al-serat/muta/>]; Shahla Haeri, *Law of Desire. Temporary Marriage in Shi'i Iran* (Syracuse, 1989) and J. Schacht, "Nikah," *Encyclopedia of Islam* 2.
74. It is not by chance that the marriage contract has the form of a sales contract, because popular religious texts explain that the reason that a man does not receive a dowry is because he buys the woman, who sells herself to him; see e.g. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 91. In Azeri Turkish, marriage is therefore referred to as *arwat almaq* or 'the purchase of the bride.'
75. Although, from a religious viewpoint, it is very meritorious to ask a very low, if not a symbolic, dowry, very few Moslems are inclined to do so. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 92.
76. Around 1907, an Armenian man who had married a Moslem girl was killed in the street by a mob, while his wife was stoned to death. Ponaftidine, *Life*, p. 326.
77. Kai Ka'us b. Iskandar, *A mirror for princes, the Qabus Nama*, translated into English by Reuben Levy (London, 1951), p. 118, Ch. XXVI.
۷۸. جیمزموریه، دومین سفر به پرشیا، ارمنستان، و آسیای صغیر... درسال‌های ۱۸۱۰ و ۱۸۱۶ (لندن، ۱۸۱۸)، صص، ۵۷-۵۸. یگانه پسر میرزا عبدالحسن خان مُرده بود و زتش دیگر ازش گذشته بود که بتواند بچه بیاورد، "او تازه آن قدر حسود بود که ازدواج دومی را نمی توانست ببیند. او از آن بانوان جاه و مقام‌دار است؛ دختر حاجی ابراهیم است که وزیراعظم پرشیا بود؛ و می گویند اگر شوهرش باش به هرطریقی بدرفتاری کند چنان خویشان قدرتمندی دارد که می آیند تلافیش را درمی آورند."
79. Berthold Spuler, *Iran in Früh-Islamischer Zeit* (Wiesbaden, 1952), p. 378.
80. 1 bn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh* 15 vols. ed. C. J. Tornberg (Leiden, 1885), vol. 5,

p. 113 (744 Khorasan).

81. Spuler, *Iran*, p. 379, n. 3.

82. Ibn al-Athir, *Kamil fi'l-Tarikh*, vol. 8, p. 158.

83. Spuler, *Iran*, pp. 378-89.

84. W. Barthold, *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens* (Darmstadt, 1962), p. 88f; *Ibid*, *Turkestan down to the Mongol Invasion* (Karachi, 1981), p. 286.

85. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 118, Ch. XXVI.

86. Kamal al-Din 'Abdol-Razzaq Samarqandi, *Matta'-ye Sa'deyn va Majma'-ye Bahreyn* 2 vols. ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1353/1974), vol. 1, p. 276.

87. James Bassett, *Persia: Eastern Mission. A Narrative of the founding and the fortunes of the Eastern Persia Mission* (Philadelphia, 1890), p. 60.

88. V alle, *Voyages*, vol. 2, pp. 343-44, 355-56.

89. Ralph Neville, *Unconventional Memories* (New York, 1923), pp. 144-45. See also Warzeé, *Peeps*, pp. 62-63; J.C. Häntzsche, "Haram und Harem," *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde* X1 (1862), p. 381; Mirza Khanlar Khan E'tesam al-Molk, *Safarnameh* ed. Manuchehr Mahmudi (Tehran, 1351/1972), pp. 106, 136, 149, 170, 226 who was 'pursued' by letters from his princess-wife, during his journey. 'Abdol-Hoseyn Khan Sepehr, *Mer'at al-Vaqaye'-ye Mozaffari va Yaddahstha-ye Malek al-Mo'arrekhin* 2 vols. in one. ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i

(Tehran, 1368/1989), vol. 2, p. 285 reports that Movaqcer al-Saltaneh's wife, the daughter of the shah, told her husband that he could not divorce her. He had to pay a huge sum before she consented to a divorce, a procedure totally contrary to Islamic law and one in which the olama did not want to interfere even when asked by the husband to pronounce and endorse the divorce.

90. V ieille, "Iranian Women," p. 464.

91. Anonymous (John Malcolm), *Sketches of Persia* 2 vols. (London, 1828), vol. 2, pp. 54-56.

92. Bukhari, *Sahih*, 62, 36-45; Muslim, *Sahih*, 8, 3412-3413, 3268-3277.

93. Muhammad b. Ahmad al-Muqadassi, *Kitab ahsan al-taqasim fi ma'rifat altaqalim* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1906), p. 368f.

94. Spuler, *Iran*, p. 378.

95. A. Houtum-Schindler, "Notes on Persian Baluchistan. From the Persian of Mirza Mehdi Khan," *JRAS* 1876, pp. 151.

96. The marriage of European women with Moslem Persians did not always have a happy ending. Ponafidine, *Life*, p. 325.

97. Lady Sheil, *Glimpses of Life and Manners in Persia* (London, 1856 [New York: Arno, 1973]), p. 143; Hantzschke, "Haram," p. 431; Jane Dieulafoy, *La Perse, La Chaldee et la Susiane* (Paris, 1887), p. 178; Mostawfi, *Sharh-e Zendegani*, vol. 1, pp. 183-85, 199 with his description of how his extended family lived together and how they inter-married.

۹۸. مهدی روشن ضمیر، دودمان زند (هامبورگ ۱۹۷۰)، ص. ۱۵ (البته ایشان به خاطر نِسبات سیاسی ازدواج‌های سیاسی هم می‌کردند. نزد گرها رسم بود که با زن دشمن کشته شده ازدواج می‌کردند، رسمی که به خون‌بست معروف است).

99. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 200; Wills, *In the Land*, p. 52.

100. Elizabeth N. MacBean-Ross, *A Lady Doctor in Bakhtiari Land* (London, 1921), p. 67.

101. O. A. Merritt-Hawkes, *Persia - Romance & Reality* (London, 1935), p. 285.

102. Reza Shapurian and Mohammadreza Hojat, "Sexual and Premarital Attitudes of Iranian College Students" *Psychological Reports*, 1985, pp. 67-74.

103. Benjamin P. Givens and Charles Hirschman, "Modernization and Consanguineous Marriage in Iran," *Journal of Marriage and the Family* 56 (1994), pp. 820-34; Loeb, *Outcaste*, pp. 110-14; Vida Nassehi-Behnam, "Change and the Iranian Family," *Current Anthropology*, 26/5 (1985), p. 558 [557-62]. See for a discussion of the pros and cons of cousin marriage as seen by Persians, Fischer, Michael M. J. "On Changing the Concept and Position of Persian Women," in Lois Beck & Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World*. (Cambridge: Harvard University Press, 1979), pp. 198-200; Gulick and Gulick, "Domestic Social Environment," pp. 507-08.

104. Givens and Hirschman, "Modernization and Consanguineous Marriage," pp. 823, 826-34.

۱۰۵. فریدالدین عطار، الاهی نامه، ترجمه‌ی انگلیسی از جان اتدرو بویل (منجستر، ۱۹۷۶)، ص ۱۷۰. مردم در برخی نواحی روستایی به شوهران سفارش می‌کردند که دختر را به خانواده‌اش برنگردانند و رسوایی به‌بار نیاورند، مگر به داده رضا بدهند تا عوضش را از خدا بگیرند. خسروبرهانیان، ناحیه‌ی حمیدیه در خوزستان (پایان نامه‌ی دانشگاه کُنی، ۱۹۶۰)، ص ۱۴۸. گاه نیز مردی که ناتوانی جنسی داشت عروس را می‌کشت و می‌گفت باکره نبوده تا دیگران نفهمند او کاری ازش ساخته نبوده. نانسی لین دنیسفارن، "مردانه‌گی‌ها و باکره‌گی‌ها: بازاندیشی. شرافت و شرم، درمختل شدن مردانه‌گی: قوم‌نگاری‌های تطبیقی، ویراسته‌ی آندره‌آ کورنوال و نانسی لین دنیسفارن (لندن، ۱۹۹۴) ص ۹۲.

106. Paul Vieille, "Iranian Women in Family Alliance and Sexual Politics," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), p. 456.

107. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 48-49.

108. Behnaz Pakezegi, "Legal and Social Positions of Iranian Women," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), p. 216; Friedl, *Women of Deh Koh*, p. 229. This obsession with virginity and above all not to break your hymen causes many a youth trauma among women, see Fataneh Farahani, "Diasporic Narratives on Virginity," paper read at the Private Lives and Public Spaces in Modern Iran conference held in Oxford (7-10 July 2005).

109. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 125.

۱۱۰. ابو‌حامد محمدغزالی، اندر باب زناشویی، ترجمه‌ی محمدنور عبدوس سلام (شیکاگو، ۲۰۰۲)، ص ۲۰. بنا بر آمبروسیو بمبو، ارمنی‌های جلغا نیز در سال‌های ۱۶۷۰ همین عقیده را داشتند. سفرها و گزارش‌ها، آمبروسیو بمبوف به ترجمه‌ی کالارا بارگلی نی (برکلی، ۲۰۰۷)، ص ۳۹۵ "ارمنیان دختران‌شان را هفت یا هشت ساله‌گی شوهر می‌دهند تا رفته رفته میان زن و شوهر عشق و محبت پیدا شود.

111. 'Obeyd-e Zakani, *The Ethics*, p. 71.

112. Lindisfarne, "Variant Masculinities," p. 90. Referring to the 1940-50s, Molly Williams, *The Rich Tapestry of My Persian Years. Memoirs of Maud Hannah (Molly) Williams, a missionary nurse, 1937-1974* (Bendigo Victoria, 1994), p. 108,

notes that "In more recent times when the veil was discarded, and women and girls socialised more, some men, especially older, wealthy ones, demanded certificates from a doctor to pronounce that the girls were virgins before the marriages took place."

113. [http://www.mianeh.net/en/articles/?aid=99].

114. See, e.g., among many other websites, [http://www.qantara.de/webcom/show_article.php/_c-478/_nr-414/_p-1/i.html?PHPSESSID=5].

115. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 180-82; Anonymous, "Dar Khuzestan, Banader-e Jonub, Gorgan, Korasan va Baluchestan didam," *Khvandaniha* 8/62 (1326/1947), p. 10.

116. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 216-17; Anonymous, "Dar Khuzestan," p. 10.

117. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 92, 217.

118. Khomeyni, *Towzih*, p. 506; Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 23; A.

Querry, *Droit musulman. Recueil des lois concernant les musulmans-schuyites* 2 vols. (Paris, 1871-72), vol. 1, p. 644, art. 30; L. Thot, "Das persische Rechtssystem," *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 22 (1909), p. 390; Ponafidine, *Life*, p. 319; Häntzsche, "Haram," p. 429. According to Imam Baqer, the girl must have completed her ninth year, i.e. she must be ten years. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 23. A recent study showed that in

Mazandaran in the 1980s "the mean (standard deviation) age of menarche was 12.5 (1.1) years." M.A. Delavar and K.O. Hajian-Tilaki, "Age at menarche in girls born from 1985 to 1989 in Mazandaran, Islamic Republic of Iran," *Eastern Mediterranean Health Journal* 14/1 (2008) [http://www.emro.who.int/publications/EMHJ/1401/article9.htm].

119. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 125. Khomeyni, *Towzih*, p. 514 (no. 2336) states that according to Imam Sadeq it is one of a man's fortunes if his daughter does not menstruate in his house, i.e. that she has been married off prior to that event; *Ibid*, *Tahrir*, vol. 2, p. 215.

120. Amini, *Entekhab*, p. 65; al-Ghazzali, *On Marriage*, p. 25.

121. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 220; MacBean, *A Lady Doctor*, p. 70

122. MacBean-Ross, *A Lady Doctor*, p. 66.

123. Ponafidine, *Life*, p. 320.

124. Muslim, *Sahih*, 8, 3295 (also 8-3296-3301). However, sister-exchange marriages were quite common among the Baseri tribe. Fredrik Barth, *Nomads of South Persia. The Baseri tribe of the Khamseh confederacy* (Boston, 1961), p. 32.

125. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 206; Jane Dieulafoy, *La Perse, la Chaldée et la Susiane* (Paris, 1887), p. 178; Ella Sykes, *Through Persia on a Side-saddle* (London, 1901), p. 171.

126. The story is from *Golestan*, chapter six, story nine in the translation by Richard Burton: [http://www.enei.ucalgary.ca/People/far/hobbies/iran/ Golestan/].

127. For child marriage around 1000 CE see, e.g., Abu Fazl Mohammad b.

Hoseyn Beyhaqi., *Tarikh-e Beyhaqi* eds. Ghani and Fayaz (Tehran, 1324/1945), pp. 525-26.

128. Don Garcia de Silva y Figueroa., *Comentarios de la embajada que de parte del rey de España Don Felipe III hizo al rey Xa Abas de Persia* 2 vols. (Madrid, 1903), vol. 2, p. 232; Loeb, *Outcaste*, pp. 108-09; Bassett, "Child Life in Persia," p. 170; Joh. Jansz. Strauszens, *Sehr schwere, wiederwärtige, und Denckwürdige Reysen* (Amsterdam, 1678), p. 130 reports that a merchant in Shamakhi bought two Georgian slave-girls of 11 and 12 years old and had intercourse with them.

129. Polak, *Persien*, vol. 1, pp. 200-02; Carla Serena, *Hombres et Choses en Perse* (Paris: G. Charpentier, 1883), p. 100.
130. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 199; A. de. Gobineau, *Trois Ans en Asie (de 1855 A 1858)* 2 vols. (Paris, 1923), vol. 2, p. 187.
131. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 199; Häntzsche, "Haram," p. 429. At the end of the nineteenth century, it was not exceptional for girls to be married at eight years of age among the Bakhtiyaris. MacBean-Ross, *A Lady Doctor*, p. 75; see also J. B. Feuvrier, *Trois ans à la Cour de Perse* (Paris: F. Juven, 1900), p. 182, where Naser al-Din Shah married his 8-year old daughter to his favorite catamite, 'Aziz al-Soltan.
132. Anonymous, "Die moderne Perserin," *Das Ausland* 1880, p. 848; Bassett, "Child Life in Persia," p. 167; Maud von Rosen, *Persian Pilgrimage* (London, 1937), p. 139.
133. R.B.M Binning, *A Journal of Two Years' Travel in Persia, Ceylon, etc. 2* vols. (London: Wm. H. Allen & Co, 1857), vol. 2, p. 402; John G. Wishard, *Twenty Years in Persia. A Narrative of Life under the Last Three Shahs* (New York: Fleming H. Revell, 1908), p. 244; Ella Sykes, *Through Persia on a Side-Saddle* (London: MacQueen, 1901), p. 187; Warzée, *Peeps into Persia*, p. 75 wrote "the bride was fifteen, quite old for Persia," where the 'normal' marriage age was thirteen (Ibid., 208).
134. M. E. Hume-Griffith, *Behind the Veil in Persia and Turkish Arabia* (Philadelphia, 1909), p. 101. Around Kerman, brides of 10 and 11, and much younger occurred. Clara C. Rice, *Mary Bird in Persia* (London, 1916), pp. 125-26.
135. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 221.
136. Basset, "Child Life in Persia," p. 170. As to marriage Jewett writes: "From twelve to sixteen is the most acceptable age. From twenty to twenty-five it is considered to be a calamity if she is unmarried." Mary Jewett, *Reminiscences of My Life in Persia* (Cedar Rapids, 1909), p. 109.
137. Gholam Hoseyn Khan Afzal al-Molk, *Safarnamēh-ye Khorasan va Kerman* Qodratollah Rowshani Za'franlu ed. (Tehran, n.d.), p. 161.
138. MacBean-Ross, *A Lady Doctor*, p. 66.
۱۳۹. پونا فیدین، زندگی، ص. ۳۱۹؛ مریت هاوکس، پرشیا، ص. ۲۸۲. میک بین-راس، به گزارش یک خانم دکتر، ص. ۶۷، یک سرکرده‌ی ۲۲ ساله‌ی بختیاری با بیوه‌ی ۱۵ ساله‌ی عموش ازدواج می‌کند. وقتی که تهدید خود را می‌کشد، بهش اجازه‌ی این کار را دادند.
140. The English translation of this poem is by Javadi, *Satire*, p. 211.
141. John G. Wishard, *Twenty Years in Persia. A Narrative of Life under the Last Three Shahs* (New York: Fleming H. Revell, 1908), p. 244; Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 286.
۱۴۲. امالین استوارت، پزشکان در پرشیا (لندن، [۱۹۲۱؟])، صص. ۱۵-۱۴. خانم برد درباره‌ی کرمان می‌نویسد: "یک مورد بچه‌ی ۱۲ ساله است. او پنج سال پیش ازدواج کرد و پارسال یک پسرزاید. بعد چهارماه زمین‌گیرشد؛ چهل روز پیش بچه‌اش مُرد، و شوهر که "یک زن بی بجه‌ی جلاق نمی‌خواست، طلاقش داد. او هنوز بچه‌ی است و من به خانه که می‌روم می‌آید پیشم و ازم می‌خواهد ناز و نوازش‌اش کنم." رایس، مری برد، ص. ۱۲۲.
143. MacBean-Ross, *A Lady Doctor*, p. 75; Stuart, *Doctors*, p. 15.
144. MacBean-Ross, *A Lady Doctor*, p. 75. Barth, *Nomads of South Persia*, p. 35 indeed confirms that by the 1950s, if not earlier, that among the Baseri tribe, which held pasturage adjacent to the Bakhtiyaris, girls usually married when they were past 16 years of age.
145. 'Alam-e Nesvan I (Sept 1932), pp. 6-9.

146. Ruth Frances Woodsmall, *Moslem women enter a new world* (New York, 1936), p. 120.
147. Reza Arasteh and Josephine Arasteh, *Man and society in Iran* (Leiden, 1964), p. 156; Angela Petrosian, Kazem Shayan, K.W. Bash, and Bruce Jessup, *The Health and Related Characteristics of Four Selected Villages and Tribal Communities in Fars Ostan* (Shiraz, 1964). Also in urban areas there was pressure to marry daughters at age 15. Gulick and Gulick, "Domestic Social Environment," pp. 507, 511, 516-17.
148. D. A. Momeni, "The Difficulties of Changing the Age at Marriage in Iran,"
149. Erika Friedl, "Parents and children in a village in Iran," in A. Fathi, ed., *Women and the Family in Iran*. (Leiden, 1985), pp. 206, 209.
150. Erika Friedl, "Women and the Division of Labor in an Iranian Village," *MERIP Reports* March/April, 95 (1981), p.17; Borhanian, *Die Gemeinde Hamidieh*, p.145; Loeb, *Outcaste*, pp. 109-110.
151. Reuben Levy, *The Sociology of Islam* (London, 1957), p. XXX
152. Ali Reza Naqvi, "The Marriage Laws of Iran," *Islamic Studies* 7/2-4 (1968).
153. Pakezegi, "Legal and Social Positions," p. 219.
۱۵۴. ج. گود وین بهای شرافت (بُستَن، ۱۹۴۴)، ص. ۱۱۴؛ مِری لیدی-یر فولادی، ۱۹۸-۹۹.
- [۲۱۳-۱۹۱]؛ مومنی، "دشواری‌ها" ص ۵۴۷ ("قانون برای دلایل معقول معافیت قائل می‌شود ولی درتعریف این دلایل معقول می‌لنگد. گویا این دلایل از جمله آبنستی پیش از ازدواج و تجاوز را دربرمی‌گیرند، ولی هرگاه که دختر "از لحاظ جسمی بالغ" تشخیص داده شود نیز، برای اش معافیت قایل می‌شوند").
155. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 248-49.
156. Ashraf Zahedi, "State ideology and the status of Iranian war widows," *International Feminist Journal of Politics*, June 2006, pp. 267-86. N. Yassari, "Who is a child" in: Rutten ed., *Recht van de Islam* 22 Teksten van het op 18 juni 2004 te Leiden gehouden tweentwintigste RIMO-symposium (Maastricht, 2005), pp. 17-30 points out that the Civil Code considers a child of nine to be mature enough to marry, i.e. sign a marriage contract, but not mature enough to sign any other contracts, such as those that are financial in nature.
157. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 286; Bricteux, *Au Pays*, p. 190.
158. Papoli-Yazdi, *Khaterat*, p. 23.
159. A. Aghajanian and A.H. Mehryar, "Fertility transition in the Islamic Republic of Iran, 1976-1996," *Asia-Pacific Population Journal*, 14/1 (1999), pp. 21-42.
160. Abbas Tashakkori, Vaida D. Thompson, and Amir H. Mehryar, "Iranian Adolescents' Intended Age of Marriage and Desired family Size," *Journal of Marriage and the Family* 49 (1989), p. 922. [917-27]; Ayatollah Ebrahim Amini, *Entekhab-e hamshahr*, pp. 30-31 favors that boys do not marry before 18 years and girls not before 15 years.
161. Muqadassi, *Kitab ahsan*, p. 370; Paul Schwarz, *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen* 7 vols. (Leipzig, 1929), vol. 7, p. 857.
162. Beyhaqi, *Tarikh*, pp. 193, 432, 537; Spuler, *Iran*, p. 380.
163. Adam Mez, *Die Renaissance des Islam* (Hildesheim, 1968), pp. 343-44; Spuler, *Iran*, p. 380.
164. Kai Ka'us b. Eskandar, *Qabus Nama*, p. 107, ch. XXIV .
165. al-Ghazzali, *On Marriage*, p. 20.
166. Nizam al-Mulk, *Book*, p. 84.
167. Nizam al-Mulk, *Book*, p. 126.

168. John E. Woods, *The Timurid Dynasty, Papers on Inner Asia* no. 14 (Bloomington, Indiana 1990), p. 20-21, 29-30.
169. Ghiyath al-Din Khvandamir, *Tarikh-e Habib al-Siyar* 4 vols. ed. Mohammad Dabir-Siyaqi (Tehran, 1362/1983), vol. 4, p. 36.
170. Roschan-Zamir, *Zand Dynastie*, p. 150.
171. See, e.g., E'temad al-Saltaneh, *al-Ma'athar*, p. 176; MacBean Ross, *Lady Doctor*, pp. 73-74.
172. H. d'Allemagne, *Du Khorasan au Pays de Bakhtyaris*, 4 vols. (Paris, 1911), vol. 1, p. 216.
173. V on Rosen, *Persian Pilgrimage*, p. 186. Jews practiced levirate marriage as did the Baseri tribe. Loeb, *Outcaste*, p. 116; Barth, *Nomads of South Persia*, p.32.
174. Wishard, *Twenty*, p. 244.
175. Papoli-Yazdi, *Khaterat*, p. 96.
176. Akbar Aghajanian, "Living Arrangements of Widows in Shiraz, Iran," *Journal of Marriage and the Family* 47/3 (1971), p. 782. In would seem that widows easily remarry in rural areas, for in the village of Ahar widows often remarry, even when they are 50 or 60. In the late 1960s, widows only represented two percent of the women in the village, Ali Akbar Djirsarai, *Das Dorf Ahar (Iran). Die bevölkerungs-, sozial-, und wirtschaftsgeographische Struktur und Entwicklung* (Boon, 1970), p. 35.
177. John Malcolm, *The History of Persia*. 2 vols. (London, 1820 [Tehran, 1976]), vol. 2, p. 591; Lady Sheil, *Glimpses of Life and Manners in Persia* (London, 1856 [New York: Arno, 1973]), p. 143; Polak, *Persien*, vol. 1, p. 200; Wills, *In the Land*, p. 64.
178. S.G.W. Benjamin, *Persia and the Persians* (London, 1887), p. 448. al-Ghazzali, *On Marriage*, p. 20 had argued that other qualities, such as intelligence and piety, was more important than beauty.
179. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 117 (ch. XXVI). There are also Traditions expressing the same sentiments, see, e.g., Avazeh, *Qanun-e Qovvehye Bah*, pp. 17-19.
180. Samarqandi, *Matla'ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 148.
181. Javadi, *Sattre*, p. 207. IFRI, 1994), pp. 53-76.
۱۸۲. در اوایل دهه‌ی ۱۸۸۰، وقتی یکی از اهالی پرشیا می‌خواهد خیلی از زیبایی زنی تمجید کند می‌گوید او مثل عروس فرنگی است. از طرف دیگر اروپایی‌ها هم همان تعریف را از جنس لطیف گرجی و چرکسی می‌کنند. موریه، دومین، ص ۳۹.
۱۸۳. این شاید بدین خاطر بوده که امام علی به مردها سفارش می‌کرده با زن‌های کوتاه و توپ‌ر کنند چون که از شان لذت سکسی بسی بیش‌تری می‌برند. آوازه، قوه‌ی باه، ص ۱۹. درباره‌ی عناصر تشکیل دهنده‌ی زیبایی، بنگرید به نیلوفر جوزانی، *تهدید-زیبایی* (پاریس - تهران ۱۹۹۴)، صص ۷۶-۵۳.
184. Afsaneh Najmabadi, *Women with Mustaches and Men without Beards. Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity* (Berkeley, 2005), pp. 232-33; Serena, *Hombres*, p. 260 ("a thin shade of a mustache over my lips"); Warzeé, *Peeps*, p. 73 (the bride "had a heavy black moustache of paint on her upper lip, which is supposed to render a woman beautiful in Persia").
185. al-Muqadassi, *Kitab ahsan*, p. 369f.
186. V. Minorsky, *Hudud al-Alam, 'The Regions of the World': a Persian geography 372 [A.J.H.-982 A.D.* (London, 1937), p. 136.

187. I bn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh*, vol. 4, p. 217 (711 in Khvarezm), vol. 8, p. 61(929/Mardavij).
188. Daneshvar, *Didaniha*, pp. 101-02.
189. Daneshvar, *Didaniha*, pp. 121-22.
190. Ensiyeh Sheykh Reza'i, and Shahla Azari, *Gozareshha-ye Nazmiyeh az Mahallat-e Tehran* 2 vols. (Tehran 1377/1998), p. 137.
191. Bibi Khanom, "Ma'ayeb al-Rejal," in Hasan Javadi, Manjeh Mar'ashi and Simin Shakarlu eds. *Fuyaru'i-ye zan va mard dar 'asr-e Qajar. Du Resaleh. Ta'dib al-Nesvan va Ma'ayeb al-Rejal* (Washington DC, 1992), ۱۹۲. یونافیدین، زندگی، ۲۱-۳۲۰. درخرم شهر شیربهای دختران چندتا نخل بود. پدران دختران شان را با نخلستانی که مثلن ده تا درخت داشت عوض می کردند. دانشور، دیدنی ها، ۲۲-۱۲۱.
193. Muslim, *Sahih*, 8, 3302-3308.
194. Muslim, *Sahih*, 8, 3309-3311.
195. Ponafidine, *Life*, p. 320.
196. Papoli-Yazdi, *Khaterat*, pp. 192-201.
197. For a description of some local marriage customs see, e.g., Parviz Varjavand, *Sima-ye Tarikh va Farhang-e Qazvin* 3 vols. (Tehran, 1377/1998), vol. 2, pp. 911-21; Baba Safar, *Ardabil dar Godhargah-e Tarikh* 3 vols. (Tehran, 1350-62/1971-83), vol. 2, pp. 154ff.; Henri Massé, *Croyances et Coutumes ersanes* 2 vols. (Paris: Maisonneuve, 1938), pp. 61-94; Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 29-30, 58-59, 102, 110, 122, 248-49; vol. 2, pp. 22-25, 48-50, 61, 111, 158-59, 203-06, 261-62, 293.
198. Benjamin, *Persia*, p. 448
۱۹۹. سهمی که به هنگام ازدواج می پردازند را شیربها می نامند و آن دست میریزادی است که به مادرمی دهند که دختر را بزرگ کرده است. درعمل شیربها آندوخته ای است که عروس خرج جهیزیه اش می کند که همانا اسباب و لوازم منزل است. فیشر، "زنان پرشیا،" ۲۰۰. شها حائری، *قانون میل جنسی، ازدواج موقت در اسلام شیععی* (سیراکوز، ۱۹۸۹)، ص ۳۷؛ فیشر، "زنان پرشیا،" صص ۲-۲۰۱؛ پاکیزه گی، "روسپی گری اجتماعی و قانونی"، ص ۲۲۱. درنواحی روستایی، عروسان جوان حتا نمی دانستند توی عقدنامه چی نوشته است، و طلاق هم که پیش می آمد خانواده اش دربارهی پرداخت مبلغ طلاق تصمیم می گرفتند. فریدل، *زنان ده کوه* ص ۸۸-۱۸۷.
۲۰۱. درقبیله ی ممسنی که رسم "زنربایی" داشتند، دستمال خونی را نشان نمی دادند، به جاش داماد می بایست یخه باز از حجله بیرون بیاید، که یعنی توانسته عروس را "بگیرد" و سه روز باید همین طوری بگردد. اگر یخه باز بیرون نمی آمد نشان می داد که نتوانسته عروس را "بگیرد" و به ناگزیر باید قبیله را می گذاشت و می رفت، زیرا نشان داده بود که راستی راستی مرد نیست. آخر کسی که نتواند ازعهده ی یک عروس برآید چه طور می تواند یک قلعه را بگیرد؟ دانشور، دیدنی ها. ص ۱۱۱.
202. Moslems in Iran were not the only ones to marry more than one wife. "Polygyny is lawful and is practiced among the Jews." Bassett, *Eastern Mission*, p. 67, but they practiced it only and rarely as an alternative to divorce. Loeb, *Outcaste*, p. 119.
203. Query, *Droit*, vol. 1, p. 672, art. 241.

204. The qualification 'unlimited' in the latter has been challenged by some ulama at the end of the twentieth century (Motahhari; Khomeyni). Haeri, *Law*, p. 2.
205. Spuler, *Iran*, p. 377.
206. Ibn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh*, vol. 9, p. 128; Nizam al-Mulk, *Book*, p. 68 (nine wives).
207. Narsakhi, *History*, p. 26.
208. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 211.
۲۰۹. پونافیدین، زندگی، ص. ۳۲۳. غزالی، *اندر باب ازدواج*، ص. ۲۷. می‌نویسد "باید در گذراندن شب‌ها با پیشکشی‌ها، برابری را رعایت کرد؛ اما اجباری در محبت کردن و جماع کردن نیست. ... اگر کسی از زن خود سیر شده است و خوش ندارد در آغوش بگیردش، باید طلاقش دهد و پایبندش نکند."
210. Neville, *Unconventional Memories*, p. 145.
211. Papoli-Yazdi, *Khaterat*, pp. 59, 96.
212. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 209; Hantzsch, "Haram," p. 416; Ponafidine, *Life*, p. 323.
213. Bassett, *Eastern Mission*, p. 66; Hantzsch, "Haram," pp. 416-17; Bricteux, *Au Pays*, p. 229.
214. Bassett, *Eastern Mission*, p. 66; Hantzsch, "Haram," pp. 416-17.
215. Erika Friedl, "Women in Contemporary Persian Folk Tales," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), p. 640.
216. Sykes, *Through*, p. 189; Wishard, *Twenty Years*, p. 94; Ponafidine, *Life*, p. 323.
217. Alberts, *Social Structure*, vol. 2, p. 666. This belief that seven wives were allowed was also held at the other side of Iran, in Khuzestan. von Rosen, *Persian Pilgrimage*, p. 199.
218. Alberts, *Social Structure*, vol. 2, p. 668.
219. T.M. Lycklama à Nijeholt, *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse* 4 vols. (Paris-Amsterdam, 1872), vol. 2, p. 366; Polak, *Persien*, vol. 1, p. 122, 209; Julien de Rochechouart, *Souvenirs d'un Voyage en Perse* (Paris, 1867), p. 204; Serena, *Hommes*, p. 276; Gobineau, *Trois Ans*, vol. 2, p. 188; F. Houssay, 'La structure de sol et son influence sur la vie des hommes. Etudes sur la Perse méridionale 1885-6,' *Annales de Geographie* 3 (1894), pp. 293-94; Ponafidine, *Life*, p. 323.
220. The English translation of this poem is by Javadi, *Satire*, p. 211.
221. Mohammad Taqi Lesan al-Molk Sepehr, *Nasekh al-Tavarikh-e Qajariyeh* 3 vols. in 2 ed. Jamshid Kiyampur (Tehran, 1377/1998), p. 997; Mohammad Ebrahim Parizi-Bastani, *Haft Sang* (Tehran, 1346/1967), p. 357, n. 3 even changes the nine men into ninety. This story was also reported by Polak, "Die Prostitution", p. 564, without any comments.
222. Djamchid A. Momeni, "Polygyny in Iran," *Journal of Marriage and Family* May 1975, pp. 453-56.
223. Veille, "Iranian Women," p. 459; Hamideh Sedghi, *Women and Politics in Iran. Veiling, Unveiling, and Reveiling* (Cambridge, 2007), p. 144. For more information on how divorce is being handled in contemporary Iran see the moving and instructive movie 'Divorce Iranian Style.'
224. Narshakhi, *The History of Bukhara* translated into English by Richard Frye. (Cambridge, 1954), p. 75 (same story as in Nizam al-Mulk).
225. Narshakhi, *History*, pp. 67, 73.
226. Nizam al-Mulk, *Book*, p. 232, see also p. 236 the same accusation against the Sa'idis in Bahrain.
227. Nizam al-Mulk, *Book*, p. 244.

۲۲۸. متی موسا، شیعیان افراطی. فرقه‌های غلاط (سیراکوز، ۱۹۸۸)، صص ۲۷-۱۲۶، ۳۸-۱۳۶. مثلن، بولاک، "روسی‌گری"، ص ۵۶۴، گزارش می‌دهد که "برخی فرقه‌های مذهبی، مانند داوودی، ظاهرن، همان‌گونه که بارها گفته‌ام، زن‌خانه را به مهمانان می‌دادند، و این بخشی از حقوق مهمان است."

229. Spuler, *Iran*, p. 382.
 230. Muslim, *Sahih*, 8, 3432-3443.
 231. Spuler, *Iran*, p. 382; Nizam al-Mulk, *Book*, p. 58.
 232. Narshakhi, *History*, p. 44.
 233. Samarqandi, *Matla'-ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 596.
 234. On these events see Charles Melville, *The Fall of Amir Chupan and the Decline of the Ilkhanate, 1327-37: a decade of discors in Mongol Iran* (Bloomington, 1999).
 235. Samarqandi, *Matla'-ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 116. The English translation of the second poem is by Edwin Arnold, *Gulistan* (New York, 1899), p.
 236. Ravandi, *Tarikh*, p. 419
 237. Hasan Rumlu, *Ahsan al-Tavarikh* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1349/1970), p. 187.
 238. 'Attar, *Ilahi-nama*, p. 170.
 239. Strauszens, *Sehr schwere*, p. 148; for these financial benefits see Jean Chardin, *Voyages*, ed. L. Langlès, 10 vols., (Paris 1811), vol. 6, pp. 17-18, 24-25.
 240. Anonymous, *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2 vols. (London, 1939), vol. 1, p. 471; see also Engelbert Kaempfer, *Am Hofe des persischen Grosskonigs*, translated by Walther Hinz (Leipzig, 1940), p. 52, where he reports that Shah Soleyman, when he visited Jolfa, the Armenian suburb of Isfahan, also took Armenian girls that were to his liking. His grandfather, Shah Safi I, did the same. Adam Olearius, *Vermehrte neue Beschreibung der moscowitischen und persischen Reyse*, ed. D. Lohmeier (Schleswig, 1656 [Tübingen, 1971]), p. 664.
 241. Mohammad Hashem (Rostam al-Hokama) Asaf, *Rostam al-Tavarikh* ed. Mohammad Moshiri (Tehran, 1348/1969), pp. 81-83; the English translation is by Javadi, *Satire*, pp. 208-09.
 242. Jonas Hanway, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea* (London, 1753), vol. 1, p. 271.
 243. Mohammad Kazem Mervi, *'Alamara-ye Naderi* 3 vols. ed. Mohammad Amin Riyahi (Tehran, 1369/1990), vol. 1, p. 350; M.R. Arunova and K. Z. Ashrafiyan, *Gosudarstvo Nadir-Shakha Afshara* (Moscow, 1958), p. 83.
 244. John R. Perry, *Karim Khan Zand, A History of Iran, 1747-1779* (Chicago, 1979), p. 291.

۲۴۵. غزالی، *اندرباب ازدواج*، ص ۲۴ می‌نویسد "مردان مسلط بر زنان اند (قرآن: ۴: ۳۴). 72.

پیامبرمورد: "بذیخت است (مردی که) بنده‌ی زنش باشد."

۲۴۶. مسلم، صحیح، ۸، ۳۳۶۸-۳۳۶۶ (مگر این که مرد نتواند مهریه را بپردازد، بنگرید، پیشین)؛ آوازه، *قانون قوه‌ی باه*، صص ۲۲؛ زن همچنین نمی‌تواند پیش‌از این که شوهر وی جماع کرده باشد و یا اجازه‌ی خوابیدن به وی داده باشد برود بخوابد. همان، صص ۲۲-۲۱.

۲۴۷. آوازه، *قوه‌ی باه*، ۲۵-۲۴ (یعنی در موارد فشارخون بالا، درد، ضعف بدن، خلط سینه، و جزاین‌ها).

۲۴۸. کیکاووس ابن اسکندر، *قابوس نامه*، ص ۱۱۸ (فصل پانزدهم)؛ وی‌یل، "زنان ایرانی"، ص ۴۶۳. "علامت غلامی که خادمی سرای زنان را شاید، سیاه‌پوست و ترش‌روی و درشت‌پوست و خشک اندام، تنک موی، باریک ساق، باریک بانگ، ستبرلب، پخج بینی، کوتاه انگشت، منحدب قامت، باریک گردن." قابوس نامه ص ۱۰۲. همین عقیده در سده‌ی دهم هجری همچنان رواج داشت. خواجه‌ها را زشت انتخاب می‌کردند که زنان می‌بایست دیگر آن قدر دست‌شان از همه‌جا کوتاه بوده باشند که دل‌شان از دیدن ایشان به هم نخورد و به‌شان میل پیدا کنند. ولی حتی این هم کافی نبود، چون برخی از خواجه‌ها را نه تنها خایه‌کش می‌کردند، بلکه تکه‌ای از کیرشان را هم می‌بردند. اما، یک لوله‌ی نقره‌ای به‌جاش برای‌شان می‌گذاشتند که بتوانند درست بشاشند. استراوژنس، صص ۵۵-۱۵۴. پولاک، "روسپی‌گری"، ص ۵۶۳ می‌نویسد هیچ مرد ایرانی نمی‌خواهد باور کند که اگر زنش با مردی، بدون شاهد، تنها بماند گناهی ازش سر نمی‌زند.

249. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 42.

۲۵۰. رزماری استفیلد جانسون، یوزباشی گرد و ابوالمومن ازیک؛ حکایتی از داستان حسین گرد، "سوسی رستگار و آنا و نزان، مرقع شرقی. مطالعاتی به احترام پیتر چلکووسکی (سن مارینو، ۲۰۰۷)، ص ۱۷۵. درباره‌ی این که چرا باید موه‌های بدن را سترد بنگرید به آوازه، *قانون قوه‌ی باه*، صص ۸۱-۸۰ ایرانی‌ها موی ستردن برای‌شان اهمیت بسیار داشت، زیرا مردی روزی زنش را دید که موه‌های زهار سترده بود و گفت: "برای من عیبی ندارد چون که شوهرت هستم و زیر و بالات را می‌دانم، ولی اگر غریبه‌ای تو را این‌جوری ببیند باید از خجالت آب شوی. عیب‌زاکانی، اخلاق الاشراف ص ۶۹.

251. V ielle, "Iranian Women," pp. 462-63. About the macho man see 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgoshā*, p. 245.

252. Julie Scott Meisami, *The Sea of Virtues (Bah al-Fava'id) A Medieval Islamic Mirror for Princes* (Salt Lake City: Utah UP, 1991), p. 97.

253. Meisami, *Sea*, pp. 163-64; Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 27-30, 34-36; Khomeyni, *Tahrir*, p. 214..

254. Meisami, *Sea*, p. 226.

255. Meisami, *Sea*, pp. 163-64; Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 30. quickie', according to Imam 'Ali. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 39-41, which also provides more details on what constitutes good and desirable foreplay.

۲۵۶. میثمی، صص ۶۴-۱۶۳؛ غزالی، *اندر باب ازدواج* ص ۲۸. به روایتی دیگر، مرد نباید چون پرند رفتار کند، زیرا بنا بر امام علی، در جماع نباید عجله کرد. *قانون قوه‌ی باه* صص ۴۱-۳۹، که درباره‌ی ناز و نوازش‌های پسندیده و خوب پیش از سکس ریز به ریز توضیح می‌دهد.

۲۵۷. آوازه، *قانون قوه‌ی باه*، صص ۲۳، ۳۹ ("امام صادق فرمود: پیامبر از مردی پرسید <امروز روزه می‌گیری؟> مرد گفت <نه!> پس پیامبر پرسید <چینی‌نوازی را اطعام کردی؟> گفت <نه!> پیامبر فرمود <به خانه برو با زنت جماع کن که صدقه‌ای است بندو.>)

258. Kai Ka'us b. Eskandar, *Qabus Nama*, ch. XV , pp. 77-78.

259. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 118, Ch. XXVI .

260. Anonymous, "The Education of Wives" translated from the French by E. Powys Mathers, *Eastern Love* 3 vols. (London, New York, 1930), vol. 1, pp. 246, 248, 251, 253.

261. For the theme of comparing the beloved with a garden see Julie Meisami, "The Body as Garden; Nature and Sexuality in Persian Poetry," *Edebiyat* 6 (1995), pp. 245-74.
۲۶۲. محمدعلی اسلامی ندوشن، *روزها* (تهران، ۱۳۶۳-۱۹۸۴) ص ۲۷۲. به نقل از فرزانه میلانی، *حجاب‌ها و کلمات*. برخاستن آواهای زنان نویسنده‌ی ایرانی (سیراکوز، ۱۹۹۲)، ص. ۱۴۲. زنان هم البته آن جوری که مردان فکرمی‌کنند نبودند که فقط می‌افتادند مردها باشان نزدیکی کنند؛ آن‌ها هم احساسات سکسی داشتند که اغلب آزادانه آن‌ها را دریازی‌ها و نمایش‌واره‌هایی با زنان و برای زنان اجرا می‌کردند. بنگرید صفا اصفهانی، "جهان‌بینی‌های زن-محور"، صص ۵۳-۴۲ و آنتونی شای، "بازی‌های نمایشی: نمایش‌گری‌های زنان ایرانی"، *مجله‌ی رقص پژوهی* (۱۹۹۵) ۲-۲۷ صص ۲۴-۱۶.
۲۶۳. جوادی، *طنز*، صص ۹۹-۱۹۸. فعل فارسی سپوختن، که در سده‌های پیش به کار می‌رفته، از جمله به معنی "به زور فروکردن" است و در مورد سکس‌ورزی هم به کار می‌رفته است. عبید زاکانی، رساله‌ی دلگشا، ص ۱۰۰. حنا واژه‌ی فارسی کمابیش خشتا برای سکس ورزیدن، یعنی "کردن"، یک‌سویه بودن سکس‌ورزی را می‌رساند و اشاره‌اش به نقش مرد است، زیرا زن نقش دیگری جز "دادن" ندارد. میلانی، *حجاب‌ها*، ص ۱۴۲. واژه‌ی شسته رفته‌تر برای سکس‌ورزی نزدیکی کردن است و در کتاب‌های درسی و مجامع رسمی به کار می‌رود.
264. [http://www.mianeh.net/en/articles/?aid=99].
265. V ielle, "Iranian Women," pp. 463, 468
۲۶۶. *حجاب‌ها، زنان ایرانی*، ص ۴۷۰. این شاید توضیحی باشد بر پند هوشمندانه‌ی عبید: "از بهر جماع مکرر سرّ بی‌مزه عیش بر خویش حرام مکنید." رساله‌ی صد پند. ص ۷۷.
267. Hasan Javadi and Susan Selleé, *Another Birth. Selected Poems of Forugh Farrokhzad* (Emeryville, CA, 1981), p. 9.
268. On this issue in general see Michael Glünz, "The Sword, the Pen and the Phallus: Metaphors and the Metonymies of Male Power and Creativity in Medieval Persian Poetry," *Edebiyat* 6 (1995), pp. 232-33
۲۶۹. آوازه، قانون قوه‌ی باه، صص ۳۷-۳۶، ۴۱، ۳۹. همچنین این که عایشه می‌گفته "من لکه‌های جنابه (منی) را از روی جامه‌ی رسول می‌شستم و او با لکه‌های خیس بر جامه به عبادت می‌رفت. (لکه‌های خیس دیده می‌شدند)،" نشان می‌دهد که در زمان پیغمبر مردم با لباس همخوابه‌گی می‌کردند. بخاری، صحیح، ۲۳۳-۲۹۹.۴. اما خمینی، توزین، ص ۵۱۱ می‌گوید زن و شوهر می‌توانند به بدن یک‌دیگر نگاه کنند؛ تحریر، جلد ۲، ص ۲۱۷.
۲۷۰. پُل وی یل، "زنان ایرانی در اتحاد خانوادگی و سیاسی"، *درلوپس یک و نیکدی کیدی*. زنان در جهان اسلام (کمبریج ۱۹۷۸)، ص ۴۶۲. در شعر خنده‌آوری سخن از تلخ‌کامی یک مرد سه زنه است که می‌خواهد با زنش سکس داشته باشد ولی نمی‌تواند زیرا بچه هاش انگاری هیچ وقت نمی‌خواهند بخوابند. علی اکبر صابر، *هوپ هوپ نامه*، ترجمه به فارسی از احمدشفاپی (باکو، ۱۹۶۲)، صص ۷۴-۱۷۳.
271. Willem Floor, *Agriculture in Qajar Iran* (Washington DC, 2005), pp. 134-45.
272. Pakizegi, "Legal and Social Positions," p. 222.

273. Meisami, *Sea*, p. 164; Bukhari, *Sahih*, 62, 135-137; Muslim, *Sahih*, 8, 3371-3388. On birth control methods in medieval Middle Eastern society, see B.F. Musallam, *Sex and Society in Islam: Birth Control before the Nineteenth Century* (Cambridge, 1986); for the situation in the last 40 years see chapter five.

274. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 410.

۲۷۵. همچنین اعتقاد بر این است که در سکس‌ورزی سنگ تمام گذاشتن زن را سربره راه و نسبت به شوهر وفادار می‌کند. نیز نقل است از امام رضا که حنا قوای شهوی مرد را تقویت می‌کند. آوازه، قانون قوه‌ی باه، صص ۷۹-۷۸، ۷۳-۶۶.

۲۷۶. علاقه‌مندان به این جنبه از روابط سکسی می‌توانند نگاه کنند به متنی قرن بیستمی نوشته‌ی حبیبش.ب. ابراهیم.ب. محمد تغلیسی، بیان الصناعه ویراسته‌ی ایرج افشار، فرهنگ ایران زمین صص ۴۵۸-۲۷۹، فصل ۲۰ (صص ۴۰-۴۳۰). در این‌جا نمونه‌ای می‌آورم تا خواننده با نوع داروها و درمان‌هایی که عرضه می‌کردند آشنا شود. (اگر کُنڈر و کبابه دردهن بگیرد و جماع کند و آبی که دردهان ترشح شده به ذکریمالید و جماع کند زن از آن لذت خواهد برد، اگر عسل و سُداب یا زنجبیل دردهان کند و بعد به ذکریمالید و جماع کند همان تاثیر را خواهد داشت، "جزاین‌ها).

۲۷۷. داروی مهر و محبت فراوان به کار می‌رفت و از زنان خرده می‌گرفتند که چرا به این داروها متوسل می‌شوند. نویسنده‌ی ناشناس "نادیب النسوان"، ص ۲۱۲ این مهر گیاه‌ها را دکان‌ها و عطاری‌های دوره‌گرد توی خیابان می‌فروختند. فیلو، "برخی از فریادهای خیابانی"، ص ۲۸۵ (آی دوی مهر و محبت دارم)؛ همچنین بنگرید ویلم فلور، بهداشت عمومی در روزگار قاجار در ایران (واشینگتن، ۲۰۰۴)، صص ۵۰-۴۹.

278. On this subject and the various types of Persian love poetry see Djatal Khaleghi-Motlagh, "Erotic literature," *Encyclopaedia Iranica*.

279. Browne, *Literary History*, vol. 3. pp. 349-50; see also *ibid*, vol. 2, p. 323.

280. Cornelius Le Bruyn, *Travels into Moscovy, Persia and part of the East-Indies*, 2 vols. (London, 1737), vol. 1, p. 220. For a sample of these shocking pictures see Robert Surieu, *Sarve Naz, essai sur les representation erotiques et l'amour dans l'Iran d'autrefois* (Geneva, 1976); S. C. Welch and Martin B. Dickinson, *The Houghton Shahnameh*, (Cambridge, 1981), vol. 1, p. 160 (a case of sodomy).

281. O learius, *Vermehrte*, p. 518.

282. Mohammad Ebrahim Bastani Parizi, *Siyasat va Eqtesad-e 'Asr Safavi* (Tehran, 1348/1969), pp. 453-54. Mirza Mohammad Hasan Khan E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh-ye Khaterat-e E'temad al-Saltaneh* Iraj Afshar ed. (Tehran, 1345/1966), p. 577, 831.

۲۸۳. بنگرید ویلم فلور، نقاشی و نقاشان در ایران قاجاری، مَقْرَس (۱۹۹۹)، ص ۱۳۸. در این مقاله من همچنین به کوتاهی از هنر شهوانی و ازتیک در سده‌ی سیزدهم بحث کرده‌ام و شرح کوتاهی از زندگی کسانی چون کمال الملک به دست داده‌ام.

284. Beyhaqi, *Tarikh*, p. 121f.

285. Thomas Herbert, *Travels in Persia, 1627-1629*, ed. W. Foster. (New York, 1929), p. 122.

286. Lieut. Col. Johnson, *A Journey from India to England through Persia, Georgia, Russia, Poland and Prussia in the Year 1817* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1818), p. 61. Edward Scott Waring, *A Tour to Sheeraz* (London, 1807), p. 61 copied one of the ladies, viz. Shah Nowbat, the favorite mistress. See also Benjamin Burges Moore, *From Moscow to the Persian Gulf* (New York, 1915), pp. 383-84 for a description of the tile mosaics and some frescos, and p. 393 for a description three crumbling Zand frescos in the *Chehel Tan*. On frescos in general see Willem Floor, *Mural Paintings in Qajar Iran* (Costa Mesa, 2003).
287. William Hollingbery, *A Journal of Observations made during the British embassy to the court of Persia in the years 1799, 1800 and 1801* (Calcutta, 1814 [Tehran: Imp. Org. f. Soc. Services, 1976]), pp. 34-35; James Morier, *A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor in the Years 1808 and 1809* (London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, 1812), p. 106; Lumsden, *A Journey from Meerut in India to London in the Years 1819 and 1820* (London, 1822), p. 97; Claude James Rich, *Narrative of a Journey to the Site of Babylon... with a Narrative of a Journey to Persepolis* (London: Duncan and Malcolm, 1839), pp. 227-228; R.B.M Binning, *A Journal of Two Years' Travel in Persia, Ceylon, etc. 2 vols.* (London: Wm. H. Allen & Co, 1857), vol. 1, pp. 229-230, 232; Lycklama, *Voyage*, vol. 2, pp. 510-511.
288. Jules Charles Teule, *Pensees et Notes Critiques extraites du journal de mes voyages dans l'empire du Sultan de Constantinople, dans les Provinces Russes, Georgiennes et Tartars du Caucase et dans le royaume de Perse* (Paris: Arthus Bertrand, 1842), p. 321.
289. William Ouseley, *Travels in various countries of the East; more particularly Persia* 3 vols. (London, 1819), vol. 3, p. 124.
290. Charles Bélanger. *Voyage aux Indes-Orientales*. 2 vols. (Paris: Arthus Bertrand, 1838), vol. 2, pp. 294, 297.
291. Claudius James Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan* 2 vols. (London, 1836), vol. 1, p. 218.
292. O useley, *Travels*, vol. 3, p. 156
293. E'tesam al-Molk, *Safarnameh-ye Mirza Khanlar Khan E'tesam al-Molk*. ed. Manuchehr Mahmudi (Tehran, 1351/1972), pp. 248, 261 (here he mentioned a large *talar* where each panel showed such scenes of lewd women. It is not clear whether that is the same he mentioned earlier or that it concerned a different building).
294. I raj Afshar, "Bist Shahr va Hazar Farsang," in Iraj Afshar ed. *Savad va Bayaz* 2 vols. (Tehran: Dehkhoda, 1349/1970), vol. 2, pp. 63-64.
295. E'tesam al-Molk, *Safarnameh* (Tehran, 1351/1972), p. 237.
296. Lumsden, *A Journey*, p. 101.
297. Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 191. On this theme in general see Floor, "Artists (*Naqqash*) and Artistry (*Naqqashi*)," *Muqarnas*, p. 138.
298. Moritz von Kotzebue, *Narrative of a Journey into Persia in the suite of the Imperial Russian Embassy in the year 1817* (Philadelphia: Carey & Sons, 1820), p. 154.
299. E. Henry Landor, *Across Coveted Lands* 2 vols. (New York: Scribners, 1903), vol. 1, pp. 35-36, 41; see also Floor, "Art (*Naqqashi*) and Artists (*Naqqashan*)," p. 138. The pictures that hung in the shops were not all that vile, see, for example, a photograph of a bazaar shop that displays illustrations, Iraj Afshar, *Ganjineh-yi 'Aksha-yi Iran* (Tehran: Farhang-e Iran, 1371/1992), p. 279. For a picture of a Persian grocery store with a picture of an unveiled European woman showing bare shoulders, see J. Knanishu, *About Persia and its People* (Rock Island, Ill 1899), p. 153.

300. Heinrich Brugsch, *Die Reise der K.K. Gesandtschaft nach Persien 1861-1862*, 2 vols. (Berlin: J.C. Hinrichs, 1863), vol. 2, pp. 287-88.
301. Amini, *Entekhab*, p. 68.
302. Nizam al-Mulk, *Book*, ch. 42, pp. 185-92.
303. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 117, Ch. XXVI.
304. Kai Ka'us b. Eskandar, *Qabus Nama*, ch. XIV.
305. Meisami, *Sea*, p. 118.
۳۰۶. میثمی، دریا، ص ۱۶۳. همچنین "پیامبر فرمود: بر شماست که زنان‌تان را حرمت گزایید، چه آن‌ها زندانیان‌تان هستند؛ همان. ص ۱۱۸. بنابر غزالی، اندریاب ازدواج، ص ۲۱. محمد پیامبر فرمود: "ازدواج بندگی‌ست؛ دقت کنید فرزندان‌تان را بنده‌ی چه کسی قرار می‌دهید."
307. Meisami, *Sea*, p. 119, 162-63; Khomeyni, *Towzih*, pp. 507-08 (nos. 2288- 92).
۳۰۸. برخی از مردان بندرلنگه این حکم قرآنی را ندید می‌گرفتند و نه ماه سال را برای تندرستی از سکس پرهیزی کردند. دانشور، دیدنی‌ها، جلد ۲، ص ۱۱.
309. Judith Tucker, *Gender and Islamic History* (Washington DC, 1993), pp. 3-13; Steven M. Oberhelman, "Hierarchies of Gender, ideology, and Power in Ancient and Medieval Greek and Arabic Dream Literature," in J.W. Wright Jr and Everett K. Rowson eds. *Homeroeticism in Classical Arabic Literature* (New York, 1997), p. 66. According to al-Ghazzali, *On Marriage*, p. 24, "Men are set up over women (Q. 4:34). The man must always be dominant. The messenger (pbuh) said: 'Wretched is (the man who is) the slave of his wife.'"
310. Anonymous, "The Education of Wives," vol. 1, pp., p. 242.
311. Amini, *Ayin-e Hamsardar*.
312. Bibi Khanom, "Ma'ayeb al-Rejal."
313. Ibn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh*, vol. 8, p. 84 (ca. 900).
314. Hendushah b. Sanjar al-Sahebi al-Kirani, *Tajareb al-Salaf dar Tarikh* ed. 'Abbas Eqbal (Tehran, 1344/1965), p. 321.
315. Babur Padshah Ghazi, Zahiru'd-Din Muhammad. *Babur-Nama (Memoires of Babur)* translated into English by A.S. Beveridge 2 vols. in one (Delhi, 1989), 24.
316. Babur, *Babur-Nama*, p. 36.
317. Babur, *Babur-Nama*, p. 48.
318. Jamal al-Din Khalil Shirvani's *Nozhat al-Majales* ed. Mohammad Amin Riyahi (Tehran, 1366/1987) has several chapters with detailed advice what to say on what subject. See also Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, pp. 350, 363.
319. Mehdiqoli Hedayat Mokhber al-Saltaneh, *Khaterat va Khatarat* (Tehran, 1344/1865), p. 14.
320. Ponafidine, *Life*, pp. 319-20.
321. Benjamin, *Persia*, pp. 453-54.
322. Muqadassi, *Kitab ahsan*, pp. 427, 436.
323. Morteza Ravandi, *Tarikh-e Ejtema'i-ye Iran* 9 vols. (Tehran, 1368/1987), vol. 7, p. 410.
324. Paul Sprachman, *Suppressed Persian. An Anthology of Forbidden Literature* (Costa Mesa, 1995), p. 2. The reference to Mary is to the mother of the prophet Jesus, who, according to Moslems and Christians, allegedly had an Immaculate conception, i.e. without intercourse with a man.

۳۲۵. پولاک، ایرانی‌ها، جلد نخست، ص ۲۱۷؛ تَت ("ایرانیان،" ص ۴۱۸. درقوانین جاری ایران بجه‌ای که از زناکاری درست شده باشد حرام‌زاده است، یعنی نمی‌تواند از والدین اصلی‌اش ارث

ببرد. گرچه از دیگر جنبه‌های رابطه با والدین اصلی در قوانین مدنی تعریف بیش‌تری به‌دست داده نشده است. برای چاره کردن این مشکل، دیوان عالی کشور در ۱۳۷۶ "اعلام کرد که بچه‌ای که بیرون از رابطه‌ی زناشویی حاصل می‌شود، بچه‌ی والدین اصلی‌اش (فرزند عرف) است و از تمام حق و حقوق مربوط بدان برخوردار است، به استثنای ارث،" بنگرید یساری، "بچه چه کسی است" ص ۲۹.

326. Polak, *Persien*, vol. 1 p. 217f; Serena, *Hommes*, p. 334; Bernard Kellermann, *Auf Persiens Karawanen Strassen* (Berlin, 1928), p. 51.
 ۳۲۷. عطار، الهی نامه، ص ۱۷۰. در امور شرعی مربوط به زناکاری بنگرید الماوردی، الاحکام السلطانیة والولایة الدینیة ترجمه به انگلیسی از وفا وعبه (۲۰۰۶) صص ۴۴-۲۴۲. از توضیحات او روشن می‌شود که اثبات زناکاری بسیار دشوار است، چراکه چهارمرد باید گواهی بدهند که شاهد دخول ذکر به مهبل بوده‌اند همان‌سان که چوب سُرْمه در سُرْمه‌دان فرومی‌شود."

328. 'Obeyd-e Zakani, *The Ethics*, p. 71.
 329. 'Obeyd-e Zakani, *Kolliyat* ed. 'Abbas Eqbal (Tehran, 1353/1974), p. R.
 330. D. João de Castro, *Obras Completas de D. Joao de Castro*, eds. Armando Cortesão e Lufs de Albuquerque (Coimbra, Academia Internacional de Cultura Portuguesa, 1976), vol. 3-102, p. 103 (16/11/1545).
 331. Gaspar Correia, *Lendas da India* ed. Rodrigo José de Lima Felner 4. vols. In 8 parts (Coimbra, 1860-66), II, pp. 701-02.
 332. Forsat Hoseyni Shirazi, *Ketab-e Athar-e 'Ajam* (Bombay, 1314 ah/1896-97), pp. 416-17; Jean-Baptiste Tavernier, *Voyages en Perse et description de ceroyaume* (Paris, 1930), p. 305.

333. Polak, "Die Prostitution," p. 563 (they also signaled their interest in a liaison by holding a flower, an apple, an orange, the 'accidental' lifting of the face veil, etc.).
 334. Brugsch, *Die Reise*, vol. 1, p. 30; Edward Stack, *Six Months in Persia* 2 vols. (New York, 1882), vol. 1, p. 293; Serena, *Hommes*, p. 62.

335. Javadi et al., *Do Ruyaru'i*, p. 199.

336. Binning, *Journal*, vol. 2, p. 407; Brugsch, *Reise*, vol. 1, p. 230; Ibid., *Im Lande der Sonne - Wanderungen in Persien* (Berlin, 1886), p. 240, 244; Dieulafoye, *Perse*, p. 261, 461; Wills, *In the Land*, p. 276; Polak, "Die Prostitution," p. 563.

337. J. A. de Gobineau, "Lettres Persanes," *Revue de la Litterature Comparee* (1952), p. 218; Wills, *In the Land*, pp. 202, 316; Mohammad Shafi' Qazvini, *Qanun-e Qazvini* ed. Iraj Afshar (Tehran, 1370/1991), p. 122 (when the husbands frolicked with beardless youths their wives got their revenge [had sex] with the same youths).

338. X. Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse*. 2 vols. (Paris: P. Bertrand, 1856), vol. 2, p. 17; Binning, *Journal*, vol. 2, p. 401.

۳۳۹. احمد کسروی، تاریخ مشروطیت ایران، سه جلد (تهران ۱۳۲۰) جلد ۲، صص. ۸۵۰-۸۴ نام پدری را روی بچه‌ی نامشروع نمی‌گذاشتند پدری که معلوم نبود کی بود، بلکه نام مادرش را روی بچه می‌گذاشتند. معلوم نیست که آیا اتهام نامشروع بودن بچه پایه و اساسی داشته یا تهمتیش بیشتر بوده، که این احتمالش بیش‌تر است.

340. Richard Burton, "Terminal Essay" to his English translation of *The* [<http://www.fordham.edu/halsall/pwh/burtonte.html>].

341. Qahraman Mirza Salur 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh-ye Khaterat-e 'Eyn al-Saltaneh* 9 vols. Iraj Afshar and Mas'ud Salur eds. (Tehran, 1374/1995), vol.1, p. 667

342. Hedayatollah Hakim-Olahi, *Ba man beh Shahr-e Now beya'id* 2 vols. (Tehran, 1326/1947), vol. 2, pp. 27-28, 32-33, 40.
343. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 288.
344. H. Kamshad, *Modern Persian Prose Literature* (Cambridge, 1966), pp. 72, 75-76.
345. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 286.
346. I rene Schneider, *The Petitioning System in Iran. State, Society and Power Relations in the Late 19th Century* (Wiesbaden, 2006), p. 195.
347. Bassett, *Persia*, p. 57; see also Qazvini, *Qanun*, p. 122.
348. Bassett, *Persia*, p. 57; see also Binning, *Journal*, vol. 2, p. 405; Polak, "Die Prostitution," p. 563; Benjamin, *Persia*, p. 453.
349. Wills, *in the Land*, pp. 96f., 276 (for the description of a case of poisoning by the mother and mother-in-law of the adulteress).
350. Ponafidine, *Life*, pp. 332; Papoli-Yazdi, *Khaterat*, pp. 138ff for a case that involved the continuous beating of the girl concerned by her brothers, although in the end all worked out well.
351. Mehrangiz Kar, "Rah va rasm-e shekastan-e sokutra beh man amukht," *Majalleh-ye Zanan* 29 [on line edition].
352. Pakizegi, "Legal and Social Position," p. 222. For a discussion of the phenomenon of honor and the act of deflowering see Nancy Lindisfarne, "Variant Masculinities, Variant Virginites: Rethinking 'Honour and Shame,'" in *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, eds. Andrea Cornwall and Nancy Lindisfarne (London, 1994), pp. 82-96.
353. Sedghi, *Women and Politics*, pp. 141-44, which also discusses honor killings in Iran in the 1970s.
354. Fischer, "Persian Women," p. 206; Vieille, "Iranian Women," p. 467; Erika Friedl, "Women in Contemporary Persian Folk Tales," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), pp. 641, 645, 649.
355. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, pp. 216-19; Rezaqoli Khan Hedayat, *Tarikh-e Rowzat al-Safa-ye Naseri* 10 vols. (Tehran, 1339/1960), vol. 9, p. 126.
356. [http://www.mianeh.net/en/articles/?aid=99]. For the situation in the 1980s see Parvin Paidar, *Women and the Political process in Twentieth century in Iran* (Cambridge, 1995), pp. 353-54.
357. Javadi-Selleé, *Another Birth*, p. 11.
358. Milani, *Veils and Words*, p. 163.
359. See for further discussion see Paidar, *Women and the Political Process*, pp. 349-51.
360. Amnesty International, *Country and International Reports*. For a analysis of this aspect of punishment from a human rights point of view see Goudarz Eghtedari, *Islamic Republic of Iran and Execution for Adultery and Homosexuality*. [http://www.eghtedari.com/vome/hr/DP_Paper.pdf%22%20t%20%22_blank]
361. 'Attar, *Ilahi-nama*, p. 58. See also Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 17.
۳۶۲. چنان که محمد پیامبر "می‌خواست سوده را که دیگر پیر شده بود طلاق بدهد. سوده گفت: «ای رسول خدا من نوبت خود [که باید با من بگذرانید] به عایشه می‌دهم. طلاق‌ام ندهید تا روز قیامت جزو زنان تو باشم.» محمد وی را طلاق نگفت، ولی دوشب با عایشه سپری می‌کرد و یک شب با هر کدام از دیگر زنانش." غزالی. اندریاب ازدواج، ص. ۲۷.
363. For a description of such a case, involving the wife of a mullah, see

Daneshvar, *Didaniha*, vol. 2, pp. 166-69. 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, p. 244 called the irrevocable divorce the opening to freedom for the wife after much misery.

364. Meisami, *Sea*, p. 226.

365. Hantzsche, "Haram," p. 431; Wills, *Persia*, p. 64; Ella Sykes, "A Talk About Persia and Its Women," *National Geographic Magazine* 21/10 (1910), p. 851. Non-payment of the dowry is considered to be one of the worst sins. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 95.

366. 366. Reza'i and Azari, *Gozareshha*, p. 312 (consecutive numbering in both volumes).

367. Babur, *Babur-Nama*, p. 36.

368. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 220-21; Barth, *Nomads of South Persia*, p. 32.

369. Malcolm, *History*, vol. 2, p. 610; MacBean-Ross, *Lady Doctor*, p. 67;

Gobineau, *Trois ans*, vol. 2, p. 193; Loeb, *Outcaste*, pp. 117-20; Nancy Tapper, "The Women's Subsociety among the Shahsevan Nomads of Iran," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), p. 378; Lois Beck, *Nomad. A Year in the Life of an Qashqa'i Tribesman in Iran* (Berkeley, 1991), pp. 379-80.

370. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 229; Bibi Khanom, "Ma'ayeb al-Rejal," pp. 120, 181, 196.

371. Gobineau, *Trois ans*, vol. 2, p. 187.

372. Ponafidine, *Life*, p. 323.

۳۷۳. فان سایر و زوه مر، *خواهران مسلمان ما*، ص ۲۳۰. چون که طلاق باعث کش مکش‌هایی از هررقم می‌شد، در ۱۸۷۰ خاکم گیلان آصف الدوله به آگاهی دوتن از اعظم علمای آن ایالت رساند که از آن پس نباید بیش از دو متصدی طلاق دادن (مطلق) و چهارتن متصدی عقدکردن (عاهد) باشند. همین قاعده در لاهیجان، فومن نیز نهاده شد و چندی از خبری‌ها را برای این کار برگماشت. در روستاهایی چون ماسوله، تولم و لشت نشا نیز می‌بایست فقیهانی برگمارد. آصف الوله، استاد میرزا عبدالوهاب خان آصف‌الدوله، ۳ جلد. ویراسته‌ی عبدالحسین نوایی و نیلوفرکسری (تهران ۱۳۷۷) جلد ۲، ص. ۴۵.

374. Julien de Rochechouart, *Souvenirs d'un Voyage en Perse* (Paris, 1867), p. 204;

Benjamin, *Persia*, p. 450; Binning, *Journal*, vol. 2, p. 404; Wills, *Persia*, p. 64;

Wishard, *Twenty Years*, p. 244; von Rosen, *Persian Pilgrimage*, pp. 100, 124;

Sedghi, *Women and Politics*, p. 144.

375. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, pp. 230-31; see also Wishard, *Twenty Years*, p. 244.

376. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 281; see also chapter three.

377. Reza'i and Zarai, *Gozareshha-ye Nazmiyeh*, p. 599 (for a case of adultery in the case of two Russians see *Ibid.*, p. 611).

378. Robert Kerr Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia 2 vols.* (London, 1821), vol. 1, p. 343.

۳۷۹. شیوه‌ای که به درخواست زنان برای طلاق رسیدگی می‌شد بیش‌تر رنگ قرون وسطایی داشت، زیرا براساس روشی بود که گویا امام علی و امام صادق به‌کار می‌بردند تا معلوم شود کیر مرد به اندازه‌ای هست و چنان زوری دارد که بتواند پرده‌ی بکارت را پاره کند. آوازه، قانون قوه‌ی باه، صص ۵۰-۴۹. در ۱۳۲۶، دانشور، دیدنی‌ها، جلد ۲ صص ۱۸-۱۷. صحنه‌ای را در شیراز

توصیف می‌کند که در آن مردی برهنه توی استخری شنا می‌کرد و پاهاش را باز باز می‌کرد تا خایه‌هاش دیده شوند، در همان حال ملایی با زنش داشتند تماشا می‌کردند. گویا زن درخواست طلاق کرده بود زیرا شوهرش مدتی با وی نخوابیده بود. او نزد ملایی می‌رود و درخواست طلاق می‌کند. ملا به ایشان می‌گوید برای این که معلوم شود ادعای زن درست است یا نه مرد باید در استخر آب سردی شنا کند. اگر خایه‌هاش به جای حالت طبیعی، آویزان شوند آن‌گاه حرف زن نادرست است و او باید برگردد نزد شوهرش. ولی اگر آن حالت دیگر باشد، زن می‌تواند طلاق بگیرد. با توجه به این که در اسلام کسی نباید چشم‌اش به جاهای خصوصی و تن برهنه‌ی دیگری بیفتد، این صحنه بسیار تکان دهنده بود. مثل تجربه‌ی میرزا صالح شیرازی در انگلستان بود، که کالسکه‌اش تصادف می‌کند. او از توی کالسکه می‌افتد بیرون و یکی از زن‌های مسافر هم می‌افتد روش. "زنکه‌ی انگلیسی زیر لباس‌اش هیچ چیز نپوشیده بود. نگاه کردم دیدم از زانو تا کمرش لخت لخت بود؛ منظره‌ی خوبی نبود!" میرزا صالح شیرازی، مجموعه‌ی سفرنامه‌ی میرزا صالح، ویراسته‌ی غلام حسین میرزا صالح (تهران، ۱۳۶۴)، ص. ۳۵۰.

380. Akbar Aghajanian, "Some Notes on Divorce in Iran," *Journal of Marriage and the Family* 48/4 (10986), pp. 749-55; Woodsmall, *Moslem Women*, p. 126 ("divorce is quite a prevalent among the lower and middle classes in 1930s). 381. Milani, *Veils and Words*, p. 194.

382. Milani, *Veils and Words*, p. 194

383. For more details on divorce arrangements in Iran see, e.g., Ziba Mir-Hosseini, *Marriage on trial: Islamic family law in Iran and Morocco* (London, 2000), and her excellent documentary *Divorce Iran Style*.

384. M. Hojat, R. Shapurian, H. Nayerahmadi, M. Farzaneh, D. Foroughi, M. Parsi, and M. Azizi, "Premarital Sexual, Child Rearing, and Family Attitudes of Iranian Men and Women in the United States and Iran." *The Journal of Psychology* 133 (1999), pp. 19-31.

385. Nassehi-Behnam, "Change and the Iranian Family," p. 560; Aghajanian, "Some Notes," p. 751; Amini, *Ayin-e Hamsardari* (section *Talaa*).

386. Friedl, "Women in Contemporary Persian Folktales," p. 646.

387. V ielle, "Iranian Women," pp. 467-68.

بخش دوم

1. Bukhari, *Sahih*, 62.13. See also Koran 4,24.

2. For Koranic verses allowing the sexual use of slave girls see 6/3; 23/6; 33/50; and 73/30.

3. Jean Chardin, *Voyages*, ed. L. Langlès, 10 vols. (Paris 1811), vol. 2, pp. 223-24.

4. R. Brunschvig, "'Abd," *Encyclopedia of Islam*2.

5. The description of the legal characteristics and requirements of temporary (*mut'ah*) marriage is based on Sachiko Murata, *Temporary Marriage in Islamic Law* (MA thesis Tehran University 1974)—for the electronic version of this study see [<http://www.al-islam.org/al-serat/muta/>], Shahla Haeri, *Law of Desire. Temporary Marriage In Shi'i Iran* (Syracuse, 1989); Khomeyni, *Tahrir*, pp. 258-89; *Ibid.*, *Towzih*, pp. 499, 508-10; W. Heffening, "Mut'a," *Encyclopedia of Islam*2; and Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 101-34. See also I. K. A. Howard, "Mut'a marriage

reconsidered in the context of the formal procedures for Islamic marriage," *Journal of Semitic Studies* 20/1 (1975), pp. 82-92.

6. See Bricteux, *Au Pays*, p. 228 for the formulas used in 1905

7. Benjamin, *Persia*, p. 453; Eustace de Lorey & Douglas Sladen, *Queer Things About Persia* (Philadelphia-London: J.B. Lippincot Co, 1907), 130; Ibid. *The Moon of the Fourteenth Night: Being the Private Life of an Unmarried Diplomat in Persia during the Revolution* (London: Hurst & Blacket, 1910), p. 74.

8. Häntzsche, "Haram," p. 432.

9. Benjamin, *Persia*, p. 453; Henri-Réné d'Allemagne, *Du Khorasan au Pays de Bakhtyaris*, 4 vols. (Paris, 1911), vol. 1, p. 213.

10. Haeri, *Law*, pp. 33-48; Murata, *Temporary Marriage*, chapter two. See also James Basset, *Persia, the Land of the Imams* (New York: Charles Scribner's Sons, 1886), p. 288; Dieulafof, *La Perse*, p. 200 for remarks by contemporary observers.

11. D'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214.

12. A.C. Forbes-Leith, *Checkmate and Fighting* (London, 1927), p. 180.

۱۳. لوری و سلاذن، ملکه، ص. ۱۲۲؛ همان، ماه، ص. ۷۴؛ عین السلطنه، روزنامه، جلد ۲، ص.

۱۴۵۲. فوربس - لیت، کیش و مات، ص. ۱۸۰؛ خمینی، توزین، ص. ۵۱۰ (شماره ۷/۲۳۰۷)

می‌نویسد گذشته از مدت باقی مانده، اگر شوهر با زن خوابیده باشد باید تمام مبلغ قرارداد را بپردازد؛ اگر با زن نخوابیده باشد باید فقط نصف این مبلغ را بپردازد.

14. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 277 (although there had been no consummation of the temporary marriage, he paid in full).

15. Ponafidine, *Life*, p. 322; Van Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 235.

16. Lorey & Sladen, *Moon*, p. 75 (It is not entirely clear to me what the legal basis for this ploy is). According to Imam Reza, the waiting period should be 45 days.

Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 121; Khomeyni, *Towzih*, p. 527 (no. 2390).

17. Dieulafof, *Perse*, p. 200; d'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214.

18. For a discussion of the available data, see Heffening, "Mut'a."

19. Bukhari, *Sahih*, 62-13, 50, 51; Muslim, *Sahih*, 8.3243-3248; Heffening, "Mut'a."

20. Bukhari, *Sahih*, 62-52; Muslim, *Sahih*, 8.3251-3267.

21. Muslim, *Sahih*, 8. 3249.

۲۲. مسلم، صحیح، ۸، ۳۲۵۰-۳۲۴۹؛ هفه نینگ، "متعه". همی همراهان این تحریم را پذیرفتند،

از جمله عموزاده اش علی، گرچه شیعیان می‌گویند او با این کار تقیه کرده است. مورانا، ازدواج

موقت، بخش دوم؛ ورنر انده "ازدواج موقت (متعه) در بحث‌های کنونی اسلامی،" دنیای اسلام ۲۰

(۱۹۸۰).

23. Heffening, "Mut'ah"; Murata, *Temporary Marriage*, chapter 4. On the practice in the Sunni Middle East of the so-called *misyar*, or traveler's marriage, see Aluma Dankowitz, "Pleasure Marriages in Sunni and Shi'ite Islam" (MEMRI, *Inquiry and Analysis Series - No. 291* (August 31, 2006). [<http://memri.org/in/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA29106>]. For the practice of so-called 'orfi marriages in Egypt, which are perceived as a cover for pre-marital sex, see Hoda Rashad, Magued Osman, and Farzaneh Roudi-Fahimi, *Marriage in the Arab World* (Washington, DC: Population Reference Bureau, 2005). On the legitimacy of temporary marriage among Chinese Sunnis, see Linda Benson, "Islamic Marriage and Divorce in Xinjiang: The Case of Kashgar and Khotan," *Association for the Advancement of Central Asian Research* 5/2 (Fall 1992), pp. 5-8.

24. Lorey and Sladen, *Queer*, p. 129.

25. Molla Jalal al-Din Monajjem, *Ruznameh-ye 'Abbasi ya Ruznameh-ye Molla Jalal*, ed. Seyfollah Vahidniya (Tehran, 1366/1967), p. 324 ('*aqd-e monqate*').

26. L. Leupe ed., "Beschrijvinge van de conincklijke stad Spahan," in *Ibid.*, "Stukken over den handel van Perzi' en de Golf van Bengalen, 1634," *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht X* (1854), p. 204 mentions that Persians may marry women for a fixed period after which they can abandon them as they like.

27. Della Valle, *Voyages*, vol. 3, pp. 568-69. The same story is parroted by Bembo, *The Travels*, p. 353.

28. Giovanni Francesco Gemelli Careri, *Giro del Mundo* 6 vols. (Naples, 1699), vol. 2, pp. 181-82; Tavernier, *Voyages*, p. 287 (only mentions "*amoutha*, i.e., the leased wives," of whom Persians could take as many as they wanted).

۲۹. گمللی، جیرو، جلد ۲، ص ۱۸۲۰. شاردن از همان رسم نام می‌برد، ولی در این حالت در مورد روسپیان زیبا بود. احتمال دارد که گمللی - کره‌ری نیز منظورش روسپیان بوده و نه صیغه‌ها، چه او درست نمی‌داند صیغه‌ها چه منزلتی دارند، و گمان می‌کند آن‌ها همان روسپیان‌اند که صیغه می‌شوند.

30. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 222.

31. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 413-14. Elsewhere Chardin writes that the olama considered prostitution to be a sin and contrary to religious precepts.

Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 221-22.

۳۲. شاردن، سفرها، جلد ۲، صص ۲۷-۲۲۳. جالب این جاست که شاردن می‌گوید متعه به معنای کلفت نیز هست، که البته این‌طور نیست. اما این، مانند صدسال بعد، نشان می‌دهد که صیغه معمولن در خانه ی مرد کلفتی هم می‌کرده است. این ازباری جهت‌ها برای این بود که شوهر زن موقت را به خدمت زن عقدی می‌گماشته تا زن موقت برای‌اش پذیرفتنی‌تر شود.

۳۳. حسین قلی مقصدلو وکیل‌الدوله، مخابرات استرآباد، ویراسته‌ی ایرج افشار و محمدرسول دریاگشت ۲ جلد (تهران، ۱۳۶۳)، جلد یکم، ص. ۸۷. برای این که مظنه‌ای از قدرت خرید این وجه پیداکنیم، باید بگوییم که یک تومن معادل ۱۰ قران است. بهای برنج گرده، که خوراک اصلی مردم استرآباد بود، در ۱۹۰۹ هر ۱۳۲ کیلوگرم (بیست من استرآبادی) ۷۵ قران بود، یا کیلویی ۰۵۶٪ قران. چ.ل. رایینو، "دادوستد استان‌های سواحل کاسپین پرشیا (ناحیه ی کنسولی رشت و استرآباد) مارس ۱۹۰۹-۱۹۱۰، گزارش های کنسولی و دیپلماتیک شماره ۴۸۲۸ (لندن، ۱۹۱۲)، صص ۱۳-۱۲.

33. Francis Richard, ed., *Raphael du Mans, missionnaire en Perse au XVIIe s.* 2 vols. (Paris, 1995), vol. 2, pp. 372-73.

34. Jonas Hanway, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea* (London, 1753), vol. 1, p. 266. According to Imam Sadeq, the child born from a temporary marriage belongs to the mother. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, p. 120.

35. Samuel Gottlieb Gmelin, *Travels through Northern Persia 1770-1774*, translated and annotated by Willem Floor (Washington DC, 2007), p. 94.

36. Forbes-Leith, *Checkmate*, p. 181; see also Basset, *Persia*, p. 288.

37. Ja'far Shahri, *Tarikh-e ejtema'i -Tehran dar qam-e sizdahom*, 6 vols. (Tehran, 1368/1989), vol. 1, p. 63.

38. Lorey and Sladen, *Queer*, p. 130. "It is mostly practiced by the poor who do not see anything reprehensible in this type of union." Henri Moser, *A Travers l'Asie Centrale* (Paris, 1885), pp. 389, 401; "usually only those in the lower classes, or in dependent circumstances, form such connexions. Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia* (Andover, 1843), p. 294. John Malcolm, *A History of Persia* 2 vols. (London, 1820), vol. 2, p. 591; Sheil, *Glimpses*, p. 143.
39. Esma'il Honar Yaghma'i, *Jandaq va Qumis dar avakher-e dowreh-ye Qajar*, ed. by 'Abdol-Karim Hekmat Yaghma'i (Tehran, 1363/1984), pp. 50-51.
40. Lorey and Sladen, *Queer*, pp. 131, 75; d'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214; Sheil, *Glimpses*, p. 143; Benjamin, *Persia*, p. 452; Wills, *In the Land*, p. 326; Curzon, *Persia*, vol. 1, p. 165, note 1.
41. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 601. Another *sigheh* of Naser al-Din Shah became one of the most influential women at court. Ibid. p. 126. In fact, Naser al-Din Shah had many *sighehs* concurrently in his harem. Ibid., pp. 244, 261, 490, 513, 696, 903.
42. Horatio Southgate, *A Tour Through Armenia and Mesopotamia*, 2 vols. (New York: D. Appleton & Co, 1840), vol. 2, p. 38; Van Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 234; Häntzsche, "Haram," pp. 431-32.
43. 'Abdol-Hoseyn Mirza Farmanfarma, *Siyaq-e ma'ishat dar 'ahd-e Qajar - Hokmrani va Molkdari* eds. Mansureh Ettehadieh and Sirus Sa'dvandiyan 2 vols. (Tehran, 1362/1983), vol. 1, p. 64.
44. D'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214.
45. V arjavand, *Sima*, vol. 2, pp. 927-28.
46. Hoseyn Qoli Maqsudlu Vakil al-Dowleh, *Mokhabarat-e Astarabad* eds. Iraj Afshar and Mohammad Rasul Daryagasht 2 vols. (Tehran, 1363/1984), vol. 1, p. 87. To give an idea of the purchasing power of this payment, one needs to know that one *tuman* is equal 10 *qerans*. Prices for *gerdeh* rice, the staple food of the people of Astarabad, was 75 *qerans* for 132 kg (20 Astarabad *man*) in 1909, or 0.56 *qeran*/kg. H.L. Rabino, "Trade of the Persian Caspian Provinces (Consular District of Resht and Astarabad) March 1909-March 1910", *Diplomatic and Consular Reports* no. 4828 (London, 1912), pp. 12-13.
47. Reza'i and Azari, *Gozareshha-ye Nazmiyeh*, vol. 1, p. 380 (16/03/1887).
48. Häntzsche, "Haram," p.432; see also Vambéry, *Meine Wanderungen*, p. 71.
49. Anonymous, "The Education of Wives," p. 249. For the Persian text see Hasan Javadi, Manzhah Mar'ashi and Simin Shakarlu eds. *Ruyaru'i-ye zan va mard dar 'asr-e Qajar. Du resaleh. Ta'dib al-Nesvan va Ma'ayeb al-Rejal* (Bethesda, 1371/1992).
50. Anonymous, "The Education of Wives," vol. 1, p. 249
۵۱. فورس - لیت. کیش مات، ص ۱۸۰؛ فان سامر و زوه میر، خواهران مسلمان ما، ص ۲۳۶ (معمولن مادرکلفت را انتخاب می کرد). بنا بر گویینو، سه سال، جلد ۲، ص ۱۸۷. والدین پولدار معمولن به پسر درس هفت هشت ساله گی یک زن موقت می دادند. قراری شد پسر که به سن بلوغ برسد دختره زنش بشود، چون که او هر وقت می خواست می توانست این قرارداد را برهم بزند، این زن "همه اش در پی این بود که خود را جوری که "شوهر" اش دوست داشت بسازد.
52. Hoseyn Qoli Khan Nezam al-Saltaneh Mafi, *Khaterat* [...] 2 vols. Ma'sumeh Nezam-Mafi, Mansureh Ettehadieh, Sirus Sa'dvandiyan and Hamid Rampisheh eds (Tehran, 1361/1982), vol. 1, p. 160.
53. Neville, *Unconventional Memories*, pp. 207, 205. The Circassian was a slave girl, not a temporary wife.

54. Yaghma'i, *Jandaq* 97.
55. If they did not, it could result in problems. E'tesam al-Molk, *Safarnameh*, p. 292.
56. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 1017 (a prince married as *sigheh* the daughter of the uncle of one of his servants); 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 1, p. 830 (19-year old girl working in the household), see also p. 628; Häntzsche, "Haram," p. 432.
57. 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 1, p. 830.
58. 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 2, p. 1052; Van Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 234.
59. Dieulafoy, *Perse*, p. 200.
60. Curzon, *Persia*, vol. 1, p. 165; Polak, *Persien*, vol. 1, p. 208; Ibid, "Die Prostitution," p. 563.
61. Arminius Vambery, *Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien* (Pesth, 1867), p. 71.
62. Häntzsche, "Haram," p. 432; Brugsch, *Im Lande*, p. 300.
63. Lorey and Sladen, *Moon*, p. 70.
64. Moser, *A Travers*, pp. 389, 401; Bricteux, *Au Pays*, pp. 228-39; Southgate, *Narrative*, vol. 2, p. 38.
65. Ponafidine, *Life*, pp. 322-23; see also Perkins, *A Residence*, p. 295 ("the Moollahs—the priesthood—are themselves the licensers and managers of the public brothels, and regard them as an important source of income").
66. Hantzsche, "Haram," p. 432; George Nathaniel Curzon, *Persia and the Persian Question* 2 vols. (London, 1892), vol. 1, p. 165, note 1.
67. Häntzsche, "Haram," pp. 431-32.
68. Yaghma'i, *Jandaq*, p. 93.
69. Mohsen Sadr, *Khaterat-e Sadr al-Ashraf* (Tehran, 1364/1985), p. 162.
70. Ehtesham al-Saltaneh, *Khaterat-e Ehtesham al-Saltaneh* (Tehran, 1366/1987), pp. 153-54.
71. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 239.
72. V on Rosen, *Persian Pilgrimage*, pp. 134-35.
73. Bassett, *Land*, p. 288 (a *sigheh* often moved from one man to the other, and not always as *sigheh*, but as a mistress); Yaghma'i, *Jandaq*, pp. 50-51.
74. Forbes-Leith, *Checkmate*, p. 182.
75. 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 1, p. 971.
76. Merritt-Hawkes, *Persia*, pp. 285-86.
۷۷. مستوفی، شرح زندگانی، جلد یکم، ص ۱۵۷. زنی ارمنی که پدرش (به علت این که اموالش را در انقلاب روسیه ازدست داده بود) او را به مدت پنج سال به مرد مسلمان متمولی شوهرداد، در آن زمان دو پسر زاییده بود. پس از آن مدت، شوهرش از نو با وی ازدواج کرده بود. جانث میلر، رنگ‌های شتریف‌داد (بُستَن - نیویورک، ۱۹۳۴)، ص. ۱۴۱.
۹۱. لئون میرو، "اقامت پدربرنار دوسن ترز در پرس (۱۶۴۲-۱۶۴۰)،" مطالعات کارملیتی، صوفیان و مسیونرها ۱۸ (۱۹۳۳)، ص. ۲۲۷، شماره ۱، می‌نویسد که مردان هلندی و فرانسوی و انگلیسی با پول دختران کاتولیک (ارمنی یا عرب) را فاسد می‌کنند. "والدین این دخترها آن قدر تهی‌دست اند که ایشان را به امید پول درآوردن" به آن مردان می‌فروشدند. ولی وقتی یک پروتستان هلندی می‌خواست دختر کاتولیک عربی را به زنی بگیرد، پدربرنار دو سن ترز این ازدواج را "به دلایلی که به جلال خداوندی مربوط می‌شد،" ممنوع کرد. همان ص. ۲۲۸.
78. V on Rosen, *Persian Pilgrimage*, p. 134.
79. Wishard, *Twenty Years*, pp. 211-12.

80. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285.
81. Lionel James, *Side-Tracks & Bridle-Paths* (Edinburgh-London, 1909), pp. 33-36.
82. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 230.
83. Polak, *Persien*, vol. 1, p. 208; see also Forbes-Leith, *Checkmate*, pp. 181, 185.
84. Lorey and Sladen, *Queer*, p. 131; d'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214.
85. Moser, *A Travers*, pp. 389, 401; Hugo Grothe, *Wanderungen in Persien* (Berlin, 1910), pp. 154-55.
86. Mortaza Shafaq Kazemi, *Ruzegar va Andisheh* 3 vols. (Tehran, 1350/1971), vol. 1, p. 56. See also Ehtesham al-Saltanch, *Khaterat*, pp. 153-54; Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285 ("there is a strong sentiment against this form of marriage."); Van Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 235
87. Camron Michael Amin, *The Making of the Modern Iranian Woman* (Gainesville, FL, 2002), p. 29.
88. Bassett, *Eastern Mission*, p. 67.
89. Joseph Wicki ed., *Documenta Indica* 16 vols. (Rome, 1948-84), vol. 1, pp. 606-06, 612, 620, 657; vol. 2, pp. 250, 333-34.
90. António da Silva Rego ed., *Documentacao para a historia das missoes do padroado portugues do Oriente* 12 vols. (Lisbon, 1947-58), vol. 3, pp. 19-23.
91. Léon Mirot, "Le Séjour du Père Bernard de Sainte-Thérèse en Perse (1640-1642)," *Etudes Carmelitaines. Mystiques et Missionnaires* 18 (1933), p. 227, n.1, reports that Dutch, English and French men with the use of money corrupted Catholic [Armenian or Arab] girls. "The parents of these girls are so poor that they even sell them in the hope to gain" from such unions. But when a Protestant Dutchman wanted to marry a Catholic Arab Sainte-Thérèse forbade the marriage for "reasons that concerned the glory of God." *Ibid.*, p. 228.
92. H. Dunlop, *Bronnen tot de geschiedenis der Oostindische Compagnie in Perzie* (The Hague, 1930), p. 425, 568 (after his death, Visnich's concubine married an Italian); A. Hotz ed., *Journaal der reis van den gezant der O.I Compagnie Joan Cuneaus naar Perzi' in 1651-1652* (Amsterdam, 1908), pp. 310-11; Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 219-20 noted that in the 1660-1670s, Shi'ite religious dignitaries would refuse to conclude a temporary marriage between two consenting Christians, because their religion forbade polygyny.
93. Tavernier, *Voyages*, pp. 173-74.
94. E. Smith & H.G.O. Dwight, *Researches of the Rev. E. Smith. & Rev. Dwight, H. G. O in Armenia* 2 vols. (Boston, 1833), vol. 2, pp. 153-54.
95. Southgate, *A Tour*, vol. 2, p. 38.
96. Porter, *Travels*, vol. 1, p. 425.
97. Bélanger, *Voyage*, vol. 2, p. 207; see also Porter, *Travels*, vol. 1, pp. 425-26 (Jolfa); Henry A. Stern, A. *Dawnings in the East; with biblical, historical, and statistical notices of persons and places visited during a mission to the Jews in Persia, Coordistan, and Mesopotamia* (London, 1854), pp. 191-93; James Edward Alexander, *Travels from India to England* (London, 1827 [New Delhi, 2000]), p. 98. ("[Armenian] mothers not unfrequently sell their daughters."); Hommaire de Hell, *Voyage*, vol. 2, p. 17.
98. Benjamin Schwartz ed., *Letters from Persia. Written by Charles and Edward Burgess 1828-1855* (New York, 1942), pp. 109-110.
99. See, for example, father and son John and William Cormick, who both married Armenian women. Denis Wright, *The English Amongst the Persians* (London, 2001), p. 124.
100. Porter, *Travels*, vol. 1, p. 427.

in Persia, Coordistan, and Mesopotamia (London, 1854), pp. 191-93; James Edward Alexander, *Travels from India to England* (London, 1827 [New Delhi, 2000]), p. 98. ("[Armenian] mothers not unfrequently sell their daughters."); Hommaire de Hell, *Voyage*, vol. 2, p. 17.

101. M. Wagner, *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan*. 3 vols. (London, 1856 [Westmead, 1971]), vol.3, pp. 112-15. Porter, *Travels*, vol. 1, p. 427 was much more pessimistic about the future of these children.

102. Wagner, *Travels*, vol. 3, p. 186.

103. This was unusual, because usually "the Kurds sell their daughters, but to serve as domestics." Bassett, *In the land*, p. 287; see also *Ponafidine*, *Life*, p. 320.

۱۰۴. برای شرح مفصل این مورد بنگرید آدرین ڈریس هی تی یه: اخبار دیپلماتیک کنت دو گوینو در پرس (ژنو، پاریس، ۱۹۵۹)، صص. ۸۷ - ۸۳ - ۹۳؛ *ممتحن الدوله، خاطرات ممتحن الدوله*، ویراسته‌ی حسین قلی شقاقی (تهران ۱۳۵۳)، ص. ۴۵؛ ویلز، *در سرزمین*، صص ۳۷، ۳۶، سپس می‌گوید وقتی که ریچارد را در پیری دیدار کرد او را مردی هنوز شهبوتی یافت. او زن مبادله می‌کرد، و دو زن داشت، هر ساله در پایان بهار به همدان می‌رفت تا دوزن تازه بیابد. از این برمی‌آید که این زنان صیغه بوده‌اند. بدین‌سان، ریچارد توجه می‌دهد به شاعر نامور پارسی که می‌گوید: ای یار بهارزن نو کن! تقویم کهنه را حیاتی نو بایست؛ پولاک "روسپی‌گری"، ص ۵۶۴، تعدادی از اروپاییان توسط روسپیان به دام می‌افتادند و به ناچار به اسلام می‌گرویدند تا کشته نشوند، اما او تنها کسی است که این را می‌گوید.

۱۱۷. یونافیدین، *زندگی*، ص. ۳۲۴ (مراسم مذهبی یادشده الزامی نیست، چنان که در آغاز این بخش آمد)؛ همچنین بنگرید بریستو، *در روستا*، ص. ۲۲۹. این دسته از زنان بیش‌تر با طلبه‌ها "ازدواج" می‌کردند. فون روزن، *سفر به پرشیا*، صص ۳۵ - ۱۳۴. همچنین بنگرید خمینی، *توزین*، ص. ۵۱۴ (شماره ۲۳۳۳)، که می‌نویسد وقتی زنی می‌گوید یائسه است نباید آن را به قصد ازدواج پذیرفت، بلکه فقط هنگامی که بگوید شوهر ندارد.

105. Momtahn al-Dowleh, *Khaterat*, p. 245. For the yearnings of another French diplomat for 'love' and presumably sex, see Lorey & Sladen, *Moon*.

106. Arnold Wilson, *South West Persia. A Political Officer's Diary 1907-1914* (London, 1941), p. 73.

107. Wilson, *South West Persia*, p. 166

108. *'Alam-e Nesvan* 12/3 (May 1932), 97-103; Woodsmall, *Moslem Women*,

109. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285.

110. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285.

111. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285.

112. Arnold T. Wilson, *Southwest-Persia. Letters and Diary of a Young Political Officer 1907-1914* (Oxford, 1941), p. 11.

113. Ellen Rydelius, *Pilgrim i Persien* (Stockholm, 1941), pp. 111, 120;

Woodsmall, *Moslem Women*, pp. 119-20.

114. Ebrahim Golestan, "Esmat's Journey," translated from Persian by Carter Bryant in Heshmat Moayyad ed. *Stories from Iran: An anthology of Persian short fiction from 1921-1991* (Washington DC: Mage, 2002), pp. 131-35.

115. Echo of Iran, *Iran Almanac* 1976, p. 351.

116. Buckingham, *Travels*, vol. 1, pp. 84-85.

117. Ponafidine, *Life*, p. 324 (the religious ceremony mentioned in the quote

is not a requirement, as discussed in the beginning of this chapter); see also Bricteux, *Au Pays*, p. 229. This class of women often 'married' seminary students. Von Rosen, *Persian Pilgrimage*, pp. 134-35. See also Khomeyni, *Towzih*, p. 514 (no. 2333), who states that you should not accept it for the purpose of marriage, when a woman says that she is *ya'eseh*, but only when she says that she has no husband.

118. Anonymous, "Zanhara beshanasid," *Khvandaniha* 8/55 (1326/1947), pp. 18-20.

119. Anonymous, "Die moderne Perserin," *Das Ausland* 1880, p. 848 [847-49]; Gobineau, *Trois ans*, vol. 2, p. 187; Dr. Saad, *La frontiere turco-persane et les pelerins de Kerbeia*, *Journal asiatique* V (1885), p. 544.

۱۲۰. ص ۱۲۲. س.ج. ویلسون، *زندگی و مراسم ایرانی* (نیویورک، ۱۸۹۵)، ص. ۲۳۶؛ همچنین بنگرید لوری وسلان، *غرائب*، ۱۳۲۰؛ همان. ماه، ص. ۷۶؛ دالمانی، *خراسان* جلد یکم، ص. ۲۱۴. حائری نیز از این نمونه یاد می‌کند، که به نظر می‌رسد برخلاف بحث او می‌گوید که "مسئولیت‌های قانونی و اجتماعی زن موقت نسبت به شوهر موقت‌اش کم‌تر از مسئولیت‌های این‌چنینی زن [دائمی] است." حائری، *قانون*، صص ۵۹، ۸۹-۸۸.

121. Anonymous, "Sar-anjam-e shigheh-ye mahramiyat," *Khvandaniha* 8/62 (1326/1947), p. 13.

122. S.G. Wilson, *Persian Life and Customs* (New York, 1895), p. 263; see also Lorey and Sladen, *Queer*, p. 132; *Ibid.*, *Moon*, p. 76; d'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 214. Haeri also mentions this example, which seem to run counter to her argument that "a temporary's social and legal responsibilities toward her temporary husband are less restrictive than are those of a [permanent] wife." Haeri, *Law*, pp. 59, 88-89.

123. Mo'ezz al-Din Mahdavi, *Dastanha'i az panjah sal* (Tehran, 1348/1969), p. 199. Another case is that of maids who accept to become *sighehs*, often of a non-sexual nature, and were abandoned by their employer-'husband' when they became too old for work. The time frame of their contract is not known. Wishard, *Twenty Years*, p. 210. ۱۲۳. معزالدين مهدوی، *داستان‌هایی از پنجاه سال* (تهران، ۱۳۴۸)، ص ۱۹۹. مورد دیگر مورد خانمی‌هایی‌اند که قبول می‌کنند صیغه شوند، البته نه به خاطر سکس. و پیر که می‌شوند و دیگرکاری ازشان بر نمی‌آید "شوهر" - آقابالاسرشان ولشان می‌کنند. چارچوب زمانی قراردادشان مشخص نیست. ویشارد، *بیست سال*، ص. ۲۱۰.

۱۲۴. حائری، *قانون*، صص ۷-۸. این کتاب مفصلانه از وضعیت و شکل‌های مختلف ازدواج موقت درج ۱.۱. بحث می‌کند. امینی، *انتخاب*، صص. ۵۵-۵۲. بنا بر گزارشی از دهکده‌ای در ۲۸ مارس ۲۰۰۱، "بچه‌هایی که حاصل ازدواج موقت اند دشوار بتوانند شناسنامه بگیرند تا بتوانند به مدرسه و محل کار نشان‌اش بدهند. بی شناسنامه آن‌ها از ارث فامیلی و کمک‌های دولتی که به مستمندان و یتیمان داده می‌شود، بی‌بهره می‌مانند، [www.uri.edu/artsci/wms/hughes/prostitution_holy_men] اگر این گزارش درست باشد، فعالیت توصیف شده آشکارا با قانون منافات دارد.

125. U S To-day 5/4/2005 'Pleasure marriages' gain popularity in Iraq again, while they are being introduced into Afghanistan by returning refugees, see:

[http://www.bbc.co.uk/persian/iran/story/2006/04/060424_mj-afghan-shortmarriage.shtml]

126. Robert Tait in Tehran (Monday, June 4, 2007) [<http://www.guardian.co.uk>]
 127. Napier Malcolm, *Five Years in a Persian Town* (London: John Murray, 1905), p. 177; Bassett, *Eastern Mission*, p. 66 ("It is legalized prostitution sanctified by a brief religious rite").

128. Alberts, *Social Structure*, vol. 2, p. 671; see also Borhanian, *Die Gemeinde Hamidieh*, p. 133.

۱۲۹. مریت هاوکس، پرشیا، ۲۸۵. ویلسون نیز درباره‌ی ازدواج موقت می‌گوید: "این نظام ایرانی که به مردان اجازه می‌دهد موقتانه ازدواج کنند، زنی که سپس طلاقش می‌هند، غیراخلاقی می‌نماید ولی طبیعت انسانی همین است، آشتی میان تجرد ایده‌ال نا ممکن با همه‌آمیزی ناخوشایند." ویلسون، جنوب غربی پرشیا، ص. ۲۹.

130. Lorey and Sladen, *Queer*, p. 129; *Ibid.*, *Moon*, p. 72; d'Allemagne, *Du Khorasan*, vol. 1, p. 212; Woodsmall, *Moslem Women*, p. 121.

131. 'Allamah Sayyid Muhammad Husayn Tabataba'i, *Shi'ite Islam*, translated by Seyyed Hossein Nasr (Albany, 1975), p. 229; Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 107, 109-110.

۱۳۲. ساوت گیت، روایت، ۲ جلد، ص. ۳۸. این که به عقیده‌ی امام رضا مرد مسلمان نباید با روسپی ازدواج کند، موقتی یا هرچوردیگر، ربطی به آن امر ندارد، زیرا امام صادق با آن موافقت کامل داشت. آوازه، قانون قوه‌ی باه، صص ۲۳-۱۲۲.

132. Southgate, *Narrative*, vol. 2, p. 38. The fact that Imam Reza held that a Moslem should not marry a prostitute, temporary or otherwise has nothing to do with that, because Imam Sadeq was all in favor of it. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 122-23.

133. Forbes-Leith, *Checkmate*, p. 181.

135. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 285; Rydelius, *Pilgrim*, p. 111; Häntzsche, "Haram," p. 432.

136. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 56.

137. Yaghma'i, *Jandaq*, p. 55.

۱۳۸. سیاح، خاطرات حاج سیاح یا دوره‌ی خوف و وحشت. ویراسته‌ی حمیدسیاح (تهران ۱۳۴۷)، ص. ۶۵-۱۶۴. حائری، قانون، صص. ۸۸. نظرش این است که زنان بنا به دلایل مختلف ممکن است خود برای صیغه شدن پا پیش بگذارند. این سخن شاید درست باشد، ولی این کسان گویا استثنایی بر قاعده‌اند و دودلی‌ها را، اگر نه نظرات ناخوشی را که مردم نسبت به این نهاد احساس می‌کنند، پشت سر گذاشته‌اند.

139. Since temporary wives need to make money it is alleged that the significant rise in abortions in Iran is partly due to the fact that men do not want children from these unions

[http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/prostitution_holy_men/].

بخش سوم

1. Herodotus, *Histories*, 1.199. For a discussion of the institute of the divine

- prostitute in antiquity see E.M. Yamauchi, "Cultic Prostitution: A Case Study in Cultural Diffusion," in H.A. Hoffner ed. *Orient and Occident* (Kevelaer, 1973), pp. 213-22.
2. Yashts 3.9,12,16; 8.59; Vendidad 18.62; 21.1, 17 for *Jahl*, and Yasna 9.32; Yasht 14.51; 17.54, 57.58; Vendidad 18.54; 13.44,48 for *Jahika*. For the Yashts and Yasna see James Darmesteter and L.H. Mills in Max Müller ed. *Sacred Books of the East* (New York, 1898), vols. 23 and 31. For the electronic version of the Vendidad see [http://www.avesta.org/vendidad/vd_tc.htm].
3. Briant, *From Cyrus*, pp. 278-79.
4. Herodotus, *Histories*, I. 196-197
5. Cassius Dio Cocceianus, *Roman History*, Books 75, 76, 79.
6. Procopius *The Secret Histories*, translated by G.A. Williamson, (Harmondsworth, Penguin, 1981), 18.20-35. See also *Ibid.* 3.15-31.
7. Ammianus Marcellinus 23.6, translated by J. Rolfe as Ammianus Marcellinus, *History* (Cambridge MA, Harvard University Press, 1963).
8. Grœnet, *La geste*, pp. 70-71.
9. Bukhari, *Sahih*, 63-258.
10. 'Attar, *Ilahi-nama*, pp. 19-20.
11. Abu'l-'Abbas Ahmad b. Abi Ya'qub al-Ya'qubi, *Kitab al-Buldan* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1892), p. 298, translated by Gaston Wiet as *Les Pays* (Cairo, 1937), p. 119. Anonymous, *Tarikh-e Seystan* ed. Malek al-Sho'ara Bahar (Tehran, 1314/1935), p. 69.
12. P.H. Lammens, *La cite arabe de Taif a la vieille de l'hegire* (Beyrouth, 1922), p. 268; see also *Ibid.*, *Le Mecque a la vieille de l'hegire* (Beyrouth, 1924), p. 275.
13. Frants Buhl, *Das Leben Muhammads* (Heidelberg, 1961), p. 186.
14. Nizam al-Mulk, *The Book*, pp. 239-42; Narshakhi, *The History*, pp. 37-38, 49.
15. Mez, *Die Renaissance*, p. 341.
16. Minorsky, *Hudud*, p. 88. A ninth-century Zoroastrian text mentions that a prostitute (*zan-i rospig*) was excluded from *sturih* marriage (see chapter one) and thus the institution was well known in Iran. Gignoux, *Le Livre d'Arda Viraz*, pp. 89 (para 81.3); [http://www.cais-soas.com/CAIS/Law/family_law.htm].
17. Mohamad b. Ahmad al-Biruni, *India*, translated into English by Edward C.Sachau (London, 1888), vol. 2, p. 157; al-Muqadassi, *Kitab ahsan*, p. 44.
18. Mez, *Renaissance*, p. 341.
19. Biruni, *India*, vol. 2, p. 157; Muqadassi, *Kitab ahsan*, pp. 407, 441; Schwarz, *Iran im Mittelalter*, vol. 2, p. 46.
20. Mez, *Renaissance*, p. 342.
21. Heribert Busse, *Chalif und Grosskonig. Die Buyiden im Iraq (945-1055)* (Beirut, 1969), p. 267, n. 2.
22. For information of this official see Willem Floor, "The office of muhtasib in Iran," *Iranian Studies*, vol. 18 (1985), pp. 53-74.
23. Ibn al-Athir, *Kamil*, vol. 8, p. 230; on this issue see al-Mawardi, *al-Ahkam al-Sultaniyya w'al-Wilayat al-Diniyya* translated into English by Wafaa H. Wahba as *The Ordinances of Government* (Reading, 2006), pp. 270-71.
24. Mez, *Renaissance*, p. 342.
25. Mez, *Renaissance*, p. 342.
26. J. Christoph Bürgel, *Die Hofkorrespondenz der Adud ad-Daulas* (Wiesbaden, 1965), pp. 10, 19, 46, 77, 103.
27. Gilbert Lazard, *Les premiers poetes persanes* (Paris, 1964), p. 65.

28. Lazard, *Les premiers*, p. 69; see also *Ibid.*, pp. 71-72 for poems by another early Persian poet, Faravali, on the same subject.
29. Meisami, *Sea*, p. 207.
30. Meisami, *Sea*, p. 188.
31. Mez, *Die Renaissance*, pp. 334-45.
32. Ibn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh*, vol. 8, p. 204.
33. Meisami, *Sea*, pp. 138-39.
34. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 233, ch. xlii.
35. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 473 quoting Ahmad Amin, *Partow-e Islam*, vol. 2, p. 140.
36. Meisami, *Sea*, p. 139 (*qofl bar del va shekam zadan va nakhkhasi-ye gholam va kanizak*)
37. Meisami, *Sea*, p. 138 ("the price of a prostitute is absolutely unlawful"), 139; Bukhari, *Sahih*, 63.258-260.
38. Meisami, *Sea*, p. 128.
39. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, p. 62, ch. xii.
40. Meisami, *Sea*, p. 184.
41. Mohammad b. 'Ali Ravandi, *Rahat al-Sodur fi Ayat al-Surur* ed. Mojtaba Minovi (London, 1921), p. 30.
42. *Farhang-e Dehhoda*, q.v. Lanban.
43. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, pp. 485. The poem is by the poet Sana'i.
44. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, pp. 482-83. The poem is by the poet Owjadi.
45. 'Ata Malik Juvaini, *The History of the World Conquerer* translated by John Andrew Boyle 2 vols. (Manchester, 1958), vol. 1, pp. 161-62, 107, 127 ("their small children, the children of the nobles and their womenfolk were reduced to slavery."); vol. 2, pp. 385-86; Rashid al-Din, *Jame' al-Tavarikh* 2 vols ed. Bahman Karimi (Tehran, 1362/1983), vol. 2, p. 973.
46. Juvaini, *History*, vol. 1, p. 235.
47. Juvaini, *History*, vol. 1, p. 235; vol. 2, p. 468; Mohammad b. Khavandshah Mir Khvand, *Tarikh-e Rowzat al-Safa* 10 vols. (Tehran, 1339/1960), vol. 4, p. 166 (*ta khedmat vared va sader konand*).
48. Rashid al-Din, *Jame' al-Tavarikh*, vol. 2, p. 1113; *Ibid.*, *Geschichte Ghazan-Khan's*, p. 364.
49. Juvaini, *History*, vol. 2, pp. 379-80.
۵۰. رشیدالدین فضل‌الله، جامع‌التواریخ، جلد ۲، صص ۱۱۱۳؛ همان. تاریخ غازان خان، ص. ۳۶۴. او همه‌ی روسی‌خانه‌ها را نسبت زیر این جاها از روزگار باستان معلوم شده بود که فواید اجتماعی دارند.
51. Ravandi, *Tarikh*, p. 481.
52. Samarqandi, *Matla'-ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 148.
53. 'Abdol-Hoseyn Zarinkub, *Az Kucheh-ye Rendan* (Tehran, 1364/1985), p. 85; Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 481.
54. Ebn Zarkub, *Shiraznameh* ed. I. Va'ez Javadi (Tehran, 1350/1971), p. 122; Mahmud Kotbi, *Tarikh-e Al-e Mozaffar* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1364/1985), pp. 64-65. Later the drinking began again. *Ibid.*, pp. 111, 113, 132; Samarqandi, *Matla'-ye Sa'deyn*, vol. 1, pp. 293-94.
55. E. G. Browne, *A Literary History of Persia* 4 vols. (Cambridge, 1963), vol. 3, p. 164.
56. J.M. Smith Jr., *The History of the Sardibar Dynasty, 1336-1381 A.D. and Its Sources* (The Hague/Paris, 1970), p. 133; Ilya Pavlovich Petrushevsky,

- Keshavarz va monasebat-e 'arzi dar Iran-e 'ahd-e Moghul* 2 vols. translated by K. Keshavarz (Tehran, 1355/1976), pp. 877-80.
57. Rashid al-Din, *Jame' al-Tavarikh*, vol. 2, p. 1113; Ibid., *Geschichte Ghazan-Khan's*, p. 364.
58. The Khani era, established by Ghazan Khan, started with 1 Rajab 701/2 March 1301.
59. Mohammad b. Hendushah Nakhjevani, *Dastur al-katib fi ta'yin al-maratib* 2 vols. in 3 A. A. Ali-zadeh ed. (Moscow, 1964), vol. 2, pp. 289-91.
۶۰. نجوانی، دستور، جلد ۲، صص ۹۲-۲۹۱. در زمان شیخ صفی‌الدین اردبیلی، سرکرده‌ی دودمان صفوی، یک خانه‌ی بد یعنی فاخسه خانه (بیت‌الفواحش) وجود داشت و او از بابت آن نگرانی به خود راه نمی‌داد و جایی نوشته نشده که او کاری علیه‌اش کرده باشد. پس از مرگش روسپی‌خانه‌ها و میکده‌ها در اردبیل به کار خود ادامه دادند. ابن بزاز اردبیلی، صفوت‌الصففا، ویراسته‌ی غلام رضا طباطبایی مجد (تبریز، ۱۳۷۳)، صص ۸۰۷، ۱۰۵.
61. Nakhjevani, *Dastur*, vol. 2, pp. 292-93.
62. Rashid al-Din, *Jame' al-Tavarikh*, vol. 2, p. 1110; Ibid., *Geschichte Ghazan-Khan's*, pp. 358-59.
63. Ahmad ibn Arabshah, *Tamerlane or Timur. The Great Amir* translated by J.C. Sanders (London, 1936), pp. 53, 67, 69, 157, 192. For the sale of prisoners at Baghdad, when there were so many that the slave brokers gave "the same price for an 80-year old as for an 8-year old boy," see Samarqandi, *Matta'-ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 882.
۶۴. عربشاه، تیمورلنگ، صص ۲۳۱، ۲۶۹. گاه با این زندانیان به خفت‌بارترین صورت رفتار می‌کردند همان جور که با فرزندان تبریزی کردند که یکی از سربازان تیموری به اسیری‌اش گرفته بود. چنان که سمرقندی به هنگام نوشتن‌اش چنان دچار حیرت بود که نوشت: "نوشتن و گفتن‌اش توصیف ناشدنی و سخت است." باید بسیار تفرآور باشد که او به نحوی شادمانه کشتار ۱۰۰.۰۰۰ اسیرهندو به دست تیمور را بی هیچ مشکلی وصف می‌کند، سمرقندی، *مطالعیه سعدین*، جلد یکم، ص. ۵۸۵.
65. Arabshah, *Tamerlane*, p. 188.
66. Arabshah, *Tamerlane*, p. 300. The same was done under the Ghaznavids, see C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994-1040* (Edinburgh, 1963), p. 96.
67. Arabshah, *Tamerlane*, p. 310.
68. Arabshah, *Tamerlane*, p. 290. Soltan Khalil (r. 1405-1409) was another grandson of Timur.
69. Samarqandi, *Matta'-ye Sa'deyn*, vol. 2, p. 83.
70. Babur, *Babur-Nama*, p. 38. The *mohtaseb* is the officer in charge of public morals in a city.
71. Ghiyath al-Din Khvandamir, *Tarikh-e Habib al-Siyar* 4 vols. ed. Mohammad Dabir-Siyaqi (Tehran, 1362/1983), vol. 4, p. 35.
72. Zeyn al-Din Mahmud Vasefi, *Badaye' al-Vaqaye'*, 2 vols. ed. Aleksandar Baldruf (Tehran, 1350/1971), vol. 2, p. 396.
73. John Limbert, *Shiraz in the Age of Hafez* (Seattle, 2004), p. 72.
74. Modaresi Tabataba'i, *Farmanha-ye Torkmanan-e Qara-Qoyunlu va Aq-Qoyunlu* (Qom, 1352/1973), p. 76; V. Minorovsky, "The Aq-Qoyunlu and Land

- picture see P. Schurhammer, *Gesammelte Studien II*, Orientalia (Rome, 1963), p. 115.
93. Wicki, *Documenta Indica*, vol. 4, p. 202 (He also wrote that men were avidly sought after by these women).
94. Herbert, *Travels*, p. 47.
95. Charles Lockyer, *An Account of British Trade in India* (London, 1711), p. 239
۹۶. فون پوستر، Als Schlesischer Adlinger، ص. ۴۶ (در زمان دیدار او قندهار همچنان در دست مغولان بود، زیرا فقط چند ماه بعد بود که شاه عباس اول شهر را تسخیر کرد. اما بعید است که این جنبه از شهرتغییر کرده بوده باشد، با توجه به این که شاه و قشونش را در شهر روسپیان و مطربانی که خود شاه راه انداخته بود، خوش آمد گفتند).
۱۱۷. دون خوان پرشیا، یک شیعی کاتولیک ۱۰۲۵-۹۸۱. ترجمه‌ی ژ. لو استرانج (نیویورک-لندن ۱۹۲۶)، صص ۵۴-۵۵. این دوشیزه‌ها البته زنانی نبودند که این جوانان آن‌ها را به عقد ازدواج خود درآوردند، مگر در بهترین حالت، اگر اصلن این آداب برای شان اهمیتی داشت، باشان ازدواج موقت می‌کردند.
97. Dunlop, *Bronnen*, p. 736.
98. Mohammad Mofid Mostowfi-ye Bafqi, *Jame'-ye Mofidi*. 3 vols. ed. Iraj Afshar (Tehran 1340/1961), vol. 2, pp. 344-45; Mir Mohammad Sa'id Moshiri Bardsiri. *Tadhkereh-ye Safavi*, ed. Ebrahim Bastani Parizi (Tehran, 1369/1990), p. 448. Those who bought wine in that quarter, when returning, hid the jar[s] under their cloak.
99. Olearius, *Vermehrte*, p. 592.
100. L. Leupe ed., "Beschrijvinge," p. 205.
101. Chardin, *Voyages*, vol. 7, p. 417; vol. 5, p. 371.
102. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 211-16; vol. 5, p. 371; Richard, *Raphael du Mans*, vol. 2, pp. 373-74; Bembo, *The Travels*, p. 353 (12,000 who pay taxes plus "as large a number of unofficial courtesans who pay no tax.").
103. Fryer, *A New Account*, vol. 3, p. 129.
104. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 211. On the population of Isfahan see Willem Floor, *The Economy of Safavid Persia* (Wiesbaden, 2000), p. 3.
105. Karl Meier-Lemgo ed., *Die Reisetagebuecher Engelbert Kaempfers* (Wiesbaden, 1968), p. 114.
106. Meier-Lemgo, *Reisetagebuecher*, p. 96.
107. VO C 1157, f. 359-85, "Dagh Register gehouden bij den oppercoopman Leonard Winninx 'tsindert den 6 Julij anno 1645 dat uijt Gamron naer Spahan vertreckt, tot den 24e November, daeraen volgende, als wanneer in gemelte Gamron wederom gearriveert is.", entry on July 18 (Sjaron; sic, = Jahron).
108. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, pp. 335, 345; della Valle, *Voyages*, vol. 2, pp. 127, 348, 617; Olearius, *Vermehrte*, p. 592.
109. Fryer, *A New Account*, vol. 3, p. 130.
110. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 211.
111. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 410-11.
112. Chardin, *Voyages*, vol. 5, p. 371; vol. 2, pp. 211-12; vol. 9, p. 211.
113. Monsieur de Thevenot, *The Travels of [...] into the Levant into three parts* (London, 1686 [Westmead, 1971]), part. 2, p. 100.
114. For the wages of the military class see Willem Floor, *Safavid Government Institutions* (Costa Mesa, 2001), pp. 154-55, 175, 187; for wages of the lower classes see *Ibid.*, *Economy*, pp. 6-7.
115. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 214-15.

116. Qazi Ahmad ibn Sharaf al-Din al-Hoseyn al-Hoseyni al-Qomi, *Kholasat al-Tavarikh*, 2 vols., ed. Ehsan Eshraqi. (Tehran, 1363/1984), vol. 1, p. 283. For another example, in this case the vizier of Yazd, see Bardsiri, *Tadhkereh*, p. 448.
117. Don Juan of Persia, *A Shi'ah Catholic 1560-1604* translated by G. Le Strange (New York-London, 1926), pp. 54-55. These damsels were not, of course, women with whom these young men contracted a covenanted marriage, but at best a temporary marriage, if they bothered at all with such formalities.
118. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 212-13; likewise della Valle, *Voyages*, vol. 2, p. 334 and Bembo, *The Travels*, p. 301. Even princes applied these love burns, such as in the case of 'Omar Sheikh Mirza, Babur's father, of whom his son said that "he bore many a lover's mark." Babur, *Babur-nama*, p. 16.
۱۱۹. گیملی، جیرو، جلد ۲، ص. ۱۸۲. برای دیدن عکس‌هایی که این گونه داغ کردن‌ها را نشان می‌دهند و نیز وسایل این کار بنگرید آتوننی و لش، عشق دنیوی و آسمانی در نقاشی صفوی (لندن ۲۰۰۰)، ۱۸، ۱۶. جای تردید است که اصل این گونه داغ‌ها ماهیت دینی داشته بوده باشد، یعنی آن جور که و لش ادعا کرده است، چرا که بسیاری از مردم با مقاصد غیرمذهبی بدن‌شان را خسال‌کوبی می‌کردند، بنگرید ویلم فلور، "خال‌کوبی"، فرهنگ‌نامه‌ی ایرانیکا.
120. Monajjem, *Ruznameh*, p. 345.
121. Bardsiri, *Tadhkereh*, pp. 448-51.
122. Chardin, *Voyages*, vol. 9, pp. 210-13; on pp. 111-12 the same story with a different ending.
123. Strauszen, *Sehr Schwere*, p. 172 and Mohammad Taher Vahid Qazvini, *Tarikh-e Jahanara-ye 'Abbasi* ed. Sayyed Sa'id Mir Mohammad Sadeq (Tehran, 1383/2004), p. 415 state that the price was small.
124. Gemelli, *Giro*, vol. 2, pp. 181-82.
125. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 416-17; vol. 2, p. 215.
126. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 413-14.
127. Kaempfer, *Am Hofe*, pp. 95, 156; Tavernier, *Voyages*, p. 37; see also Mohammad Taher Vahid Qazvini, *Tarikh-e Jahanara-ye 'Abbasi* ed. Sayyed Sa'id Mir Mohammad Sadeq (Tehran, 1383/2004), p. 415 (text royal 'Abbas II).
128. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 215.
129. Strauszens, *Sehr Schwere*, p. 164.
130. VO C 1224, f. 403.
131. Carlos Alonso, "Due lettere riguardanti i primi tempi delle missioni agostiniane in Persia," *Analecta Augustiniana* 24 (1961), p. 160.
132. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 216.
133. Olearius, *Vermehrte*, pp. 482-83.
134. Strauszens, *Sehr Schwere*, p. 172. He may have copied this from Olearius, *Vermehrte*, p. 483.
135. Don Juan, *A Shi'ah*, p. 57.
136. Afonso de Albuquerque, *Cartas de Afonso de Albuquerque, seguidas de documentos que as elucidam* 7 vols. eds. Raimundo António de Bulhão Pato and Henrique Lopes de Mendonça (Lisbon, 1884-1935), vol. 6, p. 287.
137. Herbert, *Travels*, p. 47; Lockyer, *Account*, p. 239.
138. Bembo, *The Travels*, p. 288. He does not relate where these women were from (locals, or more likely from Sind).
139. François Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indien* 5 vols. (Dordrecht, 1726), vol. 5, p. 250.
140. Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 171.

141. Anthony Sherley, *Anthony Sherley and His Persian Adventure*, ed. Sir E. Denison Ross (London 1933), p. 126 [in Isfahan].
۱۴۲. لو برون، سفرها، جلد اول، ص. ۲۳۰ [۲۳۴] اگر این زنان ارمنی به راستی شوهر داشتند، آن جور که منظور لو برون هنگام اشاره به شوهران شان است، این گفتاورد باید بخشی از فصل سه باشد. اما به گمان من این فرض اوست و نه یک واقعیت، زیرا پیوند زناشویی موقت با اروپاییان بهتر با واقعیت سده‌ی هفدهم و نیز نوزدهم جور درمی‌آید و با الگوهای موجود هماهنگی دارد.
143. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 222-23
144. Tavernier, *Voyages*, p. 252.
145. Della Valle, *Voyages*, vol. 3, p. 142.
146. Ronald Bishop Smith, *The First Age. Of the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrinations in Persia (1507-1524)* (Bethesda, 1970), p. 26 quoting Correa, *Lendas*, II, ch. 48.
147. Juvaini, *History*, vol. 1, p. 228.
148. Cartwright, *The Preacher's Travels*, p. 738. This was Teresa, a Circassian lady. For details see Bernadette Andrea, "Lady Sherley: The First Persian in England?" *The Muslim World* 95/2 (2005), 279-295.
149. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, pp. 47-48, 388.
150. Dunlop, *Bronnen*, pp. 271-72.
151. Tavernier, *Voyages*, p. 131.
152. VO C 2511, f. 1929-31; see also Olearius, *Vermehrte*, p. 609.
153. Strauszens, *Sehr Schwere*, p. 137.
154. Dunlop, *Bronnen*, p. 207; Denis Wright, *The Persians Amongst the English* (London, 1985), p. 7.
155. Della Valle, *Voyage*, vol. 3, p. 22.
156. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, pp. 345-46.
157. Leupe, "Beschrijvinge," p. 205.
158. Herbert, *Travels*, p. 237; see also Olearius, *Vermehrte*, p. 480.
159. Herbert, *Travels*, p. 47.
160. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 211; Herbert, *Travels*, p. 47.
161. Fryer, *A New Account*, vol. 3, p. 128.
163. Willem Floor and Mohammad Faghfoory, *Dastur al-Muluk, a Safavid State Manual* (Costa Mesa, 2007), pp. 300-06; Vladimir Minorsky, *The Tadhkirat al-Muluk, A Manual of Safavid Administration*. (Cambridge, 1980), p. 82; Chardin, *Voyages*, vol. 5, p. 371; Floor, *Safavid Government*, pp. 115-22
۱۶۴. دلا وله، سفرها، جلد سوم، ص ۱۷۸. امکان دارد که داروغه از طرف این ماموران درباری و دربار بعدی ترتیب باج‌گیری را می‌دادند و برکار روسپیان نظارت می‌کردند.
۱۹۳. شاردن، سفرها، جلد ۲. صص ۱۱-۲۰۵؛ اولتاریوس، ۳۲-۵۳۱؛ کمپفر، در دربار، ص. ۱۹۳.
- تاورنیه، سفرها، ص. ۱۳۴ نقل می‌کند که چه گونه دختر رقصه‌ای دختر دیگری را در دربار سیلی زد و شاه عباس دوم صدایش را شنید. پس از این که فهمید چه کسی این کار را کرده، دختره را درجا از دربار بیرون کرد و به داروغه سپردش تا یکی دیگر را به جاش بیاورد، صدتومن هم بهش بدهد و شوهرش بدهد.
165. Leupe, "Beschrijvinge," p. 205.
166. Fryer, *A New Account*, vol. 3, pp. 129-30, 395; Vahid Qazvini, *Tarikh*, p. 415.
167. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 225; Qazi Ahmad Qazvini Ghaffari, *Tarikh-e*

- Jahanara (Tehran 1343/1964), p. 287.
168. Ebrahim Dehgan ed., *Tarikh-e Safaviyan. Kholasat al-Tavarikh- Tarikh-e Molla Kamal* (Arak, 1334/1955), p. 102.
169. O Iearius, *Vermehrte*, p. 669.
170. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 212.
171. Kaempfer, *Am Hofe*, p. 94; Chardin, *Voyages*, vol. 7, p. 417.
172. Ehsan Eshraqi, "Shah Soltan Hoseyn dar Tohfat al-'Alam," *Tarikh* 1/1 (2335/1976), pp. 90-91
173. Mohammad Ebrahim b. Zeyn al-'Abedin Nasiri, *Dastur-e Shahriyan*. ed. Mohammad Nader Nasiri Moqaddam (Tehran, 1373/1995), p. 40.
174. Willem Floor, *A Fiscal History of Iran in the Safavid and Qajar Periods 1500- 1925* (New York, 1999), pp. 67-68.
175. M. Sanson, *The present state of Persia* (London, 1695), p. 100; TM, p. 139; a fee called *zar-e mash'aldar-bashi* is mentioned. Masih Dhahibi and Manuchehr Setudeh, *Az Astara ta Astarabad* 10 vols. (Tehran, 1366/1987), vol.6, doc. 20.
176. Hans Robert Roemer, *Staatschreiben der Timuridenzeit* (Wiesbaden, 1952), p. 174.
177. O Iearius, *Vermehrte*, p. 648.
178. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, p. 347.
179. O Iearius, *Vermehrte*, p. 592.
180. Sherley, *Anthony Sherley*, pp. 160, 213-14.
181. Della Valle, *Voyages*, vol. 2, p. 50.
182. De Silva Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, p. 350
183. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 413-14.
184. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, p. 345.
185. Della Valle, *Voyages*, vol. 3, pp. 22-23, 104-05, 567.
186. De Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, pp. 210-11.
187. Chardin, *Voyages*, vol. 4, p. 309; Tavernier, *Voyages*, pp. 264-65; dellaValle, *Voyages*, vol. 3, p. 23.
188. Smith, *The First Age*, p. 24.
189. Eskander Beyg Monshi, *Tarikh-e 'Alamara-ye 'Abbasi*. Iraj Afshar ed. 2 vols. (Tehran 1350/1971), pp. 837-38; Anonymous, *'Alamara-ye Shah Tahmasp*, ed. Iraj Afshar (Tehran, 1370/1991), pp. 136-37.
190. Molla Jalal, *Ruznameh*, p. 330.
191. Sherley, *Anthony Sherley*, p. 156.
192. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 205, 211 (a dancing group in the provinces usually had not more than 7 to 8 girls); Hotz, *Reis*, p. 87 ('Abbas II); António de Gouvea, *Jornada do Arcebispo de Goa Dom Frey Aleixo de Meneses Primaz da India Oriental* (Coimbra, 1606), 145b (performance by Circassian female dancers); Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 1, pp. 343, 359, 361, 366, vol. 2, pp. 366, 381; Herbert, *Travels*, pp. 47, 129, 236-37 ('Abbas I); Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 202 (Esma'il I); Leupe, "Beschrijvinge," p. 205; Olearius, *Vermehrte*, pp. 510, 516-17, 532; Dunlop, *Bronnen*, p. 272 (Safi I).
188. Smith, *The First Age*, p. 24.
189. Eskander Beyg Monshi, *Tarikh-e 'Alamara-ye 'Abbasi*. Iraj Afshar ed. 2 vols. (Tehran 1350/1971), pp. 837-38; Anonymous, *'Alamara-ye Shah Tahmasp*, ed. Iraj Afshar (Tehran, 1370/1991), pp. 136-37.
190. Molla Jalal, *Ruznameh*, p. 330.
191. Sherley, *Anthony Sherley*, p. 156.
192. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 205, 211 (a dancing group in the provinces usually had not more than 7 to 8 girls); Hotz, *Reis*, p. 87 ('Abbas II); António de Gouvea,

- Jornada do Arcebispo de Goa Dom Frey Aleixo de Meneses Primaz da India Oriental* (Coimbra, 1606), 145b (performance by Circassian female dancers); Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 1, pp. 343, 359, 361, 366, vol. 2, pp. 366, 381; Herbert, *Travels*, pp. 47, 129, 236-37 ('Abbas I); Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 202 (Esma'il I); Leupe, "Beschrijvinge," p. 205; Olearius, *Vermehrte*, pp. 510, 516-17, 532; Dunlop, *Bronnen*, p. 272 (Safi I).
193. Chardin, *Voyages*, vol. 2, pp. 205-11; Olearius, *Vermehrte*, pp. 531-32; Kaempfer, *Am Hofe*, p. 193. Tavernier, *Voyages*, p. 134 relates how one dancing girl slapped another one at court; Shah 'Abbas II heard it. After having asked who had done so, he dismissed her on the spot and sent her to the *darugheh* with instructions to replace her with another, to give her 100 *tumans* and to marry her to somebody.
194. Hotz, *Reis*, p. 87. Likewise was the Holstein embassy welcomed by 15 dancers at Qazvin. Olearius, *Vermehrte*, pp. 480-81.
195. Sherley, *Anthony Sherley*, pp. 117-18.
196. Sherley, *Anthony Sherley*, pp. 154-55.
197. Della Valle, *Voyage*, vol. 3, p. 567
198. Rumlu, *Ahsan*, p. 356.
199. Olearius, *Vermehrte*, p. 592; Tavernier, *Voyages*, p. 275.
200. Sherley, *Anthony Sherley*, p. 119. Although of bad repute when there was a party in the streets "the children dance with the courtesans." Sherley, *Anthony Sherley*, p. 156.
201. Strauszens, *Sehr Schwere*, p. 141.
202. Sherley, *Anthony Sherley*, p. 203.
203. Richard, *Raphael du Mans*, vol. 2, p. 90; Tavernier, *Voyages*, p. 262.
204. Leupe, "Beschrijvinge," p. 205.
205. Olearius, *Vermehrte*, p. 532.
206. *Borhan-e Qate'*, vol. 3, p. 1916.
207. For an analysis of the discussion among the ulama concerning the propriety of singing, see Rasul Ja'fariyan, "Tarikh-e mas'aleh-ye ghana dar dowreh-ye Safaviyeh," in *Ibid*, *Safaviyeh dar 'arseh-ye din, farhang va siyasat* 3 vols. (Qom, 1379/2000), vol. 2, pp. 697-722, also Raghieb Esfahani, *Navader*, p. 174.
208. Le Bruyn, *Travels*, vol. 1, p. 196.
209. John Bell, *Travels from St. Petersburg in Russia* etc. 2 vols. (Edinburgh, 1788), vol. 1, pp. 118ff.
210. Carré, *Travels*, vol. 3, pp. 804-05; for a description of the French at the governor's dinner see *Ibid.*, vol. 3, pp. 816-18.
211. Lockyer, *Account of Trade*, pp. 134-35.
212. Gemelli-Careri, *Giro*, vol. 2, pp. 307, 311 (female dancers' clothing).
213. Gemelli-Careri, *Giro*, vol. 2, pp. 296-302, 305.
214. Bell, *Travels*, pp. 132-33.
215. Detlef Haberland, *Von Lemgo nach Japan. Das ungewöhnliche Leben des Engelbert Kaempfer 1651 bis 1716* (Bielefeld, 1990), p. 168.
216. Jean Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsiderée" (Etudes Safavides III), *Moyen-Orient et Ocean Indien*, 5 (1988), pp. 41-54.
217. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, pp. 226, 233; 'Abdi Beyg Shirazi. *Takmeleh al- Akhbar*, ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1369/1990), p. 167. See also Rasul Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf va nahi az monkar dar dowreh-ye Safaviyeh" in *Ibid.*, *Maqalat-e Tarikhi* 5 vols. (Qom, 1378/1999), vol. 5, pp. 19-26.
218. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 314; Monshi, *Tarikh*, vol. 1, p. 201.
219. Surviving texts are to be found in Kashan, Isfahan and Ardabil, see 'Abdol-Hoseyn Nava'i ed. *Asnad va Makateb-e Tarikhi-ye Iran az Timur ta Shah Esma'il*

- (Tehran, 1341/1962), pp. 513-14; Lotfollah Honarfar, *Ganjineh-ye Athar-e Tarikhi-ye Esfahan* (Esfahan, 1350), p. 82; Sayyed Jamal Torabi Tabataba'i ed., *Athar-e Bastani-ye Adharbayjan* 2 vols (Tehran, 1355), vol. 1, pp. 134-35; Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 22-25.
220. 'Abdol-Hoseyn Nava'i, *Asnad va Makateb-e Tarikhi-ye Iran az sal-e 1038 ta 1105* (Tehran, 1360), p. 225.
221. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 380; see also Rumlu, *Ahsan*, pp. 508-09; Qazvini, *Tarikh-e Jahanara*, p. 302; Monshi, *Tarikh*, vol. 1, p. 201.
222. Klaus-Michael Röhrborn, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. Und 17. Jahrhundert* (Berlin 1966), p. 71.
223. It was referred to again in 1564, see Qomi, *Kholasat*, vol. 1, 450.
224. M. F. Brosset, *Collection d'Historiens Armeniens* 2 vols. (St. Petersburg, 1874-76), vol. 1, p. 554; vol. 2, p. 8.
225. Molla Jalal, *Ruznameh*, p. 356.
226. Dehgan, *Tarikh-e Safaviyan*, p. 102; Vahid Qazvini, *Tarikh*, p. 415; Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 216; Keyvani 129; Rasul Ja'fariyan ed., *Mirath-e Eslamiye Iran* 10 vols. (Qom, 1373/1994), vol. 6, pp. 236-37; Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 28-29.
227. Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 29-32. The *Saqi-nameh* was addressed to 'Evaz Beyg, which leads me to believe that the poem was written not in 1653, as submitted, but rather in 1663 when he was Lord High Justice (*divan-beygi*) of Iran.
228. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 216; Tavernier, *Voyages*, p. 253.
۲۲۹. خلیفه سلطان گاه چندان شراب می نوشید که تا براسب سوار شود باید دو نوکر زیربالتش را می گرفتند و روی زین نگاهاش می داشتند. ویلم فلور، "مطلبی دربارهی وزیراعظم در سده‌ی نهم ایران،" (۲۰۰۵)، ص. ۶۷.
230. Kaempfer, *Am Hofe*, pp. 281-82. For the text of the edict see Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 37-38.
231. Nasiri, *Dastur*, pp. 50-51; H. L. Rabino, *Mazandaran and Astarabad* (London, 1928), p. 37 (Amol); Sayyed Jamal Torabi-Tabataba'i, *Athar-e Bastani-ye Adherbaijan* (Tehran, 2535/1976), vol. 1, p. 276-82; Hajj Hoseyn Nakhjavani, "Masjed-e jame'-ye Tabriz va sharh-e katibehha-ye an," *Nashriyehye Daneshkadeh-ye Adabiyat-e Tabriz* 6/1 (1333/1964), pp. 36-38; Hamid Izedpenah, *Athar-e Bastani va Tarikhi-ye Lorestan* 2 vols. (Tehran, 1363), vol. 1, pp. 137-42 (Khorramabad); Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 39-43.
232. Nasiri, *Dastur*, pp. 43-44; Ja'fariyan, "Amr beh ma'ruf," pp. 43-50.
233. Eshraqi, "Shah Soltan Hoseyn," pp. 90-91.
234. Hajj Mirza Hasan Hoseyni Fasa' i, *Farsnameh-ye Naseri*. 2 vols. ed. Mansur Rastgar Fasa' i (Tehran, 1378/1999), vol. 1, p. 497.
235. Willem Floor, *The Afghan Occupation of Safavid Persia 1721-1729* (Paris, 1998), p. 303.
236. Anonymous, *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2 vols. (London, 1939), vol. 1, p. 601.
237. VO C 2255 (28/01/1731), f. 2280-82.
238. VO C 2322 (26/07/1732), f. 283vs, 288.
239. VO C 2269, Gamronsch Dagregister (04/01/1733 and 10/01/1733) f. 6604 vs; .VO C 2232, de Cleen to Batavia (30/09/1733), f. 36vs-38r.
240. VO C 2269, Extract Dagregister Bassoura, f. 6612-12 vs; VO C 2322, Basra to Gamron (05/08/1733), f. 425; On July 12, 1733 tax collectors arrived in Isfahan to

- demand 24,000 *tumans*, and even government officials were given the bastinado to get money, for the city and villages were almost empty of people (many of whom had fled). VO C 2584, Beschrijvinge, f. 2007-08.
241. VO C 2323, Extract van 'tSpahans Dagregister (Summary of the Isfahan Diary), f. 908-11, 930-34; Floor, *Afghan Occupation*, pp. 50, 68.
242. VO C 2255 (28/01/1731), f. 2280-82.
243. Anonymous, *Hadith-e Nader Shahi*, ed. Reza Sha'bani (Tehran, 2536/1977), p. 28; Hanway, *An historical account*, vol. 1, p. 296.
244. VO C 2584, Ibrahim Sahid (Congo) to Koenad (Gamron) (18/11/1741), f. 2229-34; VO C 2584, Zion and Deeldekaas to Koenad (11/11/1741), f. 2692-96; VO C 2584, Mohammad Taqi *darya-beygi* to Koenad (11/11/1741 received), f. 2134-35.
245. Mohammad Kazem Mervi, *'Alamara-ye Naderi* 3 vols. Mohammad Amin Riyahi ed. (Tehran, 1364/1985), vol. 3, p. 946.
246. 'Abdol-Razzaq Maftuni Donboli, *Tajrabat al-Ahrar va Tasliyah al-Abrar* 2 vols. Hasan Qazi Tabataba'i ed. (Tehran, 1349/1970), vol. 1, p. 467.
247. VO C 2416, Isfahan to Gamron (26/12/1736), f. 3942-51.
248. VO C 2323, f. 988 (30/03/1734).
249. VO C 2323, f. 998-90; VO C 2584, Beschrijvinge, f. 2016; VO C 2323, f. 990. On April 8, 1734 Nader behaved most improperly with prostitutes and young male dancers.
250. VO C 2416, Isfahan to Gamron (26/10/1736), f. 2534-64; VO C 2584, Beschrijvinge, f. 2022-23.
251. VO C 2323, f. 936-41.
252. VO C 2253, f. 551-59.
253. Arunova and Ashrafiyan, *Gosudarst'vo*, p. 102.
254. Jean Otter, *Voyage en Turquie et en Perse* (Paris, 1748) translated into Persian by 'Ali Egbali as *Safarnameh-ye Zhan Uter* (Tehran, 1363/1984), p. 181.
255. Mohammad Kazem, *'Alamara*, vol. 3, p. 180.
256. Mohammad Ebrahim Bastani-Parizi, *Khatun-e haft qal'eh: majma'-ye maqalat-e tarikhi* (Tehran, 1344/1965), p. 395.
257. For a case of the kidnapping of women by the Turkmen see Abu'l-Hasan Ghaffari Kashani, *Golshan-e Morad* ed. by Gholamreza Tabataba'i-Majd (Tehran, 1369/1990), p. 314.
258. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, pp. 329-31.
259. 'Abdol-Razzaq Maftuni Donboli, *Tajrabat al-Ahrar va Tasliyah al-Abrar* 2 vols. Hasan Qazi Tabataba'i ed. (Tehran, 1349/1970), vol. 2, p. 43.
260. Donboli, *Tajrabat*, vol. 2, pp. 42-44.
۲۶۱. آصف، رستم التواریخ، ص ۳۳۹. رقاصه‌ها در جشن‌هایی چون نوروز و ازدواج برنامه اجرا می‌کردند، درحالی‌که مردان ثروتمند پسرکان گرجی برای رقص و طرب داشتند. هارد فورد جونز-بریجز. *دودمان قاجار* (لندن، ۱۸۳۳)؛ ادوارد اسکات و ارینگ، *سفری به شیراز* (لندن، ۱۸۰۷)، ص. ۵۳
262. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, pp. 340-41. A well-known prostitute aka *Chakmeh-ye zard* or yellow boots. *Ibid.*, 322.
263. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, pp. 342, 348.
264. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, p. 341; Donboli, *Tajrabat*, vol. 2, pp. 49, 56-58; Waring, *Tour*, p. 61. For the prayer rite to transfer illness from a sick person to somebody else see Willem Floor, *Public Health in Qajar Iran* (Washington D.C., 2005), pp. 98-99 as well as chapter five.
265. Gmelin, *Travels*, p. 100.
266. Polak, "Die Prostitution," p. 517.

267. Waring, *Tour*, p. 80.
268. Buckingham, *Travels*, vol. 2, p. 312.
۲۶۹. موسیر، گذارها، ص. ۳۸۹. به نوشته‌ی هومر دوهل، سفرها، جلد ۲، ص ۱۷، حدود نیمی از زنان خیابانی به خاطر علاقه‌ی شوهران به پسرها و این که رفتار زن‌هاشان برای‌شان اهمیتی نداشت، سست اخلاق بودند. به نوشته‌ی گوینو، مردان ایرانی جز زنان خودشان، درپاکدامنی همه‌ی زن‌های دیگر شک داشتند و عقیده‌شان را با رکیک‌ترین کلمه‌ها بیان می‌کردند. سه سال جلد ۱۸۵. ص. ۲.
270. Porter, *Travels*, vol. 1, p. 349.
271. A. Dupré, *Voyage en Perse fait dans les années 1807, 1808, 1809*, 2 vols. (Paris, 1819), vol. 1, pp. 463, 466.
272. Morier, *A Second Journey*, p. 90.
273. Polak, "Die Prostitution", p. 517.
274. Buckingham, *Travels*, vol. 2, p. 149.
275. Harry de Windt, *A Ride to India across Persia and Baluchistan* (London, 1891), p. 107; Brugsch, *Im Lande der Sonne*, p. 169; Lycklama à Nijeholt, *Voyage*, vol. 4, pp. 52-54; Polak, *Persien*, vol. 1, p. 293; Ibid., "Die Prostitution", p. 564; Hommaire de Hell, *Voyage*, vol. 2, p. 17.
276. K. E. Abbott, "Geographical Notes taken during a Journey in Persia in 1849 and 1850" *JRGS* 25 (1855), p. 51.
277. Sir Frederic J. Goldsmid, *Eastern Persia, An Account of the Journeys of the Persian Boundary Commission 1870-71-72*, 2 vols. (London, 1876), p. 108.
278. Rich, *Narrative of a Residence*, vol. 1, p. 231 (on the occasion of a marriage of a prince).
279. Percy M. Sykes, *Ten Thousand Miles in Persia or Eight Years in Iran* (New York, 1902), p. 141.
280. A. H. Layard, *Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia* (London, 1894 [Westmead: Gregg Int., 1971]), p. 125
281. Lycklama, *Voyage*, vol. 4, pp. 52-54; Polak, *Persien*, vol. 1, p. 293; Ibid., "Die Prostitution," p. 564; Brugsch, *Die Reise*, vol. 2, p. 304; Hüntzsche, "Haram," p. 431. According to Polak, "Die Prostitution", p. 564, the cost of hiring the dancing girls was high. Usually a shawl was given with a value between 16 to 40 ducats.
282. Henry Binder, *Au Kurdistan* (Paris, 1887), pp. 389-90.
۲۸۳. ویلر، درآن دیار، ص. ۱۱۵. او ازایشان درجاده‌ی کنگاور و کرمانشاه نیز یاد می‌کند. یعنی جایی که در بیشه‌ای کنار راه، "زنی با لباس‌های خوش‌رنگ و صورتی رنگ کرده و بی حجاب، دیوفاه موی بلند و آراسته به سکه‌ی خود را به ما عرضه می‌کرد. مرد درزیر چتر ایستاده بود و توجهی نمی‌کرد. آن‌ها "سوزمانی"، یا کولی، بودند". همان. ص. ۱۰۸.
284. Neville, *Unconventional*, p. 147.
285. Neville, *Unconventional*, p. 147.
286. J.C. Hüntzsche, "Spezialstatistik von Persien," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde* 1869, p. 440; Brugsch, *Reise*, vol. 1, p. 187; Eugene Aubin, *La Perse d'aujourd'hui* (Paris, 1907), p. 230.
287. Momtahan al Dowleh, *Khaterat [...]* ed. Hoseyn Qoli Khan Shafaqi 1353/1974), p. 106.
288. Buckingham, *Travels*, vol. 1, p. 169.
289. A. H. Schindler, "Reisen in südlichen Persien 1879," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* 16 (1881), pp. 320-321.

290. 'Abdol-Ghaffar Najm ol-Molk, *Safarnameh-ye Khuzestan*. ed. Mohammad Dabir-Siyaqi (Tehran, 1342/1963), pp. 21, 93 (just across the Shatt al-Arab was Basra with its Red Light district aka Kataneh).
291. Asaf al-Dowleh, *Asnad*, vol. 3, p. 233.
292. Mirza Mohammad 'Ali Khan Farid al-Molk, *Khaterat-e Farid* ed. Mas'ud Farid Qaragozlu (Tehran, 1353/1975), p. 257.
293. Wills, *In the Land*, p. 110.
294. C.J. Wills, *Persia as it is* (London 1886), p. 40.
295. Hajj Sayyah, *Khaterat*, pp. 164-65.
296. Polak, "Die Prostitution", p. 564 (in Tabriz, Qazvin, Hamadan, Isfahan, Qom and Shiraz); Hajj Sayyah, *Khaterat*, p. 482; Wills, *Persia*, p. 40; 'Ali Akbar Sa'idi Sirjani, *Vaqaye'-ye Ettafaqiyeh* (Tehran, 1361/1982), p. 609.
۲۹۷. آنتونیو کنت دی مونت فورته در ۱۸۷۹ به ایران آمد و از افسران اعزامی اتریشی بود که با ناصرالدین شاه در ۱۸۷۸ خواسته بود به ایران بیایند. چون که او در اداره‌ی امنیت عمومی در وین کار کرده بود، شاه از وی خواست برای تهران نیروی پلیسی جدیدی بی‌ریزی کند. بنگرید هلموت سبلی Bindenschild und sonnenlöwe. صص ۶۸-۱۶۲، ۸۷-۱۸۱.
۳۰۷. اعتمادالسلطنه، روزنامه، ص. ۹۴۷. زمانی که رقاصه‌ی ۱۷ ساله‌ای که در کاخ شاهی کار می‌کرد، و می‌گفتند زن هرزه‌ای است و با مردان اروپایی سرو سر دارد، به فرمان ملکه مادر اعزام شد، به خاطر این نبود که او زن ولنگاری بود، مگر به خاطر زبان گزنده و رفتارش با کافرمانان دربار بود که همه‌شان را "همپالکی" خود می‌خواند. ویلز، پرشیا، ص. ۴۰. همان، در آن دبر، ص ۲۰۲.
۳۱۲. پولاک. "روسپی‌گری"، صص ۵۱۷، ۵۶۴. او همچنین می‌نویسد که برخی از زنان خود را به مردان اروپایی می‌فروختند تا هزینه‌ی زیارت کربلاشان را جور کنند. همین زنان البته دیگر طهارت‌های اسلامی و الزامات مذهبی را به جا می‌آوردند.
298. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, pp. 159, 236, 997 (between 1882 and 1893).
299. Farid al-Molk, *Khaterat-e Farid*, p. 257.
300. Wills, *Persia*, p. 40; Polak, "Die Prostitution," p. 564.
301. Polak, "Die Prostitution", p. 564.
302. Mehdi Malekzadeh, *Tarikh-e Enqelab-e mashrutiyat-e Iran* 7 vols. (Tehran, 1328/1949), vol. 3, p. 62.
303. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, pp. 159, 236, 997.
304. Nazem al-Eslam Kermani, *Tarikh-e Bidari-ye Iraniyan* 5 vols. in 2 parts Sa'id Sirjani ed. (Tehran, 1362/1982), part 1, pp. 610-11.
305. V akil al-Dowleh, *Mokhabarat-e Astarabad*, vol. 2, p. 768.
306. Yaghma'i, *Jandaq*, p. 26.
307. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 947. When a notorious 17-year old dancing girl, who was employed at the royal palace, and had a reputation of being a loose woman and having contacts with European men, was executed at the Queen-Mother's orders, this was not because of her loose morals, but due to her sharp tongue and a "tu coque" attitude towards her royal employer, whom she had called a "fellow-sinner". Wills, *Persia*, p. 40; Ibid., *In the land*, p. 202.
308. Häntzsche, "Haram," p. 378.

309. Polak, "Die Prostitution", p. 564; Sirjani, *Vaqaye'*, p. 73. At times the authorities also took action against pimps. Ibid., p. 134.
310. Rubens Duval, *Les dialects neo-araméens de Salmas* (Paris, 1883), pp.36-37.
311. Dupré, *Voyage*, vol. 1, pp. 464-66.
312. Polak, «Die Prostitution», pp. 517, 564. He also reports that some women prostituted themselves to Europeans to earn money to enable them to go on pilgrimage to Karbala. These same women therefore faithfully respected all other Moslem purity and other religious requirements.
313. 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 2, p. 1240.
314. Sirjani, *Vaqaye'*, p. 609.
315. V akil al-Dowleh, *Mokhabarat-e Astarabad*, vol. 1, p. 265.
316. Reza'i and Azari, *Gozarehsha-ye Nazimiyeh*, vol. 2, pp. 656, 682-83. In another case a young man had made a prostitute his *sigheh*. Ibid, vol. 1, p. 114; Ibid., p. 83 (the woman had been divorced and the 'client' had paid for the cost of the waiting period or 'eddeh).
317. Reza'i and Azari, *Gozarehsha-ye Nazimiyeh*, vol. 1, pp. 42, 50, 65, 137, 186, 248, 315, 355, 360 (a Christian merchant was the client), 370, 372, 394, 407, 411, 416, 419, 421; vol. 2, pp. 430, 461, 475 (*jakesh*), 481, 511, 540 (client was a drunken sayyed), 568, 583 (pimp), 598, 602, 631 (Christian clients), 632, 650, 653, 673 (female pimp), 676 (female pimp), 694 (female pimp), 681, 691, 706, 709.
318. Reza'i and Azari, *Gozarehsha-ye Nazimiyeh*, vol. 1, pp. 26, 50, 73, 371 (rape attempt); vol. 2, 518, 600 (a divorcee and her daughter invited men into their home), 646 (also Jewish clients).
319. See for an interesting case "Raportha," *Yaghma*, Ordidebesht (1339/1960), p. 96.
320. Reza'i and Azari, *Gozarehsha-e Nazimiyeh*, vol. 1, p. 4.
321. Qazvini, *Qanun*, pp. 121-22.
۳۲۲. نویل، غیرعرفی، ص ۱۴۶. بربستو، درروستا، ص ۲۸۶ پیش‌نهاد می‌کند که به‌خاطر این که بسیاری از مردان ارمنی جلغا درخارج کارمی‌کردند، زن ارمنی تنها فراوان بود و کارشان به هرزه‌گی می‌کشید.
323. Phillot, "Some Lullabies," pp. 52-52; Polak, "Die Prostitution", p. 563.
324. See for a description of some evenings of pleasure-making and drinking with women, see E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, pp. 125-26, 342-43, 947.
325. Taj al-Saltaneh, *Crowning Anguish: memoirs of a Qajar princess from the harem to modernity 1884-1914*, translated into English by Anna Vanzan and Amin Neshati (Washington DC, 1993), p. 230.
326. Taj al-Saltaneh, *Crowning*, p. 234.
327. Gu'el Kahan, *Tarikh-e sansur dar matbu'at-e Iran* 2 vols. (Tehran, 1362/1983), vol. p. 245; Ebrahim Teymur, *Qarardad-e 1890 rezhī-ye tahrim-e tanbaku* (Tehran, 1328/1949), p. 153. p. 519. The order by the governor of Tehran given in 1903 that droshkes should henceforth not any longer transport women wearing the *neqab* (face cover) and prostitutes clearly had become a dead letter. Sepehr, *Vaqaye'*, vol. 2, p. 222.
۳۲۸. امین‌الشرع خوبی، "سفرنامه‌ی عتبات"، ویراسته‌ی علی صدرای خوبی در رسول جعفریان، میراث اسلام در ایران ۱۰ جلد (قم، ۷۸-۱۳۷۲)، جلد ۷، ص ۵۱۹. دستوری که حاکم تهران در

۱۳۲۴ صادر کرد که از آن پس درشکه‌ها نباید زنان نقاب پوش و فواحش را سوار کنند، همان زمان فرمانی مُرده بود. سپهر، وقایع، جلد ۲، ص. ۲۲۲.

329. Abu'l-Qasem 'Aref Qazvini, *Kolliyat-e Divan* (Tehran, 1337/1958), pp. 123ff.
330. Ja'far Shahri, *Tarikh-e ejtema'i - Tehran dar qarn-e sizdahom*, 6 vols. (Tehran, 1368/1989) vol. 1, pp. 468-9; *Ibid*, *Tehran-e Qadim*, vol. 1, p. 28, vol. 3, pp. 394-96. Earlier, *Shahr-e Now* had been known as Mahalleh-ye Qajariyeh, because most of the Madams of the prostitutes were Qajar women who lived in that area. Hakim-Olahi, *Ba man*, vol. 2, p. 40.
331. Shahri, *Tehran-e qadim*, vol. 3, p. 429.
332. Shahri, *Tarikh*, vol. 1, p. 470; vol. 3, p. 400.
333. "Raportha," *Yaghma* Farvardin (1341/1962), p. 48. It also was reported that two Englishmen were seen in a house with Pershian women, which is contrary to Islamic law. Mehdi Qoli Hedayat Mokhber al-Saltaneh, *Khaterat va Khatarat* (Tehran, 1344/1965), p. 350.
334. Clara Rice, *Persian Women and Their Ways* (London, 1923), p. 92.
335. Momtahan al-Dowleh, *Khaterat*, p. 245.
336. Yaghma'i, *Jandaq*, 54.
337. V on Rosen, *Persian Pilgrimage*, p. 106
۳۳۸. نیستروم، پنج سال در ایران در مقام افسر ژاندارمری (استکهلم ۱۹۲۵)، ص ۳۴، "راپرتا"، یغما، اردیبهشت (۱۳۳۹)، ص. ۹۶. با این همه، وستدال گاه نیز فاحشه‌ها را مجازات می کرد. دریک مورد، که سپس فاحشه‌ای مطرب شد، شمس‌الضحی را در برابر کلانتری میدان توپخانه شلاق زدند. عبدالحسین مسعود انصاری، زندگانی من، ۴ جلد (تهران ۱۳۵۲) جلد یکم، ص. ۵۲.
۳۳۹. اعتمادالسلطنه، روزنامه، صص ۴۶۵، ۱۰۵۶. فون روزن، *زائران ایرانی*، ص ۱۰۴ در ۱۳۱۳ به عشرتکده‌ای رفت شیرین نام. "تاجلی که من دیدم، خانه دوتا اتاق داشت و هردو هم اتاق خواب بودند. اولین اتاق که رفتیم توش، خالی بود، کم‌نور بود و هیچ چیز توش نبود مگر یک تخت گُنده. تو اتاق دومی جشن همجنس‌گراها بود. سه تا دختر که هر سه فرانسوی حرف می‌زدند آمدند به ما خوش‌آمد گفتند.
340. Momtahan al-Dowleh, *Khaterat*, p. 242.
341. Shahri, *Tehran-e Qadim*, vol. 1, p. 87.
342. Shahri, *Tarikh*, vol. 1, p. 63. According to Nystrom, *Fem Ar I Persien*, p. 34, there were 20,000 prostitutes in Tehran, which had a population of 300,000 or almost 7% of the population.
343. H. Kamshad, *Modern Persian Prose Literature* (Cambridge, 1966), p. 60.
344. Kamshad, *Modern Persian*, p. 61.
345. 'Alam-e Nesvan 3/1 (Sept 1922), pp. 29-34. For a discussion in detail see chapter five.
346. Amin, *The Making*, p. 28.
347. Yusof Moghith al-Saltaneh, *Namehha-ye Yusof Moghith al-Saltaneh* ed. By Ma'sumeh Mafi (Tehran, 1362/1983), p. 201.
348. Moghith al-Saltaneh, *Namehha*, p. 86.
349. 'Alam-e Nesvan 3/2 (Nov 1922), pp. 1-3.
350. Yaghma'i, *Jandaq*, 24.
351. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.
352. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.

353. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.
354. Merritt-Hawkes, *Persia*, pp. 51-52.
355. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 120.
356. Kellermann, *Auf Persiens Karawanstrassen*, p. 65.
357. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 281.
358. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289. One prostitute in Isfahan drew attention by singing loudly and exposing her dress to advertise her wares. *Ibid.*, p. 107.
359. Merritt-Hawkes *Persia*, p. 290
۳۶۰. دانشور، دینی‌ها، جلد ۱، ص، ۸۲ همانند بازماندگان هندی پیش از آن‌ها، که همه‌گی زن‌های موقت گرفته بودند. ویلسون، جنوب غربی پرشیا، ص. ۹۸. ویلسون سپس گزارش می‌دهد زمانی که در کمیسیون مرزی در آذربایجان در ۱۹۱۴ خدمت می‌کرد، "فرسان هندی [مسلمان] و برخی از گروه‌بانان هرکدام یک صیغه داشتند که مثل اسباب و ائانه با خود این ور و آن ور می‌بردند و به زبان موئدبانه به‌شان می‌گفتند "آشپز". همان. شمال غربی ایران، ص. ۲۹۰.
۳۶۵. مریت هاوکس، پرشی ص. ۲۹؛ حکیم الهی، با من، جلد ۲، صص ۲۷، ۴۲، همچنین نشان می‌دهد که بسیاری از فاحشه‌ها از زنان مطلقه‌ی طبقه‌ی متوسط یا حتا بالا بودند؛ بتگرید همچنین، ناشناس، "آرزوییک دختر شهرنوی،" خواندنی‌ها ۸/۵۰ (۱۳۲۶) صص. ۲۰-۱۹.
361. Kamshad, *Modern Persian*, pp. 64-67
362. Amin, *The Making*, p. 222.
363. Anonymous, "Etella'at-e geranbaha-ye ejtema'i darbareh-ye Iran," *Khvandaniha* 8/33 (1326/1947), p. 15.
364. Ernst Hölitzer, *Persien vor 113 Jahren* (Tehran, 2535/1977), p. 22.
365. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 290; Hakim-Olahi, *Ba man*, vol. 2, pp. 427ff., also indicates that many prostitutes were divorcées from middle- and even highclass backgrounds; see also Anonymous, "Arzu-ye yek dokhtar-e Shahr-e Now," *Khvandaniha* 8/50 (1326/1947), pp. 19-20.
366. Merritt-Hawkes *Persia*, p. 50.
367. Anonymous, "Du dokhtar-e Shahr-e Now," *Khvandaniha* 8/34 (1326/1947), pp. 21-23; Anonymous, "Avval daf'eh shoharam Amir Khan mara beh Shahr-e Now bord," *Khvandaniha* 8/40 (1326/1947), pp. 21-23.
368. Anonymous, "Arzu-ye yek dokhtar-e Shahr-e Now," *Khvandaniha* 8/50 (1326/1947), pp. 19-20.
369. Anonymous, "Chand amar-e tazeh va jaleb-e tavajjoh az zanan-e Iran," *Khvandaniha* 8/37 (1326/1947), pp. 14-15; Anonymous, "Chera zanamra talaq dadam," *Khvandaniha* 8/56 (1326/1947), p. 17. Brothels also were reported to operate in Ahvaz and Abadan. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 40, 98, while there was one prostitute in Shushat. *Ibid.*, vol. 1, p. 44.
370. Overseas Consultants, *Report on seven year development plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran* 5 vols. (New York, 1949), vol. 2, p. 42.
371. Hakim-Olahi, *Ba man*, vol. 2, pp. 47ff. (with pictures). For one case of a six year old that had already been infected with vd see Anonymous, "Fahesh-ye Shesh-saleh," *Khvandaniha* 7/96 (12 Mordad 1327/1948), p. 16.
372. Qodsieh Hejazi, *Barrasi-ye Jara'em-e zan dar Iran* (Tehran, 1357/1978), pp. 148-49. For a discussion see Khosrow Khosrovi, "Tahqiqi dar bareh-ye jorm-e zanan dar Tehran," *Masa'el-e Iran* 1/9 (1342/1963), pp. 343-47; see also Shahpur Rasokh, "Sokhani-ye chand dar bareh-ye hara'em-e zan," *Masa'el-e Iran* 3/4-5 (1344/1965), pp. 103-08.

373. Echo of Iran, *Iran Almanac 1965* (Tehran, 1966), p. 494; *Ibid.*, *Iran Almanac 1964*, p. 374. For a discussion of living conditions and other problems of prostitutes in *Shahr-e Now* see Haklm-Olahi, *Ba man*. There were prostitutes in small towns such as Malayer in 1965 (21,000 people), where several brothels were found in a poor neighborhood in the south of the town. Badri Zaherredini, *Medizlnische Topographie der iranischen Stadt Malayer* (Erlangen, 1966), p. 31. For a description of some aspects of the operation of a neighborhood brothel and how it was well-embedded into the social fabric, see Gholam-Hossein Sa'edi, *Dandil. Stories from Iranian Life* (New York, 198 pp. 1-28.

۳۷۴. دانشور، دیننی‌ها، جلد ۱، صص ۲۰۵-۱۷۶. جوّ بندرعباس خیلی آزاد بود زیرا زن و مرد به‌خاطر گرما نیمه برهنه می‌گشتند. همان صص ۱۶۶، ۱۷۰. درشراز روسپیان مسلمان، که فقط مسلمانان را به خود راه می‌دادند، برخلاف اعتراض جهودها، درمحلای جهودها می‌نشتند. مردان مسلمان که توی صف منتظر رسیدن نوبت‌شان ایستاده بودند گاه همسایه‌ها را اذیت می‌کردند یا مزاحم کنیسه‌های آن اطراف می‌شدند. به‌نظر می‌رسد که چندتایی روسپی جهود هم بودند، شاید هم این شایعه بوده. لوثب، دربه در، ۷۲. در تبریز محله‌ی بدنام معروف بود به *دانش مغازه لرو* و در محله‌ی ارمنی‌ها قرارداداشت. درانزلی، روسپیان که گویا فقط زنان روسی بودند و مردم به‌شان می‌گفتند *ماتوشکا*، یعنی عروسک، توی خانه‌های نزدیک میخانه‌ها و حومه‌ی شهرها کار می‌کردند. بعدها، در آغاز حکومت پهلوی، این ۶۰ تا ۷۰ زن را مجبور کردند توی محله‌ی نوسازی بیرون شهر به‌نام شهرنو خانه بگیرند. عزیز طویلی، *تاریخ جامعه‌ی بندرانزلی* ۲ جلد (تهران ۱۳۷۰)، جلد ۱، صص ۶۱۸-۶۱۰.

375. About their popularity, in particular of the singer Mahvash, see H.E. Chehabi, "Voices Unveiled: Women Singer in Iran," in Rudi Mathee and Beth Baron eds. *Iran and Beyond* (Costa Mesa, 2000), pp. 151-66.

376. On the living and working conditions of the brick-workers see Willem Floor, "The brick-workers of south Tehran: a striking record (1953-1979)," in *International Review of Social History* 48 (2003), pp. 427-55.

377. Sattareh Farmanfarma'iyan, *Peyramun-e ruspigari dar shahr-e Tehran* (Tehran, 1349/1970). A short summary of this study was also published in the newspaper *Ettela'at* (February 19, 1972); Echo of Iran, *Iran Almanac 1972*, p. 517. Prostitution was not only the subject of literature and academic studies, but also of early Iranian films, see, e.g. Gönlül Dönmez-*Cinema* (London, 2004), pp. 37-38.

378. Presumably 'single mothers' is meant. Echo of Iran, *Iran Almanac 1969*, pp. 480-81. However, there were prostitutes working outside *Shahr-e Now*. Daneshgah-e Tehran, *Sokhanraniha va Gozareshha dar nakhostin seminar-e bar-rasi-ye masa'el-e ejtema'i-ye shahr-e Tehran* (Tehran, 1343/1964), pp. 329, 354.

379. Echo of Iran, *Iran Almanac 1972*, p. 517.

380. Haeri, *Law*, pp. 99-100. For a discussion of the activities of the Bureau of Combating Corruption, which aimed to purify Iran of all form of corruption (prostitution, adultery, homosexuality, drug trafficking etc.), which was due to Western agents, and societal reactions to it see Paidar, *Women and the Political Process*, pp. 345-47.

381. ["Iran Stones Six to Death," Associated Press, 26 October 1997.]

۳۸۲. این نخستین بار نیست که از زنا با محارم دویران خبر می‌رسد، ولی بسیار نادر است. یک مورد بسیار معروف را حسن صباح خبرداد و به ملک‌شاه سلجوقی درباری‌های هارون‌الرشید نوشت و وی را به زنا با خواهر جوان‌ترش متهم کرد، درحالی که پسرش امین، پس از مرگ پدر، رابطه‌ی همانندی با خاله‌اش داشت که او معتقد بود باکره است. نصراله فلسفی، چند مقاله‌ی تاریخی و ادبی (تهران ۱۳۴۲) ص. ۴۲۳؛ برای دیگر نمونه‌ها بنگرید به جملین، سفرها، صص ۳۲، ۶۰-۱۵۹. این داستان که جملین بازگو می‌کند بازمانده‌ی داستانی است که یک‌چند از مسافران اروپایی روایت کرده بودند مبنی براین که شاه‌جهان رابطه‌ی زناکارانه با دخترش جهان‌آرا بیگم داشته است. مسافراروپایی، فرانسوا برنیه، سفر به امپراتوری مغول ۱۶۶۸-۱۶۵۶. ویراسته‌ی وینست. آ. اسمیت (دهلی ۱۹۹۴)، ص. ۱۱. نوشت "بیگم صاحب، دختر بزرگ شاه‌جهان، بسی زیبا بود... شایعه بود که دل‌بسته‌گی شاه به جایی رسید باورنکردنی و توجیه آن را به گردن ملاها یا شریعتمداران انداخت. به عقیده‌ی آنان، عادلانه نیست که شاه را از چیدن میوه‌ای که خود کاشته بود منع کرد." یوآنس دولانت نخستین اروپایی‌ای بود که درباری‌های این شایعه نوشت. پیترو موندی و ژان باپتیست تاورنیه نیز درباری‌های همین اتهامات و والتین همان گفته‌های برنیه را تکرار کرده است.

383. Shahin 'Oliya Zand, "'Avamel-e zamineh-saz tan dadan-e zanan beh ruspigari," in Hamayesh-e melli-ye asibha-ye ejetam'i dar Iran, *Maqalat-e Avvalin Hamayesh-e Melli-ye Asibha-ye Ejetam'i dar Iran, Khordad 1381* 5 vols. (Tehran, 1386, 2007), vol. 5, pp. 17-39. See also Reza Khashayar, '*Elal-e ruspigari dar Iran* (Tehran, 1359/1380). For the psychiatric dimension of prostitution in Iran see Mahdis Kamkar et al. "Ruspigari va bi-mobalati-ye jensi, tafavot va tashaboh," in Hamayesh, *Maqalat*, vol. 5, pp. 41-60. For a psychological analysis of one the major reasons why girls flee their paternal home (relationship with parents) see Ma'sumeh Rostamkhani, "Barrasi-ye ta'thir-e naqsh-e valedin dar farar dokhtaran," in Hamayesh, *Maqalat*, pp. 171-90.

384. Sa'id Kharratha, "Ruspigari dar mahalleh-ye Ghorbat," in Hamayesh, *Maqalat*, vol. 5, pp. 61, 75-76.

385. Mohammad Ali Seif Rabiee, Fahimeh Ramezani Tehrani, Zinat Nadiya Hatmi, "Wife Abuse and Related Factors," *Pazhuhesh-e Zanan, A Quarterly Journal of The Center for Women's Studies*, 1/4 (2002). These figures seem to be on the high side. For the 1980s see Paidar, *Women and Process*, p. 353.

386. Hassan Shams Esfandabad, Suzan Emamipour, "Prevalence of Wife Abuse," *Pazhuhesh-e Zanan, A Quarterly Journal of The Center for Women's Studies*, 1/1 (2004); M. Mousavi and A. Eshagian, "Wife abuse in Esfahan, Islamic Republic of Iran, 2002," 11/5 & 6 (September, 2005) *Eastern Mediterranean Health Journal*, pp. 860-69; see also two other articles on the same subject in the same journal http://www.emro.who.int/Publications/EMHJ/1105_6/Artical1.htm; Shahla E'zazi, *Khoshunat-e khvanevadegi: Zanan-e kotak-khvordeh* (Tehran: Sali, 1380).

387. Friedl, "Women in Contemporary Persian Folk Tales," p. 645.

388. *I ran Daily* (15/02/2005), p. 1.

389. M. R. Mohebbi, "Female sex workers and fear of stigmatization," *Sexually Transmitted Infections* 81 (2005), pp. 180-181.

390. *Nowrooz*. Publication banned September 17, 2001:14; *Agence France Presse* (May 4, 2003).

391. "Prostitution Returns to Iran," *Agence France Presse* (17 April 2001). "500 Prostitutes Roundup to Stop Serial Murder," *Agence France Presse* (26 July 2001), accessed through: [http://www.irna.com/newshtml/eng/02235523.htm], a bill on Iran's accession to the United Nations' Optional Protocol on the sale of children, child prostitution and child pornography. [www.uri.edulartsci/wms/hughes/ref_iran.htm]. ۳۹۲
- و اداری کردن کودکان به تن فروشی در قانون مدنی ایران جرم جنایی است. روسپی‌گری کودکان و پورنوگرافی در ایران جرم است و بچه‌های زیر ۱۸ سال که در این موارد فعال‌اند و آن‌هایی که به سن بلوغ رسیده‌اند، بنابر قانون جزای اسلامی، در دادگاه جوانان محاکمه می‌شوند. در مورد کودکان دیگر، ماده قانون ۴۹ مجازات اسلامی قید می‌کند که هرگاه بچه‌ای مرتکب جرمی شود مشمول مجازات نمی‌شود. این گونه بچه‌ها را به مرکز توان‌بخشی و بازپروری وابسته به دستگاه قضایی می‌فرستند تا مواردشان را مطالعه کنند و کمک‌های شایسته را به ایشان بکنند. بنا بر داده‌ها و اطلاعات دریافتی از مجتمع قضایی کودکان، ۱۳۳۹ مورد روسپی‌گری کودکان در خلال سال‌های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ گزارش شده‌اند. [www.hri.ca/forthecord2003/documentation/e-cn4-2003-79.htm]. در تیرماه ۱۳۸۶ مجلس به سود لایحه‌ای درباره‌ی پیوستن ایران به پروتکل اختیاری سازمان ملل درباره‌ی فروش و روسپی‌گری و پورنوگرافی کودکان رای داد.
393. Tahmineh Shavardi, "Negahi beh vaz'iyat-e kudakan-e khiyabani dar Iran; 'elal va 'avamel-an," in Hamayesh, *Maqalat*, vol. 5, p. 102, 107-09, 112-13 (causes for abandoning home) [101-17]; Mostafa Janqoli, "Barrasi-ye vaziyat-e kudakan-e khiyabani," in Hamayesh, *Maqalat*, vol. 5, p. 121 (this article has more detailed data on the functioning of the system of the green house and the taking care of street children). [119-41]; see also 'Ali Reza Saleh, "Moqayeseh-ye kudakan-e khiyabani va shabanehruzhiya-ye Tehran," in Hamayesh, *Maqalat*, pp. 143-70.
394. Shavardi, "Negahi," pp. 109-14; Chris De Bellaigue, "City Life: "Tehran -The Teenage Runaways of Gangland Tehran," *Independent*, (13 November 2000); Elaine Sciolino, "Runaway Youths a Thorn in Iran's Chaste Side," *New York Times* (4 November 2000).
395. [http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/refs_iran.htm]
۳۹۶. نازلیا فتحی، "برای سروسامان بخشیدن به روسپی‌گری، ایران به روسپی‌خانه می‌اندیشد،" نیویورک تایمز (۲۸ آگوست ۲۰۰۲). مجله‌ی زنان، که تازه‌گی بسته شده، توجه مردم را به مصیبت‌های دختران و کودکان که وادار به روسپی‌گری می‌شوند، برمی‌انگیخت و سخت با راه انداختن خانه‌های عفاف مخالفت می‌کرد. در تمام مدت انتشارش، این مجله درباره‌ی نیاز به اصلاح ریشه‌ای رابطه میان دو جنس و اخلاق سکسی و حقوق زنان بحث می‌کرد.
397. For a 2007 movie "Prostitution behind the veil," about prostitutes in Iran see [http://www.iranian.com/main/2007/prostitution-behind-veil-1].
398. Höltzer, *Persien vor 113 Jahren*, p. 22.
399. For a discussion of abused children, who end up as prostitutes, drug addicts and victims of a judicial system that does not understand their problems as well as the efforts of the *Omid* (Hope) Foundation to help such

girls abandoned by society to start a new productive life, see: [http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/crossing_continents/default.stm] "blocked::http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/crossing_continents/default.stm].

بخش چهارم

1. Prods Oktor Skjærvø, "Homosexuality," *Encyclopedia Iranica*; Ibid., "Middle Eastern Literature: Persian," in C. J. Summers, ed., *The Gay and Lesbian Literary Heritage*, New York, 1995, pp. 485-86.
2. Sirus Shamisa, *Shahed-bazi dar adabiyat-e farsi* (Tehran, 1381/2002), p. 15f.
3. Herodotus, *Histories*, I.135.
4. Plutarch, *De Malignitate Herodoti*, translated into English by Anthony Bowen as *The Malice of Herodotus* (Warminster, 1992), xiii.11.
5. Herodotus, *Histories*, III .92; VI . 32; VIII . 105; see further Briant. *From Cyrus*, p. 273.
6. Briant, *From Cyrus*, pp. 269-70.
7. Skjærvø, "Homosexuality," *Encyclopedia Iranica*; Ibid., "Middle Eastern Literature: Persian," pp. 485-86; Gignoux, *Le Livre d'Arda Viraz*, p. 86 (para 71.3).
8. Ammianus Marcellinus 23.6, translated by J. Rolfe as Ammianus Marcellinus, *History* (Cambridge MA, Harvard University Press, 1963).
9. Clement, *Book of Recognitions*, Chapter XXIII .-Manners of the Susidae.
10. Skjærvø, "Homosexuality," *Encyclopedia Iranica*.
11. For Koran translations see[http://www.usc.edu/dept/MSA/reference/reference.html]
12. See, e.g., El-Rouyaheb, *Before Homosexuality*, pp. 118-28.
13. Bukhari, *Sahih*, 6.60; *Tafsir al- 'Ayyashi* (al-Matba'ah al-'Ilmiyeh, Qom, 1380H/1960), vol.1, p. 157; Mohammad Baqer b. Mohammad Taqi Majlesi, *Bihar al-Anwar* 44 vols. (Beyruth, 2001), vol. 21, p. 98; Arno Schmitt, "Different Approaches to Male-Male Sexuality/Eroticism from Morocco to Usbekistan," in Arno Schmit and Jehoeda Sofer eds., *Sexuality and Eroticism Among males in Moslem Societies* (London-New York, 1992), pp. 14-18; Maghen, *Virtues of the flesh*, p. 28.
14. See, for example, the Koran Tafsir of Ibn Kathir, [http://www.qtafsir.com/index.php?option=com_content&task=view&id=189&Itemid=36]. Shi'ites hold that any homosexual activity is forbidden. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 87-90.
15. Bukhari, *Sahih*, 62.9.
16. Bukhari, *Sahih*, 62.13.
17. The translation of the term *mokhannath* as 'eunuch obviously is wrong, because eunuchs have no sexual interest in women, having been castrated, either by nature or man, whereas the *mokhannath* is referred to as a male. Therefore, the term should be translated as passive effeminate passive homosexual or she-male.
18. Muslim, *Sahih*, 26.5416.
19. Muslim, *Sahih*, 26, 5414-5413; Bukhari, *Sahih*, 62, 162.
20. Bukhari, *Sahih*, 62.25 [http://hadith.al-islam.com/Display/Display.asp?Doc=0&Rec=7607]. He also cannot marry the sister or the daughter of that boy. If however he had sodomized the boy after he had married the boy's mother, sister, or daughter and he had consummated that marriage then these women were not unlawful to him. Khomeyni, *Towzih*, p. 505-06 (no. 2282,

- 2283), 519 (no. 2356).
21. Khomeyni, *Towzih*, pp. 81-83 (nos. 344-354); *Ibid*, *Tahrir*, vol. 1, pp. 33-38.
22. J. E. Polak, "Ueber den Gebrauch des Quecksilbers In Persien," *Wiener Medizinische Wochenschrift* 10 (1860), p. 547. He also reports a similar case of a child of 1½ years old. *Ibid.*, "Prostitution," p. 629. See also Sirjani, *Vaqaye'*, pp. 609, 638, 707, 714 for sodomy of boys between four to seven years.
23. Bukhari, *Sahih*, 62.8.
24. O beyd-e Zakani, *The Ethics*, p. 80.
25. E.K. Rowson, "Homosexuality in Islamic Law," *Encyclopedia Iranica*
۲۶. وی یی، "زنان ایزانی" ص ۴۶۱؛ الرویاحب، *بیش از همجنس‌گرایی*، ۲۸-۱۱۸. یکی از برجسته‌ترین فقهای مسلمان نظرش این بود که در بهشت وعده‌ی جماع داده شده است. *اندر معالجه‌ی شهوت شکم و آلت‌های تناسلی* ترجمه‌ی محمد نور عبدوس سام (شیکاگو ۲۰۰۲)، ص. ۲۳۰ آمده است که "این اثتها برای جماع بر فردی که تخم خود می‌پرانند غلبه دارد... و نیز پیش‌چشکی است از لذت بهشت." نیز بنگرید همان. *اندر باب ازدواج* ص. ۱۲. ۲۸
۲۸. فقط ابومسلم اصفهانی معتزلی (مرگ ۹۳۴)، این دو آیه‌ی بسیارمهم قرآن (۱۶-۱۵:۴) را می‌فهمید، آیه‌هایی که اشاره دارند، به ترتیب، به رفتار همجنس‌گرایانه‌ی مردانه و زنانه (با خانه‌نشین کردن دائمی مقرر شده برای اولی و تنبیه برای دومی). فخرالدین رازی، *التفسیر الکبیر* (قاهره، ۱۹۶۲-۱۹۳۴)، جلد ۹، صص ۳۶-۲۲۹. اجماع رسمی این است که این هردو آیه مربوط اند به زنا‌ی همجنس‌گرایانه.
۳۵. میثعی، دریا، ص. ۱۴۰. این که این منبع از این یاد می‌کند نشان می‌دهد که بنده خریدن برای کون‌مرزی امری رایج بوده است. همین بود که عبید زاکانی نوشت "غلام بچگان ترک به هرجا که باشند و به هربها که فروشنند بخیرید و چون آغاز ریش درآوردن کنند به هربها که خرند بفروشید." عبیدزاکانی، رساله‌ی صدپند.
29. In Persian texts, the term for tribadism also used is *tabaq zadan* or 'rubbing' the vulva.
30. G. H. A. Juynboll, "Sihka," in *Encyclopedia of Islam* 2.
31. *Lughat-nameh-ye Dehhoda*, q.v. *sa'tari*.
32. Meisami, *Sea*, p. 103, with more examples of frightening statements.
33. Meisami, *Sea*, p. 100; see also al-Mawardi, *The Ordinances of Government*, p. 243.
34. Meisami, *Sea*, p. 104.
35. Meisami, *Sea*, p. 140. The fact that this source mentions this indicates that it was common practice to buy slaves for the purpose of using them for sodomy. It was also a practice that drew Obeid-e Zakani's attention when he wrote: «Buy Turkish slave boys at any price when they have no beard, and sell them at any price when their beards begin to grow.» O beyd-e Zakani, *Ethics of Aristocrats*, p. 78.
36. Meisami, *Sea*, p. 132, for other similar statements see *Ibid.*, pp. 126, 130-31.
37. Schmitt and Sofer, *Sexuality*, p. 22, n. 7. However, most Maliki scholars also held that sodomy was unlawful. Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 114-16; Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, pp. 376-77; El-Rouyaheb, *Before Homosexuality*, pp. 126-28.
38. Bukhari, *Sahih*, 72. 774.

39. Camilla Adang, "Ibn Hazm on Homosexuality. A Case-Study of Zahiri Legal Methodology," *Al-Qantara* 24 (2003), pp. 5-31.
40. Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 13-14; 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, pp. 156, 217, 248-49.
۴۱. کیکاووس ابن اسکندر، قابوس‌نامه، ص ۷۴ (باب چهاردهم)؛ امیر غلامی خوبیروی را آزاد کرد و فلان ده را به وی بخشید و از شهردختر کدخدایی برای وی خواست تا به خانه‌ی خویش بنشیند و تا آن گه که ریش درنیورده از خانه پا بیرون نهد.
42. One of the earliest Persian poets, Abu Sho'eyb Herati, wrote a lyric poem describing the beauty of his male lover. Lazard, *Les premiers poètes*, p. 127.
43. Quoted by Najmabadi, *Women with Mustaches*, p. 16.
44. 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, p. 248.
45. It was therefore also known as the *obneh* indisposition (*nakhoshi-ye obneh*) or the dervish disease (*'ellat-e mashayekh*). Joh. L. Schlimmer, *Terminologie Medico-Pharmaceutique: Francaise - Persane* (Tehran, 1874 [Tehran: Daneshgah, 1970]), q.v. 'sodomie'; 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, pp. 181, 208.
46. Al-Razi (864 - 930 ce) Treatise on the cause and treatment of passive homosexual desire *Risalah fi'l-Ubnaḥ*, translated by Franz Rosenthal, *Bulletin of the History of Medicine* 52 (1978): 45-60. [<http://www.well.com/user/aquarius/ubnah.htm>]. According to Imam Sadeq, when a man is dyeing his hair and sleeps with his wife the child born from while, according to the prophet, thinking of another woman during sex with your wife may result in a child that is an *obneh*. Avazeh, *Qanun-e Qovveh-ye Bah*, pp. 35, 37.
47. [<http://www.maclester.edu/~cuffel/ar-razi2.htm>] For an entertaining story concerning a *ma'bun* see 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, p.172. The term continued to be used in medical science to refer to "swoln Piles of several forms, by them called *Obne*." Fryer, *A New Account*, vol. 3, p. 99.
48. For more details see Peter Lamborn Wilson, "Contemplation of the Unbearded. The Rubaiyyat of Awhadoddin Kernnani," *Paidika* V 3-4 (1995), pp. 13-26; Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 95-141, who also discusses the opinion of famous Sufis who were opposed to *shahed-bazi*. El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, pp. 111-17.
49. The poem is from Sa'di's *Golestan*, chapter 5, story 12 in the translation by Richard Burton [<http://www.enel.ucalgary.ca/People/far/hobbies/iran/Golestan/>].
50. Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 101-05, 120; Helmut Ritter, *das Meer der Seele; Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farid uddin 'Attar* (Leiden, 1955), chapter 26; Wafer, "Vision and Passion," pp. 118-19.
51. Wafer, "Vision and Passion," p. 122.
52. Wilson, "Contemplation," p. 20.
53. See, e.g., among many others Evereth K. Rowson, "The Categorization of Gender and Sexual Irregularity in Medieval Arabic Vice Lists," in Julia Epstein and Kristina Straub eds. *Body Guards: The Cultural Politics of Ambiguity* (New York-London, 1991), p. 73; see also Stephen O. Murray and *Islamic homosexualities: culture, history, and literature* (New York, 1997), p. 17. 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha*, p. 228.
54. Schmitt, "Different Approaches," pp. 8-14.
55. Several popular songs from the Qajar period indicate that to the males concerned it was indifferent whether they had sex with a male or a female. Phillot, "Some Lullabies," pp. 47, 52.

۵۶. ترانه‌ی شیرازی که فیلو آورده چنین است، ص. ۵۳: فرمان فرما با آن کلاه فسقلی / گذرش افتاد به شیراز این کله پوک / به خیالش آمده کرمان / نه، نه، گفتم بهش، نه / این جا کون خراست، این هم کیر. [طبیعی‌ست که من به اصل این ترانه نمی‌توانستم دسترسی پیدا کنم.]

57. Rosemary Stanfield-Johnson, "Yuzbashi-ye Kurd and 'Abd al-Mu'min the Uzbek: A Tale of Revenge in the *Dastan* of Husayn-e Kurd," in Soussie Rastegar & Anna Vanzan eds. *Muraqqa'e Sharqi. Studies in Honor of Peter Chelkowski* (San Marino, 2007), pp. 175-78.

58. M. Glünz, "The Sword, the Pen and the Phallus: Metaphors and Metonymies of Male Power and Creativity in Medieval Persian Poetry," *Edebiyat* 6 (1995), pp. 237-38.

59. Shamisa, *Shahed-bazi*, p. 125.

۶۰. شمیسا، شاهدبازی، ص. ۱۰. همچنین بنگرید. س. و. موری، "قشون‌های قرون وسطایی ایرانی و ترک،" در س. و موری و دبلیو. روسکو، همجنس‌گرایی‌های اسلامی. فرهنگ، تاریخ و ادبیات (نیویورک و لندن، ۱۹۹۷)، ص. ۱۳۶، که بحث‌اش این است که گل سرخ یادشده در این شعر نمی‌تواند خدا باشد، "دروغ‌گویی، چشم‌چرانی و همخواهی خود را به حریفان سپردن صفات خدایی همه-توان و همه-دان نیست. در دیگر شعرها من قانع نشده‌ام که گل سرخ... به‌راستی خدا باشد و یا مقعد پسرکان." در شعر محمد غزالی تُرک، مقعد آشکارا به گل سرخ یا غنچه‌ی گل تشبیه شده‌است. ج. سامرز، میراث ادبی همجنس‌گرایان و لزبی‌گری. راهنمای نویسندگان و آثارشان، از روزگار کهن تا امروز (نیویورک ۱۹۹۵)، ص. ۳۲۴.

61. See, e.g., Wheeler T.M. Thackston Jr. and Hossein Ziai in their introduction to their translation of Arifi, *The Ball and Polo Stick or the Book of Estacy* (Costa Mesa, 1999).

62. J. T. P. de Bruijn, "Beloved," *Encyclopedia Iranica*, p. 129; Ehsan Yarshater, *She'r-e farsi dar 'ahd-e Shahrokh (nimeh-ye avval-e qarn-e nohom) ya aghaz-e enhetat-e she'r-e farsi* (Tehran, 1324/1955), pp. 153-60; Wafer, "Vision and Passion," p. 121, points out that Arberry uses capital letters in his translations such as 'He' rather than 'he', thus opting for only one possible reading of these poems.

63. Ahmad b. Yahya Baladhuri, *Liber expugnationis regionum* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1866), p. 403; Muqadassi, *Kitab ahsan*, p. 281 (10th century).

64. The treatise *Mufakharat al-jawari wal-ghilman* (Boasting Match over Maids and Youths), has been translated into English by William H. Hutchins in al-Jahiz, *Nine Essays of al-Jahiz* (New York, 1989).

65. Mez, *Die Renaissance*, p. 344.

66. Mez, *Die Renaissance*, p. 344.

67. Mez, *Die Renaissance*, p. 344.

۶۸. میرخواند، روضه‌الصفاء، جلد ۳ ص. ۵۱۲. نظامی در کتاب خسرو و شیرین‌اش واژه‌ی غلامیات را به کارمی‌برد به معنای زنانی که به هنگام جشن شکار جامه‌ی مردانه می‌پوشیدند، و او معتقد است که این رسم آن زمانه بوده است. شمیسا، شاهدبازی، ص. ۲۶۰.

69. Everett K. Rowson, "Gender Irregularity as Entertainment: Institutionalized Transvestism at the Caliphal Court in Medieval Baghdad," in *Gender and Difference in the Middle Ages*, eds. Sharon Farmer and Carol Braun Pasternack (Minneapolis, 2003), pp. 45-72; Abu al-Faraj Muhammad b. Ishaq b. Muhammad b. Ishaq al-Nadim,

Kitab al-Fihrist, translated into English by Bayard Dodge as *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture* (New York, 1970), pp. 334-36.

70. Aruzi Nezami, *Chahar Maqaleh* ed. Mirza Mohammad Qazvini (London, 1927), pp. 39-41 (Mahmud of Ghazna); Abu'l-Fath Bundari, *Zubdat al-nusrah va nukhbat al-usrah* ed. M. Th. Houtsma (Leiden, 1889), pp. 271-74 (Sanjar); Mez, *Die Renaissance*, p. 337, n. 6.

71. Bürgel, *Die Hofkorrespondenz*, p. 35, n.1.

۷۲. برای دیدن مورد همانند دیگری بنگرید قابوس‌نامه، ص. ۷۵، که می‌گوید سلطان مسعود نیز عشق خود به غلام بچه‌ای را سخت پنهان می‌داشته و بعدها پاک از وی غافل شده است.

73. Bürgel, *Die Hofkorrespondenz*, pp. 102-04.

74. Beyhaqi. *Tarikh*, pp. 252, 417-18, 672; Nezami 'Aruzi, *Chahar Maqaleh*, pp. 39-41.

75. 'Abbas Eqbal Ashtiyani, *Tarikh-e Moghul* (Tehran, 1347/1968), pp. 140-41.

76. 'Attar, *Ilahi-nama*, pp. 60-61, 74-75, 77, 100, 127, 146, 166, 185. Nezami Aruzi, *Chahar Maqaleh*, pp. 39-41 states, of course, that their loved was unrequited and Platonic.

77. Spuler, *Iran*, p. 144, n. 3

78. 'Attar, *Ilahi-nama*, p. 219. Mo'ezz al-Din Ahmad Sanjar was the Soltan of the Seljuqs (r. 1118-1153).

79. Sprachman, *Suppressed*, p. 23.

۸۰. کیکاووس ابن اسکندر، قابوس‌نامه، ص. ۱۹۹، باب ۳۸. این بازتاب احساسات مذهبی نیز بوده که می‌گوید "نظر کردن در پسران بی‌ریش گناه است." میثمی، دریا، ص. ۱۸۸.

81. See e.g., al-Ghazzali, *On the Treatment*, pp. 23-25.

82. For a specimen of such satire see Sprachman, *Suppressed*, pp. 40-42.

83. Mehdi Adhar, "Qalamru-ye Sa'di," *Rahnama-ye Ketab Tir* (1339/1960), p. 224.

84. For more information on this kind of literature see Sprachman, *Suppressed*; Abdel Wahab Boudhiba, *La sexualité en Islam* (Paris, 1975); El-Rouayheb. *Before Homosexuality*.

85. Sprachman, *Suppressed*, pp. 10-12; Paul Sprachman, "Le beau garçon sans merci: The Homoerotic Tale in Arabic and Persian" in *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, ed. J. Wright and K. Rowson, New York, 1997, p.199. [192-209]. Obeyd-e Zakani, *Ethics of The Aristocrats*, p. 61 has a similar story where a poet rebukes a man for sodomizing a boy in a mosque. Later that man sees the poet doing the same thing and asks him to explain himself. The poet answered: "Have you not heard of poetic license?"

86. The poem is from Naser Khosrow's *Divan* and the translation is by Hasan Javadi, *Satire In Persian Literature* (Cranbury, 1988), pp. 70-71. The poem explicitly refers to the opinion of Malikite scholars that sodomy was allowed under certain conditions (see above).

87. Meisami, *Sea*, p. 96.

88. Kai Ka'us b. Iskandar, *Qabus Nama*, pp. 77-78 (ch. XV).

۸۹. قابوس‌نامه، ص. ۷۸ (باب شانزدهم). به همین دلیل است که عبیدزاکانی در رساله‌ی دلگشا، ص. ۲۱۶. حمای را تمغاجی جماع می‌نامد؛ بنگرید، همان، ص. ۲۵۸.

90. 'Awfi, *Javame' al-Hekayat*, p. 255.

91. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 485.

92. Mojtaba Minovi, *Naqd-e Hal* (Tehran, 1351/1972), p. 222.

93. O beyd-e Zakani, *Ethics of Aristocrats*, p. 120-21.

94. Mino S. Southgate, "Men, Women, and Boys: Love and Sex in the Works of Sa'di," *Iranian Studies* 17/4 (1984), pp. 413-52; Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 143-65.
95. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 411.
96. Mir Khvand, *Rowzat al-Safa*, vol. 5, p. 43.
97. Mir Khvand, *Rowzat al-Safa*, vol. 5, p. 43; Ahmad b. 'Ali Maqrizi, *Histoire des sultans mamlouks de l'Egypte* 2 vols. in 4 ed. Etienne Quatremère (Paris, 1837-45), vol. 2/1, p. 40.
98. Samarqandi, *Matta'-ye Sa'deyn*, vol. 1, p. 574.
99. Juvaini, *History*, vol. 2, p. 710.
100. Naser al-Din Monshi-ye Kermani, *Semt al-Ola lel-Hezrat al-'Oliya da Tarikh-e Qarakhat'i'yan-e Kerman* 'Abbas Eqbal ed. (Tehran, 1328/1949), p. 100.
101. 'Obeyd-e Zakani, *Ethics of the Aristocrats*, p. 43
102. Zarrinkub, *Az Kucheh-ye Rendan*, p. 85.
۱۰۳. مهدی آدر، "قلمرو سعدی"، راهنمای کتاب، تیر ۱۳۳۹. ۲۲۵. پسرکان مفعول معمولن پول می گرفتند. عبید زاکانی بارها از آن یاد می کند. "درماه رمضان از غلامی پرسیدند بازارت بی رونق است و او گفت، "آری، ولی خدا عیسوی ها و جهودها را برای ما نگه دارد!"
104. Ardabili, *Safvat al-Safa*, pp. 339, 1158.
105. Sprachmann, *Suppressed*, p. 46.
106. 'Obeyd-e Zakani, *Ethics of The Aristocrats*, p. 102.
107. Samarqandi, *Matta'-ye Sa'deyn*, vol. 2, p. 85. For a discussion of Hafez's homoerotic poems see Shamisa, *Shahed-bazi*, pp. 165-70.
108. 'Obeyd-e Zakani, *Ethics of Aristocrats*, p. 78.
109. V asefi, *Badaye' al-Vaqaye'*, vol. 2, p. 1047; for other stories involving homosexual love and behavior see *Ibid.*, vol. 2, pp. 578, 1222
110. Babur, *Babur-Nama*, p. 42.
111. *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, translated, edited, and annotated by Wheeler M. Thackston (Washington, DC, 1996), pp. 60-61.
112. *The Baburnama*, pp. 72.
113. V asefi, *Badaye' al-Vaqaye'*, vol. 1, p. 414.
114. Ravandi, *Tarikh*, vol. 7, p. 389.
115. Amir Sa'id Hoseyn Abivardi, "Anis al-'Asheqin," ed. Iraj Afshar, *Farhang-e Iran Zamin*, vol. 15 (Tehran, 1354/1975), p. 86f.
116. *The Baburnama*, pp. 112-113.
117. *The Baburnama*, p. 206.
118. *The Baburnama*, p. 225. His contemporary Sam Mirza, *Tadhkereh*, pp. 152-60, brother of Shah Tahmasp I, does not share this negative opinion about this work.
119. Babur, *Babur-Nama*, pp. 302-04, 386-88, 423.
120. Sam Mirza, *Tadhkereh*, pp. 47, 186, 349-50.
121. Mohammad Qazvini, *Yaddashtha-ye Qazvini*, Iraj Afshar ed. 8 vols. (Tehran, 1339/1960), vol. 5, pp. 98-99 (q.v. *sa'tari*).
۱۲۲. اسپر اشمن، "خوشگل پسر" ص. ۱۹۸؛ اسدی تومی، لغت الفرس، ویراسته‌ی محمد دبیرسیاتی (تهران، ۱۳۳۶)، ص. ۱۱۳؛ دهخدا، لغت‌نامه، ستغری. در ترکیه‌ی عثمانی مچاچنگ، معمولن چوبی، کاربرد فراوان داشته و به آن زیبایی می گفتند. این وسیله دست‌مایه‌ی داستان‌های شیرین بسیار بود. سیما نیلگون اردوغان، زندگی سکسی در جامعه‌ی عثمانی (استانبول ۲۰۰۱)، صص ۱۲۹، ۸۶.
123. Ardabili, *Safvat al-Sava*, p. 792.

124. Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 207; Romano, "Viaggio d'un mercante che fu nella Persia," in Giovanni Battista Ramusio, *Navigazioni e Viaggi* ed. Marica Milanese (Turin, 1978) vol. 3, p. 478.
125. Sam Mirza, *Tadhkereh*, p. 109.
126. Sam Mirza, *Tadhkereh*, p. 311.
127. 'Ali Shir Nava' I-Hakim Qazvini, *Majales al-Nafa'es* ed. 'Ali Asghar Hekmat (Tehran, 1334/1945), pp. 384, 386, 400.
128. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 168.
129. Sam Mirza, *Tadhkereh*, p. 89.
130. Aubin. "L'Avènement," p. 54.
131. Hans Dernschwam's *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kl* "L'Avènement," p. 54.
132. Nasrollah Falsafi, *Zendegani-ye Shah 'Abbas-e Avval* 5 vols. (Tehran, 1332/1951), vol. 2, p. 69.
133. Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 171.
134. I aric, *L'histoire*, p. 363; Góis, *Cronica*, II /32, p. 108; Tenreiro, *Itinerarios*, p. 5. On what constituted make-up at that time see Soudavar-Farmanfarmaian, "Haft Qalam Arayish," pp. 285-326.
135. Wicki, *Documenta Indica*, vol. 4, p. 202.
136. Pires, *The Suma Oriental*, vol. 1, p. 23; Barbosa, *The Book*, vol. 1, pp. 97, 104; Castenheda, *Historia*, III /142, p. 343; Correia, *Lendas da India*, vol. 2, pp. 441-42; Albuquerque, *Commentaries*, vol. 4/38, p. 169; Wicki, *Documenta Indica*, vol. 2, p. 250 (16/12/1551).
137. Pires, *Suma*, vol. 1, p. 23; Albuquerque, *Commentaries*, vol. 4/38, p. 169.
138. Engelbert Kaempfer, *Amoenitatum Exoticarum. Fasciculi V, Variae Relationes, Observationes & Descriptiones Rerum Persicarum* (Lemgo 1712 [1976]), p. 760.
139. Della Valle, *Voyages*, vol. 3, p. 641.
140. Shah Esma'il Safavi, *Tadhkereh*. ed. 'Abdol-Shokur (Berlin 1343/1925), p. 30.
141. Roger M. Savory, *The History of Shah 'Abbas the Great* 2 vols. (Boulder, 1978), vol. 1, p. 325.
142. Savory, *History*, vol. 1, p. 486 (this was a motive for the murder that was suggested at the time).
143. O learius, *Vermehrte*, p. 593, 661.
144. Vladimir Minorsky, *Calligraphers and Painters. A treatise by Qazi Ahmad, Son of Mir-Munshi (circa A.H. 1015/A.D. 1606)* (Washington, 1959), pp. 149-50.
145. Sam Mirza, *Tadhkereh*, pp. 212-13. Christian boys frequently occur in homoerotic poems as paramours, just as Christian girls do in heterosexual ones (see Najmabadi, *Women*, pp. 42-52; Sprachman, "Le beau," pp. 194-205). One of the places to find such boys was in the taverns, which were operated by non-Moslems (Christians, Jews, and Zoroastrians).
146. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 346.
147. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, p. 387.
148. Molla Jalal, *Ruznameh*, p. 275.
149. Monshi, *Tarikh*, vol. 2, p. 804; Savory, *History*, vol. 2, p. 1007.
150. Della Valle, *Voyages*, vol. 3, p. 205.
151. Tavernier, *Voyages*, pp. 251-52.
152. Cartwright, *Preacher's Travels*, p. 728
153. Siyaqi-Nezam, *Fotuhāt-e Homayun (Les Victoires augustes, 1007/1598)*, edited and translated by Chahryar Adle, unpublished thesis (Paris, 1976), pp. 222, 722-23.

154. Falsafi, *Zendegani*, vol. 3, pp. 55-63.
155. Sam Mirza, *Tadhkereh*, pp. 51-52, 71, 126, 176, 182, 237, 242, 258, 265, 267, 270, 279, 280-82, 292, 298, 308, 316, 354-55, 362. For a good introduction to, with excellent translated poems of this nature see Sprachman, *Suppressed*.
156. Mirza Mohammad Taher Nasrabadi, *Tadhkereh-ye Nasrabadi*. ed. Vahid Dastgerdi (Tehran, 1361/1982), p. 164; Olearius, *Vemehrte*, p. 558; see also description of *qahveh-khaneh* and the young boys in F.A. Kotov, *Khozhenie kuptsa Fedota Kotova* ed. N.A. Kuznetsova (Moscow 1958), p. 67 translated by P.M. Kemp, as *Russian Travellers to India and Persia [1624-1798] Kotov- Yefremov-Danibegov* (Delhi 1959), pp. 19-20; Della Valle, *Voyage*, vol. 3, p. 31; Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 1, pp. 289, 295.
157. Herbert, *Travels*, p. 248.
158. Rumlu, *Ahsan*, p. 356.
159. Brosset, *Collection d'Historiens Armeniens*, vol. 1, p. 554; vol. 2, p. 8.
160. Mohammad Taqi Daneshpazhuh, "A'in-e Shah Tahmasp," *Barrasiha-ye Tarikhi* 7/1 (1351/1972), p. 137 (art. 64).
161. Monshi, *Tarikh*, vol. 1, p. 160; Savory, *History*, vol. 1, p. 252
۱۶۲. قمی، خلاصات، جلد اول، ص. ۲۴۹. بمبو، سفرها، ص ۳۰۱ گریزی به همجنس‌گرایی می‌زند و می‌گوید "کارگران حمام آدم را به طرزی بسیار ناشایسته می‌شویند. روی آدم می‌نشینند و تمام بدن را می‌مالند، در نتیجه در تمام مدتی که در پرشیا بودم دیگر پام را توی حمام نگذاشتم."
163. For a discussion of this case see Willem Floor, "The Rise and Fall of Mirza Taqi, the Eunuch Grand Vizier (1043-55/1633-45)," *Studia Iranica* 26 (1997), p. 242. Mirza Taqi later ordered a servant in his employ to be castrated as a punishment for the rape of a woman. Della Valle, *Voyages*, vol. 2, p. 610.
164. Mahmud b. Hedayatollah Ashofteh'i Natanzi, *Naqavat al-Athar* ed. Ehsan Eshraqi (Tehran, 1350/1971), pp. 526-27.
165. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 216.
166. Ange de Saint-Joseph, *Souvenirs*, pp. 84-85
۱۶۷. دوسیلوا ای فیگونه روآ، گزارش‌ها، صص ۵۱-۵۰، ۳۸۰. اولناریوس ورمتر، ص. ۴۴۵، می‌نویسد در سمرقند زمانی که نماینده‌ی روسیه، الکسی، می‌خواست غلام‌بچه‌ی خوب‌رویی را به ۶ تومان بخرد، صاحب غلام دست به کون و کپل پسرک زد و با خنده گفت "برو خیرش را ببینی."
168. Leupe, "Beschrijvinge," p. 205.
169. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 216.
170. Fryer, *A New Account*, vol. 3, pp. 66, 131
171. El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, pp. 57-58.
172. El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, p. 35.
173. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, p. 114.
174. No mention of this alleged event is made in the accounts left respectively by Volinsky, the ambassador and Bell, a member of the mission. P. P. Bushev, *Posol'stvo Artemiya Volinskogo v Iran v 1715-1718 gg.* (Moscow 1978); John Bell of Antermony, *Travels from St. Petersburg in Russia* 2 vols. (Edinburgh, 1788); or by the Dutch ambassador Ketelaar, see Willem Floor, *Commercial Conflict between Persia and the Netherlands 1712-1718*, University of Durham Occasional Paper Series no. 37 (1988).
175. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, pp. 147, 200-01.
176. Asaf, *Rostam al-Tavarikh*, p. 19. Pederasts were also laying in wait near Koran school to accost young boys. Shamisa, *Shahed-bazi*, p. 263.

177. Gmelin, *Travels*, p. 100.
178. Ghaffari, *Golshan*, pp. 131-34.
179. Ghaffari, *Golshan*, p. 404; for another poet's yearning for rose-faced youths see *Ibid.*, p. 460.
180. Kathryn Babayan, "Safavid Iran: 16th to mid-18th Century," in Joseph Suad ed. *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures* 6 vols. (Leiden, 2003), vol. 1, pp. 91-92.
181. Aqa Jamal Khvansari, *Resaleh-ye 'Aqayed al-Nesa' mashhur beh Kolthum Naneh* ed. Mahmud Katira'i (Tehran, 1349/1970), pp. 35-38, 62-64; Massé, *Croyances*, vol. 1, pp. 137-39; Babayan, "Safavid Iran," vol. 1, pp. 91-92; *Ibid.*, "The 'Aqa'id al-nisa. A glimpse at Safavid women in local Isfahani culture," in G. Hambly ed. *Women in the medieval Islamic world: power, patronage, and piety* (New York, 1998), pp. 349-81. For an artistic representation in Mughal art, see Murray and Roscoe, *Islamic Homosexualities*, p. 101.
182. Hasan A'zam Qodsi, *Ketab-e Khaterat-e Man* 2 vols. (Tehran, 1342/1963), vol. 1, p. 19. It was still practiced in the 1930s, see Massé, *Croyances*, vol. 1, p. 138. For the Safavid period see *Ibid.*, vol. 1, pp. 137-38, and for the medieval period see *Sokhan* 19/1 (1348/1969), pp. 4-22 and the *Samak-e 'Ayyar*.
183. Ahmad b. Fath 'Ali 'Azud al-Dowleh, *Tarikh-e 'Azudi* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 2535, 1976), pp. 70-72; Fath 'Ali Khan Saba, *Divan-e Ash'ar* ed. Mohammad 'Ali Nejai (Tehran, 1341/1962), p. 156.
۱۸۴. ساوث گیت، روایت، جلد ۲، ص ۳۹. جرج کیپل، روایت شخصی سفری از هند به انگلیس ۲ جلد. (لندن، ۱۸۲۷)، جلد ۲، صص ۵۹-۵۸، ۶۹ ملاحظاتی یا معلم سرخانه‌ی یکی از شاهزاده‌ها به‌عنوان محرک و شرکت‌کننده در "هرنوع فسق و فجوری" یاد می‌کند، کسی که دیدش "با دوسه پسر زن‌نما که دزدکی توی یکی از خیابان‌ها می‌رفتند."
185. Sir Richard Burton, "Terminal Essay" to his English translation of *The Arabian Nights* 10 vols. (London, 1885), [<http://www.fordham.edu/halsall/pwh/burton-te.html>]. *Alish-takish* is a word play on the Azeri expression *alishvarish* or 'give and take.' In this case *alish-takish* means 'give and put in'; both Latin terms mean 'taking turns'.
186. Burton, "Terminal." of a Ruffiani to Europeans who are of a gay disposition. I gave that Armenian priest something for the permission to depart with his Neophyte." Joseph Wolfe, *Narrative of a Mission to Bokhara in the years 1843-1845* (New York, 1845), pp. 331-32.
۱۸۷. باکینگهام، سفرها، جلد ۱، صص ۹۵-۹۴. کشیشان ارمنی نه تنها جاکشی دخترها، بلکه جاکشی پسرها را هم می‌کردند. "باید بگویم که کشیشان ارمنی دور و بر تبریز و خوی، با همدستی کشیشان کلدانی که به کیش کاتولیکی درآمده بودند...، از همه محروم‌تراند و برای اروپایی‌هایی که امیال همجنس‌گرایانه دارند نمایش‌های روفیانی اجرا می‌کنند. به آن کشیش ارمنی چیزی دادم اجازه دهد با پسرک نوکیش‌اش بروم." جوزف ولف، داستان یک ماموریت به بحارا در سال‌های ۱۸۴۵-۱۸۴۳. (نیویورک، ۱۸۴۵)، صص ۳۲-۳۳۱.
188. Polak, "Die Prostitution," pp. 627-29; Brugsch, *Reise*, vol. 1, p. 240, vol. 2, p. 103.
189. Watson, *History*, p. 372. Morier, *Second*, p. 59 reported in 1812 orthereabouts, "we were told of some of the detestable scenes that are practiced in these baths." According to Polak, "Die Prostitution," p. 628 n. 8, the situation was really bad, for

young boys were not even safe in their homes during the reign of Mohammad Shah (r. 1834-1848)

190. Polak, "Die Prostitution," p. 627; see also Brugsch, *Reise*, vol. 1, p. 240.

۱۹۱. قزوینی، قانون، ص. ۱۲۲؛ پولاک، "روسپی‌گری"، ص. ۶۲۸. بنگرید همچنین متحن‌الدوله، خاطرات، ص. ۲۳۹؛ "راپورت‌ها"، یغما، اردیبهشت (۱۳۳۹)، ص. ۹۶. محمد حسن خان صنیع‌الوله (اعتمادالسلطنه)، سفرنامه‌ی صنیع‌الوله، محمد گلین (تهران، ۲۵۳۶)، ص. ۲۳ مشاهده کرد که دریازگشت‌اش از اروپا در ۱۸۷۳، وقتی در تغلیس بوده، خدمتکارانش چندتا از پسرها را فروخته بودند. این نبود که آن‌ها را فروخته بودند، یا برای چه قصدی به کارشان می‌گرفتند، بلکه برای این بود که نکند خدمتکارانش اجازه داشته باشند آن‌ها را "صادرکنند".

۱۹۲. بیست، پرشیا، صص ۶۷-۵۵. نویسندگان پرشیای قرن نوزدهم که از عقیده‌ی اروپاییان درباره‌ی فرهنگ پسرپاره‌گی آگاه شدند، واکنش‌شان این بود که گفتند درست است که چنین چیزهایی وجود دارند و در ایران رخ می‌دهند، مثل همه‌ی کشورهای دیگر دنیا، از جمله کشورهای اروپا که در آن‌ها فاشه‌خانه‌هایی پُرازحوانان داشتند و اعمال پلیدشان را انجام می‌دادند. این مردان اروپایی به غریبه‌ها هم بند می‌کردند، همان‌طور که صحاف‌باشی به‌چشم خود دیده بود. میرزا فتاح خان گرم‌رودی، سفرنامه‌ی میرزا فتاح خان گرم‌رودی به اروپا، فضل‌الدین فتاحی (تهران ۱۳۴۸) صص ۶۴-۹۶۲؛ ابراهیم صحاف‌باشی، سفرنامه‌ی ابراهیم صحاف‌باشی ویراسته‌ی محمد مشیری (تهران ۱۳۵۷) صص ۵۲-۵۰، ۵۸-۵۷.

۱۹۳. پولاک، "روسپی‌گری"، ص. ۶۲۹. شاه به شکار و سفر که می‌رفت هیچ کس جز شاه اجازه نداشت زن با خود همراه ببرد. در نتیجه مردانی که شاه را همراهی می‌کردند پسر با خود می‌بردند، زیرا سکس نداشتن بسیار غیرطبیعی بود. همان. ۶۲۸.

194. Bibi Khanom, "Ma'ayeb al-Rejal," pp. 136-38.

195. 'Ali Qoli Mirza E'tezad al-Saltaneh, *Eksir al-Tavarikh* ed. Jamshid Kiyanfar (Tehran, 1370/1991), p. 562.

196. Mirza Mahmud, *Safinat al-Mahmud* 'Abdol-Rasul Khayampur ed. (Tabriz, 1347/1968), p. 543.

197. Momtahan al-Dowleh, *Khaterat* [...] ed. Hoseyn Qoli Khanshaqaqi (Tehran, 1353/1974), p. 239.

198. Ponafidine, *Life*, p. 317; E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 73.

199. Polak, "Die Prostitution," p. 628, n. 6; Ibid., *Persien*, vol. 1, p. 271.

Sometimes, boys were just kidnapped by government officials, "for purposes familiar to the Persians." Stack, *Six Months*, vol. 1, p. 49.

200. Mahmud Mirza, *Safinat al-Mahmud* ed. 'Abdol-Rasul Khayampur (Tabriz, 1347/1968), p. 159. This author disapproved of the lifestyle of the poet 'Ali Naqi Hasrat, whose behavior was outrageous.

201. Polak, "Die Prostitution," p. 628, note 3.

202. Polak, "Die Prostitution," p. 628.

203. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, pp. 103-04, 118, 657-58, 671, 723-

24, 726, 728, 730-32, 763, 822, 875, 1003, 1046, 1053, 1081, 1107-08, 1150; see also Mirza 'Ali Khan Amin al-Dowleh, *Khaterat-e Siyasi* ed. Hafez Farmanfarmaiyan (Tehran, 1341/1962), pp. 117-18, 238; Ehtesham al-Saltaneh, *Khaterat*, pp. 209-10; Polak, "Die Prostitution," p. 628.

۲۰۴. اگر شخص مقام و منزلتی داشت کاری به کارش نداشتند. پولاک، "روسپی‌گری" ص ۶۲۸. علت ناکامی دارالقونون را که اولین دبیرستان ایران بود، در این می‌دید که پدرمادرها به‌خاطر رفتارناشایسته‌ی مدیر مدرسه، علی‌قلی میرزا عموی شاه، پسرهایشان را به آن مدرسه نمی‌گذاشتند.
205. Reza'i and Azari, *Gozarehsha-e Nazmiyeh*, vol. 1, pp. 16, 103, 241, 321; vol. 2, pp. 426, 428, 433, 511, 527, 573, 585.
206. Sirjani, *Vaqaye'-ye Ettefaqiyeh*, pp. 95, 218, 276, 424, 609, 638, 707,
714. According to Polak, "Die Prostitution," p. 629, the penalty for rape of young boys was castration.
۲۰۷. محمود میرزا، سفینات، ص. ۱۷۷، پولاک، "روسپی‌گری"، ص ۶۲۹، اشاره می‌کند که او سه نفر را می‌شناخت که دوست داشتند مفعول کون‌مرزی باشند. یکی‌شان را که از نوکران حاکم اصفهان بود چندین بار چوب فلک کردند ولی دست از عادتش برنداشت. این عمل به چشم همه خفت‌بار بود و به کسانی که این کار را می‌کردند به طعنه می‌گفتند گاو.
208. Polak, "Die Prostitution," p. 628 n. 8.
209. Burton, "Terminal."
210. Burton, Terminal.
211. Burton, "Terminal."
212. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, p. 947. Polak, "Die Prostitution," p. 627 reports that to his knowledge there were no European sodomists in Iran with the exception of a few Neapolitaneans and Maltheans.
213. Mohammad Khan Majd al-Molk, *Kashf al-Ghara'eb mashur beh Resalehye Majdiyeh* ed. Fazlollah Gorgani (Tehran, 1358/1979), p. 61. Majd al-Molk added that he closely shaved his beard, unlike other bureaucrats.
214. E'temad al-Saltaneh, *Ruznameh*, pp. 73, 96; 'Eyn al-Saltaneh, *Ruznameh*, vol. 1, p. 793, 916; vol. 2, pp. 1026, 1051; vol. 4, p. 3136.
215. Polak, "Die Prostitution," p. 628. At that time the shah had no interest in boys Polak reports.
216. Taj al-Saltaneh, *Crowning*, p. 270.
217. Hakim-Olahi, *Ba man*, vol. 2, p. 35.
218. Taj al-Saltaneh, *Crowning*, p. 272.
219. 'Abdol-Hoseyn Khan Sepehr, *Mer'at al-Vaqaye'-ye Mozaffari va Yaddahsthayeh Malek al-Mo'arrekhin* 2 vols. in one. ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1368/1989), vol. 2, pp. 28, 84, 108-09, 120, 129.
220. Mahmud Mirza, *Safinat*, pp. 184, 306.
221. Sirjani, *Vaqaye'*, p. 152.
222. Sepehr, *Vaqaye'*, vol. 1, pp. 241-42.
223. Polak, "Die Prostitution," p. 628, note 4.
224. For example, J.M. Tancoigne, *A Narrative of a Journey into Persia* (London: William Wright, 1820), p. 67; George Keppel, *Personal Narrative of a Journey from India to England* 2 vols. (London, 1827), vol. 2, pp. 47-48; Gaspard Drouville, *Voyage en Perse pendant les annees 1812 et 1813* 2 vols. (Paris, 1819 [Tehran: Imp. Org. f. Social Services, 1976], pp. 212-13; von Kotzebue, *Narrative of a Journey*, p. 103.
225. Polak, "Die Prostitution," p. 628. These plays continued to be performed in public until the beginning of the twentieth century, see Willem Floor, *The History of Theater in Iran* (Washington DC, 2006), pp. 49ff.
226. E. G. Browne, *A Year Amongst the Persians* (London, 1970), p. 320. In Abadan such dancers were known as *gheytooss* or *gheytoass*, who were homosexual and perhaps transsexuals. [http://www.obudan.com/abadani_

dictionary.htm]

227. Nevill, *Unconventional*, p. 147.

228. For a detailed discussion of this development see Najmabadi, *Women with Mustaches*; see also Ibid. "Remembering Amrads and Amradnumas: Reinventing the (Sedgwickian) Wheel," in Franklin Lewis and Sunil Sharma eds. *The Necklace of the Pleiades* (Amsterdam-West Lafayette, 2007), pp. 295-307.

229. Sepehr, *Vaqaye'*, vol. 2, p. 268.

230. Paul Sprachman, "The Poetics of Hijab in the Satire of Iraj Mirza," in Kambiz Islam ed. *Iran and Iranian Studies* (Princeton, 1998), p. 349; see also Najmabadi, *Women with Mustaches*, p. 240.

231. Polak, "Die Prostitution", p. 629; Häntzsche, «Haram», p. 424 ;

Khvansari, *Fesaleh-ye 'Aqayed al-Nesa'*, pp. 63-64; Loghat-nameh-ye Dekhoda, q.v. *khvahar khandegi*. The leatherm dildo (*charmineh* ; *machachang*) was still in use, see Mohammad Sadeq b. Hoseyn Adib al-Mamalek Farahani, *Divan-e Kamel*. Vahid Dastgerdi ed. (Tehran, 1354/1975), p. 740; Fowq al-Din Ahmad Yazdi Tafti, *Divan-e Hazaliyat*. Modarres Gilani ed. (Tehran 1342/1963), p. 28, who, with much exaggeration and poetic license, writes that it was four fingers bigger than a donkey's penis.

232. V an Sommer and Zwemer, *Our Moslem Sisters*, p. 218.

233. Sprachman, *Suppressed*, p. 77; F. Shirazi, *The Veil Unveiled: The Hijabin Modern Culture* (Gainesville, FL, 2001), p. 179; Najmabadi, *Women with Mustaches*, pp. 148-50. Bassett, *Persia*, p. 56 agreed with Iraj Mirza.

234. Shahri, *Tarikh*, vol. 1, p. 470; vol. 3, p. 400.

235. Shahri, *Tehran-e qadim*, vol. 3, p. 429.

236. Shahri, *Tarikh*, vol. 1, pp. 468-9; Ibid, *Tehran-e Qadim*, vol. 1, p. 28, vol. 3, pp. 394-96.

237. Hermann Norden, *Under Persian Skies* (Philadelphia, [1928]), p. 196.

238. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.

239. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 288.

240. Khvansari, *Fesaleh-ye 'Aqayed al-Nesa'*, pp. 63-64; Massé, *Croyances*, vol. 1, pp. 138-39.

241. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 206-07.

242. Loeb, *Outcaste*, p. 71.

243. Anonymous, "Dar Khuzestan," p. 10.

244. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, p. 44. See also the ribald verse about political parties, amongst which the sodomists' party (*hezb-e bachchehbazha*) and the womanizers' party (*hezb-e khanom-bazi*) by Mahvash, *Asrar-e Magu* (Tehran, n.d.), p. 16.

245. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 2, p. 174.

246. This section is based on Jerry Zarit, "Intimate Look of the Iranian Male," in Arno Schmitt and Jehoeda Sofer eds. *Sexuality and Eroticism Among Males in Moslem Societies* (New York, London, 1992), pp. 55-60 and David Reed, "The Persian Boy Today," in Schmitt and Sofer, *Sexuality*, pp. 61-66, who was less positive about the nature of the homosexual banquet offered in Iran than Zarit, although he confirmed its availability. Polak, "Die Prostitution", p. 517 reports that fellatio, irrumation and cunninglingus were unknown in his time in Iran.

247. Bukhari, *Sahih*, 72, 774.

248. Daneshvar, *Didaniha*, vol. 1, pp. 196-205. Perhaps the social acceptance of the *mokhannath* was a peculiarity of the culture prevailing in the Persian Gulf at large. See also the easy and traditional acceptance of the so-called *khanithin* Omani society. Unni Wikan, *Behind the Veil in Arabia: Women in Oman* (Chicago, 1991), chapter 9.

249. Mahvash, *Asrar-e magu*, p. 16.
250. See, e.g., J. T. Monroe, "The Striptease that was Blamed on Abu Bakr's Naughty Son...," in J. W. Wright Jr., and E. K. Rowson, eds., *Homoeotericism in Classical Arabic Literature* (New York, 1997), pp. 119-20, comparing Mediterranean and Moslem machismo; on suicide see Reza Barahani, *The Crowned Cannibals. Writings on Repression in Iran* (New York, 1977), pp. 58-60.
251. Khalid Duran, "Homosexuality in Islam." Homosexuality and World Religions. (Valley Forge, Pennsylvania: Trinity P International, 1993), p. 194
252. Penal Code of the IRI; see also Eghtedari, *Islamic Republic*. [http://www.eghtedari.com/vome/hr/DP_Paper.pdf%22%20/t%20%22_blank]
253. [<http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/4115535.stm>]; [<http://ai.eecs.umich.edu/people/conway/TSSuccesses/Maryam/Maryam.html>]
254. ["<http://isna.ir/Main/NewsView.aspx?ID=News-973828&Lang=P>"]. On 19 March 2008, Iranian authorities have closed down nine mostly lifestyle magazines this week for publishing photos of "immoral" Western celebrities and reporting about their private lives, while thirteen others were given warnings. [<http://www.rferl.org/featuresarticle/2008/03/801c5706-52be-409d-a952-b8449d124f0b.html>].
255. Amnesty International, *Annual Reports 1988-2007*.
256. John D. Yohannan, *The Poet Sa'di. A Persian Humanist* (Lanham MD, 1987), p. 113. The 'Indecencies' were written for a princely patron, with the excuse that 'scurrility in discourse is like salt in food.' Ibid., p. 110.
257. Afzal Iqbal, *The Life and Work of Rumi* (London: Octagon, 1956), pp. 295-299
258. Fryer, *A New Account*, vol. 3, p. 131.
259. Polak, *Die Prostitution*," p. 629.
260. Taj al-Saltaneh, *Crowning*, p. 235. Anal sex with animals seems to have been allowed as a medical remedy. Häntzsche, "Haram," p. 378.
261. Polak, *Die Prostitution*," p. 629.
262. J.M. Rogers in his review of Marianna Shreve Simpson, 'Haft Awrang'. A princely manuscript from sixteenth-century Iran, in *The Burlington Magazine* vol. 141, no. 1157 (August 1999), p. 483.
263. Khomeyni, *Towzih*, p. 81 (no. 345). For the penalties see al-Mawardi, *The Ordinances of Government*, p. 243.

بخش پنجم

1. Cyril Elgood, *Safavid Medical Practice* (London, 1970), xii, 21-23, 40; Ibid., "Translation of a Persian monograph on syphilis," *Annals of Medical History* 3/5 (1931), pp. 465-486.
2. Babur, *Babur-Nama*, pp. 278-79.
3. Sam Mirza, *Tadhkereh*, pp. 319, 325. de Saint Joseph, *Souvenirs de la Perse safavide et autres lieux de l'Orient (1664-1678)*, translated by Michel Bastiaensen (Brussels, 1985), pp. 122-23 (item 153).

۴. ریشار دومان، جلد ۲، صص ۷۵-۳۷۱. لایروس، هم‌عصر و همکار دومان نوشت: "نمی‌دانم چرا ترک‌ها و فارس‌ها به سیفلیس می‌گویند آتیشک و آبله‌ی فرنگی، آخر درستش این است که به‌ش بگویند آبله‌ی ترکی یا فارسی، چون تو هزار نفرشان یکی پیدا نمی‌شود که به این بیماری مبتلا

نباشد. "سپس می‌گویند این بیماری را با آمیزه‌ای از چوب چینی درمان می‌کنند، به مدت یک ماه، و در این مدت جوچه و شیرینی جات نمی‌خورند.

۳۸. حکومت بریتانیای کبیر، کتابچه‌ی راهنمای جغرافیا، ص. ۴۰۹؛ کیلومتر، دلبسته‌گی صص ۶۱-۵۷. بریکتو، کم‌دی‌ها، ص. ۶۱. گویند ابتلا به سیفلیس هنوز در پایان دوره‌ی قاجار ننگ نبود و حرف زدن از سوزاک هنوز تابو نبود.

5. Dhabihollah Safa, *Tarikh-e Adabiyat-e Iran* 5 vols. (Tehran, 1371/1992), vol. 5/1, p. 100; see also Nasrabadi, *Tadhkereh*, pp. 182, 382. Straußens, *Sehr schwere*, p. 181 reports that people in Isfahan when they had their hair shorn off head they would bring their own razor, if the could afford it, out of fear of getting "Kefchi or the Frankish [disease]."

6. Tavernier, *Voyages*, p. 276. The washing after having had intercourse was religiously required activity, not a medically prescribed one.

7. James E. Baker, "A few remarks on the most prevalent Diseases and the Climate of the North of Persia," appendix to Mr. Herbert, Report on the present State of Persia and her Mineral Resources, in Government of Great Britain, *Accounts & Papers* 67 (1886), pp. 323-26.

8. Government of Great Britain, *The Persian Gulf Trade Reports, Report on the Trade of Bushire ... 1920-21* 2 vols. (Gerrards Cross: Archive Editions, 1987), 1-2 ("venereal disease is rampant" in Bushire); Landor, *Across*, vol. 2, p. 181 ("Venereal complaints are almost as common."); Rice, *Persian Women*, p. 256; Hommaire de Hell, *Voyage*, vol. 2, p. 17.

9. W. Ivanov, "Notes on the Ethnology of Khurasan," *Geographic Journal* (1926), p. 148, note *

10. Landor, *Across*, vol. 2, p. 181. In the 1960s, syphilis, locally known as *azar*, was a hereditary disease and very common.

in *Savad va Bayaz* Iraj Afshar ed. 2 vols. (Tehran: Dehkhoda, 1349/1970), vol. 1, p. 313.

11. Forbes-Leith, *Checkmate*, 88.

12. Polak, *Persien*, vol. 2, p. 308; Schlimmer, *Terminologie*, p. 527; Nilofar Jozani, *La Beaute Menacee* (Paris-Tehran: IFRI, 1994), pp. 214-16; A. R.

Neligan, "Public Health in Persia. 1914-24," *The Lancet* Part II, 27 March 1926, p. 693.

13. John Gilmour, *Rapport sur la situation sanitaire de la Perse* (Geneva, League of Nations, 1924), p. 49; Polak, *Persien*, vol. 2, pp. 308-09; *Ibid.*,

"Ueber die Syphilis in Persien," *Zeitschrift der Gesellschaft der Aertzte in Wien* (1857); Schlimmer, *Terminologie*, p. 79 (in case of women, syphilis was known as *suzanak-e mozmen-e gheyr-e mosri-ye anath*), p. 527; Jozani, *La beaute*, pp. 217-18; Neligan, "Public Health," part II, p. 693.

14. Schlimmer, *Terminologie*, p. 123 (q.v. chancre).

15. Hantzsche, "Haram," p. 378. For the treatment according to Persian sources see, for example, Jozani, *La beaute*, pp. 216-17.

16. Shahri, *Tarikh*, vol. 4, pp. 327-31 (with a description of some of the remedies). E'tesam al-Molk, *Safamameh*, pp. 115-17, 133, 139, 142-43, 145, 148. For other treatments prescribed or dissuaded by Iranian physicians see Jozani, *La beaute*, pp. 218-19 and Shahri, *Tarikh*, vol. 2, pp. 696-97.

17. Floor, *Public Health*, p. 121. The side effects of mercury treatments include tooth loss; mouth, throat, and skin ulcerations; neurological damage; and death.

18. Landor, *Across*, vol. 2, p. 181.
19. Neligan, "Public Health," part III, p. 742.
20. See chapter four.
21. Polak, *Persien*, vol. 2, p. 308; Schlimmer, *Terminologie*, p. 527; Jozani, *La beaute*, pp. 214-16; Neligan, "Public Health," part II, p. 693.
22. Jozani, *La Beaute*, pp. 204-06, 211-14; Mahvash, *Asrar-e Magu*, p. 91 (*magar bavasi*), 104 (*suzaki*). However, according to A. Bricteux, *Les comediesde Malkom Khan* (Liège, 1933), p. 61, n. 89 people felt no shame to discuss gonorrhoea, even at the end of the Qajar period. This is also borne out by Javadi et al., *Do Ruyaru'i*, p. 58, where the author has an exasperated mother curse her disobedient child as follows: "May you be struck with syphilis, may you get gonorrhoea".
23. *Tarbiyat* 3 vols. (Tehran, Ketabkhaneh-ye Melli, 1377/1998), vol. 1, p. 239 (11 Ramazan 1315/3 February 1898). Around that time Dr. Kermanshahi also published his *Amraz-e Moqarebati* (venereal diseases), but its use was limited to medical students. Floor, *Public Health*, p. 243.
24. *Tarbiyat*, vol. 2, pp. 1139-40 (16 Safar 1321/4 May 1903), 1303 (13 Ramazan 1321/3 December 1903).
25. *Tarbiyat*, vol. 3, p. 1828 (4 Rabi' II 1323/8 June 1905).
26. *Tarbiyat*, vol. 3, p. 1835 (11 Rabi' II /15 June 1905). The same ad as in *Ibid.*, vol. 3, pp. 1828, 1883 (23 Jomadi I 1323/27 July 1905). The same ad concerning *kuff* in *Ibid.*, vol. 3, p. 2297 (26 Shavval 1324/13 December 1906) pleads for clean and hygienic bath-houses as they are a source of infection for VD. *Ibid.*, vol. 3, p. 2371 (15 Moharram 1325/27 February 1907).
27. *Shekufeh beh enzemam-e Danesh. Nakhostin nashriyehha-ye zanan-e Iran* (Tehran: Ketabkhaneh-ye Melli, 1377/1998), part 2, no. 20, 7 Dhu'l-Qa'deh 1332/September 21, 1914, 147; *'Alam-e Nesvan* 3/1 (September 1922), pp. 36-42.
28. *'Alam-e Nesvan* 3/1 (September 1922), pp. 29-34; *Shekufeh*, Index q.v., for example, Otrish, Orupa (*zanan-e badkar*). Prostitution was a theme that resounded very much in contemporary fiction as well; see chapter three.
29. *Setareh-ye Jahan IX*, no. 172, 20 April 1924, also nos. 174 and 189.
30. *Setareh-ye Jahan IX*, no. 177, 30 April 1924.
31. *Setareh-ye Jahan X*, no. 15, 20 August 1924.
32. *Setareh-ye Jahan X*, no. 290, 11 September 1924, & nos. 70, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88.
33. *Setareh-ye Jahan X*, no. 50, 2 February 1925, also nos. 53, 56, 59, 61, 65, 70.
34. *Setareh-ye Jahan X*, no. 96, 30 April 1925, also nos. 98, 100, 102, 103, 104.
35. *Setareh-ye Jahan I*, no. 2, 9 January 1929, also nos. 3, 4, and 7.
36. *Kushesh VIII*, no. 310, 3 October 1930, also nos. 311, 312, 314, 315, 316, 318.
37. *Nahid VIII*, 1307 Shamsi/1928 AD, nos. 1-10, 63-65, 73, 87 and & 1308 Shamsi/1929 AD), nos. 9-10.
38. Government of Great Britain, *Geographical Handbook*, p. 409; Gilmour, *apport*, pp. 57-61. Bricteux, *Les comedies*, p. 61 n. 89 suggests that being infected with syphilis still did not imply social stigma at the end of the Qajar period and the subject of gonorrhoea was not a taboo subject in polite conversation.
39. Ali Nowruzeh, "Essai de bibliographie persane," *Revue du Monde*

- Musulmane* 60 (1925), pp. 29-34. See, for example, Amir Jahed, *Salnameh-ye Pars* (Tehran, 1926-41). The possibility of infection by using e. g. a pipe etc. that another infected person had held in his mouth was already published in the 1882 journal *Danesh* no. 9, 30 Moharram 1299 ah/15 October 1882 AD, p. 3.
40. Amir Jahed, *Salnameh-ye Rasmi-ye Mamlekat* (Tehran, 1309/1930), pp. 98-105; *Ibid.*, *Salnameh-ye Pars* (Tehran, 1308/1929), pp. 80, 19-21 (description of treatment).
41. See Mohammad Faghfoory, "The Impact of Modernization on the Ulama in Iran, 1925-1941," *Iranian Studies* 26 (1993), pp. 302-03 citing *Ettela'at* 19 Mehr 1311/9 October 1932; 30 Bahman 1311/11 February 1933; 18-16 Aban 1311/ 9-17 November 1932; 29 Mordad 1308/ 20 August 1929; 28 Mehr 1309/ 20 October 1930) and several issues in Tir 1310/July 1931
42. Baladiyeh-ye Tehran, *Dovvomin Salnameh-ye Ehsa'iyeh-ye Tehran* (Tehran:Baladiyeh, 1310/1931), pp. 55, 89.
43. Rosalie Slaughter Morton, *A Doctor's Holiday* (New York, 1941), pp. 219-20 ("a menace to the nation.").
44. Ali Reza Naqvi, "The Marriage Laws of Iran (II)," *Islamic Studies* 7/2 (1968), pp. 129, 161 see also the issues 7/3 and 7/4.
45. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.
46. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 114.
47. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 289.
48. Merritt-Hawkes, *Persia*, p. 114.
49. Overseas Consultants, *Report*, vol. 2, p. 61.
50. Hakim-Olahi, *Ba man*, vol. 2, p. ii.
51. Anonymous, "Suzak va sifilis nasl-e ayandeh-ye Esfahanra fana mikonad," *Khvandaniha* 7/72 (1326/1947), p. 10.
52. Anonymous, "'Ettela'at-i geranbaha-ye ejtema'i darbarez-ye Iran,'" *Khvandaniha* 8/33 (1326/1947), p. 14.
53. Condom or *kaput* (from the French *capote*) was a term so familiar that Mahvash used it in her jokes without the need to explain it. Mahvash, *Asrar-e Magu*, pp. 19 (*bachcheh va barani*), 99 (*kaput-e siyah*). The fact that in Persian the word is derived from the French indicates that it must have been introduced before World War II, when there was a large influx of English-speaking major users of condoms.
54. Overseas Consultants, *Report*, vol. 2, pp. 8-9, 29, 36, 41-42. See also Government of Great-Britain, *Persia. Geographic Handbook*, p.420
55. Amin, *The Making*, quoting *Mard-e Emruz* of 10 August/1945; 10 December 1945, and 3 November 1944.
۵۶. حکیم الهی، با من، جلد ۲ صص ۱۵-۱۰. رقم روزا ۱۵۰۰۰ نفر ابتلا به سیفلیس البته خنده‌دار است. جالب این جاست که او در پیش‌گفتارش نامی از پسران نمی‌برد که در شهرنرو و نیز فاحشه‌خانه‌های مختلف تهران بودند. مجله‌ی خواندنی‌ها که بخش‌هایی از کتاب حکیم الهی را چاپ می‌کرد نیز گهگاه به موضوع بیماری‌های آمیزشی می‌پرداخت، ولی آن را از عوارض ناخوشی‌های اجتماعی دیگر چون روسپی‌گری می‌دانست.
57. US Army, *Area Handbook for Iran* (Washington DC, 1963), p. 147. In this connection it is interesting to note that one study on rural health does not mention the occurrence of VD at all. Angela Petrosian, Kazem Shayan, K.W. Bash, and Bruce Jessup. *The Health and related characteristics of four selected villages and tribal communities in Fars Ostan, Iran* (Shiraz, April 1964). But it is clear that the study avoided the subject, even in the literature that it

quoted, which provided information on VD in Iran. The same holds for Loeb's study on the Jews in Fars, where VD is not listed either among the diseases that existed among this group. Loeb, *Outcaste*, p. 7.

58. Overseas Consultants, *Report*, vol. 2, p. 42.

59. Zaherreddini, *Medizinische Topographie*, p. 31. There was no police control in Shiraz either. Loeb, *Outcaste*, p. 72.

60. T. Zirak-Zadah, H. Delavarian, M.A. Bahavar, V. Majidi, R. Yaminifar, and P. Masoumi, "Penicillin-resistant strains of *Neisseria gonorrhoeae* in Shahre-Now." *Tropical Doctor* 7/2 (1977), pp. 57-58.

61. Haeri, *Law*, p. 181.

62. N. Simforoosh, "A decrease in incidence of syphilis in Iran and the effect of Islamic rules in controlling sexually transmitted diseases," *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran* 12 (1998), p. 283.

63. For a detailed discussion of this issue see Papoli-Yazdi, *Khaterat*, p. 43; see also Alberts, *Social Structure*, vol. 1, p. 217. Similar sexual controls existed among Iranian Jews. Loeb, *Outcaste*, pp. 49, 120-22, 221-22. This control went so far that to avoid masturbation a Jewish boy when old enough to ejaculate was taken to a Moslem prostitute or "In the past he would be married off to avoid the problem." *Ibid.*, p. 72.

64. J. Zargooshi, "Characteristics of gonorrhoea in Kermanshah, Iran," *Sexually Transmitted Infections* 78 (2002), pp. 460-461; M. R. Mohebbi, "Female sex workers and fear of stigmatization," *Sexually Transmitted Infections* 81 (2005), pp. 180-181.

65. S. Darougar, B. Aramesh, J. A. Gibson, J. D. Treharne, B. R. Jones, "Chlamydial genital infection in prostitutes in Iran." *British Journal of Venereal Diseases* 59/1 (1983), pp. 53-55.

66. J. Ghanaat, A. Sadeghian, K. Ghazvini, M. R. Nassiri, "Prevalence and risk factors for hepatitis B virus infections among STD patients in northeast region of Iran." *Medical Science Monitor* 9/2 (2003): CR91-4.

۶۷. برای بحث مفصل در این باره بنگرید پاپولی یزدی، خاطرات، ص ۴۳؛ همچنین بنگرید آبرتر، ساختار اجتماعی، جلد ۱، ص ۲۱۷. کنترل سکسی همانندی در میان یهودیان ایرانی وجود داشت. لوب، مطرود، صص ۴۹، ۲۲-۱۲۰، ۲۲-۲۲۱. این کنترل تا آنجا بود که برای این که پسری یهودی که به سنی رسیده بود که می‌توانست منی بر جهانند، استمنان کند او را نزد روسپی مسلمانی می‌بردند یا "در گذشته زنش می‌دادند تا دست به همچو کاری نزنند." همان ص ۷۲.

68. Zargooshi, "Characteristics of gonorrhoea," pp. 460-461.

69. Alberts, *Social Structure*, vol. 2, p. 656; see also Borhanian, *Die Gemeinde Hamidieh*, p. 145.

70. Zaherreddini, *Medizinische Topographie*, p. 31; Loeb, *Outcaste*, p. 73; Borhanian, *Die Gemeinde Hamidieh*, p. 145. A study carried out in 2002 yielded the following results concerning "their most important source of information and their preferred source of information on sex, respondents most often cited peers (34% and 21%, respectively) or teachers (21% and 15%, respectively). Books and magazines were the preferred source of 15% of the respondents. Relatively few adolescents cited their parents as their most important (16%) or preferred (12%) source of information on sex." Mohammad Reza Mohammadi, Kazem Mohammad, Farideh K.A. Farahani, Siamak Alikhani, Mohammad Zare, Fahimeh R. Tehrani, Ali Ramezankhani and Farshid Alaeddini. "Reproductive Knowledge, Attitudes and Behavior Among Adolescent Males in Tehran, Iran," *International Family Planning Perspectives* 32/1 (2006), pp. 40-42

71. Anonymous, "Chera 'addeh'i az khamonha namitavanand owlad beyavarand va darman-e an chist?" *Khvandaniha* 11/81 (1330/1951), p. 21.
72. Anonymous, "Rahbar-e 'Eshq," *Khvandaniha* 7/2 (1325/1946), p. 13 (the price of the book was 50 *riyals*).
۷۳. یکی از کتاب‌های با صلاحیت نوشته‌ی آ. کیهان‌نیا است به نام *زن امروز، مرد دیروز! تحلیلی بر اختلافات زناشویی* (تهران ۱۳۷۶). این جور کتاب‌های راهنمای روان‌شناسی مردم پسند به زن و شوهرها می‌گویند با هم چه‌گونه رفتاری داشته باشند، از نیازهای هم آگاهی پیدا کنند (از جمله نیازهای سکسی) و چه‌گونه از درگیری بپرهیزند. در اصل در ۱۳۷۴ چاپ شد و به‌زودی سه بار تجدید چاپ شد و این نشان می‌دهد که مردم به این گونه کتاب‌های راهنما نیاز دارند. بسیار پیش از این‌ها کتابی بسیار سطحی از مهوش چاپ شده بود به نام *راز کامیابی جنسی*، ۱۳۳۶، که گویا نویسنده‌ی واقعی‌اش روزنامه‌نگاری به نام احمد سروش بوده است.
74. See, for example, Khomeyni, *Tahrir*, vol. 1, pp. 9-121; *Ibid.*, *Towzih*, pp. 16-160. For the same reasons, a similar source of information existed among Iranian Jews. Loeb, *Outcaste*, pp. 222-23.
75. This was also the case for Iranian Jews, despite the fact that birth control is not permitted by Jewish religious law. Loeb, *Outcaste*, p. 222.
76. Amir Mehryar, F. Mostafavi, Homa Agha, "Men and Family Planning in Iran" [http://www.iussp.org/Brazil2001/s20/S22_P05_Mehryar.pdf]
۷۷. آ. آقاجانیان، "راه جدیدی در سیاست جمعیتی و برنامه‌ریزی خانوادگی در جمهوری اسلامی ایران،" *مجله‌ی جمعیت آسیا - اقیانوس آرام* ۱۰ مارچ ۱۹۹۵، صص ۲۰-۳؛ بوتان، "ایران خدمات برنامه‌ریزی خانوادگی را از نو سازمان می‌دهد." *آ.و.س.سی.* ۳۱ جولای ۱۹۹۳ صص ۵۳. مهریار، "مردان و برنامه‌ریزی خانوادگی،" *کاندوم* از چین وارد می‌شود ولی آن‌ها گرچه از کاندوم‌های ساخت ایران ارزان‌ترند، شایعه است که قابل اعتماد نیستند (و اندازه‌شان هم ناجوراست). عوامل دیگر هم نقش دارند. مطالعه‌ای که درباره‌ی ۴۴۱۷ زن در ۱۳۷۴ انجام شد نشان داد که "۳۰٪ از زوج‌ها با آن که بچه نمی‌خواهند، هیچ‌جوره جلوگیری نمی‌کنند. نگرانی از بیمارشدن، عوارض جانبی، کارا نبودن روش و برخی موارد جمعیت‌شناختی تاثیر زیادی بر جلوگیری از آبستنی دارند." ف. رضانی‌تهرانی، ف. خلیج‌آبادی‌فراهانی، و م. س. هاشمی، "عوامل تاثیرگذار بر استفاده از روش‌های جلوگیری از آبستنی در تهران،" صص ۸-۲۰۴.
78. Zahereddini, *Medizinische Topographie*, p. 31.
79. A total of 1,111 students participated in the survey: 654 female students and 457 male students, with an average age of respectively 21.4 years and 22.7 years. Only 187 of the respondents were married. M. Simbar, F. Ramezani-Tehrani, and Z. Hashemi, "The Needs of Reproductive Health of University Students," *The Journal of Gazvin University of Medical Sciences*, no. 28, Autumn Supplement (2003) quoted by Jocelyn DeJong et al. "Young People's Sexual and Reproductive Health in the Middle East and North Africa," *Population Reference Bureau* [www.prb.org/pdf/07/MENAYouthReproductiveHealth.pdf].
80. Mohammad R. Mohammadi et al., "Reproductive Knowledge, Attitudes and Behavior Among Adolescent Males in Tehran, Iran," *International Family Planning Perspectives* 32, no. 1 (2006), pp. 35-44.

81. "Official Says aids Awareness in School Curriculum Is Iran's New Revolution," Associated Press (04.15.02) [<http://www.cdcnpi.org/PrevNews/2002/apr02/update041602.tx>]. According to RFE/RL Iran Report, 8, no. 17, 25 April 2005, the government of Iran now estimates the number of hiv/aids persons at more than 10,000, while the WHO estimates it at more than 40,000.
82. <http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=27489&NewsKind=Current%20Affairs>
83. [<http://www.brow.on.ca/Articles/Fathi.htm>]
84. [http://www.unaids.org/wad2004/EPIupdate2004_html_en/Epi04_11_en.htm]
85. "Official Says aids Awareness in School Curriculum Is Iran's New Revolution" Associated Press, 15 April 2002; [<http://www.cdcnpi.org/PrevNews/2002/apr02/update041602.tx>]
86. [<http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=27489&NewsKind=Current%20Affairs>]
87. [<http://www.youandaids.org/Asia%20Pacific%20at%20a%20Glance/Iran/index.asp>]. Also, [http://64.233.161.104/search?q=cache:eTbLZ77d1AgJ:www.neshat.org/html_pages/a_country_study_to_review_existi1.htm+&hl=en&start=1]
88. A. Tavoosi, A. Zaferani, A. Enzevaei, P. Tajik, Z. Ahmadienezhad, "Knowledge and attitude towards hiv/aids among Iranian students." *BMC Public Health* 4 (2004), p. 17; see also *Indian Pediatrics* 41, no. 9 (2004), pp. 966-67; see also *ibid.*, pp. 7-13 regarding M.R. Mohebbi and R. Navipour, "Preventive education against hiv/aids in the schools of Iran."
89. F. H. Nakhaee, "Prisoners' knowledge of hiv/aids and its prevention in Kerman, Islamic Republic of Iran." *East Mediterranean Health Journal* 6, 8 November 2002, pp. 725-31.
90. Mohammad Reza Mohebbi, "Preventive education against hiv/aids in Iran," [<http://www.biomedcentral.com/1471-2458/4/17/comments/comments>]. Also, R. Gheiratmand, R. Navipour, M. R. Mohebbi, K. M. Hosseini, M. Motaghian-Monazzam, A. K. Mallik et al. *A Country Study to Review Existing Capacity Building and Management of the Training of Teachers on Preventive Education against hiv/aids in the Schools in I.R. Iran*. Available from the official website of the Deputy of Physical Education and Health, Ministry of Education of the I.R. Iran: URL: http://www.neshat.org/html_pages/a_country_study_to_review_existi1.htm. Accessed July 28, 2004.
91. [<http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=27489&NewsKind=Current%20Affairs>] This pessimistic view is borne out by the almost blank data sheet on the incidence of hiv/aids in Iran as produced by WHO, for most of the data requested by WHO are blank. [http://64.233.187.104/search?q=cache:akB_SVhCOj4J:www.childinfo.org/eddb/hiv_aids/factsheets/pdfs/Iran_en.pdf+syphilis+iran+incidence&hl=en].
92. [<http://www.brow.on.ca/Articles/Fathi.htm>]
93. For a discussion of this phenomenon of disease transfer see Floor, *Public Health*, pp. 98-99.
94. Jozani, *La Beaute*, p. 217.

کتابنامه

- Abbott, K. E. "Geographical Notes taken during a Journey in Persia in 1849 and 1850" *JRGS* 25 (1855), pp. 1-78.
- Abivardi, Amir Sa'id Hoseyn. "Anis al-'Asheqin," d. Iraj Afshar, *Farhang-e Iran Zamin*, vol. 15 (Tehran, 1354/1975), pp. 86-160.
- Adhar, Mehdi. "Qalamru-ye Sa'di," *Rahnama-ye Ketab Tir* (1339/1960), pp. 212-25.
- Afary, Janet. *Iranian constitutional revolution, 1906-1911: grassroots democracy, social democracy & the origins of feminism* (New York, 1996).
- Afshar, Iraj. "Bayaz-e Safar (Kerman va Seystan)," in *Savad va Bayaz Iraj Afshar* ed. 2 vols. (Tehran: Dehkhoda, 1349/1970), vol. 1, p. 299-328.
- . "Bist Shahr va Hazar Farsang," in Iraj Afshar ed. *Savad va Bayaz* 2 vols. (Tehran: Dehkhoda, 1349/1970), vol. 2, pp. 54-133.
- Afzal al-Molk, Gholam Hoseyn Khan. *Safarnameh-ye Khorasan va Kerman* Qodratollah Rowshani Za'franlu ed. (Tehran, n.d.). Aghajanian, Akbar.
- "Living Arrangements of Widows in Shiraz, Iran," *Journal of Marriage and the Family* 47/3 (1971), pp. 781-784. —. "Some Notes on Divorce in Iran," *Journal of Marriage and the Family* 48/4 (1986), pp. 749-55. —. "A new direction in population policy and family planning in the Islamic Republic of Iran," *Asia Pacific Population Journal* 10 March 1995, pp. 3-20.
- Aghajanian, A. and Mehryar, A.H. "Fertility transition in the Islamic Republic of Iran, 1976-1996," *Asia-Pacific Population Journal*, 14/1(1999), pp. 21-42. 'Alam-e Nesvan (monthly).
- Alberts, Robert Charles. *Social Structure and Culture Change in an Iranian Village* 2 vols. (Ph.D. dissertation University of Wisconsin, 1963).
- Albuquerque, Afonso de. *Cartas de Afonso de Albuquerque, seguidas de documentos que as elucidam* 7 vols. eds. Raimundo António de Bulhão Pato and Henrique Lopes de Mendonça (Lisbon, 1884-1935). *Comentários do grande Afonso de Albuquerque, capitão geral que foi das Índias orientais em tempo do muito poderoso Rey D. Manuel, o primeiro deste nome* 4 vols. , translated into English by Walter de Gray
- Birch as *The Commentaries of the Great Afonso DAlbuquerque, second viceroy of India*. 4 vols. (London, 1875).
- Alexander, James Edward. *Travels from India to England* (London, 1827 [New Delhi, 2000]).
- Allemagne, Henri-Réné d'. *Du Khorasan au Pays de Bakhtyaris*, 4 vols. (Paris, 1911).
- Alonso, Carlos. "Due lettere riguardanti i primi tempi delle mission agostiniane in Persia," *Analecta Augustiniana* 24 (1961), pp. 152-201.
- Amin, Camron Michael. *The Making of the Modern Iranian Woman* (Gainsville, Fl., 2002).
- Amini, Ayatollah Ebrahim. *Entekhab-e Hamsar* (Tehran, 1374/1995).
- . *Ayin-e Hamsardari* (Tehran, 1378/1999) [http://www.hawzah.net/Per/K/Ain-Hams/Index.htm].
- Ammianus Marcellinus, *Res Gestae Libri XXXI* translated by J. Rolfe as Ammianus Marcellinus, *History* (Cambridge MA, Harvard University Press, 1963).
- Amnesty International, *Country and International Reports*.
- Andrea, Bernadette. "Lady Sherley: The First Persian in England?" *The Muslim World* 95/2 (2005), 279-295.
- Ange de Saint Joseph, *Souvenirs de la Perse safavide et autres lieux de*

- l'Orient (1664-1678)*, translated by Michel Bastiaensen (Brussels, 1985).
- Anonymous, "Die moderne Perserin," *Das Ausland* 1880, pp. 847-49.
- Anonymous, "The Education of Wives" translated from the French by E. Powys Mathers, *Eastern Love* 3 vols. (London, New York, 1930), vol. 1, pp. 199-256.
- Anonymous, *Tarikh-e Seystan* ed. Malek al-Sho'ara Bahar (Tehran, 1314/1935).
- Anonymous, *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 2 vols. (London, 1939).
- Anonymous, "Rahbar-e 'Eshq," *Khvandaniha* 7/2 (1325/1946), p. 13.
- Anonymous, "Suzak va sifilis nasl-e ayandeh-ye Esfahanra fana mikonad," *Khvandaniha* 7/72 (1326/1947), p. 10.
- Anonymous, "Etella'at-e geranbaha-ye ejtema'i darbareh-ye Iran," *Khvandaniha* 8/33 (1326/1947), p. 15.
- Anonymous, "Du dokhtar-e Shahr-e Now," *Khvandaniha* 8/34 (1326/1947), pp. 21-23.
- Anonymous, "Chand amar-e taze va jaleb-e tavajjoh az zanan-e Iran," *Khvandaniha* 8/37 (1326/1947), pp. 14-15.
- Anonymous, "Avval daf 'eh shoharam Amir Khan mara beh Shahr-e Now bord," *Khvandaniha* 8/40 (1326/1947), pp. 21-23.
- Anonymous, "Arzu-ye yek dokhtar-e Shahr-e Now," *Khvandaniha* 8/50 (1326/1947), pp. 19-20.
- Anonymous, "Zanhara beshanasid," *Khvandaniha* 8/55 (1326/1947), pp. 18-20.
- Anonymous, "Chera zanamra talaq dadam," *Khvandaniha* 8/56 (1326/1947), p. 17.
- Anonymous, "Dar Khuzestan, Banader-e Jonub, Gorgan, Korasan va Baluchestan didam," *Khvandaniha* 8/62 (1326/1947), p. 10.
- Anonymous, "Sar-anjam-e sigheh-ye mahramiyat," *Khvandaniha* 8/62 (1326/1947), p. 13.
- Anonymous, "Fahesh-ye Shesh-saleh," *Khvandaniha* 7/96 (12 Mordad 1327/1948), p. 16.
- Anonymous, "Chera 'addeh'i az khanomha namitavanand ovlad beyavarand va darman-e an chist?" *Khvandaniha* 11/81 (1330/1951), p. 21.
- Anonymous, "Raportha," *Yaghma*, Ordidbehesht (1339/1960), pp. 93-97.
- Anonymous, "Raportha," *Yaghma* Farvardin (1341/1962), pp. 47-48.
- Anonymous, *Hadith-e Nader Shahi* ed. Reza Sha'bani (Tehran, 2536/1977).
- Anonymous, *Alamara-ye Shah Tahmasp* ed. Iraj Afshar (Tehran, 1370/1991).
- 'Abdol-Hoseyn Mas'ud Ansari, *Zendegani-ye Man* 4 vols. (Tehran, 1352/1973).
- Arabshah, Ahmad ibn. *Tamerlane or Timur. The Great Amir* translated by J.C. Sanders (London, 1936).
- Arak'el of Tabriz, *The History of Vardapet Arak'el of Tabriz* 2 vols. translated into English by George A. Bourmoutian (Costa Mesa, 2005).
- Arasteh, Reza and Arasteh, Josephine. *Man and society in Iran* (Leiden, 1964).
- 'Aref Qazvini, Abu'l-Qasem. *Kolliyat-e Divan* (Tehran, 1337/1958).
- Arunova, M.R. and Ashrafiyan, K.Z. *Gosudarstvo Nadir-Shakha Afshara* (Moscow, 958).
- Asaf, Mohammad Hashem (Rostam al-Hokama). *Rostam al-Tavarikh* ed. Mohammad Moshiri (Tehran, 1348/1969).
- Asaf al-Dowleh, *Asnad-e Mirza 'Abd al-Vahab Khan Asaf al-Dowleh* 3 vols. eds. 'Abdol-Hoseyn Nava'i and Nilufar Kasri (Tehran, 1377/1998).
- Ashofteh'i Natanzi, Mahmud b. Hedayatollah *Naqavat al-Athar* ed. Ehsan Eshraqi (Tehran, 1350/1971).
- 'Attar, Farid al-Din. *The Ilahi-nama or Book of God* translated into English by John Andrew Boyle (Manchester, 1976).

- Aubin, Eugène. *La Perse d'aujourd'hui* (Paris, 1907).
- Aubin, Jean. "L'Avènement des Safavides reconsiderée" (Etudes Safavides III), *Moyen-Orient et Océan Indien*, 5 (1988), pp. 1-130.
- Avazeh (Razavi), Mohammad Ebrahim. *Qanun-e Qovveh-ye Bah* (Qom, 1382/2003).
- 'Awfi, Mohammad. *Javame' al-Hekayat* ed. Mohammad Mo'in (Tehran, 1335/1956).
- 'Azud al-Dowleh, Ahmad b. Fath 'Ali. *Tarikh-e 'Azudi* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 2535, 1976).
- Babayan, Kathryn. "The 'Aqa'id al-nisa. A glimpse at Safavid women in locals Isfahani culture," in G. Hambly ed. *Women in the medieval Islamic world: power, patronage, and piety* (New York, 1998), pp. 349-81.
- . "Safavid Iran: 16th to mid-18th Century," in Joseph Suad ed. *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures* 6 vols. (Leiden, 2003), vol. 1, pp. 89-94.
- Babur, Zahiruddin Muhammad. *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor* translated, edited and annotated by Wheeler M. Thackston (Washington, DC, 1996).
- . *Babur-Nama (Memoires of Babur)* translated into English by A.S. Beveridge 2 vols. in one (Delhi, 1989).
- Bafqi, Mohammad Mofid Mostowfi-ye. *Jame'-ye Mofidi*. 3 vols. ed. Iraj Afshar (Tehran 1340/1961).
- Baker, James E. "A few remarks on the most prevalent Diseases and the Climate of the North of Persia," appendix to Mr. Herbert, Report on the present State of Persia and her Mineral Resources, in Government of Great Britain, *Accounts & Papers* 67 (1886), pp. 323-26.
- Baladhuri, Ahmad b. Yahya. *Liber expugnationis regionum* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1866).
- Baladiyeh-ye Tehran, *Dovvomin Salnameh-ye Ehsa'iyeh-ye Tehran* (Tehran: Baladiyeh, 1310/1931).
- Barbaro, Josef et al., *Travels to Tana and Persia by Josef Barbaro and Ambrogio Contarini* 2 vols. translated into English by Lord Stanley (London, 1873).
- Barbosa, Duarte. *The Book of Duarte Barbosa* translated by M. Longworth Dames, 2 vols. (London, 1918-21).
- Bardesanes, *The book of the laws of the countries: dialogue on the date of Bardasein of Edessa* translated by H.J.W. Drijvers (Assen, 1954).
- Bardsiri, Mir Mohammad Sa'id Moshiri. *Tadhkereh-ye Safavi*, ed. Ebrahim Bastani Parizi (Tehran, 1369/1990).
- Barth, Fredrik. *Nomads of South Persia. The Baseri tribe of the Khamseh confederacy* (Boston, 1961).
- Barthold, W. *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens* (Darmstadt, 1962).
- . *Turkestan down to the Mongol Invasion* (Karachi, 1981).
- Bartholomae, Christian. *Die Frau im sasanidischen Recht* (Heidelberg, Basset, James. *Persia, the Land of the Imams* (New York: Charles Scribner's Sons, 1886).
- . *Persia: Eastern Mission. A Narrative of the founding and the fortunes of the Eastern Persia Mission* (Philadelphia, 1890).
- . "Child Life in Persia," *Frank Lesley's Popular Monthly* 36 (August 1893), pp. 167-75.
- Bastani-Parizi, Mohammad Ebrahim. *Khatun-e haft qal'eh: majma'-ye maqalat-e tarikhii* (Tehran, 1344/1965).

- . *Haft Sang* (Tehran, 1346/1967).
- . *Siyasat va Eqtesad-e 'Asr Safavi* (Tehran, 1348/1969).
- Beck, Lois. *Nomad. A Year in the Life of an Qashqa'i Tribesman in Iran* (Berkeley, 1991).
- Beck, Lois and Keddie, Nikki eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978).
- Bélangier, Charles. *Voyage aux Indes-Orientales*. 2 vols. (Paris: Arthus Bertrand, 1838).
- Bell, John. *Travels from St. Petersburg in Russia etc.* 2 vols. (Edinburgh, 1788).
- Bembo, Ambrosio. *The Travels and Journal of Ambrosio Bembo*. Translated by Clara Barginelli (Berkeley, 2007).
- Benjamin, S.G.W. *Persia and the Persians* (London, 1887).
- Benson, Linda. "Islamic Marriage and Divorce in Xinjiang: The Case of Kashgar and Khotan," *Association for the Advancement of Central Asian Research* 5/2 (Fall 1992), pp. 5ñ8.
- Beyhaqi, Abu Fazl Mohammad b. Hoseyn. *Tarikh-e Beyhaqi* eds. Ghani and Fayaz (Tehran, 1324/1945).
- Bibi Khanom, "Ta'dib al-Rejal," in Hasan Javadi, Manjeh Mar'ashi and Simin Shakarlu eds. *Ruyaru'i-ye zan va mard dar 'asr-e Qajar. Du Resaleh. Ta'dib al-Nesvan va Ma'ayeb al-Rejal* (Washington DC, 1992), pp. 97-206.
- Binder, Henry. *Au Kurdistan* (Paris, 1887).
- Binning, R.B.M. *A Journal of Two Years' Travel in Persia, Ceylon, etc.* 2 vols. (London: Wm. H. Allen & Co, 1857).
- al-Biruni, Mohammad b. Ahmad. *India*, translated into English by Edward C. Sachau (London, 1888).
- Borhanian, Khosro. *Die Gemeinde Hamidieh in Khuzistan* (dissertation University of Cologne, 1960).
- Bosworth, C. E. *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994-1040* (Edinburgh, 1963).
- Boudhiba, Abdel Wahab. *La sexualité en islam* (Paris, 1975).
- Briant, Pierre. *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire* (Winona Lake, 2002).
- Bricteux, Auguste. *Au Pays du Lion et du Soleil* (Brussels, 1908).
- . *Les comédies de Malkom Khan* (Liège, 1933).
- Brosius, Maria. *Women in Ancient Persia* (Oxford, 1996).
- Brosset, M. F. *Collection d'Historiens Arméniens* 2 vols. (St. Petersburg, 1874-76).
- Browne, E.G. *A Year Amongst the Persians* (London, 1970).
- Brugsch, Heinrich. *Die Reise der K.K. Gesandtschaft nach Persien 1861-1862*, 2 vols. (Berlin: J.C. Hinrichs, 1863).
- . *Im Lande der Sonne ñ Wanderungen in Persien* (Berlin, 1886).
- Brunschvig, R. "'Abd,'" *Encyclopedia of Islam* 2.
- Buckingham, J. S. *Travels in Assyria, Media, and Persia* (Westmead, 1071).
- Buhl, Frants. *Das Leben Muhammads* (Heidelberg, 1961).
- Bukhari, *al-Sahih*. [<http://www.usc.edu/dept/MSA/reference/reference.html>]; also [<http://hadith.al-islam.com/Display/Display.asp?Doc=0&Rec=7607>].
- Bundari, Abu'l-Fath. *Zubdat al-nusrah va nukhbat al-usrah* ed. M. Th. Houtsma (Leiden, 1889).
- Bürgerl, J. Christoph. *Die Hofkorrespondenz Adud ad-Daulas* (Wiesbaden, 1965).
- Burton, Richard. "Terminal Essay" to his English translation of *The Arabian Nights* 10 vols. (London, 1885), [<http://www.fordham.edu/halsall/pwh/burton-te.html>].

- Carré, Abbé. *The travels of Abbé Carré in India and the Near East (1672-74)*, 3 vols. (London: Hakluyt, 1947).
- Cartwright, John. *The Preacher's Travels* (London, 1611).
- Castanheda, Fernão Lopes. *História do descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses*. 2 vols. (Porto, 1979).
- Castro, D. João de, *Obras Completas de D. João de Castro*, eds. Armando Cortesão e Luis de Albuquerque (Coimbra, Academia Internacional de Cultura Portuguesa, 1976).
- Chardin, Jean. *Voyages*, ed. L. Langlès, 10 vols. (Paris 1811).
- Chehabi, H. E. "Voices Unveiled: Women Singer in Iran," in Rudi Matthee and Beth Baron eds. *Iran and Beyond* (Costa Mesa, 2000), pp.151-66.
- Choksy, Jamsheed K. "Women during the Transition from Sasanian to Early Islamic Times," in Guity Nashat and Lois Beck eds. *Women in Iran. From the rise of Islam to 1800* (Chicago, 2003), pp. 48-67.
- Clement, *Book of Recognitions* [<http://www.essene.com/Recognitions/Book9.htm>]
- Cocceianus, Cassius Dio. *Roman History*. [http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html].
- Correia, Gaspar. *Lendas da Índia* ed. Rodrigo José de Lima Felner 4 vols. in 8 parts (Coimbra, 1860-66).
- Curzon, George Nathaniel. *Persia and the Persian Question* 2 vols.(London, 1892).
- Dandamayev, M. A. and Macuch, M. "Barda," *Encyclopedia Iranica*.
- Daneshgah-e Tehran, *Sokhanraniha va Gozareshha dar nakhostin seminar-e bar-rasi-ye masa'el-e ejtema'i-ye shahr-e Tehran* (Tehran,1343/1964).
- Daneshpazhuh, Mohammad Taqi. "A'in-e Shah Tahmasp," *Barrasiha-ye Tarikhi* 7/1 (1351/1972), pp. 121-42.
- Daneshvar, Mahmud. *Didaniha va Shenidaniha-ye Iran* 2 vols. (Tehran,1327/1948).
- Dankowitz, Aluma. "Pleasure Marriages in Sunni and Shi'ite Islam" (MEMRI, *Inquiry and Analysis Series - No. 291* (August 31, 2006). [<http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA29106>].
- Darougar, S., Aramesh, B., Gibson, J. A., Treharne, J. D. and Jones, B. R. "Chlamydia genital infection in prostitutes in Iran." *British Journal of Venereal Diseases* 59/1 (1983), pp. 53-55.
- Davis, Dick. "Women in the Shahnameh: exotics and natives, rebellious legends and dutiful histories," in *Women and Medieval Epic: gender, genre and the limits of epic masculinity*, ed. Sara S. Poor and Jana K. Schulman (New York, 2007), pp. 67-90.
- . *Vis and Ramin* (Washington DC: Mage, 2008).
- Dehgan, Ebrahim ed., *Tarikh-e Safaviyan. Kholasat al-Tavarikh- Tarikh-e Molla Kamal* (Arak, 1334/1955).
- Dehkoda, 'Ali Akbar. *Loghat-nameh*.
- Delavar M.A. and Hajian-Tilaki, K.O. "Age at menarche in girls born from 1985 to 1989 in Mazandaran, Islamic Republic of Iran," *Eastern Mediterranean Health Journal* 14/1 (2008) [<http://www.emro.who.int/Publications/EMHJ/1401/article9.htm>].
- Della Valle, Pietro. *Les Fameux Voyages* 4 vols. (Paris, 1663-64).
- Dernschwam, Hans *Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, ed. F. Babinger (Munich-Leipzig, 1923).
- Dhahibi, Masih and Setudeh, Manuchehr. *Az Astara ta Astarabad* 10 vols. (Tehran, 1366/1987).

- Dieulafoy, Jane. *La Perse, la Chaldée et la Susiane* (Paris, 1887).
- Djirsarai, Ali Akbar. *Das Dorf Ahar (Iran). Die bevölkerungs-, sozial-, und wirtschaftsgeographische Struktur und Entwicklung* (Bonn, 1970).
- Donboli, 'Abdol-Razzaq Maftuni. *Tajrabat al-Ahrar va Tasliyah al-Abrrar* 2 vols. Hasan Qazi Tabataba'i ed. (Tehran, 1349/1970).
- Don Juan of Persia, *A Shi'ah Catholic* translated into English by Guy Le Strange (New York-London, 1926).
- Dönmez-Colin, Gönül. *Women, Islam and Cinema* (London, 2004).
- Drew, P. E. "Iran," in R. T. Francoeur ed. *The International Encyclopedia of Sexuality* (New York, 2004).
- Drouville, Gaspard. *Voyage en Perse pendant les années 1812 et 1813*. 2 vols. (Paris, 1819 [Tehran: Imp. Org. f. Social Services, 1976]).
- Dunlop, H. *Bronnen tot de geschiedenis der Oostindische Compagnie in Perzi'* (The Hague, 1930).
- Dupré, A. *Voyage en Perse fait dans les années 1807, 1808, 1809*, 2 vols. (Paris, 1819).
- Duran, Khalid. "Homosexuality in Islam." *Homosexuality and World Religions*. (Valley Forge, Pennsylvania: Trinity P International, 1993).
- Duval, Rubens. *Les dialectes néo-araméens de Salmas* (Paris, 1883).
- Ebn Zarkub, *Shiraznameh* ed. I. Va'ez Javadi (Tehran, 1350/1971).
- Echo of Iran, *Iran Almanac* 1964, 1965, 1969, 1972, 1976.
- Eghtedari, Goudarz. *Islamic Republic of Iran and Execution for Adultery and Homosexuality*. [http://www.eghtedari.com/vome/hr/DP_Paper.pdf%22%20/t%20%22_blank]
- Ehtesham al-Saltaneh, *Khaterat-e Ehtesham al-Saltaneh* (Tehran, 1366/1987).
- Elgood, Cyril. *Safavid Medical Practice* (London, 1970).
- . "Translation of a Persian monograph on syphilis," *Annals of Medical History* 3/5 (1931), pp. 465-486.
- Ende, Werner. "Ehe auf Zeit (*mut'ah*) in der innerislamischen Diskussion der gegenwart," *Die Welt des Islams* 20 (1980), pp. 1-43.
- Eqbal Ashtiyani, 'Abbas. *Tarikh-e Moghul* (Tehran, 1347/1968).
- Erdoğan, Sema Nilgün. *Sexual Life in Ottoman Society* (Istanbul, 2001).
- Esfandabad, Hassan Shams and Emamipour, Suzan. "Prevalence of Wife Abuse," *Pazhuhesh-e Zanān, A Quarterly Journal of The Center for Women's Studies*, 1/1 (2004).
- Eshraqi, Ehsan. "Shah Soltan Hoseyn dar Tohfāt al-'Alam," *Tarikh* 1/1 (2335/1976), pp. 90-91.
- Esna-Ashari, Farah. "Differences in attitude towards premarital sex: The Impact of Some Demographic and Socio-Economic Factors in a Sample of Shiraz City Youth (Poster Session), 2005." [available via internet].
- E'temad al-Saltaneh, Mirza Mohammad Hasan Khan. *Al-Ma'ather va'l-Athar* (Tehran, 1306/1889).
- . *Ruznameh-ye Khaterat-e E'temad al-Saltaneh* Iraj Afshar ed. (Tehran, 1345/1966).
- . *Khalsah*. ed. Mahmud Katira'i (Tehran, 1348/1969).
- E'tesam al-Molk, *Safarnameh-ye Mirza Khanlar Khan E'tesam al-Molk*. ed. Manuchehr Mahmudi (Tehran, 1351/1972).
- E'tezad al-Saltaneh, 'Ali Qoli Mirza. *Eksir al-Tavarikh* ed. Jamshid Kiyānfār (Tehran, 1370/1991).
- 'Eyn al-Saltaneh, Qahraman Mirza Salur. *Ruznameh-ye Khaterat-e 'Eyn al-*

- Saltaneh* 9 vols. Iraj Afshar and Mas'ud Salur eds. (Tehran, 1374/1995).
 E'zazi, Shahlā. *Khāshunāt-e khvānevādēgi: Zānān-e katak-khvardeh* (Tehran: Sali, 1380).
 Faghfoory, Mohammad. "The Impact of Modernization on the Ulama in Iran, 1925-1941," *Iranian Studies* 26 (1993), pp. 277-312.
 Falsafi, Nasrollah. *Zendegani-ye Shah 'Abbas-e Avval* 5 vols. (Tehran, 1332/1951).
 ———. *Chand Maqaleh-ye Tarikhi va Adabi* (Tehran, 1342).
 Farid al-Molk, Mirza Mohammad 'Ali Khan. *Khaterat-e Farid* ed. Mas'ud Farid Qaragozlu (Tehran, 1353/1975).
 Farmanfarma, 'Abdol-Hoseyn Mirza. *Siyāq-e ma'ishat dar 'ahd-e Qajar —Hakm-rani va Malkdari* eds. Mansureh Eittheadiyeh and Sirus Sa'dvandiyān 2 vols. (Tehran, 1362/1983).
 Farmanfarma'iyān, Sattāreh. *Peyramun-e ruspigari dar shahr-e Tehran* (Tehran, 1349/1970).
 Fasa' i, Hajj Mirza Hasan Hoseyni. *Farsnameh-ye Naseri*. 2 vols. ed. Mansur Rastgar Fasa'i (Tehran, 1378/1999).
 Feuvrier, J.B. *Trois ans à la Cour de Perse* (Paris: F. Juven, 1900).
 Fischer, Michael M. J. "On Changing the Concept and Position of Persian Women," in Lois Beck & Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World*. (Cambridge: Harvard University Press, 1979), pp. 189-215.
 Fischer, Michael M.J. and Abedi, Mehdi. *Debating Muslims. Cultural Dialogues in Postmodernity and Tradition* (Madison, 1990).
 Floor, Willem. "The office of muhtasib in Iran," *Iranian Studies*, vol. 18 (1985), pp. 53-74.
 ———. "The Rise and Fall of Mirza Taqi, the Eunuch Grand Vizier (1043-55/1633-45)," *Studia Iranica* 26 (1997), pp. 237-66.
 ———. *The Afghan Occupation of Safavid Persia 1721-1729* (Paris, 1998).
 ———. *A Fiscal History of Iran in the Safavid and Qajar Periods 1500-1925* (New York, 1999).
 ———. "Art (*Naqqashi*) and Artists (*Naqqashan*) in Qajar Persia," *Muqarnas* 16 (1999), pp. 125-54.
 ———. *The Economy of Safavid Persia* (Wiesbaden, 2000).
 ———. *Safavid Government Institutions* (Costa Mesa, 2001).
 ———. *Public Health in Qajar Iran* (Washington DC: Mage, 2004).
 ———. "A Note on the Grand Vizierate in Seventeenth Century Persia," *ZDMG* 155 (2005), pp. 435-81.
 Floor, Willem and Faghfoory, Mohammad. *Dastur al-Moluk, a Safavid State Manual* (Costa Mesa, 2007).
 Forbes-Leith, A.C. *Checkmate and Fighting* (London, 1927).
 Forsat Hoseyni Shirazi, *Ketab-e Athar-e 'Ajām* (Bombay, 1314 ah/1896-97).
 Friedl, Erika. "Women in Contemporary Persian Folk Tales," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), pp. 629-50.
 ———. "Women and the Division of Labor in an Iranian Village," *MERIP Reports* March/April, 95 (1981), pp. 12-18.
 ———. "Parents and children in a village in Iran," in A. Fathi, ed., *Women and the Family in Iran*. (Leiden, 1985), pp. 195-211.
 ———. *Women of Deh Kah* (Syracuse, 1989).
 ———. *Children of Deh Kah: young life in an Iranian village* (Syracuse, 1997).
 Fryer, John. *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels, 1672-1681*, 3 vols. (London, 1909-15).

- Garmrudi, Mirza Fattah Khan. *Safarnameh-ye Mirza Fattah Khan Garmrudi beh Orupa* ed. Fath al-Din Fattahi (Tehran, 1348/1969).
- Gemelli Careri, Giovanni Francesco. *Giro del Mondo* 6 vols. (Naples, 1699).
- Gignoux, Philippe. *Le Livre d'Arda Viraz*, transliteration and transcription of the Pahlavi text. Persian translation by Zhalch Amouzegar (Paris- Tehran, 1984).
- Ghaffari Kashani, Abu'l-Hasan. *Golshan-e Morad* ed. by Gholamreza Tabataba'i-Majd (Tehran, 1369/1990).
- Ghaffari, Qazi Ahmad Qazvini. *Tarikh-e Jahanara* (Tehran 1343/1964).
- Ghanaat, J., Sadeghian, A., Ghazvini, K. and Nassiri, M. R. "Prevalence and risk factors for hepatitis B virus infections among STD patients in northeast region of Iran." *Medical Science Monitor* 9/2 (2003), pp.91-94.
- al-Ghazzali, Abu Hamed Mohammad. *On Marriage*. translated by Muhammad Nur Abdus Salam (Chicago, 2002). [separately published chapter from al-Ghazzali's *Kimiya al-Sa'adat* or the Elixir of Happiness]
- . *On the Treatment of the Lust of the Stomach and the Sexual Organs*. translated by Muhammad Nur Abdus Salam (Chicago, 2002). [separately published chapter from al-Ghazzali's *Kimiya al-Sa'adat* or the Elixir of Happiness]
- Gilmour, John. *Rapport sur la situation sanitaire de la Perse* (Geneva, League of Nations, 1924).
- Givens, Benjamin P. and Hirschman, Charles. "Modernization and Consanguineous Marriage in Iran," *Journal of Marriage and the Family* 56 (1994), pp. 820-34.
- Glünz, Michael. "The Sword, the Pen and the Phallus: Metaphors and the Metonymies of Male Power and Creativity in Medieval Persian Poetry," *Edebiyat* 6 (1995), pp. 223-43.
- Gmelin, Samuel Gottlieb. *Travels through Northern Persia 1770-1774*, translated and annotated by Willem Floor (Washington DC, 2007).
- Gobineau, A. de. *Trois Ans en Asie (de 1855 A 1858)* 2 vols. (Paris, 1923).
- . "Lettres Persanes," *Revue de la Littérature Comparée* (1952), p.218.
- Góis, Damião de. *Crónica de felicissimo rei D. Manuel*. 4 vols. (Coimbra, 1949-55).
- Goldsmid, Sir Frederic J. et al. *Eastern Persia, An Account of the Journeys of the Persian Boundary Commission 1870-71-72*, 2 vols. (London, 1876).
- Goodwin, J. *Price of Honor* (Boston, 1994).
- Gouvea, António de. *Jornada do Arcebispo de Goa Dom Frey Aleixo de Meneses Primaz da India Oriental* (Coimbra, 1606).
- Government of Great Britain, Naval Intelligence Division, *Persia. Geographic Handbook Series* (September, 1945).
- . *The Persian Gulf Trade Reports, Report on the Trade of Bushire ... 1920-21* 2 vols. (Gerrards Cross: Archive Editions, 1987).
- Grenet, Frantz. *La geste d'Ardashir fils de Pabag* (Die, 2003).
- Grothe, Hugo. *Wanderungen in Persien* (Berlin, 1910).
- Gulbenkian, Roberto. *L'ambassade en Perse de Luis Pereira de Lacerda* (Lisbon, 1972).
- Gulick J. and Gulick, M.E. "The domestic social environment of women and girls in Isfahan, Iran," in Lois Beck & Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World*. (Cambridge: Harvard University Press, 1979), pp.501-557.
- Gulick, J. *The Middle East: An Anthropological Perspective*. (Pacific Palisades, Calif., 1983).
- Haberland, Detlef. *Von Lemgo nach Japan. Das ungewöhnliche Leben des*

- Engelbert Kaempfer 1651 bis 1716 (Bielefeld, 1990).
- Haeri, Shahla. *Law of Desire. Temporary Marriage in Shi'i Iran* (Syracuse, 1989).
- Hakim-Olahi, Hedayatollah. *Ba man beh Shahr-e Now beya'id* 2 vols. (Tehran, 1326/1947).
- Hamayesh-e melli-ye asibha-ye ejeta'm'i dar Iran, *Maqalat-e Avvalin Hamayesh-e Melli-ye Asibha-ye Ejeta'm'i dar Iran, Khordad 1381* 5 vols. (Tehran, 1386/2007), vol. 5.
- Häntzsche, J.C. "Haram und Harem," *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde* XIII (1862), pp. 375-434
- . "Spezialstatistik von Persien," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde* 1869, pp. 429-50.
- Hanway, Jonas. *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea* (London, 1753).
- Hedayat, Rezaqoli Khan. *Tarikh-e Rowzat al-Safa-ye Naseri* 10 vols. (Tehran, 1339/1960).
- Heffening, W. "Mut'a," *Encyclopedia of Islam* 2.
- Herbert, Thomas. *Travels in Persia, 1627-1629*, ed. W. Foster. (New York, 1929).
- Herodotus, *Histories*.
- Hendushah b. Sanjar al-Sahebi al-Kirani, *Tajareb al-Salaf dar Tarikh* ed. 'Abbas Eqbal (Tehran, 1344/1965).
- Heytier, Adrienne Doris ed. *Les dépêches diplomatiques du comte de Gobineau en Perse* (Geneva, Paris, 1959).
- Hejazi, Qodsiyeh. *Barrasi-ye jara'em-e zan dar Iran* (Tehran, 1341/1962; 2nd ed. 1357/1978).
- Hojat, Mohammadreza; Shapurian, Reza; Nayerahmadi, Habib; Farzaneh, Mitra; Foroughi, Danesh; Parsi, Mohin and Azizi, Maryam. "Premarital Sexual, Child Rearing and Family Attitudes of Iranian Men and Women in the United States and in Iran," *Journal of Psychology* 133 (1999), pp. 19-31.
- Höltzer, Ernst. *Persien vor 113 Jahren* (Tehran, 2535/1977).
- Hommaire de Hell, X. *Voyage en Turquie et en Perse*. 2 vols. (Paris: P. Bertrand, 1856).
- Honarfar, Lotfollah. *Ganjineh-ye Athar-e Tarikhi-ye Esfahan* (Esfahan, 1350).
- Hotz, A. ed. *Reis van de gezant der O.I. Compagnie Joan Cunaeus naar Perzi' in 1651-1652* (Amsterdam, 1908).
- Houssay, F. "La structure de sol et son influence sur la vie des hommes. Etudes sur la Perse méridionale 1885-6," *Annales de Géographie* 3(1894), p. 293.
- Houtum-Schindler, A. "Notes on Persian Baluchistan. From the Persian of Mirza Mehdi Khan," *JRAS* 1876, pp. 147-154.
- . "Reisen in südlichen Persien 1879," *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* 16 (1881), pp. 307-66.
- Howard, I. K. A. "Mut'a marriage reconsidered in the context of the formal procedures for Islamic marriage," *Journal of Semitic Studies* 20/1 (1075), pp. 82-92.
- Hume-Griffith, M.E. *Behind the Veil in Persia and Turkish Arabia* (Philadelphia, 1909).
- Iarric Tolosain, P. Pierre du. *L'histoire des choses plus memorables advenues tant ez Indes Orientales, qu'autres pais de la decouverte des Portugais* 2 vols. (Bovrdeavs, 1610-14).
- Ibn al-Athir, *Kamil f'il-Tarikh* 15 vols. ed. C. J. Tornberg (Leiden, 1885).
- Ivanov, W. "Notes on the Ethnology of Khurasan," *Geographic Journal*

(1926), pp. 143-58.

Izedpenah, Hamid. *Athar-e Bastani va Tarikhi-ye Lorestan* 2 vols. (Tehran, 1363).

Ja'fariyan, Rasul. "Amr beh ma'ruf va nahi az monkar dar dowreh-ye Safaviyeh" in *Ibid.*, *Maqalat-e Tarikhi* 5 vols. (Qom, 1378/1999), vol. 5, pp. 19-26.

———. "Tarikh-e mas'aleh-ye ghana dar dowreh-ye Safaviyeh," in *Ibid.*, *Safaviyeh dar 'arseh-ye din, farhang va siyasat* 3 vols. (Qom, 1379/2000), vol. 2, pp. 697-722.

Ja'fariyan, Rasul ed., *Mirath-e Eslami-ye Iran* 10 vols. (Qom, 1373/1994).

Jahed, Amir. *Salnameh-ye Pars* (Tehran, 1926-41). Also with the title *Salnameh-ye Rasmi-ye Mamekat*.

James, Lionel. *Side-Tracks & Bridle-Paths* (Edinburgh-London, 1909).

Janqoli, Mostafa. "Barrasi-ye vaziyat-e kudakan-e khiyabani," in *Maqalat*, vol. 5, pp. 119-41.

al-Jahiz, *Nine Essays of al-Jahiz* translated by William H. Hutchins (New York, 1989).

Javadi, Hasan. *Satire in Persian Literature* (Cranbury, NJ-London, 1988).

Javadi, Hasan and Selleé, Susan. *Another Birth. Selected Poems of Forugh Farrokhzad* (Emeryville, CA, 1981).

Javadi, Hasan; Mar'ashi, Manzheh and Shakarlu, Simin eds. *Ruyaru'i-ye zan va mard dar 'asr-e Qajar. Du resaleh. Ta'dib al-Nesvan va Ma'ayeb al-Rejal* (Bethesda, 1371/1992).

Jewett, Mary. *Reminiscences of My Life in Persia* (Cedar Rapids, 1909).

Jones-Brydges, Hardford ed., *The Dynasty of the Kajars* (London, 1833).

Josephus, Flavius. *Wars of the Jews*.

[<http://www.interhack.net/projects/library/wars-jews/b1c13.html>]

———. *Judean Antiquities*. [<http://classics.mit.edu/Josephus/j.aj.html>]

Jozani, Niloufar. *La Beauté Menacée* (Paris-Tehran: IFR1, 1994).

Justinus, Marcus Junianus. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson. (London: Henry G. Bohn, 1853).

Juvaini, 'Ata Malik. *The History of the World Conquerer* translated by John Andrew Boyle 2 vols. (Manchester, 1958).

Juynboll, G. H. A. "Sihaka," in *EI* 2.

Kaempfer, Engelbert. *Amoenitatum Exoticarum. Fasciculi V, Variae Relationes, Observationes & Descriptiones Rerum Persicarum* (Lemgo 1712 [1976]).

———. *Am Hofe des persischen Grosskönigs*, translated by Walther Hinz (Leipzig, 1940).

Kai Ka'us b. Iskandar, *A mirror for princes, the Qabus Nama*, translated into English by Reuben Levy (London, 1951).

Kamshad, H. *Modern Persian Prose Literature* (Cambridge, 1966).

Kazemi, Mortaza Shafaq. *Ruzegar va Andisheh* 3 vols. (Tehran, 1350/1971).

Kellermann, Bernard. *Auf Persiens Karawanen Strassen* (Berlin, 1928).

Keyhan-niya, A. *Zan-e emruz, Mard-e diruz! Tahlili bar ekhelafat-e zanashavin* (Tehran, 1376/1997).

Khaleghi-Motlagh, Djalal. "Erotic literature," *Encyclopaedia Iranica*.

Kharratha, Sa'id. "Ruspigari dar mahalleh-ye Ghorbat," in *Maqalat*, vol. 5, pp. 61-92.

Khoshayari, Reza. *'Elal-e ruspigari dar Iran* (Tehran, 1359/1380).

Khomeyni, Ruhollah. *Tahrir al-Wasila* 2 vols. (Qom, 1404 hijri/1984).

———. *Towzih al-Masa'el* ed. Moslem Qolipur Gilani (Qom, 1385/2006).

Khosrovi, Khosrow. "Tahqiqi dar bareh-ye jorm-e zanan dar Tehran,"

- Masa'el-e Iran* 1/9 (1342/1963), pp. 343-47.
- Khu'i, Amin al-Shar. "Safarnameh-ye 'Atabat," ed. 'Ali Sadra'i Khu'i in Rasul Ja'fariyan ed. *Mirath-e Eslam dar Iran* 10 vols. (Qom, 1373-78/1994-99), vol. 7, pp. 489-530.
- Khvandamir, Ghiyath al-Din. *Tarikh-e Habib al-Siyar* 4 vols. ed. Mohammad Dabir-Siyaqi (Tehran, 1362/1983).
- Khvansari, Aqa Jamal. *Resaleh-ye 'Aqayed al-Nesa' mashhur beh Kolthum Naneh* ed. Mahmud Katira'i (Tehran, 1349/1970).
- al-Kirani, Hendushah b. Sanjar al-Sahebi. *Tajareb al-Salaf dar Tarikh* ed. 'Abbas Eqbal (Tehran, 1344/1965).
- Kotbi, Mahmud. *Tarikh-e Al-e Mozaffar* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1364/1985).
- Kotov, F.A. *Khozhenie kuptsa Fedota Kotova* ed. N.A. Kuznetsova (Moscow 1958), translated into English by P.M. Kemp, as *Russian Travellers to India and Persia [1624-1798] Kotov-Yefremov-Danibegov* (Delhi 1959).
- Kuhan, Gu'el. *Tarikh-e sansur dar maibu'at-e Iran* 2 vols. (Tehran, 1362/1983).
- Kushesh* VIII (1930), nrs. 310, 311, 312, 314, 315, 316, 318. (newspaper).
- Ladier-Fouladi, Marie. "The Fertility Transition in Iran," *Population: An English Selection* 9 (1997), pp. 191-213.
- Lammens, P.H. *La cité arabe de Taif à la vieille de l'hégire* (Beyrouth, 1922).
- . *Le Mecque à la vieille de l'hégire* (Beyrouth, 1924).
- Landor, E. Henry. *Across Coveted Lands* 2 vols. (New York: Scribners, 1903).
- Layard, A. H. *Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia* (London, 1894 [Westmead: Gregg Int., 1971]).
- Lazard, Gilbert. *Les premiers poètes persanes* (Paris, 1964).
- Le Bruyn, Cornelius. *Travels into Moscow, Persia and part of the East-Indies*, 2 vols. (London, 1737).
- L. Leupe ed., "Beschrijvinge van de coninclijske stad Spahan," in *Ibid.*, "Stukken over den handel van Perzi' en de Golf van Bengalen, 1634," *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* X (1854), pp. 191-208.
- Levy, Reuben. *The Sociology of Islam* (London, 1957).
- Lindisfarne, Nancy. "Variant Masculinities, Variant Virginities: Rethinking 'Honour and Shame,'" in *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, eds. Andrea Cornwall and Nancy Lindisfarne (London, 1994), pp. 82-96.
- Lockyer, Charles. *An Account of British Trade in India* (London, 1711).
- Loeb, Lawrence. *Outcaste - Jewish Life in Southern Iran* (New York, 1977).
- Lorey, Eustace de and Sladen, Douglas. *Queer Things About Persia* (Philadelphia-London: J.B. Lippincot Co, 1907).
- . *The Moon of the Fourteenth Night: Being the Private Life of an Unmarried Diplomat in Persia during the Revolution* (London: Hurst & Blacket, 1910).
- Lumsden, A *Journey from Meerut in India to London in the Years 1819 and 1820* (London, 1822).
- Lycklama à Nijeholt, T. M. *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse* 4 vols. (Paris-Amsterdam, 1872).
- MacBean-Ross, Elizabeth N. *A Lady Doctor in Bakhtiari Land* (London, 1921).
- Mafi, Hoseyn Qoli Khan Nezam al-Saltaneh. *Khaterat* [...] 2 vols.
- Ma'sumeh Nezam-Mafi, Mansureh Ettehadiyeh, Sirus Sa'dvandiyan and Hamid Ram-pisheh eds (Tehran, 1361/1982).
- Maghen, Ze'ev. *Virtues of the flesh: passion and purity in early Islamic*

- jurisprudence* (Leiden, 2005).
- Mahdavi, Mo'ezz al-Din. *Dastanha'i az panjah sal* (Tehran, 1348/1969).
- Mahmud Mirza, *Safinat al-Mahmud* ed. 'Abdol-Rasul Khayyampur (Tabriz, 1347/1968).
- Mahvash, *Asrar-e Magu* (Tehran, n.d.).
- . *Raz-e kamyabi-ye jensi* (Tehran, 1336/1957).
- Majd al-Molk, Mohammad Khan. *Kashf al-Ghara'eb mashur beh Resalehye Majdiyeh* ed. Fazlollah Gorgani (Tehran, 1358/1979).
- Majlesi, Mohammad Baqer b. Mohammad Taqi. *Bihar al-Anwar* 44 vols. (Beyruth, 2001).
- Malcolm, John. *The History of Persia*. 2 vols. (London, 1820 [Tehran, 1976]).
- Malcolm, Napier. *Five Years in a Persian Town* (London: John Murray, 1905).
- Malekzadeh, Mehdi. *Tarikh-e Enqelab-e mashruiyat-e Iran* 7 vols. (Tehran, 1328/1949).
- Maqrizi, Ahmad b. 'Ali. *Histoire des sultans mamlouks de l'Egypte* 2 vols. in 4 ed. Etienne Quatremère (Paris, 1837-45).
- Markwart, J. *Eranshahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenacci* (Berlin, 1901).
- Massé, Henri. *Croyances et Coutumes Persanes* 2 vols. (Paris: Maisonneuve, 1938).
- al-Mawardi, *al-Ahkam al-Sultaniyya w'al-Wilayat al-Diniyya* translated into English by Wafaa H. Wahba as *The Ordinances of Government* (Reading, 2006).
- Mehryar, Amir, Mostafavi, F., and Agha, Homa. "Men and Family Planning in Iran" [http://www.iussp.org/Brazil2001/s20/S22_P05_Mehryar.pdf]
- Meisami, Julie Scott. *The Sea of Virtues (Bahr al-Fava'id) A Medieval Islamic Mirror for Princes* (Salt Lake City: Utah UP, 1991).
- . "The Body as Garden; Nature and Sexuality in Persian Poetry," *Edebiyat* 6 (1995), pp. 245-74.
- Merritt-Hawkes, O. A. *Persia. Romance & Reality* (London, 1935).
- Mervi, Mohammad Kazem. *'Alamara-ye Naderi* 3 vols. ed. Mohammad Amin Riyahi (Tehran, 1369/1990).
- Mez, Adam. *Die Renaissance des Islam* (Hildesheim, 1968).
- Milani, Farzaneh. *Veils and Words. The emerging voices of Iranian women writers* (Syracuse, 1992).
- Miller, Janet. *Camel-Bells of Baghdad* (Boston-New York, 1934).
- Minorsky, Vladimir. *Hudud al-Alam, 'The Regions of the World': a Persian geography* 372 [A.]H.-982 A.D. (London, 1937).
- . "Vis u Ramin, a Parthian Romance," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 11/4 (1946), pp. 741-763.
- . "The Aq-Qoyunlu and Land Reforms," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17/3 (1955), pp. 449-62.
- . *Calligraphers and Painters. A treatise by Qadi Ahmad, Son of Mir-Munshi (circa A.H. 1015/A.D. 1606)* (Washington, 1959).
- . "Vis and Ramin: A Parthian Romance," in *Ibid.*, *Iranica. Twenty Articles* (Tehran, 1964), pp. 741-763.
- . *The Tadhkirat al-Muluk, A Manual of Safavid Administration*. (Cambridge, 1980).
- Minovi, Mojtaba. *Naqd-e Hal* (Tehran, 1351/1972).
- Mir-Hosseini, Ziba. *Marriage on trial: Islamic family law in Iran and Morocco* (London, 2000).
- Mir Khvand, Mohammad b. Khavandshah. *Tarikh-e Rowzat al-Safa* 10 vols. (Tehran, 1339/1960).

- Moghith al-Saltaneh, Yusof. *Namehha-ye Yusaf Maghith al-Saltaneh* ed. by Ma'sumeh Mafi (Tehran, 1362/1983).
- Mohammadi, Mohammad R. et al., "Reproductive Knowledge, Attitudes and Behavior Among Adolescent Males in Tehran, Iran," *International Family Planning Perspectives* 32, no. 1 (2006), pp. 35-44.
- Mohebbi, M. R. "Female sex workers and fear of stigmatization," *Sexually Transmitted Infections* 81 (2005), pp. 180-181.
- Mokhber al-Saltaneh, Mehdi Qoli Hedayat, *Khaterat va Khatarat* (Tehran, 1344/1965).
- Momeni, Djamchid A. "The Difficulties of Changing the Age at Marriage in Iran," *Journal of Marriage & Family* 34/3 (1972), pp. 545-51.
- . "Polygyny in Iran," *Journal of Marriage and Family* May 1975, pp. 453-56.
- Momtahn al Dowleh, Mirza Mehdi Khan. *Khaterat [...]* ed. Hoseyn Qoli Khanshaqaqi (Tehran, 1353/1974).
- Monajjem, Molla Jalal al-Din. *Ruznameh-ye 'Abbasi ya Ruznameh-ye Molla Jalal*, ed. Seyfollah Vahidniya (Tehran, 1366/1967).
- Monshi, Eskander Beyg. *Tarikh-e 'Alamara-ye 'Abbasi*. Iraj Afshar ed. 2 vols. (Tehran, 1350/1971).
- Monshi-ye Kermani, Naser al-Din. *Sent al-Ola lel-Hezrat al-'Oliya dar Tarikh-e Qarakhati'yan-e Kerman* ed. 'Abbas Eqbal (Tehran, 1328/1949).
- Moosa, Matti. *Extreme Shiites. The Ghulat Sects* (Syracuse, 1988).
- Momtahn al-Dowleh, *Khaterat-e Momtahn al-Dowleh* ed. Hoseynqoli Khan-Shaqaqi (Tehran, 1353/1974).
- Morier, James. *A Second Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor ... between the years 1810 and 1816* (London, 1818).
- Morton, Rosalie Slaughter. *A Doctor's Holiday* (New York, 1941).
- Moser, Henri. *A Travers l'Asie Centrale* (Paris, 1885).
- Mostowfi, 'Abdollah. *Sharh-e Zendegani-ye Man* 3 vols. (Tehran, n.d.).
- Mousavi, M. and Eshagian, A., "Wife abuse in Esfahan, Islamic Republic of Iran, 2002," 11/5 & 6 (September, 2005) *Eastern Mediterranean Health Journal*, pp. 860-69; [http://www.emro.who.int/Publications/EMHJ/1105_6/Artical1.htm]
- Müller Max ed. *Sacred Baaks of the East* (New York, 1898).
- al-Muqadassi, Muhammad b. Ahmad. *Kitab ahsan al-taqasim fi ma'rifat al-taqalim* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1906).
- Murata, Sachiko. *Temparary Marriage in Islamic Law* (MA thesis Tehran University 1974); for the electronic version of this study see [<http://www.al-islam.org/al-serat/muta/>].
- Murray, Stephen O. and Roscoe, Will. *Islamic hamasexualities: culture, history, and literature* (New York, 1997).
- Musallam, B. F. *Sex and Society in Islam: Birth Contral before the Nineteenth Century* (Cambridge, 1986).
- Muslim, *Sahih*. [<http://www.usc.edu/dept/MSA/reference/reference.html>].
- al-Nadim, Abu al-Faraj Muhammad b. Ishaq b. Muhammad b. Ishaq. *Kitab al-Fihrist*, translated into English by Bayard Dodge as *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture* (New York, 1970).
- Nahid* VIII (newspaper. issues from 1928 and 1929).
- Najm ol-Molk, 'Abdol-Ghaffar. *Safarnameh-ye Khuzestan*. ed. Mohammad Dabir-Siyaqi (Tehran, 1342/1963).
- Nakhaee, F. H. "Prisoners' knowledge of HIV/AIDS and its prevention in

- Kerman, Islamic Republic of Iran." *East Mediterranean Health Journal* 6, 8 November 2002, pp. 725-31.
- Nakhjavani, Hajj Hoseyn. "Masjed-e Jame'-ye Tabriz va sharh-e katibehha-ye an," *Nashriyeh-ye Daneshkadeh-ye Adabiyat-e Tabriz* 6/1 (1333/1964), pp. 32-41.
- Nakhjevani, Mohammad b. Hendushah. *Dastur al-katib fi ta'yin almaratib* 2 vols. in 3 A.A. Ali-zadeh ed. (Moscow, 1964).
- Naqvi, Ali Reza. "The Marriage Laws of Iran (II)," *Islamic Studies* 7/2-4 (1968).
- Narshakhi, *The History of Bukhara* translated into English by Richard Frye (Cambridge, 1954).
- Nashat, Guity and Beck, Lois eds. *Women in Iran. From the rise of Islam to 1800* (Chicago, 2003).
- Nasiri, Mohammad Ebrahim b. Zeyn al-'Abedin. *Dastur-e Shahriyan*. ed. Mohammad Nader Nasiri Moqaddam (Tehran, 1373/1995).
- Nasrabadi, Mirza Mohammad Taher. *Takhkereh-ye Nasrabadi*. ed. Vahid Dastgerdi (Tehran, 1361/1982).
- Nassehi-Behnam, Vida. "Change and the Iranian Family," *Current Anthropology*, 26/5 (1985), pp. 557-62.
- Nava'i, 'Abdol-Hoseyn ed. *Asnad va Makateb-e Tarikhi-ye Iran az Timur ta Shah Esmā'il* (Tehran, 1341/1962).
- . *Asnad va Makateb-e Tarikhi-ye Iran az sal-e 1038 ta 1105* (Tehran, 1360).
- Nava'i, 'Ali Shir - Hakim Qazvini, *Majales al-Nafa'es* ed. 'Ali Asghar Hekmat (Tehran, 1334/1945).
- Nazem al-Eslam Kermani, *Tarikh-e Bidari-ye Iraniyan* 3 vols. Sa'id Sirjani ed. (Tehran, 1346/1967).
- Neligan, A. R. "Public Health in Persia. 1914-24," *The Lancet* Part II, 27 March 1926, p. 690-94.
- Neville, Ralph. *Unconventional Memories* (New York, 1923).
- Nezami, Aruzi. *Chahar Maqaleh* ed. Mirza Mohammad Qazvini (London, 1927).
- Nizam al-Mulk, *The Book of Government or Rules for Kings* translated into English by Herbert Darke (London, 1960).
- Norden, Hermann. *Under Persian Skies* (Philadelphia, [1928]).
- Nowruzén, Ali. "Essai de bibliographie persane," *Revue du Monde Musulmane* 60 (1925), pp. 29-34.
- Nystrom, P. *Fem År i Persien som gendarmofficer* (Stockholm, 1925).
- Oberhelman, Steven M. "Hierarchies of Gender, ideology, and Power in Ancient and Medieval Greek and Arabic Dream Literature," in J.W. Wright Jr and Everett K. Rowson eds. *Homoeroticism in Classical Arabic Literature* (New York, 1997), pp. 55-93.
- 'Obeyd-e Zakani, *Resaleh-ye Delgosha* ed. 'Ali Asghar Halabi (Tehran, 1383/2004).
- . *The Ethics of Aristocrats and Other Satirical Stories*, translated into English by Hasan Javadi (Washington, DC, 2007).
- Olearius, Adam. *Vermehrte neue Beschreibung der moscowitischen und persischen Reyse*, ed. D. Lohmeier (Schleswig, 1656 [Tübingen, 1971]).
- Otter, Jean. *Voyage en Turquie et en Perse* (Paris, 1748) translated into Persian by 'Ali Egbali as *Safarnameh-ye Zhan Uter* (Tehran, 1363/1984).
- William Ouseley, *Travels in various countries of the East; more particularly*

- Persia* 3 vols. (London, 1819).
- Overseas Consultants, *Report on seven year development plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran* 5 vols. (New York, 1949).
- Paidar, Parvin. *Women and the Political process in Twentieth century in Iran* (Cambridge, 1995).
- Pakezegi, Behnaz. "Legal and Social Positions of Iranian Women," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), pp. 216-26.
- Papoli-Yazdi, Mohammad Hoseyn *Khaterat-e Shahzadah-e Hamam* (Mashhad, 1384/2005).
- Perkins, Justin. *A Residence of Eight Years in Persia* (Andover, 1843).
- Perry, John R. *Karim Khan Zand, A History of Iran, 1747-1779* (Chicago, 1979).
- Petrosian, Angela; Shayan, Kazem; Bash, K.W. and Bruce Jessup. *The Health and related characteristics of four selected villages and tribal communities in Fars Ostan, Iran* (Shiraz, April 1964).
- Pigulevskaia, N. *Les Villes de l'Etat Iranien aux epoques Parthe et Sassanide* (The Hague-Paris, 1963).
- Pires, Tomé. *The Suma Oriental of Tomé Pires, an account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1511-1515* translated and edited by Armando Cortesão 2 vols. (London, 1944).
- Plutarch, *Life of Crassus* [on line edition].
- . *De Malignitate Herodoti*, translated into English by Anthony Bowen as *The Malice of Herodotus* (Warminster, 1992).
- Polak, J.E. "Ueber die Syphilis in Persien," *Zeitschrift der Gesellschaft der Aertze in Wien* (1857).
- "Ueber den Gebrauch des Quecksilbers in Persien," *Wiener Medizinische Wochenschrift* 10 (1860), pp. 564-68.
- . "Die Prostitution in Persien," *Wiener Medicinische Wochenschrift* 32 (1861), pp. 516-17, 563-65, 627-29.
- . *Persien. Das Land und seine Bewohner* 2 vols. (Leipzig, 1865).
- Ponafidine, Pierre. *Life in the Moslem East* (New York, 1911).
- Porter, Robert Kerr. *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia* 2 vols. (London, 1821).
- Procopius *The Secret Histories*, translated by G.A. Williamson, (Harmondsworth, Penguin, 1981).
- Qazvini, 'Ali Shir Nava'i-Hakim. *Majales al-Nafa'es* ed. 'Ali Asghar Hekmat (Tehran, 1334/1945).
- Qazvini, Mohammad. *Yaddashtha-ye Qazvini*, Iraj Afshar ed. 8 vols. (Tehran, 1339/1960).
- Qazvini, Mohammad Shafi'. *Qanun-i Qazvini*. ed. Iraj Afshar (Tehran, 1370/1991).
- Qodsi, Hasan A'zam. *Ketab-e Khaterat-e Man* 2 vols. (Tehran, 1342/1963).
- al-Qomi, Qazi Ahmad ibn Sharaf al-Din al-Hoseyn al-Hoseyni. *Kholasat al-Tavarikh*, 2 vols., ed. Ehsan Eshtaqi. (Tehran, 1363/1984).
- Querry, A. *Droit musulman. Recueil des lois concernant les musulmansshyites* 2 vols. (Paris, 1871-72).
- Seif Rabiee, Mohammad Ali, Tehrani, Fahimeh Ramezani and Hatmi, Zinat Nadiya. "Wife Abuse and Related Factors," *Pazhuhesh-e Zanan, A Quarterly Journal of The Center for Women's Studies*, 1/4 (2002).

- Rabino, H. L. *Mazandaran and Astarabad* (London, 1928).
- Raghib Esfahani, Abu'l-Qasem Hoseyn b. Mohammad. *Navader - Mahazarat al-Odaba va Mohavarat al-Sho'ara va'l-Balagha*; translated into Persian by Mohammad Saleh b. Mohammad Baqer Qazvini edited by Ahmad Mojahed (Tehran, 1372/1993).
- Ramezani-Tehrani, F., Khalaj Abadi Farahani, F. and Hasemi, M.S. "Factors influencing contraceptive use in Tehran," *Family Practice* 18/2 (2001), pp. 204-08.
- Rashad, Hoda; Osman, Magued and Roudi-Fahimi, Farzaneh. *Marriage in the Arab World* (Washington, DC: Population Reference Bureau, 2005).
- Rashid al-Din, *Jame' al-Tavarikh* 2 vols ed. Bahman Karimi (Tehran, 1362/1983).
- . *Geschichte Ghazan-Khan's* ed. Karl Jahn (London, 1940).
- Rasokh, Shahpur. "Sokhani-ye chand dar bareh-ye hara'em-e zan," *Masa'el-e Iran* 3/4-5 (1344/1965), pp. 103-08.
- Ravandi, Mohammad b. 'Ali. *Rahat al-Sodur fi Ayat al-Surur* ed. Mojtaba Minovi (London, 1921).
- Ravandi, Morteza. *Tarikh-e Ejtema'i-ye Iran* 9 vols. (Tehran, 1368/1987).
- Razi, Fakhir-al-din. *al-Tafsir al-kabir* 32 vols. (Cairo, 1934-1962).
- . "Treatise on the cause and treatment of passive homosexual desire *Risalah fi'l-Ubnaḥ*," translated by Franz Rosenthal, *Bulletin of the History of Medicine* 52 (1978), pp. 45-60. For the electronic version see [<http://www.well.com/user/aquarius/ubnah.htm>].
- Rebello, N. Orta de. *Un voyageur portugais en Perse au début du XVII siècle* ed. J. Ver'ssimo Serrão (Lisbon, 1972).
- Reed, David. "The Persian Boy Today," in Schmitt and Sofer, *Sexuality*, pp.61-66.
- Rego, António da Silva ed., *Documentação para a história das missões do padroado português do Oriente* 12 vols. (Lisbon, 1947-58).
- Reza'i, Ensiyeh Sheykh and Azari, Shahla. *Gozareshha-ye Nazmiyeh az Mahallat-e Tehran* 2 vols. (Tehran 1377/1998).
- Rice, Clara C. *Mary Bird in Persia* (London, 1916).
- . *Persian Women and Their Ways* (London, 1923).
- Rich, Claudius James. *Narrative of a Residence in Koordistan* 2 vols. (London, 1836).
- Richard, Francis ed., *Raphael du Mans, missionnaire en Perse au XVIIè s.* 2 vols. (Paris, 1995).
- Ritter, Helmut. *Das Meer der Seele; Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farid uddin 'Atar* (Leiden, 1955).
- Rochehouart, Julien de. *Souvenirs d'un Voyage en Perse* (Paris, 1867).
- Roemer, Hans Robert. *Staatsschreiben der Timuridenzeit* (Wiesbaden, 1952).
- Röhrborn, Klaus-Michael. *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert* (Berlin 1966).
- Romano, "Viaggio d'un mercante che fu nella Persia," in Giovanni Battista Ramusio, *Navigaziani e Viaggi* ed. Marica Milanese (Turin, 1978) vol. 3, pp. 425-79.
- Roschan-Zamir, Mehdi. *Die Zand-Dynastie* (Hamburg, 1970).
- El-Rouayheb, Khaled. *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500-1800* (Chicago, 2005).
- Rowson, Evereth. K. "Homosexuality in Islamic Law," *Encyclopedia Iranica*.
- . "The Categorization of Gender and Sexual Irregularity in Medieval Arabic Vice Lists," in Julia Epstein and Kristina Straub eds. *Body Guards: The Cultural Politics of Ambiguity* (New York-London,

1991), pp. 50-79.

- . "Gender Irregularity as Entertainment: Institutionalized Transvestism at the Caliphal Court in Medieval Baghdad," in *Gender and Difference in the Middle Ages*, eds. Sharon Farmer and Carol Braun Pasternack (Minneapolis, 2003), pp. 45-72.
- Rumlu, Hasan. *Ahsan ai-Tavarikh* ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1349/1970).
- Rydelius, Ellen. *Pilgrim i Persien* (Stockholm, 1941).
- Saad, Dr. "La frontiere turco-persane et les pelerins de Kerbela," *Journal asiatique* V (1885), pp. 532-47.
- Saba, Fath 'Ali Khan. *Divan-e Ash'ar* ed. Mohammad 'Ali Nejati (Tehran, 1341/1962).
- Sabir, 'Ali Akbar. *HopHop-Naneh* translated into Persian by Ahmad Shafa'i (Baku, 1962).
- Sa'di, *Golestan*, in the translation by Richard Burton [<http://www.enel.ucalgary.ca/People/far/hobbies/iran/Golestan/>]
- Sadr, Mohsen. *Khaterat-e Sadr al-Ashraf* (Tehran, 1364/1985).
- Sa'edi, Gholam-Hossein. *Dandil. Stories from Iranian Life* (New York, 1981).
- Safa, Dhabihollah. *Tarikh-e Adabiyat-e Iran* 5 vols. (Tehran, 1371/1992).
- Safa-Isfahani, Kaveh. "Female-Centered World Views in Iranian Culture: Symbolic Representations of Sexuality in Dramatic Games," *Signs* 6/1 (1980), pp. 33-53.
- Safar, Baba. *Ardabil dar Godhargah-e Tarikh* 3 vols. (Tehran, 1350-62/1971-83).
- Sahhaf-bashi, Ebrahim. *Safarnameh-ye Ebrahim Sahhaf-bashi* ed. Mohammad Moshiri (Tehran, 1357/1978).
- Saleh, 'Ali Reza. "Moqayeseh-ye kudakan-e khiyabani va shabanehruzihaye Tehran," in *Maqalat*, pp. 143-70.
- Samarqandi, Kamal al-Din 'Abdol-Razzaq. *Matla'-ye Sa'deyn va Majma'-ye Bahreyn* 2 vols. ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1353/1974).
- Sam Mirza, *Tadhkereh-ye Tohfat-e Sami* ed. Rokn al-Din Homayunfarrokhi (Tehran, n.d.).
- Sanson, M. *The present state of Persia* (London, 1695).
- Sayyah, Hajj. *Khaterat-e Hajj Sayyah ya Dowreh-ye Khowf va Vahshat* ed. Hamid Sayyah (Tehran, 1347/1968).
- Schacht, J. "Nikah," *Encyclopedia of Islam* 2.
- Schlimmer, Joh. L. *Terminologie Médico-Pharmaceutique: Française - Persane* (Tehran, 1874 [Tehran: Daneshgah, 1970]).
- Schmitt, Arno. "Different Approaches to Male-Male Sexuality/Eroticism from Morocco to Uzbekistan," in Arno Schmit and Jehoeda Sofer eds., *Sexuality and Eroticism Among males in Moslem Societies* (London-New York, 1992), pp. 14-18.
- Schneider, Irene. *The Petitioning System in Iran. State, Society and Power Relations in the Late 19th Century* (Wiesbaden, 2006).
- Schwarz, Paul. *Iran im Mittelalter nach den arabischen Geographen* 7 vols. (Leipzig, 1929).
- Schwartz, Benjamin ed., *Letters from Persia. Written by Charles and Edward Burgess 1828-1855* (New York, 1942).
- Sedghi, Hamideh. *Women and Politics in Iran. Veiling, Unveiling, and Reveiling* (Cambridge, 2007).
- Sepehr, 'Abdol-Hoseyn Khan. *Mer'at al-Vaqaye'-ye Mozaffari va Yaddahstha-ye Malek al-Mo'arrehkin* 2 vols. in one. ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1368/1989).

- Sepehr, Mohammad Taqi Lesan al-Molk. *Nasekh al-Tavarikh-e Qajariyeh* 3 vols. in 2 ed. Jamshid Kiyampur (Tehran, 1377/1998)
- Serena, Carla. *Hommes et Choses en Perse* (Paris: G. Charpentier, 1883).
- Setareh-ye Jahan* (newspaper) various issues from 1925-1929.
- Shahri, Ja'far. *Tarikh-e ejtema'i-ye Tehran dar qarn-e sizdahom*, 6 vols. (Tehran, 1368/1989).
- . *Tehran-e Qadim* 5 vols. (Tehran, 1371/1992).
- Shah Esma'il Safavi, *Tadhkereh*. ed. 'Abdol-Shokur (Berlin 1343/1925).
- Shaki, Mansour. "Divorce," *Encyclopedia Iranica*.
- Shamisa, Sirus. *Shahed-bazi dar adabiyat-e farsi* (Tehran, 1381/2002).
- Shapurian, Reza and Hojat, Mohammadreza. "Sexual and Premarital Attitudes of Iranian College Students" *Psychological Reports*, 1985, pp.67-74.
- Shavardi, Tahmineh. "Negahi beh vaz'iyat-e kudakan-e khiyabani dar Iran; 'elal va 'avamel-an," in *Maqalat*, vol. 5, pp. 101-17.
- Shay, Anthony. "Bazi-ha-ye Namayeshi: Iranian Women's Theatrical Plays," *Dance Research Journal* 27/2/ (1995), pp. 16-24.
- Sheil, Lady. *Glimpses of Life and Manners in Persia* (London, 1856 [New York: Arno, 1973]).
- Shekufeh beh enzam-e Danesh. Nakhostin nashriyehha-ye zanan-e Iran* (Tehran: Ketabkhaneh-ye Melli, 1377/1998). (newspaper)
- Sherley, Anthony. *Anthony Sherley and His Persian Adventure*, ed. Sir E. Denison Ross (London 1933).
- Shirazi, 'Abdi Beyg. *Takmeleh al-Akhbar*, ed. 'Abdol-Hoseyn Nava'i (Tehran, 1369/1990).
- Shirazi, F. *The Veil Unveiled : The Hijab in Modern Culture* (Gainsville,Fl., 2001).
- Shirazi, Mirza Saleh. *Majmu'eh-ye safarnamehha-ye Mirza Saleh Shirazi*, ed. Gholam Hoseyn Mirza Saleh (Tehran, 1364/1985).
- Shirvani, Jamal al-Din Khalil. *Nozhat al-Majales* ed. Mohammad Amin Riyahi (Tehran, 1366/1987).
- Silva y Figueroa, Don Garcia de. *Comentarios de la embajada que de parte del rey de España Don Felipe III hizo al rey Xa Abas de Persia* 2 vols. (Madrid, 1903).
- Simforoosh, N. "A decrease in incidence of syphilis in Iran and the effect of Islamic rules in controlling sexually transmitted diseases," *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran* 12 (1998), p. 283.
- Sirjani, 'Ali Akbar Sa'idi. *Vaqaye'-ye Etefaqiyyeh* (Tehran, 1361/1982).
- Siyaqi-Nezam, *Fotuh-at-e Homayun (Les Victoires augustes, 1007/1598)*, edited and translation by Chahryar Adle, unpublished thesis (Paris, 1976).
- Skjærvø, Prods Oktor. "Homosexuality," *Encyclopedia Iranica*.
- . "Middle Eastern Literature: Persian," in C. J. Summers, ed., *The Gay and Lesbian Literary Heritage*, New York, 1995, pp. 485-86.
- Smith, E. & Dwight, H.G.O. *Researches of the Rev. E. Smith. & Rev. Dwight, H. G. O in Armenia* 2 vols. (Boston, 1833).
- Smith, Ronald Bishop. *The First Age. Of the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrinations in Persia (1507-1524)* (Bethesda, 1970).
- Soudavar-Farmanfarman, Fatema. "Haft Qalam Arayish: Cosmetics in the Iranian World," *Iranian Studies* 33/3-4 (2000), pp. 285-326.
- Southgate, Horatio. *A Tour Through Armenia and Mesopotamia*, 2 vols. (New York: D. Appleton & Co, 1840).
- Southgate, Minoo S. "Men, Women, and Boys: Love and Sex in the Works of Sa'di," *Iranian Studies* 17/4 (1984), pp. 413-52.

- Sprachman, Paul. *Suppressed Persian. An Anthology of Forbidden Literature* (Costa Mesa, 1995).
- . "Le beau garçon sans merci: The Homoerotic Tale in Arabic and Persian" in *Homoeroticism in Classical Arabic Literature*, ed. J. Wright and K. Rowson, New York, 1997, pp. 192-209.
- . "The Poetics of Hijab in the Satire of Iraj Mirza," in Kambiz Islam ed. *Iran and Iranian Studies* (Princeton, 1998), pp. 341-57.
- Spuler, Berthold. *Iran in Früh-Islamischer Zeit* (Wiesbaden, 1952).
- Stack, Edward. *Six Months in Persia* 2 vols. (New York, 1882).
- Stanfield-Johnson, Rosemary. "Yuzbashi-ye Kurd and 'Abd al-Mu' min the Uzbek: A Tale of Revenge in the *Dastan* of Husayn-e Kurd," in Soussie Rastegar & Anna Vanzan eds. *Muraqqa'e Sharqi. Studies in Honor of Peter Chelkowski* (San Marino, 2007), pp. 167-81.
- Stern, Henry A. *Dawnings in the East; with biblical, historical, and statistical notices of persons and places visited during a mission to the Jews in Persia, Coordistan, and Mesopotamia* (London, 1854).
- Strauszens, Joh. Jansz. *Sehr schwere, wiederwärtige, und Denckwürdige Reisen* (Amsterdam, 1678).
- Stuart, Emmeline M. *Doctors in Persia* (London, n.d. [1921?]).
- Surieu, Robert. *Sarve Naz, essai sur les représentation érotiques et l'amour dans l'Iran d'autrefois* (Geneva, 1976).
- Sykes, Ella. *Through Persia on a Side-saddle* (London, 1901).
- . "A Talk About Persia and Its Women," *National Geographic Magazine* 21/10 (1910), pp. 847-66.
- Sykes, Percy M. *Ten Thousand Miles in Persia or Eight Years in Iran* (New York, 1902).
- Tabataba'i, Sayyed Jamal Torabi ed., *Athar-e Bastani-ye Adharbayjan* 2 vols (Tehran, 1355).
- Tabataba'i, 'Allamah Sayyid Muhammad Husayn. *Shi'ite Islam*, translated by Seyyed Hossein Nasr (Albany, 1975).
- Tabataba'i, Modarresi. *Farnanha-ye Torknanan-e Qara-Qoyunlu va Aq-Qoyunlu* (Qom, 1352/1973).
- Tafsir al-'Ayyashi* (Qomm, 1380H/1960-61).
- Tafsir of Ibn Kathir*.
[http://www.qtafsir.com/index.php?option=com_content&task=view&id=189&Itemid=36].
- Taj al-Saltaneh, *Crowning Anguish: memoirs of a Qajar princess from the harem to modernity 1884-1914*, translated into English by Anna Vanzan and Amin Neshati (Washington DC, 1993).
- Tancoigne, J.M. *A Narrative of a Journey into Persia* (London: William Wright, 1820).
- Tapper, Nancy. "The Women's Subociety among the Shahsevan Nomads of Iran," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), pp. 374-98.
- Tarbiyat* 3 vols. (Tehran, Ketabkhaneh-ye Melli, 1377/1998). (newspaper)
- Tashakkori, Abbas, Thompson, Vaida D. and Mehryar, Amir H. "Iranian Adolescents' Intended Age of Marriage and Desired family Size," *Journal of Marriage and the Family* 49 (1989), pp. 917-27.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *Voyages en Perse et description de ce royaume* (Paris, 1930).
- Tavoosi, A. Zaferani, A., Enzevaei, A., Tajik, P. and Ahmadienezhad, Z. "Knowledge and attitude towards HIV/AIDS among Iranian students."

- BMC Public Health* 4 (2004), p. 17.
- Teflisi, Habish b. Ebrahim b. Mohammad. *Bayan al-Sana'at* ed. Iraj Afshar, *Iran Farhang Zamin*, pp. 279-458.
- Tenreiro, António. *Itinerários da Índia a Portugal por terra*. António Baião ed. (Coimbra, 1923).
- Teymur, Ebrahim. *Qarardad-e 1890 rezhi-ye tahrīm-e tanbaku* (Tehran, 1362/1983).
- Thot, L. "Das persische Rechtssystem," *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 22 (1909), pp. 348-429.
- Tucker, Judith. *Gender and Islamic History* (Washington DC, 1993).
- Tusi, Asadi. *Lughat al-Furs*, ed. Mohammad Dabir-Siyāqi (Tehran, 1336/1957).
- US Army, *Area Handbook for Iran* (Washington DC, 1963).
- Vahid Qazvini, Mohammad Taher. *Tarikh-e Jahanara-ye 'Abbasi* ed. Sayyed Sa'id Mir Mohammad Sadeq (Tehran, 1383/2004).
- Vahraman, Faraxvart i. *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, transcribed and translated from Pahlavi into Russian by Anahit Perikhan; translated into English by Nina Garsoïan (Costa Mesa, 1997).
- Vakil al-Dowleh, Hoseyn Qoli Maqsudlu. *Mokhabarat-e Astarabad* eds. Iraj Afshar and Mohammad Rasul Daryagasht 2 vols. (Tehran, 1363/1984).
- Valeh Qazvini, Mohammad Yusef. *Iran dar Zaman-e Shah Safi va 'Abbas Dovvom*. ed. Mohammad Reza Nasiri (Tehran, 1380/2001).
- Valentyn, François. *Oud en Nieuw Oost-Indien* 5 vols. (Dordrecht, 1726), vol. 5.
- Vambéry, Arminius. *Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien* (Pesth, 1867).
- Van Sommer, Annie and Zwemer, Samuel. *Our Moslem Sisters* (New York, 1907).
- Varjavand, Parviz. *Sima-ye Tarikh va Farhang-e Qazvin* 3 vols. (Tehran, 1377/1998).
- Vasefi, Zeyn al-Din Mahmud. *Badaye' al-Vaqaye'*, 2 vols. ed. Aleksandar Baldruf (Tehran, 1350/1971).
- Vendidad see [http://www.avesta.org/vendidad/vd_tc.htm].
- Vieille, Paul. "Iranian Women in Family Alliance and Sexual Politics," in Lois Beck and Nikki Keddie eds. *Women in the Muslim World* (Cambridge, 1978), pp. 451-72.
- Von Kotzebue, Moritz. *Narrative of a Journey into Persia in the suite of the Imperial Russian Embassy in the year 1817* (Philadelphia: Carey & Sons, 1820).
- Von Poser, Heinrich. *Als Schlesischer Adliger in Iran und Indien*. ed. Helmhart Kanus-Credé (Allendorf a/d Eder: Antigone, 2003).
- Von Rosen, Maud. *Persian Pilgrimage* (London, 1937).
- Wafer, J. "Muhammad and Male Homosexuality," in Murray and Roscoe, eds., 1997, pp. 87-96.
- . "Persian Mystical Literature," in Murray and Roscoe, *Islamic Homosexualities*, pp. 117-31.
- . "Vision and Passion," in Murray and Roscoe, *Islamic Homosexualities*, pp. 107-31.
- Wagner, M. *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan*. 3 vols. (London, 1856 [Westmead, 1971]).
- Waring, Edward Scott. *A Tour to Sheeraz* (London, 1807).
- Warzeé, Dorothy de. *Peeps into Persia* (London, 1913).
- Wicki, Joseph ed. *Documenta Indica* 16 vols. (Rome, 1948-84).
- Wikan, Unni. *Behind the Veil in Arabia: Women in Oman* (Chicago, 1991).
- Wills, C. J. *Persia as it is* (London 1886).
- . *In the Land of the Lion and the Sun* (London, 1893).
- Wilson, A.T. *Southwest-Persia. Letters and Diary of a Young Political*

- Officer 1907-1914* (Oxford, 1941).
- Wilson, Peter Lamborn. "Contemplation of the Unbearded. The Rubaiyyat of Awhadoddin Kermani," *Paidika* V 3-4 (1995), pp. 13-26.
- Wilson, S.G. *Persian Life and Customs* (New York, 1895).
- Windt, Harry de. *A Ride to India across Persia and Baluchistan* (London, 1891).
- Wishard, John G. *Twenty Years in Persia. A Narrative of Life under the Last Three Shahs* (New York: Fleming H. Revell, 1908).
- Woods, John E. *The Timurid Dynasty. Papers on Inner Asia* no. 14 (Bloomington, Indiana 1990).
- Woodsmall, Ruth Frances. *Moslem women enter a new world* (New York, 1936).
- Wright, Denis. *The Persians Amongst the English* (London, 1985).
- . *The English Amongst the Persians* (London, 2001).
- al-Ya'qubi, Abu'l-'Abbas Ahmad b. Abi Ya'qub. *Kitab al-Buldan* ed. M.J. de Goeje (Leiden, 1892), p. 298, translated into French by Gaston Wiet as *Les Pays* (Cairo, 1937).
- Yaghma'i, Esmā'il Honar. *Jandaq va Qumis dar avakher-e dowreh-ye Qajar*, ed. by 'Abdol-Karim Hekmat Yaghma'i (Tehran, 1363/1984).
- Yakubovich, Ilya. "Marriage Contract," *Encyclopedia Iranica*.
- Yamauchi, E.M. "Cultic Prostitution: A Case Study in Cultural Diffusion," in H.A. Hoffner ed. *Orient and Occident* (Kevelaer, 1973), pp. 213-22.
- Yashts and Yasna, see James Darmesteter and L.H. Mills in Max Müller ed. *Sacred Books of the East* (New York, 1898), vols. 23 and 31.
- Yassari, N. "Who is a child" in: Rutten ed., *Recht van de Islam 22 Teksten van het op 18 juni 2004 te Leiden gehouden tweentwintigste RIMOsymposium* (Maastricht, 2005), pp. 17-30.
- Zahedi, Ashraf. "State ideology and the status of Iranian war widows," *International Feminist Journal of Politics*, June 2006, pp. 267-86.
- Zahereddini, Badri. *Medizinische Topographie der iranischen Stadt Malayer* (Eerlangen, 1966).
- Zand, Shahin 'Oliya. "'Avamel-e zamineh-saz tan dadan-e zanan beh ruspigari," in *Maqalat-e Avvalin Hamayesh-e Melli-ye Asibha-ye Ejtema'i dar Iran, Khordad 1381* 5 vols. (Tehran, 1386, 2007), pp. 17-39.
- Zargooshi, J. "Characteristics of gonorrhoea in Kermanshah, Iran," *Sexually Transmitted Infections* 78 (2002), pp. 460-461.
- Zarit, Jerry. "Intimate Look of the Iranian Male," in Arno Schmitt and Jehoeda Sofer eds. *Sexuality and Eroticism Among Males in Moslem Societies* (New York, London, 1992), pp. 55-60.
- Zarrinkub, 'Abdol-Hoseyn. *Az Kucheh-ye Rendan* (Tehran, 1364/1985).
- Zirak-Zadah, T. Delavarian, H.; Bahavar, M.A.; Majidi, V.; Yaminifar, R. and P. Masoumi, "Penicillin-resistant strains of Neisseria gonorrhoeae in Shahre-Now." *Tropical Doctor* 7/2 (1977), pp. 57-58.

تارنماها

[http://www.cais-soas.com/CAIS/Law/family_law.htm]

[http://www.cais-soas.com/CAIS/Women/women_ancient_iran.htm]

[http://www.qtafsir.com/index.php?option=com_content&task=view&id=189&Itemid=36]. = Tafsir ibn Kathir.

[<http://www.usc.edu/dept/MSA/reference/reference.html>] Bukhari and Muslim, Collection of Traditions

©Copyright 2008 Willem Floor

All rights reserved

Not part of this book may be reproduced or retransmitted in any manner whatsoever, except in the form of a review, without the written permission of the publisher.

.....

Willem Floor

A Social History of sexual Relations in Iran

Translated by: Mohsen Minookherad

ISBN

978-91-977241-6-6

2010 Stockholm

.....

Ferdosi Publication

Tegnergatan 32

Box 45095

1040 30 Stockholm

Sweden

TEL : +46 8 323080, FAX : +46 8 344660

www.ferdosi.com

info@ferdosi.com

.....

Willem Floor

A Social History of sexual Relations in Iran

Translated by: Mohsen Minookherad

انتشارات فردوسی منتشر کرده است

از مهشید امیر شاهی:

مادران و دختران: (جلد اول) عروسی عباس خان

مادران و دختران: (جلد دوم) دده قدم خیر

مادران و دختران: (جلد سوم) ماه غسل شهریانو

مادران و دختران: (جلد چهارم) حدیث نفس مهر اولیا

در حضر

در سفر

****

تاریخ ایران از آغاز تا امروز به زبان سوئدی نوشته گنت

اکلیند

****

منتشر خواهد شد:

دستور زبان پارسی به زبان سوئدی نوشته اشک دالن

این کتاب پژوهشی است پیرامون ۲۵۰۰ سال تاریخ روابط سکسی در ایران و از زناشویی، زناشویی موقت، روسپیگری و همجنس - گرایی و نیز پیامد ناخواسته ی این روابط که بیماریهای آمیزشی است سخن می گوید.

تاریخ اجتماعی روابط سکسی در ایران از سفرنامه های غیر ایرانیان و از نوشته های موجود در بایگانی های ایرانی و بین المللی و نیز از داده های دولتی بهره جسته تا به تفصیل چیرستی و تنوع و مشکلات روابط سکسی در ایران در طی صدها سال گذشته را در متن فرهنگ و دین ایرانی بررسی کند.

در پایان کار، ویلم فلور فشرده ای از مواردی را که جامعه ی ایرانی امروزه با آنها روبه روست به دست می دهد - مواردی که بی شباهت به موارد موجود در دیگر کشورهای نیستند - از جمله به چالش گرفتن ادعای مردانه در چیره گی بر زنان؛ تغییر یافتن سن ازدواج؛ سکس بیش از ازدواج؛ افزایش نرخ طلاق؛ افزایش هم آمیزی؛ روسپیگری؛ بیماریهای واگیردار سکسی؛ همجنس گرایی و بجه های خیابانی.

ISBN 978-91-977241-6-6

9 789197 724166

FERDOSI
PUBLICATION

- Reforms," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17/3 (1955), p. 450.
75. Rumlu, *Ahsan al-Tavarikh*, p. 277. For a similar use of prostitutes by Shah' Abbas I see below.
76. Sam Mirza, *Tadhkereh-ye Tohfat-e Sami* ed. Rokn al-Din Homayunfarrokh (Tehran, n.d.), p. 176 (see also chapter four).
77. O learius, *Vermehrte*, p. 592.
78. Richard, *Raphael du Mans*, vol. 2, pp. 371-75.
79. Chardin, *Voyages*, vol. 2, p. 241.
80. de Silva y Figueroa, *Comentarios*, vol. 2, p. 233, 235; Arak 'el of Tabriz, *The History of Vardapet Arak'el of Tabriz* 2 vols. translated into English by George A. Bourmoutian (Costa Mesa, 2005), vol. 1, pp. 27, 40, 52, 56, 58, 64, 78, 220; Abu'l-Qasem Hoseyn b. Mohammad Raghieb Esfahani, *Navader - Mohazarat al-Odaba va Mohavarat al-Sho'ara va'l-Bolagha*; translated into Persian by Mohammad Saleh b. Mohammad Baqer Qazvini edited by Ahmad Mejahed (Tehran, 1372/1993), p. 58 wrote that "Islam was Arab, but now it is non-Arab ('ajam) due to the influx of Georgians and Turks."
81. Roberto Gulbenkian, *L'ambassade en Perse de Luis Pereira de Lacerda* (Lisbon, 1972), pp. 100-01; Chardin, *Voyages*, vol. 7, p. 414.
82. O learius, *Vermehrte*, p. 661.
83. John Fryer, *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels, 1672-1681*, 3 vols. (London, 1909-15), vol. 3, p. 130.
- ۸۴ رقیب اصفهانی، نوادر، ص. ۳۶۲. دلا وک، سفرها، جلد سوم، ص. ۱۰۵. همچنین یادآوری می‌کند که مردان پرشیا خوش نداشتند روسببان یا نفوذی چون دلاله شیزی به دیدار زنان‌شان بروند، چون که "آن‌قدرها از پاکدامنی زن‌هاشان مطمئن نبودند."
85. Don Juan of Persia, *A Shi'ah Catholic* translated into English by Guy Le Strange (New York-London, 1926), p. 57.
86. Chardin, *Voyages*, vol. 7, pp. 478-80.
87. Josef Barbaro et al., *Travels to Tana and Persia by Josef Barbaro and Ambrogio Contarini* 2 vols. translated into English by Lord Stanley (London, 1873), vol. 2, pp. 52, 191.
88. Barbaro, *Travels*, vol. 2, p. 172.
89. Barbaro, *Travels*, vol. 2, pp. 202, 207.
90. Qomi, *Kholasat*, vol. 1, pp. 220, 177.
91. P. Pierre du Iarric Tolosain, *L'histoire des choses plus memorables advenues tant ez Indes Orientales, qu'autres pais de la descouverte des Portugais* 2 vols. (Bovrdeavs, 1610-14), p. 363; Damião de Góis, *Cronica de felicissimo rei D.Manuel*. 4 vols. (Coimbre, 1949-55), II /32, p. 108; António Tenreiro, *Itinerariosda India a Portugal por terra*. António Baião ed. (Coimbra, 1923), p. 5. On whatconstituted make-up at that time see Fatema Soudavar-Farmanfarmaian, "HaftQalam Arayish: Cosmetics in the Iranian World," *Iranian Studies* 33/3-4 (2000), pp. 285-326.
92. N. Orta de Rebelo, *Un voyageur portugais en Perse au debut du XVII siecle* ed. J. Verissimo Serrão (Lisbon, 1972), p. 96; Duarte Barbosa, *The Book of Duarte Barbosa* translated by M. Longworth Dames, 2 vols. (London, 1918-21), vol. 1, pp. 91, 96; Correia, *Lendas da India*, vol. I, p. 185; Tomé Pires, *The Suma Oriental of Tome Pires, an account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1511-1515* translated and edited by Armando Cortesão 2 vols. (London, 1944), vol. 1, p. 23 (this was also common in Persia). For a contemporary